

Scientific Journal

VIRTUS

#40, January, 2020
published since 2014

2020

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 40, January, 2020
Published since 2014

*Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.5 January 31, 2020).*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

*Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - January # 40,
2020. - 246 p.*

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

*Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF
Journal Master List evaluation process. SJIFactor = 4,494.*

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2020.
© Scientific Journal «Virtus», 2020.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor, Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, Ph.D in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.L.L.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr, professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof. dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgvik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

Kusherets T.V.
THE IDENTIFICATION OF NEW CLASS STRUGGLE
FORMS AS A LEADING THEME OF CONTEMPORARY
SOCIO-PHILOSOPHICAL DISCOURSE 12

Orlenko I.N.
SOCIOCULTURAL PROBLEMS OF ADAPTATION/
RE-ADAPTATION OF TEMPORARILY
DISPLACED YOUTH IN UKRAINE..... 17

Rahimov Komiljon
THE CONDITIONS FOR EMERGENCE
OF SUFISM IN CENTRAL ASIA 22

Schavrina I.V.
RELIGION AND RATIONAL THINKING 27

Shtepa O.O.
BORDER POSITION, NON-STATE AND
SLAVERY AS THE FACTORS OF THE STRESSOGENESIS OF
THE LEGAL MENTALITY OF THE UKRAINIAN ETHNOS
IN THE CONTEXT OF THE NATIVE STATE-MAKING 32

PSYCHOLOGY

Blynova O.Ye., Moyseyenko V.V.
ASSERTIVENESS AS A FACTOR OF STUDENTS'
COMMUNICATIVE COMPETENCE 36

Vinogradova T.I.
PSYCHOLOGICAL PREPARATION
OF SPORTSMEN IN WATER POLO 40

Hryniova N.V.
DIAGNOSTIC AND CORRECTIONAL OPPORTUNITIES
METHOD OF POSITIVE PSYCHOTHERAPY IN
KNOWLEDGE OF PSYCHOTRAUMA PERSONALITY 43

Zhydetskiy Yu.Ts., Priakhina N.O., Ptashnyk-Serediuk O.I.
PREVENTION OF SUICIDE AMONG THE WORKERS
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES ON THE
BASIS OF THE SUCCESSFUL ASPIRATION..... 47

Karskanova S.V.
EXTREME SITUATIONS:
HOW TO HELP YOURSELF AND OTHERS..... 53

Moskalov M.V.
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE
ENTREPRENEURSHIP OF YOUNG TEACHERS
AS THE BASIS OF THEIR SUBJECTIVE WELFARE 57

Chaikina N.O.
COMMUNICATIVE PROTECTION AS
A SPECIAL ADAPTIVE STRATEGY
OF STUDENTS IN BOARDING SCHOOL 60

PEDAGOGY

Anishchenko V.A.
CONCEPTUAL BASIS OF IMPROVEMENT
OF GRADUAL PROFESSIONAL TRAINING
OF PENITENTIARY OFFICERS OF UKRAINE
TO PROFESSIONAL ACTIVITY 64

Vysochan L.M., Milevska S.Ya.
PREPARATION OF FUTURE TEACHERS
FOR ECOLOGICAL-LOCAL WORK IN PRIMARY SCHOOL 71

Vitiuk V.V.
USING THE CASE METHOD IN THE PROCESS
OF FORMING THE SPELLING OF THE
COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY
SCHOOL TEACHERS 77

Vorona L.I.
EXTRACURRICULAR EDUCATION
INSTITUTIONS IN THE PROCESS
OF NATIONALPatriotic EDUCATION
OF YOUTH EXPERIENCE OF THE POLTAVA REGION 80

Voronina K.V., Valiova T.B.
BUSINESS COMMUNICATION SKILLS
FORMATION OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES
STUDENTS BY MEANS OF A FOREIGN LANGUAGE 84

Kondratenko Y.I.
DETERMINATION OF THE GUIDANCE
PARADIGM IN THE POLIPARADIGMAL
AREA OF EDUCATION OF UKRAINE..... 89

Lyshevskaya V.M.
INCREASING LEVEL OF PHYSICAL PREPARATION OF
SPORTSMAN (COORDINATION OF MOVEMENTS)..... 95

Nesin Y.M.
ANALYSIS OF FRENCH TEXTBOOK
«BEAUTIFUL TOWN 1» 98

Pyatikop I.B., Bukovska I.Y.
PRAGMATIC AND GENERAL ASPECTS
OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING
AND THE FORMATION OF THE ICC 101

Petrychenko L.O.
IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE
TECHNOLOGIES AS A FACTOR OF
IMPROVING THE QUALITY OF PREPARING
FUTURE PEDAGOGICAL STAFF 106

Plysenko G.P.
BRANDING AS A TOOL FOR MANAGING
AN ASSORTMENT OF INSTITUTIONS
OF HIGHER EDUCATION 110

Polulyashchenko T.L.
METHODICAL FEATURES OF EDUCATION
OF PHYSICAL QUALITIES IN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS OF ARMY AND PHYSICAL TRAINING 114

Seletskyi A.V.
THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL ACADEMY OF
EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE IN RESPECT OF
SCIENTIFIC AND METHODICAL PROVISION OF
MODERNIZATION AND REFORM OF EDUCATION 117

Ter-Ovanesian V.G.
GENERAL LEXICAL COMPETENCE AS AN INTEGRAL
PART OF THE SPECIALIST PROFESSIONAL COMPETENCE
IN ENGINEERING AND TECHNICAL PROFILE 122

Umuarov K.T., Konkova T.M.
THE THEORETICAL ASPECT OF THE STUDENTS'
INTERCULTURAL COMPETENCE FORMING
ON THE BASIS OF BLENDED LEARNING TECHNOLOGY 126

Chernenko T.V.
ORGANIZATIONAL-LEGAL AND SOCIAL-PEDAGOGICAL
ASPECTS OF THE COMMISSION'S ACTIVITIES IN THE
MINORITIES OF THE UNDERWATER NIZHINSKI
DISTRICT (20-IES OF XX CENTURY) 130

Shabunina V.V.
ROLE OF CULTURAL AND LEISURE POTENTIAL
IN SELF-DEVELOPMENT OF TEACHERS
OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS 136

Shapoval S.I.
FORMING OF KNOWLEDGE FROM THEORY
AND METHODOLOGY OF SPORT TRAINING
(HISTORICAL ASPECT) 139

Shykitka H.M.
APPLICATION OF THE EXPERIENCE OF LOCAL
PEDAGOGICAL SOCIETIES OF THE TRANSCARPATHIAN
REGION BETWEEN 1919 AND 1939 IN MODERN
CONDITIONS OF UKRAINIAN EDUCATION 143

Shulga M.A.
COMBATING THE PLAGIARISM:
WHAT FRONT IS MORE IMPORTANT? 147

PHILOLOGY

Vienievseva Y.V.
THE MAIN COMPONENTS OF THE STUDENTS'
PEDAGOGICAL UNIVERSITY EDUCATION
IN BILINGUAL COMMUNICATION CULTURE 151

Manko A.M.
THE PROBLEM OF CONTEXT
IN THEORETICAL REFLECTION 155

Medvedska I.M.
THE MEANS OF REALIZATION OF THE
MOTIVATIONAL-ENCOURAGING STRATEGY
OF ENGLISH FITNESS DISCOURSE 162

Nykyforuk T.M.
THE MYSTERY OF LOVE AND THE FIRST
LOVE OF V. STEFANYK 166

Savchenko Z.V.
POETIC INNOVATION OF WALT WHITMAN
AND VLADIMIR MAYAKOVSKY: TO THE QUESTION
OF TRANSLITERATIVE COMMUNICATIONS 170

Chornyj I.V.
INTERMEDIALITY IN THE STORY
OF LADA LUZINA «ANGEL OF THE ABYSS» 174

HISTORY

Beregovyi S.I.
CULINARY POLICY AND FOOD CULTURE IN THE SOVIET
UNION AND SOVIET UKRAINE (1920–1930 YEARS) 178

Vuiko B.I.
UNDERSTANDING THE O.P. OGLOBLIN'S
ACTIVITIES OF M.G. REPNIN (VOLKONSKY)
AS A GENERAL-GOVERNOR OF UKRAINE (1816–1834) 184

Datskiv I.B., Polych M.I.
THE WARSAW AGREEMENTS OF 1920S,
THEIR ACHIEVEMENTS AND LOSSES 189

Doiar L.V.
UKRAINIAN BOOKS 1918 HOW TO REFLECT
THE AGENCY OF STATE CONSTRUCTION 194

Krot V.O., Milashchenko V.O.
CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES
OF KREMENCHUK COUNTY ZEMSTVO
IN SECOND HALF OF XIX CENTURY AND
BEGINNING OF THE XX CENTURY 198

Kuzminets N.P., Stadnyk O.O.
THE ROLE OF THE PODIL'S «EDUCATION» IN THE
FORMATION OF THE NATIONAL SELF-IDENTITY OF THE
UKRAINIAN PEOPLE IN THE DAY OF THE DIRECTORY 203

Taranets S.V.
THE IMPACT OF PHYSICAL AND GEOGRAPHICAL
CONDITIONS ON THE CONDUCT OF AIR ASSAULT
OPERATIONS IN THE HISTORICAL RETROSPECTIVE
OF MILITARY CONFLICTS IN THE SECOND HALF
OF XXTH – THE BEGINNING OF XXIST CENTURIES 208

Tronko T.V.
KIYV ST. MICHAEL'S GOLDEN-DOMED MONASTERY'S
CLERGY ASSISTANCE TO MILITARY AND WOUNDED
DURING THE RUSSO-JAPANESE WAR 214

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Dubynka O.V.

LEGAL COMPETENCE OF PEDAGOGICAL
WORKERS AS A PRIORITY OF PUBLIC
EDUCATIONAL MANAGEMENT..... 218

Dubych K.V., Daniliuk K.V.

TRANSFORMATION OF FOREIGN EXPERIENCE
AND PRACTICE OF STATE QUALITY MANAGEMENT
OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE..... 222

Lysenko Yu.V., Maneliuk Yu.M.

PUBLIC DIPLOMACY AS AN IMPORTANT INSTRUMENT
OF POLICY OF THE STATE IN GLOBALIZED WORLD..... 227

Pakhomova M.V.

ABOUT STATE POLICY IN THE EDUCATION
INDUSTRY OF THE ELDERLY IN CONDITIONS
OF CONTINUING EDUCATION 232

Tucha V.V.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS
OF THE INFLUENCE OF THE POLITICAL
AND STATE-ADMINISTRATIVE ELITE ON
THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE STATE 236

ECONOMICS. POLITOLOGY

Bondarenko O.M., Duksenko O.P.

ECONOMIC ESSENCE AND COST CLASSIFICATION
IN UKRAINIAN AIRLINES 239

Matviichuk A.V.

FUNCTIONING'S FEATURES OF SELF-GOVERNING
ORGANIZATIONS IN THE CONDITIONS OF
UKRAINIAN CIVIL SOCIETY DEMOCRATIZATION 242

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Кушерець Т.В.
ВИЯВЛЕННЯ НОВИХ ФОРМ КЛАСОВОЇ
БОРЬБИ ЯК ПРОВІДНА ТЕМА СУЧАСНОГО
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ..... 12

Орленко І.М.
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ
АДАПТАЦІЇ / РЕАДАПТАЦІЇ ТИМЧАСОВО
ПЕРЕМІЩЕНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ 17

Рахимов К.Р.
УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕННЯ
СУФИЗМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗІИ 22

Шаврина І.В.
РЕЛИГИЯ И РАЦИОНАЛЬНОЕ МЫШЛЕНИЕ 27

Штепа О.О.
МЕЖОВЕ СТАНОВИЩЕ, БЕЗДЕРЖАВНІСТЬ
ТА КРИПАЦТВО ЯК ЧИННИКИ СТРЕСОГЕНЕЗУ
ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
ЕТНОСУ В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ..... 32

ПСИХОЛОГІЯ

Блинова О.Є., Мойсеєнко В.В.
АСЕРТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ..... 36

Виноградова Т.І.
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА
СПОРТСМЕНІВ У ВАТЕРПОЛІ..... 40

Гриньова Н.В.
ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ
МЕТОДУ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ
У ПІЗНАННІ ПСИХОТРАВМ ОСОБИСТОСТІ 43

Жидецький Ю.Ц., Пряхіна Н.О., Пташник-Середюк О.І.
ПРОФІЛАКТИКА СУЇЦИДУ СЕРЕД
ПРАЦІВНИКІВ СИЛОВИХ ВІДОМСТВ
НА ОСНОВІ УСВІДОМЛЕНОГО ДИХАННЯ 47

Карсканова С.В.
ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ:
ЯК ДОПОМОГТИ СОБІ ТА ІНШИМ 53

Москальов М.В.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ
МОЛОДИХ ПЕДАГОГІВ ЯК ОСНОВА ЇХ
СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ..... 57

Чайкіна Н.О.
КОМУНІКАТИВНИЙ ЗАХИСТ ЯК ОСОБЛИВА
АДАПТИВНА СТРАТЕГІЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТУ..... 60

ПЕДАГОГІКА

Аніщенко В.О.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІПШЕННЯ
СТУПЕНЕВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ОФІЦЕРІВ-ПЕНІТЕНЦІАРІЇВ УКРАЇНИ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 64

Височан Л.М., Мілевська С.Я.
ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ
ДО ЕКОЛОГІЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ..... 71

Вітюк В.В.
ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 77

Ворона Л.І.
ЗАКЛАДИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: ДОСВІД ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ . 80

Вороніна К.В., Валійова Т.Б.
ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ
У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ..... 84

Кондратенко Ю.І.
СТАНОВЛЕННЯ ПРОВІДНИЦЬКОЇ ПАРАДИГМИ
В ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ
ОСВІТИ УКРАЇНИ 89

Лишевська В.М.
ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ
СПОРТСМЕНА (КООРДИНАЦІЯ РУХІВ) 95

Несін Ю.М.
АНАЛІЗ ФРАНКОМОВНОГО ПІДРУЧНИКА
«КРАСИВЕ МІСТО 1» 98

П'ятикоп І.Б., Буковська І.Ю.
ПРАГМАТИЧНІ ТА ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ
НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І ФОРМУВАННЯ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ..... 101

Петриченко Л.О.
ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ..... 106

Плисенко Г.П.
БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ
АСОРТИМЕНТОМ ОСВІТНИХ ПОСЛУГ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 110

Полулященко Т.Л.
МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ
ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ З ПІДВИЩЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ
ПІДГОТОВКОЮ 114

Селецький А.В.
ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ ЩОДО НАУКОВО-
МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ТА РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ..... 117

Тер-Ованес'ян В.Г.
ЗАГАЛЬНОНАУКОВА ЛЕКСИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ
ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
ФАХІВЦЯ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЯ 122

Умяров К.Т., Конькова Т.М.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ 126

Черненко Т.В.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЇ
В СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ НИЖИНСЬКОГО
ОКРУГУ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ) 130

Шабуніна В.В.
РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
В САМОРОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 136

Шаповал С.І.
ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ З ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ
СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)..... 139

Шикітка Г.М.
ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ (1919–1939 РР.)
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ 143

Шульга М.А.
БОРЬБА С ПЛАГІАТОМ: КАКОЇ ФРОНТ ВАЖНЕЕ?..... 147

ФІЛОЛОГІЯ

Веневцева Є.В.
ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ВИХОВАННЯ БІЛІНГВАЛЬНОЇ
КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 151

Манько А.М.
ПРОБЛЕМА КОНТЕКСТУ В ТЕОРЕТИЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ..... 155

Медведська І.М.
ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОТИВАЦІО-
ЗАОХОЧУВАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО
ДИСКУРСУ ФІТНЕС-ЗАНЯТЬ..... 162

Никифорук Т.М.
ТАЄМНИЦЯ КОХАННЯ І ПЕРША ЛЮБОВ
В. СТЕФАНИКА 166

Савченко З.В.
ПОЕТИЧНЕ НОВАТОРСТВО ВОЛТА ВІТМЕНА
ТА ВОЛОДИМИРА МАЯКОВСЬКОГО:
ДО ПИТАННЯ ТРАНСЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ 170

Черный И.В.
ИНТЕРМЕДИАЛЬНОСТЬ В ПОВЕСТИ
ЛАДЫ ЛУЗИНОЙ «АНГЕЛ БЕЗДНЫ»..... 174

ІСТОРІЯ

Береговий С.І.
КУЛІНАРНА ПОЛІТИКА ТА ХАРЧОВА КУЛЬТУРА
В СРСР ТА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920–1930 РОКИ) 178

Вуйко Б.І.
ОСМИСЛЕННЯ О.П. ОГЛОБЛИНИМ ДІЯЛЬНОСТІ
М.Г. РЕПНІНА (ВОЛКОНСЬКОГО) НА ПОСАДІ
ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ (1816–1834) 184

Дацків І.Б., Полич М.І.
ВАРШАВСЬКІ УГОДИ 1920 РОКУ:
ЗДОБУТКИ ТА ВТРАТИ 189

Дояр Л.В.
УКРАЇНСЬКІ КНИГОДРУКИ 1918 Р.
ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЕПОХИ ДЕРЖАВНОГО
БУДІВНИЦТВА 194

Крот В.О., Мілащенко В.О.
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО
ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ..... 198

Кузьмінець Н.П., Стадник О.О.
РОЛЬ ПОДІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ» У ФОРМУВАННІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ 203

Таранець С.В.
ВПЛИВ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ УМОВ НА ВЕДЕННЯ
ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ДІЙ В ІСТОРИЧНІЙ
РЕТРОСПЕКТИВІ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ 208

Тронько Т.В.
ДОПОМОГА ЧЕНЦІВ КИЇВСЬКОГО
ЗОЛОТОВЕРХОГО МИХАЙЛІВСЬКОГО МОНАСТІРЯ
ВІЙСЬКОВИМ І ПОРАНЕНИМ У РОКИ РОСІЙСЬКО-
ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ..... 214

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Дубинка О.В.
ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ 218

Дубич К.В., Данилюк К.В.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ
ТА ПРАКТИКИ В ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
ЯКІСТЮ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
УКРАЇНИ 222

Лисенко Ю.В., Манелюк Ю.М.
ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ
ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ДЕРЖАВИ В РЕАЛІЯХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ 227

Пахомова М.В.
ПРО ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ В ГАЛУЗІ
ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ
В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ 232

Туча В.В.
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ
ПОЛІТИЧНОЇ ТА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ
НА СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ 236

ЕКОНОМІКА. ПОЛІТОЛОГІЯ

Бондаренко О.М., Дуксенко О.П.
ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ
ВИТРАТ В АВІАКОМПАНІЯХ УКРАЇНИ 239

Матвійчук А.В.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 242

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 40th issue of our journal. In this issue we propose you 53 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinth of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". About 4,000 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of colloboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 316.482.3

Кушерець Т.В.,

к.філос.н., доцент кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, t.kusherets@i.ua

Україна, м. Ніжин

ВИЯВЛЕННЯ НОВИХ ФОРМ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ ЯК ПРОВІДНА ТЕМА СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті розглядається повернення традиції формування соціальної теорії на основі виявлення базового класового конфлікту та нерівності. Метою даного дослідження є обґрунтування ефективності запропонованих неомарксистами концептуальних схем для пояснення поглиблення соціальної нерівності, трансформацій у сфері праці та змін у соціальних структурах. Правомірність повернення перспективи розгляду суспільств як капіталістичних та неокapіталістичних, визначення їх специфічних рис у порівнянні з промисловим капіталізмом епохи класичного модерну здійснюється з використанням методу теоретичної реконструкції, а також компаративного та інтерпретативного методів. Зроблено висновок про релевантність використання таких понять як клас, класова свідомість, класовий конфлікт, ідеологія для аналізу сучасних суспільств.

Ключові слова: клас, класова свідомість, класовий конфлікт, ідеологія, неомарксизм.

Постановка проблеми. Зміна політичного керівництва в Україні, що відбулася внаслідок президентських і парламентських виборів у 2019 року, привела до закріплення політичного курсу, спрямованого на здійснення реформ, здатних стабілізувати і виправити економічну ситуацію на макrorівні, щоб дати можливість легальному бізнесу та іноземним інвесторам процвітати. Молода команда реформаторів, проголошуючи свою прихильність до лібертаріанства, схоже готова віддати контроль за грошовою сферою економістам-традиціоналістам, які зосереджуються в основному на загальних показниках і не цікавляться, чи мають люди вихід на широку ринкову систему. Дуже часто політики в пострадянських та розвиткових країнах не враховують того факту, що основні виразники змін – це люди, зокрема незаможні. «Вони забули про все це тому, що не оперують у своїх рішеннях концепцією класу» [6, с.196].

Політична ситуація у пострадянській Україні спряла тому, що марксизм як панівний спосіб репрезентації дійсності був витіснений на периферію академічного дискурсу. Це було у значній мірі обумовлено тим, що цей філософський напрям асоціювався з невдачами радянського соціалістичного проекту. З іншого боку, важливою причиною зниження запиту на марксистські ідеї та пов'язаний з ним класовий аналіз соціальних конфліктів стала зростаюча конкуренція з боку інших парадигм, зокрема лібералізму та консерватизму, які були представлені як більш адекватні пояснювальні матриці для опису динамічної соціальної реальності.

У цей же час у західному інтелектуальному марксистські ідеї знову здобули популярність не тільки в філософії, але й стали основою для створення новаторських концепцій у різних соціально-гуманітарних науках – від політології до естетики. Як не парадоксально, але відродження інтересу до марксистської методології припадає на час краху соціалістичної

системи – початок 90-х, бо вже в 70-80-ті роки ХХ століття почала формуватися тенденція зростання соціальної нерівності та поляризації, що позначилось на втраті популярності теорії постіндустріального суспільства та інших близьких за змістом теорій, які відображали становлення масових середніх прошарків, а потім і масового середнього класу у «три щасливі повоєнні десятиліття». «Ризик, невпевненість, випадковість існування сучасної людини, специфічні процеси, що відбуваються в трудовій сфері, нове соціальне розшарування і соціально-економічна поляризація стали провідними темами в дослідженнях сучасного суспільства початку ХХІ століття» [4, с.99]. Однак до вітчизняного соціально-філософського дискурсу до цих пір не включені цілі пласти сучасних немарксистських теорій, а створена в їх межах система категорій так і залишилася незасвоєною на українському ґрунті, що не сприятиме процесам євроінтеграції та формуванню світогляду, адекватного сучасним соціальним реаліям.

Мета даної статті полягає в наступному:

– відстежити формування нових концептуальних схем для пояснення суспільних трансформацій останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст.;

– проаналізувати процес критичного переосмислення теорій постіндустріалізму та «суспільства знання», в яких розвиток науки та впровадження нових технологій розглядаються як провідні чинники суспільних змін;

– показати ефективність використання створених сучасними неомарксистами нових концептуальних схем та категорій для пояснення трансформацій у сфері праці, змін у соціальних структурах та посилення соціальної нерівності.

Виклад основного матеріалу. Марксистські погляди на тенденції розвитку системи соціальної нерівності і конфлікту в період промислового капіталізму і на його долю загалом не отримали підтвердження в межах

соціальних і економічних трансформацій суспільств першої половини – середини ХХ ст. Епоха держави загального добробуту давала підстави соціальним філософам та соціологам говорити про пом'якшення класового конфлікту, зниження рівня експлуатації, про потребу перейти від визначення суспільства в термінах капіталізму до ідеї індустріального та постіндустріального суспільства, а разом з цим про втрату пролетаріатом своєї історичної місії. Менеджери та представники професійних груп, зайнятих у сфері обслуговування, утворили кістяк середнього класу, який став провідною характеристикою нового типу суспільств – менеджеріального, сервісного, суспільства знань, інформаційного тощо.

Передбачалось, що представники інтелектуальної праці – менеджери, люди творчих професій, науковці, самозайняті тощо – зможуть в подальшому в більшій мірі реалізувати свій творчий потенціал в менш відчужених формах та сформувані більшості в майбутньому. Термін «креативний клас», виступаючи онтологічним втіленням ідей постмодернізму, здобув своє поширення в концепціях постіндустріального, інформаційного суспільства. теорії постіндустріального суспільства, в тій чи іншій формі підтримувала неолібералізм, який прагнув розширити свою соціальну базу, використовуючи риторику забезпечення інтересів середнього класу. Ідеалізовані очікування від вільної творчої самореалізації потерпіли крах при реальному зіткненні з інтересами олігополій. Подальше структурування економіки інформаційного суспільства показало, що ця «економіка знань» підпорядковується тим самим закономірностям, що і традиційна індустріальна економіка. Діапазон реальної свободи і можливостей переважної більшості представників середнього класу виявився насправді залежним, а, значить, і лояльним до того національного політичного порядку, всередині якого він знаходиться.

Три останні десятиліття ХХ століття позначилися виникненням тенденції зростання соціальної нерівності та поляризації. У відповідності з опублікованими в 2016 році даними «Credit Suisse», 1% найбагатших людей володіють більшим багатством, ніж решта населення світу разом взята. Тобто, з початку нового тисячоліття половина населення отримала всього лише 1% від загального багатства, в той час як половина цього збільшення дісталася верхньому 1% [8]. У соціологічних теоріях цей феномен пропонують розглядати не як наслідок розвитку економічних процесів, а як нову форму класової боротьби: «класової боротьби після класової боротьби, що ведеться згори з позиції сили». Як стверджує Л. Галіно, класова боротьба в сучасних умовах здійснюється передусім за допомогою законів, прийнятих урядами та парламентами, які покликані посилювати позиції панівного класу та протидіяти тому, щоб трудящі і середній клас утверджували свої інтереси. Типовим способом класової боротьби він вважає фіскальну нормативність, яка здійснюється останнім часом в напрямку зниження податків для багатих та перекладанням стягнень на суспільство: «фіскальні переваги напряму призводять до загального погіршення якості життя трудящих класів і середніх класів» [10, Р.26]. Іншими формами класової боротьби є напади на всю сукупність форм соціального захисту, відомих як європейська соціальна модель, атаки на

профспілки, вигнання селян із землі через звинувачення їхніх господарств у низькій продуктивності тощо.

Зростання соціальної нерівності спрямовує соціальних теоретиків до пошуку більш фундаментальних причин в порівнянні з соціальною та економічною політикою, яка сформувалася від імені досягнутої в електоральному процесі згоди і суспільного договору. Це змушує знову і знову звертатися до тих інтелектуальних практик, які створили необхідний інструментарій для аналізу такого роду явищ та продемонстрували свій пояснючий потенціал в минулому. Якщо основною причиною негараздів в економіці розглядати структурну перебудову, то доречно згадати геніальну здогадку про технологічне заміщення як один із основних її механізмів, висловлену ще в 1840-х роках Марксом і Енгельсом. Мова йде про ідею, у відповідності з якою процеси взаємної конкуренції спонукають капіталістів впроваджувати інновації в обладнанні та організації виробництва з метою економії трудових ресурсів. Однак, разом із заміщенням робітників машинами зростає безробіття та знижується споживачський попит. Проектуючи на майбутнє цю базову структурну тенденцію, класики марксизму передбачали крах капіталізму.

Британський соціальний теоретик Р. Коллінз вважає, що класичний марксизм звернув увагу на витіснення машинами праці робітників і водночас не прогнозував виникнення потужного середнього класу, ядром якого стали в подальшому освічені професіонали, адміністративні та офісні працівники. Остання технологічна хвиля, яка розпочалася в 80-90-х роках ХХ століття, додала до раніше здійснюваної механізації ще й роботизацію та електронізацію і поставила на порядок денний скорочення працівників інтелектуальної праці. «Інформаційні технології – це технології комунікацій, які запустили другу велику хвилю скорочення праці, тобто працю працівників середнього класу» [3, с.36]. Кілька останніх десятиліть – це лише початкова її стадія, зважаючи на те, що для знищення робітничого класу як значимої соціальної групи знадобилося близько 120 років. Упродовж тривалого часу ідеологи лібералізму використовували заспокійливе пояснення, яке базувалося на висунутому П. Шумпетером твердженні про «руйнування заради створення». У відповідності з ним, кількість робочих місць, створених для виробництва нових товарів, перекриє робочі місця, втрачені під час формування нових ринків. Сьогодні вже стає очевидним, що технологічне заміщення комунікативної праці не знаходить обнадійливої моделі компенсації зменшення кількості вакансій для представників середнього класу. За прогнозами Р. Коллінза, технологічне заміщення середнього класу приведе до краху всієї капіталістичної економіки ще до кінця ХХІ ст.

Зростання чисельності працівників із неповною та нестабільною занятістю свідчить про те, що постіндустріальне суспільство винайшло ефективний спосіб приховування «нового безробіття». За ініціативою У. Бека, цей новий соціальний прошарок отримав назву «прекаріату» (від англ. precarious – хиткий). На сьогодні на його долю припадає до 40% від усієї робочої сили в розвинутих західних країнах. Прекарізація трудових відносин породжує менш захищену і більш дешеву робочу силу, до складу

якої попадають робітники незалежно від рівня їх освіти, кваліфікації, прибутку і статусу. Такі нові форми трудового найму як неповна, випадкова, тимчасова та «нульова» (коли працівник у відповідності з контрактом чекає, коли роботодавець викличе його на роботу) руйнують інституційні основи класового протесту. Якщо раніше об'єднаних профспілками робітників спрямовували чітко визначені цілі, такі як підвищення заробітної плати, скорочення робочого тижня, покращення умов праці тощо, то тепер нетипово зайняті робітники позбавлені можливості чітко артикулювати свої вимоги. На думку більшості аналітиків, нестійка зайнятість стала сприятливим ґрунтом для зростання соціальної нерівності, а особливості становища прекаріату роблять його здатним піддаватися на гасла популізму, що перетворює його в «новий небезпечний клас» [7].

Конструктивне пояснення проблем формування класової свідомості в ситуації культури постмодерну здійснив американський соціальний філософ, Ф. Джеймисон. Основна його ідея полягала в тому, що відповідно до трьох етапів у розвитку капіталізму – національний капіталізм (17 – середина 19 ст.), монополістичний (середина 19 – 1960-ті), мультинаціональний (з 1960 р.) – виділяються три великі стилі естетичного сприйняття, а саме: реалізм, модернізм та постмодернізм. Реалізм – це час єдино можливої цілісної картини світу. Загальним принципом модернізму стала вимога «виразності», вираження в мистецтві авторського бачення світу. Постмодернізм характеризується неможливістю представити картину світу як таку, неможливістю цілісного бачення світу і авторського стилю. Якщо на першій стадії капіталізму – класичній, як і в докапіталістичних формаціях, «безпосередній і обмежений досвід індивідів все ще міг накладатися з тією реальною економічною та соціальною формою, яка цей досвід визначала», то капіталізм у своїй пізній стадії все частіше позбавляє індивідуальний досвід суб'єкта точок дотику з соціальною реальністю [9, Р.349].

Постмодерністський гіперпростір є найостаннішою трансформацією простору, в наслідок якої індивідуальне людське тіло втрачає здатність локалізувати себе, перцептивно організувати своє навколишнє оточення і дати раціональне пояснення щодо свого становища в навколишньому світі. Індивідуальні суб'єкти відчувають себе пійманими в тенета величезної багатонаціональної децентрованої мережі, скласти карту якої їх свідомість є нездатною. Колосальне розростання соціальних кодів в професійні та дисциплінарні жаргони (але також у вигляді символів, що засвідчують етичну, статеву, расову, релігійну та класову належність) є також і політичним феноменом, який в достатній мірі демонструє проблема мікрополітики. Знеособлені правителі продовжують модифікувати економічні стратегії, які приписують межі нашому існуванню, але вони більше не потребують того, щоб нав'язувати свою мову (або віднині не здатні робити це). «Постграмотність» світу пізнього капіталізму відображає не тільки відсутність якого-небудь колективного проекту, але також і непридатність попередньої національної мови самої по собі.

Базовою тенденцією капіталізму, за Джеймисон, виступає товарне уречевлення (commodity reification). Реіфікація характеризує такий спосіб виробництва, в якому

відбувається заміщення споживчої вартості вартістю товарною, в наслідок чого людські відносини трансформується в аналог відносин між речами. В умовах пізнього капіталізму це перетворення стає тотальним як у просторі реального, так і в просторі символічного, робить фактично неможливим формування певного індивідуального або суспільного проекту, вільного від домінуючої логіки. Для того, щоб відновити здатність людини / суб'єкта до політичної дії, тобто поновити його статус як суб'єкта політичного, спочатку йому потрібно повернути відчуття соціального простору та вміння орієнтуватися в ньому. Тому потрібні своєрідні ментальні карти, які визначатимуть контури простору і даватимуть їм назви. У цій процедурі когнітивного картографування велику роль відіграє уява. Джеймисон зазначає, що «когнітивна картографія» має на меті чітке вираження структури Уявленого у наших відносинах до соціальних структур, які ми можемо досягнути тільки за допомогою уявленого, в фантазії або в наративі. Здійсненням процедури когнітивного картографування, яке, на думку соціального філософа, насправді є не що інше, як кодове слово для «класової свідомості», лише виражає потребу в класовій свідомості нового і небаченого раніше типу.

Структура ідеології в сучасному світі, на думку Джеймисона, характеризується опозицією між змовою та Утопією. Наслідуючи логіку капіталізму, змова бачить глобалізацію як «мережу міжособистісних схем і відносин, як масштабний план контролю над світом. Утопія, з іншого боку, прагне зібрати позитивні риси глобалізації – всесвітню комунікацію, деколонізацію, культурну грамотність, крах кордонів і обмеженості інтересів – в новому баченні того, що глобальне життя може бути організоване інакше. Однак через відсутність політики Утопія також стає ідеологією; і ці два бачення – жахливе і рятівне – позначають межі, в яких сьогодні ми можемо представляти і мислити цю нову світову систему, в якій живемо» [2, с.27].

Відсутність чітких контурів класового протистояння в сучасному глобалізованому світі знаходить своє відображення в концепції «безкласової класової боротьби» французького неомарксиста Е. Балібара, який у своїх поглядах спирається на теорію капіталізму як світ-системи І. Валлерстайна. На його думку, розвиток капіталізму не стирає первинного розмаїття способів експлуатації, навпаки, він збільшує його, постійно нарощуючи його за рахунок нових технологічних суперструктур і підприємств «нового типу». Усупереч ілюзії розвитку, відповідно до якої нерівності являють собою лише затримку, яку з часом буде ліквідовано, валоризація капіталу у світовій системі передбачає, що на практиці всі форми історичної експлуатації використовуються одночасно: від неоплатної дитячої праці до найбільш цивілізованих, що базуються на трудовому договорі. Ці форми, які зовсім несумісні між собою (культурно, політично, технічно), повинні залишатися розділеними, адже це потрібно капіталістичній системі для того, щоб уникати «дуальних суспільств», тобто поділених на два антагоністичні класи. Е. Балібар використовує введені І. Валлерстайном поняття «напівпериферії» для позначення кон'юнктурної зустрічі в єдиному просторі старих держав-націй

несучасних форм експлуатації, пов'язаних із міграцією робітничої сили, трансфертом капіталів, політикою експорту безробіття, унаслідок чого виникає «дуальний», або «розщеплений пролетаріат».

У марксистській концепції історії ситуація спрощувалася через введення фіксованого розподілу суспільства на антагоністичні класи за аналогом військової і релігійної метафори «двох таборів». Насправді, класова боротьба лише як виняток набуває форми громадянської війни. «Однак вона приймає множину інших форм, розмаїття яких не може бути визначено апіорі, і які не менш суттєві, ніж вона – по тій простій причині, що не існує [...] єдиної «сутності» класової боротьби...» [1, с.204]. Головний висновок Е. Балібара полягає в тому, що розщеплення пролетаризації між частково незалежними, частково суперечливими процесами не відміння пролетаризації. «Менше, ніж коли-небудь, громадяни сучасних суспільств нерівні в таких питаннях, як тяжкість праці, автономія і незалежність, право на безпечне життя і гідну смерть, рівень споживання й освіти (тобто інформації)» [1, с.205]. Це ж стосується і сфери прийняття рішень, всі ці нерівності опосередковано пов'язані як з експансією форми власності та «нескінченим» процесом накопичення, так з відтворенням політичного відчуження, з тим, яким чином самі форми класової боротьби можуть обертатися безсиллям маси в силу регулювання державою соціальної конфліктності.

Е. Балібар стверджує, що поняття класу та класової боротьби могли б позначити процес трансформації без наперед визначеного кінця, іншими словами, відповідали б, у першу чергу, нескінченній трансформації соціальних класів. Це приводить до утвердження універсалізації антагонізму й одночасно сприяє зникненню міфу про універсальний клас. Із «зникненням класів» насправді нічого не втрачається, оскільки зруйнованими виявилися лише локальні інституційні форми, у яких упродовж приблизно ста років, з одного боку, робітничий рух, а з іншого, буржуазна держава згуртовували, в певній мірі, як національну буржуазію, так і національний пролетаріат. «Осяжна» ідентичність класів завжди була лише зворотним ефектом їхньої практики соціальної дії, а нинішня «криза» є кризою репрезентативних форм і певних практик класової боротьби: як така вона може мати значні історичні наслідки. Однак вона не є зникненням самого антагонізму.

Захист марксистської теорії класової боротьби від критики, що базується на ідеї «розчинення класів» здійснив німецький соціальний філософ К.Х. Рот. Новаторство його концепції полягає в розширенні структури традиційного класового суб'єкта, яка виводиться зі структурних змін у процесі організації виробництва. Новий тип неконцентрованого накопичення капіталу та пов'язаного з ним надто екстерналізованого типу витрат, пояснює він, заперечує принципове припущення про те, що потреби виробництва в робочій силі будуть зменшуватися. «У той час як капітал розкладається на все більш дрібні і пов'язані між собою у мережі виробничі одиниці аж до таких, що відчувають граничну нестачу капітальних вкладень, працемісткі сектори дрібних господарств, суспільство, у якому відбуваються ці процеси, не «виходить із праці», а здійснює розвиток, при якому

повернення до «повної зайнятості» набуває все більш пауперизованих рис у порівнянні зі зруйнованою системою кейнсіанського регулювання» [5]. Мова йде про те, що фактично зникають лише попередні, соціально гарантовані, нормальні трудові відносини, у той час як попит на негарантовані, низькооплачувані, короткотривалі контракти стрімко зростає за одночасної ліквідації офіційно регульованого безробіття. Аналіз цих процесів підштовхує К.Х. Рота до висновку про необхідність надання особливого характеру резервній армії, що випливає з її особливого статусу основного засобу капіталістичного примусу. Це означає, що на сьогодні склалася можливість поставити все працююче за наймом населення у стан хронічної неповної зайнятості, а в більш віддаленій перспективі перетворити у змінний капітал тільки частину наявної робочої сили. Марксова теорія експлуатації, зосередившись переважно навколо отримання прибутку із живої праці робітників, відводила промисловій резервній армії лише дисциплінарні функції. Класик марксизму зробив функцію створення вартості найважливішим призначенням робітників і повністю випустив із поля зору той факт, що робітничий клас і після фази первинного накопичення з покоління в покоління не тільки захищається проти підкорення фабричному деспотизму в межах створення вартості, але й намагається знову і знову повставати і на ринках праці проти його індивідуалізуючого перетворення у змінний капітал. Мова йде про виявлення подвійного антагонізму робітників з капіталом як всередині капіталістичного виробництва, так і поза його межами. Якщо капітал для свого зростання не потребує збереження обов'язково ліберальних ринків кредитів і товарів, то він також мало пов'язаний з «ліберальними ринками праці», де йому періодично протистоять подвійно вільні робітники, з правом на вільну колективну угоду стосовно умов зарплати і праці. З цього випливає повна відсутність закріплених «законодавчо» соціальних і ринкових механізмів капіталізму, а, навпаки, вони ставляться в залежність від відповідних історичних, політичних та інституційних структур і форм опосередкування класових конфліктів. Останні проявили себе у найбільш організованих формах у вигляді єдиної профспілки або галузевих і територіальних тарифних угод та схильні перетворити стан негарантованої «недозайнятості» за відсутності профспілок в характерний тип трудових відносин. «Виражаючи у всі періоди накопичення принципово лабільне класове відношення, капіталізм, таким чином, є в принципі відкритою системою експлуатації, в якій постійними величинами являються тільки приватна власність на засоби виробництва і орієнтоване на прибуток створення капітальної вартості» [5].

Висновки. Аналіз процесу формування нових підходів для пояснення суспільних трансформацій останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст. засвідчує повернення традиції формування соціальної теорії на основі виявлення базового класового конфлікту та нерівності. Лібералізація обміну товарами і капіталом у світовому масштабі викликали небезпідставні побоювання щодо зростання безробіття як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, та серйозні сумніви щодо спроможності національних держав адекватно реагувати

на зростання соціальної напруги, пов'язаної з дефіцитом робочих місць. Підтверджується правильність внесеного неомарксистами положення про те, що зміни в структурі виробництва не приводять до автоматичного формування суб'єктності нового типу, про що було заявлено в теоріях постіндустріального суспільства, а передбачають його становлення в процесі активного втручання в ситуацію перерозподілу матеріальних благ, створених на основі використання новітніх технологій. Соціальні теоретики лівого спрямування стверджують, що формування такої суб'єктності буде здійснюватися за класовою моделлю, бо становлення постіндустріального суспільства в найбільш економічно розвинених країнах Заходу в черговий раз відкинуло ідею про можливість ліквідації матеріальної нерівності, а, навпаки, продемонструвало збільшення диспропорції у розподілі доходів як усередині окремих країн, так і в глобальному масштабі. Розуміння і розгляд сучасної соціальної нерівності як нової форми боротьби класів після «закінчення класової боротьби» зобов'язує до пошуку фундаментальних причин цієї нерівності, що закорінені в самій сутності капіталістичної системи, але мають специфічні риси в глобалізованому світі. Активне використання таких понять як клас, класова свідомість, класовий конфлікт, ідеологія для аналізу сучасних суспільств та виявлення змін у соціальних структурах супроводжується процесами критичного переосмислення їх змісту за умови збереження базових марксистських ідей.

Література

1. Балибар Етьен; Валлерстайн Иммануэль. Раса. Нація. Клас. Двусмысленные идентичности / Перевод под редакцией группы авторов: Д. Скопина, Б. Кагарлицкого, Б. Скуратова. – М.: Логос-Альтера, Ессе Ното. 2003. – 272 с.
2. Джеймисон Ф. Репрезентация глобализации. Синий диван. 2010. №14. С.15-27. Пер. А.А. Парамонова.
3. Коллинз Ф. Технологическое замещение и кризисы капитализма: выходы и тупики // Политическая концептология, 2010, №1. С.35-50.
4. Полякова Н.А. Новые горизонты теории обществ XXI века – от постиндустриализма к неокapитализму. Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология, 2016. №2. С.83-115.

5. Пот К.-Х. Новые классовые отношения и перспективы левых [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aitrus.info/node/1071>

6. De Soto Ернандо. Загадка капиталу. Чому капитализм перемагає на Заході і ніде більше / Ернандо де Сото; пер. з англ. Микола Климчук – К.: Наш формат, 2017. – 232 с.

7. Стэндинг Т. Прекариат – новый опасный класс. М.: Ад Маргинем Пресс. 2014. 328 с.

8. An Economy for the 1%. How Privilege and Power in the Economy Drive Extreme Inequality and How This Can Be Stopped. (2016). URL: https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116-en_0.pdf

9. Jameson F. Cognitive Mapping // Marxism and the Interpretation of Culture /ed. by C. Nelson, L. Grossberg, 1988.

10. Gallino L. La lotta di classe dopo la lotta di classe. Roma-Bari, 2012.

References

1. Balibar, E.; Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London & New York: Verso.
2. Jameson, F. (2010). *Reprezentatsiia globalizatsii [The Representation of Globalization]*. Transl. from English. Synii divan, no. 14.
3. Collins, R. (2010). *Technological Displacement and Capitalist Crises: Escape and Dead Ends*. Political Conceptology, no. 1.
4. Poliakova, N.L. (2016). *Novyye gorizonty teorii obschestv 21 veka – ot postindustrializma k neokapitalizmu [New Horizons in the Theory of the 21st Century Societies – from Post-Industrialism to Neocapitalism]*. Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 18. Sotsiologiya i politologiya, no. 2, pp.83-115.
5. Roth, K.H. *Novyye klassovyye otnosheniia i perspektivy levyykh [New Class Relations and the Perspective of the Left]*. Transl. from German. <http://www.aitrus.info/node/1071>
6. De Soto, Hernando (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books.
7. Standing G. *The precariat. The new dangerous class*. L. 2011.
8. An Economy for the 1%. How Privilege and Power in the Economy Drive Extreme Inequality and How This Can Be Stopped. (2016). URL: https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116-en_0.pdf
9. Jameson F. *Cognitive Mapping // Marxism and the Interpretation of Culture* /ed. by C. Nelson, L. Grossberg, 1988.
10. Gallino L. *La lotta di classe dopo la lotta di classe*. Roma-Bari, 2012.

Kusherets T.V.,

Candidate of Philosophical Sciences Associate Professor at the Department of Politology,
Law and Philosophy Nizhyn Mykola Gogol State University, t.kusherets@i.ua

Ukraine, Nizhyn

THE IDENTIFICATION OF NEW CLASS STRUGGLE FORMS AS A LEADING THEME OF CONTEMPORARY SOCIO-PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The paper deals with the return of the tradition to form social theory on the basis of identification of basic class conflict and inequality. The purpose of this study is to prove the effectiveness of conceptual schemes proposed by neo-Marxists to explain the deepening of social inequality, transformations in the sphere of work and changes in social structures. The author substantiates the idea that societies can still be considered as capitalist and neo-capitalist, defines their specific features in comparison with industrial capitalism of the classical modernist era, using the method of theoretical reconstruction, as well as comparative and interpretative methods. The author also makes a conclusion about the possibility of the use of such concepts as class, class consciousness, class conflict, ideology for the analysis of modern societies.

Key words: class, class consciousness, class conflict, ideology, neomarxism.

UDC 316:315.94+112

Orlenko I.N.,

*PhD candidate, Department of Philosophy, Social Sciences and Management of Social and Cultural Activities State institution «South-Ukrainian National Pedagogical University n.a. K.D. Ushinsky»,
ptichka.net@i.ua*

Ukraine, Odesa

SOCIOCULTURAL PROBLEMS OF ADAPTATION/ RE-ADAPTATION OF TEMPORARILY DISPLACED YOUTH IN UKRAINE

The article analyzes the factors of socio-cultural adaptation of temporarily displaced youth at the current stage of Ukrainian society development. It is shown that in modern society there is an increasing interest to the problems of the socio-cultural adaptation of the individual, to the mechanisms of its adaptation associated with the complexity and uncertainty of socio-cultural reality, with the modernization of the state and society. Purpose of this article is to identify contemporary sociocultural problems of temporarily displaced youth in Ukraine. There are determined the structural components of social maladaptation. The author disclosed the concept of sociocultural readaptation and determined the conditions for the successful readaptation of temporarily displaced youth.

Key words: *social adaptation, maladaptation, sociocultural readaptation, temporarily displaced youth, military conflict.*

Problem statement. The transformational processes of converting the political, economic and sociocultural modern development conditions of the state are in a very difficult period of formation. At the stage of changes taking place in our country and associated with a changes to the territorial integrity of Ukraine, a certain contingent of people appeared – these people found themselves without shelter, without work, without accustomed lifestyle and status, without an interpersonal ties and relationships, and have difficulties with adaptation to a new territorially forced environment. Armed conflict in the east of Ukraine – combat operations in the Donetsk and Luhansk regions of Ukraine, which began in April 2014. In addition to the Ukrainian armed forces, volunteer paramilitary groups also participated in battles against supporters of the DPR and LPR.

The true scale of the negative consequences of a military conflict today can only be approximate. And not a single natural disaster, not a single man-made disaster can be compared with the actions of a military conflict by the degree of extremeness and its social and psychological consequences. Extreme situation (from lat. Extmmus – extreme, critical) – a sudden situation that threatens or is subjectively perceived by a person as threatening life, health, personal integrity, well-being [1].

One of the most vulnerable segments of the population in this conflict is youth. Young people who are forced to leave their family, their friends, their future. It would be a mistake to focus only on the social causes of difficulties in adaptation. Psychological reasons, of course, are also its basis. The existence of significant individual differences in the experience of the situation of involuntary resettlement, in the means of adaptation to it and the characteristics of the value system has been proved by the analysis of the psychological characteristics of human behavior.

Violation of the adaptive abilities of a person leads to dysfunction in various types of his life. Social and psychological maladaptation act as a source of personality dysfunction and reflect socio-cultural problems of society. Thus, it is relevant for social philosophy to clarify the issue of modern social relations of temporarily displaced persons in the context of a sociocultural approach. The well-being of

Ukrainian society as a whole depends on what will be the inclusion of temporarily displaced persons in the system of social ties and relations. A harmonious development of modern Ukrainian society is possible only under the condition of uniform representation of universal, social and ethnic values.

So, the **purpose** of this article is to identify contemporary sociocultural problems of temporarily displaced youth in Ukraine.

Achieving this goal involves solving the following tasks:

- consider the factors of socio-cultural adaptation;
- identify the degree of maladaptation of temporarily displaced youth;
- identify the structural components of maladaptation;
- to identify the determinants of sociocultural readaptation of temporarily displaced youth.

Analysis of recent research publications. According to the German philosopher K. Jaspers, the feeling of homesickness is familiar to people since ancient times. Wars, natural disasters, the search for life's purpose and a better fate push people to move around the Earth. Therefore, the existing urgent need to create an effective system of adaptation of people involved in the process of forced migration is relevant in our time.

The theoretical concepts of cultural changes by M. Weber, his understandable sociology, and the concepts of the practices of L. Wittgenstein and M. Heidegger form the concept of social exclusion. Social exclusion becomes a risk of forced displacement of youth and, according to H. Silver, is expressed in inconsistency, marginality and lack of connections.

American sociologist Robert Park was the first to use the term marginalization. In his concept of marginal identity, he considered migration as a collective behavior that affects the change in socio-economic status [2, p.881-893]. A manifestation of marginality in the broad sense can be a break in traditional ties between people, a loss of an objective belonging of an individual to a certain community without further entering to another, and a loss of subjective identification with a certain group [3, p.41]. Marginalization is manifested in a certain kind of mental conflict, which prevents entry into a new community (social group, society).

That is, the interpretation of the concept of marginalization allows us to see it in sociocultural isolation and in the impossibility of accepting new values and norms inherent in this society. P. Štompka systematized knowledge of social changes from the perspective of the social field model. Within the framework of the sociocultural approach, P. Sorokin considered the sociocultural as a unity of social and cultural. Modern Russian scholars N.I. Lapin and A.S. Akhiezer noted the ideas of a sociocultural approach. Famous Ukrainian and Russian sociologists pay much attention to the study of life strategies. T.I. Zaslavskaya distinguished three types of transformational activity: targeted reform activities, mass social-innovative activity and reactive-adaptive behavior (achievements, adaptive, regressive and destructive strategies) [4, p.152]. The survival strategy and life creation strategy are distinguished by A. Zlobina and V. Tikhonovich [5, p.72]. Researchers noted the fact that most of the population of modern Ukraine was in a state of forced adaptation.

Presentation of the main material. The degree of maladaptation of temporarily displaced youth is determined by the mismatch of the sociopsychological and psychophysiological status of the object with the requirements of the new social situation, that is, the social status is deformed.

I. Cohn wrote that the existence of the Human Self is possible only through constant dialogue with other people, comparing oneself with others and determining one's place in society. It is this interaction with «significant others» that gives us an idea of ourselves [6]. S. Kierkegaard in his philosophical views recognized consciousness as a decisive factor that leads a person to overcome despair, to know himself [7].

The complex relationship between cognitive, emotional, and behavioral variables that occurs when a person encounters stressful circumstances of social life necessitates the abandonment of simplified schemes for considering the psychodynamics of stress. A better approach, without a doubt, is the situational approach, which considers a person as a subject of active interaction with the situation by means of emotional experiences, interpretations and cognitive rethinking, coping strategies and adaptation.

According to Philips, there are two types of responses to environmental impact which express adaptability. The first is the adoption of social norms and the corresponding social expectation that each of us faces in accordance with age and gender. The second adaptation response is the flexibility and efficiency when dealing with new and dangerous conditions, as well as the ability to direct events in a desired direction.

In this sense, adaptation means that a person successfully uses the conditions that have developed to realize his goals and expectations. Adaptive behavior is characterized by successful decision making, initiative, determination of one's own future [8].

According to W. Thomas, individual perceptions and cognitive reflections on the surrounding social reality are more important than the objectively changing social facts that describe this reality [9, p.16]. According to the scientist, the definition of a situation not only determines the actions of an individual following from this definition, but also «the whole way of life and just a person follows from a chain of such definitions». Moreover, this refers to the social situation, or, in terms of W. Thomas, «the situation of social relations» [10, 11].

Social adaptation is the process of adapting a person to the conditions of the social environment, the formation of an adequate system of relationships with social objects, the integration of the individual in social groups, his activity on the assimilation of stable social conditions, the adoption of norms and values of the new social environment. The encyclopedia of Cyril and Methodius gives such an understanding of social adaptation: it is a process of interaction of an individual or social group with the social environment; includes the assimilation of the norms and values of the environment in the process of socialization, as well as the change, transformation of the environment in accordance with the new conditions and goals of the activity [1].

We came to the conclusion that such an age category as youth has certain psychosocial problems at this age stage, the socio-economic factors of which can increase the risk of social maladaptation and deviant behavior in the youth environment. There are many definitions of youth in modern literature. The most common is the definition of youth as a socially differentiated socio-demographic group, which is characterized by specific psychological, physiological and cultural properties. It should be noted that these properties are in their infancy and are determined by the formation of the socio-political, socio-economic status of young people, their spiritual world, and a value orientation system.

In particular, higher education students are characterized by a high level of emotional maladaptation, which manifests itself in symptoms of depression, anxiety, and intense daily stress. Moreover, the indicators of emotional maladaptation are higher in age group of students than in the general population. Personal traits such as perfectionism and enmity, as well as interpersonal and family dysfunctions, play an important role in causing emotional maladaptation. Thus, for example, perfectionism – an excessive desire for excellence – engenders competitive relations, which leads to social isolation, lack of support, constant tension, depression, suicidal intentions of students and maladaptive behavior in the form of academic procrastination – a tendency to postpone learning tasks.

In addition to the aforementioned negative consequences of human maladaptation, its positive manifestations are also possible, for example, due to a qualitative change in the living environment of a person, child, adolescent with deviant behavior.

Thus, the social adaptation is a multi-level process that includes psychological adaptation (at the level of individual interaction of people), cultural adaptation (at the level of assimilation of norms and values of culture) and actually social or institutional adaptation (at the level of interaction of an individual and social institutions).

Of course, the study of intercultural adaptation, in the broad sense, is understood as a complex process and becomes of great importance: thanks to this process, a person adapts, integrates into a new cultural environment. Adaptation is usually divided into internal and external, the manifestation of which we can see, respectively, in a sense of satisfaction and fullness of life and in the participation of the individual in the social and cultural life of the new group.

An analysis of studies on intercultural communication allows us to conclude that the content and results of various intercultural contacts largely depend on the ability of their participants to understand each other and reach agreement, which is mainly determined by the ethnic culture of each of

the interacting parties, the psychology of the peoples that dominate that or another culture.

In the sociocultural adaptation of temporarily displaced persons, the general features of the social process are refracted, since this adaptation is aimed at acquiring the status of a given social group in a new environment, cultural compatibility, based on the mutual transformation of the parties.

The objective basis for the adaptation of temporarily displaced persons is the sociocultural environment. Under static consideration, the sociocultural environment in the classical version consists of four areas of activity: production, life-supporting, socio-normative and cognitive. Each of these areas is characterized by a number of meanings, values, norms and methods of implementation, however, based on the principle of interconnection, they all have a common basis, reflecting the unique specificity of each socio-cultural environment [12].

Psychological science has information about significant differences in the course of the process of intercultural adaptation and its duration – from several months to 4–5 years. It depends on the characteristics of the displaced persons and the characteristics of their own and foreign cultures.

The length of the process of intercultural adaptation is determined by individual and group factors. Factors of the first type include:

1. Demographic and personality individual differences.

A significant factor is the age of the individual. The most adaptive are young children. In particular, schoolchildren experience the process of forced displacement painfully, because first of all, they should be similar to their peers: in appearance, manners, speech and even thoughts. Older people become more vulnerable: for them, changing the cultural environment becomes a difficult test and they, according to psychotherapists, «have no need to learn someone else's culture and language if they don't have an internal need for it» [13, p.137].

2. The circumstances of the life experience of the individual.

The readiness of migrants for changes is important. At the same time, due to insufficient motivation, the process of adaptation of refugees and forced emigrants, as a rule, is less successful.

Among group factors affected adaptation, first of all, it is necessary to highlight the characteristics of interacting cultures:

1. The degree of similarity or difference between cultures.

The results of numerous studies indicate that the severity of cultural shock is positively correlated with cultural distance. In other words, the more a new culture resembles a native one, the less traumatic is the adaptation process. To assess the degree of similarity of cultures it is used the cultural distance index proposed by I. Babiker and co-authors, which includes language, religion, family structure, educational level, material comfort, climate, food, clothes, etc.

2. Features of the culture to which displaced persons belong.

Individuals who find themselves in a multicultural society and are ready for change are less susceptible to cultural shock [14, p.55-78].

Thus, it turns out that adaptation requires focused efforts both on the part of the individual himself and on the part of his sociocultural environment.

Sociological studies indicate that in recent years there has been some deepening of interregional imbalances in virtually all indicators: these are the gross regional product, the level of wages, the volume of foreign investment in the structure of the region's economy, etc. Therefore, further maintenance of such a situation negatively affects the territorial integrity of the state [15, p.256; 5, p.405].

Most of Freud's works focuses on the ways in which a person copes with unpleasant sensations and emotions, either by suppressing them, or using other protective mechanisms.

Unlike depressed people, an anxious person is still trying to mobilize coping-reactions. But the difference lies in the distorted opinion that stresses are ubiquitous and endless and the only hope to maintain safety is to constantly keep coping reactions ready. All life consists of specific problems that excite and require an urgent solution, and about which other people do not even suspect.

Disadaptation is determined not only by the objective nature of the traumatic situation, but also by the subjective attitude of the personality towards it, so the process of disadaptation is more dependent on the motivational structure, emotional and intellectual characteristics of the individual. Therefore, such indicator for specialists is the presence of certain types of accentuation. Accentuation in itself may not be the cause of maladaptation, since, in fact, it is an extreme variant of a normal nature. However, in psycho-traumatic situations, it contributes to impaired adaptation and leads to deviant behavior.

Depending on the accentuation, several types of character are distinguished, prone to various types of adaptive disorders. In particular, with the cycloid type of accentuation, disadaptation is temporary, with hyperthymic type – disadaptation is situational and develops in a social environment; with sensitive – prevails a fairly stable psychological maladaptation, with psychasthenic – prevails a stable character and a long latent period of maladaptation. With the schizoid type, violations are often hidden, but persistent, with hysteroid and epileptoid – it is more often observed behavioral maladaptation with its high intensity, and with the epileptoid type it is stable. With an unstable type of character accentuation, steady maladaptation manifests itself mainly in the social sphere.

In order to clarify the structure of social maladaptation, we conducted a study using the C. Rogers social adaptation test, express-diagnostics of the level of social isolation of personality of D. Russell and M. Fergusson, the method of content analysis of a work on the topic "Possibilities of self-realization in a new sociocultural space", with young people who are temporarily located at the Kuyalnik sanatorium in Odessa in October-November 2019. The analysis of the data of our study of social adaptation – maladaptation of internally displaced youth aged 17 to 28 years allows us to conclude not only about the opportunities, needs and challenges of society, but also allowed us to distinguish the sociocultural and self-fulfilling components in the structure of maladaptation. According to the results of the study, the most significant challenges that increase the state of social maladjustment of youth are stereotypes, broken relationships with families, friends, lack of professional ties and passivity of the youth themselves. According to the study, only the following opportunities contribute to the successful adaptation of temporarily displaced youth: integration, a new look at familiar things, employment, obtaining status, the possibility

of exchanging experience and personal experience, participating in festivals, seminars, communication trainings, and national exchange programs that provide opportunities for acquaintance, familiarization with the traditions and culture of the region. For most immigrants, the most successful adaptation strategy is the integration strategy, in the process of which both the preservation of the old ethnocultural characteristics and the development of new norms, values, behavior patterns of the new culture take place.

In the process of intercultural contacts, a huge difference is revealed between how the same values are perceived by people of different cultures. Awareness of the values of one's culture occurs only when person meets with representatives of other cultures, when different cultures interact and differences in their value orientations are revealed. It is in these cases that situations of misunderstanding, confusion, powerlessness and irritation arise, causing a feeling of resentment, anger, alienation.

The choice of integration as the most successful adaptation option at the personal level will be determined by the actualization of the needs of the highest level—the needs for self-esteem and self-actualization. The need for self-actualization is the desire for the person to fully realize his social essence, his usefulness to society, maximize the full disclosure and objectification of his abilities in various social activities. One of the most important ways of manifesting the need for self-actualization for immigrants is professional activity. Having lost housing and a significant part of the property acquired over the previous life—as a result of the forced relocation—the immigrants retain their only capital—professional knowledge, skills and abilities. For many of them, a profession, work in a specialty is invaluable capital, with the help of which immigrants hope to regain a positive social (ethnic and civil) identity for themselves (and their children), to realize their most important needs for self-esteem and self-realization. All this leads to rigidity of psychological defense mechanisms due to their hyperstimulation. To return such a «psychologically naked» person to a peaceful life without preliminary special training means to create additional conditions for his social maladaptation. In socionomic sciences, today is being actively developed the paradigm of socio-psychological readaptation – a special organized long period of psychological measures that ensure the transition of the participants in a military conflict from a military to a peaceful mode of functioning, a gradual, «sparing» inclusion of them in the system of social relations in peacetime, taking into account the socio-cultural characteristics of the region of their residence after resettlement from the zone of military conflict [16].

Socio-psychological rehabilitation is considered as a process (reaction) following changes in social conditions, situations and aimed at maximally matching the socio-psychological characteristics of temporarily resettled youth with these changes [17, C.72].

By sociocultural readaptation, we mean the process of actively adapting to the conditions of a new sociocultural environment with the help of a set of measures to form system-forming characteristics that allow a person to build his life, giving it value and meaning. Sociocultural rehabilitation, in our opinion, includes: the creation of a re-adaptive environment for temporary resettled youth in universities, workplaces and places of residence; the provision of socio-psychological assistance for young people with symptoms of chronic stress, PTSD (post-traumatic

stress), personality crisis; conducting socio-cultural trainings and participation in urban social projects. All these determinants of readaptation will allow temporary resettled youth to adapt to new living conditions.

Adaptation is a sequence of psychological reactions to an objective situation, reflecting the behavior necessary to overcome with specific tasks. The adaptation reaction begins with a subjective perception (or subjective assessment) of situational characteristics and continues as a reaction to perception, which usually manifests itself in the form of an attempt to overcome (copy) a situation when a habitual or automatic response to it is impossible [18].

When the world around us ceases to be understandable, the search begins for what would help restore its integrity and orderliness, protect it from difficulties. In these circumstances, more and more people (even young ones) begin to seek support in the time-tested values of their ethnic group, which in these circumstances turns out to be the most reliable and understandable. The result is an increased sense of intra-group unity and solidarity. Through awareness of their belonging to ethnic groups, people seek to find a way out of the state of social helplessness.

Youth as a social group in the broad sense is a subculture, which has its own characteristics of the state and development of culture [19, p.166]. And this subculture at each stage of the development of society unites and develops the experience of previous generations, integrating it, which positively affects social progress. It should be noted that the main function of youth is the transformation of the socio-cultural heritage from the past to the future against the background of metamorphoses of the development of society. Thus, youth temporarily moved is a resource for all regions of the country, combining all the components of the social system for further formation and successful further development.

So, we can **conclude** that successful adaptation is the process of entering a new culture, and not assimilation with it. The process of entering a new culture involves the gradual assimilation of patterns of behavior, norms and its values. The problems of sociocultural adaptation of temporarily displaced youth appear before us in the form of key issues in regulating the development of regions. The economic and intellectual return on human resources increases together with the level of social adaptation to new living conditions. Successful socio-cultural re-adaptation of youth is possible only if they support their immediate environment, rethink traumatic information, and respond to experience in conditions of emotional support.

Literature

1. Стрельникова Ю.Ю., Бобрищев А.А. Факторы риска и ресурсы выживания в чрезвычайных ситуациях. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-riska-i-resursy-vyzhivaniya-v-chrezvychaynyh-situatsiyah> (Дата обращения: 28.01.2020)
2. Park R.E. Human migration and the marginal man. *American journal of sociology*. 1928, C. 881-893
3. Monat A., Averill J.R., Lazarus R.S. Anticipatory stress and coping reactions under various conditions of uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1972. Vol. 24 (27.01.2020)
4. Заславська П.І. Трансформаційний процес в Росії: соціокультурний аспект. Соціальна траєкторія реформируемой Росії: Исследования Новосибир. социол. Школы. Новосибирск: Наука, 1999.
5. Злобіна О., Пихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. К.: Стило, 2001, 238 с.
6. Қон Н. Психология ранней юности. Провещение, 1989, 256 с.

7. Кьеркегор С. Наслаждение и долг. Перевод с датского П.П. Танзена. 3-е издание. К.: AirLand, 1994, 504 с.
8. Актуальні питання теорії та практики соціальної роботи: навчально-методичний посібник. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/362/1/kniga.pdf> (Дата обращения 23.01.2020)
9. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса. СПб.: Питер, 2009, 336 с.
10. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. Пер. с англ. В.В. Руминского. М.: Аспект Пресс, 1999, 429 с.
11. Снетков В.М. Человек и личность – конфликт развития. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 7. Под ред. Л.А. Коростылевой. СПб.: СПбГУ, 2003, С. 52
12. Подпорина Н.Н. Социальная адаптация мигрантов к социокультурной среде региона URL: <http://www.disscat.com/content/sotsialnaya-adaptatsiya-migrantov-k-sotsiokulturnoi-srede-regiona#ixzz58cVgPsIH> (Дата обращения: 25.01.2020)
13. Фрейнкман-Хрусталева Н.С., Новиков А.И. Эмиграция и эмигранты: История и психология. СПб.: Б. и., 1995, 153 с.
14. Стефаненко Т.Г. Методы подготовки к межкультурному взаимодействию. Методы этнопсихологического исследования. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993, С.55-78.
15. Варламова А.Я. Школьная адаптация. 2-е изд., перераб. и доп. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2011, 204 с.
16. Караяни А.Т., Караяни Ю.М. Психологические последствия войны и социально-психологическая реадaptация участников боевых действий. Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология» 2014, том 7, № 4 (61).
17. Смирнов В.Н. Социально-психологическая реадaptация сотрудников ОВД в постэкстремальный период. Психопедагогика в правоохранительных органах №1 (48), 2012, С.72.
18. Харченко Н. Різноманітність аспектів бідності: спроба соціологічного аналізу. Наукові записки НаУКМА. 1999. Т. 7, С. 38-49.
19. Боринштейн Е.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монографія. Одеса «Автоспінт». 2004, 400 с.
20. Taylor, Shelley E. Health Psychology. McGraw_Hills, Inc. 1995 Vol. 21, p181
3. Monat A., Averill J.R., Lazarus R.S. Anticipatory stress and coping reactions under various conditions of uncertainty. Journal of Personality and Social Psychology. 1972. Vol. 24 (27.01.2020).
4. Zaslavskaya T.I. Transformatsionnyi protsess v Rossyy: sotsyokulturnyy aspekt. Sotsyalnaya traektoriya reformyruemoi Rossyy: Yssledovaniya Novosyb. sotsyol. Shkolyy. Novosybrsk; Nauka, 1999.
5. Zlobina O., Tykhonovych V. Suspilna kryza i zhyttievi stratehii osobystosti. K.: Stylos, 2001, 238 s.
6. Kon I. Psikhologiya ranney yunosti. Prosveshchenie, 1989, 256 s.
7. Kerkgor S. Naslazhdenie i dolg. Perevod s dat'skogo P.P. Ganzena. 3-e izdanie. K.: AirLand, 1994, 504 s.
8. Aktualni pytannia teorii ta praktyky sotsialnoi roboty: navchalno-metodychnyi posibnyk. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/362/1/kniga.pdf> (Дата obrashcheniya 23.01.2020)
9. Vodopyanova N.Ye. Psikhodiagnostika stressa. SPb.: Piter, 2009, 336 s.
10. Ross L., Nisbett R. Chelovek i situatsiya. Uroki sotsialnoy psikhologii. Per. s angl. V.V. Rumyn'skogo. M.: Aspekt Press, 1999, 429s.
11. Snetkov V.M. Chelovek i lichnost' – konflikt razvitiya. Psikhologicheskie problemy samorealizatsii lichnosti. Vyp. 7. Pod red. L.A. Korostylevoy. SPb.: SPbGU, 2003, S. 52
12. Podporinova N.N. Sotsialnaya adaptatsiya migrantov k sotsiokulturnoy srede regiona URL: <http://www.disscat.com/content/sotsialnaya-adaptatsiya-migrantov-k-sotsiokulturnoi-srede-regiona#ixzz58cVgPsIH> (Дата obrashcheniya: 25.01.2020)
13. Freynkman-Khrustaleva N.S., Novikov A.I. Emigratsiya i emigranty: Istoriya i psikhologiya. SPb.: B. i., 1995, 153 s.
14. Stefanenko T.G. Metody podgotovki k mezhhkulturnomu vzaimodeystviyu. Metody etnopsikhologicheskogo issledovaniya. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1993, S.55-78.
15. Varlamova A.Ya. Shkolnaya adaptatsiya. 2-e izd., pererab. i dop. Volgograd: Izd-vo VolGU, 2011, 204 s.
16. Karayani A.G., Karayani Yu.M. Psikhologicheskie posledstviya voyny i sotsialno-psikhologicheskaya readaptatsiya uchastnikov boevykh deystviy 2014, tom 7, № 4 (61). Vestnik YuUrgU. Seriya «Psikhologiya»
17. Smimov V.N. Sotsialno-psikhologicheskaya readaptatsiya sotrudnikov OVD v postekstremal'nyy period. Psikhopedagogika v pravoookhranitel'nykh organakh №1 (48), 2012, S.72.
18. Kharchenko N. Rізnomanitnist aspektiv bidnosti: sprobа sotsiolohichnoho analizu. Naukovi zapysky NaUKMA. 1999. T. 7, S. 38-49.
19. Borinshtein Ye.R. Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: Monohrafiya. Odessa «Avtopsynt». 2004, 400 s.
20. Taylor, Shelley E. Health Psychology. McGraw_Hills, Inc. 1995 Vol. 21, p. 181

References

1. Strelnikova Yu.Yu., Bobrishchev A.A. Faktory riska i resursy vyzhivaniya v chrezvychaynykh situatsiyakh. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-riska-i-resursy-vyzhivaniya-v-chrezvychaynykh-situatsiyakh> (Дата obrashcheniya: 28.01.2020)
2. Park R.E. Human migration and the marginal man // American journal of sociology. 1928, С. 881-893

Орленко І.М.,

аспірантка кафедри філософії, соціології і менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», ptichka.net@i.ua

Україна, м. Одеса

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ / РЕАДАПТАЦІЇ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано чинники соціокультурної адаптації тимчасово переміщеної молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Показано, що в сучасному суспільстві зростає інтерес до проблем соціокультурної адаптації особистості, до механізмів її адаптації, пов'язаних зі складністю та невизначеністю соціокультурної реальності, з модернізацією держави та суспільства. Мета цієї статті – виявити сучасні соціокультурні проблеми тимчасово переміщеної молоді в Україні та визначити структурні компоненти соціальної дезадаптації. Автор розкрив концепцію соціокультурної переадаптації та визначив умови для успішної переадаптації тимчасово переміщеної молоді.

Ключові слова: соціальна адаптація, дезадаптація, соціокультурна реадaptация, тимчасово переміщена молодь, військовий конфлікт.

UDC 297:141.336:930.2 (045)

Rahimov Komiljon,

(PhD), The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
kom_rah@mail.ru

Republic of Uzbekistan, Tashkent

THE CONDITIONS FOR EMERGENCE OF SUFISM IN CENTRAL ASIA

The conditions of Sufism in Central Asia, one of the largest centers of Islamic civilization, are not well studied. Based on the analysis of available sources and studies, Sunni-Hanafi, a dominant sect in Central Asia, was one of the key factors in the formation of Sufi views and Sufi way of life. In addition, the various confessions and currents that existed in Mawarannahr, as well as the ideas of Sufi schools and movements that have emerged in other parts of the Islamic world, have contributed to the emergence and improvement of Sufism in Central Asia to some extent. Most of the representatives of Central Asian Sufism in the early periods came from Islamic scholars, including judges and collectors of hadith, as well as traders, craftsmen and ghazi-warriors.

Key words: Sufism, Sufi, Central Asian Sufism, Hanafiya, confessions, doctrinal movements, social strata, scholars, jurists, ghazi.

The statement of the problem. Sufism in Central Asia has a long and rich history. Ancient Mawarannahr was also one of the cradles of *tasawwuf* along with the major centers of Islamic civilization such as Hijaz, Iraq, Sham, Egypt, and Khorasan. There were Sufi schools, streams and teachings of great Sufis, which make Transoxiana famous worldwide. There were ascetic and Sufi schools in Central Asia in the 8th–9th centuries along with the ascetic schools in Madina, Basra, Kufa and Khorasan and later on in the 9th–11th centuries along with the Sufi teachings in Nishapur, Egypt, Damascus and Baghdad. The two from existed twelve Sufi ways – *hakimiya* and *sayoriya* – in 9th–11th centuries were practiced and followed by Central Asians, when later on four from fifty existed congregations in Islamic world – *yassaviya*, *kh'ajagan-naqshbandiya*, *kubraviya* and *ishqiya* – after 12th century were formed and flourished in Central Asia.

The purpose of the article is to study the conditions and key factors of the emergence of a Sufism in Central Asia.

The statement of the main material. Since 8th century Mawarannahr became a part of Arab Khalifat and along with spreading Islamic religion the Islamic sciences like *tafsir*, *hadith*, *fiqh* and *kalam* have found their way into Central Asian society. Thus, till the 9th century (Istoriya Vostoka 2002: 255; Gafurov, Romodin 1963: 122), Mawarannahr became totally Islamic land and local spiritual schools were formed (Bartold: 122). It should be noted that the development of Islamic sciences at this stage in Central Asia was within the framework of the high cultural development in the region. According to the Uzbek orientalist professor Bahrom Abduhalimov “The general cultural rise in the Muslim culture of the 9th–11th centuries has reached its highest peak in the creativity of the scientists of Mawarannahr and Khorasan... In the 9th–11th centuries... the development of science and culture, named the “golden age” of Muslim culture, moved to the territory of Khorasan and Mawarannahr (Central Asia)” (Abduhalimov 2010: 9)

The sources have connecting the spread of Islamic sciences, and particularly the establishment of Hanafi scientific traditions, in Bukhara and all over Mawarannahr with the name of Abu Hafs Ahmad bin Hafs bin az-Zaburqan al-Ijli al-Bukhari (150 / 768–217 / 837), well

known as Abu Hafs Kabir (Bartold: 122; Muminov 2015: 106; Asrorova 2014: 117–124). He is widely popularized Islamic sciences based on Hanafi *madhhab*. Despite the fact that before him followers of Abu Hanifa (d.150/767), the founder of the Hanafi school, such as Abu Muti' al-Balkhi (d.199/814) and Abu Muqotil Samarqandi (d.208/823), already contributed to spreading Hanafi *madhhab* in Mawarannahr. But still role of Abu Hafs Kabir was important one. Historian Narshakhi mentioned that Bukhara has received the title of *Qubbat ul-Islam* (Dome of Islam) due to Abu Hafs Kabir, and he also was a reason for the spreading science in Bukhara and for rising respect for scholars (an-Narshakhi: 59). Abu Hafs Kabir has founded the Bukharan School of the Hanafi *madhhab* after returning from Baghdad and receiving knowledge from the Abu Hanifa's pupil Imam Muhammad ibn al-Hasan al-Shaybani (d.189/804) (Asrorova 2014: 117). He has been not only a jurisprudence (*fiqh*) scholar but also a leading scholar of *kalam* and *hadith*.¹ According to Uzbek researcher, PhD Lobar Asrorova, Abu Hafs Kabir has founded a *madrasa* in Bukhara, which made a significant contribution to the development of religious and secular sciences, and was considered as one of the most famous *madrasas* of his time.²

This *madrasa* has possibly played an important role in the spreading of Islamic sciences not only in Central Asia but also in other countries. Many scholars from over the world, as well as from Mawarannahr, began to study under Abu Hafs Kabir's guidance (Ziyoyiy, Aziziy 2012: 44–45). The deep and broad knowledge of Abu Hafs Kabir in the field of Islamic jurisprudence also was recognized by the scholars of Baghdad, the largest center of Islamic sciences at that time. Narshakhi has testified, that when *faqih*s of Baghdad were unable to find an answer in Islamic law, then they have suggested to went to Bukhara and ask from Abu Hafs Kabir or his children (Narshakhi: 54). Abu Hafs Kabir's son Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad al-Bukhari (d.274/878), well known as Abu Hafs Saghir, was a great representative of the Hanafi jurisprudence. His support

¹ Ibid, p.119.

² Ibid, pp. 121–122.

played a great role in reliving Mawarannahr from the rule of Tahirid's dynasty (821–873) and establishing of local rule by Samanid dynasty (875–999). The strengthening of latter has brought to spreading of Islamic knowledge under the auspices and support of the Samani rulers and gaining by Hanafiyya the dominant position in Mawarannahr. The establishing and expansion of many *madrasas* and libraries during the Samanid era served as a determining factor for the development of religious and secular sciences (Mahdaviyon 2006: 29-31).

Sunni Hanafi school, which occupied the ruling position among religious believes of Central Asia, was one of the important factors in the formation of Sufism and style of life. Uzbek orientalist researcher, PhD Ibrohim Usmanov has testifies that the Sufism of Mawarannahr was under the influence of Hanafi *madhhab* (Uzmonov 2017: 4). Moreover, German orientalist Ulrich Rudolf has clarified that Hanafi doctrines of region have not always clearly separated from the Sufi tendencies (Rudolf 1999: 100). In Central Asia, most Islamists, including those who took an important part in the spreading of the Hanafi *madhhab*, had become famous as *zahid*. Historian Narshakhi had mentioned Abu Hafis Kabir, not only as a person, who played a major role in spreading Islamic religion of Sunni Hanafi *madhhab* and science, but also “as a *zahid* and as a scholar” (Narshakhi: 59). Muin al-fuqaro (2nd half of 14th century – 1st half of 15th century) also mentioned him among those, who are *zuhd*, *mujohadat* and *sakho* (Muin al-fuqaro 1370/1991: 18-19).

The Iranian researcher Muhammad Odil Ziyoiy has pointed out the great influence of one other representative of the Hanafi jurisprudence, Abu'l Qasim Is'haq ibn Muhammad ibn Isma'il Hakim Samarqandi (d. 342/953) for the emergence of the Hanafi views in Mawarannahr (Ziyoiy, Aziziy: 41-42). That is well-known, that during the reign of Ismail Samani (892-907), he wrote the work entitled “*As-Savod al-a'zam*”, which was dedicated to the principles of Hanafi jurisprudence. According to Sam'oni (506 / 1113–562 / 1167) Hakim Samarqandi, Samarqand's religious adjudicator for many years, also was “one of the devoted servants of God, unmatched in gentleness, wisdom and good morals”, and highly respected scholar among inhabitants (as-Sam'oniy 1408/1988: 243-244). Hakim Samarqandi's name has been mentioned among Sufis in many other Sufi treatises (al-Kaloboziy, 2001: 30; al-Mustamli 1363/1984: 110, 181, 237; Porso 2002: 168; Jami 2007: 125; Navoi 2001: 87-88). U. Rudolf also noted that he was not only a great scholar of Islamic jurisprudence, but also a Sufi (Rudolf 1999: 74). In addition, some sources provided information on the Sufiy and unsurpassed lifestyle of the well-known connoisseur Abu Mansur Moturidi (d.333/944), who belonged to Samarqand's branch of Hanafi jurisprudence (Navoi 2001: 428; Muminov 2015: 121-126; Rudolf: 99; Honerkamp 2007: 63-64). Historian Hakim Nishapuri (321/ 933–405/1014) left information (an-Naisoburi: inv. № P788. f. 38.), that most *zahids* of that period were scholars, *muhaddis* and *faqih*s. This statement is confirms our assumption that Mawarannahr's revelation is derived from Hanafi *madhhab*.

The existence of various confessions and religious movements in the territory of Mawarannahr also may have played a part in the formation and improvement of Sufism movement and views. However, under the rule of Samanids,

this area was differed from other Muslim countries by having different religions, sectarians and streams (Mahdaviyon: 26). Historian Maqdisi has stated that the most of the population of the Samanid Empire was followers of Sunni Hanafi religion, but along with that there were followers of Shafii, which spread among the inhabitants of Shash, Iloq, Taraz, Bukhara, Tus, Nisa, Abivard, Isfarajin, Marw, Herat and Seyistan. The judges were selected only amongst those who belonged to these two *madhhabs* (Maqdisi 1982: 473). At the same time, there were other Islamic sects, doctrines and streams, in the territories of the Samanid Empire, such as kharijiya in Seyistan and Herat, Hanafi, shafi'i and karramiya in Nishapur, qadariya in some places of Khorasan, and others.³ Maqdisi has mentioned that followers of Karramiyya had their *khanqahs* in Khuttalan, Marv, Samarqand and Farghana.⁴ Besides that, the Samanid's Empire was also famous as the country of tolerant religious community. The followers of other religions were free to live and work here (Mahdaviyon: 26). For example, the author of the *Ahsan at-taqosim* has gave information about Jews, Christians and Zoroastrian, as inhabitants of Mawarannahr and Khorasan at that time (Ahsan at-taqasem fi ma'rifat al-aqolim: 473-474); in treatise titled *Hudud al-alam* has been mentioned about followers of Buddhism in eastern parts of Khorasan and monasticism in Soghd (Hudud al-alam min al-mashriq ila-l-maghrib 1983: 107).

The participation of these religions and sects in the social life of the Central Asian community, from one hand, has led to the ideological advancement in the country, ideologically enhanced by combating their views and ideas in order to protect the religion of Islam or Hanafiyah, and, on the other hand, some Sufis is likely have been influenced by accepting elements of it. Knysh in his research work, as example, has mentioned Hotim Asamm's teacher Shaiq Balkhi. The latter represented the ascetic school of Khorasan, but before following ascetic lifestyle he was engaged in trade relations with Mawarannahr. That is remarkable that he has chosen the ascetic style of life after meeting with some Buddhist religious scholar (Knysh 2004: 39). When other scholar, professor Shimmel, in his research has draws attention not only to the emergence of other religions and doctrines in Central Asia, but also to the important role that occupied Turkistan in the emergence of Sufism, and he draws attention to similarities in Islamic and Buddhist narratives (Shimmel 2012: 18). Researcher also notes that the Muslims encountered Buddhists who had a certain ascetic experience in Khorasan and Mawarannahr, and similar to some other countries Muslim scholars were attracted by monasticism. Some Sufis even were accused for that.⁵ In addition, it is likely that the *khanakahs* (Ahsan at-taqwem fi ma'rifat al-aqolim: 474) of the Central Asian karramiyya followers have served as model for the *khanakahs* of *zakhids* in this region.

The information about belonging first Sufis to certain social groups are also helping to understand the origin of Sufism. If E.E. Bertels and some other researchers are arguing that first Sufis came out of interpreters of Hadith (*muhaddis*) (Bertels 1965: 16; Yilmaz 2007: 17; Komilov

³ Ibid, pp.473-474.

⁴ Ibid, p.474.

⁵ Ibid, p.35.

2009: 9), then according to A.D. Knysh among the people chosen the early ascetics Sufi way of life, along with interpreters of Hadith, were storytellers, people reciting Qur'an, participants in border fights with Byzantium, pious merchants, and craftsmen (Knysh 1991: 225). Knysh's "participants in border fights with Byzantium" are in fact *ghazis* (warriors). Muslims named *ghazis* those who were involved in the conquests of the second half of the 7th century and the first half of the 9th century, and from the end of the 9th century AD lived in *rabats* of the northern, northwestern, south-western and southern borders of the Arab Caliphate, and served as guardians of the Islamic lands from foreign aggression (Rezvan 1991: 52; Bartold: 201-205).

Actually, most of the representatives of the early Sufism of Central Asia have emerged from Islamic scholars, including interpreters of Hadith and philosophers, as well as merchants, craftsmen and warriors. For example, one of the founders of Central Asian early Sufism and the ascetic movement was Abdullah ibn al-Mubarak at-Turki (118/736–181/797). He was not only a prominent figure among the scholars of Marw (Bartold: 231), and compiler of a collection of Hadiths named "*Kitab az-zuhd*" (Arberri 2002: 63; Shimmel: 127; Knysh: 27-28) ("Asceticism"), but also earned for life as a merchant (as-Sam'oni 1408/1988: vol.2: 279; al-Baghdadi 1417/1997: 153; Knysh 2009: 485). If later on among the great representatives of Sufism in Central Asia there were well-known authors of *tafsir*, *hadith*, *fiqh* and *kalam*, such as Hakim Tirmidhi (205 / 820–320 / 932) (Usmanov 2016: 24-27), founder of Hanafi *fiqh* Abu-l-Qasim Hakim Samarqandi (d.342/953), Abu Bakr Kalabadiy (305/917–385/995) and Mustamli Bukhari (d.434/1043), then the Sufi masters of Kh^{ajagon}-Naqshbandiya's sect, which emerged in the 12th century, was engaged in craftsmanship, merchandising and agriculture. As we have already mentioned above, besides of scholars and men of profession, there were social group of worriers (*ghazis*), who have served as one of the social groups that played an important role in the emergence of Sufism. Thus, the 9th century's historians of Samarkand, Shash and Fergana regions have mentioned *ghazis* too. For example, there were forty thousand people in the cavalry forces of the *ghazi* army during the reign of Samani ruler Nasr bin Ahmad (Kamoliddin 2012: 138). The Samanids are effectively used *ghazi* army to defend the country from external attacks and to attack the neighboring countries.⁶ As a result of the acceptance of the Islamic religion by the neighboring inhabitants of the Islamic world, their transference to the Islamic states or the establishment of good relations with them, the less need for the holy battlefields, the *ghazis* may have lost their importance as a militarized social group and some of them accepted the ascetic way of life. V.V. Bartold has stated, that from one hand, along with fortified places of *ghazis* in Egypt there were "ascetic *rabats* of men who protects country with their prayers," from other hand, Central Asian *rabats* also were used for spiritual praying and religious education, and religion and *tasawwuf* may had connection (Bartold: 201-205). In this respect draws attention the fact described by the author of the "*Sharh at-Ta'arruf*," Mustamli Bukhari (d.434/1043), who wrote that

in the 10th century the non-Muslim peoples of the Fergana region were talking about a Sufi woman, Amra, who lived with her husband, Abu Ja'far, in nearest *rabat* (al-Mustamli: Vol.3: 963-964). Indeed, during this period, the territory of the Samanid state (875–999) of the Fergana region was considered to be the borders of the Karakhanid State (927–1211), which had not yet joined the Islamic religion. This fact confirms our assumption that at least some of *ghazis* who lived in border's *rabats*, and have followed the path of enlightenment, the first form of Sufism. In addition, sources gave references that Sufis of Khorasan and Central Asia, such as Shaiq Balkhi (d.194/810), Hotim Asamm (d.237/851) and Abu Turab Nakhshabi (d.245/834), were involved in fighting against non-Muslims as *ghasiz* (az-Zhahabi 1414/1994: 314; Koshoni 1367/1988: 398).

The ideas of the Sufi schools and movements that emerged in other parts of the Islamic world extended to Central Asia and served for development of Sufism in this area. Moreover, in the 7th-10th centuries several Sufis of Central Asia got education in Khorasan, Iraq, Sham, Hijaz, and Egypt. They are increased their knowledge and experience, and this led to the introduction of certain elements of the teachings and ideas of Sufi schools of these countries in Central Asia. Thus, representatives of Bukhara were affected by environment of Middle Eastern countries, including Damascus and Iraq, and brought new impact of the ascetic movements of Transoxiana. Among them were Isa bin Musa al-Ghunjor (d.185/801) (as-Sam'oni 1408/1988: Vol.4: 311), who was pupil of Kufa's ascetic movement Sufyan Savri (d.161/777), and Hoshid bin Abdullah as-Sufi (d.246/860) (Mu'in al-fuqaro 1370/1991: 34-35), who was the commander of the Arab Caliphate in Damascus and Yemen for a while. Also, the close study of Sufi teachings by Abu Turab an-Nakhshabi (d.245/834), who visited Balkh and Basra (as-Sulami 1419/1998: 46; as-Sam'oni 1408/1988: Vol.5: 473), and al-Hakim at-Termizi, who travelled to Balkh, Nishapur, Baghdad, Makkah and Madina, have played a prominent role in the formation and improvement of Sufi consciousness in Central Asia (Uvatov 2010: 58-69; Usmanov: 19-20). Besides that, for example, Abu Bakr al-Vositi (d.320/932), adopted Baghdadi Sufi School's ideas by getting knowledge from Junaid al-Baghdadi and Abu-l-Hussain an-Nuriy in Baghdad (as-Sulami: 101), another was one of the founders of the Sufi school Abu Usman al-Hiriy (d.298/910) and his pupil from Farghana Abu Ja'far Muhammad ibn Abdullah al-Farghani (IV / X century) (Ansari Hiravi 1962: 350; Navoi 2001: vol.17: 117), who brought home the ways of Sufi teachings to Central Asia.

These factors have led not only to the establishment of Sufism in Central Asia but also to other large centers of the Islamic world; also led to the formation of the Central Asian Sufi school, which is different from the Sufi schools in other parts of the Islamic world. Although, the Sufi way of Central Asia has changed in recent times and the Sufi movement in our country has been developed in a new forms. We can state that the main ideas and methods of the Central Asian Sufi school, which were formed in the 8th-11th centuries, and since 12th century become basis for Sufi *tariqats*.

The following **conclusions** can be drawn from our research on the conditions and key factors of the emergence of a Sufi movement in Central Asia:

⁶Ibid, p.136.

1. The Sunni Hanafi, which becomes a main *madhhab* in Central Asia, was one of the important factors for the formation of Sufism and life style in the country.

2. The existence of various confessions and religious movements in Mawarannahr also played a part in the formation and improvement of Sufism movements and views in this country. The participation of these religions and sects, and philosophical movements in the social life of Central Asia is reflected in the ascetic movement in this land. From one side, for ideological advancement as a result of combating their ideas and ideas with the aim of protecting Islam or Hanafi beliefs, and from other side, it is likely that they have influenced the appearance of some of the sophisticated elements that were adopted.

3. The information about belonging of first Sufis to certain social groups also has helped to clarify the origins of Sufism. Most of representatives of the early Sufism in Central Asia have emerged from Islamic scholars, including interpreters of Hadith and philosophers, as well as merchants, craftsmen and warriors.

4. The ideas of the Sufi schools and movements that emerged in other parts of the Islamic world also served as a factor in the development of Sufism in Central Asia. Several Central Asian Sufis of the 7th-10th centuries have travelled and got knowledge in Khorasan, Iraq, Sham, Hijaz, and Egypt. That is influenced the Sufism of Central Asia by some of Sufi teachings and ideas.

References

Main Sources :

In Uzbek language:

1. Navoi, *Alisher, Nasoyim ul-muhabbat, Muqammal asarlar to'plami*, in 20 volumes. Eds.: Ghanieva S., Mirzaahmedova M. Special editor of Arabic and Persian texts Rafiddinov S., Tashkent: "Fan", 2001, 520 pp.

In Russian Language:

2. an-Narshakfi, *Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far. Ta'rihi Bukhara. Translation, commentaries and remarks by Sh.S. Kamoliddin. Archeological and topographical commentary by E.G. Nekrasova. Tashkent: SMIA-SIA, 2011, 600 pp.*

In Persian language:

3. انصاری هروی، شیخ الاسلام خواجه عبدالله. طبقات الصوفیه / به تصحیح و تحشیه و تعلیق عبدالحی حبیبی. کابل، مطبوعه دولتی، 1341/1962. 738 ص.

[3. Ansari Hiravi, *Shaykhi-ul-Islam Khoja Abdulloh. Taboqat as-sufiyya* [Edition, author of commentaries and appendixes Abdullhay Habibi]. Kabul: Matbu'at Davlati, 1341/1962, 738 pp.]

4. یارسا، خواجه محمد. فصل الخطاب / به تصحیح و با مقدمه و تعلیقات جلیل مسگر نژاد. تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1381.

[4. Porso, *Khi'aja Muhammad, Fasl al-khitob* [Edition, preface and appendixes by Jalil Misgarnejad]. Tehran: Markaz-i nashr-i Donishgohi, 1381/2002, 1019 pp.]

5. جامی، نورالدین عبدالرحمان، نجات الانس / با مقدمه و تصحیح: محمود عابدی، تهران، اطلاعات، چاپ چهارم، 1382. 1214 ص.

[5. Jami, *Nuriddin Abdurrahmon ibn Ahmad. Nafahat ul-Uns min hazarot ul-quds* [Edition and preface by Mahmud 'Abidi], 4th publication, Tehran: "Ettela'at", 1382/2003, 1215 pp.]

6. حدود العالم من المشرق الى المغرب / به كوشش منوچهر ستوده. - تهران: كتابخانه طهوری، 1362.

[6. *Hudud al-alam min al-mashriq ila-l-maghrib. Prepared for publication by Manuchehr Sutuda. Tehran: Kutubkhanat-i Tahuri, 1362/1983.*

7. كاشاني، محمود بن علي. مصباح الهدايه و مفتاح الكفاية / به كوشش جلال الدين همایي، تهران، ۱۳۲۳

7. Koshoni, *Mahmud bin 'Ali, Misbah al-hidayat va miftah al-kifayat* [Prepared for publication by Jamaluddin Humoi]. Tehran, 1323/1944, 240 pp.]

8. مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم / ترجمة على نقی منزوی از عربی. در دو جلد. ج 2. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان، 1361. صص 369-728.

[8. Maqdisi, *Abu Abdullah Muhammad bin Ahmad. Ahsan at-taqwim fi ma'rifat al-aqalim* [Translated from Arabic by Ali Naqi Munzavi]. In 2 Volumes. Tehran: Shirkat-i Muallifan va mutarjiman, 1361/1982, pp. 369-728]

9. المستملی البخاری، ابو ابراهيم اسماعيل بن محمد. شرح التعرف لمذهب التصوف / به تصحیح محمد روشن. ریح 1. تهران: اساطير، 1363

[9. al-Mustamlī al-Bukhari, *Abu Ibrahim Ismail ibn Muhammad, Sharh at-Ta'arruf li mazhab at-tasavvuf. 1-rub'*. Ed.: Muhammad Ravshan. Tehran: "Asotir", 1363/1984.]

10. المستملی البخاری، ابو ابراهيم اسماعيل بن محمد. شرح التعرف لمذهب التصوف / به تصحیح محمد روشن. ریح 3. تهران: اساطير، 1365.

[10. al-Mustamlī al-Bukhari, *Abu Ibrahim Ismail ibn Muhammad, Sharh at-Ta'arruf li mazhab at-tasavvuf. 3-rub'*. Ed.: Muhammad Ravshan. Tehran: "Asotir", 1365/1986.]

11. معین الفقراء، احمد بن محمود. تاريخ ملازاده در ذكر مزارات بخارا / با مقدمه و تصحیح و تحشیه و تراجم اعلام و باهتمام احمد گلچين معانی. تهران، مرکز مطالعات ایرانی، 1370.

[11. Mu'in al-fuqaro, *Ahmad ibn Mahmud, Ta'rihi Mullozada dar zikri mazoroti Bukhoro.* [Edition, preface, commentaries and appendixes by Ahmad Gulchin Maoniy]. Tehran: Markaz-i Mutali'ati Irani, 1370/1991, 112 pp.]

In Arabic:

12. ابو بكر محمد بن اسحق الكلبي. التعرف لمذهب اهل التصوف / ضبطه و علقه و خرج آياته و احاديثه احمد شمس الدين. - بيروت: دارالكتبة العلمية، 1422 هـ / 2002 م.

[12. al-Kalobozi, *Abu Bakr Muhammad ibn Ishaq, at-Ta'arruf li mazhab ahl at-tasawwuf. Prepared for publication by Ahmad Shamsiddin. Beirut: Dor-ul-kutub al-ilmiya, 2001, 232 pp.*]

13. ابی عبدالرحمان السلمی. الطبقات الصوفية. تحقیق الدكتور: احمد الشریاض. - القاهرة: دار الشعب، 1419/1998

[13. as-Sulami, *Abu Abdurrahmon. Tabaqat as-sufiyya.* Ed.: Ahmad ash-Sharboos. Kahira: "Do rush-shu'ab", 1419/1998, 180 pp.]

14. أبو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري؛ تاريخ نيسابور (طبقة الشيوخ و الحاكم) / جمع و تحقيق و دراسة أبي معاوية مازن بن عبد الرحمن البحصلي البيروني. بيروت: دار البشائر الإسلامية، 1427 [2006]

[14. an-Naisoburi, *Abu Abdulloh Muhammad ibn Abdulloh al-Hokim an-Naisoburi, Ta'rihu Naisobur (Tabaqot-u shuyukh al-hokim)* [Collected, edited and commentaries by Abu Muoviya Mozan ibn Abdurrahmon al-Bahsili al-Biruni]. Beirut: "Dor ul-bashoir al-Islomiya, 1427/2006, 410 pp.]

15. احمد بن علي الخطيب البغدادي. تاريخ بغداد / تحقيق مصطفى عبدالقادر عطا. ج 10. - بيروت، 1417.

[15. al-Baghdadi, *Ahmad bin Ali al-Khatib, Ta'rikhi-u Baghdad.* Ed.: Mustafa Abdulqadir Ato, Vol.10. Beirut, 1417/1997.]

16. امام ابو سعد عبدالكريم بن محمد بن منصور التميمي السعاني. الانساب / تقديم و تعليق عبدالله عمر البارودي. مركز الخدمات و الابحاث الثقافية. الجزء الثاني. - دارالجنان بيروت. 1408 هـ / 1988 م.

[16. as-Sam'oni, *Imom Abu Sa'd Abdulkarim ibn Muhammad ibn Mansur at-Tamimi al-Ansob.* [Preface and appendixes by Abdulloh Umar al-Borudi. The Cultural Reserch Center], vol.2. Beirut: Dor ul-jimom, 1408/1988, 533 pp.]

17. امام ابو سعد عبدالكريم بن محمد بن منصور التميمي السعاني. الانساب / تقديم و تعليق عبدالله عمر البارودي. مركز الخدمات و الابحاث الثقافية. الجزء الثالث. - دارالجنان بيروت. 1408 هـ / 1988 م.

[17. as-Sam'oni, Imom Abu Sa'd Abdulkarim ibn Muhammad ibn Mansur at-Tamimi al-Ansob. [Preface and appendixes by Abdulloh Umar al-Borudi. The Cultural Reserchs Center], vol.3. Beirut: Dor ul-jimom, 1408/1988, 578 pp.]

18. امام ابو سعد عبدالکريم بن محمد بن منصور التميمي السمعاني. الانساب / تقديم و تعليق عبدالله عمر البارودي. مركز الخدمات و الابحاث الثقافية. الجزء الرابع. - دارالجنان بيروت. 1408/هـ 1988 م.

[18. as-Sam'oni Imom Abu Sa'd Abdulkarim ibn Muhammad ibn Mansur at-Tamimi al-Ansob. [Preface and appendixes by Abdulloh Umar al-Borudi. The Cultural Reserchs Center], vol.4. Beirut: Dor ul-jimom, 1408/1988, 581 pp.]

19. امام ابو سعد عبدالکريم بن محمد بن منصور التميمي السمعاني. الانساب / تقديم و تعليق عبدالله عمر البارودي. مركز الخدمات و الابحاث الثقافية. الجزء الخامس. - دارالجنان بيروت. 1408/هـ 1988 م.

[19. as-Sam'oni, Imom Abu Sa'd Abdulkarim ibn Muhammad ibn Mansur at-Tamimi al-Ansob. [Preface and appendixes by Abdulloh Umar al-Borudi. The Cultural Reserchs Center], vol.5. Beirut: Dor ul-jimom, 1408/1988, 714 pp.]

20. الامام شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي. سير اعلام النبلاء / اشرف على تحقيق الكتاب و خرج الاحاديث شعيب الارنؤوط. مؤسسة الرسالة - بيروت، 1993-1413.

20. az-Zhahabi, al-Imam Shamsiddin Muhammad ibn Ahmad ibn Usmon, Siyaru a'lom an-nubalo, vol.13. Beirut: "ar-Risala", 1414/1994, 559 pp.]

Literature:

In Uzbek language:

21. Abdulhalimov, Bahrom Abdurahimovich, "Bayt al-hikma" va Markaziy Ociyo olimlarining Baghdoddagi ilmiy faoliyati (IX-XI asrlarda aniq va tabiiy fanlar). Ed.: M.M. Khayrullaev; Oriental Institute named after Abu Rayhan Beruni, Academy of Sciences of Republic of Uzbekistan. Tashkent: "O'zbekiston", 2010, 264 pp.

22. Asrorova L. Abu Hafz Kabir Bukhori va hanafi fiqhi. Tashkent: Islom Universiteti, 2014, 280 pp.

23. Komilov N. Tasawwuf. Tashkent: "Mowarounnahr", "O'zbekiston", 2009, 448 pp.

24. Usmonov Ibrohim, Mowarounnahr tariqatlarida aqidaviy qarashlar // Ilmiy-tahliliy aqshborot: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi hiziridagi Toshkent islom universitetining ilmiy-tahliliy aqshboroti. Toshkent: "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa' birlashmasi, 2017, № 3. pp. 4-11.

In Russian language:

25. Arberri A.Dj. Mistiki islama. [Translated from English by M.O. Avdeychuk and V.A. Litnovskaya]. Moscow: Sfera, 2002, 272 pp.

26. Bartold V.V. Sochineniya, vol.2, part 1. Obshchiye raboty po istorii Sredney Azii. Eds.: Gafurov B.G.; Romodin V.A. and Staviskiy B.Ya. (1st part of 2nd vol), Moscow: Izd.Vost. Lit., 1963, 1020 pp.

27. Bertels Ye.E. Izbrannyye trudy. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moscow: "Nauka", 1965, 527 pp.

28. Istoriya Vostoka. In 6 Vol. Vostok v sredniye veka, Vol.2. Ed.: I.I. Rybakov [Special eds. L.B. Alaev, K.Z. Ashrafyan]. Moscow: Vost. Lit., 2002, 716 pp.

29. Khonerkamp Kennet L., Sufiyskiye osnovy traditsionnykh etnicheskikh disputov v Uzbekistane // O'zbekistonning islom tsivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasi (ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha islom tashkiloti - ISESCO tomonidan Toshkent shahrining 2007 yildagi Islom madaniyati poytakhti deb e'lon qilinganligiga baghishlangan xalqaro konferentsiyaga yollangan ma'ruzalar va tabriklar tezislari to'plami) [mas'ul muharrirlar: Ahduhalimov B.A, Munavvarov Z.I]. Toshkent-Samarqand: Imom Bukhoriy Respublika ilmiy-ma'rifoy markazi nashriyoti, 2007, pp. 63-64.

30. Knysh A.D. Musul'manskiy mistitsizm. Kratkaya istoriya. Translated from English by M.G. Romanov. Sant-Petersburg: Izdatel'stvo "DIL'Ya", 2004, 464 pp.

31. Knysh A.D. at-Tasawwuf // Islam. Entsioklopedicheskiy slovar'. Moscow: Nauka, 1991, p.225.

32. Muminov A.K. Khanafitskiy mazhab v istorii Tsentral'noy Azii. Ed.: S.M. Prozorov. Almaty: Qazaqentciklopediyasy, 2015, 400 pp.

33. Nasyrov I.R. Osnovaniya islamskogo mistitsizma (genesis i evolyutsiya). Moscow: "Yazyki slavyanskikh kul'tur", 2009, 552 pp.

34. Rezvan E.A. Gazi // Islam. Entsioklopedicheskiy slovar'. Moscow: Nauka, 1991, p.52.

35. Utrikh Rudolf, Al-Maturidi i sunitskaya teologiya v Samarqande [Translated from German by L. Trutanova]. Ed.: Oleg Lukin. Almaty: Fond "XXI vek", 1999.

36. Usmanov, Ibrahim. Khajim Tirmizi [text]/ I. Usmanov, M. Zufarova. Ed. Sheikh A. Mansur. Islamic University of Tashkent, Research Centre of Islamic Studies, Muslim Board of Uzbekistan. Tashkent: MOVAROUNNAHR, 2016, 52 pp.

37. Yilmaz, Khasan Kamil. Tasawwuf i tariqaty. Translated from Turkish by A. Urmanova. Moscow: OOO Izdatel'skaya gruppa "SAD", 2007, 300 pp.

38. Kamoliddin Shamsiddin. Samanidy. Iz istorii gosudarstvennosti Uzbekistana v IX-X vv. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2012, 464 pp.

39. Shimmel, Annemari, Mir islamskogo mistitsizma. Translated from English by N.I. Prigarina and A.S. Rappoport, 2nd edition. Moscow: OOO "Sadra", 2012, 536 pp.

In Persian:

40. محمد عادل ضیایی، موسی عزیزى. علل گسترش فقه حنفی در ماوراءالنهر تا پایان هجر سامانیان // فصل نامه علمی - پژوهشی پژوهش نامه تاریخ اسلام. شماره هفتم. پاییز 1391. صص 31-57.

41. مهدویان، محبوب. زمینه‌های گسترش فلسفه و کلام در روزگار سامانیان // تاریخ تمدن اسلامی. شماره 3، بهار و تابستان 1385، صفحه 17-50.

Рахимов Комилжон Рахматович,

PhD, Институт востоковедения имени Абу Райхан Бируни Академии наук Республики Узбекистан, kom_rah@mail.ru

Узбекистан, г. Ташкент

УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СУФИЗМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Условия возникновения суфизма в Центральной Азии, которая была одним из крупнейших центров исламской цивилизации, изучены плохо. Как удалось выяснить на основе изучения существующих источников, господствующая здесь суннитская богословско-правовая школа ханафизм стал фактором, повлиявшим на возникновение и формирование суфийских воззрений и образа жизни в регионе. Кроме того, на возникновение суфизма и его течений в Центральной Азии в известной мере повлияли другие конфессии и вероучения, активные в Мавераннахре а также суфийские течения, возникшие в других регионах. Представители раннего суфизма в Центральной Азии возникли в среде мусульманских богословов, в том числе среди мухаддисов, факихов, торговцев, ремесленников и газиев.

Ключевые слова: Суфизм, суфий, Центральноазиатский суфизм, ханафизм, конфессии, вероучения, социальные слои, мухаддис, факих, газий.

УДК 113/119:159.922

Шаврина И.В.,*доцент, к. филос. н., доцент кафедры религиоведения
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко,
Shavrina_irina@ukr.net**Украина, г. Киев*

РЕЛИГИЯ И РАЦИОНАЛЬНОЕ МЫШЛЕНИЕ

В статье анализируются сущность религии, религиозной веры, особенности перехода от мифологического к религиозному мышлению. Рассматриваются проблемы религиозной веры, рационального мышления как важного компонента религии и теологии.

Ключевые слова: *религия, религиозная вера, рациональное мышление, миф, эзотерика, монотеизм, пантеизм, теология, архаическое общество.*

Постановка проблемы. Украина испокон веков была государством с богатыми религиозными традициями. Начиная еще со времен Киевской Руси, государственные структуры всегда пытались установить контроль над церковью, и не удивительно, ибо церковь оказывала значительное влияние в обществе, составляя неотъемлемую часть его культурной и духовной жизни, не говоря уже об идеологических позициях, на которых находится любая религия.

В настоящее время Украина отказалась от практики установления обязательной идеологии и убеждений. Встав на путь развития демократического общества, она также столкнулась с проблемой, как строить это демократическое общество. Опыт предыдущих лет был однозначно отмечен, а новые отношения, зарождающиеся в обществе, требуют определенного опыта, чтобы быть урегулированными и не привести к кризисным явлениям.

Современные динамические процессы общественного, в том числе духовного, развития Украины существенно актуализируют исследование такой важной его составляющей, как сфера религии. Сфера религии, в частности Церковь и религиозные организации, играют сегодня решающую роль в жизни украинского общества, решения его сложных проблем. Социологические исследования показывают постоянный высокий уровень доверия граждан к Церкви, которая стала авторитетным социальным институтом и весомой составляющей гражданского общества.

Научные исследования в области истории религии впервые были начаты западноевропейскими мыслителями в эпоху Средневековья. Российские и украинские исследователи продолжили разработку данной проблематики в XIX – первой половине XX века. Им принадлежит большинство фундаментальных работ в этой области. В советские времена подобные вопросы, учитывая идеологию, рассматривались культурологической и религиоведческой (атеистической) мыслью в аспекте критического анализа.

В XX веке на фоне тотальной секуляризации возникают проблемы объективного изучения закономерностей возникновения, развития и функционирования религии, ее структуры, взаимосвязи с другими отраслями, значение веры. Эти проблемы анализировались такими известными исследователями, как С. Аверинцев [1, 2, 3, 4, 5], А. Бергсон [6], Е. Дулуман [7], С. Крымский [8], В. Танчер [7, 10, 11] и др.

Среди последних разработок отметим работы К. Коллинза, П. Гайденко, Т. Горбаченко, В. Катасонова, М. Кисселя, А. Колодного, В. Лубского, Л. Марковой, И. Мозгового, П. Сауха, Л. Филипович, Л. Шашковой, теологов М. Дронова, А. Хоменко, А. Осипова и др.

При этом, наработки украинских исследователей в очерченном направлении остаются недостаточными, по сравнению с достижениями западноевропейских культурологов, религиоведов и теологов. Так, следует обратить внимание на отсутствие фундаментальных исследований, посвященных вопросам развития религиозной культуры и религиозного мышления.

Целью статьи является анализ сущности религии, религиозной веры, определение рационального мышления в религии и теологии.

Изложение основного материала. Широкое распространение исследований, посвященных формированию религиозной культуры в Западной Европе, до сих пор не представило четкой системы терминов и понятий в указанной сфере. При этом копирование отдельных работ европейских исследователей для их применения в украинском контексте не всегда соответствует реалиям религиозной среды Украины, в которой доминируют традиции Восточной церкви.

Решение вышеупомянутой проблемы в украинской культуре требует создания концепции, которая, с одной стороны, учитывала бы наработки западноевропейских исследователей, а с другой – отвечала бы актуальным украинским потребностям.

Процесс секуляризации, который начался в XX в., явился просто выводом на поверхность повседневных прагматических взглядов, содержащихся в скрытом виде в сознании и поведении тысяч людей, которые называют себя верующими. Бог, потусторонняя жизнь влияют, в действительности, на жизнь очень узкого круга людей: подвижников, аскетов, отшельников, монахов. Обычный человек неизбежно погружен в жизнь с ее греховностью, текучестью и поэтому, по строению внутреннего мира, человек выступает во временности, изменчивости, даже если в помыслах действительно тяготеет к Божественному. Жизнь как таковая является самоценностной, по мнению А. Швейцера [12], который провозглашал необходимость «благоговения перед жизнью», а такое благоговение и означает глубинное уважение не только к человеку, к любому живому существу, но и уважение к растениям, ко всей окружающей среде.

По мнению другого исследователя – испанского философа Х. Ортеги-и-Гассета, жизнь – это всегда космический альтруизм, она может существовать и существует только как постоянное движение от жизненного «я» к «другому» [13, с.187].

Обычный человек, в плане типичности своего образа жизни, погружен в эмпирический мир, сосредоточен на определенных ситуациях, событиях и обстоятельствах. Но с древности существовали духовные учения, духовные течения, адепты которых не только утверждали наличие реальности другого мира, или его конечность, но провозглашали первичность мира духовного относительно повседневного бытия, при этом постулировали необходимость такого способа жизни, который весь был бы направлен к лучшему достижению инобытия. Сначала – это эзотерические учения, которые были известны уже в древнем Египте и Древней Греции, позже – мировые монотеистические религии, которые главным своим содержанием непрерывно обращаются к потустороннему, к высшей духовности. Именно монотеизм и эзотерика давности рожают представления о реальности, а не о действительности, о реальности совсем другого порядка, чем действительность, которая окружает человека, с ее конечностью, смертностью, с постоянными заботами, переживаниями и страстями. Следует согласиться со следующим выводом Л. Леви-Брюля об особенностях людей в древних обществах: «Для этих умов граница между тем, что физически возможно или невозможно в нашем мире, не является настолько четко определенным, как для нас, часто она (граница – И. Ш.) вообще не определена ... По сути, такая формулировка равноценна утверждению, что законы, которые управляют этим миром, в любой момент могут отрицать самих себя. Отсюда становится понятным, почему они считают правдой все, что рассказывают мифы о том, что принцип постоянства законов и форм, который априорно мешает нам предполагать их вероятность, для них не является обязательным» [9, с.185-186]. Архаичное общество не имело чувства невозможного. Границы возможного были достаточно четко обозначены вехами повседневного социального опыта, но конкретика этого опыта оказывалась ограниченной в связи с тем, что сознание еще не решалось обобщать, распространять эти обобщения на всю действительность, на весь мир, а под влиянием мифологических представлений рассматривало эти данные как частные случаи, которые не имели общего значения. Подобно тому, как в рамках отдельного коллективного представления сочетались реальный опыт и миф, так и в широких границах (пределах) архаического сознания реальный опыт и миф не пересекались, не исключали друг друга, а мирно сосуществовали. Таким образом, получается, что несостоятельность архаического сознания признать невозможность какого-либо факта «кормила» миф, реальность которого была несомненна. В то же время незыблемое влияние мифа мешало сообществу производить объективные критерии возможного и невозможного. Важно то, что для архаического сознания граница не проходила между возможным и невозможным, она существовала между вечным порядком и тем, что могло нарушить этот порядок, между древними нормами повседневной жизни и тем новым, что могло

эти нормы нарушить. Причем, нарушение ритуала или невыполнение табу даже одним из членов общины считалось тяжким преступлением против всей общины. Архаичное общество оценивало место человека в мироздании следующим образом: во-первых, само архаичное общество являлось целостным, единым, хотя оно и состоит из различных, противоположных сфер – сферы реального и сферы призрачного, сфер социального и мифического. Эта идея единства, целостности мироздания проявлялась в утверждении, что в жизни главным является начальный порядок, который охватывает жизнь человека, жизнь общины, жизнь целого мироздания, связывает, таким образом, судьбы человека, общины, мироздания. Отношения между людьми и богами регулировались благодаря сложным ритуалам и наложением многочисленных наказаний на всю общину. Таким образом, члены общины были связаны между собой коллективной ответственностью.

Напротив, поддержание общественного порядка, то есть, мира и гармонии в общине, а также выполнение норм взаимоотношений с мифическим миром было гарантией благосклонности богов. Следует подчеркнуть, что идея порядка была реализацией стремления архаического общества к неизменности. Начальный порядок зависел от соблюдения порядка в самой общине, за этим боги внимательно следили. Архаическое сознание основывалось на постулате о коллективной ответственности целой общины во всех делах (как положительных, так и отрицательных) за каждого из членов общины. Речь шла о внутренней солидарности всей общины. Достаточно жестокой была и человеческая жизнь. Не каждый человек мог пройти этот трудный путь – от рождения до старости. Человек должен был сам избавляться таких поступков, которые бы нарушали установленный порядок, установленную гармонию и могли бы столкнуть его с таинственными мифическими силами. Община строго следила за тем, чтобы ни один из ее членов не нарушал установленного порядка вещей, подобное нарушение было бы нарушением жизненного уклада самой общины. Предопределение, таким образом, объясняло главное направление человеческого существования, но обрядность открывала возможности, в какой-то мере, влиять на судьбу и открывать параллельный мир, мир реальности. Реальность предшествует человеку, создает его как свое инобытие, служит источником всех благ, истины и красоты: самим фактом своего существования создает почву для высших моральных ценностей. Бесспорно, сама идея об укоренении человека в чем-то бесконечно большем, чем она сама, не вызывает никаких возражений. Неудержимый антропоцентризм, титаническая дерзость мыслителей Ренессанса и современных технократов при детальном рассмотрении оказываются чем-то вроде детского эгоцентризма, когда ребенку кажется, что он – центр мироздания и именно вокруг него вращается весь мир. К сожалению, эта приятная иллюзия достаточно быстро исчезает. Истории науки известно много примеров, когда известные ученые были людьми верующими, например, М. Планк, А. Эйнштейн, М. Фарадей, И. Ньютон и многие другие. Многие представители естественных наук приходили к вере, ориентирами их деятельности становились моральные принципы, которые

рождались как в области культуры, так и в области религиозно-нравственной. По их мнению, именно сотрудничество науки и религии в состоянии преодолеть экологический и моральный кризис, в котором оказалось современное человечество. Отношение современной науки к религии базируется на уважении к вере, к значимому месту и роли религии в истории социума. Во-первых, религия возникла благодаря человеку и сразу взяла на себя заботу о человеческой душе, и до сих пор выполняет эту важную функцию. Во-вторых, религия, в своем вероучении, не только опирается на высокие моральные принципы, но превращает эти принципы в моральные нормы общества, «доносит» их до сознания и поведения людей. В-третьих, религия и наука не антиподы, а различные формы познания, дополняющие друг друга. В историческом движении человечества, ни религия не выигрывала, когда обвиняла науку в забвении Бога; ни наука, когда считала религию просто затмением сознания. Кроме того, проблемами воспитания сознания человека и его поведения занимается именно религия, она сохраняет и воспитывает человека как духовное существо.

В этой связи и возникает необходимость максимального использования этого опыта, этого знания – для решения многих проблем современности.

Следует подчеркнуть, что не только необходимость в решении нравственных проблем привлекла внимание науки к религии. Речь идет о том, что многие крупные научные идеи и теории возникли не только в процессе критической деятельности людей, но благодаря интуиции.

Интуиция – это способность человека преодолевать границу между сознательным и бессознательным, она помогает установить связь с бессознательным и, таким образом, добраться до источника знаний.

Необходимо отметить, что философия Востока демонстрирует нам следующую схему человечества. Человечество делится на два концентрических круга. Все человечество, о котором нам известно, – это внешний круг. Но внутри этого круга существует другой круг, который является меньшим по диаметру, о котором людям внешнего круга ничего не известно. Но люди внешнего круга догадываются о существовании внутреннего круга, хотя на самом деле вся жизнь внешнего круга, особенно в важнейших проявлениях, в эволюции, фактически направляется именно этим внутренним кругом. Внутренний, эзотерический круг является якобы жизнью внутри жизни, нечто тайное, то, что находится в глубинах жизни человечества. Внешний или экзотерический круг – это и есть человечество, не осознающее, что оно только листья на большом дереве, листья меняются, а дерево остается. Эзотерический круг – это мозг, бессмертная душа человечества, где хранятся все достижения, все результаты, все успехи всех культур и цивилизаций. Эзотерические знания – это знания, которыми обладает узкий круг людей («посвященные»), сохраняющие эти знания, передающие от учителя к ученику, который специально готовился, чтобы получить эти знания. Таким образом, уже с древности речь шла об энергичности сознания. В этой связи и возникает вопрос: какой способ познания мира является верным – научный или религиозный? Очевидно то, что сегодня необходимо

объединить западную и восточную системы мышления потому, что Запад успешно овладел точным, но ограниченным знанием, а Восток – всесторонним и основательным пониманием человека и мира, их взаимосвязью.

Поэтому и проблему религиозного сознания, по нашему мнению, следует рассматривать в непосредственной связи с религиями как Востока, так и Запада, а также теми научными проблемами, существующими в конкретном периоде. Факторы, определившие специфику мироотношения в целом, религиозных верований в частности, на Востоке и Западе разнообразны: различия образа жизни, национальные и психологические особенности древних народов, качественное своеобразие мифологических представлений и т.п. Несмотря на региональные и географические особенности жизни первобытных племен, существуют определенные черты, объединяющие их культуру, начало их культурных традиций. Важнейшей отличительной чертой первобытной культуры является синкретизм – неделимость ее форм, что является признаком ее конкретного состояния. Другой важный признак первобытной культуры – отсутствие письменности. Это обусловило медленное накопление информации в обществе, а отсюда – медленные темпы культурного и социального развития. На ранних стадиях первобытного общества, когда язык был достаточно примитивный и возможности вербальной коммуникации – незначительными, главным информационным каналом культуры был, кроме естественной активности, труд. Именно в процессе труда сочетались в одно целое прагматичный и информационный аспекты. Освоение и передача смысла трудовых операций происходили во вне-вербальной форме. То есть, действия первобытного человека были образом, основным средством обучения и общения. Постепенно действия, которые приносили полезный эффект, становились образцом, они передавались от поколения в поколение, превращались в устоявшийся ритуал.

Следует подчеркнуть, что вся жизнь первобытного человека проходила в исполнении большого количества ритуальных процедур и обрядов. Значительная часть из них, действительно, имела неосознанный характер. Поскольку причинно-обусловленный характер связей между действиями и последствиями при отсутствии языковых форм их отображения и недостаточно развитом мышлении трудно подвергались анализу и осознанию, ритуалы превращались во множество практически бесполезных действий.

Итак, мир смыслов, в котором жил человек на первых этапах своей истории, определялся ритуалами. Ритуалы и выступают на первоначальных стадиях развития общества как невербальные «тексты» его культуры. Ритуальные действия становятся своеобразными символами, знание которых раскрывало уровень овладения культурой и социальный статус личности. Действия по определенному образцу определяли поведение каждого члена общества, а это исключало творческую самостоятельность членов сообщества. Индивидуальное самосознание в таких условиях развивалось медленно и почти полностью сливалось с коллективным. Августин, Иоанн Скотт Эриугена, Пьер Абеляр, Рене Декарт – вот мыслители, которые обращаются к проблеме индиви-

дуальности. В принципе, рационализм после Р. Декарта стал культурно-нормативной формой мышления, которая определила развитие цивилизации в дальнейшем. Трансформировались практически все главные операции мышления. Возникли новые способности как следствие дифференциации психики и развертывания автономии индивидуальности.

Если проследить динамику развития главных принципов мышления в связи с формированием религиозного сознания, то можно выделить две разновидности принципов мышления: принципы синкретического мышления и принципы рационального мышления. Важно, что рациональное мышление было результатом естественного постепенного развития психики и базировалось на таких же потенциях в глубинных механизмах, как и магическое мышление. Принцип подобия, который был основой магических законов партиципации, имманентных внешнему миру, теперь осознается как ассоциативный принцип организации субъективного опыта и внутренних образов. Перед тем, в мифологическом сознании мир держался на сопричастности, а с точки зрения рационального мышления стал не менее прочным, но таким, что содержится на всеобщей причинности и детерминизме природных законов. Непосредственная достоверность чувств была заменена непосредственной достоверностью ума. Абсолютность Бога выступила как абсолютность истины. Главные категории сознания оказались на другом уровне развития и в этом аспекте следует раскрыть последовательность в развитии категорий мышления. Абсолют в мифологическом сознании выступает на уровне Бога (панпсихизм, панентеизм), а в рациональном сознании – как абсолютная истина. Таким образом, только после переживания тотальной магической сопричастности человек оказался способным к восприятию безусловности логики, способным к преодолению необходимой причинной связи, к восприятию красоты, гармонии и всеобщности истины.

Мифологическое мышление – первая и необходимая фаза развития интеллекта – еще вначале содержало в себе все глубинные механизмы, являющиеся имманентными психике, эти механизмы начали разворачиваться в новые структуры психики и способности человека. Именно благодаря подобной вариативности, целостности не только мифологическое мышление, но и все последующие формы мышления образуют завершенные и самодостаточные парадигмы, которые способны обеспечить действительную адаптацию человека на соответствующем уровне.

На своем историческом этапе картезианская парадигма мышления, по сути, определила характер движения общества, человечества, его этической, эстетической, религиозной деятельности и даже основных технологий. Рационализм стал универсальным учением, которое объясняло и оценивало мир и человека.

Можно сделать вывод, что рациональное мышление, по сути, родилось в глубинах монотеизма как теология, то есть наука о сущности Бога, о Божественном творении и Божественном мире. Теология претендовала на вечность, прежде всего, – в смысле систематической рефлексии относительно положений богословия, доказательства их и согласования с

логическими законами умозаключений и догматами веры. Наиболее прозрачно это можно увидеть в структуре проповеди, в которой заключительный призыв с последовательностью и закономерностью логического следствия выводится из неограниченного количества ссылок, которые и являются догматами веры и сами по себе не требуют доказательств, как того требуют аксиомы математики. Со временем, теология все больше и больше пересекалась с исследовательским подходом к проблеме, что, в конце концов, и породило схоластику – своего рода «математическую логику» религии, которая содержала в себе использование формально-логических приемов для исследования сверхчувственных, сакральных проблем. Независимо от того, насколько продуктивными и наполненными содержанием были полезны такие исследования для самой религии, но схоластика явилась важной чертой для развития рефлексии и рационалистического мышления. Схоластика приобрела характеристики психологического тренинга в научном, формально-логическом анализе проблем.

Литература

1. Аверинцев С.С. *Неоплатонизм перед лицом Платоновской критики мифопоэтического мышления*. – Аверинцев С.С. *Образ античности*. – СПб.: Азбука–классика, 2004. – 480 с.
2. Аверинцев С.С. *Вера* / С.С. Аверинцев // *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Наука, 1989. – С.82-84.
3. Аверинцев С.С. *Поэтика ранневизантийской литературы* / С.С. Аверинцев. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
4. Аверинцев С.С. *Логос* / С.С. Аверинцев // *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Наука, 1989. – С.320-322.
5. Аверинцев С.С. *Судьба* / С.С. Аверинцев // *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Наука, 1989. – С.35.
6. Бергсон А. *Опыт о непосредственных данных сознания* // А. Бергсон *Соб. соч.*: в 4-х т. – М., 1992. – Т.1 – С.111-155.
7. Дулуман Е.К., Шанчер В.К. *Опыт конкретного исследования характера религиозных представлений* // *Вопросы философии*. – 1964. – № 10. – С.118.
8. Крымский С.Б. *Запити філософських смислів* / С.Б. Крымський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
9. Леви-Брюль А. *Сверхъестественное в первобытном мышлении* / А. Леви-Брюль. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 608 с.
10. Шанчер В.К. *Христианство и общественное развитие*. – М.: Знание, 1971. – 48 с. *Новое в жизни, науке, технике. Серия 8 «Естествознание и религия»*.
11. Шанчер В.К. *Религия и современный мир: Пробл. социал.-полит. модернизма в рус. православии*. – К.: О-во «Знание» УССР, 1985. – 48 с. (Сер. V «Научно-атеистическая»).
12. Швейцер А. *Благоговение перед жизнью: Пер. с нем. / Сост. и посл. А.А. Гусейнова; Общ. ред. А.А. Гусейнова и М.Т. Селезнева*. – М.: Прогресс, 1992. – 576 с.
13. Ortega y Gasset J. *La tema de nuestro tiempo* // Ortega y Gasset J. *Obras completas*. T. 3, Madrid, 1962.

References

1. Averkincev S.S. *Neoplatonizm pered liczom Platonovskoj kritiki mifopoe'ticheskogo my'shleniya*. – Averkincev S.S. *Obraz antichnosti*. – Spb.: Azbukā–klassika, 2004. – 480 s.
2. Averkincev S.S. *Vera* / S.S. Averkincev // *Filosofskij e'ncziklopedicheskij slovar'*. – M.: Nauka, 1989. – S. 82-84.
3. Averkincev S.S. *Poe'tika rannevizantijskoj literatury* / S.S. Averkincev. – M.: Nauka, 1977. – 320 s.
4. Averkincev S.S. *Logos* / S.S. Averkincev // *Filosofskij e'ncziklopedicheskij slovar'*. – M.: Nauka, 1989. – S. 320-322.

5. Averinczev S.S. Logos / S.S. Averinczev // *Filosofskij e`ncziklopedicheskiy slovar*. – M.: Nauka, 1989. – S. 320-322.
6. Bergson A. Opyt o neposredstvenny`khi danny`khi soznaniya // *A. Bergson Sob.sochi.: v 4-khi t.* – M., 1992. – T. 1 – S. 111-155.
7. Duluman E.K., Tancher V.K. Opyt konkrėtnogo issledovaniya kharaktera religiozny`khi predstavlenij // *Voprosy` filosofii*. – 1964. – # 10. – S. 118.
8. Krims`kij S.B. Zapiti fi`losofs`kiki smisl`v / S.B. Krims`kij. – K.: Vid. PARAPAN, 2003. – 240 s.
9. Levi-Bryul L. Sverkh`estestvennoe v pervoby`tnom my`shlenii / L. Levi-Bryul. – M.: Pedagogika-Press, 1999. – 608 s.
10. Tancher V.K. Khristianstvo i obshhestvennoe razvitie. – M.: Znaniye, 1971. – 48 s. *Novoe v zhizni, nauke, tekhnike. Seriya 8 «Estestvoznaniye i religiya»*.
11. Tancher V.K. Religiya i sovremenny`y mir: Probl. social.-polit. modernizma v rus. pravoslavii. – K.: O-vo «Znaniye» USSR, 1985. – 48 s. (Ser. V «Nauchno-ateisticheskaya»).
12. Shvejczek A. Blagogoveniye pered zhizn`yu: Per. s nem. / Sost. i posl. A.A. Gusejnova; Obshh. red. A.A. Gusejnova i M.G. Selezneva. – M.: Progress, 1992. – 576 s.
13. Ortega y Gasset J. La tema de nuestro tiempo // Ortega y Gasset J. *Obras completas. T.3, Madrid, 1962.*

Schavrina I.V.,

PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of
Religious Studies Taras Shevchenko National University of Kyiv, Schavrina_irina@ukr.net

Ukraine, Kyiv

RELIGION AND RATIONAL THINKING

The article discusses the essence of religion and religious faith, as well as the aspects of transitioning from mythological to religious thinking. The issues of religious faith and of rational thinking as an important component of religion and theology are analyzed.

Key words: religion, religious faith, rational thinking, myth, esoterics, monotheism, pantheism, theology, archaic society.

УДК 342.1(=161.2):159.923.35

Штепа О.О.,

ст. викладач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка,
aleksej83@ukr.net

Україна, м. Полтава

МЕЖОВЕ СТАНОВИЩЕ, БЕЗДЕРЖАВНІСТЬ ТА КРІПАЦТВО ЯК ЧИННИКИ СТРЕСОГЕНЕЗУ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В статті подано трактування стресогенезу як фактора формування настанов правової ментальності українського етносу в державотворчому дискурсі. Зокрема, було розглянуто такі чинники цього процесу як межове становище українських земель на кордоні цивілізаційних Європи та Азії, Заходу і Сходу; тривалий період бездержавності вітчизняного етносу через об'єктивні та суб'єктивні причини; кріпосне право російського зразка на землях сучасної України в кінці XVIII-в середині XIX століття. Автор прийшов до висновку, що вказані процеси та явища спричинили виникнення чи поглиблення в народній свідомості таких деструктивних в державотворчому дискурсі стереотипів як анархізм, правовий нігілізм, громадоцентризм, «втеча від свободи», абсентеїзм та громадянська пасивність, глибокі корупційні традиції та непотизм, низький статус державної власності тощо.

Ключові слова: *правова ментальність, стресогенез, етнос, автоматизми, стереотипи, державотворення, чинники стресогенезу, трансформація, соціум, межове становище, бездержавність.*

Постановка проблеми. Вітчизняний соціум у 2013–2019 роках зіткнувся з багаточисельними зовнішніми та внутрішніми викликами, що, значною мірою, стали результатом його попереднього історичного розвитку та глибинних трансформацій у суспільній свідомості українців. Останні стали реакцією на низку історичних процесів та явищ, які мали місце на території проживання етносу від найдавніших часів і до сьогодні. Розуміння їх сутності та впливу на становлення правової ментальності народу є обов'язковою запорукою здійснення будь-яких цілеспрямованих суспільних трансформацій, зокрема і гостро необхідних реформ в усіх сферах буття соціуму. А оскільки ментальні настанови соціальної спільноти найбільш наочно проявляються саме в кризові періоди етногенезу, то можна впевнено стверджувати: останні роки дають нам надзвичайно багатий матеріал для вивчення та аналізу.

Мета роботи. В даній статті автор має на меті проаналізувати такі чинники стресогенезу етнічної правової ментальності як межове становище українських земель, бездержавність та тривалий період перебування вітчизняного селянства у стані кріпацтва.

Виклад основного матеріалу. Кожна соціальна спільнота протягом свого буття засвоює з оточуючого середовища певну інформацію, під впливом якої в надрах її свідомості та підсвідомості формуються певні поведінкові автоматизми, соціальні стереотипи сприймання тієї чи іншої життєвої ситуації. Іноді історичний досвід, отриманий етносом є надзвичайно болючим для нього. Такий досвід виникає внаслідок дії (навіть і нетривалої) суспільно-історичних процесів та явищ, а також природних і географічних факторів, під впливом яких відбувається радикальна трансформація поведінкових настанов спільноти в тій чи іншій сфері її буття. А період дії цих факторів на політико-правову ментальність етносу має назву її стресогенезу.

Чинники стресогенезу умовно можна поділити на ендогенні та екзогенні. До екзогенних джерел українські етнопсихологи та дослідники ментальності О. Донченко та Ю. Романенко відносять, наприклад, безперервні навали різноманітних за походженням агресорів (татарських, польських, російських, німецьких) та всілякі спроби акультурації ними українства [1, с.209]. До ендогенних чинників, на їх думку, можна зарахувати різноманітні міграційні процеси, що породили маргінальність та зраду українськими керманічами свого народу [1, с.210-211].

Вважаємо, що доцільною є подача чинників стресогенезу правової ментальності українського етносу в порядку їх хронологічного виникнення.

Першим джерелом стресогенезу українців стало географічне розташування їх ареалу мешкання, його так зване «межове» становище, на кордоні між цивілізаційним Сходом і Заходом. Варто відзначити, що дію цього фактору важко обмежити певним хронологічним періодом. Якщо виходити з того, що процес формування українського етносу почався з середини XIII століття (орієнтовно після монголо-татарської навали), то чинник межового становища українських етнічних земель впливає на процес формування ментальності українців з початку зародження цієї соціальної спільноти і продовжує діяти до сьогодні. Проте, не варто відкидати і ту обставину, що даний фактор значною мірою обумовлював і ментальність історичних попередників українців – слов'янських племен, руського етносу тощо, адже вітчизняна правова ментальність не виникла на порожньому місці, а була значною мірою «успадкована» від них.

Основними його проявами є: міграції різноманітних етносоціальних спільнот, що могли здійснюватись як мирним шляхом, так і у вигляді військових вторгнень, які супроводжувались конфліктами з місцевим населенням та частковою чи повною його асиміляцією (у різні істо-

ричні часи на українських землях оселялись кімерійці, скіфи, сармати, гуни, готи, греки, слов'яни тощо); військові вторгнення, що не мали мети заселення території автономного населення, а носили характер загарбницьких чи грабівницьких походів (сюди можна віднести періодичні вторгнення хозар, печенігів, половців, монголо-татарську навалу, набіги кримських татар та інших татарських орд, військові операції польських, турецьких, російських військ різних часів, шведське вторгнення 1708 року, певним чином межовим становищем українських земель (їх геостратегічним значенням) обумовлені і військові дії на їх території в період I та II світових війн, а також гібридна агресія 2014 року; торгівельні контакти (пролягання торгового шляху «із варяг у греки», наявність значної кількості судноплавних річок, відносно розвинена інфраструктура сучасності мали наслідком інтенсивний торговий обмін з іншими етносами); культурний обмін із сусідніми спільнотами, що суттєво позначився на мові, релігії, культурі, ментальності українців.

Найбільш відчутний вплив на стресогенез мали військові вторгнення різноманітних соціальних спільнот на вітчизняні терени. У результаті дії даного фактору буття місцевого населення на цих землях супроводжувалось постійною смертельною небезпекою, очікуванням військової інтервенції, що докорінно змінює звичний побутовий уклад. Очевидно, саме під впливом проживання на «цивілізаційній межі» в українській народній свідомості виникає критичне ставлення до будь-якої праці, адже «ворог прийде – все одно все попалить». Це дає підстави вітчизняним філософам та історикам визначити результативну (інтегральну) функцію Великого кордону як прозорого бар'єру між війною і миром з перевагою у часовому вимірі воєнних конфліктів між мирними перепочинками [2, с.32].

У цій екзистенційно-межовій ситуації, на думку українського етнопсихолога та філософа діаспори О. Кульчицького, «були можливі два типи реакції мешканців неспокійних земель: «*vita maxima et heroica*» авантюрно-козацького життєвого стилю і «*vita minima*» – поведінка «анабіотичного» стилю, притаєння існування. Використовуючи останню рятувалися, за народними переказами, від загибелі наші предки, заховавшись від ворога в озерах і вдихаючи повітря через стебла очерету. Перша форма в своєму ідеальному продовженні, – призводила до виникнення «ентузіастичної компоненти» в етнічній ментальності, друга – до «стилю приховуваності», тобто звуження сфери контактів із зовнішнім світом, до «відступу в себе», і тим самим, до формування відповідних світосприймаючих доміант» [3, с.16-17].

Крім того, розташування на межі цивілізованого світу створювало моральне виправдання для «втечі» від «офіційного» соціуму, поза межі державного та суспільного життя, стимулювало почуття свободи від деяких суспільних норм та стереотипів. Найбільш типовими серед них соціальний психолог О. Мостяєв зазначає схильність до насильства, грабунків, порушення моральних норм [4, с.20]. Такий втікач не визнавав над собою жодної влади, його дії, зокрема, об'єднання в невеликі групи таких самих ухидників, ставали його особистим вибором та життєвим шляхом. Слушною є думка О. Мостяєва, що ухидництво стимулювало водночас як

раціональні елементи світовідчуття, так і ірраціональні. Він акцентує увагу на тому, що з одного боку підтримувалась раціональність, що виявлялась у прагненні до планування, передбачення, систематичності у вчинках, а з іншого, спостерігається тенденція до швидкої зміни під їх впливом емоцій та афектів [4, с.21].

За визначенням О. Донченко та Ю. Романенко, розташування між Сходом та Заходом призводить до маргіналізації України, що має такі прояви:

а) послаблення інтегрованості нації, персоналістичний тип національної психоідентифікації;

б) поліцентричність поведінки, інтелектуальна та емоційна амбівалентність, соціокультурний еkleктизм [1, с.214-215].

На цьому ментальному підґрунті постали такі негативні явища українського буття, як анархізм, абсентеїзм, громадська пасивність. В останні роки перед гострою зовнішньою загрозою значна частка вітчизняного соціуму виявила абсолютну пасивність, легковажність і навіть відверту антидержавну позицію, що проявлялось в ухиленні від мобілізації, самовільному залишенні своїх позицій військовослужбовцями, недбалому ставленні до власних обов'язків і в різноманітних формах співпраці з ворогом. Проте поряд з такими ганебними фактами маємо приклади беззаперечного героїзму та самозречення, безпрецедентної підтримки армії з боку населення, масові вияви патріотизму. Усе це, безперечно, є проявом історичного досвіду українського етносу, отриманого ним протягом століть перебування «на межі» та еkleктичної деформованої української ментальності.

Другим важливим фактором стресогенезу вітчизняної правової ментальності є багатовікова відсутність власної національної держави, що стала логічним наслідком того ж таки межового становища та сформованої під його впливом громадянської пасивності етносу. Так, український політолог та філософ у еміграції Б. Цимбалістий доречно зауважує, що «через брак власної державності не могло витворитися почуття довір'я між громадянами і провідною верствою, не вирощувалися ті громадянські чесноти, що є надзвичайно важливими для тривалого громадянського життя: почуття лояльності до своєї влади; толерантність до суперечностей в ім'я національної згоди; готовність до співпраці, не зважаючи на всі розбіжності, тобто до компромісу; і врешті – взаємне довір'я між громадянами. Навпаки, бездержавність стала психологічною категорією, тобто рівнозначною з невмінням створити власну владу та її вдержати» [5, с.13]. Відсутність власної держави зумовила заперечення українцями державності як такої, навіть після здобуття Україною незалежності у 1991 році.

Український етнолог М. Юрій наголошує, що «втеча» українців від суспільного життя до природи є в певному сенсі втратою свого «я», поразенством, рисою ментальності, яка так чи інакше притаманна багатьом генераціям бездержавного українства, багатомільйонної нації, що протягом усієї історії мала лише фрагментарну державність, а відтак не знаходила можливостей для самореалізації» [6, с.197].

Найбільш небезпечним наслідком тривалої бездержавності стало несприйняття українським етносом будь-якої влади, держави як такої (тепер уже власної) та норм

поведінки в соціумі, санкціонованих цією державою. Це значною мірою зумовило невисокий рівень довіри громадян до проведених останнім часом реформ (національної поліції, системи правосуддя та місцевого самоврядування, медичної та освітньої реформ), скептично населення ставиться і до діяльності влади у сфері боротьби з корупцією.

Як слушно зазначав із цього приводу український філософ В. Липинський, «Ми – всі мешканці України – не єсть громадянством поневолені; ми – громадянство недержавне. Це значить, що ми держави, як реального втілення нашої окремішності, не маємо не тому, що ми всі хочемо її мати, але нам якась зовнішня чужоземна сила в цьому заважає. Держави ми не маємо тому, що ми не уміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілім нашім громадянстві розбудити і це хотіння, відповідним методом його організації, своїми власними місцевими силами здійснити» [7].

Досить поширеним явищем внаслідок дії фактору тривалої бездержавності стали абсентеїзм та повна байдужість до вирішення нагальних державних справ. Отже, за певних умов та у визначені моменти часу, наші співвітчизники можуть демонструвати неабияку громадянську активність. Подібний сплеск народної енергії можна було спостерігати і в 2004 та 2013–2014 роках. Однією з причин цієї активності можна вважати порушення діючою владою загально визнаного принципу справедливості, у результаті чого владна еліта втратила легітимність в очах носіїв етнічної ментальності.

Третій фактор вітчизняного ментального стресогенезу – тривале перебування українського селянства, що є основним носієм етнічної ментальності, зокрема правової, у стані особистої несвободи в другій половині XVIII – першій половині XIX століття, джерелом якого став зовнішній чужорідний суб'єкт – Російська держава. За слушним твердженням англійського філософа А. Тойнбі, коли жива істота скривджена порівняно з іншими представниками свого роду внаслідок втрати певного органу або відчуття, вона, як правило, відповідає на це лихо, вдосконалюючи якийсь інший орган або вигострюючи якість інше чуття, аж поки здобуває перевагу над подібними до себе в цьому іншому полі активності і в такий спосіб надолужує втрачене в першому. Сліпі, наприклад, володіють куди гострішим чуттям дотику, аніж люди, спроможні бачити предмети очима. За цією ж такою аналогією, на думку філософа, «коли в людському суспільстві якась група чи клас зазнає гноблення справедливого чи несправедливого, з власної вини чи з вини інших членів суспільства, в якому вона живе, вона схильна відповідати на утиски або цілковиту заборону займатися тією чи іншою діяльністю, концентруючи свої зусилля десь-інде, і домагаючись там надзвичайних успіхів. Найпоширенішою формою такого соціального гноблення було рабство (кріпацтво)» [8, с.133-134].

Відсутність будь-яких громадянських прав і навіть особистої свободи спонукало селянський прошарок до подальшого занурення у власний внутрішній світ, що спричинило вибуховий розвиток народної культури, наймовірне піднесення особистого селянського господарства (навіть в умовах відсталого поміщицько-кріпосної

системи) тощо. Натомість ментальною спадщиною кріпосницького періоду стали поглиблення громадянської пасивності, байдуже ставлення до особистих та громадянських прав індивіда, галопуючий ріст корупції, нарешті негативне сприйняття свободи як соціально-правової цінності, за термінологією Е. Фрома, «втеча» від неї. У глибинній свідомості українських селян формувался образ «доброго царя та поганих панів», що зумовив поглиблення етатизму та патерналістської ментальності, наслідки яких ми відчуваємо і сьогодні.

За свідченням істориків, твердження про істотне покращення добробуту селян в Україні після реформи 1861 р. є безпідставним, адже хоч офіційна влада і декларувала свою турботу про підвищення рівня життя сільського населення, але через обмеження його прав у сфері землеволодіння фактично прирекла на ще більшу матеріальну скруту, ніж за часів кріпосництва [9, с.11]. Так особисте звільнення селянства також стало своєрідним стресом для українців, що певним чином можна порівняти з негативним впливом на свідомість окремих суспільних верств розпаду Радянського Союзу у 1991 році. Після ліквідації кріпосного ладу селянам довелося самостійно дбати про свій добробут, сплачувати викупні платежі, вступати у різноманітні відносини з державно-бюрократичним апаратом, а отже, така жадана в кріпацтві особиста свобода як філософська, так політико-правова цінність поступово усвідомлюється як тягар. Оскільки до 20–30-х років XX століття селянство складало 80% населення, то цей поведінковий стереотип поступово стає етнічним.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки даного дослідження, варто зауважити наступне. По-перше, стресогенез вітчизняної політико-правової можна визначити як процес творення політико-правової ментальності українського етносу під впливом подій, явищ, процесів його суспільно-історичного розвитку, а також факторів географічного розташування та особливостей навколишнього природного середовища, що надзвичайно болісно сприймаються соціальною спільнотою і, як наслідок, зумовлюють трансформації в змісті її настанов. По-друге, межове становище українських земель, тривала бездержавність етносу, кріпосне право на вітчизняних теренах спричинили виникнення чи поглиблення в народній свідомості таких деструктивних в державотворчому дискурсі стереотипів як анархізм, правовий нігілізм, громадоцентризм, «втеча від свободи», абсентеїзм та громадянська пасивність, глибокі корупційні традиції та непомітний, низький статус державної власності тощо.

Література

1. Донченко О.А. *Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятори психополітичного повсякдення*. Київ: Либідь, 2001. 336 с.
2. Стороженко І. *Великий кордон і українське козацтво кінця XV- середини XVII століття*. Київська старовина. 2006. № 1. С.31-45.
3. Кульчицький О. *Світвідчуття українців*. Українська душа. Нью-Йорк: Торонто: Ключі, 1956. С.13-25.
4. Мостяєв О. *Вплив пограничного положення України на формування соціальних поведінкових стереотипів*. Наука і суспільство. 2011. № 1-2. С.15-23.
5. Цимбалістий Б. *Шавро бездержавності/ Джерсі-Сіті, 1982. 40 с.*

6. Юрій М.Ф. Етнологія: навчальний посібник для студентів вузів. Київ: Дакор, 2006. 357 с.

7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> (дата звернення 18.10.2017 р.).

8. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1. / Пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Основи, 1995. 614 с.

9. Молчанов В. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. Історія України. 2011. черв. (№ 22). С.10-15.

References

1. Donchenko O.A. Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka: Nfubunni rehuliatory psykhopolitychnoho povsiakdennia. Kyiv: Lybid, 2001. 336 s.

2. Storozhenko I. Velykyi kordon i ukrainske kozatstvo kintsia XV-serednyu XVII stolittia. Kyivska starovyna. 2006. № 1. S. 31-45.

3. Kulchytskyi O. Svitovidchuttia ukrainsiv. Ukrainska dusha. Niu-York-Toronto: Kfiuchi, 1956. S. 13-25.

4. Mostiaiev O. Vplyv pohranychnoho polozhennia Ukrainy na formuvannia sotsialnykh povedinkovykh stereotypiv. Nauka i suspilstvo. 2011. № 1-2. S. 15-23.

5. Tsybalytyi B. Tavro bezderzhavnosti/ Dzhersi-Siti, 1982. 40 s.

6. Iurii M.F. Etnolohiia: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vuziv. Kyiv: Dakor, 2006. 357 s.

7. Lypynskiy V. Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> (data zvernennia 18.10.2017 r.).

8. Toynbi A. Doslidzhennia istorii. Tom 1. / Per. z anhl. V. Shovkuna. Kyiv: Osnovy, 1995. 614 s.

9. Molchanov V. Vplyv selianskoi reformy 1861 r. na dobrobut naselennia Ukrainy. Istoriiia Ukrainy. 2011. cherv. (№ 22). S. 10-15.

Shtepa O.O.,

Senior Lecturer at the Department of Philosophy,

Poltava National Pedagogical University named after VG Korolenko, aleksej83@ukr.net

Ukraine, Poltava

BORDER POSITION, NON-STATE AND SLAVERY AS THE FACTORS OF THE STRESSOGENESIS OF THE LEGAL MENTALITY OF THE UKRAINIAN ETHNOS IN THE CONTEXT OF THE NATIVE STATE-MAKING

The article deals with the interpretation of stressogenesis as a factor in shaping the legal mentality of the Ukrainian ethnic group in the state-making discourse. In particular, such factors as the boundary position of Ukrainian lands on the border of civilizations in Europe and Asia, the West and the East were considered; a long period of statelessness of the national ethnic group for objective and subjective reasons; serfdom of the Russian model on the lands of modern Ukraine in the late XVIII-mid XIX century. The author concluded that these processes and phenomena caused the emergence or deepening in the popular consciousness of such destructive stereotypes in state-making discourse as anarchism, legal nihilism, community-centrism, «escape from freedom», absenteeism and civic passiveness state property, etc.

Key words: legal mentality, stressogenesis, ethnos, automatism, stereotypes, state formation, factors of stressogenesis, transformation, society, boundary position, statelessness.

Psychology

УДК 316.66

Блинова О.С.,

професор, д.психол.н., професор кафедри загальної та соціальної психології Херсонський державний університет, elena.blynova@gmail.com

Мойсєнко В.В.,

аспірант кафедри загальної та соціальної психології Херсонський державний університет, angel.19.09@meta.ua

Україна, м. Херсон

АСЕРТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Статтю присвячено проблемі впливу асертивності на комунікативну компетентність у студентській молоді. З'ясовано зміст та структуру комунікативної компетентності особистості. Встановлено взаємозв'язок між асертивністю та параметрами комунікативної компетентності, що свідчить про взаємовплив цих психологічних феноменів у навчальній діяльності та взаємодії студентів. Доведено відмінності у прояві параметрів комунікативної компетентності у студентів з різним рівнем асертивності.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, студенти, комунікативна компетентність, комунікативна адаптивність особистості.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни вплинули досить неоднозначно на процеси міжособистісної комунікації. Успіх у діяльності фахівців сфери соціономічних професій значною мірою залежить від сформованості таких якостей, які дозволяють будувати з іншими людьми конструктивні взаємовідносини та отримувати позитивний емоційний відгук. У даному випадку мова йде про детермінанти, чинники, передумови ефективної або неефективної комунікативної поведінки, що визначається поняттям «комунікативна компетентність» [1]. Практика показує, що самостійно набути комунікативної компетентності досить складно. Саме із-за браку комунікативної компетентності виникають численні складні проблеми, конфлікти на міжособистісному, груповому та соціальному рівнях [2].

Необхідно відзначити, що комунікативні чинники мають суттєве значення у діяльності фахівців соціономічних професій, вони обумовлюють специфіку процесів обміну інформацією, вибір найбільш оптимальної стратегії спілкування, особливості сприйняття та формування образу партнера по спілкуванню [3]. Відмова від врання цих чинників може призвести до викривлення інформації, виникнення комунікативних бар'єрів, порушення взаємодії, виникнення конфліктних ситуацій, нездатності до аналізу психологічних властивостей та особливостей партнера по спілкуванню тощо.

Зараз особлива увага приділяється здатності людини вибудувати процес взаємодії з партнером по спілкуванню, обираючи найбільш ефективні стратегії. Одним із визначальних чинників для такої здатності є асертивність.

Метою дослідження є встановлення взаємозв'язку між асертивністю та параметрами комунікативної компетентності особистості.

Виклад основного матеріалу. Поняття «компетентність» розглядається багатьма авторами та має декілька визначень. У психологічному словнику компетентність визначається як психосоціальна якість, що означає силу та впевненість, почуття власної успішності та корисності,

що надає людині усвідомлення своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточенням. Л.А. Петровська розглядає комунікативну компетентність як окрему характеристику особистості, Ю.М. Ємельянов як індивідуальну властивість та певний стан свідомості групи осіб [3].

О.В. Сидоренко, І.М. Зотова трактують структуру комунікативної компетентності через комунікативні здібності, комунікативні навички та комунікативні вміння, та виокремлюють такі блоки комунікативної компетентності: комунікативні особистісні якості; володіння технікою спілкування – навички та вміння здійснення окремих комунікативних дій; володіння методикою та тактикою спілкування; вміння будувати спілкування у цілісних ситуаціях діяльності [4].

О.В. Ноздряковою запропоновано таке визначення комунікативної компетентності: під комунікативною компетентністю розуміється полікомпонентний внутрішній ресурс, що визначає ступінь комунікативної гнучкості суб'єкта та рівень ефективності вирішення поставлених комунікативних завдань [5]. Автор пропонує структуру комунікативної компетентності особистості:

– когнітивно-регулятивний компонент відповідає за адекватне функціонування особистості у ситуаціях міжособистісної комунікації (система когнітивних уявлень (суспільні норми, цінності) та саморегуляція особистості від цілепокладання до рефлексії);

– лінгвістичний, що визначає процес та якість мовленнєвої діяльності суб'єкта (володіння типами мовлення та загальноприйнятими мовними конструкціями);

– інструментально-адаптивний, який визначає рівень ефективності комунікативних аспектів та ступінь ситуаційної адаптованості особистості (навички конструктивного спілкування, володіння різними техніками комунікації, досвід взаємодії у різних ситуаціях);

– особистісний, який зумовлює особливості комунікації конкретної особистості (швидкість та сила перебігу різних психологічних процесів, ступінь інтроверсії – екстраверсії, рівень перцепції тощо) [5].

На основі проведених досліджень О.В. Ноздрякова виокремлює п'ять функцій розвинутої комунікації особистості: узгодженість дій з іншими людьми для досягнення спільного результату; спілкування як емоційно-когнітивний обмін (емоціями, почуттями, думками) між учасниками; комунікація як діяльність із взаємної зміни уявлень один одного, взаємонавчання та взаємоконтролю; забезпечення розуміння у спілкуванні завдяки володінню людиною комунікативними конструктами у відповідності до лінгвістичних норм певного суспільства; комунікативна адаптивність особистості, що дозволяє контролювати процеси комунікації, вчасно реагувати на зміни комунікативних процесів. Ці функції покладено автором в основу розробленого опитувальника [5, с.47].

Для розвитку комунікативної компетентності у студентів доцільно застосовувати компоненти соціального та професійного середовища, які є взаємозумовленими, тому дозволяють організувати комунікативні процеси, які наближені до умов професійної діяльності, забезпечують відтворення в особистості значущих соціально-професійних способів діяльності, що характерні для суб'єктів даного середовища. Застосовуючи ресурси соціального середовища, можливо організувати соціальні ситуації, що сприяють розвитку комунікативних якостей особистості [1;2;3;5].

У професійному спілкуванні студентів під час навчання у закладі вищої освіти комунікативна компетентність стає частиною взаємодії з іншими людьми. На рівні засвоєння професійно важливих якостей в умовах різних видів діяльності стає можливим набуття навичок ділового спілкування. Ефективному їх формуванню сприяє асертивність як особистісна характеристика. Асертивність є одним із компонентів соціальної компетентності; асертивна поведінка співвідноситься зі здатністю відстоювати власні права, здатністю, за необхідності, просити інших про допомогу, проявляти свої позитивні та негативні почуття, допомагати долати соціальну тривожність, а також зі здатністю до адаптації у соціальному житті [6-8].

Для побудови продуктивної та ефективної взаємодії доцільно говорити про асертивність як здатність та вміння особистості захищати свої права та інтереси, досягати особистих цілей, не принижуючи інших людей, а поважаючи та не порушуючи їх прав, інтересів та цілей. Л.Г. Почебут порівнює толерантну та асертивну поведінку та вказує, що якщо толерантна поведінка передбачає прояв довіри та поваги до іншої людини, то асертивна поведінка потребує не просто прояву поваги, а також вміння захищатися від інтолерантної поведінки інших: «якщо очікування з боку оточуючих не виправдалися, то необхідно переходити до асертивності» [9, с.194]. На відміну від толерантності, яка ґрунтується на довірі до іншої людини, звернення до асертивності, на думку автора, викликається недовірою до партнера по спілкуванню, тому взаємодія суттєво ускладнюється.

У зарубіжних дослідженнях N.B. Haladin, N.A. Ibrahim, A. Rajab доведено зв'язок між асертивністю та комунікативними вміннями особистості, це надає авторам можливість стверджувати, що асертивність покращує міжособистісне спілкування індивіда [10]. S.K. Maheshwari, K.K. Gill встановили, що асертивній поведінці сприяють комунікативні навички, тобто якщо розвивати ці навички, то можна навчитися асертивній поведінці [11] Також A. Korem, G. Horenczyk, M. Tatar, з'ясовано, що

асертивність призводить до високого рівня задоволеності міжособистісними зв'язками [12].

Емпіричне дослідження проведено на базі Херсонського державного університету, взяли участь 63 студенти денної форми навчання різних спеціальностей та курсів, з них 38 жінок (60,3%) та 25 чоловіків (39,7%). Середній вік досліджуваних 21,4 роки.

У відповідності до мети дослідження у роботі застосовано такі методи:

1) Для дослідження та оцінки асертивності застосовано методiku «Тест асертивності особистості» В.П.Шейнова, надійність та валідність якої доведено автором. Методика містить 26 питань, які спрямовані на з'ясування того, як людина поводить себе стосовно до оточуючих, до друзів, близьких людей та як вона реагує у певних ситуаціях. Досліджуваний вказує пункт цифрової шкали, після чого слід отримати суму балів за всіма питаннями. Загальний бал співвідноситься з межами «діапазону асертивності»: результат від 66 до 77 балів характеризує асертивну особистість. Якщо загальний бал менше 66 або більше 77, то досліджуваний не є асертивним: у першому випадку він відрізняється невпевненою поведінкою та нездатністю відстоювати свої права, у другому – порушенням прав інших та агресивною поведінкою.

2) Для оцінки комунікативної компетентності застосовано «Діагностичну шкалу комунікативного компетентнісного профіля» (О.В. Ноздрякова).

Статистичну обробку емпіричних даних здійснено за допомогою статистичних програм «SPSS» (версія 23.0) та «MS Excel». Для розрахунку коефіцієнтів кореляції застосовано коефіцієнт кореляції Спірмена, для визначення відмінностей між досліджуваними групами ф-критерій кутового перетворення Фішера.

За результатами емпіричного дослідження отримано такі дані (див. табл. 1).

Таблиця 1

Середньоарифметичні значення та середньоквадратичні відхилення за шкалами методик «Тест асертивності особистості» (В.П. Шейнов) та «Діагностична шкала комунікативного компетентнісного профіля» (О.В. Ноздрякова) (n = 63)

№	Назва шкали	М (середньо-арифметичне значення)	SD (середньоквадратичне відхилення)
1	Асертивність	71,68	6,04
2	Узгодженість дій	4,15	0,76
3	Спілкування як емоційно-когнітивний обмін	5,89	1,15
4	Комунікація як діяльність	8,23	1,27
5	Володіння лінгвістичними нормами	2,72	0,84
6	Комунікативна адаптивність особистості	6,09	1,23

На основі порівняння результатів з нормативними тестовими даними можна вказати, що рівень розвитку асертивності у досліджуваних студентів вище за середній (M = 71,68; SD = 6,04), тобто респонденти відчують свою здатність досягати особистих цілей, водночас поважаючи права та інтереси інших людей.

За шкалами комунікативної компетентності отримано, що найбільш високі показники спостерігаються за шкалою «Комунікативна адаптивність особистості, що містить когнітивно-регулятивний та рефлексивно-оцінний

компоненти» ($M = 6,09$; $SD = 1,23$), вище за середній рівень мають такі шкали: «Узгодженість дій для досягнення спільного результату» ($M = 4,15$; $SD = 0,76$), «Спілкування як емоційно-когнітивний обмін (емоціями, почуттями, думками)» ($M = 5,89$; $SD = 1,15$), «Комунікація як діяльність по взаємній зміні уявлень один одного» ($M = 8,23$; $SD = 1,27$). На низькому рівні студентами був оцінений компонент «Забезпечення розуміння через володіння комунікативними конструкціями згідно з лінгвістичними нормами» ($M = 2,72$; $SD = 0,84$), тобто самооцінка рівня володіння різними формами вербального спілкування, наявність грамотного мовлення, багатой лексики є не дуже високою у студентському середовищі.

На наступному етапі нашого дослідження був проведений кореляційний аналіз для визначення взаємозв'язків асертивності із компонентами комунікативної компетентності. Результати представлено у таблиці 2.

Отримано прямі статистично значущі взаємозв'язки показника «асертивність» майже зі всіма параметрами комунікативної компетентності особистості: «Узгодженість дій для досягнення спільного результату» ($r_s = ,268$; $p \leq 0,05$); «Спілкування як емоційно-когнітивний обмін» ($r_s = ,307$; $p < 0,05$); «Комунікація як діяльність» ($r_s = ,294$; $p \leq 0,05$); «Комунікативна адаптивність особистості» ($r_s = ,312$; $p \leq 0,05$), що доводить наявність взаємовпливу цих психологічних феноменів. Відсутній статистично

значущий кореляційний зв'язок тільки зі шкалою «Володіння лінгвістичними нормами», мабуть, студенти сприймають лінгвістичну діяльність як таку, що вимагає окремих навичок у спілкуванні.

Таблиця 2

Кореляції асертивності із компонентами комунікативної компетентності ($n = 63$)

Компоненти комунікативної компетентності	Асертивність
Узгодженість дій для досягнення спільного результату	,268*
Спілкування як емоційно-когнітивний обмін	,307*
Комунікація як діяльність	,294*
Володіння лінгвістичними нормами	–
Комунікативна адаптивність особистості	,312*

Примітка: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$

Для доведення впливу асертивності на окремі компоненти комунікативної компетентності було зроблено ранжування досліджуваної вибірки за параметром асертивності, та за медіаною розділено на дві групи: група 1 зі схильністю до пасивності (умовно «пасивні») ($n = 27$), група 2 зі схильністю до агресивності (умовно «агресивні») ($n = 36$). Ці групи порівнювались між собою за високим рівнем ($y\%$) прояву відповідного компоненту комунікативної компетентності.

Таблиця 3

Результати порівняльного аналізу за параметрами комунікативної компетентності між досліджуваними з низьким та високим рівнем асертивності

Змінні	Група 1 (низький рівень асертивності; «пасивні»)	Група 2 (високий рівень асертивності; «агресивні»)	Критерій Фішера	Рівень значущості
Узгодженість дій для досягнення спільного результату	22,2%	47,2%	2,09	$p \leq 0,05$
Спілкування як емоційно-когнітивний обмін	25,9%	52,7%	2,18	$p \leq 0,05$
Комунікація як діяльність	18,5%	41,6%	2,01	$p \leq 0,05$
Володіння лінгвістичними нормами	14,8%	19,4%	–	–
Комунікативна адаптивність особистості	14,8%	36,1%	1,95	$p \leq 0,05$

Виявлено відмінності між групою 1 та групою 2 за деякими параметрами комунікативної компетентності. Більш асертивні досліджувані виявляють більш високий рівень узгодженості дій для досягнення спільного результату при взаємодії з партнерами ($\varphi_{\text{емп.}} = 2,09$; $p \leq 0,05$); також ця група відрізняється від групи 1 за шкалою «Спілкування як емоційно-когнітивний обмін» ($\varphi_{\text{емп.}} = 2,18$; $p \leq 0,05$). Компонент комунікативної компетентності «Комунікація як діяльність по взаємній зміні уявлень один одного» виявився більш вираженим у студентів з високим рівнем асертивності ($\varphi_{\text{емп.}} = 2,01$; $p \leq 0,05$); таку ж закономірність показує й шкала «Комунікативна адаптивність особистості» ($\varphi_{\text{емп.}} = 1,95$; $p \leq 0,05$). За параметром «Володіння лінгвістичними нормами» не встановлено відмінностей між групами.

Аналіз результатів показав, що у досліджуваних групи 1 (низький рівень асертивності) спостерігається прагнення до уникнення тісних емоційних стосунків, схильність до нехтування прийнятими суспільними нормами, моральними та етичними цінностями, правилами поведінки.

Досліджуваних групи 2 (високий рівень асертивності) відрізняє достатньо розвинута емоційна самосвідомість та рефлексія. В ситуаціях міжособистісного

спілкування схильні займати рівноцінну позицію по відношенню до співрозмовника, здатні до встановлення конструктивних відносин з іншими людьми у різних ситуаціях, здатні до прогнозування ситуації та поведінки партнера. Досліджуваним притаманний прояв неупередженості та впевненості у своїх силах. У стосунках проявляють гнучкість у виборі того стилю взаємодії, який більшою мірою відповідає ситуації. В ситуаціях міжособистісного спілкування схильні проявляти більш активну позицію з тенденцією до домінування щодо партнера по спілкуванню.

Висновки:

1) З'ясовано зміст та структуру комунікативної компетентності особистості, яка містить такі компоненти: узгодженість дій для досягнення спільного результату; спілкування як емоційно-когнітивний обмін; комунікація як діяльність; володіння лінгвістичними нормами; комунікативна адаптивність особистості.

2) Встановлено прямий статистично значущий взаємозв'язок між асертивністю та параметрами комунікативної компетентності ($p \leq 0,05$), що свідчить про взаємовплив цих психологічних феноменів у навчальній діяльності та взаємодії студентів. Зв'язок не отримано між «асертивністю» та «володінням лінгвістичними нор-

мами», тобто для студентів наявність грамотного мовлення, багаті лексика вимагає набуття окремих навичок.

3) Доведено відмінності у прояві параметрів комунікативної компетентності у студентів з різним рівнем асертивності ($p \leq 0,05$).

Проведення тренінгів асертивності, консультативна робота зі студентами щодо розвитку асертивної поведінки буде сприяти ефективному становленню комунікативної компетентності.

Література

1. Зыбина, А.Н. О связи социального интеллекта и коммуникативной компетентности личности. Развитие человека в современном мире. Новосибирск, 2018. № 2. С.82-91.
2. Аникеєва, Ю.В. Коммуникативная компетентность. Вектор науки ПТТУ. 2012. № 1 (8). С.267-270.
3. Долгова, В.И., Мельник, Е.В., Карахан, Н. Понятие коммуникативной компетентности в психолого-педагогических исследованиях. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. III.31. С.81-85.
4. Сидоренко, Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. СПб.: Речь, 2008. 208 с.
5. Ноздрякова, Е.В. Модификация диагностической шкалы коммуникативного компетентностного профиля в рамках содержательно-функциональной модели развития коммуникативной компетентности обучающихся. The Scientific Heritage. 2019. № 37-2 (37). С.45-52.
6. Мойсеєнко В.В. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття асертивності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. Вип. 5. III.1. С.170-175.
7. Шейнов, В.П. Асертивность, интернальность, аффилиция и незащищенность индивида от манипуляций: связи и свойства. Системная психология и социология. 2015. № 2 (14). С.107-113 (с.108)
8. Шейнов В.П. Взаимосвязи асертивности с психологическими и социально-психологическими характеристиками личности. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. 2018. III. 15. № 2. С.147-161. doi: 10.22363/2313-1683-2018-15-2-147-161
9. Почебут, А.Т. Межкультурная коммуникативная компетентность: толерантность или асертивность. Вестник Удмуртского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика. 2017. III. 27. № 2. С.189-195.
10. Haladin, N.B., Ibrahim, N.A., Rajab, A. Assertiveness Among Undergraduates in a Malaysian Public University: Implications Towards Improved Employability. Journal Technology (Social Sciences). 2013. Vol. 65. № 2. P. 15-24. doi: 10.11113/jt.v65.2346

11. Maheshwari, S.K., Gill, K.K. Correlation of Assertive Behavior with Communication Satisfaction among Nurses. Journal of Health, Medicine and Nursing. 2015. Vol. 14. P. 68-74.

12. Korem, A., Horenczyk, G., Tatar, M. Inter-Group and Intra-Group Assertiveness: Adolescents' Social Skills Following Cultural Transition. Journal of Adolescence. 2012. V. 35. № 4. P. 855-868.

References

1. Zybina, L.N. (2018) On the relationship of social intelligence and the communicative competence of the individual. Human development in the modern world. Novosibirsk, 2. 82-91. [in Russian]
2. Anikeeva, Yu.V. (2012) Communicative competence. TSU science vector, 1(8). 267-270. [in Russian]
3. Dolgova, V.I., Melnik, E.V. & Karakhan, N. (2015) The concept of communicative competence in psychological and pedagogical research. Scientific and methodological electronic journal «Concept», 31. 81-85. [in Russian]
4. Sidorenko, E.V. (2008) Training of communicative competence in business interaction. SPb.: Speech. [in Russian]
5. Nozdryakova, E.V. (2019) Modification of the diagnostic scale of a communicative competency profile as part of a meaningful-functional model for the development of students' communicative competence. The Scientific Heritage, 37-2(37). 45-52. [in Russian]
6. Moiseenko, V.V. (2017) Analysis of scientific approaches to the study of the concept of assertiveness. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, 5(1). 170-175. [in Ukrainian]
7. Sheinov, V.P. (2015) Arteriality, internality, affiliation and insecurity of an individual from manipulation: connections and properties. Systems psychology and sociology, 2(14). 107-113. [in Russian]
8. Sheinov, V.P. (2018) The relationship of assertiveness with the psychological and socio-psychological characteristics of the individual. Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Psychology and Pedagogy, 15(2). 147-161. doi: 10.22363/2313-1683-2018-15-2-147-161 [in Russian]
9. Pochebut, L.G. (2017) Intercultural communicative competence: tolerance or assertiveness. Bulletin of the Udmurt University. Philosophy Series. Psychology. Pedagogy, 27(2). 189-195. [in Russian]
10. Haladin, N.B., Ibrahim, N.A. & Rajab, A. (2013) Assertiveness Among Undergraduates in a Malaysian Public University: Implications Towards Improved Employability. Journal Technology (Social Sciences), 65(2). 15-24. doi: 10.11113/jt.v65.2346
11. Maheshwari, S.K. & Gill, K.K. (2015) Correlation of Assertive Behavior with Communication Satisfaction among Nurses. Journal of Health, Medicine and Nursing, 14. 68-74.
12. Korem, A., Horenczyk, G. & Tatar, M. (2012) Inter-Group and Intra-Group Assertiveness: Adolescents' Social Skills Following Cultural Transition. Journal of Adolescence, 35(4). 855-868.

Blynova O.Ye.,

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of General and Social Psychology, Kherson State University, elena.blynova@gmail.com

Moyseyenko V.V.,

PhD student in the Department of General and Social Psychology, Kherson State University, angel19.09@meta.ua
Ukraine, Kherson

ASSERTIVENESS AS A FACTOR OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article deals with the problem of the influence of assertiveness on the communicative competence of student youth. It has been determined the content and structure of the communicative competence of the individual. It has been established the interconnection between assertiveness and the parameters of communicative competence, which testifies to the mutual influence of these psychological phenomena in educational activities and student interaction. It has been proved the differences in the manifestation of the parameters of communicative competence among students with different levels of assertiveness.

Key words: assertiveness, assertive behavior, students, communicative competence, communicative personality adaptability.

УДК 796.39:159.9

Виноградова Т.І.,

*ст. викладач кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net**Україна, м. Херсон***ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНІВ У ВАТЕРПОЛІ**

У статті зазначається важливість і необхідність психологічної підготовки ватерполістів до успішних виступів у змаганнях різного рівня. Наводиться перелік фізичних і психічних якостей та навичок, необхідних ватерполісту, засоби психологічної підготовки. Особлива увага приділяється висвітленню основних підходів, вправ і методичних прийомів психологічної підготовки ватерполістів високого рівня.

Ключові слова: водне поло, ватерполіст, психологічна підготовленість, фізичні і психічні якості, морально-вольова підготовка.

Постановка проблеми. У сучасному спорті важко досягти успіху лише завдяки тренуванням, підвищення обсягу та інтенсивності тренувальних навантажень. Регулярна участь у змаганнях стає обов'язковою передумовою для набуття спортсменом потрібних у змаганнях якостей, волі до перемоги, підвищення надійності ігрових навичок і тактичної майстерності. Змагання мають певну специфіку, тож і виховувати відповідні якості та навички можна лише завдяки спеціальним тренуванням і змаганням.

Аналіз змагальної практики ватерпольних команд показує, що у складних умовах спортивної боротьби з винятково високою конкуренцією нерідко вирішальну роль відіграє рівень психологічної підготовленості, а саме: розвиток у ватерполістів спортивно значущих психічних якостей.

Психологічна підготовка до конкретних змагань не повинна носити стихійний характер, її потрібно планувати заздалегідь.

Мета нашої роботи полягає у висвітленні основних підходів і методичних прийомів психологічної підготовки ватерполістів.

Метод нашого дослідження – аналіз і узагальнення літературних джерел із обраної тематики.

Виклад основного матеріалу. Досвід провідних фахівців з водного полю показує, що основними психічними якостями, необхідними ватерполістам, є: емоційна стійкість, витримка, самовладання, здатність долати змагальні труднощі, стійкість, сміливість, рішучість, ініціативність, колективізм.

Досягнення стабільних спортивних успіхів неможливе без сильної волі, цілеспрямованості, рішучості та впевненості у своїх діях, а також витримки та дисциплінованості. Здатність повністю підкоряти себе загальним інтересам, віддати усі сили командній роботі – закон ігрової діяльності та поведінки кожного ватерполіста. Досконала психологічна підготовка, віра у свої сили та емоційне піднесення сприяють виступу команди на високому спортивному рівні, допомагають легше справлятися з усіма труднощами тренувального процесу, сприяють підвищенню опору організму щодо стомлення при використанні великих та інтенсивних навантажень.

Особливого значення морально-вольова підготовка набуває перед змаганнями та у процесі гри. Вміння долати негативний вплив на психіку невдалих виступів, здібність об'єктивно виявляти та оцінювати їх причини

допоможуть усунути пригніченість, невпевненість у своїх силах та острах перед майбутніми виступами.

Міцний контакт тренера з колективом, що базується на реальних засадах труднощів, які виникають у процесі тренувань, дозволяє нормалізувати настрої ватерполістів і цілеспрямовано впливати на їх психіку.

Морально-вольова підготовка невіддільна від інших видів підготовки ватерполістів і не тільки органічно поєднується з ними, а й підкоряє їх собі, надихає увесь процес підготовки.

Для вирішення цих задач пропонуються такі підходи, вправи і методичні прийоми; емоційна стійкість, витримка, самовладання виховуються за допомогою вправ, що сприяють набуттю досвіду вольової поведінки в умовах емоційної напруженості (естафети, подолання смуг перешкод, падіння, перевороти з різних положень, виконання складних рухових завдань на висоті, стрибки у воду з вишки, лазіння зі страховкою по крутих стінках).

Ініціативність формується головним чином за рахунок накопичення досвіду ініціативного поводження. З цією метою дієвими є такі прийоми та засоби:

- 1) виконання тактико-технічних прийомів на заняттях водним поло за особистою ініціативою;
- 2) самостійне проведення тренувального заняття з групою;
- 3) змагання у процесі тренування з іншими ватерполістами на оптимальне вирішення технічних і тактичних задач;
- 4) самостійний вибір тактичного плану свого виступу на змаганнях;
- 5) участь в іграх у ролі розігруючого, тощо.

Сміливістю і рішучістю ватерполіста забезпечують вправи на суші й у воді, що містять елементи ризику та вимагають подолання відчуття остраху і коливання (наприклад, елементи єдиноборства на суші й у воді, під водою).

Стійкість виховується за допомогою вправ, що містять елементи подолання значних зовнішніх і внутрішніх труднощів (наприклад, тривала гра без відпочинку та ін.).

Колективізм найкраще забезпечують регулярні тренування у команді, виконання групових вправ, тактичних завдань, участь у різних командних змаганнях.

У процесі індивідуальної психологічної підготовки ватерполістів дуже важливо вчасно виявити недостатній рівень розвитку їх психологічних якостей, що заважає

досягти необхідної спортивної майстерності, підібрати ефективні прийоми і засоби, які забезпечують необхідний рівень їх психологічної готовності для досягнення високих спортивних результатів [5].

Важливою складовою психологічної підготовки ватерполістів, на наш погляд, є безпосередня психологічна підготовка до змагань.

Основна задача спеціальної психологічної підготовки спортсмена до конкретного змагання – створення стану психічної готовності до змагання. Елементами такої готовності є: тверда впевненість у своїх силах, прагнення завзято і до кінця боротися за перемогу, оптимальний рівень емоційного збудження, висока стійкість до перешкод, здатність вільно керувати своїми діями, почуттями, поведінкою.

Конкретними задачами психологічної підготовки до змагань (яка зазвичай починається за 2–3 тижні до початку змагань) є:

1. Усвідомлення особливостей, задач і умов майбутніх змагань і підготовка до ефективних дій у цих умовах.
2. Усвідомлення сильних і слабких сторін суперників і підготовка до дій відповідно до них.
3. Формування твердої впевненості у своїх силах.
4. Пробудження активного прагнення до перемоги в майбутніх змаганнях, готовності до максимальних нервово-фізичних напружень, необхідних для досягнення змагальної мети.
5. Оптимізація емоційного збудження: подолання негативних емоцій, викликаних майбутнім змаганням, створення і підтримка бадьорого емоційного стану.

Практичне вирішення цих задач забезпечує така система заходів, що організована і реалізована спортсменом за допомогою або під контролем тренера:

- 1) збір і аналіз інформації про особливості й умови змагань і про супротивників з наступним уявним моделюванням умов змагань та можливих екстремальних ситуацій, що можуть виникнути;
 - 2) уточнення даних про власну підготовленість, стан і можливості, головним чином за допомогою методів психодіагностики;
 - 3) визначення значущості для себе змагань, формулювання мети участі в них, активне самонавчання і самопереконання про реальність досягнення поставленої мети;
 - 4) ідеомоторна підготовка до майбутніх змагань: вірогідніше програмування своєї діяльності, у тому числі стикаючись із несподіваними перешкодами, «програвання» способів налаштування перед виконанням змагальних вправ;
 - 5) запобігання будь-якого впливу, здатного надмірно підвищити психічну напруженість перед змаганнями за допомогою сеансів аутотренінгу, самонавчання, самопереконання, відволікань тощо; визначення і репетирування найбільш прийнятних за умови змагань способів регулювання несприятливих внутрішніх станів і збереження нервово-психічної свіжості;
 - 6) активна організаційна і психологічна протидія різноманітним перешкодам до і під час змагань;
 - 7) перевірка і доведення до досконалості здатності довільно керувати своїми діями, почуттями, поведінкою.
- Крім того, доцільно використовувати також такі способи психологічної підготовки до змагань:

а) контрольні внутрішньо групові змагання з дотриманням усіх традиційних для водного поло ритуалів і правил ведення спортивної боротьби, для яких характерні такі елементи психофізіологічної і психофізичної напруженості: спортивна конкуренція, прагнення кожного учасника до перемоги, намагання показати високі спортивні результати;

б) товариські між групові змагання із запрошенням спортсменів з інших спортивних колективів у присутності болельників обох сторін;

в) психофізичні вправи – вирішення конкретних тактичних задач в умовах спеціально організованих перешкод (у вигляді великого фізичного навантаження, шумових ефектів тощо);

г) психотехнічні вправи, в основі яких лежить виконання певних психологічних задач в умовах максимальної точності технічних дій змагального плану (наприклад, виконати максимально швидко 10 кидків м'яча по воротах команди, що захищається, з підливанням з оцінкою техніки і сили кидків);

д) вирішення інтелектуальних задач (без фізичного навантаження і технічних дій), що включають усне описання екстремальної змагальної ситуації і найшвидше знаходження виходу з цієї ситуації з наступним обговоренням прийнятого рішення (наскільки ефективні, раціональні, оптимальні передбачувані дії);

е) комп'ютерні ігри у водне поло тощо.

Висновки. Побудова і впровадження психологічної підготовки ватерполістів на основі представленої моделі дозволяє домогтися високих спортивних результатів.

Література

1. Вяткин Б.А. Управление психическим стрессом в спортивных соревнованиях / Б.А. Вяткин. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 112 с.
2. Тогунов Е.Н. Психология физического воспитания и спорта: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.Н. Тогунов, Б.И. Мартыянов. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 288 с.
3. Горбунов Г.Д. Психопедагогика спорта / Г.Д. Горбунов. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 208 с.
4. Зенов Б.Д. Специальная физическая подготовка пловца на суше и в воде / Б.Д. Зенов, И.Н. Кошкун, С.М. Вайцеховский. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 79 с.
5. Озолин И.Т. Настольная книга тренера: наука побеждать / И.Т. Озолин. – М.: ООО «Изд-во Астрель», 2003. – 863 с.
6. Платонов В.Н. Подготовка квалифицированных спортсменов / В.Н. Платонов. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 286 с.: ил.
7. Раевский П.П. Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов технических вузов: учеб. пособие / П.П. Раевский. – М.: Высш. шк., 1985. – 136 с.: ил.
8. Раевский П.П. Плавание: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / П.П. Раевский, В.Ф. Петелкажи; под общ. ред. П.П. Раевского. – О.: Наука и техника, 2005. – 326 с.

References

1. Viatkyn B.A. Upravlenye psichicheskim stressom v sportyvnykh sorevnovaniyakh / B.A. Viatkyn. – M.: Fizkultura i sport, 1981. – 112 s.
2. Hohunov E.N. Psichologiya fizycheskogo vospityaniya i sporta: ucheb. posobyе dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy / E.N. Hohunov, B.Y. Martianov. – M.: Yzd. tsentr «Akademyia», 2000. – 288 s.

3. Horbunov H.D. *Psykhopedagogika sporta* / H.D. Horbunov. – M.: Fyzkultura y sport, 1986. – 208 s.
4. Zenov B.D. *Spetsialnaia fizycheskaia podhotovka plovtsa na sushe y v vode* / B.D. Zenov, Y.N. Koshkyn, S.M. Vaitsekhovskiy. – M.: Fyzkultura y sport, 1986. – 79 s.
5. Ozofyn N.H. *Nastolnaia knyha trenera: nauka pobezhdat* / N.H. Ozofyn. – M.: OOO «Yzd-vo Astrel», 2003. – 863 s.
6. Platonov V.N. *Podhotovka kvalyfytsirovannykh sportsmenov* / V.N. Platonov. – M.: Fyzkultura y sport, 1986. – 286 s.: yf.
7. Raevskiy R.T. *Professionalno-prykładnaia fizycheskaia podhotovka studentov tekhnicheskyykh vuzov: ucheb. posobye* / R.T. Raevskiy. – M.: Vyssh. shk., 1985. – 136 s.: yf.
8. Raevskiy R.T. *Plavanye: ucheb. posobye dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenyi* / R.T. Raevskiy, V.F. Petelkaky; pod obshch. red. R.T. Raevskoho. – O.: Nauka y tekhnika, 2005. – 326 s.

Vinogradova T.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic
Training of Kherson State Agrarian University, fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF SPORTSMEN IN WATER POLO

The article is marked importance and necessity of psychological preparation of water polo players to successful performances in competitions of a various level. The list of physical and psychical qualities and habits necessary for the water polo player, means of psychological preparation is resulted. The peculiar attention is given to outlining of the main approaches, exercises and methodical techniques of psychological preparation of water polo players of a high level.

Key words: water polo, the water polo player, psychological readiness, physical and psychical qualities, morally-strong-willed preparation.

УДК 159.923:[159.98]

Гриньова Н.В.,

к.психол.н., доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, grineva-n@ukr.net

Україна, м. Умань

ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ МЕТОДУ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ У ПІЗНАННІ ПСИХОТРАВМ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито діагностико-корекційні можливості методу позитивної психотерапії у пізнанні психотравм особистості. Розглянуто трактування поняття психотравма в наукових джерелах. Викладено результати експериментального дослідження психотравм особистості з використанням психодіагностичних методик. Представлено авторський соціально-психологічний тренінг «Крізь випробування до зростання». Викладно результати експериментального дослідження особистісних змін учасників після проходження тренінгу.

Ключові слова: діагностико-корекційні можливості, психотравма, позитивна психотерапія.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в практичній психології та психотерапії потребує розвитку методів, які були б ефективні і економічні. У той час, як багато існуючих психотерапевтичних методів відштовхуються від позиції порушення або хвороби, психотерапія потребує іншого образу дій, при якому замість розладів відправною точкою слугують можливості розвитку і здібностей.

Метод позитивної психотерапії ефективний у виявленні психологічної травми, перетворенні її у досвід, відновленні втрачених мрій, знаходженні нових цінностей та орієнтирів, гармонізації життя після пережитого.

Позитивна психотерапія допомагає розкрити наявність і правильність застосування внутрішніх ресурсів, які у людини присутні з надлишком. Одна з переваг позитивної психотерапії, є те, що вона сама легко вбудовується в процес консультування та добре поєднується з іншими методами, такими як робота з символами, з малюнками, з метафоричними предметами. Іншими безсумнівними перевагами методу є: чітка структура ведення клінічної бесіди, яку Н. Пезешкіан назвав 5-ступеневою системою консультування, чіткий опис базових конфліктів, актуальних первинних та вторинних потреб і наявність конкретних технік роботи на кожному етапі, застосовуючи до кожного конкретного випадку, зокрема в роботі з наслідками пережитих психотравм [1].

Психологічна травма (психотравма, грец. *psyche* – душа, *trauma* – пошкодження, потрясіння) – це залишкові явища афективних переживань особистості, що зумовлені зовнішніми подразниками, спричиняють психічний дискомфорт і виявляють патогенний вплив на особистість. У метафоричному значенні психотравма – це будь-яке потрясіння психіки, що спричиняє сильний вплив на функціонування особистості та її подальший розвиток [2].

Дослідженням психотравми, її психологічним змістом та структурою, значущості у змінах станів психічного та фізичного здоров'я людини, займаються вчені різноманітних галузей психологічної науки та вчені граничних галузей знань: І.А. Алексеева, Дж. Боулбі, О.М. Волкова, А. Гугенбюль, О.Г. Дозорцева, Н.О. Зінов'єва, Д. Єнікеева, Д. Калшед, А.І. Красило, П.А. Левін, Д. Лейн, І.Г. Малкова-Пих, І.І. Мамайчук, А. Міллер, І. Молодик,

А.А. Осипова, Н. Пезешкіан, Н. Сарджвеладзе, С.Л. Соловйова, Н.В. Тарабріна, Л.В. Трубіцина, Б. Фоа, О.М. Черепанова та ін. У вітчизняній психології дослідження проблеми «психотравма» носять розрізнений і фрагментарний характер. Значною мірою це пов'язано, з досить відомими соціальними причинами – умовами, які не заохочують аналіз явищ, що відображають сприйняття людиною оточуючої її дійсності як загрозливої і нестабільної. На фоні високої актуальності соціально-психологічного вивчення феноменів психічної травми, стримуючий вплив на емпіричні дослідження чинить відсутність узгодженості теоретичної позиції, спільних концептуальних моделей і методичних розробок, що дозволить достатньо повно і всесторонньо аналізувати цей феномен і порівнювати результати його вивчення [3].

Мета статті – розкрити діагностико-корекційні можливості методу позитивної психотерапії у роботі з людьми, що пережили психологічну травму (психотравму).

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження проводилося в Українському інституті Позитивної крос-культурної психотерапії та менеджменту. В експериментальному дослідженні було задіяно 43 особи (12 чоловіків та 31 жінка, віком 29–47 років) – здобувачів післядипломної освіти. Для дослідження та встановлення наслідків пережитих психотравм учасників експериментальної групи, ми використали такі методики: «Шкала оцінки впливу травматичної події» Горовиця-Вілнера; «Диференціальна діагностика депресивних станів» (А. Жмурова); Вісбаденський опитувальник методу позитивної психотерапії і сімейної психотерапії (WIPPF) Н. Пезешкіана (у співпраці з Х. Дайденахом).

За результатами методики «Шкала оцінки впливу травматичної події» Горовиця-Вілнера виявлено: у 39,53% випробовуваних не перевищують норми несприятливі емоційно-особистісні особливості, що розвинулися як наслідок суб'єктивного сприйняття загрози; 23,25% досліджуваних мають переважаючою реакцією на стресор «збудливість» і їм притаманні такі характеристики: як злість і дратівливість, гіпертрофована реакція переляку, труднощі з концентрацією, психофізіологічне збудження, обумовлене спогадами, та безсоння; 16,29% досліджуваних мають таку реакцію на стресор як «вторгнення», його

симптоми проявляються в нічних кошмарах, нав'язливих почуттях, образах або думках; у 20,93% досліджуваних переважаюча реакція «уникнення», якій притаманні спроби пом'якшення або уникнення переживань, пов'язаних з травматичним подією, зниження реактивності.

За методикою «Диференціальна діагностика депресивних станів» (А. Жмурова) виявлено: що у 13,95% досліджуваних депресія відсутня, 34,88% досліджуваних мають ознаки мінімальної депресії, які можуть супроводжуватись нечітким станом, що переноситься на всі обставини і проєктується на все навколишнє. Присутній страх може бути пов'язаний з певними ситуаціями, об'єктами, особами і виражатися переживанням небезпеки, безпосередньої загрози життю, здоров'ю, благополуччю, престижу; 23,25% досліджуваних мають ознаки легкої депресії, які можуть супроводжуватись афективною пригніченістю у вигляді засмученості, туги з переживанням втрати, безвиході, розчарування, приреченості, ослаблення прихильності до життя, позитивні емоції при цьому поверхневі, й можуть повністю бути відсутніми;

16,28% досліджуваних мають ознаки помірної депресії, яку супроводжує неясне, незрозуміле самій людині почуття зростаючої небезпеки, передчуття катастрофи, напружене очікування трагічного результату. Емоційна енергія діє настільки потужно, що виникають своєрідні фізичні відчуття: «всередині все стислося в грудку, напружилосся, натягнулося як струна, ось-ось порветься, лопне...» Тривога супроводжується руховим збудженням, тривожними вигуками, відтінками інтонацій, перебільшеними виразними актами; 11,64% досліджуваних мають явну депресію, їм притаманні: похмурість, озлобленість, ворожість, похмурий настрій з буркотливістю, бурчанням, невдоволенням, неприязним ставленням до оточуючих, спалахами роздратування, гніву, люті з агресією і руйнівними діями.

За Вісбаденським опитувальником методу позитивної психотерапії і сімейної психотерапії (WIPPF) Н.Пезешкіана (у співпраці з Х. Дайденахом) результати дослідження в експериментальній групі подані в таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати дослідження наслідків пережитих психотравм особистості за
За Вісбаденським опитувальником**

№ п/п	Характеристики	Мінімум	Середній	Максимум
1	Охайність	13,95%	76,74%	9,31%
2	Чистоплотність	23,25%	65,11%	11,64%
3	Пунктуальність	51,16%	13,96%	34,88%
4	Ввічливість	44,19%	27,90%	27,91%
5	Чесність, щирість	30,23%	51,16%	18,61%
6	Діяльність, старанність	23,25%	30,23%	46,51%
7	Обов'язковість	18,61%	44,19%	37,20%
8	Бережливість	27,91%	44,19%	27,90%
9	Вміння слухатись	23,25%	34,89%	41,86%
10	Справедливість	18,60%	30,23%	51,16%
11	Вірність	14,35%	41,46%	44,19%
12	Терпіння	13,95%	48,85%	37,20%
13	Час	32,56%	46,51%	20,93%
14	Контакти	41,86%	27,91%	30,23%
15	Довіра	37,20%	48,45%	14,35%
16	Надія	32,56%	41,46%	25,98%
17	Ніжність, сексуальність	27,91%	51,16%	20,93%
18	Любов	20,93%	41,86%	37,21%
19	Віра, релігія, сенс буття	18,60%	30,23%	51,16%
20	Тіло (відчуття)	23,25%	30,23%	46,51%
21	Професія (діяльність)	13,95%	37,20%	48,85%
22	Контакти	41,86%	27,91%	30,23%
23	Мрії (майбутнє)	37,21%	21,33%	41,46%
24 а	Я – мати	23,25%	44,19%	32,56%
24 б	Я – батько	20,93%	41,87%	37,20%
25	Ти	23,25%	44,19%	32,56%
26	Ми	41,86%	27,91%	30,23%
27	Пра-ми	18,60%	30,23%	51,16%

Аналіз результатів свідчить, що у 46,51% досліджуваних – високий рівень спрямованості до успіху, «працювати як бджола», присутня жага кар'єризму; 41,86% досліджуваних проявляють відданість авторитету та сліпе наслідування; у 51,16% досліджуваних переважає жага справедливості; 51,16% досліджуваних мають оптимістичне та мотиваційне відношення до питань всесвіту, релігії, сенсу буття та до майбутнього.

На основі результатів проведеного дослідження, було розроблено соціально-психологічний тренінг «Крізь випробування до зростання», який направлений на оптимізацію використання внутрішніх ресурсів учасників для подолання ними пережитої психологічної травми та успішної особистісної, професійної реабілітації. Всі учасники були поділені на тренінгові групи по 14–15 чоловік. Психокорекційні заняття (всього 16) проводилися

протягом двох місяців, з частотою зустрічей – 2 рази в тиждень [4].

Тематична програма тренінгу складається з трьох частин:

1. «Цінності особистості». Поставленою метою є визначення і аналіз життєвих цінностей і пріоритетів учасників, які аналізують їх на даний момент, бажані зміни. Опрацьовуються притаманні учасникам актуальні здібності, які потрібні їм для досягнення цілей (всього – 4 занять).

2. «Сила Я». Поставленою метою є визначення реальних можливостей і тих засобів, яких не вистачає для досягнення бажаних цілей. У ході роботи учасники оцінюють свої сили, співвідносять свої можливості й бажання. Також опрацьовуються механізми цілепокладання і планування (всього – 7 занять).

3. «Ресурси особистості». Поставленою метою є виявлення та актуалізація внутрішньої сили особистості, розвиток навичок конструктивного розв'язання складних ситуацій як у професійній сфері, так і в особистому житті. Збагачення учасників досвідом подолання проблемних ситуацій, збереження впевненості у власних силах, усвідомлення важливих загальнолюдських цінностей і сенсу життя (всього – 5 занять) [4].

Вважається, що існує три напрямки позитивних змін, які відбуваються в результаті переживання психологічної травми – це напрямки росту. Перший напрямок описує мобілізацію прихованих можливостей учасників, які змінюють самовідчуття і роблять людину більш стійкою перед теперішніми та майбутніми можливими психотравмами. Другий напрямок змін вказує на те, що психотравма зміцнює значущі взаємини. Третій напрямок екзистенційний тому, що він зрушує зміни в життєвій філософії людини, її пріоритети щодо сьогодення, майбутнього тощо [6].

Найбільш конструктивна та бажана лінія розвитку у психологічному стані учасників, що пережили психологічну травму є: актуалізація потреби до позитивних змін в найближчому майбутньому, чітке планування на короткостроковий термін з врахуванням власних сил та можливостей [5].

Перевірка ефективності розробленого тренінгу в методі позитивної психотерапії в якості допомоги в подоланні наслідків психотравми за результатами зіставлення даних з констатувального експерименту показала, що відбулася актуалізація потреби до позитивних змін в найближчому майбутньому, чітке планування своєї діяльності. Почала відзначатися найбільш конструктивна та бажана лінія розвитку у психологічному стані учасників. Завдяки йому учасники переосмислили ті сфери життя, на які вони раніше майже не звертали уваги.

Після проходження тренінгу, повторне обстеження за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події» показало, що змінилися показники симптомів та поведінкових характеристик на травмуючий вплив і виявлено: 48,84% випробовуваних не перевищують норми несприятливі емоційно-особистісні особливості, як наслідок суб'єктивного сприйняття загрози, 20,93% мають переважальною реакцією на стресор «збудливість» і їм притаманні такі характеристики особистості: злість і дратівливість, гіпертрофована реакція переляку, труднощі

з концентрацією, психофізіологічне збудження, обумовлене спогадами, безсоння; 13,95% мають таку реакцію на стресор як «вторгнення», його симптоми проявляються в нічних кошмарах, нав'язливих почуттях, образах або думках; 16,29% переважальною реакцією «уникнення», якій притаманні спроби пом'якшення або уникнення переживань, пов'язаних з травматичним подією, зниження реактивності. Порівняльні результати показано в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати особистісних самозмін учасників тренінгу за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події»

Вплив травматичних подій	До тренінгу	Після тренінгу
Не перевищують норми	39,53%	48,84%
Реакція на стресор «збудливість»	23,25%	20,93%
Реакція на стресор «вторгнення»	16,29%	13,95%
Реакція на стресор «уникнення»	20,93%	16,29%

За методикою «Диференціальна діагностика депресивних станів» (А. Жмурова) після повторного обстеження виявлено: у 20,93% учасників тренінгу депресія відсутня; 32,56% мають ознаки присутності мінімальної депресії; у 20,93% є ознаки легкої депресії; 16,28% притаманні ознаки помірної депресії; у 9,30% досліджуваних залишилися прояви явної депресії. Порівняльні результати показані в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати особистісних самозмін учасників тренінгу за методикою «Диференціальна діагностика депресивних станів» (А. Жмурова)

Прояви депресії	До	Після
Депресія відсутня	13,95%	20,93%
Мінімальна депресія	34,88%	32,56%
Легка депресія	23,25%	20,93%
Помірна депресія	16,28%	16,28%
Явна депресія	11,64%	9,30%

За Вісбаденським опитувальником методу позитивної психотерапії і сімейної психотерапії (WIPPF) Н. Пезешкіана результати збалансованого рівня прояву після проведення тренінгової роботи подані на рис. 4.

Після аналізу проведеного дослідження ми побачили, що у досліджуваних стабілізувався рівень спрямованості до успіху, сформувалась готовність працювати протягом тривалого часу для досягнення певної цілі, без втечі в діяльність; відданість авторитету та сліпе наслідування змінилось на вміння раціонально слідувати наказам зовнішнього авторитету та вимоги подібної поведінки від інших; у 55,81% досліджуваних жага справедливості була змінена розвитком поведінки, яка керується розумними судженнями, а не особистими схильностями; у 72,09% присутня релігійність та зацікавлення питаннями про сенс буття; 72,09% досліджуваних мають оптимістичне та мотиваційне відношення до питань всесвіту, релігії, сенсу буття та до майбутнього, а 4,65% досліджуваних змінили свій індіферентний, песимістичний настрій на більш оптимістичний.

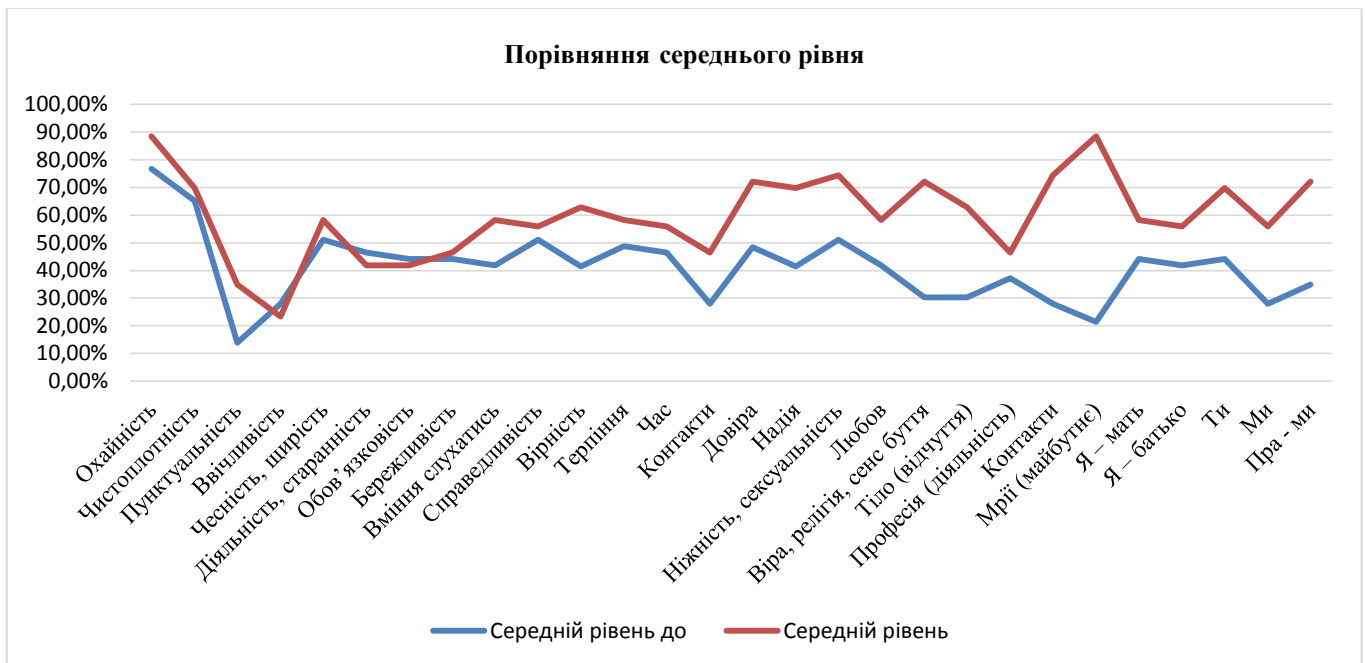

Рис.4. Результати особистісних самозмін учасників тренінгу за Вісбаденським опитувальником

Висновки. Таким чином, результати дослідження підтвердили діагностико-корекційні можливості та ефективність використання методу позитивної психотерапії у подоланні наслідків психологічних травм. Також, цей метод в подальшому можна використовувати для самопомоги. Вважаємо, що результати дослідження можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях проблеми подолання наслідків психотравм та при професійній підготовці психологів практиків, а також будуть сприяти впровадженню методу позитивної психотерапії в роботу психологів та коректній допомозі людям, що пережили психологічні травми.

Література

1. Пезешкян Н. Психосоматика и позитивная психотерапия. М.: Институт позитивной психотерапии, 2006. 464 с.
2. Кривяков В.М. Психотравматология. М.: Медицина, 2005. 350 с.
3. Семенова Ю.С. Психотравма (психологическая травма): дискуссионные вопросы медицины и психологии. Украинський науково-медичний молодіжний журнал, 2011. № 3. С.50-56.
4. Гриньова Н., Слободян С. Дослідження психотравм особистості та шляхи їх корекції у форматі позитивної психотерапії. Психологічний журнал. 2019. № 3. С.39-47.
5. Магомед-Эминов М.Ш., Квасова О.Г., Савина О.О. Посттравматический рост как модель реагирования на

геополитической кризис. Современные исследования социальных проблем. Красноярск; Научно-инновационный центр, 2015. № 1(21). С.7.

6. Литвиненко О.Д. Ритми у психіці індивіда. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. 2016. Т. 21. Вип. 1 (39). С. 180-189.

References

1. Pezeshkyan N. Psykosomatyka u pozytyvnaia psykhotherapyia. M.: Instytut pozytyvnoi psykhotherapyu, 2006. 464 s.
2. Krivakov V.M. Psykhotravmatohyia. M.: Medytyna, 2005. 350 s.
3. Semenova Yu.S. Psykhotravma (psykhohycheskaia travma): dyskusyionnye voprosy medytyny u psykhohy. Ukrainskiy naukovno-medychnyi molodizhnyi zhurnal, 2011. № 3. S. 50-56.
4. Hrynova N., Slobodian S. Doslidzhennia psykhotravm osobystosti ta shliakhy ykhi korektsii u formati pozytyvnoi psykhotherapyi. Psykhohyichnyi zhurnal. 2019. № 3. S. 39-47.
5. Mahomed-Eminov M.Sh., Kvasova O.G., Savyna O.O. Posttravmatycheskyi rost kak model reahyrovanyia na heopolitycheskyi kryzy. Sovremennye issledovanyia sotsyalnykh problem. Krasnoarsk; Nauchno-innovatsyionnyi tsentr, 2015. № 1(21). S. 7.
6. Lytvynenko O.D. Rytmu u psykhitsi indyvida. Visnyk ONU im. I.I. Mchnykova. Psykhohyia. 2016. T. 21. Vyp. 1 (39). S. 180-189.

Hryniova N.V.,

PhD of Psychological, Associate Professor of Psychology chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, grineva-n@ukr.net

Ukraine, Uman

DIAGNOSTIC AND CORRECTIONAL OPPORTUNITIES METHOD OF POSITIVE PSYCHOTHERAPY IN KNOWLEDGE OF PSYCHOTRAUMA PERSONALITY

Diagnostic and correction possibilities of the method of positive psychotherapy in cognition of psycho-traumas of the person are revealed in the article. The interpretation of the concept of psycho-trauma in scientific sources is considered. The results of an experimental study of personality trauma using psychodiagnostic techniques are presented. The author presented the author's social-psychological training «Through the test for growth». The results of the experimental study of the changes of participants after the training are outlined.

Key words: diagnostic and correction possibilities, psychotrauma, positive psychotherapy.

UDC 159.962.7

Zhydetskiy Yu.Ts.,*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, of Lviv State University of Internal Affairs,
Ukraine, Lviv***Priakhina N.O.,***Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, of Lviv State University of Internal Affairs,
Ukraine, Lviv***Ptashnyk-Serediuk O.I.,***Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, of National Academy of Internal Affairs, ops78@ukr.net
Ukraine, Ivano-Frankivsk*

PREVENTION OF SUICIDE AMONG THE WORKERS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES ON THE BASIS OF THE SUCCESSFUL ASPIRATION

The article analyzes the suicide problem among the personnel of the law enforcement agencies. The technology of the successful aspiration as a means of prevention of the suicidal behaviour is characterized.

The authors analyze the dynamics of suicides among the employees of the law enforcement agencies. On the basis of the system of classes held at the Lviv State University of Internal Affairs with the use of the mindfulness technologies of the successful aspiration for police officers, techniques of the formation of the anti-suicidal behaviour among the employees of law enforcement agencies were developed; the influence of the successful aspiration technology on the prevention of suicidal behaviour was investigated.

The article analyzes the dynamics of the state of the psyche of police officers in its conscious and unconscious aspects on the basis of the usage of the successful aspiration technology which is aimed at helping a person to understand the transpersonal fears, complexes, phobias and causes of stresses that threaten the normal functioning of a personality.

Key words: *suicide, suicidal behaviour, law enforcement agencies, successful aspiration, humour styles, coping behaviour.*

Introduction. Suicide is an extremely negative phenomenon of a modern social life. It has a range of interconnected factors: social, political, economic, psychological, etc. According to the information given by the World Health Organization (WHO), every year more than eight hundred thousand suicides occur in the world. This is the official statistics, according to the unofficial – the number is 2–4 times higher. Statistics are based only on the proven cases, but there are a lot of cases which are not fixed. According to experts' thoughts, there are far more unsuccessful suicidal attempts. For each suicide that leads to the death there are 10 to 40 suicidal attempts with traumatic consequences [1]. According to WHO calculations, in 2020 around one and a half million people will end their lives by suicide each year [2].

According to the data of the State Statistics Service, in 2016 almost seven and a half thousand Ukrainians committed a suicide. Men contemplated the most of them – about six thousand. In 2016 more than eight thousand people died voluntarily. The experts note that the data of the recent years are not very reliable [3]. First of all, this is due to the fact that the part of the territory of Ukraine is uncontrolled by the authorities. In addition, problems with migrants and participants of the ATO are arising today and the level of economic prosperity of the Ukrainian population is sharply decreasing. Under such conditions the risk of suicide is increasing.

Especially acutely the problem of a suicide exists in the activities of law enforcement agencies. In summer of 2016 the Chief Military Prosecutor of Ukraine – Anatolii Matios informed that since the beginning of the ATO in 2014–2016, the non-military losses of the Ukrainian army has amounted

1294 cases, 259 out of them were suicides (20%). Then the issue of «The Ukrayinska Pravda» published the Ministry of Defense's response to a request for non-military losses in the Ukrainian Army in 2016–256 non-military deaths, the highest percentage of which has a suicide (63 cases or 25%) [4]. In the Institute of Forensic Psychiatry more than 100 suicides committed by the ATO participants were reported after their release [5]. In January 2018, non-military losses of the Ukrainian Armed Forces has amounted to 22, a half of them committed a suicide (5 in the ATO zone). Comparing with January 2017 the dynamics is 47%. It is important to note that in January preventive measures saved the lives of six servicemen during a suicide attempt. Three officers and eight contractmen committed a suicide. Six soldiers committed a suicide performing official duties [6].

So, every year the percentage of suicides increases. The problem requires an immediate solution. In modern conditions suicidal cases are the cause of significant losses in the personnel of law enforcement agencies. In Ukraine among the total number of the dead workers of law enforcement agencies about one third are those who committed a suicide [7]. Understanding the causes of the dynamics of the suicide growth in a modern society will contribute to the development of new ways to counter this destructive phenomenon.

The purpose of the study is to identify the effectiveness of the successful aspiration technology as a prevention of a suicidal behaviour among the workers of law enforcement agencies.

Objectives of the study are: to analyze the dynamics of suicides among the workers of law enforcement agencies; to develop techniques of formation of anti-suicidal behaviour among the workers of law enforcement agencies; to

investigate the influence of the successful aspiration technology on the prevention of suicidal behavior.

Research methods. In the Lviv State University of Internal Affairs a system of classes with the use of mindfulness techniques of the successful aspiration for the police officers was conducted.

Before the session of the successful aspiration the participants of the study were given to fill in the tests of the coping-behaviour studying technique (by J. Amirkhan), situational and personal anxiety (by D. Spielberg) and a selection of types of humor (by R. Martin). These techniques have been selected based on the following criteria: accessibility, clarity and efficiency.

The technique «Copy Strategy Indicator» is assigned for the diagnosis of the dominant coping strategies of the personality and was adapted in the V.M. Bekhterev psychoneurological research institute. It was chosen by us to determine which style of solving a problem situation chooses a person in order not to get into a difficult situation and if they have already got into it how they will try to get out of it.

«The test for determining the scale of anxiety» is assigned in this aspect to show what level of anxiety respondents maintain and whether it will change with a help of the better self-awareness. Measuring the anxiety as a person's characteristic is especially important because this characteristic largely determines the behavior of the subject. A certain level of anxiety is a natural and obligatory feature of an active personality. Every person has their optimal or desired level of anxiety – this is the so-called useful anxiety. A person's assessment of their position in this regard is an essential component of self-control and self-education for them.

Humour is a personality mirror. The way he or she jokes can show what dangers can wait for them on the way of life, how he or she perceives the environment and how he or she presents himself or herself to a society.

The purpose of identifying these aspects of a personality is an analysis based on a comparison of the test results obtained before the aspiration technique and after it. The obtained results were integrated and compared.

The results of the research. The workers of law enforcement agencies can be influenced by a huge number of negative phenomena and processes that will accompany them throughout their careers. The professional deformation, the deformation of legal consciousness, the risk of getting into an unstable emotional state, the threat to life and health while coping with dangerous tasks, moral and physical activities are connected with an irregular working day and the pressure connected with the specifics of the evaluation of the done work.

The specificity of the work of the employees of the law enforcement agencies includes the elements of the negative impact on the personality of the employee and promotes the crisis of the motivational sphere in the profession, the reduction of professional meaningful goals and interests, the loss of satisfaction of the service, the constant sense of physical tiredness and emotional emptiness and, consequently, the increase in the number of psychosomatic and somatic diseases. The result of this often looks like a violation of the justice, professional discipline, professional ethics. It occurs if the worker lacks a sufficient level of psychological and moral stability which leads to the development of the professional deformation. The specificity of official activity, first of all, the necessity to maintain professional secrecy, the

impossibility of an actual discussion of the emotionally sharp moments of professional activity with close people, gives rise to alienation, psychotrauma, contributes to increasing conflicts in the sphere of family and domestic decisions. Permanent danger, the need to carry out risky actions performing the professional functions support a high level of emotional and physiological stress.

According to the researches of M. Chmil and O. Skliar the most weighty reasons of a suicide are: working conditions – 19%; conflicts in the team – 44% (conflicts among employees, service betrayals, concealment of information, superficial attitude of colleagues, outright defamation and threats, etc.); relations with the management – 37% (negative relationship with the management, non-responding to a request, humiliation among a team, the delegating of unrealistic tasks, etc.). A considerable number of analyzed suicides of workers was demonstrative and was committed in sight of relatives, friends, colleagues and others who were of particular importance for a suicide [8]. This indicates the existence of a conflict between the suicide and these individuals, as well as the conscious desire to harm them in such a way. One of the reasons of a suicide is an excessive hierarchy in the bodies of law enforcement agencies. There are several levels of authority over every ordinary employee of the law enforcement agencies. Suicidal cases are characteristic of subordinates.

Modern conditions require the creation of an updated psychological and pedagogical theory and methodology for the formation of anti-suicidal behavior of employees of law enforcement agencies. It includes the development of modern methodological guidelines and methodological recommendations that increase the efficiency of preventive (prophylactic) systems, the methodological basis of which is the systemic and structural analysis of suicidal and anti-suicidal behaviour in connection with social, psychological, spiritual, ethical, psychological and legal qualities of a personality.

The psychological and pedagogical theory of formation of anti-suicidal behaviour of employees of the Ministry of Internal Affairs investigates the social and pedagogical norms of anti-suicidal behavior of a personality, criteria and indicators for assessing the level of suicide, as well as the technique of formation of anti-suicidal behaviour.

The creation of a psychological and pedagogical theory of the formation of anti-suicidal behaviour, as well as the development of a technique for the formation of anti-suicidal behaviour, can significantly reduce the number of suicides and factors that contribute to their commitment.

The main principles of the psychological and pedagogical theory of suicide prevention among employees of the Ministry of Internal Affairs are:

1. The object of the theory is the development of anti-suicidal behaviour, the subject – the social and pedagogical standard of behaviour, which contributes to the prevention of suicide. The main problem is the pedagogical theory of management and development of anti-suicidal behaviour. Special methods are psychological and pedagogical diagnostics and correction of suicidal behaviour. Scientific principles of pedagogical theory and technique of the anti-suicidal behaviour formation are results of researches used in the technique of psychological and pedagogical prevention of suicidal behaviour.

2. The social and pedagogical norms of the anti-suicidal behaviour which include forms of psychological, ethical,

social, cultural, legal and professional requirements that regulate the anti-suicide behaviour of people with the help of installations, general orders and prohibitions and are applied to suicidal actions.

3. The criteria for social and pedagogical norms of the anti-suicidal behaviour: preservation of the notion about life as the highest value of a human being; preservation of motivation for the development of harmonious psychic, ethical, social, cultural, legal and professional activity; ensuring the satisfaction of the personality from the process of mental, ethical, social, cultural, legal and professional activities; the average measure of the frequency of manifestations of certain characteristics of the physiological, psychological, ethical, social, legal and professional qualities of the personality, excluding the choice of a suicidal model of behaviour in the statistical sense; a state necessary for a satisfactory mental, ethical, social, cultural, legal and professional state of health; the effectiveness of the motivation management, strategy and tactics of interpersonal and professional communication, serving as the basis for the formation of the anti-suicidal behaviour; conditions for self-realization, psychological, ethical, social and legal protection of the personality in the team.

4. The automated techniques serve for the psychological and pedagogical diagnostics, informational support for the making of the pedagogical decision and correction of the suicidal behaviour.

5. The content of the programme is effective pedagogical training of specialists in the formation of anti-suicidal behaviour.

6. The methods of the pedagogical action contribute to the prevention of suicides and suicide attempts.

Thus, in today's conditions, there are contradictions between the need to prepare psychologically persistent, conscious workers of the Ministry of Internal Affairs system and their lack of practical psychological training to overcome suicidal influences. One of the achievements of psychological and pedagogical science is the use of mindfulness technologies to increase the anti-suicidal resistance. The term "mindfulness" used in psychotherapy means deep awareness, attentiveness, completeness of mind. Mindfulness technologies are aimed at specifying the attention, a complete reflection of the current moment, the realization of something new, extremely important. The mindfulness therapy helps to solve psychological problems and overcome insecurities in life through concentration, meditation.

In our research we have analyzed the dynamics of the state of the psyche of police officers in its conscious and unconscious aspects. The unconscious manifests itself externally through conscious channels. The technologies of the successful aspiration are used for the disclosure of the unconscious. The successful aspiration is a process of self-knowledge based on systematic inhalations and exhalations during a long period of time.

From the biological point of view with the frequent inhalation and exhalation, the process of hyperventilation takes place in the body, i.e., a characteristic series of behavioural and physiological changes connected with hypocapnia (a condition that is caused by a sharp breath, which could be provoked by fear, panic or hysteria), the reduction of cerebral partial pressure of CO₂ (PCO₂) i.e. carbon dioxide and a concomitant increase in pH (hydrogen), respiratory alkalosis occurs, which means excessive alkalinity of the arterial blood. The typical symptoms connected with the

condition of the respiratory alkalosis include dizziness, palpitations, tingling and limb insensitivity. These symptoms form the basis of the exposition of the procedure used in hyperventilation with the increased treatment of anxiety disorders because they are similar to the somatic symptoms of anxiety. At higher levels of hypocapnia it is associated with prolonged hyperventilations, the discovery of spasms, which means involuntary contractions of the muscles of the arms and legs. Such ostentations are known to be sound, but they are sometimes interpreted by the individual as signs of a serious physical disorder, leading to panic and as a consequence to the escalation of hyperventilation, the so called "hyperventilation syndrome" [10].

Breathing carries out the gas exchange between the external environment and alveolar air, the composition of which in normal conditions varies in the narrow range. In case of hyperventilation the oxygen content rises (40–50% of the original), but with the further hyperventilation (about a minute or more), the content of CO₂ in the alveoli is significantly reduced, resulting in the lowering of the level of carbon dioxide in the bloodstream, forming a hypocapnia which is in the lungs and while deep breathing shifts pH to the alkaline side, which changes the activity of enzymes and vitamins [11].

The hyperventilation of the body, in essence, destroys the cells that held the information. For the better understanding, imagine that the information that you forget is falling into a huge pit, this pit represents the peculiar unconscious, i.e. no memories leave our brain, but simply take an archived position to which our consciousness does not have access. In fact, our experiences of childhood manifested in the so-called childhood amnesia. According to the hypothesis of the successful respiration these very forgotten by us years do not go anywhere, they just fall into the pit, which eventually is filled by us with all new and new experiences, respectively, from childhood we do not remember anything because the "pit" is thrown by new memories. Hyperventilation works like a hair dryer, blurs the upper layers of information (dead cells of CO₂), which, when released, pass our consciousness, thereby encouraging us to relive again and realize events from an early childhood.

Any repetitive hypoxia triggers adaptation processes and leads to a training response, which activates the mechanisms of protection and expands the framework of normal functioning of the body under stress. In particular, with hypoxia of any genesis, the activation of erythrocyte release from bone marrow and blood depot takes place. As a result, the oxygen capacity of the blood increases. It is important that in the mechanism of protection, active elements that lead to redistribution of blood flow (hemodynamics) and optimization of tissue breathing begin to function actively. Naturally, all this is accompanied by the deactivation of energy expenditure, which (to a certain extent) is always considered positive for the vital activity of the organism. For all types of hypoxia the energy consuming glycolytic oxidation pathway is activated. Significant changes occur in the nervous system and not only in the brain, but also in the peripheral nerve centers; as a result, the resistance of the neurons to hypoxia, ATP deficiency and toxic exchange products increases. At the background of increasing hypoxia there is a shift in mental processes; the perception of the world changes and, accordingly, the corresponding reactions change. In particular, there appears a violation of the logic of

thinking, criticism, there is a discoordination of movements, in other words, there are phenomena, described by the term "altered states of consciousness" [12].

The process that occurs during hyperventilation can be compared to how a person sees a direct threat to their life, for example, a vehicle rides at a high speed in front of them, a criminal with arms in their hands or other dangers. A person begins to breathe fast, respectively, introduces themselves into a state of the altered consciousness. Often people say that in dangerous situations the world around them "as if stopped", time began to go slower or vice versa faster, i.e. hyperventilation caused an altered perception of reality in the body. Accordingly, in everyday life of any person, this kind of change of perception may occur. One must be ready for it.

In the process of hypocapnia a person is experiencing great fear, panic and states which a police officer may experience while performing their official duties. Accordingly, if a person has already experienced hyperventilation and was in the process of hypocapnia, they may be ready to self-overcome such stressful situations.

Before conducting the respiratory technique, the

participants were offered to try physical exercises of the author's technique. Exercises were conducted to increase the empathy of respondents.

The technique of conscious breathing is aimed at helping a person to understand transpersonal fears, complexes, phobias and causes of stresses that threaten the normal functioning of the personality.

The group was divided into two subgroups: the first one consisted of people who were breathing (C – conscious) and the people who observed each participant individually and helped by staying close (A – assistants).

Conscious breathing took place within 33 minutes. The purpose of this practice was to show the participants how stressful, disturbing and unexpected can be a situation for their consciousness if they did not learn to manage it. Also, the goal was to show the respondents what kind of behaviour (coping-behaviour) their brain takes in stressful situations. Also, determine whether the participants' desire to direct their attention to the styles and subjects of humour change.

The data obtained as a result of the survey were systematized and reflected in the table:

№ of the Respondent	J. Amirkhan Coping Behaviour		D. Spielberg Anxiety Indicator		R. Martin Humour Style	
	Poll 1	Poll 2	Poll 1	Poll 2	Poll 1	Poll 2
3 c	PS – 25 SSS – 18 EfP – 16	PS – 19 SSS – 17 EfP – 21	SA – 46 PA – 47	SA – 49 PA – 52	Af – 39 S – 28 Agr – 21 Self-dest – 14	Af – 39 S – 24 Agr – 17 Self-dest – 8
69 a	PS – 29 SSS – 24 EfP – 21	PS – 31 SSS – 23 EfP – 21	SA – 51 PA – 41	SA – 49 PA – 41	Af – 27 S – 47 Agr – 44 Self-dest – 37	Af – 33 S – 51 Agr – 47 Self-dest – 32
007 c	PS – 27 SSS – 20 EfP – 22	PS – 19 SSS – 18 EfP – 22	SA – 45 PA – 45	SA – 45 PA – 45	Af – 32 S – 42 Agr – 28 Self-dest – 31	Af – 32 S – 29 Agr – 32 Self-dest – 32
03 c	PS – 24 SSS – 21 EfP – 20	PS – 17 SSS – 18 EfP – 22	SA – 44 PA – 45	SA – 49 PA – 57	Af – 28 S – 32 Agr – 35 Self-dest – 29	Af – 38 S – 30 Agr – 31 Self-dest – 35
777c	PS – 17 SSS – 32 EfP – 24	PS – 31 SSS – 25 EfP – 17	SA – 48 PA – 44	SA – 48 PA – 51	Af – 31 S – 36 Agr – 27 Self-dest – 45	Af – 39 S – 38 Agr – 32 Self-dest – 45
778a	PS – 26 SSS – 22 EfP – 22	PS – 23 SSS – 23 EfP – 19	SA – 39 PA – 35	SA – 37 PA – 52	Af – 29 S – 25 Agr – 30 Self-dest – 21	Af – 25 S – 32 Agr – 34 Self-dest – 42
1232 c	PS – 18 SSS – 17 EfP – 19	PS – 28 SSS – 18 EfP – 32	SA – 43 PA – 33	SA – 41 PA – 38	Af – 35 S – 38 Agr – 31 Self-dest – 29	Af – 37 S – 30 Agr – 21 Self-dest – 27
991 a	PS – 28 SSS – 18 EfP – 19	PS – 18 SSS – 22 EfP – 33	SA – 46 PA – 47	SA – 50 PA – 47	Af – 42 S – 34 Agr – 31 Self-dest – 28	Af – 21 S – 33 Agr – 29 Self-dest – 35
666 c	PS – 31 SSS – 15 EfP – 20	PS – 22 SSS – 19 EfP – 17	SA – 53 PA – 43	SA – 53 PA – 43	Af – 31 S – 35 Agr – 24 Self-dest – 27	Af – 27 S – 40 Agr – 25 Self-dest – 40
860 a	PS – 27 SSS – 18 EfP – 21	PS – 25 SSS – 20 EfP – 23	SA – 45 PA – 45	SA – 64 PA – 59	Af – 27 S – 32 Agr – 36 Self-dest – 28	Af – 41 S – 18 Agr – 23 Self-dest – 8

21 c	PS – 17 SSS – 15 EfP – 14	PS – 21 SSS – 13 EfP – 12	SA – 41 PA – 47	SA – 43 PA – 41	Af – 21 S – 29 Agr – 40 Self-dest – 36	Af – 20 S – 37 Agr – 40 Self-dest – 20
10 a	PS – 21 SSS – 22 EfP – 16	PS – 21 SSS – 15 EfP – 19	SA – 42 PA – 41	SA – 41 PA – 48	Af – 28 S – 40 Agr – 41 Self-dest – 28	Af – 39 S – 41 Agr – 37 Self-dest – 26
13 c	PS – 29 SSS – 26 EfP – 19	PS – 20 SSS – 20 EfP – 28	SA – 49 PA – 64	SA – 48 PA – 69	Af – 44 S – 35 Agr – 36 Self-dest – 25	Af – 44 S – 40 Agr – 32 Self-dest – 28
450 a	PS – 26 SSS – 22 EfP – 13	PS – 28 SSS – 20 EfP – 15	SA – 41 PA – 31	SA – 45 PA – 43	Af – 33 S – 41 Agr – 25 Self-dest – 12	Af – 31 S – 40 Agr – 23 Self-dest – 14
2 c	PS – 30 SSS – 28 EfP – 18	PS – 22 SSS – 21 EfP – 18	SA – 38 PA – 41	SA – 47 PA – 57	Af – 25 S – 18 Agr – 34 Self-dest – 25	Af – 27 S – 25 Agr – 26 Self-dest – 21
721 a	PS – 21 SSS – 30 EfP – 16	PS – 19 SSS – 14 EfP – 19	SA – 41 PA – 58	SA – 41 PA – 59	Af – 32 S – 42 Agr – 33 Self-dest – 22	Af – 32 S – 26 Agr – 22 Self-dest – 24

PS – Problem Solving; SfSS – Search for Social Support; EfP – Escape from Problems; SA – Situational Anxiety; PA – Personal Anxiety; Af – Affiliative Style of Humour; S – Self-Supporting Humour; Agr – Aggressive Humour; Self-dest. – Self-Destructive Humour.

Each participant in order to preserve anonymity has chosen a unique number. A mark next to the number indicates which part the participant took in the practical lesson: A – assistant or C – conscious.

In columns number 2 and 3, the method is specified, the decision of the problem situation is chosen by each participant to (questionnaire 1) and after (questionnaire 2) of the respiratory technique.

As it can be seen from the table data, after the application of the respiratory technique, a significant number of respondents, quite differently began to refer to the strategy of problem solving (PS), which indicates that the people either realized the importance of their problems (an increase in the equivalent of about 31.25%) and at the same time decided to solve them directly or, on the contrary, realized that the problems of solving problems are too difficult for them at the moment, i.e. problems can reach the level of consciousness. The participant will consciously analyze their number and opportunity or, in this case, the impossibility of solving it (50%).

During the correlation analysis it was found that respondents after a conscious breathing session changed their attitude to the immediate solution of the problem. Conscious breathing made it clear for the participants that, in essence, they should not wait for the solution of problems (they themselves cannot be solved), their personal problems must be solved by themselves.

The significant change in the coping behaviour of the respondents is fixed, in terms of a significant decrease in the search for social support. This fact can be interpreted as the awareness of each participant's personal responsibility for their actions, and for solving problems that arise as a result of their actions. The refusal in a certain aspect, from the social support, moved to escape from the problems. The personal anxiety increased, respondents managed to raise

subliminal problems that were unknowingly concealed by the participants of the breathing technique in the group. This fact determines the direct work of the respondents at themselves, because in order to overcome the complex, fear or problem, it must be understood. An increase in the anxiety rate is a sign of direct awareness of the participants of the experiment of their personal problems.

An interesting result was obtained after the analysis of personal humour styles. 18.75% of those polled before the conscious breathing preferred an affiliate style of humor, i.e. humour, which improves the mood of everyone around, not offending anyone. After breathing this figure has risen to 50%, indicating that personalities are aware of the need to support each other, improving the interconnection in the team. 37.5% of respondents before the respiratory techniques preferred self-sustaining humour, which indicates that a large number of people, with the help of humour, first of all raise their own spirits, and only then they try to help someone by humour. More respondents (70%) chose self-supporting along with affiliated humour, the rest chose aggressive (20%) and self-destructive humour (10%). After conducting successful aspiration technique this indicator has changed towards affiliated and self-supporting humor.

Conclusions. Thus, after conducting the mindfulness technologies of the successful aspiration, respondents realized the potential for work at themselves. The results obtained after the questionnaire showed the improvement in the self-awareness of the participants in their strategy of work in stressful situations and increase of their anti-suicidal behaviour. Many participants on the session of successful aspiration expressed a desire to continue working in this direction.

Literature

1. Chang, B.; Gitlin, D.; Patel, R. (September 2011). *The depressed patient and suicidal patient in the emergency department: evidence-based management and treatment strategies. Emergency medicine practice. 13: 1–23.*

2. Рапаєва М.В. Суїцид у постіндустріальному суспільстві: причини виникнення та засоби протидії. *Юридична наука. № 11. 2014. С.181-188.*

3. Піти з життя. URL: daily.rbc.ua/ukr/show/ukraine-rastet-chislo-detskih-samoubijstv-1505233130.html

4. Кожна п'ята небойових втрат серед українських військових. URL: http://news.liga.net/ua/news/incident/14724905kozhdna_p_yata_nebojova_vtrata_sered_ukra_nskikh_v_yskovikh_su_tsid.htm

5. В Україні створено реєстр бійців АТО які здійснили суїцид. URL: <http://gottstat.com/cl/v-ukraine-sozdali-reestr-boycov-ato-kotorye-sovershili-55668.html>

6. Суїцид в армії: В январе 11 воєннослужащих покончили жизнь самоубийством. URL: <https://112.ua/mnenie/suicid-v-armii-nabiraet-oboroty-v-yanvare-11-voennosluzhashchih-pokonchili-zhizn-samoubijstvom-432304.html>

7. Порфімович О.А. Вплив суїцидів серед окремих працівників міліції на формування іміджу системи МВС України. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1309>

8. Чміл М.О., Скляр О.С. Суїцид у співробітників органів внутрішніх справ та його причини. Право і безпека. № 2(34). 2010. С. 256-258.

9. Ed Halliwell MINDFULNESS... REPORT 2010/ Mental Health Foundation. URL: https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/Mindfulness_report_2010.pdf

10. S. Grof, C. Grof Spiritual Emergency: When Personal Transformation Becomes a Crisis. J.P. Tarcher, Los Angeles, 1989. 356 p.

11. Ephram J.C. The Journal of Alternative and Complementary Medicine. 2007. Vol. 13. no. 7 (September).

12. Orr Leonard Dietrich Breaking the Death Habit: The Science of Everlasting Life, N.Y., 1998. 154 p.

References

1. Chang, B; Gitlin, D; Patel, R (September 2011). The depressed patient and suicidal patient in the emergency department: evidence-based management and treatment strategies. Emergency medicine practice. 13: 1–23.

2. Rapayeva M.V. Suyitsyd u postindustrial'nomu suspil'stvi: prychny vynyknennya ta zasoby protydyi. Yurydychna nauka. # 11. 2014. S.181-188.

3. Pity z zhyttya. URL: daily.rbc.ua/ukr/show/ukraine-rastet-chislo-detskih-samoubijstv-1505233130.html

4. Kozhdna p_yata nebojovyykh vtrat sered ukrayins'kykh viys'kovyykh. URL: http://news.liga.net/ua/news/incident/14724905kozhdna_p_yata_nebojova_vtrata_sered_ukra_nskikh_v_yskovikh_su_tsid.htm

5. V Ukrayini stvoreno reestr biytsiv ATO yakij zdiysnyly suyitsyd. URL: <http://gottstat.com/cl/v-ukraine-sozdali-reestr-boycov-ato-kotorye-sovershili-55668.html>

6. Suicid v armii: V yanvare 11 voennosluzhashchih pokonchili zhizn' samoubijstvom. URL: <https://112.ua/mnenie/suicid-v-armii-nabiraet-oboroty-v-yanvare-11-voennosluzhashchih-pokonchili-zhizn-samoubijstvom-432304.html>

7. Porfimovych O.L. Vplyv suyitsydiv sered okremykh pratsivnykiv militsiyi na formuvannya imidzhu systemy MVS Ukrayiny. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1309>

8. Chmil M.O., Sklyar O.S. Suyitsyd u spivrobitnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav ta yoho prychny. Pravo i bezpeka. # 2(34). 2010. S. 256-258.

9. Ed Halliwell MINDFULNESS... REPORT 2010/ Mental Health Foundation. URL: https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/Mindfulness_report_2010.pdf

10. S. Grof, C. Grof Spiritual Emergency: When Personal Transformation Becomes a Crisis. J.P. Tarcher, Los Angeles, 1989. 356 p.

11. Ephram J.C. The Journal of Alternative and Complementary Medicine. 2007. Vol. 13. no. 7 (September).

12. Orr Leonard Dietrich Breaking the Death Habit: The Science of Everlasting Life, N.Y., 1998. 154 p.

Жидецький Ю.Ц.,

к.пед.н., доцент кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ,

Україна, м. Львів

Пряхіна Н.О.,

к.психол.н., доцент кафедри соціальних дисциплін, Львівського державного університету внутрішніх справ,

Україна, м. Львів

Пташник-Середюк О.І.,

к.соц.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ) Національної академії внутрішніх справ, ops78@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

ПРОФІЛАКТИКА СУЇЦИДУ СЕРЕД ПРАЦІВНИКІВ СИЛОВИХ ВІДОМСТВ НА ОСНОВІ УСВІДОМЛЕНОГО ДИХАННЯ

У статті проаналізовано проблему самогубства серед працівників правоохоронних органів. Охарактеризовано технологію усвідомленого дихання як засіб запобігання суїцидальній поведінці.

Автори аналізують динаміку самогубств серед працівників правоохоронних органів. На основі системи занять, що впровадили у Львівському державному університеті внутрішніх справ із застосуванням розумних технологій усвідомленого дихання працівників поліції, були сформовані прийоми формування антисуїцидальної поведінки серед працівників правоохоронних органів. Досліджено вплив технології усвідомленого дихання на запобігання суїцидальній поведінці.

У статті проаналізовано динаміку стану психіки працівників поліції у її свідомому та несвідомому аспектах на основі використання майднфулнес технологій усвідомленого дихання, яка спрямована допомогти людині зрозуміти трансперсональні страхи, комплекси, фобії та причини виникнення стресів, які загрожують нормальному функціонуванню особистості.

Ключові слова: суїцид, суїцидальна поведінка, правоохоронні органи, усвідомлене дихання, стилі гумору, копінг-поведінка.

УДК 159.96

Карсканова С.В.,*к.психол.н., доцент кафедри спеціальної освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
sveta.karskanova@gmail.com*

Україна, м. Миколаїв

ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ: ЯК ДОПОМОГТИ СОБІ ТА ІНШИМ

В статті представлений теоретичний матеріал та практичні рекомендації, як охарактеризувати внутрішні чинники в екстремальній ситуації і можливості особистості побороти наслідки перебування в них. У статті розглядається проблема самоаналізу свого стану та можливості допомоги як професійної так і самодопомоги в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: екстремальна ситуація, нормальні почуття та емоції, самодопомога в екстремальних ситуаціях, зцілення психологічне.

Постановка проблеми. На даний час на Україні недостатньо уваги приділяється розповсюдженню інформації про можливості самодіагностики особистості яка потрапила в екстремальні ситуації та її оточення. Научанню самоаналізу свого стану та можливостям допомоги як професійної так і самодопомоги в екстремальних ситуаціях потрібно займатися з усіма вестами населення. Акцент на жаль робиться тільки на професійну психологічну допомогу та втрачається ресурс самоаналізу та самодопомоги. Досвід українських психологів активно збагачується з метою подолання наслідків перебування в екстремальних ситуаціях та розробляються матеріали тренінгів, семінарів, вправ та рекомендацій.

Мета статті – проаналізувати та розкрити внутрішні чинники екстремальної ситуації та резерви особистості по розпізнаванню та аналізу своїх станів та їх зовнішніх проявів. На основі цих чинників дати рекомендації для самодопомоги в подоланні кризових станів.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на наукові дослідження протягом останніх років ми сформулювали визначення екстремальної ситуації як такого складного стану діяльності, що набув для особистості чи групи особливої значимості, такі складні умови діяльності, що сприймаються особистістю як напружені та небезпечні для життя та здоров'я. Отже екстремальна ситуація – це така ситуація, що характеризується певною взаємодією зовнішніх та внутрішніх чинників, які сприяють або перешкоджають здатності особистості здолати її. Розглянемо, що ж відноситься до внутрішніх та зовнішніх чинників. Зовнішній чинник є об'єктивним, тобто незалежним від людини, він визначається ситуацією і характеризується такою змінною як обмежений термін подолання ситуації. Цю змінну можна розглядати як брак часу якого необхідного для застосування всіх можливостей людини, як потенційних, так і резервних, для подолання ситуаційних перешкод. Безперечно, що, оцінюючи усю сукупність певних перешкод, які стоять на заваді вирішення поставлених завдань, особа намагається усвідомити складність ситуації і знайти шляхи та засоби її подолання, інакше ситуація кваліфікується як така, що не має вирішення, тобто нездоланна. Один із основних зовнішніх чинників є ризик для здоров'я, чи, за певних обставин, і життя особи. Це дуже важлива перешкода для виконання

поставленої мети та завдань, оскільки інстинкт самозбереження людини перешкоджає ризикувати власним здоров'ям, а тим більше життям [1].

Несприятливі умови, якими б вони не були складними, не можуть завадити досягненню певного очікуваного результату. Але, якщо особі потрібно напружувати власні сили як фізичні так і психологічні на межі можливого, тоді може виникнути стан фрустрації, що в свою чергу може призвести до стану депресії, і, як наслідок, до психічної травми, зводячи нанівець усі зусилля особистості.

Внутрішній чинник екстремальної ситуації уособлює певний стан і можливості особистості. Психологічний рівень характеризується такими змінними:

– усвідомленням власного безсилля щодо зміни чи подолання екстремальної ситуації. Не існує меж для людського вдосконалення, тому суто теоретично вважається, що людина може впоратись з будь-якою ситуацією. Прикладів подібних ситуацій можна навести безліч, коли особа навіть у надзвичайно складній ситуації знаходила бажаний вихід. Але бувають випадки, коли в досить простих обставинах особи з великим вольовим потенціалом не здатні подолати наявну ситуацію. Це свідчить про те, що особа свідомо або несвідомо може зашкодити собі в досягненні поставленої мети. Тобто сам індивід не дозволяє реалізувати надбаний потенціал. Це може бути пояснено або наслідками сильного стресу, або високим рівнем тривожності не тільки ситуативної а і загальної у особистості, яка здатна уявити занадто загрозливу картину ситуації;

– усвідомлення ризику для власного життя чи здоров'я. Ця складова характеризувала також і зовнішній чинник, але саме усвідомлення ризику може стати «блоком» у цілеспрямованих діях особи;

– боротьба мотивів між «хочу» та «можу». Безсумнівно, певна невизначеність між зазначеними положеннями може звести нанівець будь-які оптимальні дії у тих ситуаціях, коли вони стають не тільки неоптимальними, але й недоречними. Не ставлячи у певне співвідношення власні бажання та можливості, утворюється дисонанс, що перешкоджає ефективності дій особи;

– боротьба з «самим собою» (невпевненість у власних силах та можливостях, нервовість, самоусунення від боротьби). Ця боротьба спонукається внутрішньою невиз-

наченістю особи у своїх потенційних можливостях. Ця дуже складна індивідуальна проблема може стати значною перешкодою у досягненні поставленої мети;

– усвідомлення перебування у стресовій ситуації. Коли особа потрапляє у ситуацію, з якою раніше не стикалась, а тим більше не знає, як її долати, то за цих умов вона перебуває у стані нервової та психічної напруги.

Дію стресу можна розглядати з двох позицій: з позиції позитивного, стимулюючого впливу на психіку особистості, що виявляється у впевненості та рішучості дій, та з позиції, коли стрес «паралізує» відповідну діяльність психіки, що можна спостерігати у нездатності діяти ефективно. Існує думка, що стрес може відповідним чином відновлювати (нормалізувати) роботу психіки, що зазнала певних змін та подібні реакції спостерігалися під час бойових дій. Але потрібно пам'ятати, що для різних людей різного типу нервової системи, віку, статі однакова ситуація не завжди є стресовою, оскільки одні особи вже бували в подібній ситуації і вміють реагувати на неї, на відміну від тих, хто за різних обставин, перебуваючи в таких самих ситуаціях, не зміг навчитись діяти відповідним чином.

Однією з головних причин невідповідності дій наявним умовам виступає психічна перевантаженість. Кожна людина має певну межу психічних можливостей організму, які реалізуються у діях через емоційно-вольову готовність. Перевантаження значною кількістю інформації, яку необхідно швидко аналізувати призводить до неможливості розсудливо, логічно мислити; – психічний стан невпевненості у собі, психічна неготовність до подолання екстремальної ситуації, прояв емоцій, почуттів, усвідомлення проблеми «існування смерті», концентрація зусиль. Одним з показників готовності особи до ефективних дій виступають психічні стани, які вказують на емоційно-вольову функціональну готовність до реалізації мети. Людей можна умовно поділити на тих, у кого переважає когнітивна (пізнавальна) складова над афективною (емоційною), і навпаки. При переважанні афективної складової особа надто емоційно реагує на екстремальну ситуацію, втрачаючи розсудливість і послідовність у діях. Оскільки емоційна сфера пов'язана з вольовою, то можна передбачити, що вольова активність такої особи буде перебувати на досить низькому рівні, і навпаки.

Ми розуміємо негативний вплив екстремальної ситуації як такий, який залишається після події як фон в психіці людини, який самостійно, без допомоги ззовні вона подолати не в змозі. Цей матеріал буде корисним для тих, хто продовжує знаходитися в екстремальній ситуації, пережив і переживає критичні травмуючі події.

Всі людські переживання – дуже особисті. Матеріал, що пропонується допоможе дізнатися, як інші люди можуть реагувати в подібних ситуаціях. Ми поставили за мету показати як можна допомогти собі та іншим, якщо хтось інший опиниться в таких самих травмуючих ситуаціях.

Як зрозуміти, побачити, коли шукати професійну психологічну допомогу для постраждалого, для свідка чи для самого психолога? В першу чергу задайте собі такі питання: Що таке психологічна допомога? Чи є у вас досвід надавати допомогу у кризовій ситуації? Чи ви впевнені в ефективності допомоги, яку ви здійснюєте чи

здійснювали? Ми мало впливаємо на зовнішні чинники, або зовсім не впливаємо, проте проаналізуємо внутрішні чинники екстремальної ситуації які уособлюють певні емоційні стани і можливості особистості тобто психологічний рівень.

Які вони нормальні почуття та емоції, що зазвичай виникають при подібних ситуаціях.

Страх:

а) поранення, травми себе та у тих, кого ми любимо і хто нам важливий;

– залишитися одному, або того, що тебе залишить коханий і близький;

– «втрати контролю» над ситуацією і над своїми почуттями;

– подібна ситуація може повторитися знову.

Безпорадність:

– подія, яка виявляє людську безпорадність і безсилля, так само як і силу.

Смуток: через страх смерті, травм та інших втрат.

Туга через те, що відбувалося.

Провина:

– за те, що вам зараз краще, ніж іншим, тобто за те, що ви живі, цілі, не травмовані.

– переймання через те, що ви не зробили того, що могли би зробити.

Сором:

– за те, що ви «викрили» себе як безпорадного, «чуттєвого» і такого, хто потребує на інших.

– за те, що ви не реагували так, як би бажали, і не робили того, що треба.

Гнів:

– на те, що сталося, і на того, хто є причиною цього;

– на несправедливість і безглуздість всього що відбувається;

– на пережитий сором і образи;

– на відсутність свого розуміння інших людей, на безрезультативність спроб пояснити їм свій стан.

Спогади про відчуття, які пов'язані з відсутністю інших людей у вашому житті, які були травмовані або загинули.

Відчай в собі, в інших, в житті.

Надія на майбутнє, на кращі часи.

У кожного, хто пережив або переживає екстремальну кризову ситуацію виникають такі почуття. Як їх приборкати? Чи потрібно це робити? Як їх прийняти?

Дозволити їм вийти назовні – говорити про них з близькими і людьми, які можуть просто бути поруч і вислухати, без оцінок і порад. Це не веде до втрати самоконтролю, але придушення цих почуттів може привести до неврозів і фізичних проблем.

Додатково розглянемо фізичні відчуття і психічні стани, як симптоми.

У вас можуть бути фізичні відчуття, які пов'язані або не пов'язані з почуттями, що описані. Іноді вони виникають через кризову ситуацію навіть багато місяців потому. Деякі загальні відчуття – стомлення, безсоння, погані сни, невизначене занепокоєння, незрозумілість думок, погіршення пам'яті та концентрації, запаморочення, прискорене серцебиття, тремтіння. Також можуть проявлятися труднощі з диханням, напади задухи, клубок у горлі і в грудній клітці, нудота, діарея, м'язове напру-

ження, яке може привести до болі (наприклад, головні болі, болі в спині), зміни в інтимній сфері. Думки: «чому саме я?», «за що це мені?»).

Сімейні і соціальні відносини порушують свою значимість та непохитність. Можуть з'явитися нові друзі та нові обов'язки перед групою. З іншої сторони, може з'явитися напруга у стосунках. Хороші відносини можуть перейти в конфліктні. Ви можете відчувати, що навіть незначні, дріб'язкові речі виводять вас із себе, і від вас у спілкуванні вимагають більшого, а ви не можете реагувати так, як від вас чекають інші.

Розглянемо модель подальших подій та почуттів, знання про які дозволяють їх легше пережити.

Заціпеніння – стан, при якому ви відчуваєте та реагуєте дуже повільно. Спочатку ви відчуваєте «заціпеніння», події здаються нереальними, як сон, і все, що відбувається, відбувається ніби в якомусь іншому світі, не в дійсності. Люди часто оцінюють це неправильно – як ознака особистої «сили» чи «бездушності».

Активність – ви намагаєтесь бути активним. Допомога іншим може приносити розрядку і вам, і іншим. Проте надмірна активність шкідлива, якщо це відволікає від допомоги, на яку ви потребуєте для самого себе.

Реальність – необхідно співвідносити реальність з вашими представленнями про неї. Наприклад: важливо подивитись навколо і звернути увагу на сонце, землю, дерева, прислухатися до свого дихання, дозволити собі брати участь у похоронах, оглядати місце події, повертатися на місце катастрофи (у її річницю і т. д.).

Якщо Вам самому важливо і потрібна підтримка близьких – зверніться до них. Все це допоможе вам і вашому побратиму чи підопічному примиритися з тим, що відбулося.

Парадоксальні вчинки – як тільки ви усвідомите тяжку ситуацію, катастрофу, ви приймете її як подію, що відбулася. Це нормально – думати про це, говорити про це вдень і вночі, намагатися побачити уві сні й пережити її знову і знову. Так діти малюють і грають у всі ці події. Це все потрібно для вашого душевного «зцілення».

Підтримка – фізична та емоційна підтримка інших облегує ваш стан. Не відмовляйтесь від цього. Обговорюйте цю подію з тим, хто, маючи подібний досвід, відчуває себе добре. Бар'єри можуть зруйнуватися і встановляться хороші стосунки.

Усамітнення – для того, щоб справитися зі своїми почуттями, вам необхідно знайти можливість побути одному, без сім'ї та близьких людей. Активність і «заціпеніння» (блокування почуттів), які виражені надміру, можуть сповільнити процес зцілення.

Потрібно пам'ятати, якщо бажання усамітнитися триває більше ніж один день та Ви пережили екстремальну ситуацію – тоді для оптимального відновлення поступово повертайтеся до близьких людей, які можуть Вас підтримати психологічно і обережно, не заперечувати ваші почуття, а прийняти їх. Дозвольте собі «вентилювати» (проявляти) почуття та переживання, таким чином Ви будете допомагати собі пережити травмуючий стан.

Зцілення психологічне має свої особливості: запам'ятайте, що наявність болі від психологічної травми веде до її зцілення. Ви можете вийти з кризи навіть більше сильними, оскільки у Вас вже є досвід як справлятися з

цією ситуацією. Більш мудрим та зрілим засобом – усвідомлюючи та розуміючи свої почуття.

Загальні рекомендації що потрібно робити і не потрібно робити, щоб якомога екологічніше вийти з цих станів:

Говоріть про свої почуття. Проявляйте ваші емоції та надавайте можливість вашим друзям обговорювати їх разом з вами.

Говоріть про те, що трапилося. Використовуйте кожну можливість переглянути свій досвід наодинці з собою або разом з іншими. Дозвольте собі бути частиною групи людей, яка турбується про вас.

Не дозволяйте почуттю сором'язливості та сорому зупинити вас, коли інші надають вам шанс говорити.

Не очікуйте, що спогади підуть самі по собі. Почуття залишаться з Вами і будуть «навідуватися» протягом довготривалого часу.

Дозвольте собі приймати допомогу, зверніться за допомогою. Навіть якщо якась конкретна людина вам відмовила. У вас завжди є можливість звернутися до іншого!

Безпорадність – це нормальний стан, але не потрібно їм захоплюватися.

Виділити час для сну, відпочинку, роздумів разом зі своєю сім'єю і близькими друзями.

Проявляйте ваші бажання і потреби прямо, ясно і чесно говоріть про них сім'ї, друзям і на роботі.

Намагайтесь зберігати нормальний розпорядок вашого життя, наскільки це можливо.

Дозволяйте вашим дітям говорити вам про їх емоції та проявляти себе в іграх та малюнках.

Зберігайте розпорядок життя і навчання, що є традиційним для Ваших дітей, і дозволяйте їм діяти згідно їх власним уявленням.

Зменшіть до мінімуму ризику під час управління машиною!

Намагайтесь піклуватися про себе і рідних вдома.

Коли шукати професійну психологічну допомогу?

Якщо ви відчуваєте себе нездатним справлятися з сильними почуттями або відчуттями у тілі, якщо ви відчуваєте, що напруга ваших емоцій не знижується протягом певного періоду часу. Якщо ви відчуваєте хронічну напругу, збентеження, спустошеність, або якщо вас супроводжують неприємні тілесні відчуття.

Якщо через місяць ви продовжуєте відчувати зціпеніння і порожнечу, або інші аналогічні відчуття. Якщо ви підтримуєте активність лише заради того, аби не відчувати і не згадувати про події.

Якщо продовжуються нічні жахи та безсоння.

Якщо у вас немає людини або групи з якими можна поділитися зі своїми відчуттями і обговорити їх, а ви відчуваєте, що потребуєте цього.

Якщо вам здається, що ваші взаємовідносини у сім'ї погіршилися, або розвинулись сексуальні проблеми.

Якщо з вами відбуваються аварії або нещасні випадки.

Якщо ви продовжуєте палити, випивати, або приймати медикаменти в тому ж обсязі, що й відразу після події.

Якщо страждає ваша робота і ви гірше справляєтесь зі своїми обов'язками.

Якщо ви помітили, що стали особливо вразливі або ви не задоволені своїм зціленням.

Запам'ятайте, що у своїй основі Ви – та сама людина, якою були перед кризовою ситуацією, катастрофою, травмою.

Запам'ятайте, що отримати можна не те, що Ви очікуєте, а навіть краще, якщо Ви дозволити собі прийняти, що можливі і інші варіанти рішення [2]. Якщо ви страждаєте занадто сильно або занадто довго, скористуйтеся любою наявною у вашому розпорядженні психологічною підтримкою.

Висновки. Проаналізувавши внутрішні чинники екстремальної ситуації та резерви особистості по розпізнаванню та аналізу своїх станів та зовнішніх проявів ми вважаємо можливим на їх основі надавати рекомендації для здійснення самопомогі в подоланні кризових станів.

Такий підхід дасть можливість розширити діапазон самодіагностики та самопомогі особистості яка потрапила в екстремальні ситуації. Досвід українських психологів у перші дні після початку активних бойових дій, коли всі зрозуміли що це дуже серйозно та що свого досвіду роботи з постраждалими, зі свідками бойових

дій, свідками смертей, вимушеними переселенцями та іншими у нас на той час було обмаль, був збагачений в першу чергу практичними рекомендаціями колег з різних куточків світу. Ми активно продовжуємо збагачувати цей світовий досвід подолання наслідків перебування в екстремальних ситуаціях та розробляти матеріали тренінгів, семінарів, вправ та рекомендацій.

Література

1. *Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельчанок. – Мн.: Харвест, 2000. – 480 с. (Библиотека практической психологии).*

2. Матеріал «На допомогу постраждалим від терористичного акту 11 квітня 2011 року. Факультет психології БГПУ» – http://psy.bspu.unibel.by/help_1.html

References

1. *Psichologiya ekstremalnyih situatsiy: Hrestomatiya / Sost. A.E. Taras, K.V. Selchanok. – Mn.: Harvest, 2000. – 480 s. (Biblioteka prakticheskoy psichologii).*

2. Material «Na dopomogu postrazhdalim vid teroristichnogo aktu 11 kvitnya 2011 roku. Fakultet psichologiyi BGPU» – http://psy.bspu.unibel.by/help_1.html

Karskanova S.V.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Special Education, of the V.A. Suhomlinskiy Mikolaev National University, sveta.karskanova@gmail.com

Ukraine, Mykolayiv

EXTREME SITUATIONS: HOW TO HELP YOURSELF AND OTHERS

The article presents theoretical material and practical recommendations about the characteristics of internal factors in an extreme situation and the personality possibilities to overcome the consequences of being in it. The article deals with the problem of self-analysis of one's condition and the possibilities of professional assistance and self-help in extreme situations. The general recommendations are structured so that the person must know what needs to be done and not needed to get out of the crisis as environmentally as it possible.

Key words: *extreme situation, normal feelings and emotions, self-help in extreme situations, psychological healing.*

УДК 159.923

Москальов М.В.,

*к.психол.н., доцент кафедри психології управління ДЗВО «Університету менеджменту освіти»,
maksimv@ukr.net*

Україна, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДИХ ПЕДАГОГІВ ЯК ОСНОВА ЇХ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Порушена у статті проблема пов'язана із вивченням актуальної проблеми, яка стосується освітняського середовища, а саме – розвитку підприємливості педагогів. Метою дослідження є визначення психологічних особливостей понять «підприємливість» молодого педагога в умовах входження в освітню організацію та вплив на їхнє суб'єктивне благополуччя.

Проведено теоретичний аналіз понять «підприємливість» та «суб'єктивне благополуччя» педагогів, з'ясовано психологічні особливості.

Перспективою розвитку даної теми виступає можливість розробки психологічного інструментарію та проведення емпіричного дослідження рівнів розвитку до підприємливості молодих педагогів та впливу їх на суб'єктивне благополуччя.

Ключові слова: підприємливість, суб'єктивне благополуччя, ризик, компетентність, креативність, толерантність, щастя, задоволеність життям.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, спонукали до реформування освітньої галузі. Змінюється парадигма освіти, висуваються нові вимоги до освітян, а саме необхідність підготовки вчителів до нових викликів, які ставляться перед ними. Крім того постало питання з'ясувати нові підходи до розуміння психологічних якостей молодих вчителів, які характеризують їх як професіоналів. Реалізація проекту Концепції «Нової української школи» вимагає запровадження серед педагогів нових компетентностей, серед яких – підприємливість. Зазвичай серед освітян не існує одностайної думки щодо даної проблематики, тому мета дослідження полягає у визначенні психологічних особливостей, змісту та сутності поняття «підприємливість» молодого педагога в умовах входження в освітню організацію як основи їхнього суб'єктивного благополуччя.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури [1-2] надав можливість встановити, що успішне входження молодих педагогів розглядається як початковий етап професійної діяльності, під час якої відбувається: засвоєння правил, норм та цінностей професії; формування та усвідомлення себе як суб'єкта професії; оволодіння психологічно важливими якостями та компетентностями, необхідними для виконання своїх професійних обов'язків.

Беручи до уваги, запропоновані ключові компетентності у документі «Рекомендації Європарламенту та Ради Європи «Ключові компетентності для навчання впродовж життя (Європейські орієнтири)», ми зосереджуємося на основних ключових компетентностях, а саме [3]: «знання рідної мови; знання іноземних мов; математичні компетентності та базові науково-технічні компетентності; інформаційно-комунікаційні компетентності; уміння навчатися; соціальні та громадянські компетентності; ініціативність і практичність; культурна обізнаність та здатність до експресії (вираження)». У цьому документі, на нашу думку, вдало визначено такі

компетентності особистості як ініціативність і практичність. Саме розвиток практичності «допомагає особам не тільки у домашньому повсякденні та у суспільстві, але й на робочому місці визначити середовище праці та використати наявні можливості, і є основою для конкретніших навичок та знань, необхідних для тих, хто ініціює чи підтримує соціальну та комерційну діяльність [3].

Згодом Європейським Союзом прийнята «Європейська рамка підприємницької компетентності» («EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework») – еталонна рамка, яка описує підприємливість як компетентність, її компоненти у розрізі знань, умінь та ставлень, і може використовуватись як орієнтир для розробки навчальних планів у сфері формального і неформального навчання. У документі зазначається, що «рамка підприємницької компетентності, також відома як EntreComp, пропонує засіб вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Метою рамки є досягнення спільного розуміння щодо такої компетентності, як підприємливість, шляхом визначення трьох сфер компетентностей («Ідеї та можливості», «Ресурси» і «Трансформація в дію»), 15 компетентностей, результатів навчання та рівнів майстерності, на яких ґрунтуються нинішні та майбутні ініціативи» [4, с.13-14]. Таким чином EntreComp, можна описати так:

- Сфера «Ідеї та можливості»: виявлення можливостей, креативність, бачення, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення.

- Сфера «Ресурси»: самосвідомість і самоефективність, мотивація і наполегливість, мобілізація ресурсів, фінансова та економічна грамотність, мобілізація інших осіб.

- Сфера «Трансформація в дію»: ініціативність, планування та управління, долання бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпраця з іншими особами, навчання через досвід.

Варто відмітити позитивний факт, що Європейський фонд освіти (ЄФО) надає підтримку українській системі

освіти в експериментальному застосуванні «Європейської рамки підприємницької компетентності». Особливої уваги приділяється впровадженню компетентнісного підходу при формуванні навчальних програм та в підготовці вчителів, а також при створенні сприятливого навчального середовища.

У проєкті Концепції «Нової української школи» також виділяється десять ключових компетентностей: наука, технології, інженерія, математика; мовна; грамотність; підприємливість; суспільна, особиста, навчальна; цифрова. Як бачимо серед вказаних є підприємливість: уміння генерувати нові ідеї, ініціативи та втілювати їх у життя задля підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави [5]. Тому формування підприємливості як ключової компетентності є обов'язковим для молодих педагогів. До того ж, це створює можливості для розвитку економіки, забезпечує соціальну справедливість, вселяє впевненість у власних можливостях.

Також деякі вчені [6] вказують, що психологічні особливості підприємливості характеризуються наступним: нестандартним мисленням, економічною обізнаністю, здатністю до ризику, винахідливості, ініціативності.

На думку І. Унгурян та Н. Куриш, підприємливість – це риса особистості, засадами якої є установка на постійний пошук нових можливостей за межами наявних ресурсів, саморозвиток та самореалізацію, ефективна діяльність в умовах невизначеності [7, с.101].

І. Гуменюк, розглядаючи проблему підприємницької компетентності вчителів, відокремлює такі аспекти дослідження [8]:

- поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю (Ю Білова);
- модель формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій (О. Земка);
- особливості формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій (М. Ляшенко);
- розвиток підприємливості учнів старшої школи в процесі технологічної освіти (О. Пискун і Н. Сокол);
- вивчають шляхи формування підприємницької компетентності учнів у сучасному інформаційному суспільстві (С. Прищепя);
- підприємницькі уміння як складник життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів (О. Проценко).

Автори (І. Унгурян, Н. Куриш [7]) зазначають, що підприємлива особистість наділена творчим потенціалом, здатністю до інновації та готовністю ризикувати, а також планувати та керувати проєктами для досягнення поставленої мети. Це допомагає людині зрозуміти суть власної діяльності та не упустити можливості досягти чогось, а також є фундаментом для оволодіння конкретними навичками та знаннями властивими тим, хто займається соціальною або комерційною діяльністю. Б. Бірд виокремила вміння та навички, якими повинна володіти підприємлива особистість: толерантність, самоконтроль, готовність до ризику, сильна мотивація до досягнення поставленої мети, наполегливість, впевненість у своїх силах, готовність долати труднощі, прагнення до якісного виконання роботи, фахові знання, комуніка-

бельність тощо [9]. Як бачимо, з'ясовано, що такі якості можуть сприяти розвитку особистісного благополуччя вчителів.

Також аналіз наукової літератури констатував, що не існує загально визначеного поняття «суб'єктивне благополуччя» [10]:

- багатofакторний конструкт, що передбачає складний взаємозв'язок культурних, соціальних, психологічних, фізичних, економічних і духовних факторів (Н. Творогова);
- передбачає наявність соціально-нормативних ціннісних установок, реалізація яких визначається сукупністю умов соціалізації (Р. Шаміонов);
- психологічний термін для позначення понять «щастя» та «задоволеність життям» (І. Горбаль).

Беручи до уваги вище зазначене, що суб'єктивне благополуччя вказує на задоволеність життям, та надає суб'єктивну оцінку людьми свого життя, можна погодитися, з думкою, що поняття суб'єктивного благополуччя включає у себе кілька окремих компонентів: задоволеність життям (загальне судження про власне життя); задоволеність важливими сферами життя (задоволеність роботою, сім'єю тощо); позитивний ефект (переважно переживання позитивних емоцій та настроїв); низький рівень негативного ефекту (зменшення кількості негативних емоцій і настроїв) [11].

Висновки. Таким чином, психологічні особливості підприємливості молодих педагогів полягає в усвідомленні ключових знань, вмінь та навичок та якостей, які допомагають у вирішенні виробничих питань, а саме: толерантність, мотивація до досягнення поставленої мети, готовність долати труднощі тощо. З'ясовано, що здатність молодого вчителя виявляти підприємницьку поведінку призводить до їх суб'єктивного благополуччя, яке вказує на задоволеність своєю професійною діяльністю, впевненим ставленням до виконання виробничих завдань, ефективно розв'язання проблемних питань.

Література

1. Москальов М.В. Психологічна підготовка педагогічних працівників до успішного входження в освітню організацію / М.В. Москальов // *Дев'ять Сіверянські соціально-психологічні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції (30 листопада 2019 року, м. Чернігів); за наук. ред. О.Ю. Дроздова, І.І. Шлімакрової.* – Чернігів, НУ «ЧК» імені П.Т. Шевченка, 2019. – С.272-276.
2. Земка О.В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій / О.В. Земка // *Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки* – Черкаси: Черкаський національний університет, 2017. – № 15. – С.48-53.
3. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя [Електронний ресурс]: Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС). – 18 груд. 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_975.
4. *EntreComp: Рамка підприємницької компетентності* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.8-9_EntreComp/EntreCompFramework%20UKR.pdf.
5. *Нова школа. Простір освітніх можливостей* – [Електронний ресурс]. – Київ. – 18 серпня 2016. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/2016/08/21/2016-08-17-3>.

6. Прищепя Світлана. Підприємливість та ініціативність як філософсько-педагогічна складова духовної сфери / Світлана Прищепя // Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fspo.udpu.edu.ua/forums/topic/?history=0&pfid=1&sample=10&ref=0>

7. Унгурян І. Формування ключової компетентності підприємливості та ініціативності у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу / І. Унгурян, Н. Куриш // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – 2016. – Вип. 2. – С.99-102. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2016_2_18.

8. Гуменюк Ірина. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців педагогічного профілю / І. Гуменюк // Зб. наук. праць. – Вип. 26 (1–2019). – Ч.1. – С. 52-57.

9. Bird B. The operation of entrepreneurial intentions / B. Bird, M. Jelínek // *Entrepreneurship^ theory and practice*. – 1988. – Winter. p. 21-29.

10. Лукасевич О.А. Суб'єктивне благополуччя як психологічний феномен / О.А. Лукасевич // Проблеми сучасної психології. – 2017. – № 2. – С.109-114. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2017_2_21.

11. Галецька І.І. Критерії психологічного здоров'я / І.І. Галецька // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С.317-328.

References

1. Moskalov M.V. Psykholohichna pidhotovka pedahohichnykh pratsivnykiv do uspishnoho vkhodzhennia v osvitu orhanizatsiiu / M.V. Moskalov // *Deviati Siverianski sotsialno-psykholohichni chytannia: Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (30 lystopada 2019 roku, m. Chernihiv); za nauk. red. O.Yu. Drozdova, I.I. Shlimakovoï*. – Chernihiv, NU «ChK» imeni T.H. Shevchenka, 2019. – S. 272-276.

2. Zemka O.V. Pedahohichni umovy formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv tekhnolohii / O.V. Zemka // *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii pedahohichni nauky – Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet*, 2017. – № 15. – S. 48-53.

3. Pro osnovni kompetentsii dlia navchannia protiahom usoho zhyttia [Elektronnyi resurs]: Rekomendatsiia 2006/962/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady (IeS). – 18 hrud. 2006. – Elektronnyi resurs. – Rezhyim dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_975.

4. EntreComp: Ramka pidpriemnytskoi kompetentnosti – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.8-9_EntreComp/EntreCompFramework%20UKR.pdf.

5. Nova shkola. Prostir osvityni mozhlyvostei [Elektronnyi resurs]. – Kyiv. – 18 serpnia 2016. – Rezhyim dostupu: <http://mon.gov.ua/2016/08/21/2016-08-17-3>.

6. Pryshchepa Svitlana. Pidpriemlyvist ta initsiatyvniat yak filozofsko-pedahohichna skladova dukhovnoi sfery / Svitlana Pryshchepa // *Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny*. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <https://fspo.udpu.edu.ua/forums/topic/?history=0&pfid=1&sample=10&ref=0>.

7. Unhurian I. Formuvannia kluchovoi kompetentnosti pidpriemlyvosti ta initsiatyvniosti u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu / I. Unhurian, N. Kurysh // *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektivy*. – 2016. – Vyp. 2. – S. 99-102. – Elektronnyi resurs. – Rezhyim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2016_2_18.

8. Humeniuk Iryna. Formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv pedahohichnoho profilu / I. Humeniuk // *Zb. nauk. prats.* – Vyp. 26 (1–2019). – Ch.1. – С. 52-57.

9. Bird B. The operation of entrepreneurial intentions / B. Bird, M. Jelínek // *Entrepreneurship^ theory and practice*. – 1988. – Winter. p. 21-29.

10. Lukasevych O.A. Subiektivne blahopoluchchia yak psykholohichnyi fenomen / O.A. Lukasevych // *Problemy suchasnoi psykholohii*. – 2017. – № 2. – S. 109-114. – Elektronnyi resurs. – Rezhyim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2017_2_21.

11. Галецька І.І. Критерії психологічного здоров'я / І.І. Галецька // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С.317-328.

Moskalov M.V.,

PhD of Psychology, Associate Professor, Department of Management Psychology University of Educational Management National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, maksimv@ukr.net

Ukraine, Kyiv

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ENTREPRENEURSHIP OF YOUNG TEACHERS AS THE BASIS OF THEIR SUBJECTIVE WELFARE

The problem raised in the article is related to the study of the current problem concerning the educational environment, namely, the development of entrepreneurship of teachers. The purpose of the study is to determine the psychological characteristics of the concept of young teachers «entrepreneurship» in terms of entry into the educational organization and the impact on their subjective welfare.

Theoretical analysis of the concepts of «entrepreneurship» and «subjective welfare» of teachers, and psychological features.

The prospect of development of this topic is the possibility of developing a psychological tools and conducting an empirical study of the levels of development to the entrepreneurship of young teachers and their impact on subjective welfare .

Key words: entrepreneurship, subjective welfare, risk, competence, creativity, tolerance, happiness, life satisfaction.

УДК 37.018.32:316.454.52

Чайкіна Н.О.,

*PhD., к.психол.н., доцент кафедри психології**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, nataliyachaikina@gmail.com**Україна, м. Полтава*

КОМУНІКАТИВНИЙ ЗАХИСТ ЯК ОСОБЛИВА АДАПТИВНА СТРАТЕГІЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТУ

У статті аналізується сутність психологічного захисту як особливої адаптивної стратегії міжособистісної взаємодії вихованців інтернату. Розглядаються особливості комунікативної поведінки і вибору різних комунікативних стратегій психологічного захисту вихованців інтернату. Зазначено, що соціально-психологічна адаптованість підлітків-вихованців інтернату особливо залежить від обраних стратегій у міжособистісній взаємодії та від рівня сформованості комунікативних навичок.

Представлені результати дослідження домінуючих стратегій психологічного захисту підлітків, що проживають у закладах інтернатного типу. Проаналізовані переважачи адаптивні стратегії комунікативного захисту в спілкуванні підлітків через дослідження таких компонентів: особистісної і соціально-психологічної проєкції, загальний рівень адаптованості і адаптивні можливості особистості; стратегії поведінки в групі і комунікативні можливості для їх реалізації.

Акцентовується увага, що кінцевою метою комунікативного захисту вихованців інтернату є зниження рівня негативного емоційного напруження, використання засобів, що спрямовані на усунення несприятливої для власного «Я» інформації, для збереження відчуття несуперечливості і доречності власної поведінки та позитивної оцінки з боку оточення.

Підкреслюється, що адаптивна стратегія комунікативного захисту серед підлітків інтернату реалізується через план досягнення комунікативної мети: мотиваційної, змістовної і процесуальної компоненти адаптивних стратегій.

Ключові слова: *вихованці інтернату, спілкування, міжособистісна взаємодія, емоційні переживання, адаптивні стратегії, комунікативний захист, тенденції поведінки.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення все більш актуальним стає аналіз міжособистісної взаємодії через обрані стратегії їх реалізації, що відображаються у продуктивній комунікативній поведінці, істотно знижуючи рівень конфліктності в процесі спілкування і підвищуючи рівень адаптації в сучасних умовах життєдіяльності. Дуже часто в якості провідної комунікативної стратегії підліток вибирає стратегію психологічного захисту. Т.В. Тулупьєва [4] підкреслює, що психологічний захист поєднує в собі дихотомію користь-шкода: він усуває або послаблює напруження від негативних емоційних переживань, але не вирішує самої проблеми, а часто ще й ускладнює її. Тобто, найголовнішим в дії психологічного захисту є зниження суб'єктивної значущості травмуючого факту. Психологічний захист – це зазвичай неусвідомлюваний процес усунення або послаблення психікою людини негативних, травмуючих або неприйнятних емоційних переживань. Таким чином, доцільно розглядати психологічний захист, як крайній засіб збереження суб'єктом душевної рівноваги, тому що відбувається процес утримання тяжких, болючих думок на відстані від свідомості. В цьому ракурсі можемо спостерігати протиріччя між усвідомленням людиною того, що в її житті відбулося ганебного, принизливого і її підсвідомим бажанням «заперечити» те, що сталося, або хоча б висвітлити всі події в більш сприятливому для себе світі. Знання особливостей комунікативної поведінки і вибір оптимальних адаптивних стратегій її реалізації допоможе діагностувати труднощі в міжособистісному спілкуванні і продуктивно організувати процес міжособистісної взаємодії серед підлітків.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема психологічного захисту розглядається у працях багатьох зарубіжних учених, зокрема К. Абрахама, А. Бандури, Д. Доларда, Е. Еріксона, Г. Келлі, М. Кляйн, А. Маслоу, Н. Міллера, Т. Парсона, К. Роджерса, А. Фрейд, Е. Фромма та інших, які розглядали його змістовну складову. Серед вітчизняних дослідників потрібно відзначити роботи таких науковців, як Р.М. Грановська, А.А. Налчаджян, М.М. Обозов, В.І. Собкін, В.В. Столін, Д.С. Титаренко, Т.І. Яценко та ін.

У психолого-педагогічній літературі проблема адаптації вивчалась на різних рівнях – від розкриття змісту поняття (Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Казначеев), до виявлення особливостей її прояву в різних видах діяльності (В. Мерлін, В. Рождественський, В. Суворова) та чинників, які детермінують цей процес в тих чи інших умовах (О. Мороз, М. Раттер, Н. Чайкіна та ін.). Методично проблема адаптації поступово розкривалася у розробках таких вітчизняних психологів, як О.Ю. Голомшток, Ф.М. Гоноволін, О.Г. Мороз, Д.Ф. Ніколенко, Н.А. Побірченко, В.В. Синявський, В.О. Сластьонін, Б.О. Федоришин, Н.О. Чайкіна та ін.

Комунікативні конфлікти в підлітковому середовищі досліджували Л.І. Божович, С. Гайдабура, М. Кідалова, Д. Парнов, Т. Скутіна та ін.; труднощі у спілкуванні батьків та дітей – О. Орешенкова та О. Смірнова; шляхи порозуміння у конфліктах – В. Дудка, Л. Карамушка, І. Кут, Л. Самохвалова, М. Степенко, О. Рощина, І. Швидка, В. Яковлева та ін.; порушення у спілкуванні вихованців інтернату висвітлюються в дослідженнях як вітчизняних (М. Буянов, І. Залигін, Е. Рибінський та ін.),

так і зарубіжних (У. Боулбі, С. Броу, М. Раффер і ін.) учених.

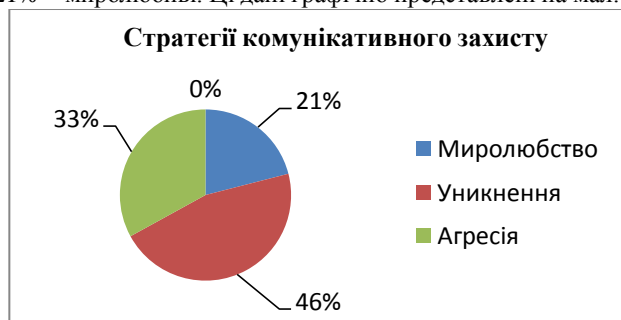
Мета роботи. Метою публікації є з'ясування сутності комунікативного захисту як особливої адаптаційної стратегії вихованців інтернату.

Виклад основного матеріалу. Підлітки по-різному реагують на свої внутрішні труднощі: придушують власні переживання, заперечуючи витoki їх виникнення, «забувають» про травматичні події, намагаючись перекрутити реальність, займаються самообманом або само виправданням та ін. Захисні механізми – це своєрідні адаптаційні стратегії, властивості і якості яких присвоює особистість у процесі соціалізації [5]. Вони ніби оберігають усвідомлення особистістю різного роду негативних емоційних переживань, перцепцій та внутрішньоособистісних конфліктів, сприяють збереженню психологічного гомеостазу, стабільності і протікають на несвідомому та підсвідомому рівнях [3]. Зважаючи на такі напрацювання, ми припускаємо, що соціально-психологічна адаптованість підлітків-вихованців інтернату особливо залежить від обраних комунікативних стратегій у міжособистісній взаємодії та від рівня сформованості комунікативних навичок.

Враховуючи все викладене вище, ми узяли за мету перевірку цих припущень на істинність в межах емпіричного дослідження, тим самим проаналізувавши переважуючи адаптивні стратегії комунікативного захисту в спілкуванні підлітків через дослідження компонентів: особистісної і соціально-психологічної проекції, загальний рівень адаптованості і адаптивні можливості особистості; стратегії поведінки в групі і комунікативні можливості для їх реалізації.

Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 100 підлітків спеціалізованої школи-інтернату віком 12–14 років (65 дівчат та 35 хлопців), які пройшли психодіагностичне обстеження за допомогою такого методичного інструментарію: методика діагностики соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд); багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (за О.Г. Маклаковою, С.В. Чермяніною); Методика «Q-сортування тенденцій поведінки у групі» (В. Стефансона); методика вивчення «Комунікативні та організаторські здібності» (за В.В. Синявським, Б.А. Федоришиним); методика «Оцінка рівня комунікабельності» (за В.Ф. Ряховським).

Дослідження стратегій комунікативного захисту показало, що 46% підлітків обирають стратегію уникнення, 33% – застосовують агресивні стратегії нападу і оборони, а 21% – миролюбиві. Ці дані графічно представлені на мал. 1.

Мал. 1. Стратегії комунікативного захисту у вихованців інтернату (№ 100, у %)

Стратегія уникнення, яка зустрічається у вихованців інтернату найчастіше (46%), характеризується прагненням не втручатися в конфлікт. При аналізі даної стратегії важливо враховувати два варіанти її прояву: а) коли предмет ускладненого спілкування не має суттєвого значення ні для одного із суб'єктів; б) коли предмет суперечки має суттєве значення для однієї чи обох сторін, проте об'єкти конфлікту сприймають його як такий, що не існує. У першому випадку стратегія уникнення повністю вичерпує ускладнену взаємодію, а в другому випадку конфлікт може мати рецидив.

Агресію, як стратегію психологічного захисту, використовують 33% підлітків, що виховуються в інтернатних закладах і вона виступає як певний тип поведінки, в якій підліток прагне домогтися задоволення своїх інтересів за рахунок інтересів іншого. Агресивний стиль спілкування характеризується тим, що підліток не враховує наслідки своїх комунікативних проєкцій, завдає образи іншим людям, висловлює презирство, сарказм, зневагу. Девіз такого спілкування: «Я виграв – ти програєш». Його можна розпізнати за атакуючим характером тверджень. Агресивна поведінка часто спричиняє ще більш агресивний характер спілкування. Підліток, який слідує цієї стратегії, впевнений, що вийти переможцем зі складної ситуації може тільки один учасник і перемога одного учасника неминуче означає поразку другого. Така людина буде наполягати на своєму, щоб там не було, а позицію іншої людини не братиме до уваги.

Миролюбну стратегію психологічного захисту використовують тільки 21% досліджуваної групи підлітків. Їх можна охарактеризувати як людей, які толерантно виходять зі складної ситуації. Такі підлітки часто виявляють прагнення вислухати іншого, зрозуміти його точку зору, врахувати його інтереси і знайти в спірній ситуації рішення, яке влаштовує всі сторони. Такий підхід сприяє розвитку взаємної поваги, розуміння, довіри, і, тим самим, робить відносини більш міцними і стабільними. Якщо предмет спору важливий для обох учасників, то цей спосіб вирішення конфлікту можна сприймати як найбільш конструктивний. Відзначимо, що в багатьох ситуаціях знайти рішення, що влаштовує обидві сторони, може бути дуже важко, особливо якщо протилежна сторона не налаштована на співпрацю, і в цьому випадку процес вирішення конфлікту може бути тривалим і важким. Для більшості досліджуваних властива знижений рівень адаптованості до нових соціальних умов, що виражено у 56% підлітків, які входили у нашу вибірку. Вони характеризуються непристосованістю до нової сис-теми стосунків, відчувають труднощі під час взаємодії із оточуючими. Більшість з них не очікують позитивного ставлення від оточуючих. Відчуваючи невпевненість у собі та соціальну дезорієнтацію у нових для них соціальних умовах, такі підлітки побоюються встановлювати соціальні контакти, оскільки вважають, що оточуючі не приймуть їх у свою спільноту, не прагнуть з ними взаємодіяти. При цьому 28% досліджуваних мають середній рівень адаптованості, а 16% – високий. Їм притаманний емоційний комфорт, соціальна активність, задоволеність оточуючими та прийняття нових норм соціальної взаємодії.

Підлітки закладу інтернатного типу переважно характеризуються зниженим рівнем адаптаційних здібностей.

Їм складно адаптуватися до нових умов соціально-психологічної життєдіяльності. Вони відчують труднощі під час необхідності контактувати з одногрупниками. Високий адаптаційний потенціал виражений у 28% досліджуваних, які легко адаптувалися до нових соціально-психологічних умов.

Для переважної більшості досліджуваних підлітків (57%) властивий низький рівень комунікативних умінь. Вони не прагнуть до спілкування з оточуючими, відчувають себе скуто у новій компанії, колективі. Такі підлітки надають перевагу проведенню часу наодинці, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступах перед аудиторією. Вони погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи. У багатьох справах підлітки із низьким рівнем комунікативних умінь намагаються уникати прояву самостійних рішень та ініціативи.

Майже половина (47%) досліджуваних характеризуються низьким рівнем комунікабельності. Вони замкнуті, небалакучі, віддають перевагу самотності, мають вузьке коло соціальних контактів. Необхідність нових контактів викликає у них низку негативних переживань, що виводять їх з психологічної рівноваги. При цьому, такі підлітки знають про дану особливість свого характеру, проте не прагнуть застосувати ефективну комунікативну стратегію.

Порівняльний аналіз комунікативного захисту вихованців інтернату в залежності від обраних адаптивних стратегій показав, що більшість підлітків, які орієнтовані на залежність у спілкуванні (75%), характеризуються невмінням обирати адекватну адаптивну стратегію поведінки. Такі підлітки, по мазохиські проявляють залежність від оточуючих, занадто орієнтовані на їх думку чи правила взаємодії. Високий рівень адаптованості властивий лише 13% таких підлітків.

Натомість, підлітки, орієнтовані на незалежність у соціальних контактах, більше адаптовані, що зафіксовано у 48% досліджуваних такої підгрупи. Тобто, незалежні у соціальних контактах підлітки краще адаптуються в нових для них соціальних умовах, оскільки переважно орієнтуються на власні переконання, відчувають самодостатність, мають апробовану адаптивну стратегію в поведінці і не проявляють конформності у комунікаціях.

Для переважної більшості підлітків із високим рівнем комунікативних навичок (73%) властивий високий рівень адаптованості. Такі підлітки прагнуть взаємодіяти з оточуючими, шукати нові соціальні контакти, розширювати коло знайомств, серед яких поведуться відверто та розкуто, не соромляться відстоювати свою позицію і бути самим собою. У деяких з них комунікативні настанови базуються на зниженому рівні контролю у спілкуванні, відсутності надмірного дотримання самоконтролю, і як наслідку – психологічного дискомфорту від необхідності комунікувати з оточуючими людьми.

Натомість, досліджувані із низьким рівнем комунікативних навичок переважно мають низький рівень адаптованості, які властиві 61% підлітків цієї підгрупи. Такі досліджувані уникають міжособистісних контактів, намагаються дистанціюватися від оточуючих, оскільки вони надмірно контролюють свою поведінку у кому-

нікаціях, що не сприяє встановленню психологічного контакту з оточуючими та провокує збільшення дистанції між ними.

Дійсно, сучасним підліткам вихованцям інтернату властива знижений рівень соціально-психологічної адаптованості, що пов'язано з обраними комунікативними стратегіями міжособистісної взаємодії, рівнем комунікативних навичок та можливостей. Підлітки, які незалежні у стосунках, орієнтовані на відстоювання своїх інтересів, характеризуються вираженою комунікабельністю та розвиненими навичками комунікативної взаємодії більше адаптовані, обирають оптимальну адаптивну стратегію поведінки та характеризуються вираженим адаптаційним потенціалом.

Висновки. Комунікативні захисні механізми завжди включаються при труднощах у спілкуванні підлітка-вихованця інтернату з дорослими чи однолітками. Подолання внутрішньоособистісних протиріч безпосередньо пов'язане із перебудовою так званих «механізмів психологічного захисту». Кінцевою метою комунікативного захисту є зниження рівня негативного емоційного напруження, використання адаптивних стратегій поведінки, що спрямовані на усунення несприятливого для власного «Я» інформації, щоб зберегти відчуття несуперечливості і доречності власної поведінки та позитивної оцінки з боку оточення. Адаптивна стратегія комунікативного захисту серед підлітків інтернату реалізується через план досягнення комунікативної мети: мотиваційної (чи досягається мета під час спілкування одним суб'єктом чи обома), змістовної (комунікативні установки – гуманістичні або маніпулятивні) і процесуальної (характер конструювання спілкування – певне співвідношення між діалогом і монологом) компоненти.

Для розуміння причин виникнення описаних особливостей поведінки у вихованців школи-інтернату недостатньо вказувати лише на вузькість, обмеженість їх контактів з дорослими, з одного боку, і високу інтенсивність контактів з однолітками – з іншого, як простих якісних характеристик. Необхідний глибокий якісний і змістовний аналіз специфіки комунікативного захисту дітей з дорослими і однолітками в умовах інтернатного закладу.

Література

1. Головаха Е.И., Панина Н.В. *Психология человеческого взаимопонимания*. Киев, 1989. 189 с.
2. Іванова В.В. *Причини та форми агресивної поведінки підлітків. Практична психологія та соціальна робота: науково-методичний журнал*. Київ, 2000. № 5. С.14-16.
3. Трихожан А.М. *Психология сиротства*. СПб.: Питер, 2005. 400с.
4. Шульцьева Л.В. *Психологическая защита и особенности личности в период ранней юности*. СПб.: Питер. 2000. 91 с.
5. Чайкіна Н.О. *Модель адаптивної стратегії фахівця. Психологія і особистість: науковий журнал*. № 2 (12). Полтава, 2017. С.310-318.
6. Шипицына А.М. *Психология детей-сирот*. СПб.: Питер, 2005. 628 с.
7. Шулигіна Р.А. *Спілкування як вагома складова соціальної адаптації особистості. Наукові записки КУШЕЛ: Щорічник*, К.: Знання України, 2003. Вип. 3. С.499-507.

References

1. Golovaĭka E.I., Panina N.V. *Psychology of human understanding*. Kiev, 1989. 189 p.
2. Ivanova V.V. *Causes and forms of adolescent aggressive behavior. Practical Psychology and Social Work: a scientific journal*. 2000. № 5. P. 14-16.
3. Prihojan A.M. *Psychology of Orphanhood*. St. Petersburg: Peter. 2005. 400 p.
4. Tulupyeva T.V. *Psychological protection and personality traits in early adolescence*. St. Petersburg, 2000. 91 p.
5. Chaikina N.O. *Model of specialist adaptive strategy. Psychology and personality: a scientific journal*. №. 2 (12). Poltava, 2017. P. 310-318.
6. Shipitsyna L.M. *Psychology of orphans*. St. Petersburg, 2005. 628 p.
7. Shuligina R.A. *Communication as a significant component of social adaptation of the individual. KUTEF Scientific Notes: Annual*. K.: Knowledge of Ukraine, 2003. Vol. 3. P. 499-507.

Chaikina N.O.,

*PhD in Psychology, Associate professor of Psychology Department
Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, nataliyachaikina@gmail.com*

Ukraine, Poltava

**COMMUNICATIVE PROTECTION AS A SPECIAL ADAPTIVE STRATEGY
OF STUDENTS IN BOARDING SCHOOL**

In this article was analyzed essence of psychological protection as a special adaptive strategy of interpersonal interaction between students of boarding school. Features of communicative behavior and choice of different communication strategies of student's psychological protection in boarding school were considered. It was noted that social and psychological adaptation of boarding school adolescents especially depends on chosen strategies in interpersonal interaction and on the level of communication skills formation.

Results of this study about dominant strategies for psychological protection of adolescents living in boarding schools were presented. Authors analyzed dominant adaptive strategies of communicative protection in adolescent communication through the study of following components: personal and socio-psychological projection, general level of adaptability and individual adaptive capacity; group behavior strategies and communication opportunities for their implementation.

Attention was drawn to the fact that ultimate goal of communicative protection of students in boarding school is to reduce level of negative emotional stress, use means aimed at eliminating unfavorable for their own "I" information, maintain a sense of consistency and relevance of their own behavior and positive assessment by the environment.

It was emphasized that adaptive strategy of communicative protection among boarding school adolescents is realized through plan of achieving communicative goal: motivational, meaningful and procedural components of adaptive strategies.

Key words: *boarding school students, communication, interpersonal interaction, emotional experiences, adaptive strategies, communicative protection, behavioral trends.*

Pedagogy

УДК 37:37.01:005.33:343.8(477)

Аніщенко В.О.,

к.т.н., доцент, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби, oceansoulvik111@gmail.com

Україна, м. Чернігів

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІПШЕННЯ СТУПЕНЕВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ-ПЕНІТЕНЦІАРІЇВ УКРАЇНИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Все більше увагу вчених і практиків в галузі педагогіки, психології та кримінального права привертає проблема вироблення принципово нових концептуальних основ поліпшення професійної підготовки пенітенціаріїв в умовах ступеневої освіти до службово-професійної діяльності. Будь-яка педагогічна концепція є відтворенням складної, цілеспрямованої, динамічної системи теоретико-методологічних знань про об'єкт дослідження, ґрунтована на конкретних методологічних основах та є сукупністю взаємопов'язаних концептів, які сприяють досягненню його мети.

Концепцією ступеневої підготовки майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої системи України є сукупність авторських ідей щодо сутності педагогічного процесу професійної підготовки майбутніх фахівців пенітенціарної системи, закономірностей і принципів його організації, ґрунтованому на певній теоретико-методологічній основі й узагальненні передового педагогічного досвіду.

Метою дослідження є розробка педагогічної концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої системи України.

Під час проведення дослідження були використані загальнотеоретичні методи: аналіз і синтез педагогічної, юридичної, спеціальної літератури з проблеми дослідження.

За результатами дослідження автором доведено, що організація сучасного процесу навчання майбутніх офіцерів пенітенціарної системи України вимагає застосування інтерактивних методів здобуття знань, вмінь та навичок, а формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв потребує створення певних ситуацій, що дозволяють моделювати певні професійні дії для їх вирішення.

Також автором запропонована авторська педагогічна концепція, що слугує підґрунтям розроблення педагогічної системи ступеневої підготовки майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої системи України.

Подальше дослідження буде спрямовано на обґрунтування педагогічних умов, що виступають ядром педагогічної системи ступеневої професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України та забезпечують ефективність її функціонування.

Ключові слова: пенітенціарна система, офіцери-пенітенціарії, професійна підготовка офіцерів-пенітенціаріїв, професійні компетентності, концепція професійної підготовки.

Постановка проблеми. Сьогодні практично всі галузі публічного управління та їх групи підлягають системним змінам. Не є винятком і пенітенціарна система, зокрема підготовка кадрів у системі виконання кримінальних покарань.

Виходячи з того, що якість роботи виправних установ прямо залежить від пенітенціарного персоналу, керівників, управлінської діяльності, ці питання відображені в офіційно запропонованих державою доктринальних моделях оновлення пенітенціарної системи. Так 13 вересня 2017 року Кабмін схвалив Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, метою якої є подальше реформування пенітенціарної системи для беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінально-виконавчого механізму, встановлення відповідності між завданнями, функціями, чисельністю та фінансовим забезпеченням органів пробації [1].

Все більше увагу вчених і практиків в галузі педагогіки, психології та кримінального права привертає проблема уніфікації вимог щодо формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС), а головне вироблення принципово нових концептуальних основ поліпшення професійної підготовки пенітенціаріїв в мовах ступеневої освіти до службово-професійної діяльності.

Актуальність розгляду зазначених проблемних питань простежується у наукових працях вітчизняних і закордонних вчених, а саме Дж. Макгакіна [2], Э. Койла [3], А. Либлінга [4], Д. Прайса [4], Г. Шеффера [4], В. Синьова [5], М. Яцишина [6], Т. Якимчук [7], Разумейко [8] та інших.

Однак, варто констатувати, що й досі залишається проблема створення концептуальних основ вдосконалення професійної підготовки офіцерів ДКВС України в умовах ступеневої освіти.

Метою дослідження є розробка педагогічної концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. Подолання недоліків у сфері підготовки персоналу до виконання кримінальних покарань стає можливим шляхом здійснення пенітенціарної реформи, метою якої є поетапне створення ефективної системи управління пенітенціарною сферою на основі розроблення концептуальних засад, яка має бути достатньо гнучкою, прозорою та максимально забезпечувати дотримання прав людини.

Загальні принципи теоретико-концептуального забезпечення функціонування та реформування кримінально-виконавчої системи визначаються відповідно до соціально-політичної та економічної ситуації в державі, до світового досвіду виконання кримінальних покарань, засад міжнародного права та європейської етики, принципів позапартійності, політичної незаангажованості, відкритості для взаємодії з національними і міжнародними громадськими організаціями та інституціями, що у підсумку потребує суттєвого перегляду державної політики у кримінально-виконавчій сфері [6, с.288].

Провідною ідеєю Концепції реформування є приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними нормами та стандартами. На міжнародному рівні діє багато конвенцій, договорів і правил, покликаних підвищити рівень утримання в'язнів у виправних установах. Найбільш відомими є Європейські пенітенціарні правила (1987 р.), прийняті в межах Ради Європи, членом якої є й Україна, та затверджені Кабінетом Міністрів України 11 січня 2006 року. У контексті приведення пенітенціарної системи у відповідність із європейськими стандартами Україна в реаліях сьогодення повинна здійснити багато перетворень: насамперед, привести у відповідність умови утримання в'язнів в установах виконання покарань, впровадити дієвий механізм законодавчої ініціативи щодо реформування, забезпечити дієвість системи альтернативних покарань на прикладі служби пробації, змінити примусову систему праці засуджених на соціально-доцільну, створити дієву систему ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених з метою утримання від подальшої злочинної діяльності, забезпечити нормальне медичне обслуговування, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених тощо [9].

У Європейських пенітенціарних правилах зазначено, що «персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими» [10]. Рівень персоналу виправних установ має також відповідати європейським стандартам. Тому, одним із ключових аспектів реформування пенітенціарної системи відповідно до європейських норм і стандартів є оптимізація персоналу та органів виконання покарань.

Здійснене у дослідженні ґрунтовне теоретичне узагальнення актуальної проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби у процесі фахової підготовки у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання спрямовує вектор дослідження до наукового обґрун-

тування концептуальних засад ступеневої професійної підготовки офіцерів-пенітенціаріїв України.

Обґрунтовуючи теоретичний аспект концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України, насамперед з'ясуємо сутність поняття «концепція», яке є одним із ключових понять наукового пошуку.

За визначенням Енциклопедії сучасної України термін «концепція» (від лат. *conceptio* – осягати, сприймати) – це система поглядів, понять про явища або процеси, способи їхнього розуміння, тлумачення; основна ідея теорії, ідея, план, задум нового, оригінального розуміння; конструктивний принцип художньої, технічної та інших видів діяльності [11].

У сучасному педагогічному словнику під редакцією Є. Рапацевича концепція трактується як «система взаємопов'язаних поглядів на ті або інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, подій, центральна ідея будь-яких теорій, головна думка [12, с.346].

В межах сучасної педагогічної науки окремі положення поняття «концепція» тлумачать як: процес створення теоретичних побудов, окремі етапи цього процесу та розумові продукти; у цьому сенсі «концепція» схожа з «концептуалізацією» мислення, свідомості, процесів; вихідні положення, настанови, принципи, (наприклад, «концептуальні положення», «концептуальні принципи» тощо); процес формування системи наукових понять – концептів; практичні аспекти, елементи, підпорядковані єдиному задуму індивідуального або колективного пошуку розв'язання поставленого завдання [13, с.224-226].

За твердженням Е. Панасенка, концепція виконує роль систематизації, розуміння та детермінації інформації. Вона має містити динамічний початок, який висвітлює джерела, механізми та напрями її розвитку, відповідати іншим методологічним вимогам [14, с.12]. Педагогічна концепція має відповідати наступним вимогам: містити нову, оригінальну ідею, на підставі якої вибудовується концепція; містити провідний задум і конструктивний принцип; відображати особливе, раніше не реалізоване трактування та висвітлення явищ, які слугують підґрунтям концепції; бути цілісною, тобто всі елементи концепції повинні функціонувати на єдиній теоретичній і методологічній платформі й перебувати у взаємозв'язку; бути обґрунтованою, тобто містити реальну оцінку педагогічної дійсності, відповідати рівню практичної та наукової значущості, спиратися на досягнення базових галузей науки, відповідати специфіці об'єкта та предмета дослідження [13, с.229-230, с.234-235].

У дослідженні під концепцією ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України розуміємо сукупність авторських ідей щодо сутності педагогічного процесу професійної підготовки майбутніх фахівців пенітенціарної системи, закономірностей і принципів його організації, ґрунтованому на певній теоретико-методологічній основі й узагальненні передового педагогічного досвіду.

Відтак, будь-яка педагогічна концепція є відтворенням складної, цілеспрямованої, динамічної системи теоретико-методологічних знань про об'єкт дослідження, ґрунтована на конкретних методологічних основах та є сукупністю взаємопов'язаних концептів, які сприяють досягненню його мети.

Для обґрунтування концептуальних засад системи ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України взято за основу структуру педагогічної концепції, розроблену Є. Яковлевим, яка містить такі елементи: загальні положення; понятійно-категоріальний апарат; теоретико-методологічні основи; ядро концепції; змістовно-смісловне наповнення; педагогічні умови ефективного функціонування і розвитку явища; верифікацію досліджуваного феномена [15].

На рис.1 схематично подано авторське уявлення про концептуальний підхід поліпшення професійної підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України, де видно, що:

– I основний елемент – загальні положення об'єднують мету концепції, правову і методичну основи, місце в теорії педагогіки і системі міждисциплінарного знання, а також межі її застосування, представлені об'єктами, на які поширюється дія висунутих положень, а саме: мета концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України полягає у вдосконаленні діяльності суб'єктів педагогічного процесу – майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв, викладачів та інструкторів, які беруть участь у навчальному процесі, та підвищенні якості ступеневої підготовки; до правових основ педагогічної концепції відносимо нормативні акти в галузі освіти, зміст яких відображає необхідність вдосконалення і вивчення тих чи інших аспектів досліджуваного феномена – Закон України «Про вищу освіту», Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України; нормативні акти функціонування пенітенціарної системи України; міжнародні стандарти підготовки персоналу пенітенціарної служби; методичну основу концепції утворюють кількісне і якісне дослідження змісту нормативної та педагогічної документації, визначення всіх положень, які складають загальну основу концепції і забезпечують розуміння її теоретико-педагогічної значущості у контексті підготовки персоналу пенітенціарної служби.

Місце концепції в теорії педагогіки і системі міждисциплінарного знання пов'язане з вітчизняним та міжнародним досвідом підготовки персоналу пенітенціарної служби, з фундаментальними теоріями сучасної загальної педагогіки та напрацюваннями науковців у цій галузі, професійної пенітенціарної педагогіки та професійної педагогічної діяльності (теорії інноваційної діяльності педагога, педагогічної кваліметрії, організації професійної діяльності, педагогічного моделювання, педагогічної технології та ін.).

Межі застосування концепції ступеневої підготовки обумовлені сферою її ефективного функціонування й розвитку у загальній пенітенціарній системі України, що забезпечує однозначність розуміння її основного змісту. Динамічність педагогічної концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України полягає у відносності представленого явища, тобто обґрунтована педагогічна концепція не є догматичною та може у подальшому доповнюватися та корегуватися.

– II елемент – понятійно-категоріальний апарат концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України є узагальненням знань про предмет дослідження, теоретичним твердженням про його сутнісні

характеристики, який передбачає не тільки формування ключових визначень, але й їх систематизацію, може розцінюватися як значущий результат дослідження і як важливий компонент теоретичного розроблення концепції, що обумовлює напрямки її розвитку.

В межах концепції понятійно-категоріальний апарат представлений основними поняттями дослідження – «ступенева підготовка», «пенітенціарна освіта», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх офіцерів ДКВС України», та допоміжними поняттями, які розкривають сутність педагогічної концепції – «педагогічні умови», «система», «методика», «методологічні принципи», «підходи», «концепція» та ін.

– III елемент – теоретико-методологічні основи концепції. В межах дослідження системи ступеневої підготовки пенітенціарного персоналу виокремимо такі концепти: методологічний, теоретичний і технологічний.

Методологічний концепт відбиває взаємозв'язок і взаємодію різних методологічних підходів дослідження – системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, професійно орієнтованого, інтегративного, що дозволяє відтворити цілісне й системне уявлення про процес підготовки пенітенціарного персоналу, виявити сучасні тенденції розвитку цього феномену у вітчизняній та зарубіжній педагогічній думці з урахуванням якісних зрушень у підходах та методах; принципів навчання – системності та послідовності, свідомості, практичної спрямованості фахової підготовки, міцності засвоєння знань, умінь й навичок, професійної мобільності.

Упровадження в навчальний процес ступеневої підготовки сукупності зазначених підходів і принципів обумовлено такими міркуваннями:

– системний підхід передбачає вивчення проблеми формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв як цілісної системи, що охоплює сукупність цілей, змісту, завдань, форм, методів і засобів фахової підготовки курсантів та урахування різних внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на майбутнього фахівця;

– діяльнісний підхід обумовлений тим, що формування у майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв спеціальних знань, умінь й навичок відбувається в процесі навчальної діяльності, яка визначається мотиваційними чинниками та розгортається через схему «потреба – мотив – дія»; практична діяльність розглядається як засвоєння досвіду реалізації знань методом практики;

– особистісно орієнтований підхід спрямований на вибір форм і методів навчання на засадах індивідуального підходу, що сприяє розумовому та моральному розвитку майбутніх фахівців-пенітенціаріїв в процесі формування їхньої професійної компетентності;

В межах концепції понятійно-категоріальний апарат представлений основними поняттями дослідження – «ступенева підготовка», «пенітенціарна освіта», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх офіцерів ДКВС України», та допоміжними поняттями, які розкривають сутність педагогічної концепції – «педагогічні умови», «система», «методика», «методологічні принципи», «підходи», «концепція» та ін.

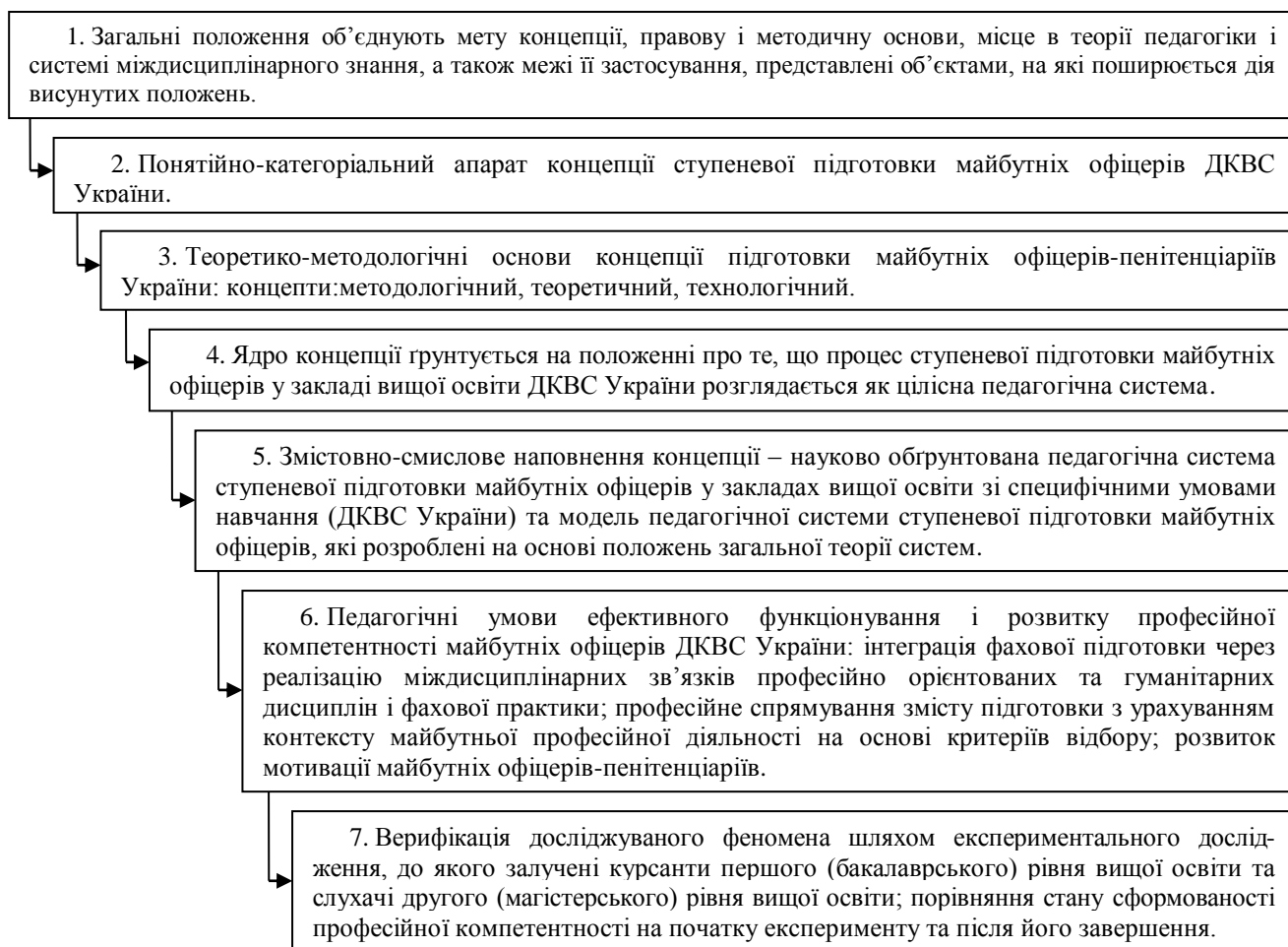

Рис. 1. Елементи педагогічної концепції ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України
(авторська розробка)

В межах концепції понятійно-категоріальний апарат представлений основними поняттями дослідження – «ступенева підготовка», «пенітенціарна освіта», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх офіцерів ДКВС України», та допоміжними поняттями, які розкривають сутність педагогічної концепції – «педагогічні умови», «система», «методика», «методологічні принципи», «підходи», «концепція» та ін.

– III елемент – теоретико-методологічні основи концепції. В межах дослідження системи ступеневої підготовки пенітенціарного персоналу виокремимо такі концепти: методологічний, теоретичний і технологічний.

Методологічний концепт відбиває взаємозв'язок і взаємодію різних методологічних підходів дослідження – системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, професійно орієнтованого, інтегративного, що дозволяє відтворити цілісне й системне уявлення про процес підготовки пенітенціарного персоналу, виявити сучасні тенденції розвитку цього феномену у вітчизняній та зарубіжній педагогічній думці з урахуванням якісних зрушень у підходах та методах; принципів навчання – системності та послідовності, свідомості, практичної спрямованості фахової підготовки, міцності засвоєння знань, умінь й навичок, професійної мобільності.

Упровадження в навчальний процес ступеневої підготовки сукупності зазначених підходів і принципів обумовлено такими міркуваннями:

– системний підхід передбачає вивчення проблеми формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв як цілісної системи, що охоплює сукупність цілей, змісту, завдань, форм, методів і засобів фахової підготовки курсантів та урахування різних внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на майбутнього фахівця;

– діяльнісний підхід обумовлений тим, що формування у майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв спеціальних знань, умінь й навичок відбувається в процесі навчальної діяльності, яка визначається мотиваційними чинниками та розгортається через схему «потреба – мотив – дія»; практична діяльність розглядається як засвоєння досвіду реалізації знань методом практики;

– особистісно орієнтований підхід спрямований на вибір форм і методів навчання на засадах індивідуального підходу, що сприяє розумовому та моральному розвитку майбутніх фахівців-пенітенціаріїв в процесі формування їхньої професійної компетентності;

– компетентнісний підхід реалізується через уміння, але не знання, тобто через здатність, засновану на досвіді, цінностях, отриманих в процесі навчання та є результатом багатостороннього, різнопланового і системного характеру взаємодії знань, умінь і навичок майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв;

– професійно орієнтований підхід зумовлює відбір змісту навчальних дисциплін з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності;

– інтегративний підхід полягає в об'єднанні гуманітарних і технічних дисциплін професійної підготовки майбутніх офіцерів і є надзвичайно важливим складником формування професійної компетентності; в процесі реалізації цього підходу знання практично всіх професійних дисциплін базуються на знаннях з інших дисциплін, оскільки лише глибоке розуміння специфіки всіх дисциплін може забезпечити оптимальну роботу на належному рівні у майбутньому.

Авторська концепція ступеневої професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України до професійної діяльності ґрунтується на певних принципах:

– системності та послідовності при формуванні професійної компетентності офіцерів в процесі ступеневої підготовки визначає необхідність системного й послідовного подання навчального матеріалу щодо здійснення майбутньої професійної діяльності у виправних установах. Послідовність та систематичність є найважливішими умовами цілісності навчального процесу. Послідовність переходу від однієї теми до іншої, інтеграція модулів мають бути відображені в змісті навчального матеріалу, самостійній роботі курсантів, системі індивідуальних завдань, формах, методах і засобах навчання;

– свідомості, який полягає у свідомому засвоєнні знань, умінь й навичок із чітким розумінням необхідності їх застосування для майбутньої квазіпрофесійної службової діяльності;

– практичної спрямованості фахової підготовки обумовлений тим, що теорія і практика є двома невід'ємними складниками діяльності офіцера-пенітенціарія в установах виконання покарань, здійснення ним службово-професійної діяльності. Результатом формування професійної компетентності є високий рівень практичної підготовки офіцерів, їх здатність на основі набутих знань й умінь ефективно взаємодіяти з ув'язненими, вирішувати завдання на практиці;

– міцності засвоєння знань, умінь й навичок передбачає подання знань таким чином, щоб курсанти запам'ятовували не тільки теоретичний матеріал, але й зміли його застосувати на практиці; вимога міцності знань є найважливішим результатом навчання. При цьому важливим є формування у курсантів критичного мислення, уміння аналізувати кримінально-виконавчу систему, зіставляти різні способи та засоби здійснення професійних завдань, визначати їх ефективність. Для забезпечення міцності знань й умінь у майбутніх офіцерів важливим є використання ефективних методів подання навчального матеріалу;

– професійної мобільності заснований на постійному корегуванні змісту професійної підготовки, його оновленні та адаптації до змін і перетворень пенітенціарної системи, освітнього процесу, інтеграційних процесів для підготовки фахівця, здатного до саморозвитку, мобільності, гнучкості, розвитку вміння швидко орієнтуватися у професійному середовищі та в нестандартних умовах.

Теоретичний концепт передбачає обґрунтування основних понять дослідження («ступенева підготовка», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх офіцерів ДКВС України»); визначення сутності та специфіки професійної підготовки в закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання і обґрунтування педагогічних умов ефективної підготовки майбутніх

офіцерів-пенітенціаріїв.

Технологічний концепт передбачає розроблення алгоритмів дослідження, аналізу й моніторингу процесу навчання майбутніх офіцерів ДКВС України, впровадження системи ступеневої підготовки майбутніх офіцерів у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання, розробку і впровадження авторської поетапної професійно-орієнтованої методики ступеневої професійної підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зорієнтовану на забезпечення якості результатів фахової підготовки курсантів-пенітенціаріїв, способів інтеграції та репрезентації результатів цього аналізу.

– IV елемент ґрунтується на положенні про те, що процес ступеневої підготовки майбутніх офіцерів у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання розглядається як цілісна педагогічна система, в якій: мета спрямована на формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв; завдання підготовки полягає в опануванні майбутніми офіцерами ДКВС України фахових знань, набутті необхідних умінь й навичок для здійснення професійної діяльності у пенітенціарній системі через різні форми, методи й засоби у навчальній діяльності; зміст системи професійної підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України відображає сукупність теоретичних і практичних напрямів та охоплює вивчення фахових дисциплін, науково-дослідну роботу, практику, індивідуальні та факультативні заняття, самостійну роботу; організація освітнього процесу, спрямованого на формування професійної компетентності, відбувається з урахуванням специфіки майбутньої діяльності та передбачає поєднання аудиторної, позааудиторної та самостійної роботи; інтегрує групові, індивідуальні та кооперативні форми навчання, а також передбачає координацію роботи викладачів фахових дисциплін, кураторів, курсових офіцерів, інструкторів тощо. Передбачається використання форм, методів й засобів навчання, що інтегрує активні методи навчання, інноваційно-інформаційні технології, а також мотиваційні, аналітико-пізнавальні та рефлексивні прийоми освітньої діяльності.

– V елемент – змістовно-смісловне наповнення концепції представлено науково обґрунтованою педагогічною системою ступеневої підготовки майбутніх офіцерів у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання та моделлю педагогічної системи ступеневої підготовки майбутніх офіцерів, які розроблялися на основі положень загальної теорії систем, що дозволило найбільш змістовно й точно дослідити та описати формування визначеного феномену як системи.

– VI елемент – педагогічні умови ефективного функціонування і розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів ДКВС України, що передбачає інтеграцію фахової підготовки майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв через реалізацію міждисциплінарних зв'язків професійно орієнтованих та гуманітарних дисциплін і фахової практики; професійне спрямування змісту підготовки майбутніх ДКВС України з урахуванням контексту майбутньої професійної діяльності на основі критеріїв відбору; розвиток особистісної мотивації через застосування методів активного навчання, що моделюють ситуації професійної взаємодії майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв; підвищення рівня професійної підготовки викладачів професійно орієнтованих дисциплін; удосконалення системи контролю

якості та моніторингу навчального процесу майбутніх офіцерів ДКВС України.

– VII елемент – верифікація досліджуваного феномена здійснювалася в процесі експериментального дослідження, до якого були залучені курсанти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та слухачі другого (магістерського) рівня вищої освіти. Ефективність запропонованих заходів, зокрема педагогічної системи ступеневої професійної підготовки, авторської концепції, педагогічних умов і поетапної методики формування професійної компетентності майбутніх офіцерів ДКВС України було встановлено шляхом порівняння стану сформованості цієї компетентності на початку експерименту та після його завершення.

Висновки. Проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки: організація сучасного процесу навчання майбутніх офіцерів пенітенціарної системи України вимагає застосування інтерактивних методів здобуття знань, вмінь та навичок; формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів ДКВС України потребує створення певних ситуацій, що дозволяють моделювати певні професійні дії для їх вирішення. Саме організація спеціалізованого тренінгового навчання передбачає активну участь всіх майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв у виконанні різних за рівнем складності завдань ситуаційного характеру, носить здебільше ігровий характер, що дозволяє продемонструвати учасникам тренінгу різні форми професійної поведінки (позитивні й негативні), засвоїти певні знання та набути практико-орієнтовані навички, новий досвід від тренера, вміння приймати ефективні рішення у будь-якій складній надзвичайній ситуації, що пов'язана з забезпечення безпеки функціонування установ виконання покарань та в цілому пенітенціарної системи.

Запропонована авторська педагогічна концепція слугує підґрунтям розроблення педагогічної системи ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України, а тому подальше дослідження буде спрямовано на обґрунтування педагогічних умов, що виступають ядром педагогічної системи ступеневої професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України та забезпечують ефективність її функціонування.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення 27.11.2019).
2. Мақзақін Д.Ж. Сучасний в'язничий менеджмент. Київ: К.І.С., 2017. 138 с.
3. Койл Э. Подход к управлению тюрьмой с позиций человека. Лондон: МЦПУ, 2002. 160 с.
4. Либлинг А., Прайс Д., Шефер Т. Тюремный работник, «Рутледж», 2012 год, с.163.
5. Синьов В.М., Климов М.В. Концепція кадрового забезпечення діяльності пенітенціарної системи. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1997. № 1(2). С.70-85.
6. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
7. Якимчук П.В. Наукове та кадрове забезпечення процесу реформування Державної кримінально-виконавчої служби

України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28–29 берез. 2013 р. Київ, 2012. С.83-87.

8. Разумейко Н.С., Ткаченко О.Т. Концепція кадрового забезпечення Державної кримінально-виконавчої служби України. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2018. № 1(3). С.198-208.

9. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу. URL: <https://vasilkivska.otg.dp.gov.ua/ua/novini-ta-podiyi/novini/reforma-derzhavnoyi-penitentsiarnoyi-sluzhbi-ukrayini-vid-karal'nogo-do-reabilitatsijnogo-pidhodu> (дата звернення 21.01.2020 р.).

10. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць). Прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення 26.02.2019).

11. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256 (дата звернення 21.01.2020 р.)

12. Современный словарь по педагогике / сост. Папаевич Е.С. Минск: Современное слово, 2001. 928 с.

13. Бобрышов С.В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория: монография. Ставрополь: СКСН, 2006. 300 с.

14. Панащенко Е.А. Концепція історико-педагогічного дослідження: методологічний аналіз. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць. 2016. № 25. С.11-15.

15. Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения. Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. 239 с.

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy: skhval. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2017 r. № 654-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (data zvernennia 26.02.2019).
2. Maqzakın Dzh. Suchasnyj v'язnychnyj menedzhment. Ky'iv: K.I.S., 2017. 138 s.
3. Kojl E. Podhod k upravleniyu tyur'moj z pozicij cheloveka. London: MCTI, 2002. 160 s.
4. Libling A., Prais D., Shefer G. Tyuremnyj rabotnik, «Rutledzh», 2012 god, s. 163.
5. Synov V.M., Klimov M.V. Kontseptsiia kadrovoho zabezpechennia diialnosti penitentsiarnoi systemy. Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyku. 1997. № 1(2). S. 70–85.
6. Iatsyshyn M.M. Istoryko-pravovi zasady kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy: monohrafiia. Luts'k: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2010. 440 s.
7. Iakymchuk T.V. Naukove ta kadrove zabezpechennia protsesu reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 28–29 berez. 2013 r. Kyiv, 2012. S. 83–87.
8. Razumeiko N.S., Tkachenko O.H. Kontseptsiia kadrovoho zabezpechennia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy. Kryminalno-vykonavcha sistema: Vchora. Siodni. Zavtra. 2018. № 1(3). S. 198–208.
9. Reforma Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby Ukrainy: vid karal'nogo do reabilitatsiinoho pidkhodu. URL: <https://vasilkivska.otg.dp.gov.ua/ua/novini-ta-podiyi/novini/reforma-derzhavnoyi-penitentsiarnoyi-sluzhbi-ukrayini-vid-karal'nogo-do-reabilitatsijnogo-pidhodu> (data zvernennia 21.01.2020 r.).
10. Ievropeiskij penitentsiarni pravyla (Rekomendatsiia № R (2006)2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnyts). Pryniato Komitetom Ministriv 11.01.2006 r. na 952-y zustrichi Zastupnykiv

Ministriv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (data zvernennia 26.02.2019).

11. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256 (data zvernennia 21.01.2020 r.)

12. Sovremennyiy slovar po pedagogike / sost. Rapatsevich E.S. Minsk: Sovremennoe slovo, 2001. 928 s.

13. Bobryshov S.V. Istoriko-pedagogicheskoe issledovanie razvitiya pedagogicheskogo znaniya: metodologiya i teoriya: monografiya. Stavropol: SKSI, 2006. 300 s.

14. Panasenko E.A. Kontseptsiia istoriko-pedahohichnoho doslidzhennia: metodolohichniy analiz. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. Zbirnyk naukovykh prats. 2016. № 25. S. 11-15.

15. Yakovlev E.V., Yakovleva N.O. Pedagogicheskaya kontseptsiya: metodologicheskie aspekty postroeniya. Moskva: Gumanitar. izd. tsentr VLADOS, 2006. 239 s.

Anishchenko V.A.,

PhD in Engineering, Associate Prof., Professor of the Department of Pedagogics and Humanitarian Disciplines Academy of the State Penitentiary Service, oceansoulvik111@gmail.com

Ukraine, Chernihiv

CONCEPTUAL BASIS OF IMPROVEMENT OF GRADUAL PROFESSIONAL TRAINING OF PENITENTIARY OFFICERS OF UKRAINE TO PROFESSIONAL ACTIVITY

Increasing attention of scientists and practitioners in the fields of pedagogy, psychology and criminal law is attracted by the problem of developing fundamentally new conceptual bases for improving the professional training of penitentiary officers for service and professional activity in the gradual education conditions. Any pedagogical concept is a reproduction of a complex, purposeful, dynamic system of theoretical and methodological knowledge about the object of the study, based on specific methodological bases and also is a set of interrelated concepts contributing to its purpose.

The concept of gradual training of future officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine is a set of ideas on the essence of the pedagogical process of future professionals` training of the penitentiary system, regularity and its organization principles, based on a certain theoretical and methodological basis and generalization of good pedagogical experience.

The purpose of the study is to develop a pedagogical concept for the gradual training of future officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.

During the study the general theoretical methods were used as analysis and synthesis of pedagogical, legal, special literature on the problem of the study.

According to the results of the study, the author proved that the organization of the latest training process for future officers of the penitentiary system of Ukraine requires the use of interactive methods of knowledge, skills and abilities acquiring, also as the professional competencies formation of future penitentiary officers requires the creation of certain situations needed to be solved that allow them to model certain professional actions.

The author also proposed the pedagogical concept serving as the basis for the development of the pedagogical system of gradual training for future officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.

Further study will be directed to justification of the pedagogical conditions, which are the main factor of the pedagogical system of gradual professional training of officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine and also ensure its effective functioning.

Key words: penitentiary system, penitentiary officers, professional training of penitentiary officers, professional competences, concept of professional training.

УДК 371.8

Височан Л.М.,

к.пед.н., доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», ORCID: 0000-0002-8978-5005,
lesjavusochan@gmail.com

Україна, м. Івано Франківськ

Мілевська С.Я.,

к.б.н., директор Нижньоберезівської гімназії Косівської районної ради Івано-Франківської області,
ORCID: 0000-0002-3820-3262, svetmil20gmail.com

Україна, Івано-Франківська обл., с. Нижній Березів,

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ЕКОЛОГІЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню технології реалізації педагогічної моделі підготовки майбутніх учителів до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі та її ефективності, конкретизовано поняття «підготовка майбутніх учителів до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі», яке розглядається нами як єдність структури, змісту і цілей навчання та виховання студентів, способів реалізації набутих знань з краєзнавства та екології, умінь та навичок при використанні еколого-краєзнавчого матеріалу на уроках та в позаурочній діяльності з учнями в початковій школі, удосконалено методичні аспекти підготовки студентів до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі та розглянуто окремі теоретичні питання щодо еколого-краєзнавчої підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності.

Ключові слова: краєзнавство, природне середовище, соціальне середовище, педагогічна проблема, учитель початкових класів.

Постановка проблеми. Зв'язок суспільства з природою ускладнюється одночасно зі становленням цивілізаційного виміру життя людини.

Гармонізація вимагає, насамперед, ціннісного ставлення людини до навколишнього природного середовища, якого можна досягти тільки на основі знання законів природи, логіки природних процесів, що вирішується на державному рівні засобами освіти з чітким визначенням завдань, які передбачають зміни у професійній підготовці фахівців початкової школи зокрема.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття, Державний стандарт початкової загальної освіти в Україні, Концепція національного виховання та ін. законодавчі акти проголошують освітніми пріоритетами забезпечення гармонійного й різнобічного розвитку особистості, формування в неї цілісної картини світу. Згідно до зазначеної концепції, любов до рідного краю, знання культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії і сучасності є одним з найважливіших аспектів готовності вчителя початкової школи до професійної діяльності, а готовність студентів до еколого-краєзнавчої роботи є одним із напрямів розвитку системи педагогічної освіти, зумовленої професійними вимогами та загальною потребою розв'язування назрілих проблем.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Відповідно на даному етапі проблема еколого-краєзнавчого напрямку досліджується в таких аспектах: підготовка вчителя до екологічного виховання на краєзнавчому матеріалі (Г. Буковська, С. Глазачев, С. Совгіра та ін.); використання краєзнавчого матеріалу для розвитку самостійності учнів (В. Буряк та ін.), формування пізнавальної активності підлітків при вивченні рідного краю (О. Бородай, Н. Дрок та ін.). В останні роки проводяться дослідження, спрямовані на науковий супровід краєзнавчої роботи в початкових класах. Методика туристсько-краєзнавчої роботи з молодшими школярами розгляда-

ється М. Рафалюк та Н. Андрощук, дидактичні умови та методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початкових класах досліджувала Н. Огієнко, М. Кузьма-Качур та ін.

Аналізуючи цю проблему, зазначимо, що розвиток теорії та практики вищої педагогічної освіти певним чином пов'язанні із краєзнавчими аспектами, реалізація якого знайшла відбиток у наукових наробках учених таких як Т. Байбара [2], О. Біда [6], П. Лосюк [16], В. Обозний [17], О. Савченко [19], С. Совгіра [20] та інші.

Мета та завдання дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати, експериментально перевірити модель підготовки майбутніх учителів до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі та технологію її реалізації. Відповідно до мети нами визначено основні **завдання дослідження:**

– здійснити аналіз стану розробленості вказаної проблеми у педагогічній теорії і практиці підготовки майбутніх учителів до проведення еколого-краєзнавчої роботи в початкових школах.

– обґрунтувати критерії, показники і рівні сформованості готовності майбутніх учителів початкової школи до еколого-краєзнавчої роботи з учнями.

– визначити та обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до проведення еколого-краєзнавчої роботи в початковій школі.

– обґрунтувати і експериментально перевірити технологію підготовки майбутніх учителів до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використані методи дослідження: теоретичні – аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури у контексті означеної проблеми; емпіричні – бесіди, спостереження, методи експертних оцінок, вивчення результатів навчальної діяльності суб'єктів педагогічного процесу, за допомогою яких вивчався стан

готовності майбутнього вчителя до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі.

Результати дослідження. Спробуємо здійснити ретроспективний аналіз генези даної проблеми. Вплив краєзнавчого матеріалу на процеси сприйняття, через органи чуття, прослідковується в працях Я. Коменського. Так, у праці «Мир чувствених вещей в картинках» автор веде діалог між учителем і учнем, в якому розкрив сутність конкретних предметів і явищ найближчого оточення. Провідна ідея дидактики Я. Коменського – «учити всіх всьому» – за визначеною закономірністю – природовідповідно можливостям людини. Так, у чотирьох розділах «Великої дидактики» він підкреслює риси, які саме й характеризують такий процес навчання. Прикладом може стати розділ 16 (II): «Природа готує собі матеріал, перш ніж починає майструвати його форму» [15].

К. Ушинський теоретично обґрунтував краєзнавчий підхід у навчанні, відстоюючи необхідність озброєння учнів з освітньою і виховною метою конкретними життєвими уявленнями та поняттями на основі спостережень у природі та навколишньому житті, наполягаючи на необхідності розвивати у дітей «інстинкт місцевості», тобто знання про найближче оточення. Педагог-класик обґрунтував «батьківщинознавчий принцип» у навчанні і показав велике виховне й освітнє значення вивчення свого краю: «У кожному районі, сконцентровано чимало відомостей, історичних, географічних, етнографічних, статистичних та ін. Учитель повинен уміло використовувати їх у навчальному процесі» [8, с.120]. К. Ушинський у другій половині XIX ст. пропонував запровадити у школі предмет «Батьківщинознавство» та «Вітчизнянознавство», а у змісті посібників «Рідне слово», «Дитячий світ» він широко використав опис і всебічне вивчення природи своєї місцевості.

Краєзнавчі ідеї, що лягли в основу національної культури, знаходили своє відображення і в локальних осередках країн. Так, О. Духнович створив у Закарпатті 71 школу, в якій учні українських сімей (вони називали себе «русинами»), навчалися рідною мовою, видав для них «Книжницю читальную», а для учительства «Народную педагогію» [8, с.13].

Термін «краєзнавство» вперше застосували в 1914 році історик-методист В. Уланов і вчитель-географ І. Маньков, які запропонували вивчення губерній, включаючи повіти, віднести до краєзнавства, а батьківщинознавство обмежити вивченням безпосереднього оточення школи. На формування цих ідей вплинула комплексна система навчання, що склалася до 1920 р. Є. Зв'ягінцев, висунувши ідею «локалізації» в педагогіці, вказав на синтезуючий характер краєзнавства, який здатний цементувати «існуючі в школі окремі предмети – природознавство, географію, мову і арифметику, зв'язувати їх між собою» [13, с.45-46].

У XX столітті цей термін утвердився в радянській педагогічній літературі, включаючи змістове значення «батьківщинознавство». Як загальнопедагогічний і дидактичний принцип «краєзнавство» орієнтувало вчителів на систематичне, раціональне використання місцевого матеріалу в навчально-виховному процесі на уроках і в позаурочний час.

Цінною була й діяльність С. Русової. Українська національна школа, на її думку, має на меті виховати українськими засобами розумну, працьовиту дитину, не

відірвану від свого рідного народу, а навпаки пов'язану з ним пошаною до всього свого, знаннями того, серед чого вона виростає. Вона нерозривно пов'язувала вивчення географії з краєзнавством, запропонувала створити товариство організації подорожей – прототип сучасних центрів туризму і краєзнавства сучасної молоді. С. Русова у праці «Позашкільна освіта» відзначала, що знання не повинні носити лише теоретичний характер, а й мати наукове спрямування, а також розглянула різні форми краєзнавчої роботи [8].

У другій половині XX століття з'явилася велика кількість наукових праць про педагогічну цінність шкільного краєзнавства. Так, великого значення краєзнавству надавав В. Сухомлинський. Його «300 сторінок природи» – свідчення розвитку дидактики і методики початкового навчання, орієнтованих на розумовий, моральний, естетично-емоційний розвиток дітей на прикладах рідної природи. В. Сухомлинський тонко помітив ефективність педагогічних засобів у процесі краєзнавчої роботи зі школярами («Моральні заповіді дитинства і юності» (1967), «Школа і природа» (1977). В посібнику «Книга природи», в якому відбивається досвід народної педагогіки, педагог писав: «Я прагнув, щоб в усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно жили свідомість учнів яскравими образами, картинками, сприйняттями та уявленнями» [21, с.128]. Педагогічну цінність системи навчання і виховання школярів В. Сухомлинського підсилювала реалізація ним краєзнавчого принципу навчання в різних освітніх галузях. Учений вважав неможливим повноцінне виховання молодших школярів без спілкування з природою рідного краю. Його «Школа під голубим небом», «Уроки мислення» – яскравий приклад умілого використання пізнання рідного краю як засобу виховання учнів.

Аналіз нормативних документів указує на те, що за останні роки роль краєзнавчої роботи в системі професійної підготовки значно підвищилася. Проте масова школа до цих пір не має загальнодержавних програм з краєзнавства. Спостереження за станом навчально-виховної діяльності у вищих закладах освіти, вивчення досвіду краєзнавчої роботи з школярами свідчить, що ця робота проводиться на низькому рівні або взагалі відсутня.

Ми розглянули праці В. Бенедок, В. Обозного, О. Тімець, присвячені проблемі підготовки вчителя до проведення краєзнавчо-туристської роботи з учнями. У деяких з них автори розкривають власне бачення ролі краєзнавчо-туристської роботи в освіті, розглядають методику її проведення у вищих закладах освіти. Так, дослідження О. Тімець присвячені теоретико-методичним основам підготовки майбутніх учителів до краєзнавчо-туристської роботи [22, с.32]. В. Обозний розглядав теоретичні й організаційно-педагогічні аспекти краєзнавчої підготовки вчителя [18]. Вони відзначають, що в сучасних умовах мета вчителя, в першу чергу, полягає в тому, щоб розкрити молодому поколінню багатство народної творчості, національної мови і культури, пропагувати необхідність збереження природи, примноження її багатств і того, що історично накопичене народом. Узагальнюючи психолого-педагогічні дослідження та результати аналізу освітньої практики в Україні з проблеми підготовки студентів педагогічних факультетів до краєзнавчої роботи у початковій школі, ми можемо виділити три етапи розвитку цього процесу, які залежать від соціально-еко-

номічних умов, рівня розвитку науки, поглядів на необхідність використання краєзнавчих знань у початковій школі: розвиток досліджень, що дав поштовх розгортанню краєзнавчої роботи, формуванню «батьківщинознавчого принципу» (XVIII ст.); період бурхливого розвитку краєзнавства: уведення в шкільні навчальні програми елементів краєзнавства (з початку XIX ст. до середини XX ст.); формування різних аспектів краєзнавства як самостійних напрямів – історичного, географічного, етнографічного, фольклорно-мистецтвознавчого, господарчого, екологічного, літературного, педагогічного (з середини XX ст. – до нинішнього часу). Вважаємо за потрібне звернути увагу на окремі дефініції, які є основними складовими вищевказаної проблеми, а саме: середовище, природне та соціальне середовище, краєзнавство, еколого-краєзнавча робота.

Так, поняття «середовище» у сучасній філософії трактується так: 1. Навколишній світ (поняття, введене І. Теном). При цьому вносяться певні корективи в дане поняття: «в даний час середовище розглядають як протилежний полюс природженої здатності, як простір і матеріал для розвитку, за допомогою яких здатність прокладає собі шлях прямо або опосередковано; 2. Оточення, сукупність природних умов, від яких залежить існування» [8]. Навколишнє середовище педагогами справедливо пов'язується з «образом» простору, зайнятого дитячо-дорослою колективністю, з уявленням про сьогодення, минуле і майбутнє, його ролі в місцепроживанні і за його межами. При цьому найважливішими виявляються контексти як самого колективу – етичні, естетичні, духовні, так і зовнішні – природні, соціокультурні» [12, с.72].

Соціальне середовище відіграє вирішальну роль у формуванні особистості вихованців. Причому не тільки макросередовище (умови існування, що оточують людину, в суспільстві), але і мікросередовище – умови, створені безпосередньо в освітній установі. Педагогічно грамотно організоване мікросередовище при формуванні особистості викликає інтерес і бажання впливати на її характер, що активізує процес виховання. Природне та соціальне середовища та їх вплив на формування особистості дозволяють нам виділити краєзнавство як комплексну науку, що поєднує в собі відомості природознавчі (у свою чергу комплексні), історичні, мистецтвознавчі, з історії літератури, науки і тощо. Консолідуєчим є той факт, що всі ці відомості стосуються однієї місцевості. Їх може бути безліч.

За своєю суттю дисципліна найбільш наближена до географії. Воно, як педагогічна проблема завжди викликала у дослідників величезний інтерес, оскільки немає іншого такого всеосяжного засобу освіти і виховання людини, яке включало б природу і історію, господарство і політику, культуру і життєдіяльність людей рідного краю.

Поняття «краєзнавство» мало різний зміст. У 20-х роках XX ст. воно розглядалося як метод синтетичного вивчення якої-небудь визначеної відносно невеликої території, що виділяється за адміністративними, політичними або господарськими ознаками. У 30-х роках краєзнавство визначалося як «громадський рух, що об'єднує місцеве трудове населення, яке бере активну участь в соціалістичному будівництві усього краю на основі усебічного його вивчення». Були також висловлювання про нього як про особливу науку, предмет викладання.

А. Барков зазначав, що «краєзнавство є комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і з спеціальними методами дослідження, які спрямовані у своїй сукупності до наукового і всебічного пізнання краю...» [4, с.80].

Краєзнавство має різні напрями дослідження, проте ні в якій іншій науці воно не знаходить для себе таких придатних методів дослідження, як в географії. А. Барков вважав, що «об'єкт і методи вивчення географії і краєзнавства співпадають. Останнє можна і потрібно розглядати як «малу географію, точніше, як мале країнознавство» [5, с.71-78].

Аналізуючи енциклопедичні тлумачення сутності краєзнавства, можна зробити висновок, що і в сучасних, і в словникових та енциклопедичних виданнях радянського періоду краєзнавство трактується як «всебічне вивчення частини країни (області, району, міста) переважно місцевим населенням» [8] або «краєзнавство – комплексна галузь знань про певну територію (край)» [9].

С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику подає таке трактування терміну: «Краєзнавство – освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позакласній роботі частини країни (області, району тощо)» [10, с.179]. Тут же ми знаходимо тлумачення слова «краєзнавчий» – такий, що «стосується до краєзнавства» [10, с.460] та «компонент» – «складова частина чого-небудь, складник» [10, с.446]. В подальшому ми користуватимемося цими термінами як синонімами. Щодо екологічного краєзнавства, дане поняття було розкрито вище. Зазначимо, що еколого-краєзнавча робота є складовою екологічного краєзнавства. Головна мета еколого-краєзнавчої роботи, яку реалізує вчитель початкової школи – виховання громадянина, що любить і знає свій край – територію, що і є об'єктом діяльності краєзнавців. Досягнення поставленої мети потребує вирішення вчителем ряду завдань:

- ознайомити учнів з історією (вивчення історії рідного краю, дослідження її нерозкритих сторінок) і сучасністю краю;
- сформуванню в учнів уявлення про різні напрями життя і діяльності населення свого краю;
- розвинути у школярів прагнення знати свій край, проводити дослідження географічних особливостей, рослинного і тваринного світу рідного краю;
- виховувати потребу оберігати і примножувати природу;
- сприяти розвитку особистих якостей учнів засобами краєзнавства.

Еколого-краєзнавча робота має комплексний, інтегрований характер дії на особистість і колектив, оскільки дає в руки педагога інструмент різностороннього впливу на вихованців:

- дозволяє глибоко вивчити особистість кожної дитини;
- реалізувати краєзнавчий принцип у вивченні основ наук;
- уможливило побудувати педагогічний процес за однією з найефективніших методик – колективної творчої діяльності. Отриманий під час еколого-краєзнавчої роботи матеріал озброює вчителя засобами, які сприяють тому, щоб нові знання стали результатом власної розумової діяльності дітей, глибокому взаємозв'язку між предметами і явищами дійсності. У цьому велику роль відіграє поєднання слова вчителя з об'єктами і явищами природи, матеріалами архівів, творами письменників та

художників тощо. Використання матеріалу в процесі повідомлення нових знань полегшує можливість здійснити поєднання слова і засобів наочності. Якщо вчитель у певній послідовності сприяє посиленню розумового розвитку учня, дає йому правильний напрям, то учні в результаті спостережень за навколишнім середовищем самостійно приходять до правильних висновків про зв'язки між явищами, що вивчаються, і фактами. Ця діяльність успішно пов'язує учня з навчальною діяльністю. Це дозволяє вчителю використовувати еколого-краєзнавчу роботу як засіб розширення кругозору і накопичення знань, формування інтересу до навчання в цілому. Еколого-краєзнавча робота сприяє кращому розумінню предметів, що вивчаються в школі. Пізнавальний інтерес змінює ставлення учнів до навколишньої дійсності і предметів, що вивчаються в школі, сприяє розвитку зв'язку школи з життям. На виховний вплив цієї роботи вказували М. Костриця та В. Обозний: «Вивчаючи рідний край, оволодіваючи пошуково-дослідницькими навичками, здійснюючи свої маленькі відкриття, краєзнавці ознайомлюються з досвідом складних взаємовідносин природи і суспільства. Це безперечно приводить до самопізнання і самовизначення, а в кінцевому підсумку – до морального становлення особистості, її громадянської зрілості» [8, с.3].

Вищезазначені міркування привели нас до узагальненого визначення терміну «*еколого-краєзнавча робота*», під яким ми розуміємо комплексний засіб всебічного розвитку підрастаючого покоління в активному пізнанні і доступному поліпшенні навколишнього світу і самих себе у процесі занять екологічним краєзнавством. Еколого-краєзнавча підготовка студентів є одним із завдань педагогічного вузу. Вона обумовлена як професійними вимогами – необхідністю формування у майбутніх учителів навичок (організаційних, методичних) у залученні підрастаючого покоління до збереження скарбниці природних багатств і соціально-економічного розвитку, так і необхідністю розв'язання проблем сьогодення, які пов'язані з навчанням і вихованням школярів.

В останні роки проводяться дослідження, спрямовані на науковий супровід еколого-краєзнавчої роботи в початкових класах. Так, запропоновано окремі підходи до методичного ознайомлення молодших школярів з природою.

Визначаючи різні трактування дефініції «професійна підготовка», ми узагальнили термін «*професійна підготовка майбутнього фахівця*» у такій редакції: це процес засвоєння соціального досвіду (соціальної культури), елементами якого є: знання, накопичені людством; досвід здійснення відомих способів діяльності; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісних стосунків. Результатом професійної підготовки вчителя до еколого-краєзнавчої роботи є краєзнавчі знання, уміння і навички. Крім того, майбутній учитель усвідомлює взаємовплив його еколого-краєзнавчої підготовки на результати майбутньої професійної діяльності, свою роль у житті рідного краю, моральну спрямованість краєзнавчих знань. Він вчиться дивитись на навколишній світ не очима споживача, а очима творця, діяча, активного учасника перетворень, вдосконалення навколишнього життя.

Багатопредметна підготовка вчителя початкових класів до майбутньої професійної діяльності є цілісним процесом, об'єднаним спільністю педагогічних цілей,

завдань, функцій, спрямованих на досягнення кінцевого результату. Тому відбір і побудова змісту предметної галузі краєзнавства, як невід'ємної складової вказаної цілісності, ґрунтується на її органічному зв'язку і взаємодії з гуманітарною і соціально-економічною, математичною і природничонауковою, загальнопрофесійною і предметною підготовкою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, під *підготовкою майбутнього учителя початкової школи до еколого-краєзнавчої роботи у загальноосвітній школі I ступеня* ми розуміємо складовий компонент системи професійно-педагогічної освіти, який включає ціннісний, змістовий, процесуальний і результативний компоненти, що забезпечують засвоєння інтеграційних знань про рідний край, оволодіння уміннями його самостійного пізнання і позитивного перетворення у поєднанні з методикою використання еколого-краєзнавчого матеріалу в навчанні і вихованні учнів.

Взаємозв'язок теоретичних знань і практичної діяльності призводить до розуміння реальної необхідності знань, уміння їх застосовувати в особистій діяльності, сприяє усвідомленню місцевих проблем. Зміст практичної діяльності в галузі краєзнавства повинен ґрунтуватися на наукових знаннях: природних, суспільних, гуманітарних. Уміння застосовувати ці знання в процесі вивчення малої батьківщини, реальна практична діяльність з вивчення своєї місцевості ведуть до зміцнення теоретичних знань.

Системний підхід, що став в освіті нормою, актуалізується через розуміння суті категорії «система» як генезисно-функціональної структури, де окрім складових елементів мають найважливіше значення зв'язки між ними, що дає підстави використати поняття як показник системного характеру досліджуваної структури. Ці ідеї розглядалися в працях Р. Арцишевського [1], С. Балашової [3], К. Гуза [11], В. Ільченко [14] та ін.

Однією з основних характеристик системи визнавалася її цілісність, що стосувалася не стільки самої системи, скільки способу її дослідження як внутрішньо-активного цілого. Для того, щоб система могла функціонувати, кожний з її елементів має володіти загальною якістю, специфічною саме для неї. Об'єднуючись, усі елементи утворюють єдину спільність, яка має свої ознаки й специфічні відношення з іншими системами. Усе це доводить цілісність системи, де кожний елемент суттєво залежить від інших, а його зміна впливає на зміну всієї системи. Тому найбільше смислове навантаження у системних дослідженнях припадало на поняття «зв'язок». Це пояснювалося тим, що наявність стійких зв'язків між елементами та їхніми властивостями зумовлювала стан взаємовизначеності елементів і підсистем у системі [7, с.185-187].

Враховуючи викладене, під поняттям «система професійної підготовки вчителя» ми розуміємо єдність структури, змісту і цілей навчання та виховання студентів, способів реалізації набутих, умінь та навичок при використанні конкретного матеріалу на практиці. Водночас, доцільно наголосити і на цілеспрямованій орієнтації у засвоєнні знань студентами та оволодіння ними професійними уміннями і навичками, які сприятимуть розвитку і становленню соціальної особистості в освітньому просторі.

Вищезазначені міркування привели нас до узагальнення змісту терміну «*система підготовки майбутніх*

учителів до еколого-краєзнавчої роботи у початковій школі», під яким ми розуміємо єдність структури, змісту і цілей навчання та виховання студентів, способів реалізації набутих знань з краєзнавства, умінь та навичок при використанні еколого-краєзнавчого матеріалу на уроках, в позаурочній діяльності з учнями у початковій школі.

У цілому еколого-краєзнавчу роботу можна охарактеризувати як інтеграційний компонент змісту освіти учнів, тобто це є система знань про рідний край і діяльність учнів з його пізнання та позитивного перетворення, що сприяє реалізації загальнодидактичного принципу зв'язку навчання і виховання з життям з урахуванням провідних тенденцій у сучасній освіті. Однією з основних умов успішної організації і розвитку еколого-краєзнавчої роботи є реалізація професійної еколого-краєзнавчої підготовки студентів педагогічних вищих навчальних закладів до цього виду діяльності.

Література

1. Арцишевський Ф. Світоглядна освіта в умовах переходу до інформаційного суспільства / Ф. Арцишевський // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 6-12.
2. Байбара П.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навч. посіб. / П.М. Байбара. – К.: Веселка, 1998. – 334 с.
3. Балашова С.П. Формування дослідницьких умінь у студентів педагогічних коледжів в процесі вивчення природознавчих дисциплін: дис... канд. пед.: 13.00.04 / Балашова Світлана Павлівна. – К., 2000. – 187 с.
4. Барков А.С. Ещё о научном краеведении / А.С. Барков // Вопросы методики и истории географии. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 80-86.
5. Барков А.С. О научном краеведении / А.С. Барков // Вопросы методики и истории географии. – М.: Географиздат, 1961. – С. 71-78.
6. Біда О.А. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі / О.А. Біда. – К., 2003. – 370 с.
7. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Т. Юдин. – М.: Наука, 1993. – 270 с.
8. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // Большая Коллекция Электронных Словарей – 2010 (3 диска/13Gb информации). Диск 3. Многопредметные словари. Справочники: коллекция словарей, энциклопедий и справочников в электронном виде. – [сборка Alex D'aka, версия: 8.2], 2010. – 1 електрон. опт. диск (DVD ROM). – Системные требования: Pentium 100 MHz; 32 Mb RAM; 8 Mb Video; 2-x + DVD ROM; Windows 95/98/ME/XP/2000/7.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.П. Бусел. – К.; Ірпін': Перун, 2001. – 1440 с.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – [2-ге вид. доповн. й випр.]. – Рівне: Волинські береги, 2011. – 519 с.
11. Гуз К.Ж. Теоретичні та методичні основи формування цілісності знань про природу учнів загальноосвітньої школи: дис... д-ра пед. наук: 13.00.09 / Гуз Костянтин Жоржович. – Х., 2008. – 456 с.
12. Екологічна енциклопедія. III.2. / відп.ред. Стаценко Є.І. – К.: Центр екол. осв. та інформ., 2007. – 826 с.
13. Звягинцев Е.А. Родиноведение и локализация в школе / Е.А. Звягинцев. – М.; Л.: Госиздат, 1924. – 320 с.
14. Льченко В.Ф. Освітня програма «Довкілля»: інтеграція змісту природничо-наукової освіти: концептуальні засади /

Льченко В.Ф., Гуз К.Ж.; АПН України, Інститут педагогіки АПН України. – К.; Полтава, 1999. – 120 с.

15. Коменський Я.А. Великая дидактика: [Электронный ресурс] / Я.А. Коменский. – Режим доступа: http://jorjani.narod.ru/PP_corner/Classics/Komensky/Komensky_Yan_Amos_Velikaia_didakt_izbr.htm. – Заголовок з екрану.
 16. Лосюк П. Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі: (на прикладі Гуцульського регіону) / П. Лосюк, – Снятин: Прут-Принт, 2007. – 160 с.
 17. Обозний В.В. Краєзнавство: навч. посіб.-практикум / В.В. Обозний. – К.: Міжн. фін. аген., 1997. – 265 с.
 18. Обозний В.В. Педагогічно-краєзнавча практика у педагогічному вузі / В.В. Обозний. – К.: Міжн. фін. аген., 1998. – 237 с.
 19. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посіб. для вчит. і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. – [2-ге вид., доповн., переробл.] – К.: Богданова Я.М., 2009. – 226 с.
 20. Совгіра С.В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах / Совгіра Світлана Василівна. Умань, 2009. – 567 с.
 21. Сухомлинський В.О. Избранные педагогические сочинения. В 3-х т. / [сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль]. – М.: Педагогика, 1979. – III. 1. – 355 с.
 22. Пімець О.В. Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки / О.В. Пімець. – Черкаси, 2011. – 409 с.
- #### References
1. Artsyshevs'kyu R. Svitohlyadna osvita v umovakh perekhodu do informatsiynoho suspil'stva / R. Artsyshevs'kyu // Shlyakh osvity. – 2008. – #1. – S. 6-12.
 2. Baybara T.M. Metodyka navchannya pryrodoznavstva v pochatkoviykh klasakh: navch. posib. / T.M. Baybara. – K.: Veselka, 1998. – 334 s.
 3. Balashova S.P. Formuvannya doslidnyts'kykh umin' u studentiv pedahohichnykh koledzhiv v protsesi vyvchennya pryrodoznavchykh dysyplin: dys... kand. ped.: 13.00.04 / Balashova Svitlana Pavlivna. – K., 2000. – 187 s.
 4. Barkov A.S. Eshchyo o nauchnom kraevedenii / A.S. Barkov // Voprosy metodiki i istorii geografii. – M.: Izd-vo APN RSFSR, 1961. – S. 80-86.
 5. Barkov A.S. O nauchnom kraevedenii / A.S. Barkov // Voprosy metodiki i istorii geografii. – M.: Geografizdat, 1961. – S. 71-78.
 6. Bida O.A. Teoretiko-metodychni zasady pidhotovky maybutnikh uchyteliv do zdiysnennya pryrodoznavchoyi osvity u pochatkoviy shkoli / O.A. Bida. – K., 2003. – 370 s.
 7. Blauberger I.V. Stanovlenie i sushchnost' sistemnogo pohoda / I.V. Blauberger, E.G. Yudin. – M.: Nauka, 1993. – 270 s.
 8. Bol'shoj enciklopedicheskiy slovar' [Elektronnyj resurs] // Bol'shaya Kolleksiya Elektronnykh Slovarей – 2010 (3 diska/13Gb informacii). Disk 3. Mnogopredmetnye slovni. Spravochniki: kolleksiya slovarей, enciklopedij i spravochnikov v elektronnom vide. – [sborka Alex D'aka, versiya: 8.2], 2010. – 1 elektron. opt. disk (DVD ROM). – Sistemnye trebovaniya: Pentium 100 MHz; 32 Mb RAM; 8 Mb Video; 2-x + DVD ROM; Windows 95/98/ME/XP/2000/7.
 9. Velikiy tлумачnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy / ukhad. i holov. red. V.T. Busel. – K.; Irpin': Perun, 2001. – 1440 s.
 10. Honcharenko S.U. Ukrayins'kyu pedahohichnyy entsyklopedichnyy slovnyk / Semen Honcharenko. – [2-he vyd. dopovn. y vupr.]. – Rivne: Volyns'ki berehy, 2011. – 519 s.
 11. Huz K. Zh. Teoretichni ta metodichni osnovy formuvannya tsilisnosti znan' pro pryrodu uchniv zahal'noosvitn'oyi shkoly: dys...

d-ra ped. nauk; 13.00.09 / Huz Kostyantyn Zhorzhovych. – Kf., 2008. – 456 s.

12. Ekolohichna entsyklopediya. T.2. / vidp.red. Statsenko Ye.I. – K.: Tsentri ekol. osv. ta inform., 2007. – 826 s.

13. Zvyahyntsev E.A. Rodynovedenye y lokalizatsyya v shkole / E.A. Zvyahyntsev. – M.; L.: Hozvdats, 1924. – 320 s.

14. Il'chenko V.R. Osvitnya prohrama «Dovkillya»: intehratsiya zmistu pryrodnycho-naukovoyi osvity: kontseptual'ni zasady / Il'chenko V.R., Huz K. Zh. ; APN Ukrainy, Instytut pedahohiky APN Ukrainy. – K.; Poltava, 1999. – 120 s.

15. Komenskij Ya.A. Velikaya didaktika: [Elektronnyj resurs] / Ya.A. Komenskij. – Rezhim dostupa: http://jorigami.narod.ru/PP_corner/Classics/Komensky/Komensky_Yan_Amos_Velikaya_didakt_izbr.htm. – Zaholovok z ekranu.

16. Losyuk P. Rehional'nyy etnografichnyy komponent u suchasnyy shkoli: (na prykladі Hutsul's'koho rehionu) / P. Losyuk. – Snyatyn: Prut-Print, 2007. – 160 s.

17. Oboznyi V.V. Krayeznavstvo: navch. posib.-praktykum / V.V. Oboznyi. – K.: Mizhn. fin. ahn., 1997. – 265 s.

18. Oboznyi V.V. Turyst's'ko-krayeznavchya praktyka u pedahohichnomu vuzi / V.V. Oboznyi. – K.: Mizhn. fin. ahn., 1998. – 237 s.

19. Savchenko O.Ya. Vykhoivnyy potentsial pochatkovoyi osvity: posib. dlya vchyt. i metodystiv pochatkovoho navchannya / O.Ya. Savchenko. – [2-he vyd., dopovn., pererobl.] – K.: Bohdanova A.M., 2009. – 226 s.

20. Sovhira S.V. Teoretyko-metodychni osnovy formuvannya ekolohichnoho svitohlyadu maybutnikh uchyteliv u vyschykhi pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh / Sovhira Svitlana Vasylivna. – Uman', 2009. – 567 s.

21. Sukhomlinsky V.O. Yzbrannyye pedahohicheskiye sochyneniya. V 3-khi t. / [sost. O.S. Bohdanova, V.Z. Smal']. – M.: Pedahohyka, 1979. – T. 1. – 355 s.

22. Timets' O.V. Teoriya i praktyka formuvannya fakhovoyi kompetentnosti maybutn'oho vchytelya heohrafiyi u protsesi profesynoyi pidhotovky / O.V. Timets'. – Cherkasy, 2011. – 409 s.

Vysochan L.M.,

Ph. D. (Pedagogy), Candidate of Pedagogical sciences, associate professor Department of Professional and Methods and Technologies of Elementary Education Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, ORCID: 0000-0002-8978-5005, lesjavusochan@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

Milevska S.Ya.,

Candidate of Biological Sciences, Director of the Nyzhny Berezivska Gymnasium of the Kosovsky District Council of Ivano-Frankivsk Region, ORCID: 0000-0002-3820-3262, svetmil20gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk region, vil. Nizhny Bereziv

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR ECOLOGICAL-LOCAL WORK IN PRIMARY SCHOOL

The article is devoted to theoretical substantiation of technology of realization of pedagogical model of preparation of future teachers for ecological study in elementary school and its effectiveness, specifies the concept of "preparation of future teachers for ecological study in elementary school", which is considered by us as a structure, and education of students, ways of realization of the acquired knowledge in local lore and ecology, skills skills in the use of ecological study material in lessons and in extracurricular activities with students in elementary school, improved the methodological aspects of preparing students for ecological studies in elementary school, and considered specific theoretical aspects of ecological studies for future teachers.

Key words: local history, natural environment, social environment, pedagogical problem, elementary school teacher.

УДК 378.091.33:373.3.011.3-051]:811.161.2'35:005.336.2

Вітук В.В.,

к.пед.н., доцент кафедри теорії і методики початкової освіти

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, vityuk-valentyana@ukr.net

Україна, м. Луцьк

ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті наголошено на практичній значущості кейс-методу у процесі підготовки правописно компетентних майбутніх учителів початкової школи. У науковій розвідці уточнено категорійну варіативність дефініції, розкрито сутність кейс-методу, визначено етапи проведення, проілюстровано зразки застосування кейс-методу на прикладах нової редакції «Українського правопису». Автор статті стверджує, що застосування кейс-методу мотивує студентів до здобуття нових знань із правопису шляхом пошуків істини та єдино правильних способів з'ясування її, спонукає до опрацювання додаткових лінгвістичних джерел, породжує прагнення розв'язати протиріччя між правописними знаннями й незнанням орфограм чи пунктограм.

Ключові слова: кейс-метод, правопис, орфограма, прийменниково-іменникові словоформи, дефісне написання слів.

Постановка проблеми. У наш час сучасне суспільство в умовах європейської інтеграції вимагає підготовки компетентних фахівців, готових прийняти виклики сьогодення, і бути конкурентоздатними на ринку праці. Тому впродовж останніх років зростає зацікавленість до вивчення інноваційних методів і прийомів навчання в освітній процесі закладів вищої освіти. Одним із таких методів є кейс-метод, використання якого ґрунтується на усвідомленні студентами тісного зв'язку між теорією та практикою, формуванні уявлення про сутність проблеми і шляхи її вирішення.

Мета роботи – проаналізувати особливості застосування кейс-методу в процесі формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі спостерігаємо варіативність назви кейс-методу (від англ. case study – вивчення ситуації), а саме: метод ситуацій (ситуативний метод, ситуаційний метод, метод моделювання ситуацій, кейс-стаді, ситуаційне навчання, ситуативна вправа, ситуаційне завдання). Наразі ні підручники, ні лінгводидактичні словники не розкривають суттєвої відмінності в найменуваннях термінів. Водночас Н. Голуб чітко розмежувала названі терміни. Так, «якщо говоримо про «ситуаційний метод», то маємо на увазі окрему дидактичну категорію (метод), у структурі якої наявні прийоми, що формують його і визначають дієвість. «Ситуаційна вправа», за логікою, має називати різновид іншого методу – методу вправ. На жаль, такий вид вправ не представлений належно в сучасних класифікаціях. Назва «метод моделювання ситуацій» означає, що завдання учнів – лише змоделювати ситуацію. Однак досвід упровадження методу в навчальний процес свідчить, що «моделювання» – це лише один із прийомів. Немає потреби і в доповненні назви методу словом «конкретних» («метод конкретних ситуацій»), адже конкретність ситуації – один із принципів формування її. Досить поширене в публікаціях сплутування понять «вправа» і «завдання» проявилось й у цій царині: «ситуаційна вправа» і «ситуаційне завдання» почасти не розмежо-

вуються, а вживаються паралельно як тотожні. У практиці навчання української мови, на жаль, рано говорити про ситуаційну методику чи технологію, адже під неї необхідно підтасувати навчальний процес. Ні методика, ні технологія на уроках української мови досі не апробовані й не впроваджені» [2, с.19].

Вперше кейси були запроваджені в XVII ст., коли теологи для навчання використовували та аналізували реальні життєві ситуації. 1921 року в освітньому процесі Гарвардської школи бізнесу (Harvard Business School) учням запропонували висвітлити певну ситуацію (проблему), а потім проаналізувати її та представити власні шляхи її розв'язання. Саме в Гарварді було розроблено перші кейсові ситуації для навчання студентів бізнес-дисциплін [4].

В Україні кейс-метод набув поширення в другій половині 90-их років XX ст. у процесі вивчення природничих наук. Нині кейс-метод широко застосовують в освітньому процесі вищої школи, що дозволяє викладачу й студентам налагоджувати ефективну комунікацію, навчає студентів працювати в команді, аналізувати запропоновані ситуації, дискутувати, аргументовано доводити власне вирішення проблемної ситуації.

П. Скейлс стверджує, що кейс-метод – це «навчальна діяльність, що ґрунтується на реальних ситуаціях й орієнтована передусім на студентів; події, пов'язані з контекстуальною інформацією, які дають студентам змогу застосувати свої знання в реальних ситуаціях, вдосконалюючи при цьому навички впорядкування інформації, виявлення і вирішення проблеми» [9, с.111].

О. Чуб визначає кейс-метод як «спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, за якої кожен студент відчуває себе успішним, інтелектуально спроможним до нових рішень та ідей» [7, с.3].

Навчання з використанням кейс-методу відрізняється від традиційних методів передусім тим, що викладач стає рівноправним учасником освітнього процесу, він є помічником, консультантом, експертом, який допомагає студентам зорієнтуватись в інформаційних джерелах,

мовній практиці, він організовує дискусію, керує ходом діяльності, підтримуючи необхідний темп роботи. При цьому студентам пропонуються завдання з підготовки мультимедійних презентацій, проведення інтерв'ю, вирішення проблемних ситуацій, презентуючи власні аргументи й доречні шляхи розв'язання окресленої проблеми.

О. Шовкопляс виокремив основні вимоги до застосування кейс-методу: «він повинен бути наближеним до реального життя; оформленим таким чином, щоб дозволяв встановлювати зв'язок із набутим життєвим досвідом, а також майбутніми життєвими ситуаціями студентів; надавати можливість інтерпретації, зважаючи на погляди учасників; містити проблеми і конфлікти; бути розглянутим з урахуванням індивідуальних знань, навичок і здібностей студентів; допускати різні варіанти рішення [8].

Найбільш відомими нині є такі типи кейсів: навчальні, практичні та науково-дослідні, які можуть бути представлені в різних форматах [1, с.61-69].

О. Шовкопляс виділив такі етапи створення кейсів: визначення мети їх створення; ідентифікація конкретної реальної ситуації відповідно до мети; проведення попередньої роботи з пошуку джерел інформації для кейса; збір даних із використанням різних джерел; підготовка первинного варіанта передання матеріалу кейса; отримання дозволу на публікацію кейса; обговорення кейса із залученням якомога ширшої аудиторії; підготовка методичних рекомендацій щодо використання кейса [8].

Цінним у застосуванні кейс-методу в процесі формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи є те, що студентам пропонується усвідомити реальну комунікативно-правописну ситуацію, опис якої відображає не лише практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс правописних знань, які необхідно засвоїти для її вирішення.

Роботу над кейсом розподіляємо на три етапи:

I етап – індивідуальна робота;

II етап – робота в малих групах;

III етап – презентація результатів роботи в групі під час загального обговорення.

Наведемо приклади застосування кейс-методу.

Завдання до кейса 1. Дослідити мовну традицію і літературну норму вживання прийменників *через* / *з* у складі словоформ на позначення дефісного правопису слів.

На I етапі студенти самостійно ознайомлюються із §3.3. Прийменники *через* і *з* у складі словоформ на позначення дефісного правопису слів монографії С. Омельчука «Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців» [3, с.128-140].

На II етапі розподіляємо академічну групу студентів на малі групи і для кожної малої групи визначаємо наступні завдання (можна жеребкуванням):

2.1. Проаналізувати нормативне функціонування прийменниково-іменникових словоформ на позначення дефісного написання слів в «Українських правописах» від 1921 р. до 2019 р.

2.2. Висвітлити семантичні відношення прийменника *через* на основі опрацьованих словникових статей у тлумачних словниках сучасної української мови.

2.3. Порівняти функціонування відповідників української словоформи з *дефісом* у сучасних правописах і

граматиках англійської, німецької, французької, польської, білоруської, російської мов.

На III етапі спікери кожної групи презентують рішення кейса, опоненти ставлять запитання, інформація систематизується у загальному висновку.

Завдання до кейса 2. Уявіть, що Вашу групу запросили на VI Міжнародну науково-практичну конференцію «Українська мова у світі» і запропонували презентувати зміни нової редакції «Українського правопису» на тему «Правопис слів іншомовного походження».

На I етапі студенти самостійно ознайомлюються із розділом III. Правопис слів іншомовного походження §121-140 нової редакції «Українського правопису» [6, с.124-134].

На II етапі розподіляємо академічну групу студентів на малі групи і для кожної малої групи визначаємо наступні завдання:

2.1. Проаналізувати особливості вживання приголосних звуків і букв на позначення приголосних. Представити опрацьований орфографічний матеріал як фрагмент відео уроку «Українська мова для етнічних українців» у YouTube.

2.2. Проаналізувати особливості вживання голосних звуків і букв на позначення голосних. Представити опрацьований орфографічний матеріал як фрагмент відео уроку «Українська мова для етнічних українців» у YouTube.

2.3. Проаналізувати особливості відмінювання слів іншомовного походження. Представити опрацьований орфографічний матеріал як фрагмент відео уроку «Українська мова для етнічних українців» у YouTube.

На III етапі спікери кожної групи презентують матеріали кейса, добре продумують стиль розповіді, письмово готують виступ, систематизують інформацію у відео уроці «Українська мова для етнічних українців» у YouTube.

Як бачимо, практична значущість кейс-методу полягає в тому, що опрацювання різноманітних ситуацій, які можуть виникнути під час виконання суб'єктом своїх професійних функцій, у контексті застосування таких елементів методу, як рольова гра, робота в групі сприяє отриманню нового практичного досвіду, здобуття якого значно ускладнюється при використанні лише традиційних методів викладання.

З приводу цього слушною є думка Г. Товканець, яка стверджує, що «цінність кейс-методу полягає в тому, що у процесі навчання інтенсивно розвиваються особистісні та професійні здібності, формуються практичні навички та вміння: аналітичні (вміння класифікувати, виокремлювати важливу та менш суттєву інформацію, представляти та здобувати її, знаходити пропуски інформації і вміння її відновлювати); творчі (знаходити кілька рішень та вибирати оптимальні з них для відповідної ситуації); комунікативні (вміння вести дискусію, переконувати навколишніх, захищати власні погляди, складати звіт); соціальні (оцінювати поведінку людей, удосконалювати вміння слухати) [5].

Висновки. Отже, кейс-метод є інноваційним методом навчання у закладах вищої освіти, що забезпечує активне включення суб'єктів освітньої діяльності в процес здобуття знань, набуття вміння і навичок, надає можли-

вість самостійного використання їх на практиці з метою вирішення реальних комунікативних питань і відповідно підвищує ефективність лінгводидактичної підготовки студентів. Аналізуючи власний досвід переконані, що кейс-метод є результативним для формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Література

1. Андюсев Б.Е. Кейс-метод как инструмент формирования компетентностей. Директор школи. 2010. № 4. С. 61-69.
2. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі. Українська мова і література в школі. 2013. № 7. С. 18-23.
3. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
4. Романов І.Р. Метод кейсів: перспективи використання у навчанні майбутніх правознавців англійської мови. Молодий учений. 2017. № 10 (50). С. 529-534.
5. Шовканець Г.В. Особливості застосування кейс-методу у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця. Науковий вісник Ужгородського університету. 2011. Вип. 20. С. 148 – 150.
6. Український правопис у новій редакції: <https://mon.gov.ua> (дата звернення 03.06.2019).
7. Чуб О.О. Троші та кредит. Інтерактивні методи викладання дисциплін. Київ: КНЕУ, 2009. 326 с.
8. Шовкочьяс О.І. Використання кейс-методу в процесі професійно-орієнтованого навчання англійської мови у вузі.

Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. 2013. № 14. С.207-212.

9. Scales P. Teaching in the Lifelong Learning Sector. Maidenhead, England, 2013. 329 p.

References

1. Andjusev B.E. Keis-metod kak ynstrument formyrovanyia kompetentnosti. Dyrektor shkoly. 2010. № 4. S. 61-69.
2. Holub N. Sytuatsiynyi metod na urokakh ukrainskoi movy v shkoli. Ukrainська мова і література в школі. 2013. № 7. S. 18-23.
3. Omelchuk S. Suchasna ukrainska lnhvodydaktyka: normy v terminolohii i movna praktyka fakhivtsiv: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2019. 356 s.
4. Romanov I.R. Metod keisiv: perspektyny vykorystannia u navchanni maibutnikh pravoznavtsiv anhliskoi movy. Molodyi uchenyi. 2017. № 10 (50). S. 529-534.
5. Shovkanets H.V. Osoblyvosti zastosuvannia keis-metodu u protsesi profesii noi pidhotovky maibutnoho fakhivtsia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. 2011. Vyp. 20. S. 148-150.
6. Ukrainskiy pravopys u novii redaktsii: <https://mon.gov.ua> (data zvernennia 03.06.2019).
7. Chub O.O. Hroshi ta kredyt. Interaktyvni metody vykladannia dystsyplin. Kyiv: KNEU, 2009. 326 s.
8. Shovkopljas O.I. Vykorystannia keis-metodu v protsesi profesii no-orientovanoho navchannia anhliskii movi u vuzi. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. 2013. № 14. S. 207-212.
9. Scales P. Teaching in the Lifelong Learning Sector. Maidenhead, England, 2013. 329 p.

Vitiuk V.V.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, department of theory and methods of elementary education,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, vityuk-valentyna@ukr.net*

Ukraine, Lutsk

USING THE CASE METHOD IN THE PROCESS OF FORMING THE SPELLING OF THE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article notes the practical significance of the case method in the process of preparing the spelling of competent future elementary school teachers. The scientific intelligence clarified the categorical variation of the definition, disclosed the essence of the case method, determined the stages of the conduct, illustrated examples of the case method using examples of the new edition of Ukrainian Spelling. The author of the article claims that the use of the case method motivates students to gain new spelling knowledge by searching for the truth and the only correct ways to find it out, encourages the development of additional linguistic sources, generates a desire to resolve the contradictions between spelling knowledge and ignorance of orthogram or pointograms.

Key words: case-method, spelling, orthogram, prepositional noun word form, hyphen spelling.

UDK 374

Vorona L.I.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of Rososhin High School on scientific work,
doctoral student of Lugansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko**Ukraine, Poltava region, vil. Rozsoshentsi*

EXTRACURRICULAR EDUCATION INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH EXPERIENCE OF THE POLTAVA REGION

In the article, the author reveals the peculiarities of national-patriotic upbringing of Poltava youth in out-of-school institutions and provides a thorough analysis of the documentary and legal support of this process in the field of national educational policy on patriotic upbringing. Youth at the state level and summarize the main forms of work in the direction of student youth in out-of-school educational institutions of Poltava region.

Priority directions of work of extracurricular educational institutions for realization of national-patriotic education are distinguished: taking into account different spectrum of problems of national-patriotic education in educational programs, plans of work of educational institutions; strengthening the educational and methodological support and improving the material base of the institution; generalization and promotion of pedagogical experience of national patriotic education; establishment of constructive communication of educational institutions with non-governmental organizations of participants of hostilities, volunteer organizations; communication between the institution and the media to broadly cover the best achievements of national patriotic education; involvement of combatants in the circle work.

One of the main tasks of out-of-school educational institutions is to create an environment of national-patriotic upbringing of student youth. Extracurricular education has considerable experience in the methods and forms of educational, organizational and mass work that will contribute to the formation of national-patriotic consciousness of students, their attitude to the state, language, culture, national traditions of the Ukrainian people. The feeling of patriotism in Ukraine should become the highest and strongest spiritual force of a person, which will form an active life position.

Key words: *out-of-school educational establishments, national-patriotic education, national consciousness, student youth, participants of hostilities.*

Formulation of the problem. At the present stage of the development of an independent state, national-patriotic upbringing of student youth is a leading area of activity of institutions of general secondary education, as an important factor in the formation of national consciousness. To date, it is the institutions of extracurricular education that are publicly accessible institutions that provide students with additional knowledge, develop skills and interests, satisfy the needs of students in creative self-realization, contribute to the formation of personality of the future citizen. National-patriotic upbringing of student youth has always been relevant and important for extracurricular institutions; extracurricular education itself creates favorable conditions for exercising educational influence on the formation of pupils' consciousness. The analysis of scientific and pedagogical sources shows that national-patriotic upbringing in out-of-school educational establishments is an urgent problem, on which the future of Ukraine depends. Confirmation of this view is the active use of the idea of national patriotic education in economically developed countries based on the use of national intelligence [1].

Analysis of basic research. The foundations of educational processes in institutions of extracurricular education were revealed in the works of A. Makarenko, G. Vashchenko, V. Sukhomlinsky, K. Ushinsky. In their writings, scientists paid attention to the upbringing of patriotism in children, the love of their land and native land, their people and its history. National-patriotic education, as a basis for the formation of conscious personality, considered O. Bykovskaya, G. Vashchenko, V. Verbitsky, S. Rusova, L. Tichenko, G. Pustovit, T. Tishchenko, I. Bekh.

For example, V.O. Sukhomlinsky stated that "...patriotic upbringing of schoolchildren should be carried out on universal and national values, among which the leading ones are: love for the native land, the people and the Motherland, love for the most loved ones, family and family members, love for the mother tongue, respectful and caring attitude to the history and culture of the Ukrainian people, work for the benefit of their people and motherland" [9, p.256].

The outstanding teacher of the beginning of XX century A. Makarenko emphasized that patriotism is manifested not only in heroic deeds, not only a "heroic flash" is required from a real patriot, but also long, painful, hard work, often even very difficult, uninteresting, dirty" [4]. The school should educate, he believed, patriotic devotees, educators, skilled workers, people with a sense of duty and honor, who are aware of their dignity, with organizational skills, disciplined, cheerful and cheerful. A. Makarenko considered the upbringing of patriotism in children as a leading area of his pedagogical activity: "...Every educational step in our country should be riddled with patriotic upbringing, and if it is not, then it is upbringing no good. If I am told that all is well, but there is no patriotic upbringing, then I have to understand it so that all work is worthless" [4]. In his opinion, it is important to cultivate patriotism in children through the formation of the organizational skills that are most needed for a true patriot of their country, a «human creator for the benefit of their motherland», in particular, a sense of responsibility for the task, mutual assistance, the desire for rationalization and improvement of production. Every student should be a courageous, courageous, honest, hardworking patriot. All this is conveyed and brought up in

them through the education of the collective, the program of human nature, participation in the production work [10; 4, c.519]. The topic of national-patriotic education in Ukraine is especially relevant now – when in the East of Ukraine fighting continues to maintain territorial integrity and independence with the Russian invaders.

Goal. To analyze the documents in the field of educational policy concerning the national-patriotic upbringing of the student youth at the state level and to identify the main forms of work in the direction of the national-patriotic upbringing of the student youth in the out-of-school educational establishments of Poltava region.

Presenting main material. Patriotism (translated from Latin patria – country, motherland, homeland) – is love, devotion to the Motherland, the desire to serve its interests by its actions. The program of the Ukrainian patriotic upbringing of children and youth of the Institute of Problems of Upbringing of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine states: “...in the educational activity it is extremely important to create a sense of belonging to

children and students in Ukraine, personal responsibility for the fate of the state and the Ukrainian people, education of respect for state symbols, respectful attitude to the traditions and culture of representatives of all nationalities that inhabit our country” [7].

For the formation of a conscious personality, who is a true patriot, has an active life position, a complex system of patriotic education (Fig.1) must be implemented: moral education (formation of stable moral feelings and qualities, assimilation of moral norms and rules, development of moral motives and skills); public education (formation of the public as an integrated quality of personality, which enables a person to feel morally, socially, politically and legally capable and protected); national education (a system of views, beliefs, ideas, ideals, traditions, customs, designed to shape the world outlook and values of young people, to pass on to them the social experience, the heritage of the previous generations); patriotic education (formation of high patriotic consciousness, feeling of love for Ukraine, readiness for fulfilling public and constitutional duties).

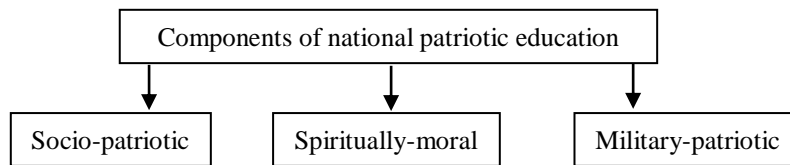

Figure 1. The main components of national-patriotic education

National-patriotic education is a deliberate and conscious process of organizing and stimulating active and creative activity of adolescents, mastering their knowledge of the cultural and historical experience of the Ukrainian people, forming in them a valuable attitude to the Motherland, society, themselves and to work. The most important priority of national-patriotic education is the formation of a valuable attitude of the person to the Ukrainian people, homeland, state and nation.

The purpose of national patriotic education is realized through the following educational tasks:

- formation of respect for the national past of Ukraine;
- respectful attitude to the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine, state symbols;
- enhancing the prestige of military service, respect for the defender of the country as a hero;
- formation of a tolerant attitude towards other peoples, cultures and traditions;
- the affirmation of humanistic morality as the basis of civil society;
- implementation of the best features of the Ukrainian mentality – diligence, freedom, justice, kindness, honesty, caring attitude to nature;
- popularization of speech culture [2].

The main documents in the field of educational policy concerning the national-patriotic education of students at the state level are:

- On approval of the plan of measures to strengthen national-patriotic upbringing of children and students, the order of the Ministry of Education and Science of 27.10.2014 № 1232;
- Methodological Recommendations on Patriotic Education, Letter № 1 / 9-614 of the Ministry of Education and Science of 27.11.2014;
- Methodical materials for use in carrying out information and explanatory work among the population and servicemen on the establishment of the Day of the Defender of Ukraine,

instruction of the Head of Administration of the President of Ukraine dated 23.10.2014 № 02-01 / 3078;

- On conducting Courage Lessons, letter of the Ministry of Education and Science of August 13, 2014 № 1 / 9-412;
- On approval of the Concept of national patriotic upbringing of children and young people and methodical recommendations on national patriotic upbringing in general educational institutions, Order № 641 of the Ministry of Education and Science of 16.06.2015;
- On approval of the Concept of National Patriotic Education of Children and Youth, Order № 585 of the Ministry of Education and Science of May 28, 2015;
- National idea in becoming a patriot citizen, program and educational component from 26.05.2015;
- The program of Ukrainian patriotic upbringing of children and students from May 26, 2015;
- Methodical recommendations on the bases of the activity of museums of the historical profile of preschool, secondary, extracurricular and vocational schools, letter of the order of the Ministry of Education and Science of May 22, 2015 № 1 / 9-255;
- On the Strategy of National Patriotic Education of Children and Youth for 2016–2020, Decree of the President of Ukraine of October 13, 2015 № 580/2015;
- On honoring the deeds of the participants of the Revolution of Dignity and perpetuating the memory of Heroes of Heavenly Hundred, Decree of the President of Ukraine of 11.02.2015 № 69/2015;
- Approval of the Action Plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine on honoring the memory of Heroes of Heavenly Hundred, order of the Ministry of Education and Science of March 31, 2017 № 519;
- Some issues of child and youth military-patriotic education, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.10.2018 № 845;

– On the Strategy of National Patriotic Education, Decree of the President of Ukraine dated May 18, 2019 № 286/2019;

– On national patriotic education in educational institutions in 2019/2020, letter of the order of the Ministry of Education and Science of 16.08.2019 № 1 / 9-523.

Legal framework for implementation of measures of national patriotic education in institutions of general secondary education of Poltava region:

– Regional target program of national patriotic education of children and youth for 2017–2020;

– Regional Concept of educational activity of educational institutions of Poltava region for the period 2015–2020;

– Program of national-patriotic upbringing of children and youth in Poltava region for 2016–2020;

– Program of realization of the Concept of pre-draft training and military-patriotic education of youth of Poltava region for 2015–2020 [6-8].

Issues of organization of national-patriotic education in the institutions of general secondary education of Poltava region are considered at the meetings of the Standing Committee of the Regional Council for Education, Science and Culture, “Coordination Council for Support and Development of United Territorial Communities of Poltava Region” in the direction of “Improvement of educational network” [3].

National-patriotic upbringing in an out-of-school educational setting is a flexible self-regulatory system that responds promptly to national, educational, cultural, social and other needs of the individual, provides cultural and professional self-determination, that is, exerts an active influence on the formation of young patriotic citizens. Out-of-school educational establishments, as public institutions for acquiring additional knowledge, developing skills and skills, create favorable conditions for the educational influence on the formation of the minds of students [6-8].

Out-of-school educational institutions of Poltava region carry out proper national-patriotic upbringing of children and youth are organizers of mass national-patriotic events, military-patriotic games, relay races, competitions, competitions, festivals, conferences. The coordinator of the direction of national-patriotic upbringing in the region is the Poltava Regional Center of Tourism and Local Studies of the students of the Poltava Regional Council [6].

In order to educate young patriots of Ukraine based on national dignity, high self-awareness and active public position, events are held annually in Poltava in the framework of the All-Ukrainian Children and Youth Military-Patriotic Game «Falcon» («Jura»). He directs the organization and conduct of the game «Falcon» («Jura») in the Poltava Oblast and the Department of Education and Science of the Poltava Oblast State Administration. The direct organization and holding of the game are vested in the Poltava Regional Center of Tourism and Local History of the Student Youth. Educational establishments of Poltava region are active participants of the game «Falcon» («Jura»). In the area, 279 swarms – participants of the game are certified and active. In the schools and extracurricular institutions there are circles of Cossack-knightly education «Jura» and «Junior Cossacks». Regional stages of the game are held annually at an appropriate level, gathering more than 300 participants – winners of district and city stages.

To promote military-patriotic upbringing of student youth by providing theoretical and practical training; formation of high moral values, patriotism and spirituality in youth;

Improvement of competence and psychological stability of young people to the challenges of today The Poltava Regional Center of Tourism and Local Lore under the leadership of the Department of Education and Science of the Poltava Regional Administration is conducting the regional military-patriotic game «Petliursky Vyshkil» (in 2019, 21 teams participated).

The Poltava Regional Center for Tourism and Local Studies of the students of the Poltava Regional Council has established a regional military-patriotic camp «Young paratrooper». In the camp, they study military affairs and recover students of military-patriotic clubs and circles, students of institutions of general secondary education in Poltava region [6].

Annual regional conference of student youth «Poltava region – the land is my holiday» (organized by POTCTSUM). To participate in the conference are invited the best students of tourist-local history circles, young local lore, members of search units of general secondary and extracurricular education, educational institutions subordinated to the Poltava Regional Council [6].

Every institution of general secondary education, including the institution of extracurricular education, should become for every child the center of becoming a patriot of Ukraine. Educator, leader of the circle should be an example of a citizen who loves his country, his people, is ready to selflessly work to build and strengthen the country as a sovereign, independent, democratic, rule of law, ensure its national security, promote the unification of the Ukrainian people and the establishment of civil peace and peace in society.

Priority directions in the work of out-of-school educational establishments for the realization of national-patriotic education should be: inclusion of diverse spectra of national-patriotic education in educational programs, plans of work of institutions; improvement of educational and methodological support and material base of the institution; generalization and dissemination of pedagogical experience on national-patriotic education of teachers; establishment of constructive interaction of institutions with non-governmental organizations of combatants, volunteer organizations; the interaction of the institution and the media to broadly cover the best experience of national patriotic education; involvement of combatants (ATO – OOS) in the group work.

Conclusions. One of the main tasks of out-of-school educational institutions is to create an educational environment for national-patriotic upbringing of student youth. Extracurricular education has considerable experience in the methods and forms of educational, organizational and mass work that contribute to the formation of national-patriotic consciousness of students, their attitude to the state, language, culture, national traditions of the Ukrainian people. The feeling of patriotism is the highest and the strongest spiritual force of a person, which leads him to an active life position – this is very important for Ukraine today and necessary for the formation of a capable Armed Forces and nationally conscious intelligentsia, which is the driving force of the development of Ukrainian national culture and education.

Literature

1. Ворона П.В. Тенеза освіти Ізраїлю – ідеологічний аспект для становлення нації // П.В. Ворона / Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. С.359-362.

2. Гавлітіна Т. Організаційно-педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків у позашкільному навчальному закладі // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник Волинського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. 2006. № 4 (52). С.57-58.

3. Департамент освіти і науки ПОДА офіційний сайт. URL: www.poltav-oblosvita.gov.ua/.

4. Макаренко А.С. Методика виховної роботи / Макаренко А.С. К.: Рад. шк., 1990. 366 с.

5. Міколаєнко А.Є. Патріотичне виховання учнівської молоді в педагогічній спадщині А. Макаренка. «Молодий вчений» № 2 (42) лютий, 2017 р. С.518-521.

6. Полтавський центр туризму та краєзнавства учнівської молоді. URL: <https://www.poltavatourcenter.pl.ua/>.

7. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.

8. Пустовіт Т.П. Патріотичне виховання дітей і молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструктори / Григорій Петрович Пустовіт // Педагогіка і психологія. 2015. С.35-41.

9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: у 5т. К.: Радянська школа. 1976. Т.3. С.7-279.

10. Vorona Petro, Vorona Larysa. Managing scientific-pedagogical team with considering the creative acquisition of A.S. Makarenko and the main provisions of management actual problems of state management // Materials of XXXI international scientific conference (02.04.2019). Tbilisi: International Publishing House "Progress", 2019, p. 53-56.

References

1. Vorona P.V. Heneza osvity Izrayilyu – ideolohichnyy aspekt dlya stanovlennya natsiyi [Genesis of Israel's education – ideological aspect for nation-building] / Educational and scientific support of activity of the components of the security and defense sector of Ukraine: abstracts of XI All-Ukrainian scientific-practical conference (Khmelnitsky, November 15, 2018). Khmel'nitsky: The Issue of the NADPSU, 2018. p. 359-362. [in Ukraine]

2. Gavlitina T. Organizatsiyno-pedahohichni umovy natsionalno-patriotichnoho vykhovannya pidlitkiv u pozashkilnomu zakladi [Organizational and pedagogical conditions of national-patriotic

upbringing of adolescents in an out-of-school institution] // Pedagogical search. Scientific and methodological bulletin of the Volyn regional institute of postgraduate pedagogical education. 2006. № 4 (52). p.57-58. [in Ukraine]

3. Ofitsynnyy sayt viddilu osvity i nauky PODA [Department of Education and Science PODA official site]. URL: www.poltav-oblosvita.gov.ua/[in Ukraine]

4. Makarenko A.S. Metodyka vykhovnoyi roboty [Methodology of educational work] / Makarenko A.S. K.: Rad. Shk., 1990. 366 p. [in Ukraine]

5. Mikolayenko A.E. Patriotic upbringing of student youth in A. Makarenko pedagogical heritage [Patriotic upbringing of student youth in the pedagogical heritage of A. Makarenko]. "Young Scientist" No. 2 (42), February, 2017, p. 518-521. [in Ukraine]

6. Poltavskyy tsentr turizmu ta kraeyznavstva uchnivskoyi molodi [Poltava Center for Tourism and Local History of Student Youth]. URL: <https://www.poltavatourcenter.pl.ua/>[in Ukraine]

7. Prohrama ukrayinskoho patriotichnoho vykhovannya ditey ta uchnivskoyi molodi [Program of Ukrainian Patriotic Education of Children and Student Youth]. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. [in Ukraine]

8. Patriotichne vykhovannya ditey ta molodi v pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: teoretichni ta prykladni dzyaynery [Pustovit GP Patriotic upbringing of children and young people in out-of-school educational institutions: theoretical and applied designers] / Grigory Pustovit // Pedagogy and psychology. 2015. p. 35-41. [in Ukraine]

9. Sukhomlinsky V.O. Serse viddayu dityam [I give my heart to the children] / VO Sukhomlinsky // Selected works: in 5t. K.: Soviet school. 1976. Vol.3. p.7-279. [in Ukraine]

10. Vorona Petro, Vorona Larysa. Upravlinnya naukovopedahohichnym kolektivom z ohlyadu na tvorche prydbannya A.S. Makarenko i osnovni polozhenya upravlinnya aktualnymy problemamy derzhavnoho upravlinnya [Managing scientific-pedagogical team with considering the creative acquisition of A.S. Makarenko and the main provisions of management actual problems of state management] // Materials of XXXI international scientific conference (02.04.2019). Tbilisi: International Publishing House "Progress", 2019, p. 53-56. [in Ukraine]

Ворона Л.І.,

к.пед.н., заступник директора Розсошинської гімназії з наукової роботи,
докторант Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

Україна, Полтавська обл., с. Розсошенці

ЗАКЛАДИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: ДОСВІД ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті авторка розкриває особливості проведення національно-патріотичного виховання молоді на Полтавщині у закладах позашкільля. Проведено ґрунтовний аналіз документального правового забезпечення цього процесу у сфері освітньої політики щодо національно-патріотичного виховання учнівської молоді на державному рівні та узагальнено основні форми роботи у напрямку національно-патріотичного виховання учнівської молоді в закладах позашкільної освіти Полтавської області.

Виокремлено пріоритетні напрямки роботи закладів позашкільної освіти для реалізації національно-патріотичного виховання: врахування різнобічних спектрів проблематики національно-патріотичного виховання у навчальних програмах, планах роботи навчальних закладів; посилення навчально-методичного забезпечення та покращення матеріальної бази закладу; узагальнення і пропаганда педагогічного досвіду національно-патріотичного виховання; налагодження конструктивної комунікації закладів освіти з громадськими організаціями учасників бойових дій, волонтерськими організаціями; комунікація закладу та ЗМІ для широкого висвітлення кращих доробок національно-патріотичного виховання; залучення до гурткової роботи учасників бойових дій.

Одним з основних завдань закладів позашкільної освіти зазначено формування середовища національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Позашкільна освіта має значні напрацювання методів і форм навчально-виховної, організаційно-масової роботи, які сприятимуть формуванню національно-патріотичної свідомості вихованців, їх ставлення до держави, мови, культури, національних традицій українського народу. Почуття патріотизму в Україні має стати найвищою та найсильнішою духовною силою людини, що формуватиме активну життєву позицію.

Ключові слова: заклади позашкільної освіти, національно-патріотичне виховання, національна свідомість, учнівська молодь, учасники бойових дій.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Вороніна К.В.,*к.філол.н., доцент кафедри англійської мови**Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, k.v.voronina@karazin.ua***Валійова Т.Б.,***ст. викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету радіоелектроніки, tvaliyovab@gmail.com**Україна, м. Харків*

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розкрито теоретичну можливість впливу навчальної дисципліни «Іноземна мова» на формування умінь ділового спілкування у майбутніх фахівців немовного профілю в освітньому просторі. Виявлено і експериментально визначено сукупність педагогічних умов і факторів, які забезпечують результативність формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів. Уточнено сутність та визначено структурні компоненти вмінь іншомовного ділового спілкування, обґрунтовано критерії та рівні їх сформованості, виділена сукупність факторів і принципів успішного формування вмінь ділового спілкування при вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей. Особливе значення мають комунікативні вміння, а зокрема, вміння іншомовного ділового спілкування, оскільки професійна комунікація є основним інструментом технології професійної діяльності.

Ключові слова: *формування умінь, педагогічні умови та фактори, ділове спілкування, компетентнісний підхід, змістовні і процесуальні компоненти.*

Постановка проблеми. В епоху глобалізації, інтеграції вітчизняної вищої професійної освіти в міжнародну освітню спільноту та простір професійної мобільності зростає потреба українського суспільства в фахівцях, здатних сприяти налагодженню міжкультурних і наукових зв'язків, представляти свою країну за кордоном, ставитися з повагою до духовних цінностей інших країн і народів. У зв'язку з цим якість вищої освіти характеризується не тільки обсягом знань за фахом, а й здатністю майбутніх випускників до іншомовного ділового спілкування. У даному контексті дисципліна «Іноземна мова» в освітній системі немовних закладах вищої освіти (ЗВО) зазнає істотних змін, і це стосується в першу чергу того, що вона виходить за рамки навчального предмету і стає засобом формування фахівця, здатного до самоосвіти і творчості.

У загальному контексті європейських тенденцій глобалізації, економічної, культурної та освітньої інтеграції відбувається переосмислення мети і результату сучасної системи української освіти. Вища школа сьогодні повинна формувати нову систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності студентів, тобто сучасні ключові компетенції, на основі яких формується компетентнісний підхід до освіти, пов'язаний з модернізацією його змісту, оптимізацією способів і технологій організації освітнього процесу. Що стосується вищої професійної освіти, то її сенс полягає в оновленні навчальних програм адекватно міжнародним вимогам до рівня підготовки студента.

Мета вищої освіти сьогодні полягає в підготовці фахівців, які володіють професійною компетентністю як інтегральною характеристикою ділових і особистісних якостей, що відображає не тільки рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення цілей професійної

діяльності, а й соціально-моральну позицію особистості. Заклад вищої освіти в цьому відношенні виступає центром науки і освіти, професійного становлення та самореалізації майбутніх фахівців.

У той же самий час розвиток сучасного конкурентного ринку в Україні, цілеспрямована інтеграція України у світову економіку і розширення в зв'язку з цим міжкультурних та міжнаціональних зв'язків і комунікацій зумовили життєву необхідність володіння випускниками вищих навчальних закладів вміннями міжкультурного ділового спілкування, що не могло не позначитися на змісті навчання іноземної мови в немовних закладах вищої освіти. Тому **метою даної статті** є набуття студентами комунікативної компетентності, необхідної для кваліфікованої інформаційної та творчої діяльності в різних сферах і ситуаціях ділового партнерства, спільної виробничої та наукової роботи, тобто формування умінь ділового спілкування у студентів засобами іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування іншомовного ділового спілкування у професійній підготовці майбутніх фахівців вбирає чимало аспектів, що є предметом дослідження таких науковців, як С.М. Бучацька, О.Г. Каверіна, А.П. Коваль, С.В. Козак, В.В. Любашина, Л.М. Паламар, та ін. У роботі формування психологічної готовності студентів до ділового спілкування іноземною мовою розглядається з позицій особистісно-діяльнісного підходу (Л.В. Засекіна, І.А. Зімняя, О.О. Леонтьєв та ін.), який передбачає спеціальну організацію процесу діяльності суб'єкта з опанування іноземним мовленням.

Аналіз існуючої практики і вивчення матеріалів дослідження з даної проблеми дозволили нам зробити висновок, що в процесі підготовки майбутніх фахівців в системі вивчення іноземної мови приділяється недостатньо уваги формуванню навичок і вмінь іншомовного ділового

спілкування. Основними показниками рівня розвитку умов до ділового спілкування іноземною мовою є існуючі на сьогодні вимоги щодо рівня володіння мовою, які є міжнародно визнаними в академічному і професійному середовищах. Так, наприклад, такі стандартні вимоги на сьогодні розроблені для англійської мови для здобуття ступеня бакалавра [3, с.8-10].

Але несформованість професійно важливих якостей, пов'язаних з діловим спілкуванням, невідповідність рівня їх розвитку вимогам, що пред'являються до діяльності майбутнього фахівця, призводять до його тривалої професійної адаптації в виробничих ситуаціях. Рішення проблем розвитку спеціальних умінь, пов'язаних з володінням професійного ділового спілкування в закладах

вищої освіти на професійному рівні – є пріоритетною умовою підвищення якості професійної підготовки фахівця.

Володіння вміннями ділового спілкування – інтегративна якість особистості сучасного фахівця, яка представляє синтез загальнокультурних, індивідуальних і професійних характеристик. Формування даних умінь передбачає розвиток іншомовної комунікативної компетентності в єдності складових її компонентів, а саме:

1. лінгвістичного;
2. соціолінгвістичного;
3. міжкультурного.

Розглянемо чинники, які активізують процес становлення іншомовної комунікативної компетентності, що представлені на рис.1.

Рис.1. Чинники активізації процесу становлення іншомовної комунікативної компетентності

Завдяки отриманим результатам в ході дослідження може бути створена база організаційних, змістовних і методичних основ конструювання навчально-виховного процесу з формування у студентів умінь ділового спілкування на заняттях з іноземної мови. Достовірність і об'єктивність результатів дослідження обумовлені методологічною обґрунтованістю логіки дослідження, системним використанням різних методів дослідження, спрямованих на поставлені цілі та задачі, тривалою експериментальною роботою, що підтверджуються аналізом результатів.

Ефективність формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей ЗВО пов'язана зі створенням оптимальних педагогічних умов на заняттях з іноземної мови: опора на особистісно-орієнтовану концепцію навчання; використання в навчальному процесі інтерактивних методів викладання; застосування функціонально-комунікативного підходу до побудови змісту навчання та відбору мовного матеріалу; комплекс вправ, у яких головне місце займають комунікативні вправи, які виконуються у певній послідовності і необхідній кількості; широке використання візуального підґрунтя і візуальної презентації матеріалу; використання засобів і прийомів, які зменшують вплив рідної мови; ефективне використання парних, групових і самостійних прийомів роботи, що базуються на професійних знаннях, життєвому та мовному досвіді студентів.

Результативність формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей ЗВО оцінюється на підставі критеріїв, відповідних структурних компонентів даних умінь: комунікативного та мотиваційного; додаткових критеріїв оцінки мовних творів студентів.

У ході дослідження були вирішені такі завдання: виділені критерії та рівень володіння студентами немовних спеціальностей вміннями ділового спілкування англійською мовою; вивчення студентами змісту дослідної

програми, заснованої на сукупності дидактичних засобів і педагогічних умов оптимізації навчання студентів англійській мові; здійснено стимулювання інтересів і мотивів до оволодіння вміннями іншомовного ділового спілкування; простежено динаміку розвитку комунікативної компетентності і мотивації студентів до оволодіння вміннями англійської мови ділового спілкування в групі до і після закінчення навчання; підтверджені дані, отримані в ході формуючого експерименту шляхом проведення контрольного зрізу знань.

Для вирішення перерахованих вище завдань було використано такі методи: обсерваційні спостереження; соціологічні анкетування, опитування; аналіз продуктів діяльності студентів; тестування; моделювання педагогічних умов оптимізації програми підготовки студентів до іншомовного ділового спілкування; статистична обробка результатів дослідної роботи.

Результати навчання виявили більш істотну динаміку сформованості комунікативного та мотиваційного критерію у студентів експериментальної групи в порівнянні з контрольною групою, чим підтвердили продуктивність навчальної програми формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей.

Іншим важливим показником виступає психологічна готовність до здійснення іншомовного ділового спілкування, яка розуміється «складною інтегральною властивістю особистості, яка характеризує її здатність до спілкування іноземною мовою в майбутній професійній діяльності» [1, с.7].

Іншомовне ділове спілкування здійснюється в усній та письмовій формах, які відрізняються певними особливостями. Усне іншомовне ділове мовлення ми розуміємо як процес слухового сприйняття, розуміння та усного продукування професійно-значущої інформації іноземною мовою у ситуаціях ділового спілкування. Характерними рисами усного іншомовного ділового спілкування виступають: інтонаційне забарвлення; обмежене

використання жестів, міміки, що надають діловому мовленню відтінок переконливості та певної емоційності; з точки зору синтаксичної будови – здебільшого вживання простих речень; лінійність у часі; спілкування з урахуванням соціокультурних особливостей іноземних співрозмовників.

Аналіз наукових досліджень показав, що дана проблема достатньо розроблена на рівні загальної педагогічної теорії і практики, проте, залишаються малодослід-

женими питання вивчення процесу формування умінь ділового спілкування засобами навчальної дисципліни «Іноземна мова» у студентів немовних спеціальностей. В існуючих методиках не знаходять відображення актуальні цілі навчання іноземної мови на сучасному етапі, а включені тільки компоненти змісту навчання, які представлені методично недостатньо ефективними. Крім того, спостерігається великий розрив між отриманням знань студентами і застосуванням цих знань на практиці (рис.2).

Рис 2. Суперечності між отриманням знань студентами і застосуванням цих знань на практиці.

Окреслені вище протиріччя дозволили нам сформулювати проблему: які чинники та педагогічні умови сприяють ефективному формуванню умінь ділового спілкування у майбутніх фахівців і в чому специфіка освітніх технологій, що забезпечують їх реалізацію засобами навчальної дисципліни «Іноземна мова» на немовних спеціальностях у вищих навчальних закладах. У відповідності з поставленою метою було висунуто гіпотезу: процес формування умінь ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей засобами іноземної мови буде більш ефективним, якщо:

- в основу процесу навчання іноземної мови ділового спілкування буде покладено особистісно-орієнтований підхід,

- організаційний компонент програми формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів буде включати інтерактивні методи викладання, адекватні комунікативному, проблемному і творчому характеру змісту навчання ділової іноземної мови.

Теоретично обґрунтували можливість впливу навчальної дисципліни «Іноземна мова» на формування умінь ділового спілкування у майбутніх фахівців немовного профілю в освітньому просторі та виявили і експериментально обґрунтували сукупність педагогічних умов і факторів, що забезпечують результативність формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей. Також було теоретично і експериментально обґрунтовано програму формування умінь ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей при вивченні іноземної мови.

- Сучасною наукою накопичено багатий досвід щодо вдосконалення організації навчання іноземним мовам у

вищій школи. Проте корінні перетворення в суспільстві, оновлення цілей і змісту освіти створили реальні передумови для перегляду технологій навчання іноземним мовам, вирішення питань підвищення мотивації до їх вивчення на немовних спеціальностях у закладах вищої освіти, розробки багаторівневої особистісно-орієнтованої іншомовної підготовки студентів і формування у закладах вищої освіти активного інформаційно-навчального мовного середовища.

- Головною цільовою установкою в державному освітньому стандарті стає практичне володіння іноземною мовою як засобом міжкультурної комунікації в діловій і професійній сфері взаємодії. Разом з тим, комунікативна компетентність – це сукупність вмінь та навичок, необхідних для ефективного спілкування, як ймовірний результат іншомовної підготовки полягає не тільки і не стільки в грамотному володінні іноземною мовою, а в орієнтації цієї підготовки на внутрішнє особистісне зростання майбутнього фахівця, здатного нарощувати професійний інтелектуальний капітал, переживати цикли своєї власної професійної реконструкції, успішно конкурувати в кризових ситуаціях. Саме тому необхідно гармонійне поєднання теоретичних і практичних компонентів змісту іншомовного навчання, використання інтерактивних освітніх технологій, що провокують студентів на самостійні дії в постійно мінливих умовах і активізують приховані резерви особистості.

- Реалізація культурно-освітнього потенціалу іноземної мови у закладах вищої освіти має на меті задоволення пізнавальних інтересів людини, реалізацію особистих контактів, розкриття і розвиток внутрішніх можливостей засобами цього навчального предмета.

Використання іноземної мови як засіб формування вмінь ділового спілкування у студентів дозволяє розвивати такі якості фахівця-професіонала, як:

- вміння ясно і чітко висловлювати думки, переконувати, аргументувати, будувати докази, аналізувати, висловлювати судження, передавати раціональну і емоційну інформацію, наочно і переконливо проводити презентацію своїх ідей, організувати і підтримувати діалог;

- навички роботи в команді, володіння різними соціальними ролями в колективі, орієнтованість в різних ситуаціях спілкування, готовність до нестандартних, креативних рішень.

Існує також суттєва відмінність у вживанні мовних норм в усному та писемному мовленні [2, с.128]. Звичайно, усе ділове мовлення, що характеризується високим рівнем формалізації, практично позбавлене відхилень від норм, однак у випадку, коли такі все ж трапляються, вони не привертають до себе уваги настільки, наскільки це могло би бути у випадку письмового ділового мовлення, де будь-які відхилення від норми є зовсім неприпустимими.

У зв'язку з цим істотно підвищується роль навчально-педагогічної діяльності, яка розглядається як цілісний освітній процес, спрямований на розвиток у студентів внутрішніх установок, мотивів, які спонукають їх до подальшої самоосвіти та самовдосконалення. У даному контексті найбільші можливості відкриває індивідуально-орієнтований підхід, метою якого у вищій школі є забезпечення кожному студенту умов для максимального розвитку його здібностей, становлення його творчої індивідуальності. При цьому навчання будується на основі технологій активізації та інтенсифікації діяльності студентів, комунікативного та контекстно-ситуативного підходів та передбачає врахування індивідуальних особливостей і інтересів кожного студента.

Висновок. Головною особливістю побудови програми навчання студентів іншомовного ділового спілкування є пошуковий підхід до організації їх пізнавальної діяльності. Творчий пошук реалізується на основі систематичного вирішення проблем, дискусій, ситуативного моделювання. Навчання здійснюється з орієнтацією на продуктивну діяльність студентів, метою якої стає розвиток можливостей самостійного освоєння нового досвіду, придбання нових знань, способів дій, особистісних смислів. Стимулювання пізнавальної активності студентів і зворотний зв'язок досягається шляхом обов'язкового систематичного контролю і перевірки їх знань.

У ході експериментального дослідження були виділені наступні критерії сформованості вмінь іншомовного ділового спілкування у студентів немовних спеціальностей: комунікативна компетентність (в єдності всіх її складових: лінгвістична, соціолінгвістична, міжкультурна компетенція); додаткові критерії оцінки мовних творів студентів (симетричність / асиметричність в спілкуванні, адаптивність / неадаптивність спілкування, продуктивність / непродуктивність спілкування); мотивація до вивчення ділової англійської мови: розуміння феномену ділового спілкування і його місця в сучасному світі; усвідомлення необхідності оволодіння вміннями іншомовного ділового спілкування; зацікавленість, яку вияв-

ляють студенти при оволодінні вміннями іншомовного ділового спілкування; активність студентів у використанні ресурсів англійської мови для організації свого навчання і дозвілля.

Ефективність процесу формування умінь іншомовного ділового спілкування у студентів була забезпечена використанням в навчанні інтенсивних, розвиваючих, інтерактивних методик та багатих можливостей колективних, групових, парних та індивідуальних форм роботи. Впровадження активних форм занять сприяло розвитку ділових якостей майбутніх фахівців, самостійності та пізнавальної активності студентів, їх творчих здібностей, підвищенню загальної якості навчання.

Іншомовна компетентність забезпечує певний культурний рівень усного й письмового мовлення та невербальної мовленнєвої поведінки. Формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів ЗВО різних напрямів підготовки на сучасному етапі розвитку світової спільноти слід розглядати як обов'язкову складову загальної фахової підготовки. Для забезпечення ефективності процесу формування іншомовної комунікативної компетентності доцільно розробляти нові методологічні підходи й визначати педагогічні умови їх реалізації, над чим сьогодні працюють вітчизняні вчені та педагогіки-практики. Аналіз моделей комунікативної компетенції свідчить про те, що всі вони побудовані на засадах системного підходу, який передбачає дослідження комунікативної компетенції як системи, визначення її внутрішніх особливостей і зв'язків. Зауважимо, що вчені розглядають іншомовну комунікативну компетенцію як цілісну структуру, в якій виокремлюють окремі підструктури (компоненти, складові, елементи, види компетенцій тощо). Отже, отримані в процесі дослідження результати експериментального дослідження доводять правильність гіпотетичних положень про ефективність і доцільність розроблених педагогічних умов і дидактичних основ підготовки студентів немовних спеціальностей до ділового іншомовного спілкування та міжкультурної взаємодії і можливості їх практичної реалізації. Узагальнюючи, зазначимо, що розглянуті нами питання не вичерпують окресленої проблеми і потребують подальшого її дослідження.

Література

1. Бучацька С.М. Формування психологічної готовності студентів до ділового спілкування іноземними мовами: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Хмельницький, 2009. 22с.
2. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування. 3-тє вид. Київ, Вища школа, 1982. 287с.
3. Бакаєва Т.Є., Борисенко О.А., Зуєва І.І. Програма з англійської мови для професійного спілкування. Київ, Ленвіт, 2005. 119 с.

References

1. Buchacz`ka S.M. Formuvannya psy`xologichnoyi gotovnosti studentiv do dilovogo spilkuvannya inozemny`my` movamy`: avtoref. dy`s. ... kand. psy`xol. nauk; specz. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psy`xologiya». Xmel`ny`cz`kyj, 2009. 22s.
2. Koval` A.P. Kul`tura dilovogo movlennya. Py`semne ta usne dilove spilkuvannya. 3-tye vy`d. Ky`yiv, Vy`shha shkola, 1982. 287s.
3. Bakayeva G.Ye., Borysenko O.A., Zuyeva I.I. Programa z anglis`koyi movy` dlya profesijnogo spilkuvannya. Ky`yiv, Lenvit, 2005. 119 s.

Voronina K.V.,

*PhD in Linguistics, Associate Professor of the Department
of English Language of V.N. Karazin Kharkiv National University, k.v.voronina@karazin.ua*

Valiiova T.B.,

*senior lecturer of the Department of Foreign Languages
of Kharkiv National University of Radio Electronics, tvaliyovab@gmail.com*

Ukraine, Kharkiv

**BUSINESS COMMUNICATION SKILLS FORMATION OF NON-LINGUISTIC
SPECIALTIES STUDENTS BY MEANS OF A FOREIGN LANGUAGE**

The paper covers the impact that the foreign language discipline has on formation of business communication skills of students of non-linguistic specialties. The main emphasis is placed on the necessity of forming business communication skills as a key component of professional competencies of students of non-linguistic specialties. The importance of favourable pedagogical conditions for successful business communication skills formation is experimentally proven. The structural components of foreign language business communication skills are defined in the paper as well as factors and principles of successful skill formation.

Key words: *skills formation, pedagogical conditions and factors, business communication, competence approach, content and procedural components.*

УДК 37.012 (477):001.891

Кондратенко Ю.І.,

педагог-дослідник закладу загальної середньої освіти «Бердянська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3»
Бердянської міської ради Запорізької області, jules.kondratenko@gmail.com

Україна, м. Бердянськ

СТАНОВЛЕННЯ ПРОВІДНИЦЬКОЇ ПАРАДИГМИ В ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті представлено чинники, що визначають становлення провідницької парадигми в національному просторі освіти України; її ознаки; досліджено історичні витoki провідництва як форми соціального управління; ресурсами історико-педагогічних досліджень встановлено українську етнічну природу цього феномену; визначено характер та особливості поліпарадигмальності освітнього простору України.

Ключові слова: провідництво, поліпарадигмальність, автохтонність, провідницька парадигма.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. «наукоємність» освітніх систем визначається їх насиченістю здобутками науки, як педагогічної, так і з інших галузей. Науковість освітнього простору концентрується в певних моделях, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження. За Т. Куном ці моделі, зразки отримали назву парадигм. Успішна освіта не може ґрунтуватися лише на індивідуальному досвіді, навіть самому видатному. Необхідні наукові системи аналізу, узагальнень, смислів, ідей, візій, якими повинні оволодіти всі суб'єкти освітнього процесу.

Освітнє поле України будується, розвивається відповідно до суспільних цілей та науково обґрунтованих засобів, методів і шляхів їх здійснення. Це передбачає множини педагогічних теорій, систем, концепцій, технологій та методик. Саме вони є основою концептуальних моделей, уявних ідеальних варіантів розвитку освіти. Базові моделі сучасної освіти побудовані з урахуванням родових, сутнісних особливостей напрацьованих людською історією типів взаємодії між учасниками освітнього процесу для досягнення суспільно визначених цілей та стандартів. Кожній такій базовій моделі відповідає певна наукова педагогічна парадигма.

У сучасній педагогічній науці започатковано немало спроб обґрунтування та виокремлення основних наукових парадигм у вигляді системи координат, яка б дозволила суб'єктам освіти орієнтуватися у безмежному просторі освітнього досвіду минулого та сучасності. Завдяки методологічному осмисленню проблем та перспектив національної системи освіти, що перебуває у процесі кардинального реформування, ми констатуємо на початку ХХІ століття активне становлення провідницької парадигми та зростання наукового інтересу до неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї поліпарадигмальності освітнього простору найбільш повно розкриті у працях І. Колесникової, Г. Корнетова, О. Прикота.

Проблему парадигмального осягнення ідей національного освітнього простору досліджують В. Андрущенко, І. Бех, А. Вербицький, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, С. Клепка, І. Колесникова, Г. Корнетов, К. Корсак, В. Кремень, В. Крижко, В. Луговий, В. Лугай, М. Михальченко, В. Огнев'юк, О. Прикот, О. Романовський, О. Старикова, О. Старокожко, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, А. Фурман.

Аналіз поліпарадигмальності освітнього простору України засвідчує серйозні дослідження провідницької

парадигми на методологічному рівні у працях І. Богданова, М. Елькіна, Н. Калити, С. Клепка, О. Козлової, В. Крижко, І. Кушніренка, С. Лисакова, Г. Луценка, С. Немченка, М. Окси, Н. Орлової, О. Старокожко, О. Філоненко, В. Чорного, І. Шумілової.

Проблему провідництва в освіті досліджують зарубіжні науковці І. Адієс, М. Барбер, Е. Барендт, М. Барлінгейм, Г. Белл, С. Болл, Д. Вітті, Ш. Гевіртц, Марк Е. Генсон, Ф. Гесс, Д. Грессо, П. Друкер, Р. Елмор, Л. Ерл, Д. Канеман, У. Каннінгем, Ф. Кумз, Г. Левін, Е. Ліберман, Г. Мінцберг, П. Мортімор, С. Сарасон, Т. Серджіованні, К. Стівен, П. Тарстон, М. Фуллан, Д. Харт, Д. Хопкінс, П. Чекланд.

Мета статті: визначити чинники становлення провідницької парадигми в національному просторі освіти; її ознаки; синергії та трансверсалії в системі поліпарадигмальності цього простору.

Завдання:

1. Ресурсами історико-педагогічних досліджень з'ясувати генезу провідницького руху у формуванні самобутнього характеру освіти України.

2. Дослідити характер та особливості поліпарадигмальності освітнього простору України.

3. Здійснити рефлексію соціальних та освітніх імперативів становлення провідницької парадигми в освіті України ХХІ століття.

4. Визначити місію та візію провідницької парадигми у зміні ментальних орієнтирів суб'єктів освіти.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХІ ст. актуалізується завданням вирішення функціонально-методичних задач конкретної педагогічної діяльності, базовим підґрунтям якої є феномен парадигми. Сучасна педагогічна наука характеризується конкретним виявленням науково обґрунтованого буття, яке визначається всіма наявними в освітньому полі парадигмами, тобто має поліпарадигмальну спрямованість. У «чистому» вигляді та чи інша парадигма освіти практично не існують або зустрічаються вкрай рідко. Як правило, вони (парадигми) співіснують, пронизуючи, доповнюючи одна одну (або ж конфліктують). Так, деякий час одна з них виступає провідною, а потім, за схемою Т. Куна, поступається іншій.

У сучасній системі освіти існують принципово різні теоретичні підходи до змісту парадигми, що визначають стратегію і спрямовують хід конкретного дослідження. Ці відмінності проявляються в існуванні різних науко-

вих шкіл і напрямів дослідження, що належать до тієї чи іншої концептуальної традиції. Основою для розвитку та існування в системі освіти різних наукових напрямів є прихильність науковців до різних парадигм. Це, на думку Л.Ю. Султанової, призвело до виникнення поняття «поліпарадигмальність» [1].

Парадигму (у тому числі й провідницьку) треба відстоювати, причому не в діалозі, а у жорсткій суперечці, за неї треба «боротися», так як кожен учений прагне запропонувати власне її визначення, тому провідницька парадигма – це реальність, методологічний феномен, без якого неможливо обійтися ні сучасному дослідникові, ні педагогу-практику, який став на шлях інноваційної діяльності.

За Г.Б. Корнетовим, педагогічна парадигма – це покладений на мову педагогіки ідеал людини, до якого прагне суспільство, його окремі групи (соціально-класові, етнічні, професійні...) і представники. Він виникає у рамках різних форм суспільної свідомості (релігії, філософії науки, етики, ідеології, естетики) та на різних рівнях (буденному, теоретичному). Нова парадигма не завжди приймається легко, оскільки це залежить від різних факторів емоційної, політичної та адміністративної якості, а не є просто справою логічного доказу. На думку С. Грофа, парадигма – це завжди більше, ніж просто корисна теоретична модель у науці, опосередкованим впливом її філософії на особистість та суспільство в дійсності визначаються межі світу. І, разом з тим, жодна із парадигм ніколи не пояснить усі факти, і для теоретичного пояснення одних і тих же даних можна використовувати декілька парадигм. Необхідно чітко пам'ятати про відносну природу будь-якої парадигми – якою б прогресивною вона не була та як би переконливо не формулювалася. Не можна плутати її з істиною про реальність [2].

Стосовно цього визначимо основні риси поліпарадигмальності сучасної педагогічної науки та освіти: поліфонія; ототожнення; холізм; полілог; постулат вибору; ситуативність істини; симфонічність основних суб'єктів освітнього процесу [3].

Дослідження С. Клепка, К. Корсака, В. Кременя, А. Крисоватого, В. Лутая, О. Старокожко засвідчують багатоваріантність системологічних підходів та класифікацій щодо оцінки і «обліку» освітніх парадигм. Національний освітній простір насичений великим «асортиментом» наукових парадигм, які, за вибором інституцій та суб'єктів освіти, визначають науковість самої системи освіти. Вітчизняний фундатор методології в освіті А.В. Фурман відмічає, що на початку ХХІ століття реально постала проблема методологічного розмежування парадигм і псевдопарадигм [4].

Наше дослідження становлення провідницької парадигми в освіті спирається на методи історико-педагогічного підходу, завдання якого – дати адекватну оцінку джерелам різного походження, які становлять дискурсивну тканину часу [5].

Ми погоджуємось з думкою Е. Панасенко, яка рекомендує розширити та урізноманітнити комплекс методологічних підходів для здійснення історико-педагогічних досліджень: системний, парадигмальний, історичний, культурологічний, антропологічний, аксіологічний, територіальний, герменевтичний та феноменологічний [6].

Будь-яке суспільство є результатом попередньої історії, точка перетину різнорідних, а часто і суперечливих тенденцій, що йдуть із минулого через сьогодні в майбутнє. Теорія суспільства, що не бере до уваги історично конкретний час його існування, його минуле і його майбутнє, є не просто абстрактною і малокорисною, а пошкодливою і шкідливою [7].

Авторська рефлексія наукового дискурсу з проблеми «проводу» та «провідництва» спонукає нас до історіографічного дослідження, періодизації цього феномену в часі та формах (лінгвістичних, соціальних...). У форматі наукової статті ми пропонуємо таку періодизацію:

1. Від народження Христа за григоріанським календарем до Хрещення Київської Русі. *Езотерична парадигма розвитку людської цивілізації (за О. Прикотом)* [3, с.48]. Роль провідників у племінному устрої виконували волхви, потворники, обавники, відуни, зілїйники.

Особливу повагу та шану мали язичницькі боги Перун, Сварог, Ярило, Велес, Дажбог. Повноваженням богів наділялися вожді та ватажки роду.

Однією з найдавніших історичних писемних пам'яток України вважається «Велесова книга», написана не пізніше IX століття на березових дощечках. У ній ми знаходимо звичаї і ритуали древніх праслов'ян. «Велесова книга» – це реквієм древніх русичів язичницькій вірі, яка втрачала свій вплив і на зміну якій з Візантії йшло християнство. У книзі відображено розуміння світоустрою, місця людини в ньому, такі сфери людських взаємин як родина, громада, честь, та висловлено смуток про те, що всі ці цінності будуть згнаньблені і віддані забуттю шляхом підміни віри.

2. Від Хрещення Київської Русі (988 р.) до ХІ століття.

Перший переклад Біблії на слов'янську мову здійснив слов'янський просвітителю та проповідник християнства Мефодій у середині 884 року. Саме в такому вигляді (Кирило-Мефодіївський переклад) Біблія вже була відома в часи хрещення Київської Русі. У період 1556–1561 рр. Біблію було видано давньоукраїнською мовою під назвою Пересопницького Євангелія.

Важливою нашою знахідкою стало розуміння того, що генеза автохтонних українських термінів «провід» та «провідник» тісно ув'язані з біблійними текстами, які є терміноутворюючим джерелом. Ми встановили, що біблійні терміни «святий» та «праведник» у ході подальших перекладів та тлумачень у давньослов'янській і давньоукраїнській мовах трансформувалися в концепт «провідник». У російськомовних виданнях Біблії вживаються терміни «учитель», «батько» та «наставник» (От Матфія 23; 8, 9, 10).

Згідно зі словником Д. Стронга [8] у Новому Завіті слово «святість» представлене грецьким словом *αγιος*, яке означає: 1) святий, благочестивий, праведний, 2) присвячений. Відповідно до вчення Біблії, святість – це не просто безгрішність, а виконання людьми Божого закону, недотримання якого і є гріхом: «істина в Ісусі, – відкинути колишній спосіб життя старої людини, яка зотліває в спокусливих похотях, а обновилися духом розуму вашого і одягнулися в нову людину, створену за Богом, в *праведності* і святості істини» (до Єфесян 4:11, 12, 17, 21-24).

У Біблії праведність значною мірою є правовим поняттям (Втор.25: 1; пор. Вих.23: 7; II Сам.15: 4; Іс.5:23). Праведність вимагає не тільки простого утримання від

злodianня, але і постійного прагнення до справедливості і здійснення добрих вчинків (Втор.16:20; Єр.22: 3 і ін.). Протилежність праведності – порочність (безчестя).

Так як праведність не є вродженою властивістю людини, а набувається твердим дотриманням обов'язків, людині не дано досягти абсолютної праведності: «Немає людини праведної на землі, що робила б добро й не грішила» (Еккл.7:20). Зразок праведності – патріархи, однак перед обличчям Бога навіть їх праведність відносна (Бут. р.30: 9).

У древніх писемних пам'ятках старослов'янської (церковнослов'янської) писемної мови цього періоду «Повчання Володимира Мономаха», «Ізборник» Святослава, «Руська правда», «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», «Моління Данила Заточника» термін «провід» вживається ще дуже рідко. У вжитку застосовувалося біблійне слово «праведник». Праведник – людина, яка суворо дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії [9].

У «Повчаннях Володимира Мономаха» знаходимо текст, який не довільно копіює біблійні псалми: «Якщо єсть нагорода праведнику, то єсть і бог, що чинить суд на землі» (Псалом LVII, 11, 12).

Згідно з християнською мораллю в суспільстві провідницька місія приписувалася церковнослужителям. «Єпископів, і попів, і ігуменів [поважайте], з любов'ю приймайте од них благословення і не одсторонюйтеся од них, а по силі любіте і подбайте [про них], щоб дістати через їх молитву [милість] од бога» («Повчання Володимира Мономаха»).

«Ізборник Святослава», пам'ятка давньослов'янської й давньоукраїнської мови, написаний невідомими літописцями для великого князя чернігівського Святослава, датований 1073 роком, активно вживає термін «праведник»: «Скажу тобі: узда коневі керма і поздержка, а праведникові читання книг. Не збудується корабель без гвоздів, але і праведник без читання книжок. Як невольника душа біжить до своїх родичів, так праведник до читання книжок».

Ще одна цікава знахідка: нами встановлено, що експлікація семантичного значення слова «провідник» в біблійних першоджерелах та більш пізніх україномовних пам'ятках відрізнялася від сучасного тлумачення. Під «провідниками» розумілися праведні якості людини: «Поквапся наслідувати їх і пошукай того, що їх вело; тихість їх вела, і покірливість, і добродушність, і слухняність, і добросердіє, і милостиня, і сумирне життя з малими і великими. Отсі обичаї довели їх туди, куди весь вік бажали дійти. Тих провідників найшли вони і вхопилися твердо за їх руки і дійшли до своєї високої мети».

3. XI ст. – XVIII ст. У цей період створюються навчальні заклади нового типу – братські школи. Представники православних братств (Львівського, Віленського, Могилівського, Луцького, Київського та ін.) вбачали основну функцію освіти у збереженні віри [10]. З Острозької школи вийшли просвітителі-філософи М. Смотрицький, І. Борецький та гетьман Війська Запорізького (1616–1622) П. Конашевич-Сагайдачний.

Мовознавець, письменник, перший ректор Київської братської школи Мелетій Смотрицький у своєму полемічному творі «Тренос» (1610 р.) активно використовує

термін «провідник»: «пильно поглянь на недбальство співпастирів твоїх, для котрих ти є провідником».

У 1620 році посаду ректора цієї школи обійняв церковний дяч і письменник-полемист Касіян Сакович. У своєму «Вірші на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622 р.) він пише:

«У тім війську стрічали і князя, і пана,
Не одного з них мали провідцю-гетьмана.
І Петро Конашевич гетьманив на славу»

«Синоніма Славеноросская» (1642 р.), анонімний рукописний словник (понад 5 000 слів) ділової української мови (з латинізмами, церковнослов'янськими й численними полонізмами та кальками з них) містить тлумачення синонімів до слова «провідник»: *Проводникъ*, наставникъ, вождь, настоятель, руководитель.

В історії України є унікальний пласт – козацтво. На чолі козацького війська стояли виборні гетьмани (Самійло Кішка, Іван Підкова, Северин Наливайко, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Пилип Орлик) та кошові отамани (Іван Брюховецький, Іван Сірко, Петро Калнишевський), які виконували роль провідників нації.

Досліджуючи стародрук «Конституції Пилипа Орлика», написаний латиною і староукраїнською в 1710 році, ми знаходимо в тексті терміни «провідник» та «праведник» як рівнозначні.

У документі «Літопис гадацького полковника Григорія Грабянки» 1710 року також у вжитку термін «праведник».

4. XVIII ст. – XIX ст. – природничонаукова парадигма розвитку людської цивілізації. Перші україномовні літературні пам'ятки у вигляді терміну «провід», «провідник». У 1798 році світ побачила знаменита «Енеїда». В авторських коментарях до частини 5 «Енеїди» І.П. Котляревський вживає цю дефініцію: «Волсент – провідир кінноти латинян», «...побрататися з грецьким плем'ям, яке під проводом свого царя Евандра...».

Дмитро Донцов пише з цього приводу так: «Не снилося Котляревському про пропаганду «вождівства», незнаного тоді поняття. Він просто вказує на основну засаду всіх здорових суспільств, забуту в наш хворий вік – що провадити народ може не хто-будь, а власне така людина як його Еней, який «умом і храбростю своєю в опрічнеє попав число».

Т.Г. Шевченко у житті та творчості позиціонував себе як провідника, пророка, який просвіщає свій народ, намагається привести його до розуміння власної історії, духовного зростання і розвитку

Провідників Т.Г. Шевченко у своїх творах називає «будителями». Свої мрії про кращу долю України він пов'язує з появою нового вітчизняного провідника, яким був для американського народу перший президент Джордж Вашингтон.

Коли Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись?

5. Друга половина XIX ст. – середина XX ст. Технократична парадигма. Поява парадигми наукового менеджменту (Ф. Тейлор) та загальної організаційної науки (О. Богданов).

Саме в цей період плекалася теорія та методологія проводу як національної ідеї України в працях та творчості «провідної меншини», представників націо-

нальної прогресивної еліти: Ю. Липи, Д. Донцова, В. Крупицького, Д. Мирона-Орлика, М. Шленкевича, М. Грушевського, В. Винниченка, О. Зінькевич, І. Огієнка, В. Липинського, Ю. Вассіяна, І. Нечуй-Левицького, Л. Гузара, Б. Гудзяк,

б. Друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст. – *гуманістична парадигма*. Для створення поля дослідження цього періоду ми визначили такі пріоритетні наукові парадигми сучасного освітнього простору України.

Аксіологічна парадигма (70-ті роки ХХ ст. – до тепер) (І. Зязюн, І. Бех, В. Огнев'юк, Н. Ткачова, Н. Кравченко, В. Крижка, Д. Дзвінчук). Аксіологічні засади стали надбанням філософії освіти, едукології, державного управління та педагогічного менеджменту. Аксіологічну парадигму ми розуміємо як механізм конститування людини як вищої цінності буття; розробка і запровадження філософських, соціальних та галузевих морально-правових схем гарантій неухильності людської цінності за будь яких умов.

Компетентнісна парадигма (початок ХХІ ст.) Спираючись на визначення вчених В. Алфімова, Т. Байбара, О. Бабенко, Н. Бібік, О. Вашуленка, А. Грабового, І. Гудзик, І. Зимньої, Т. Ісаєвої, Н. Коваль, О. Локшиної, О. Онопрієнко, О. Овчарук, І. Овчиннікової, К. Пономарьової, О. Прищепи, О. Пометун, О. Савченко та інших, можемо узагальнити, що компетентнісна парадигма (підхід) у освіті означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань, формуванням навичок, створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатоаспектного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно насиченого простору.

Синергетична парадигма (ХХІ ст.) (В. Кремень, С. Максименко, Л. Ткаченко, В. Кавалеров, С. Клепко, Л. Горбунова, В. Лунай, М. Таланчук, О. Робуль, А. Євтодок). Синергетична парадигма відображає міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів і моделей поведінки систем, розкриття їхнього потенціалу в мисленні про світ і людину. У цьому контексті у процесі вивчення освітніх феноменів розглядаються проблеми міждисциплінарного діалогу, виявляються особливості сучасних соціальних, когнітивних і комунікативних ситуацій і зіставляються з науковими точками зору.

Рефлексивна парадигма (80-ті роки ХХ ст. до тепер – В. Бех, Л. Горбунова, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, Г. Калитич, С. Клепко, І. Котик, С. Крисюк, М. Марусинець, Г. Міщенко, С. Немченко, І. Семенов, В. Семиченко). Основою цієї парадигми є ідея організації взаємопов'язаної рефлексивної діяльності всіх суб'єктів освітнього середовища, що забезпечують спрямованість основних навчальних процесів на розвиток рефлексії в цілому, її якостей і компонентів особистісно-сміслової сфери суб'єктів навчальної діяльності. У спеціально створеному навчально-рефлексивному середовищі такий підхід спрацьовує у «концентрованому» вигляді, інтенсифікуючи процес розвитку професійної рефлексії, забезпечуючи рух від зовнішнього до внутрішнього, від запропонованих зразків поведінки і діяльності до їх усвідомлення та включення в структуру особистості [11].

Провідницька парадигма (початок ХХІ ст. – І. Богданов, В. Крижка, С. Лисаков, М. Елькін, С. Клепко, Г. Луценко, П. Беліченко, І. Шумілова, М. Окса, В. Жадько, П. Бідзіля, І. Адієс, М. Барлінгейм, М. Генсон, П. Друкер, Ф. Кумз, Г. Левін, Г. Мінцберг, С. Сарасон, Т. Серджіованні, П. Тарстон, М. Фуллан). За визначенням І. Богданова, В. Крижка, С. Лисакова, М. Елькіна) провідництво в освіті – це креативна позапарадигмальна діяльність суб'єкта (суб'єктів) освітньої системи з розширення її теоретичного та прикладного поля на основі унікального авторського бачення усвідомлених перспектив, що лежать за межами існуючої нормативної реальності [12].

Важливим компонентом нашого дослідження ідеї проводу в освіті є його джерельна база, яка за О. Адаменко формується з 1) джерел, вивчення яких дозволяє обґрунтувати методологію дослідження (праці позначених вище філософів, політиків, державних діячів, творчої інтелігенції); 2) джерел, які стають теоретичною основою дослідження (публікації й дисертації за проблемою дослідження: колективні монографії «Провідництво в освіті», статті В. Крижка, С. Лисакова, І. Богданова в наукових збірках); 3) автентичних джерел (матеріали архіву Українського Визвольного Руху, друковані матеріали, що не мають зазначеного авторства і були раніше заборонені. Як писав у листі до нас Ю.Р. Шухевич «На жаль, в ХХ ст. ця ідея писалася в схронах та криївках. До неї, та її провідників була нетерпимість і гоніння») [13].

Разом з тим не всі феномени освіти, проблеми та суперечності знаходять пояснення та обґрунтування системою сучасних інституційованих наукових освітніх парадигм. Ці феномени (нестандартність, сингулярність особистостей, унікальність персональної візії) відносяться до так званих непарадигмальних. Джерелами непарадигмальних проблем виступають: неочевидність, неясність, недоведеність, необґрунтованість, непідтвердженість наукового положення, неможливість пояснення феномену, явища, процесу. До непарадигмальних відносяться новаторські нетрадиційні способи пізнання освітньої реальності, які не вписуються в рамки загальноприйнятих концептуальних схем, проблемних ситуацій і стандартів їх рішення. Вони вимагають нових підходів і методів наукового пошуку.

Ми беремо на себе відповідальність пояснити прихований зміст терміну «позапарадигмальна діяльність» у визначенні провідництва в освіті. У занормованій вимогами, зразками та стандартами царині освіти, не дивлячись на визначені реформою «свободи» суб'єктів освіти, моральні та фінансові мотиватори у вигляді сертифікації (Постанова КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1190 «Положення про сертифікацію педагогічних працівників») реально все більша кількість цих суб'єктів (вчителів, керівників) опиняються в «окопах» цієї системи. Імперативні меседжі державних органів управління освітою: «Через механізм сертифікації ми хочемо віднайти тих кращих провідників Нової української школи, агентів змін, що готові ділитися та поширювати сучасні методики навчання», «...ми повинні бути провідниками державної освітньої політики», «Місія вчителя – бути провідником. Провідником – доброго, світлого, вічного»,

«Вчитель має бути провідником, а не контролюючим органом»... Привабливо але в них відчувається дух еманации, звучення масштабів індивідуальної, особистісної місії вчителя.

У певній освітній системі (структурній, регіональній) поліпарадигмальність є усталеною реальністю. Педагогічні працівники (провідники першого та другого рівнів) сил здійснюють «провід» освітніми закладами в боротьбі за конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг. Вони не опікуються проблемами непарадигмального характеру, які існують для них у вигляді «паралельного світу». Поліпарадигмальність є умовою та живильним середовищем для зародження провідницької ідеї у суб'єктів освітнього простору. В такому разі ці суб'єкти (суб'єкт) реально виходять з рамок панівних наукових парадигм і займаються розробкою власної ідеї. Цей темпоральний період провідницької діяльності (від зародження ідеї до її оформлення) ми називаємо позапарадигмальним.

2017 та 2019 рр. вийшли друком монографічні дослідження за редакцією І. Богданова, в яких започатковано процес реактивації, легітимізації автохотомного поняття «провід» та «провідництво в освіті». Саме ці роботи («Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності» та «Гене́за провідництва в освіті») спонукали нас до подальших досліджень щодо визначення місії провідницької парадигми у суспільстві соціальної турбулентності та місця цієї парадигми в поліпарадигмальному освітньому просторі: її синергії та трансверсалії.

Імперативною ідеєю провідницької парадигми є генерування та запровадження змін в освітньому просторі (ОП) від «околиць», «окопів» до державного управління та філософії освіти. Передбачувані, очікувані чи непарадигмальні зміни відповідно до цієї парадигми супроводжуються емерджентними характеристиками, серед яких ми визначаємо такі: стратегії освітньої політики та менеджменту щодо забезпечення поступовості та невідворотності управлінських змін ОП; забезпечення пріоритету ментальних цінностей та стандартів в управлінні ОП; управлінська мотивація «агентів змін» щодо їх гуманістичної місії в ОП; забезпечення наступності континууму ідей змін національної системи освіти; прийняття непарадигмальних та ірраціональних ідей змін методології, технологій ОП та його структур; запровадження визначених рівнів ефективної провідницької діяльності щодо розвитку ОП.

Виходячи з проведеного нами аналізу (за формулою Пірсона) ми визначили місце провідницької парадигми за чинником «неконфліктність, узгодженість існування» в поліпарадигмальному освітньому просторі. Загалом це виглядає так: 1) аксіологічна парадигма – 0,9; 2) провідницька парадигма – 0,8; 3) рефлексивна парадигма – 0,7; 4) компетентнісна парадигма – 0,6; 5) синергетична парадигма – 0,5.

Отже, ми констатуємо, що дефініція «провід» і «провідництво» є автохотною вітчизняною реальією. За О.Д. Швейцером реалія належить народу, у мові якого вона народилася [14].

Висновки. На початку ХХ ст. активно формується науковий дискурс з проблеми провідництва в освіті. Нами детально досліджено генезу автохотного

характеру феномену провідництва в джерелах, що охоплюють історичний період у тисячу років. Ми розглядаємо ідею провідництва як новий перспективний напрямок національної педагогічної науки. Зроблено спроби методологування ідеї провідництва в освіті та легітимізації її в англомовному науковому середовищі.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на технології та методики навчання керівників освіти – провідників в рамках ресурсів провідницької парадигми.

Література

1. *Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія* / Л.О. Хомич, Л.Ю. Султанова, П.О. Шахрай. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 212 с.
2. *Гроф С. Структура наукових революцій* / С. Гроф // *Психологія і суспільство*. – 2010. – № 2. – С.105-112.
3. *Прикот О.Г. Лекції по філософії і педагогіці* / О.Г. Прикот. – СПб: Изд-во ТВР інк, 1998. – 163 с.
4. *Фурман А. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство*. – 2012. – № 4. – С.78-125.
5. *Суходлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем* / Ольга Суходлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
6. *Панасенко Е.А. Концепція історико-педагогічного дослідження: методологічний аналіз* / Е.А. Панасенко // *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. – 2016. – № 25. – С.11-15.
7. *Ивин А.А. Основы социальной философии: Учеб. пособие для вузов* / А.А. Ивин. – М.: Высш. шк., 2005. – 440 с.
8. *Стронг Джеймс. Еврейско-русский словарь Стронга* / Дж. Стронг. – Н/А, 2000. – 204 с.
9. *Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 8. – С.501.
10. *Енциклопедія освіти* / Академія педагогічних наук України; головний редактор В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
11. *Марусинець М. Рефлексивна парадигма в координатах модернізації підготовки психологів* / М. Марусинець // *Наука і освіта*. – 2016. – № 10. – С.82-87.
12. *Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності: Колективна монографія* / За заг. ред. проф. І. Богданова. Передмова академіка НАН України В. Андрущенка. – К.: Освіта України, 2017. – 368 с.
13. *Адаменко О.В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження* / О.В. Адаменко // *Педагогічний дискурс*. – 2013. – Випуск 15. – С.10-13.
14. *Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика* / А.Д. Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – 279 с.

References

1. *Polikultura osvita v konteksti zagalnokulturnogo rozvitku osobistosti pedagoga: monografiya* / L.O. Homich, L.Yu. Sultanova, T.O. Shahraj. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2014. – 212 s.
2. *Grof S. Struktura naukovih revolucij* / S. Grof // *Psihologiya i suspilstvo*. – 2010. – № 2. – S. 105-112.
3. *Prikot O.G. Lekcii po filosofii i pedagogike* / O.G. Prikot. – SPb: Izd-vo TVR ink, 1998. – 163 s.
4. *Furman A. Metodologichne obgruntuвання bagatorivnevosti paradigmalnih doslidzhen u socialnij psihologii / Anatolij V. Furman // Psihologiya i suspilstvo*. – 2012. – № 4. – S. 78-125.

5. Suhomlinska O. Istoriko-pedagogichnij proces: novi pidhodi do zagalnih problem / Olga Suhomlinska. – K.: A.P.N., 2003. – 68 s.
6. Panasenko E.A. Konceptiya istoriko-pedagogichnogo doslidzhennya: metodologichnij analiz / E.A. Panasenko // Pedagogichna osvita: teoriya i praktika. Psihologiya. Pedagogika. – 2016. – № 25. – S. 11-15.
7. Ivin A.A. Osnovy socialnoj filosofii: Ucheb. posobie dlya vuzov / A.A. Ivin. – M.: Vyssh. shk., 2005. – 440 s.
8. Strong Dzhejms. Evrejsko-russkij slovar Stronga / Dzh. Strong. – N/A, 2000. – 204 s.
9. Slovník ukrajinskoyi movi: v 11 tt. / AN URSR, Institut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. – K.: Naukova dumka, 1970 – 1980. – T. 8. – S. 501.
10. Entsyklopediia osvity / Akademiia pedahohichnykh nauk

Ukrainy; holovnyi redaktor V.H.Kremen. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.

11. Marusinec M. Refleksivna paradigma v kordinatah modernizaciyi pidgotovki psihologiv / M. Marusinec // Nauka i osvita. – 2016. – № 10. – S. 82-87.

12. Providnictvo v osviti. Vid ideyi do vichnosti.: Kolektivna monografiya / Za zag. red. prof. I. Bogdanova. Perednova akademiya NAPN Ukrainy V. Andrushenka. – K.: Osvita Ukrainy, 2017. – 368 s.

13. Adamenko O.V. Metodologiya formuvannya dzherelnoyi bazi istoriko-pedagogichnogo doslidzhennya / O.V. Adamenko // Pedagogichnij diskurs. – 2013. – Vipusk 15. – S. 10-13.

14. Shvejcer A.D. Perevod i lingvistika / A.D. Shvejcer. – M.: Voenizdat, 1973. – 279 s.

Kondratenko Y.I.,

teacher-researcher of Institution of general secondary education

«Berdyansk General Education School of I–III degrees № 3» of Berdyansk City Council of the Zaporizhzhya Region,
jules.kondratenko@gmail.com

Ukraine, Berdyansk

DETERMINATION OF THE GUIDANCE PARADIGM IN THE POLIPARADIGMAL AREA OF EDUCATION OF UKRAINE

The factors that determine the formation of the guidance paradigm in the national area of education in Ukraine are presented in the article; its features; the historical origins of guidance as a form of social management are investigated; the Ukrainian ethnic nature of this phenomenon has been established by the resources of historical and pedagogical research; character and features of polyparadigmality of educational area of Ukraine are determined.

Key words: guidance, polyparadigmality, autochthony, guidance paradigm.

УДК 796.012

Лишевська В.М.,

*канд. з фіз. вих. і спорту, доцент кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net*

Україна, м. Херсон

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СПОРТСМЕНА (КООРДИНАЦІЯ РУХІВ)

У статті розглядаються особливості розвитку координації рухів, їхню форму і зміст в тренувальному процесі. Визначені методи розвитку координації рухів з урахуванням того виду спорту, яким займаються спортсмени.

Ключові слова: легка атлетика, спринт, тренувальний процес, індивідуалізація.

Постановка проблеми. Рухові можливості спортсмена визначаються спеціальними фізичними, спортивно-технічними і тактичними видами підготовки, а також спеціальними знаннями і досвідом виступу на змаганнях. Готовність до досягнень характеризується ставленням спортсмена до вимог, що висувуються до тренувань та змагань. Підготовка спортсменів до високих спортивних досягнень – це складний педагогічний процес, який охоплює й освіту, й виховання. В тренувальному процесі вони нерозривно пов'язані. Під час взаємодії між ними необхідно використовувати принцип усвідомленості для підвищення ефективності спортивної підготовки.

Необхідно виділити основні компоненти тренувального процесу, які потрібно розглядати комплексно: 1) фізична підготовка (головна мета якої – розвиток рухомих здібностей з урахуванням індивідуальних можливостей спортсмена); 2) технічна підготовка (сутність якої полягає в оволодінні раціональною технікою спортивної діяльності, що дозволяє спортсмену раціонально використовувати фізичні здібності та якості); 3) тактична підготовка (вміння застосовувати технічні навички і вміння в певних ситуаціях спортивної діяльності); 4) психологічна підготовка (вміння реалізовувати свої фізичні здібності, тактичні концепції, технічні навички і вміння); 5) виховання мотивації для реалізації успішної спортивної діяльності і досягнення високих спортивних результатів, коли спортсмен повинен демонструвати високий рівень розвитку особистісних якостей [1,3,4].

Аналіз останніх досягнень та публікацій. Якщо проаналізувати цикл взаємозалежності компонентів під час тренувального процесу, то легко помітити, що його основною ланкою є фізичні якості, які і визначають спортивні досягнення на всіх етапах підготовки спортсмена. На сучасному етапі розвитку теорії фізичного виховання розрізняють основні фізичні якості: швидкість, силу, витривалість, координації рухів. З огляду на останні наукові дослідження, велика увага приділяється проблемі координації рухів як якості. Гнучкість характеризується ступенем рухливості ланок опорно-рухового апарату та здатністю виконувати рухи з великою амплітудою. Зовнішній прояв координації рухів відображає внутрішні зміни в м'язах, суглобах, зв'язках. Недостатня гнучкість призводить до порушень в осанці, виникнення остеохондрозу, відкладення солей, змін в ході. Низький рівень розвитку координації рухів може бути причиною травм і недосконалої техніки. В загально-фізичній підготовці гнучкість необхідна для виконання рухів з більшою, а

іноді й з максимальною амплітудою. Недостатня рухливість може обмежувати прояв якостей сили, гнучкості та швидкості рухів, витривалості, збільшуючи м'язові енерговитрати зі зниженням раціональності роботи. В теорії і методиці фізичної культури спритність розглядається як багатфункціональна властивість опорно-рухового апарату спортсмена, яка визначає амплітуду рухів тіла [2,5,6,7].

Розвивають координацію рухів за допомогою фізичних вправ підвищеної координаційної складності та фізичних вправ, які мають елементи новизни. Фізичні вправи переважно спрямовані на психофізіологічні функції, які забезпечують керування і регуляцію рухових дій. Фізичні вправи враховують особливості виду діяльності:

– такі, що сприяють засвоєнню нових форм рухів;

– такі, що безпосередньо розвивають координаційні здібності, які проявляються в конкретному виді діяльності.

Мета роботи: вивчити особливості розвитку координації рухів, їхню форму і зміст в тренувальному процесі.

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати науково – методичну літературу вітчизняних та зарубіжних спеціалістів та узагальнити педагогічні особливості організації розвитку координації рухів під час підготовки спортсменів.

2. Визначити ефективні методи розвитку координації рухів з урахуванням того виду спорту, яким займаються спортсмени.

Обговорення результатів. Прояв координації рухів залежить від еластичних властивостей м'язів, зв'язок, здатності поєднувати довільне розслаблення м'язів, що розтягуються, з їхнім напруженням, тобто від досконалості внутрішньо м'язової і між м'язової координації. Чим вища здатність м'язів-антагоністів до розвитку координації рухів, тим менший опір вони чинять, тим «легше» виконуються рухи. Недостатня рухливість у суглобах, яка пов'язана з неузгодженою роботою м'язів, спричиняє обмеження рухів, різко сповільнює їхнє виконання, ускладнює процес засвоєння рухових навичок. В деяких випадках вузлові компоненти техніки складно координуваних рухів взагалі не можуть бути виконані через обмежену координацію.

До зниження координації рухів призводить систематичне або концентроване, на окремих етапах підготовки, застосування силових вправ, якщо при цьому до тренувальних програм не включаються вправи на координацію. Таким чином, координація рухів повинна бути в оптимальному співвідношенні з проявом м'язової сили.

Недостатній розвиток м'язів, що оточують суглоби, може призвести до надмірної рухливості і зміни простору «схеми».

З анатомічного і практичного погляду доцільно мати запас рухливості в тазостегнових суглобах при нахилі вперед і розгинанні назад. Ефективність вправ на координацію підвищується за умови тривалого їх використання з відносно малою інтенсивністю. Дослідженнями доведено, що вправи на координацію доцільно виконувати двічі на день. На навчально-тренувальному занятті рекомендується виконувати вправи на координацію на початку і під кінець тренування.

Методика чергування вправ на координацію рухів із силовими вправами забезпечує одночасне підвищення сили і координації рухів в роботі зі спортсменами різної кваліфікації. Для розвитку координації рухів використовують різні прийоми: застосування повторних пружних рухів, що підвищують інтенсивність розтягування; виконання вправ, за можливістю, більшої амплітуди; використання інерції рухів якої-небудь частини тіла; використання додаткової зовнішньої опори; застосування активної допомоги партнера; застосування «стретчингу» – утримання м'язу в натягнутому стані.

Метод багаторазового розвитку координації рухів оснований на властивості м'язів розтягуватися значно більше під час багаторазових повторень вправи з поступовим збільшенням амплітуди рухів. На початку спортсмени починають вправу з відносно невеликою амплітудою, поступово збільшуючи її з 8–12 повторень до максимуму. Межею оптимального числа повторень вправи є зменшення амплітуди рухів. Протягом тренування може бути кілька таких серій, що виконуються поспіль з незначним відпочинком або разом з іншими, в тому числі і силовими, вправами. Активні динамічні вправи можуть включатися в усі частини навчально-тренувального заняття. В підготовчій частині вони є складовою частиною загальної та спеціальної розминки. В основній частині заняття такі вправи варто виконувати кількома серіями, чергуючи їх з роботою основної спрямованості. Якщо ж розвиток координації рухів є одним з основних завдань тренувального заняття, то доцільно вправи на розтягування виконувати в другій половині основної частини, виділивши їх самостійним «блоком».

Метод статичного розтягування ґрунтується на залежності амплітуди розтягування від його тривалості. Спочатку необхідно розслабитися, а потім виконати вправу, утримуючи кінцеве положення від 10–15 секунд до декількох хвилин. Ці вправи зазвичай виконуються окремими серіями в підготовчій і завершувальній частинах заняття. Проте найбільший ефект досягається щоденним виконанням комплексу таких вправ в формі окремого тренувального заняття. Якщо основне тренування проводиться в ранкові години, то статичні вправи на розтягування («стретчинг») необхідно виконувати в другій половині дня або ввечері. Ці вправи необхідно використовувати й у підготовчій частині заняття, починаючи з них розминку, після чого виконуються динамічні спеціально-підготовчі вправи, з поступовим нарощуванням інтенсивності. За умови такого проведення розминки, в результаті виконання статичних вправ добре розтягуються м'язи і зв'язки, що обмежують рухливість

у суглобах. Потім після виконання динамічних спеціально-підготовчих вправ м'язи готові до інтенсивної роботи. Комплекси статичних вправ на розтягування можна виконувати з партнером, переборюючи за його допомогою межі координації рухів, що перевищують ті, яких можна досягти під час самостійного виконання вправ.

В кожній цілісній дії окремі м'язові групи не тільки скорочуються і розтягуються, але й розслаблюються. Найбільш вигідним є такий режим м'язової роботи, за яким система процесів збудження та гальмування обумовлює роботу рухового апарату з найбільшими енергетичними витратами. Це можливо лише в тому випадку, якщо під час роботи в стані збудження будуть тільки м'язи, які повинні брати участь у виконанні такого руху (пози). Інші м'язи в цей час розслаблюються. Для вміння довільно розслаблювати м'язи, необхідно розвивати здатність до сприйняття змін в стані м'яза, тобто різний ступінь розслаблення. Для досягнення цієї мети використовуються такі вправи, за допомогою яких ті, хто їх виконують, можуть навчитися: чітко розрізняти відчуття напруженого і розслабленого стану м'язів щодо звичайної, сильної або незначної напруги; розслаблювати одні групи м'язів при одночасній нарузі інших; підтримувати рух розслабленої частини тіла за інерцією шляхом використання активного руху інших частин тіла; самостійно визначати в циклі рухів фази відпочинку і відповідно до них максимально розслаблювати м'язи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для кожного спортсмена існують відповідні стану його тренуваності раціональні межі прояву координації рухів, що змінюються разом з підвищенням працездатності систем організму спортсмена і потребують подальших досліджень.

Обсяг навантажень повинен постійно зіставлятися з індивідуальними руховими можливостями спортсмена, в тому числі і координації рухів. Цей процес забезпечується систематичним контролем за його психофізичним станом шляхом проведення функціональних обстежень, психологічних тестів і контрольних нормативів.

Література

1. Ашмарин Б.А. *Теория и методика физического воспитания: Учебник для студ. факультетов физической культуры пед. инс-тов по спец. 03.03. «Физическая культура»* / Б.А. Ашмарин – М.: Просвещение, 1990. – 287 с.
2. Базильчук О.В. *Система диференційованої фізичної підготовки кваліфікованих гандболісток* – Методичні рекомендації для тренерів з гандболу / О.В. Базильчук, М.М. Линець – Хмельницьк: ХДУ, 2004. – 59 с.
3. Бизин В.П. *Технические средства обучения двигательным действиям* / В.П. Бизин – Харьков: ХАГИФК, 2000. – 13 с.
4. Бойченко С.Д., Парасенко Е.Н., Леонов В.В., Смотрицкий А.А. *О некоторых аспектах концепции координации и координационных способностей в физическом воспитании и спортивной тренировке* // *Теория и практика физической культуры*, 2003. – № 8. – С.15-18.
5. Бойченко С. *Координационные способности как вещественные корреляты эффективности обучения двигательным действиям* // *Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту*. – Харьков, 2003. – № 4. – С.76-87.

6. Болобан В.Н., Мистулова Т.Е. Стабилография: достижения и перспективы // Наука в олимпийском спорте / Спец. выпуск ТНУИФК, 2000. – С.5-13.

7. Ванкевич Н.В. Влияние различных средств подготовки на воспитание координационных способностей у юных прыгунов в воду // Научное обоснование физ. восп., спорт. тренировки и подготовки кадров по физической культуре и спорту. – Минск, 2004. – С.538-539.

References

1. Ashmarin B.A. Teoriya y metodyka fizycheskoho vospytanyia: Uchebnyk dlia stud. fakultetov fizycheskoi kultury ped. yns-tov po spets. 03.03. «Fizycheskaia kultura» / B.A. Ashmarin – M.: Prosveshchenye, 1990. – 287 s.

2. Bazylchuk O.V. Systema dyferentsiirovanoi fizychnoi pidhotovky kvalifikovanykh handbolistok, – Metodichni rekomendatsii dlia treneriv z handbolu / O.V. Bazylchuk, M.M. Lynets – Kilmelnytsk: KFDU, 2004. – 59 s.

3. Вязун В.Р. Тékhnicheskye sredstva obucheniia dvuhatel'nyim deistviam / В.Р. Вязун – Khar'kov: Khar'UFK, 2000. – 13 s.

4. Boichenko S.D. Tarasenko E.N., Leonov V.V. Smotrytskyi A.L. O nekotorykh aspektakh kontseptsy koordynatsy y koordynatsyonykh sposobnostei v fizycheskom vospytanyu y sportyvoi trenirovke // Teoriya y praktyka fizycheskoi kultury, 2003. – № 8. – С. 15-18.

5. Boichenko S. Koordynatsyonne sposobnosti kak veshchestvennye korreliaty effektivnosti obucheniia dvuhatel'nyim deistviam // Pedahohyka, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovanniia ta sportu. – Khar'kov, 2003. – № 4. – С. 76-87.

6. Boloban V.N., Mystulova T.E. Stablyohrafiia: dostyzheniia y perspektivy // Nauka v olymпыiskom sporte / Spets. vypusk, TNУИФК, 2000. – С. 5-13.

7. Vankevych N.V. Vlianiye razlychnykh sredstv podhotovky na vospytanye koordynatsyonykh sposobnostei u yunyykh pryhуnov v vodu // Nauchnoe obosnovanye fiz. vosp., sport. trenirovky y podhotovky kadrov po fizycheskoi kulture y sportu. – Mynsk, 2004. – С. 538-539.

Lyshevskaya V.M.,

Cand. of Physical Education, Associate Professor of the Department of General Economics Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

INCREASING LEVEL OF PHYSICAL PREPARATION OF SPORTSMAN (COORDINATION OF MOVEMENTS)

The article is examined peculiarities of the development of coordination of movements, its form and content in the training process. It is determined the methods of the development of coordination of movements taking into account of that kind of sport which sportsmen are going in for.

Key words: light, athletics, sprint, training process, individualization.

УДК 37.013:[37.091.64:811.133.1]

Несін Ю.М.,

*к.пед.н., доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу,
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет», unesco65@ukr.net*

Україна, м. Херсон

АНАЛІЗ ФРАНКОМОВНОГО ПІДРУЧНИКА «КРАСИВЕ МІСТО 1»

У статті аналізується франкомовний підручник «Красиве місто 1» видавництва «КЛЕ ІНТЕРНАСЬОНАЛЬ» як ефективний засіб комунікації. Особлива увага приділяється відповідності змісту навчальної книги її меті, доцільності використання вищезазначеного підручника на практичних заняттях у вищих навчальних закладах. Робиться наголос на методичному аспекті навчальної книги. Автор вказує на позитивну роль вихідних даних, вступу та рекомендацій, підкреслюючи мету занять для здобувачів вищої освіти. Науковий пошук розглядає використання найбільш поширених типів тестів: питально-відповідних вправ, перекладу, співвіднесення (зіставлення), доповнення, заповнення пробілів (пропусків), перекодування інформації, логічного перегрупування, виправлення, розподілу фраз по групах, множинного вибору, зіставлення (відрізнення подібностей і розходжень) та ін. Стаття підкреслює важливість функцій підручника, необхідність впровадження в освітній процес таких креативних завдань для здобувачів вищої освіти, як розробку портфоліо, роботу в групах, складання записів, діалогів, організацію дискусій, презентацій, рольових ігор. Вищезгадана стаття фокусується на подальшому розвитку чотирьох вмінь на заняттях з французької мови – аудіювання, говоріння, читання та письмо й на чотирьох компетенціях – мовній, мовленнєвій, соціально-культурній й стратегічній (загальнонавчальній).

Ключові слова: франкомовний підручник, засіб комунікації, зміст, мета, частини, практична робота, вищий навчальний заклад, тексти та вправи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення українського суспільства спостерігається поглиблення інтересу освітян знайомитися й працювати з автентичними джерелами. Особливо це стосується педагогів, які викладають іноземні мови. Саме тому одним із завдань сучасної вищої школи, на нашу думку, є створення умов для оволодіння фаховими компетентностями викладача, який чітко усвідомлює своє значення в суспільстві, вміє креативно здійснювати практичну діяльність, знаходить творчий підхід у роботі зі здобувачами вищої освіти, вміє критично оцінювати власні досягнення й недоліки для того, щоб успішно професійно самореалізовуватися.

Ми вважаємо, що велике значення має вміння освітянина у вищому навчальному закладі плідно працювати, використовуючи у своїй роботі найновіші, найсучасніші підручники, посібники тощо. Процес написання підручників нового покоління для нової генерації потребує, без сумніву, врахування попереднього досвіду підручникотворення, вираженого всебічного аналізу наявних науково-теоретичних основ його конструювання й практичного застосування, наукових підходів до розробки навчальної книги. Ми припускаємо, що без вираженого переосмислення поліфункціональності й полівекторності підручника, його аналіз буде безрезультатним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що висвітленню франкомовних підручників присвячені роботи сучасних учених України, серед яких ми відзначаємо таких авторів як О. Бориславська, О. Власенко, П. Ворона, І. Заверуха, Е. Захарченко, В. Малиновський, А. Матвієнко, І. Пресняков, М. Пухтинський, Н. Шаповалова та ін.

Наполегливо й послідовно висвітлюють вітчизняні підручники франкомовні дослідники Ж. Бордо, Р. Вон, Т. Гроссе, Р. Давід, Ж-Ф. Девемі, Ж-Л. Поже, А-С. Шамбест та ін. Вони ретельно аналізують їх, небезпідставно пишаються здобутками, водночас критикуючи застарілі підходи до написання навчальної літератури.

Усвідомлюючи, що аналіз автентичних франкомовних підручників з боку українських науковців не дуже розповсюджений, в нашій статті ми намагаємося об'єктивно й неупереджено висвітлити позитивні сторони підручника «Красиве місто 1», за допомогою якого навчаються здобувачі вищої освіти, розвиваючи мовні, мовленнєві, соціокультурні та стратегічні компетенції. Ми впевнені, що таке наукове дослідження допоможе викладачам французької мови в їхній подальшій роботі зі здобувачами.

Постановка мети. Виходячи з вищезазначеного, мета статті – здійснення всебічного аналізу франкомовного підручника «Красиве місто 1» видавництва «КЛЕ ІНТЕРНАСЬОНАЛЬ» як ефективного засобу комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Франкомовний підручник «Красиве місто 1» видавництва «КЛЕ ІНТЕРНАСЬОНАЛЬ» є результатом колективної спільної праці низки науковців Франції, серед яких ми відзначимо Ф. Кюні та А.-М. Джонсон. Вперше надрукована на початку ХХІ сторіччя, навчальна книга перевидавалася декілька разів (востаннє у 2019 році) й розрахована на остаточний рівень А1 та на отримання сертифікату ДЕЛЬФ володіння французькою мовою, має теоретичне та практичне спрямування. Її зміст складається з вихідних даних, вступу, рекомендацій, основної частини (трьох модулів, дев'ятнадцяти уроків – від нульового до вісімнадцятого включно), додатків. Вихідні дані допомагають зорієнтуватися у підручнику, більше дізнатися про його авторів, вступ чітко окреслює, на яку вікову категорію він розрахований, в чому його оригінальність, а також розписує його характеристику, пропонує організацію занять з його безпосереднім залученням. Рекомендації містять комунікативну, лінгвістичну, фонетичну мету, у них підкреслюється, що має знати і вміти людина, яка навчається. Структура, граматики, словниковий запас, вимова – все це сприяє полегшенню розуміння. Підручник, як освітнє джерело, розрахований

на широке професійне коло людей: його можуть з користю для себе використовувати учні старших класів, учителі, викладачі, здобувачі вищої освіти, а також особи, що прагнуть самовдосконалення. Всі без винятку частини франкомовного підручника містять різноманітну корисну інформацію щодо життя молоді у Франції.

Особлива увага нами приділяється відповідності змісту навчальної книги її меті, доцільності використання вищезазначеного підручника на практичних заняттях з французької мови у вищих навчальних закладах. В цьому аспекті контент підручника повністю відповідає нормативним положенням, враховує вікові особливості й попередню підготовку здобувачів вищої освіти. Загальна характеристика викладу навчального матеріалу, тексти та вправи свідчать про науковий підхід до написання вищезазначеного підручника. Головний плюс підручника «Красиве місто 1» видавництва «КЛЕ ІНТЕРНАСЬОНАЛЬ», його авторів – у високій інформаційній насиченості, в спрямованості навчального матеріалу на формування науково-теоретичного мислення, мотивації навчання, розширення світоглядних позицій. Навчальний матеріал містить інноваційні педагогічні технології, виклад матеріалу доступний, логічний, доречний, сбалансований та збалансований. Заслугує на прискіпливу увагу і окрему подяку оптимальність розподілу матеріалу відповідно нормам навчального часу. Великим бонусом є відповідність підручника принципам наступності, циклічності, логічної послідовності; він органічно поєднується з попередніми виданнями. Якість та доцільність ілюстративного матеріалу (схеми, мапи, таблиці, малюнки, рисунки, фотознімки, колажі) допомагають легше засвоїти навчальний матеріал. Для посилення емоційного впливу навчальних текстів у підручнику «Красиве місто 1» використовуються засоби виразності й образності французької мови [6].

Аналізуючи автентичний підручник, на наш погляд, слід звернути увагу на методичні аспекти, а саме, про відповідність системи питань, завдань, вправ вимогам сучасної вищої освіти. Навчальна книга видавництва «КЛЕ ІНТЕРНАСЬОНАЛЬ» має в наявності завдання різного ступеню складності. Заслугує на відзначення різноманітність та оригінальність завдань, суцільна спрямованість навчальної книги на розвиток логічного мислення, творчих здібностей, пізнавальної активності здобувачів вищої освіти. Добрірка різнобічного ілюстративного матеріалу надає нам право впевнено сказати про методичну цінність підручника [5].

Поліграфічне виконання книги «Сільське господарство» на високому рівні: якість естетичного оформлення, спрямованість на розвиток естетичного смаку, дотримання гігієнічних, поліграфічних вимог (шрифт, формат, вага, ламінація) свідчить про професійний підхід французьких авторів до створення навчальної книги. Все це полегшує сприйняття навчального матеріалу підручника.

Вищезазначений підручник розрахований на практичну роботу й найбільш вдалі вправи є ті, які пов'язані з креативною роботою здобувачів вищої освіти, а саме – з постановою власної мети й шляхів її досягнення, чисельними викликами, що можуть з'явитися у реальному житті. Авторів підручника доречно використовують найбільш поширені типи тестів і серед них щонайменше шістьнадцять, а саме – питально-відповідні тести, тести на переклад, співвіднесення (зіставлення), доповнення, заповнення пробілів (пропусків), перекодування інфор-

мації, логічне перегрупування, виправлення, розподіл фраз по групам, множинний вибір, зіставлення (відрізнення подібностей і розходжень), вірні/невірні твердження, складання списку (рахування об'єктів), опитування, відновлення пробілів (пропусків), конспектування (складання коротких записів). Крім того, автори підручника пропонують скласти власні проекти з опорою на зразок.

Франкомовний підручник «Красиве місто 1» містить основи наукових знань з навчальної дисципліни, матеріал викладено згідно з метою навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики. У навчальному процесі навчальна книга послідовно й успішно виконує наступні функції: а) освітню, що полягає в забезпеченні процесу засвоєння здобувачами вищої освіти певного обсягу систематизованих знань, у формуванні в них пізнавальних умінь; б) розвивальну, що сприяє розвитку здобувачів вищої освіти, їх перцептивних, розумових, мовних, мовленнєвих, сугестивних та інших здібностей; в) управлінську, яка полягає в програмуванні певного типу навчання, його методів, форм і засобів, способів застосування знань у різних ситуаціях; г) науково-дослідницьку, яка спонукає молодь до самостійного вирішення проблем, навчає методів наукових пошуків [3].

Навчальна книга забезпечує цілковиту науковість змісту матеріалу, вона доступна, зрозуміла, з чіткими формулюваннями, підходами, правилами, законами, ідеями. Найважливіший матеріал проілюстрований, він відповідно структурований, налаштований на всебічне сприйняття матеріалу. Великий позитив підручника в тому, що в ньому чітко виокремлюється індивідуальний підхід до вивчення тем, що є пріоритетним на сьогодні. Рівень завдань і вправ у підручнику різний, що говорить про продуманість та виваженість підходу його авторів. Слід також додати беззаперечну інноватику цієї навчальної книги; використання найновіших, найсучасніших досліджень, технічних установок, методик, технологій сприяє засвоєнню матеріалу аудиторією [4].

Разом з тим, франкомовний підручник, на наше переконання, містить невелику низку недоліків, а саме:

- занадто велика кількість дуже коротких діалогів;
- відсутність триалогів та полілогів;
- мала кількість вправ, спрямованих на розвиток уяви;

Отже, на основі здійснення аналізу франкомовного підручника «Красиве місто 1» як корисного засобу спілкування, можна встановити такі висновки, закономірності й тенденції:

– навчання здобувачів вищої освіти з використанням вищезазначеної навчальної книги корисне, адже воно базується на впровадженні досвіду найкращих традицій європейської системи освіти, яка має провідне значення;

– використання новітньої методології викладання французької мови у вищих навчальних закладах успішно здійснюється засобами книги;

– залучення підручника як цілковито автентичного з притаманними рисами франкомовності й франкофонічності є міцним підмурівком для подальшого опанування цієї іноземною мовою у світі;

– опрацювання підручника людьми, що навчаються, дає переваги при тестуванні, отриманні сертифікату ДЕЛЬФ, працевлаштуванні, професійному спілкуванні з носіями мови;

– дедуктивний та індуктивний методи є основними у підручнику, що сприяють подальшій реалізації мовних і мовленнєвих компетенцій здобувачів вищої освіти;

– наявність основних тестових завдань дає змогу молодим людям бути гнучкими й мобільними, обирати оптимальні шляхи вирішення особистих та професійних проблем.

Франкомовний підручник як ефективний засіб комунікації виправдовує себе, оскільки допомагає педагогу реалізувати наступні три функції:

– термінальну, або функцію-мету (пов'язану із стратегічними напрямками педагогічної діяльності);

– тактичну, або функцію-засіб (що сприяє успішній реалізації стратегій, обслуговує всю сукупність стратегічних функцій);

– операційну, або функцію-прийом (обслуговує кілька багатовекторних функцій, хоча в певних межах вона може бути пов'язана з тією чи іншою педагогічною стратегією або тактикою).

Безперечно, ми поділяємо точку зору науковця Н. Волкової, яка вважає, що до термінальної функції відноситься навчальна, виховна, розвивальна, життєзабезпечення, соціалізація; до тактичної – інформативна, експресивна, смислоутворювальна, діагностична, індивідуалізаційна, спонукальна, прогностична, культурологічна, психотерапевтична, рекреаційна; до операційної ми відносимо функції вимірювання та оцінювання, методичну, управлінську, координаційну функції, а також функції самоствердження та формоутворень [1].

Перевага навчальної книги «Красиве місто 1» полягає у її цілісності, компактності й динаміці. Ми погоджуємося з думкою дослідниці І. Дичківської, що на основі ретельно розробленого підручника педагог вищої школи може розробити власний мета-план та спрогнозувати мета-діяльність. Такий вид діяльності викладача буде дуже корисним особисто для нього та для здобувачів вищої освіти [2].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки, що питання використання автентичних підручників на заняттях в системі вищої школи є сьогодні надзвичайно актуальним. Робота в просторі освітнього середовища потребує від сучасного викладача іноземної мови сформованої інформаційно-комунікаційної компетентності, уміння використовувати, виокремлювати й коригувати дидактичний потенціал підручника. На основі системного і концептуального аналізу наукової літератури нами визначено, що франкомовний підручник «Красиве місто 1» має ви-

сокий професійний рівень, він є ефективним засобом комунікації. Розроблена структура підручника характеризується системністю, врахуванням чотирьох складових іноземної мови (аудіювання, говоріння, читання, письмо) й чотирьох компетенцій – мовної, мовленнєвої, соціально-культурної та стратегічної (загальнонавчальної).

Завдяки підручнику можна розробити портфоліо для здобувачів вищої освіти, організувати роботу в групах, скласти діалоги, провести дискусії, презентації, рольові ігри. Засобами найсучаснішої інформації, вміщеній у підручнику, викладач і молодь підвищують власний кругозір, набувають теоретичних знань та практичних умінь та навичок. Ми не будемо зупинятися на досягнутому, й наші подальші дослідження будуть спрямовані на висвітлення провідних франкомовних підручників, а саме «Піксель» і «Цивілізація».

Література

1. Волкова Н. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стер. / Н. Волкова. – К.: Академвидав, 2009, – 616 с.
2. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004, – 352 с.
3. Дьяченко М. Психология высшей школы / М. Дьяченко, Л. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ им. В. Ленина, 2004. – 383 с.
4. Нечаев В. Социология образования / В. Нечаев. – М.: Наука, 2005. – 54 с.
5. Фіцула М. Педагогіка: Вид. 2-ге, випр., доп. / М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2007, – 560 с.
6. Cuny F. Belleville 1 / F. Cuny, A.-M. Johnson. – Paris: CLE INTERNATIONAL, 2019, – 144 p.

References

1. Volkova N. (2009) Pedagogika [Pedagogy]: navchalnyi posibnyk, 3 vyd., ster. Kyiv: Akademydav, 616 s. [in Ukrainian]
2. Dyckivskaya I. (2004) innovatsiini pedagogichni tehnologii [Innovative pedagogical technologies]: navchalnyi posibnyk, Kyiv: Akademydav, 323 s. [in Ukrainian]
3. Dyachenko M., Kandybovich L. (2004) Psihologiya vysshei shkoly [Psychology of higher school]: Minsk: Izd-vo BGU im. Lenina, 383 s. [in Russian]
4. Nechaev V. (2005) Sotsiologiya obrazovaniya [Sociology of education]: Moskva: Nauka, 54 s. [in Russian]
5. Fitsula M. (2007) Pedagogika [Pedagogy]: 2 vyd. vypr. dop. Kyiv: Akademydav, 560 s. [in Ukrainian]
6. Cuny F. Belleville 1 / F. Cuny, A.-M. Johnson. – Paris: CLE INTERNATIONAL, 2019, – 144 p.

Nesin Y.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor of the chair of hotel catering and tourist business of SHEI «Kherson State Agrarian University», unesco65@ukr.net,

Ukraine, Kherson

ANALYSIS OF FRENCH TEXTBOOK «BEAUTIFUL TOWN 1»

The article is analyzed French textbook «Beautiful Town 1» of publishing house «CLE INTERNATIONAL» as an effective mean of communication. Special attention is paid to correspondence of content of textbook to its aim, expediency of using of the mentioned textbook at practical sessions at higher educational institutions. The emphasis is placed on methodological aspect of teaching book. The author points out positive role of data, introduction and recommendations, underlining the aim of sessions for students. Scientific search examines usage of the most spread types of tests: asking-answering questions, translation, matching, completing, gap-filling, information transfer, recording, correction, paragraphing, multiple choice, finding differences (similarities) and so on. The article is underlined the importance of functions of textbook, necessity of inculcation into educational process of such creative tasks for students as working out portfolios, work in groups, making notes, making up dialogues, organization of discussions, presentations, role-plays. The given article is focused on further development of the four skills at the lessons of French language – listening, speaking, reading and writing, and on four competences – language, linguistic, social-cultural and strategic (general teaching) ones.

Key words: French textbook, mean of communication, content, purpose, parts, practical work, higher educational institution, texts and exercises.

УДК 001(063):378 (Укр)

П'ятикоп І.Б.,

ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
pyatikorp@gmail.com

Буковська І.Ю.,

ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
inna_duck@yahoo.com

Україна, м. Харків

ПРАГМАТИЧНІ ТА ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто прагматичні та загальноосвітні аспекти навчання іноземної мови та обґрунтовано концепцію когнітивно-діяльнісного підходу до формування міжкультурної компетентності під час навчання у вищих навчальних закладах освіти. Визначено теоретичні основи формування комплексу навчання, відповідних актуалізації трьох основних видів знання. Розглянуто принципи навчання професійної комунікативної діяльності з урахуванням культурологічного фактора в міжкультурному спілкуванні. Розроблено підхід, що дозволяє по-новому вирішити проблему формування навчально-дидактичних матеріалів та визначені пріоритетні напрямки в загальній програмі іншомовної підготовки в немовних ВНЗ. Запропоновано новий навчальний контекст взаємодії викладача та студента, орієнтований на спільні пошуково-дослідницькі проекти, які відкривають можливості організації індивідуальної самостійної діяльності студентів.

Ключові слова: концепція когнітивно-діяльнісного підходу, міжкультурна компетентність, принципи навчання, організація індивідуальної самостійної діяльності студентів.

Постановка проблеми. Підвищення інтересу до проблем міжкультурної комунікації в сучасному світі очевидно. Воно пов'язане з процесами глобалізації, що виражаються не тільки в процесах бізнес-інтеграції, а й розширенні інформаційного простору, розвитку нових інформаційних технологій, розширення ділових і особистих контактів. Україна поступово входить у світове співтовариство, що обумовлює необхідність нових підходів при навчанні іноземної мови студентів як лінгвістичних, так і нелінгвістичних вищих навчальних закладів, для яких іноземна мова використовується як інструмент майбутньої професійної діяльності.

Контакти з іноземними партнерами, які раніше були епізодичними і відбувалися через перекладача, в наш час стали реальністю повсякденного життя. В результаті цього, як зазначає Є.І. Пасів, виникло протиріччя між різко збільшеною потребою суспільства в підвищенні рівня «іншомовної грамотності», з одного боку, і неефективною системою навчання іноземним мовам, що не забезпечує досягнення конкретного позитивного результату, з іншого, оскільки у кожної людини в його численних соціальних функціях уявлення про досягнутий результат буде індивідуальним, а отже метою навчання іноземних мов стає не набір конкретних умінь, а формування такої мовної особистості, при якій іноземна мова буде потрібна «для життя», «для спілкування в реальних ситуаціях» і яка буде в змозі здійснювати ефективне спілкування з представниками інших культур. Адекватна мовна поведінка в будь-якому професійному форматі вимагає освоєння студентами не тільки системно-мовних знань, але і знань законів, звичаїв, національного менталітету країни мови, що вивчається, так як розбіжність ділових культур в процесі взаємодії означає дисбаланс в роботі механізмів прийняття рішень, самоорганізації, вирішення конфліктів. Необхідність

включення явищ культури в систему методичних заходів під час навчання іноземної мови як в школах, так і в вузах різного профілю відзначається і багатьма відомими вітчизняними методистами, які говорять про якісно новий підхід до формування іншомовної комунікативної компетентності в умовах як мовних, так і немовних вищих навчальних закладах освіти.

Однією з основних проблем – є проблема цілепокладання, тобто розробка цілей і завдань, а також супідрядність управлінсько-педагогічних завдань по роду їх діяльності і змісту. Говорячи про цілі навчання, більшість методистів до недавнього часу користувалися терміном «компетенція». Однак останнім часом методична література розводять два поняття «компетентність» і «компетенція». З метою уточнення змісту понять представляється доцільним розмежувати «комунікативну компетенцію» і «комунікативну компетентність». Збагачуючись за рахунок відповідних знань, умінь і навичок в процесі навчально-професійної діяльності, мовна компетенція сприяє формуванню у студентів комунікативної компетентності і забезпечує в подальшому їх успішну культурно-професійну діяльність. Мовну компетенцію слід розглядати як ресурсну якість, яка виступає в якості основи для прийняття ефективних рішень і визначає рівень компетентності. Інакше кажучи, мовна компетенція, досягаючи високого рівня розвитку в результаті збагачення новими знаннями, вміннями, навичками «перетворюється» в компетентність як інтегративну якість особистості.

Вищевикладене відображає, що формування міжкультурної компетентності (МКК) – «здатність, що дозволяє мовної особистості вийти за межі власної культури і придбати якості медіатора культур втрачаючи власну культурну ідентичність» [1]. При цьому однією з центральних завдань сучасного етапу вивчення проблеми є створення концепції когнітивно-діяльнісного підходу

при формуванні соціокультурної компетенції і, в кінцевому рахунку, компетентності. Тому **метою даної статті** є прагматичні та загальноосвітні аспекти навчання іноземної мови та обґрунтування концепції когнітивно-діяльного підходу до формування міжкультурної компетентності під час навчання у вищих навчальних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Формування іншомовної комунікативної компетентності являється одним з важливих аспектів професійної підготовки фахівців. Професійну комунікативну компетентність можна визначити як здатність вирішувати комунікативні завдання в певних рамках багатьох комунікативних ситуацій. В умовах бізнес-спілкування (в широкому сенсі) професійна іншомовна комунікативна компетентність це здатність вирішувати бізнес-завдання для досягнення певного бізнес-результату в контексті іншої бізнес-реальності і іншої культури.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що зарубіжними та вітчизняними науковцями зроблений вагомий внесок у дослідження поняття іншомовної комунікативної компетенції (Л. Артьома, О. Барташнікова, Л. Біркуна, О. Близнюка, Т. Олійника, В. Сафонова, Д. Хаймс, G. Ladousse, C. Livingstone, B. Philips, M. Slattery, R. Tucholka J. Willis та інші). Натомість питання визначення сукупності факторів ефективного формування іншомовної мовленнєвої компетенції в аспекті професійної підготовки майбутніх фахівців ще не отримали достатнього рівня дослідження.

Структура професійної іншомовної комунікативної компетентності досить складна і включає не тільки лінгвістичний компонент (володіння засобами мовної комунікації), інформаційний компонент (професійна компетенція), але і культурологічний компонент (наявність фонових знань про партнерів з комунікації і реаліях, що належать іншій культурі).

Процес адаптації студента до особливостей екстралінгвістичної дійсності розуміється багатьма методистами як процес акультурації. У структурі мовної особистості зазвичай виділяють вербально-семантичний рівень (лексикон), пов'язаний з володінням мовою спілкування (його фонетичного, інтонаційного, лексичного, граматичного рівня); когнітивний рівень (тезаурус), пов'язаний з інтелектуальною сферою і формується на основі понять, ідей, системи цінностей «картину світу»; прагматичний рівень (прагматика), що пов'язана з мотивами, установками, інтенціями особистості. Щоб сформулювати такі завдання, вирішення яких є неодмінною умовою навчання іншомовної міжкультурної комунікації, важливо визначити, які знання необхідно передати студентам для успішного вирішення проблем акультурації. У міжкультурної комунікації учасники комунікативного акту оперують або універсальними знаннями, тобто знаннями, властивими всім, або знаннями, якими володіє певний контингент людей, пов'язаних спільною історією і місцем розташування. В останньому випадку можемо говорити про міжкультурні аналоги. Однак основна проблема акультурації пов'язана зі знаннями через їхню приналежність до різних культур. У цьому випадку говорять про фонові знання, які відрізняються від енциклопедичних, зокрема, тим, що вони не є системними і існують у вигляді локальних асоціацій. Ряд дослідників

ділить фонові знання на знання реалій (предметів і явищ національної культури) і знання норм поведінки (етикет), а все разом визначають як культурну грамотність мовної особистості.

Сучасні комунікативні методи забезпечили високий рівень володіння мовною формою (носії мови відзначають грамотність, насиченість, швидкість мови), та було виявлено недоліки існуючої системи, в якій немає апарата на формування міжкультурної компетентності. Комунікативна компетентність, швидкість і правильність мови при відсутності уявлень про культурні компоненти, значення не гарантують взаєморозуміння та результативної спільної діяльності. З цієї причини досягнення головної мети спілкування – його ефективності (отримання результату) вкрай ускладнено, що особливо негативно позначається на обличчях, які займають соціально значимі позиції в суспільстві в цілому і в економіці, зокрема.

Труднощі освоєння культурологічних знань полягають в тому, що в звичайному спілкуванні культурний компонент значення індексален, тобто він не позначає денотат, а відсилає до тієї чи іншої культурної реалії [1]. Він далеко не завжди явно виражений і може бути усвідомлений інтуїтивно або пригнічений наявними стереотипними когнітивними моделями.

В цілому необхідність посилення культурологічної спрямованості навчання іноземної мови в немовному закладах вищої освіти соціально обумовлено наступними моментами:

1. Наявність протиріч між соціальним замовленням у вищій школі на реалізацію освітньої політики, орієнтованої на становлення професійної культури особистості за допомогою збагачення відповідних компетенцій, і які склалися способами організації даного процесу, що не дозволяє у повному обсязі реалізувати це замовлення.

2. Наявністю протиріч між потребою студента у професійно-культурному самовираженні в іншомовному середовищі і недостатнім рівнем розвитку його мовної компетенції.

3. Усвідомленням необхідності організації професійно-спрямованого процесу навчання при вивченні іноземної мови як системи ускладнення комунікативних завдань та відповідних ситуацій, спрямованих на формування не просто фахівця зі знанням іноземної мови, але і мовної особистості, яка володіє всім арсеналом комунікативних можливостей.

4. Необхідністю визначити новий формат взаємодії викладача зі студентом з метою розвитку всіх особистісних якостей, необхідних у подальшому професійному контексті.

Незважаючи на наявність робіт, присвячених дослідженням іншомовної компетенції, а також культурологічної складової навчання іноземної мови, комплексне висвітлення проблем формування міжкультурної компетентності (МКК), на наш погляд, ще не знайшло достатньо відображення в науковій літературі. Крім того, аналіз робіт, присвячених проблемам формування МКК, говорить про суперечливість і спірність позицій щодо таких важливих питань, як зміст понять «комунікативна компетенція», «комунікативна компетентність», «професійно-спрямоване навчання усного мовлення» та визначає функції, ступінь сформованості і особливості оволодіння міжкультурною

компетентною, етапи формування МКК і, нарешті, критерії оцінки володіння іншомовною комунікативною компетентністю. Заслугує на увагу і питання реалізації комплексу навчально-методичних заходів щодо формування МКК в умовах немовного ЗВО, має свою специфіку підготовки студентів з іноземної мови. Основна мета роботи полягає в розробці на основі когнітивно-діяльнісного підходу концепції формування іншомовної комунікативної компетентності студента з актуалізацією крос-культурного компонента в процесі навчання іноземної мови в немовному закладах вищої освіти. Останнім часом уточнено термін «іншомовна комунікативна компетентність»: це здатність успішно вирішувати завдання взаємодії та взаєморозуміння з носіями мови, що вивчається, у відповідності до норм і культурних традицій в умовах прямого та опосередкованого спілкування [2, с.7].

Роль міжкультурної компетентності – це комплексний освітній процес, який здійснюється на основі цілісної методико-філологічної моделі, яка передбачає:

- підбір теоретичного матеріалу, що відображає сучасні тенденції в мові і мовну політику;
- аналіз міжкультурних універсалій і опозицій; реалізацію навчально-методичних заходів, орієнтованих на акцентуацію фрагментів картини світу.

При такому підході формування професійної іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців стає метою навчання, фактором, що визначає всю навчально-методичну організацію курсу з іноземної мови і стає засобом активізації особистісного потенціалу студента. Такий інтеграційний підхід до формування МКК передбачає зведення до мінімуму одноманітних тренувальних вправ, які можуть використовуватися тільки як допоміжний засіб навчання, і перехід від засвоєння матеріалу на базовому, перцептивному рівні до вищого концептуального рівня, фреймів і прототипів з урахуванням їх якісних відмінностей в різних культурах.

Когнітивно-діяльнісний підхід в методиці викладання іноземної мови передбачає екстенціональності

розширення поняття «когнітивизм» як сукупності процесуальної і операційної складових (як когнітивної діяльності і когнітивних структур свідомості) і включення репрезентацій концептуального рівня в об'єкт навчання студента. Як відомо, «когніція» (від лат. *cognitio*) означає – знання, пізнання, а когнітивний – відповідний когніції або знанні, тобто пізнавальний [4, с.214]. Це передбачає освоєння певної системи знань і умінь з опанування орієнтовної основи розумової діяльності. Основним критерієм когнітивного компоненту виступає обізнаність, яка характеризує рівень знання підготовки фахівця, яка виявляється в професійній діяльності. Готовність і здатність до ділового іншомовного спілкування являє собою інтегративну професійну якість, яка забезпечує сучасного фахівця встановленням із закордонним партнером відносин співробітництва і вироблення конструктивного рішення проблем.

При навчанні іноземної мови в професійному форматі когнітивна парадигма зміщується з акцентуації процесуальної складової (постановка цілей, відбір змісту, вибір форм, методів і засобів навчання) на професійно-орієнтований структурно-змістовний компонент (фрейми, сценарії та інші «пакети знань», що відображають картину світу мовної особистості, яка діє в професійному контексті). У картині світу мовної особистості в нерозривній єдності представлені мовні і немовні знання [3, с.116-118]. Тому формування МКК має включати структуру трьох основних видів знань (прагматичних, семантичних, лінгвістичних), засвоєння яких здійснюється за допомогою спеціально організованого комплексу навчально-методичних заходів.

Методологією формування МКК – є когнітивно-діяльнісний підхід, що припускає занурення студента в автентичну проблемну ситуацію (ситуацію ділового спілкування), де здійснюється пошук рішення з подальшим аналізом мовних і немовних дій. В основі когнітивно-діяльнісного підходу при навчанні комунікації іноземної мови в професійно-орієнтованому форматі визначені принципи, які представлені на рис.1.

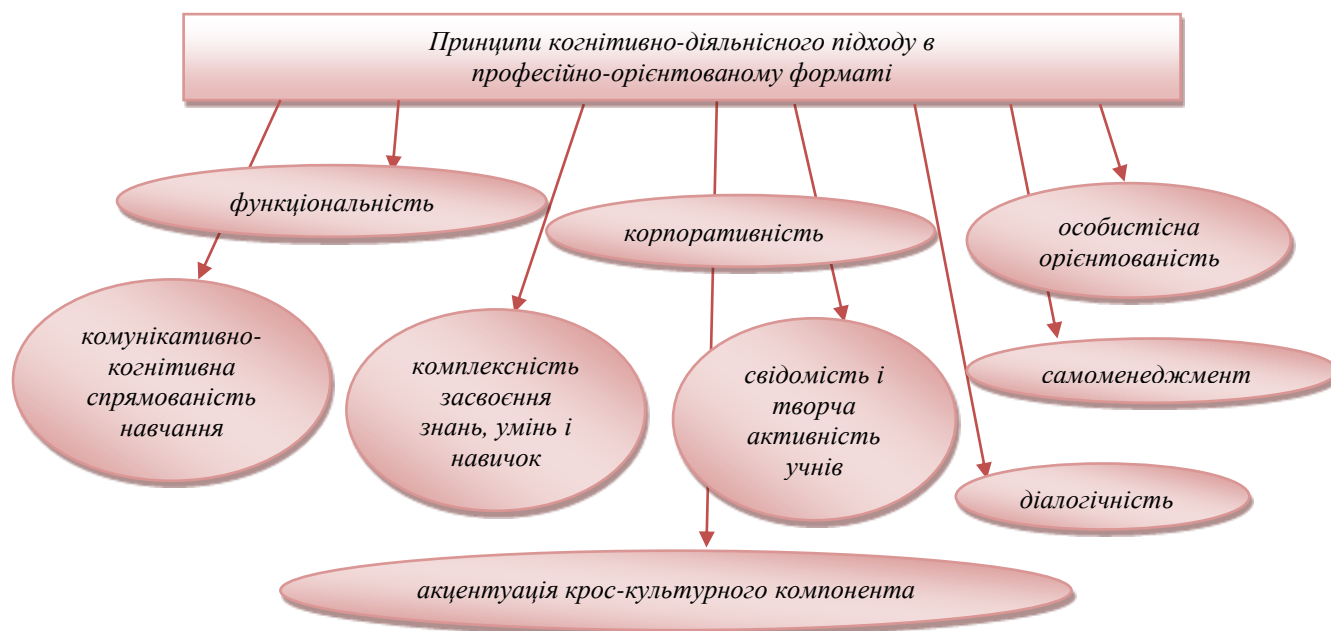

Рис.1. Принципи когнітивно-діяльнісного підходу в професійно-орієнтованому форматі

Базовим дидактичним принципом формування МКК є принцип акцентуації крос-культурного компонента, який спирається на ряд методичних принципів, таких як:

- принцип послідовного включення основних перцептуальних модусів (синтез перцептуальних модусів) з метою формування у студента комплексного способу комунікативно-діяльничної ситуації (концепту);
- принцип пріоритету візуалізації при рецептивному освоєнні (опора на відео або графічний текст), який не виключає пріоритетності принципу комунікативності, оскільки готовність до отримання нової інформації у студента виникає тільки після обов'язкової запитань-відповідей комунікації, покликаної зацікавити студента, підготувати його до освоєння нового матеріалу;
- принцип концептуального аналізу, що передбачає оволодіння суб'єктом навчального процесу технікою і методикою концептуального аналізу;
- принцип структурності – спрямований на виділення трьох основних підструктур в будь-якому тексті, виявлення зміни їх компонентів, термінальних та вузлових елементів фрейму.

Стратегія навчання МКК базується на зіставленні, аналізі та модифікації когнітивних просторів, що співвідносяться з концептами рідного і досліджуваної мови.

Практична значимість роботи визначається можливістю застосування її результатів у практиці викладання англійської мови як на мовних, так і немовних факультетах у закладах вищої освіти. Пропонований когнітивно-діяльничний підхід до формування МКК в сфері професійно-спрямованого навчання іноземної мови може служити основою для розробки і впровадження в навчальний процес методичних посібників, спрямованих на формування іншомовних знань, умінь і навичок в професійно-орієнтованому форматі.

Розроблений підхід дозволяє по-новому підійти до проблеми створення підручників для немовних факультетів (структура, організація, відбір навчального матеріалу та ін.); визначити пріоритетні напрямки в загальній програмі іншомовної підготовки в немовних закладах вищої освіти; запропонувати нові організаційні форми занять.

Новий формат взаємодії викладача та студентів, орієнтований на спільні пошуково-дослідницькі проекти, дозволяє по-новому поглянути на можливості організації індивідуальної самостійної діяльності студентів.

Висновок. Основою методології формування МКК є когнітивно-діяльничний підхід, що припускає занурення студента в псевдореальність проблемної ситуації, де здійснюється пошук рішення з подальшим аналізом мовних і немовних дій. Важливо провести порівняння цих видів і сформувати свідоме ставлення до їх семантичних розбіжностей. Для цих цілей за доцільне застосувати вправи, спрямовані на корекцію помилок в тексті. Такі вправи раніше було не прийнято використовувати у вітчизняній методичній літературі, оскільки вважалося, що учень не повинен бачити помилку в підручнику. Однак цей підхід трохи застарів. Як показує досвід зарубіжних фахівців, а також наших співвітчизників, що користуються іноземними підручниками, вправи такого роду дуже корисні при формуванні навичок усвідомленого вживання тієї чи іншої временної форми.

При формуванні лексичних і ситуаційних концептів система вправ повинна бути спрямована на формування адекватного уявлення про відповідний фрагмент картини світу в російській і англійській мовах з метою мінімізації

можливого виникнення культурної неадекватності поведінки в чужій культурі. Формування МКК при навчанні лексики має базуватися на концептуальному аналізі. Завданнями аналізу є діагностика типу фрейму, відповідного англійській лексичній одиниці, виявлення його складових, порівняння з відповідним концептом в російській мові, створення поряд з традиційною системою вправ, спрямованих на актуалізацію поняття, специфічного комплексу.

Пропонований інтегративний підхід до формування МКК підтверджує неефективність системи одноманітних тренувальних вправ в сучасних комунікативних умовах і демонструє високу ступінь ефективності системи засвоєння матеріалу, заснованої на переході від базового, перцептивного рівня до вищого концептуального рівня схем, фреймів і прототипів з урахуванням їх якісних відмінностей в різних культурах. Для формування усвідомленого ставлення до вживання тих чи інших структур ефективними є вправи, спрямовані на пошук і виправлення помилок.

Критерієм ефективності реального спілкування є продуктивність, досягнення взаємовигідних результатів. Іноземна мова використовується випускниками закладів вищої освіти в роботі в іноземних представництвах українських компаній, в іноземних компаніях, при комунікації різного роду професійних конференцій та в особистому спілкуванні. Уміння адаптуватися до нових інформаційних засобів, технологій (в плані визначення їх надійності, професійної значущості, новизни, комунікативної релевантності); бути професійно підготовленим до участі в міжнародних бізнес-комунікаціях; вміння адаптувати всі особистісні особливості до умов конкретного ринку праці – це саме ті якості, які, поряд з кваліфікаційними характеристиками випускника сучасного ЗВО визначають його конкурентну перевагу, забезпечують його кар'єрний ріст і визначають, в кінцевому рахунку, його життєвий успіх.

Пропонований підхід визначає доцільність читання студентам коротких теоретичних курсів, які висвітлюють проблеми, що вивчаються, а також знайомлять їх з історичною перспективою його розвитку, що сприяє формуванню загальної лінгвокультурної концепції мови, на базі якої здійснюється автокорекція потенційних висловлювань на мові, що вивчається.

Література

1. Елизарова Т.В. *Культура и обучение иностранным языкам*. СПб.: Союз, 2001. 291 с.
2. Ніколаєва С.Ю. *Проект «Тьюнінг образовательных систем в мире» и формирование иноязычной коммуникативной компетентности. Иноземні мови. 2012. № 2. С.5-12.*
3. Пассов Е.И., Царькова В.Б. *Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре в средней школе. Москва. Просвещение, 1993. 127 с.*
4. *Философский энциклопедический словарь. Москва, ИНФРА. 2000. 576 с.*

References

1. Elizarova G.V. *Kultura i obuchenie inostrannym yazykam*. SPb.: Soyuz, 2001. 291 s.
2. Nikolaeva S.Yu. *Proekt «Tuning obrazovatelnyih sistem v mire» i formirovaniye inoyazychnoy kommunikativnoy kompetentnosti. InozemniI movi. 2012. # 2. S. 5-12.*
3. Passov E.I., Tsarkova V.B. *Kontseptsiya kommunikativnogo obucheniya inoyazyichnoy kulture v sredney shkole. Moskva, Prosveschenie, 1993-127 s.*
4. *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar. Moskva, INFRA. 2000. 576 s.*

Pyatikop I.B.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
pyatikopv@gmail.com

Bukovska I.Y.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
inna_duck@yahoo.com

Ukraine, Kharkiv

**PRAGMATIC AND GENERAL ASPECTS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING
AND THE FORMATION OF THE ICC**

The article discloses the pragmatic and general aspects of foreign language learning and substantiates the concept of cognitive-activity approach to the intercultural competence formation in foreign language teaching at higher educational establishments. The theoretical bases of the complex formation of training corresponding to the actualization of three basic types of knowledge are defined. The principles of teaching professional communicative activity with regard to the cultural factor in the intercultural communication are grounded. The approach has been developed that allows to solve the problem of the education formation and the didactic materials in a new way and to define the priority directions in the general program of foreign language training in non-linguistic universities. A new educational context of teacher-student interaction is proposed focused on joint exploratory research projects that open up the possibility of organizing students' individual independent activity.

Key words: *concept of cognitive-activity approach, intercultural competence, leaning principles, organization of the students individual independent activity.*

УДК 378:005.6: [004:001.895(045)]

Петриченко Л.О.,

д.пед.н., доцент, перший проректор Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
larisa-petrichenko@ukr.net

Україна, м. Харків

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

У статті проаналізовано методологію ефективного управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі на засадах інноваційно-технологічного підходу. Розглянуто та обґрунтовано сутність інноваційно-технологічного підходу і визначено особливості застосування інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у закладі вищої педагогічної освіти. На прикладі впровадження технології гендерного аудиту закладу вищої освіти у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради доведено доречність застосування інноваційних технологій діагностики, моніторингу й управління якістю освіти майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Ключові слова: інноваційні технології, управління якістю освіти, заклад вищої педагогічної освіти, гендерний аудит.

Постановка проблеми. Оновлення системи вищої освіти в Україні, наближення її якості та ефективності до європейських вимог є необхідною вимогою часу. У зв'язку з цим наразі актуалізуються питання методологічного обґрунтування нових підходів до управління якістю освіти, впровадження у процес управління інноваційних технологій, що здатні забезпечити об'єктивну оцінку, моніторинг й оптимізацію якості освіти за усіма показниками, що висуваються як стрижневі орієнтири управління освітніми системами різного рівня функціонування. Зокрема, вважаємо, що в Україні специфіка освітньої діяльності така, що її суб'єкти мають володіти новітніми технологіями, адже це є одним із основних інструментів впливу на ефективність освітнього процесу і чинником, що визначає ефективність професійної діяльності.

У вітчизняній Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року проголошується, що розвиток інноваційного потенціалу – це не тільки шлях динамічного розвитку та успіху, а і засіб забезпечення безпеки та суверенітету держави, її конкурентоспроможності у сучасному світі [1]. Зважаючи на це, підкреслимо, що сьогодні такий акцент у професійній підготовці педагогів необхідно обов'язково враховувати у процесі управління якістю освіти майбутніх фахівців.

Питання оптимізації підготовки майбутніх фахівців широко розглядаються вченими (В. Берека, Л. Ващенко, Д. Галіцина, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Л. Калініна, В. Кремень, С. Крисюк, В. Луговий, В. Майборода, О. Мельников, П. Надолішній, Н. Нижник, В. Олійник, В. Олуйко, Г. Пономарьова, Д. Прасол, Н. Протасова, О. Романовський, Т. Сорочан та ін.), аналіз праць яких показує, що інновації є важливим чинником оптимізації процесу управління якістю освіти і розвитку вищої школи. Проблеми використання інноваційних підходів при підготовці майбутніх викладачів, вчителів, вихователів, а також підготовки майбутніх педагогічних кадрів до впровадження інновацій, зокрема інноваційних

технологій, у професійну діяльність з дітьми і молоддю у різних осередках освіти присвячували дослідження вчені (К. Балаєва, В. Докучаєва, Н. Гойдош, З. Дробінська, Н. Ковальова, Л. Машкіна, А. Шерудило, Т. Люріна, К. Трофімук, О. Юденкова та ін).

Безпосередньо розробці та впровадженню інноваційних форм, методів і технологій у освітній процес присвячено праці таких педагогів, як І. Дичківська, М. Євтух, Г. Кравченко, А. Найн, А. Нісімчук, Н. Тарадок, А. Харківська, С. Харченко та ін.

У контексті розробки порушеної проблеми заслуговують на увагу праці щодо вивчення змісту та якості професійної освіти, зокрема й педагогічних кадрів, дослідниками (Б. Долинський, Г. Єфремова, І. Зверєва, С. Кириленко, Л. Коваль, В. Лях, Т. Лях, Г. Пономарьова, Г. Попович, С. Холостова, В. Шкуркіна та ін.).

Разом із цим, проблема обґрунтування можливостей використання значного освітнього потенціалу інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у ЗВО й розробки відповідного інноваційно-технологічного підходу залишається малодослідженою й потребує окремої наукової розвідки.

Метою статті є обґрунтування інноваційно-технологічного підходу і визначення особливостей застосування інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у закладі вищої педагогічної освіти.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз наукової, науково-практичної й інструктивно-методичної літератури, порівняння, зіставлення, систематизація – для визначення сутності інноваційно-технологічного підходу та особливостей застосування інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у закладі вищої педагогічної освіти; узагальнення отриманої інформації для встановлення шляхів підвищення якості професійної підготовки здобувачів освіти; емпіричні – методика гендерного аудиту середовища закладу вищої освіти, зокрема: аналіз документів, анкетування працівників, спостереження, бесіди, підготовка звіту та рекомендацій

для підтвердження доречності застосування інноваційних технологій діагностики, моніторингу й управління якістю освіти майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної освіти знаходиться під впливом інноваційних процесів, що вже не є локальними, а охоплюють усю систему освіти. Інноваційний прогрес в освіті є процесом народження нової ідеї, її експериментальної апробації, поширення та використання. Під інновацією у літературі розуміють нововведення у широкому сенсі, що передбачає використання результатів різноманітних досліджень і розробок в науковій сфері з метою вдосконалення процесу виробництва, поліпшення соціальної, правової, економічної діяльності та відносин у сфері науки, культури, освіти та інших сферах суспільства [2, с.306].

Згідно положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності освітніми інноваціями є новостворені (застосовані) або вдосконалені освітні, навчальні, виховні, психолого-педагогічні та управлінські технології, методи, моделі, продукція, освітні, а також технічні рішення у галузі освіти, що істотно підвищують якість, результативність та ефективність освітньої діяльності [3].

Термін «педагогічні інноваційні технології» вживається вітчизняними педагогами для позначення форми організації педагогічної інноваційної діяльності, що привносить зміни (найчастіше позитивні) в освітній практиці, а також цілеспрямованого впровадження нововведень в педагогічну практику, або комплексного інтегрованого процесу нововведення в педагогічну практику [4, с.55].

За характеристикою А. Дубасенюк, інновації в освіті є закономірним явищем, динамічним за характером і розвивальним за результатами, їх запровадження дозволяє вирішити суперечності між традиційною системою і потребами в якісно новій освіті. Сутнісною ознакою інновації є її здатність впливати на загальний рівень професійної діяльності педагога, розширювати інноваційне поле освітнього середовища у навчальному закладі, регіоні. Як системне утворення інновація характеризується інтегральними якість: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище [5, с.14].

Є. Крюкова серед переваг застосування інноваційних технологій в освітньому процесі ЗВО визначає обумовлене підвищенням активізації пізнавальної діяльності покращання результативності навчання студентів, а також загалом, створення українського навчального середовища, ідентичного зарубіжному, що надає подальші можливості для обміну трансферу студентів [4, с.56].

До основних складових процесу використання освітнього потенціалу інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі належать: моніторинг інноваційної компетентності кадрового забезпечення освітнього процесу; вироблення чітких вимог до якості освіти студентів й обґрунтування інноваційних технологій їх моніторингу і оцінки; розробка показників оцінки інноваційності окремих аспектів навчально-методичного забезпечення освітнього процесу; визначення рівня й інноваційних характеристик матеріальної бази; розробка і впровадження в освітній процес інноваційних технологій навчання; роз-

робка інших спеціальних умов для розкриття і підтримання інноваційного потенціалу суб'єктів освітнього процесу.

Наголосимо, що для гарантії якості вищої освіти на інституційному, національному та європейському рівнях необхідною є розробка чітких критеріїв і технологій якості освітньої діяльності. Розробка методології ефективного управління якістю освіти у ЗВО із використанням інноваційних технологій потребує ґрунтовного вивчення та поглибленого аналізу наявних підходів щодо управління освітніми закладами.

У першу чергу, слід зазначити, що розробка проблеми ефективного управління якістю освіти вимагає застосування системного підходу, із позицій якого функціонування різних складників, структур, процесів у межах освітніх установ на засадах освітньої інноватики можливе тільки за умови їх організації в єдину систему, складники якої взаємодоповнюють одне одного, що призводить до появи нових інтегративних характеристик та забезпечення високого результату функціонування всієї системи.

У сучасних умовах методологічним підґрунтям використання інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у ЗВО є й компетентнісний підхід, з позицій якого результат вищої освіти у контексті використання інновацій діагностується як підготовленість випускника ЗВО до відповідної педагогічної діяльності на основі засвоєння системи професійних знань, усвідомлення їх інноваційного змісту, формування основних загальнопедагогічних і спеціальних технологічних умінь, розвитку найважливіших професійно-особистісних якостей для становлення майбутніх фахівців як суб'єктів інноваційної діяльності.

Доречним при розробці шляхів використання інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у ЗВО є діяльнісний підхід, застосування якого у педагогічній діяльності, на думку І. Беха, дозволяє встановити рівень цілісності адаптивної освітньої системи, міру взаємозв'язку й взаємодії її цілісних елементів, підпорядкованість цільових орієнтирів у діяльності підсистем різного рівня [6].

Використання інноваційних технологій у процесі управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі має ґрунтуватися також на засадах синергетичного підходу, що забезпечує врахування самоорганізації усіх суб'єктів освіти, та особистісно-орієнтованого підходу, завдяки якому забезпечується врахування інноваційного потенціалу кожної людини, надання їй можливостей для повнішого розкриття її креативних здібностей.

Інновації у вищій школі передбачають: виконання науково-дослідницьких робіт різного рівня з проблем вдосконалення професійної освіти, опрацювання, систематизацію та розповсюдження інноваційного досвіду в сфері вищої освіти; створення інформаційної мережі засобами ІКТ, організацію тренінгів, майстер-класів, семінарів, конференцій з інноваційних методик викладання навчальних курсів у ЗВО. Отже, інноваційність в освіті має бути не виключенням, а основним принципом, що охоплює усі компоненти освітнього процесу. Такий погляд на порушену проблему є вже достатньо розробленим у науці й оформленим у межах інноваційно-технологіч-

ного підходу, що, на нашу думку, є провідним у забезпеченні управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі.

У зв'язку із зазначеним, особливою актуальністю набувають питання імплементації в освітній процес глобальних суспільно-політичних інноваційних зрушень, одним з яких є впровадження в Україні ідей гендерної рівності і недискримінації. Одним із дієвих шляхів орієнтування системи управління якістю освіти у руслі інноваційної гендерної політики є застосування інноваційних моніторингово-діагностичних заходів вивчення різних складових освітнього середовища та оцінки якості освітнього процесу за допомогою інноваційних технологій, однією з яких є гендерний аудит – комплексна оцінка рівня та визначення можливостей ЗВО щодо забезпечення реалізації державної гендерної політики в освітньому процесі. Гендерний аудит будь-якого закладу, установи, організації розглядається як інструмент та процес, який дозволяє встановити проблеми щодо дотримання гендерної рівності та надає рекомендації щодо методів вирішення цих проблем. Основні засади методики гендерного аудиту ЗВО було обґрунтовано на зустрічах Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти [7]; до розробки методики проведення аудиту долучилися сучасні дослідниці Т. Дороніна, Т. Ісаєва, Т. Коробкіна, О. Масалігіна, О. Рассказова, Ю. Савельєва, Н. Світайло та ін.

Суттєвою є концепція гендерного аудиту, сформульована у праці О. Онипченко, О. Рассказової, Ю. Чернецької, що при обґрунтуванні основної ідеї гендерного аудиту увага акцентувалася, перш за все, не на контролюючій, а на розвивальній функції освітнього середовища. Як обов'язкові його складові було визначено не лише аналіз документів, опитування та співбесіди, а й спеціальні навчальні семінари, тренінги, консультації, які необхідно проводити для керівного складу, основних працівників, технічного персоналу закладу вищої освіти [8, с.124].

Гендерний аудит проводився у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, а також в його відокремлених структурних підрозділах – Харківському коледжі та Балаклійській філії серед педагогічних і науково-педагогічних працівників, студентів/студенток у 2015 р. (О. Онипченко, О. Рассказова, Ю. Чернецька) і 2019 р. (Ю. Нечитайло).

Мета дослідження полягала, зокрема, у встановленні рівня готовності системи управління якістю освіти закладу до запровадження гендерних підходів в освіту. Результатом стала об'єктивна оцінка стану і виявлення шляхів вдосконалення гендерного балансу в освітньому процесі ЗВО, зокрема, для майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей.

Серед порад, сформульованих у ході аудиту 2015 року, проголошено необхідність вжити заходів щодо підвищення престижу професійної освіти, популяризації цієї професії серед чоловіків для досягнення балансу в гендерному розподілі праці, відзначено потребу у плануванні та проведенні просвітницьких заходів серед студентської молоді з підвищення гендерної обізнаності, зокрема з питань розвитку людей обох статей, популяризації нової літератури з гендерної проблематики серед користувачів бібліотеки шляхом організації виставок,

тематичних бібліотечних заходів тощо. Крім того, було наголошено на потребі кількісного і якісного збагачення наочності середовища ЗВО засобами дизайну і символіки щодо гендерної рівності, залученні працівників і працівниць соціально-психологічної служби до проведення гендерного аудиту та популяризації принципів гендерної рівності, зокрема, серед студентів/студенток пільгового контингенту [8, с.124]. Багато із зазначених та інших рекомендацій у 2019 році вже були втілені у життя. Так, зважаючи на необхідність створення у ЗВО умов для можливостей поєднання студентами та студентками навчальної роботи і батьківських обов'язків, у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради було обладнано дитячу кімнату, де під наглядом чергових викладачів і студентів-волонтерів можна залишити дитину й безперешкодно отримати освітню послугу. Таких інновацій в освітній процесі ЗВО було впроваджено достатньо багато, це, зокрема імплементація гендерної складової у зміст освіти майбутніх фахівців-педагогів, активізацію виховних заходів задля формування в них здатності бути носіями ідей рівності і недискримінації, організації науково-дослідної роботи з метою свідомого вивчення проблеми рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо. Відповідно, саме правильна оцінка середовища ЗВО забезпечила підвищення рівня управління якістю вищої освіти у ЗВО.

У цілому, проведене дослідження дозволяє дійти **висновку**, що інноваційно-технологічний підхід і застосування інноваційних моніторингово-діагностичних технологій у процесі управління якістю освіти у закладі вищої педагогічної освіти виступає базовим концептуальним принципом вдосконалення вищої освіти. При чому, сутність інноваційно-технологічного підходу в освіті полягає в стратегічному спрямуванні процесів розробки, відбору й впровадження освітніх технологій на основі пріоритетності в управлінні демократичних, дорадчих функцій моніторингово-діагностичної діяльності, що реально може забезпечити підвищення активізації пізнавальної діяльності студентів, покращання результативності навчання, гармонізацію середовища ЗВО, наближення його до вимог освітньої євроінтеграції. Крім того, розробка методології ефективного управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі із використанням інноваційних технологій ґрунтується на застосуванні сукупності методологічних підходів (системний, компетентнісний, діяльнісний, синергетичний тощо).

Розробка основних теоретичних положень щодо застосування зазначених підходів у процесі управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі на засадах інноваційної трансформації освітнього простору є перспективним напрямом подальших досліджень порушеної проблематики.

Література

1. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019> (дата звернення: 21.10.2019).
2. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Мороз, А.М. Шкарпунта. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.

3. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності: наказ Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000 № 522. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00> (дата звернення: 11.10.2019).

4. Крюкова Є.С., Америкізе О.С. Впровадження інноваційних педагогічних технологій у вищих навчальних закладах. Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Сер. Філологія. Педагогіка. Київ, 2017. № 10. С.54-57.

5. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С.14-47.

6. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.

7. Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти: офіційний сайт. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/161-mizhnarodnyi-seminar-z-hendernoho-audytu-vnz-znaiomstvo-z-krashchymu-praktykamy> (дата звернення 24.10.2019).

8. Онпиченко О., Раськазова О., Чернецька Ю. Гендерний аудит освітнього середовища педагогічного ВНЗ як інноваційна форма імплементації гендерного компонента у вищу освіту. Гендерна парадигма освітнього простору. 2018. № 2. С.123-136.

References

1. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10

lypnia 2019 r. № 526-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019> (data zvernennia: 21.10.2019).

2. Slovnyk inshomovnykh sliv / ukhad.: S.M. Moroz, L.M. Shkharputa. Kyiv: Naukova dumka, 2000. 680 s.

3. Polozhennia pro poriadok zdiisnennia innovatsiinoi osvithnoi diialnosti: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 07.11.2000 № 522. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00> (data zvernennia: 11.10.2019).

4. Kriukova Ye.S., Ameridze O.S. Vprovadzhenia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii u vysichykh navchalnykh zakladakh. Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Ser. Filolohiia. Pedahohika. Kyiv, 2017. № 10. S. 54-57.

5. Dubaseniuk O.A. Innovatsiini osvithni tekhnolohii ta metodyky v systemi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky. Profesina pedahohichna osvita: innovatsiini tekhnolohii ta metodyky. Zhytomir: ZhDU im. I. Franka, 2009. S. 14-47.

6. Bex I.D. Vykhovannia obohyctoti: u 2-x kn. Kyiv: Lybid, 2003. Kn. 1: Obohycticno opiientovanyi pidxid: teopetyko-tekhnolohichni zasady. 280 s.

7. Vseukrainskoi merezhi oseredkiv hendernoi osvity: ofitsiinyi sait. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/161-mizhnarodnyi-seminar-z-hendernoho-audytu-vnz-znaiomstvo-z-krashchymu-praktykamy> (data zvernennia 24.10.2019).

8. Onpichenko O., Raskazova O., Chernetska Yu. Hendernyi audit osvithnoho seredovyscha pedahohichnoho VNZ yak innovatsiina forma implementatsii hendernoho komponenta u vysichu osvitu. Henderna paradyfma osvithnoho prostoru. 2018. № 2. S. 123-136.

Petrychenko L.O.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, First Vice-Rector of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, larisa-petrychenko@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS A FACTOR OF IMPROVING THE QUALITY OF PREPARING FUTURE PEDAGOGICAL STAFF

The article analyzes the methodology of effective management of education quality in a higher pedagogical establishment on the basis of innovative and technological approach. The essence of the innovative and technological approach is considered and substantiated and the peculiarities of the application of innovative technologies in the process of management of education quality in the establishment of higher pedagogical education are determined. On the example of implementation of technology of gender audit of higher educational establishment in the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, the relevance of applying innovative technologies of diagnostics, monitoring and management of education quality of future specialists was proved.

Key words: innovative technologies, management of education quality, establishment of higher pedagogical education, gender audit.

UDC 378.4

Plysenko G.P.,*Ph.D., Leading Research Scientist of the Research Laboratory of active employment services and partnership services with employers Ukrainian State Employment Service Training Institute,**Ukraine, Kyiv***BRANDING AS A TOOL FOR MANAGING AN ASSORTMENT OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION**

The state of the domestic educational market is such that higher education does not guarantee employment of young specialists. The author examined the main definitions of branding concept. The main factors that have a significant impact on the choice of strategy of IHEs (Institution of Higher Education) were established. The expediency of using assortment-price approach in forming IHE strategies was proved. The essence of «portfolio of educational services» concept and the main methods of forming optimal portfolio range of educational services was revealed. The current state of the labor market was analysed. The ways of forming optimal portfolio range of educational services for universities were determined with the Ishikawa diagram.

Key words: *brand, branding, brand management, higher education institution, portfolio of educational services, assortment.*

The statement of a problem. Since 2014, Ukraine has started general education reform. The Parliament had adopted the Law of Ukraine «On Higher Education» 07.01.2014, № 1556–VII, which entered into force on 09.06.2014. This law covered all elements of higher education – management, training of scientific and teaching staff, content, financing, structure. This law establishes the basic legal, organizational and financial foundations of the system of higher education, creating conditions for strengthening cooperation between state agencies and businesses with higher education institutions on the principles of autonomy of institutions of higher education, combining education with science and industry in order to prepare competitive human capital for high-tech and innovative development, self-identity, the needs of society and the state of the labor market for qualified specialists [1]. Educational reform chosen such strategic direction that would create a fundamentally new system of higher education that will enable everyone interested to get and update their knowledge throughout the activity.

Taking into account the basic concept of higher education development in Ukraine during 2015–2025 years is appropriate shift when forming strategies of higher educational institutions. The use of branding as a tool for assortment management of educational services is the basis for strategic planning aimed at balanced combination of the ultimate goal and strategic alternatives that form a comprehensive approach to the implementation and achievement of the desired end result. The strategy may change during implementation, but goals should be the same that have been put to achieve the goal of higher educational institutions - to attract more consumer education.

Analysis of research and publications. For the effective functioning of universities, it is necessary to fill the licensed volumes of study, so the main purpose of the activity is to attract enough students. One of the possible ways of solving this problem is the branding policy in the context of managing the range of educational services. Branding concepts are dedicated to the work of such scientists as F. Kotler [4], S. Veleshchuk [2], I. Grischenko, N. Krahmaleva [3], V. Shcherbak, A. Alekseev and others.

The purpose. Disclosing the essence of the main categories of the concept of branding and substantiation of

the feasibility of using the assortment-price approach in forming the optimal range of educational services.

The statement of the main material. Nowadays, brands are more important than ever. Brands unlike trademarks absorbed the economic, legal and psychological traits (characteristics) of the offered goods or services. Brands can be eternal and unlike products may not have a life cycle. Brands can represent the quality, the reliability and the experience. Brands are valuable as intangible property, they may be on the balance sheet and thus bring additional income to their owners. In some cases only one brand may cost more than technology, raw materials, employees and factories combined. Brands fill all our lives, work and leisure. The first thing we pay attention to when choosing any product or service is a brand, and only then the quality, price, etc. Advertising, signs in stores, presentations are all about the brand. The essence 'brand' is best explained by such concept as branding. Branding is a fundamental and basic tool used in the competition to gain market leadership. Branding is important because it converts characteristics or features of a product or a service in terms of value. Proper brand building creates economic value for the IHE.

In the context of globalization innovations and the development of the competitiveness of the economy are sustained with quality education and quality human capital [6].

For the effective functioning of the institutions of higher education in Ukraine in the educational market, where there is fierce competition, the management range of educational services, there is a need to use marketing tools such as brand, branding, brand management. «Brand» (eng. Brand) – name, term, sign, symbol, fabric or their combination, are intended to identify the goods or service provider and their differentiation from competitors' goods or services [4]. «Branding» – is a process, activity on forming of the brand that is based on a common, high-impact on consumer marketing tools such as advertising and other marketing communications tools. These tools combined certain idea and uniform design that distinguish the product from the competition and create its unique image [2]. «Brand Management» (eng. Brand-management) – an activity based on the strategic orientation of the company and should focus on ensuring adherence consumer resistance competitive

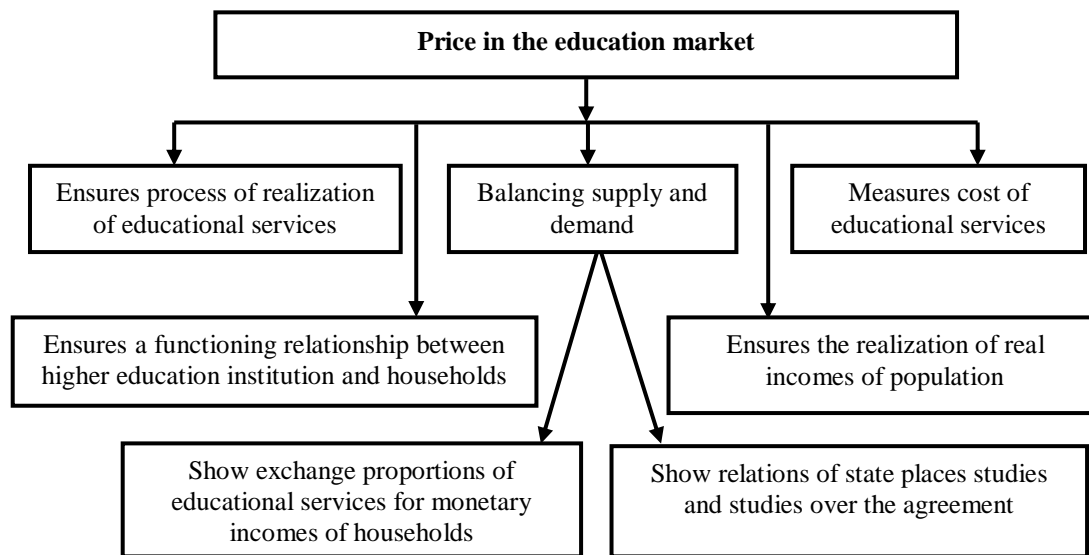
position and long-term success of enterprise development and growth in value of the intangible assets of the company capital of the brand [2].

The development of market economy and growing competition in higher education necessitates improving the competitive position of national universities [5]. The price and range is the important factors that influence on the choice of strategy of higher educational institutions. Price is a part of the educational market, since it belongs to the role of the factor that balances supply and demand determines the value of educational services, covering the costs of providing and implementing the service. The price ultimately depend on business results achieved (Figure 1) [5].

The range is closely linked with that of higher educational institutions to the development strategy of the

brand. Increasingly, higher educational institutions have resorted to the policy of diversification (increase the range of species and penetration into new areas, diversification) brands developing countries.

This connection can justify the fact that the brand has a significant impact on the minds of consumers, and if we were found negative trends in the offered educational services, entrants will not prefer that higher educational institutions This trend is prolonged for the entire range of educational services offered by selected universities. In the current economic climate creating the optimal range of educational services, improve their quality, properly defined pricing are significant factors in increasing the competitiveness of higher educational institutions in the educational market.

Source: developed by author

Fig. 1. Place of price in the system of higher education

Assortment and price policy has a special role in a marketing orientation of Institutions of Higher Education (IHE). The relevance of this policy is determined by consumers who prefer quality paid services as well as a wide range of services in the modern competitive conditions. Winner in this competition is the one who learns the methods and means of price and assortment policy implementation and uses it in practice. In its turn the assortment of offered services of IHE has to correspond not only to consumer preferences but also to the labor market needs.

Thus considering mentioned above assortment and price approach should be used while IHE formation of strategies for educational services market promotion. The core of this approach is as follows. For effective management of educational services IHE should consider:

1) Types of educational institutions – state IHE, private IHE, Centers for Professional Advancement, retraining and so on which make some part of overall educational services assortment and have similar demand and price per one person.

2) Groups of factors formed under the different influences. The ones under the influence of market conditions are distinguished by average price and maximum amount of ordering. High price and minimum ordering distinguish the demand of specialty. The government

ordering is all about low prices and average demand, which regulates the amount of educational services.

3) Income levels and educational services consumption by households – high and average income and consumption levels.

Each of these factors combined with another, will have positive and negative sides. The requirements of the education market are influenced by the categories mentioned. IHE developing a strategy should take into account its real situation and real local education market. If the university does not take into account the categories mentioned above, it will have to create its own assortment and pricing market scheme.

University’s Effective Marketing Strategy, which would ensure a real competitive advantage and long-term prospects of growth and survival can be developed only based on the marketing ideology and implemented in the educational market [3]. A special role in the success of the university belongs to the marketing research. Thanks to the successful combination of basic methods of marketing research and knowing the demands of consumers IHE can receive significant benefits in the educational market. The main methods of market research that IHE can use are: 1) monitoring the consumers’ behavior; 2) a survey in the form of a questionnaire.

Given the intense competition in the market of educational services there are two main tasks: to meet the needs of customers (applicants) and to secure financial stability. Therefore, the formation of an educational services portfolio is important in solving these problems. The education services portfolio is a set of educational services available to the IHE at the certain moment. This is a competitiveness criterion in the regional market of educational services. Portfolio Strategy is the Strategy of optimal choice therefore it ensures an income stability for both university and its scientific and teaching staff and reduces risk. The purpose of portfolio strategy is planning based on attracting investments that correspond to portfolio's scope. Combination of educational services enables optimal distribution of the risk.

IHE's portfolio strategy creates preconditions for evolutionary entering the competitive environment and provides motivation strengthening of executive employees on training, long-term priorities development, authorities diversification. The education services portfolio is differentiated by departments, which specialize in certain educational service or in a specific consumer group (market segment). The effectiveness of market orientation should be determined by the profitability criterion. Funds attracted are defined by the list of education types. Thus portfolio investment channel forms, the amount of funds based on the number of services (portfolio). A portfolio management is really important as this is a dynamic decision-making process and this way a list of existing educational services is constantly updated and reviewed.

To maximize the effectiveness IHE must successfully optimize a portfolio and provide a combination and composition of educational services that would meet the IHE's strategic objective and wouldn't depend on external and internal conditions and restrictions.

Applicants choose educational programs mainly for prestige, level of complexity, the availability of government sponsored places and not the economy demand. As a result the national labor market in Ukraine is characterized by an imbalance of demand and supply of labor. Universities in order to attract more students extend their programs for training civil servants, managers, executives which attract students with relative ease of training and the promised high wages, but as a result it increases the burden of such specialists on the labor market, which consequently makes them retrain or agree to any adjacent work.

Inconsistency of educational services to the needs of the labor market has emerged even since the proclamation of Independence of Ukraine. The demand grew for service specialties with certain low level skills, which are mainly practical, with the basic knowledge and some experience. In such circumstances the fundamental university education has lost its meaning. A competition arose among IHEs for the right to direct the youth's priorities. Modern universities have to compete not by the number of trained professionals but rather their level and demand for graduates in the labor market and employment rates [6].

To improve the quality of higher education in modern conditions and most importantly to help students to prepare for professional life outside university, the portfolio of education services should be optimized according to professions that will be relevant in the future. Providing educational services based on actual experience and business

processes may help to eradicate gaps in the performance of the young workforce.

Ukrainian higher education system still suffers from the remnants of the Soviet approach to management: universities are hostages of the state order, which insulates them from economic realities and more and more alienated from having contact with the business and actively respond to changes in the economy. At the output we have inert to changes in higher education that gives completely unprepared (and practically and psychologically) to work graduates. Meanwhile, university diploma is still a basic requirement in employment, especially for lawyers, doctors, teachers, managers, professionals extractive industry (engineers, managers). Global gap between the real economy and the sphere of education, lack of quality personnel to modern labor market needs, the lack of innovation universities, in turn, lead to stagnation of national economy and undermine Ukraine's position in various international rankings [6].

Conclusions of the research. Higher education and quality of education is always at the center of society because it is considered as a determining factor of social and economic development. For our country to train highly competent and sought after professionals in the labor market – the main social-economic function of higher education. It is the job market in modern terms is an indicator of the effectiveness of higher education. Thematic modeling competitiveness and employment specialist in the labor market have allowed the following aspects of the problem: 1) the current labor market puts high demands on the professional training of higher education, his personal qualities and general culture. Current graduate should be able to work in a team, be able to quickly and correctly respond to changes occurring in the field of his professional activities, constantly strive to update their knowledge; 2) the quality of professional knowledge, skills and competencies of young professionals do not always meet modern requirements. The only exceptions are those professionals who serve new sectors; 3) high school graduates (lawyers, managers, economists) remain unclaimed in the labor market, including the unemployed; many of them do not work for the university obtained a degree; 4) dynamic modern economy does not have enough highly qualified specialists in important areas, the level of which depends on the state of innovative structural change in the economy.

Mechanism of ensuring the efficiency of the portfolio strategy must take into account: 1) estimation of cost parameters of real and potential educational services on the basis of their characteristics (self-cost, profitability, price, margin); 2) optimization of service portfolio using marketing methods (organizational structures, life cycle, assortment policy, educational infrastructure); 3) decision-making powers to diversify implementation between the subjects of educational process.

In the structure of optimal portfolio of educational services of higher educational institution should be such educational services that are relevant and forward-looking, so choosing methods of portfolio formation, the universities should take into account interests of consumers, and then their own. Optimal portfolio of educational services for the consumers must meet their needs and requirements, provide useful effect of their use, and for the universities - meet the requirements on all basic and additional features. Optimal portfolio of

educational services of higher institution affects not only the level of filling licensed volumes of some specialties, but also such factors as brand recognition, reputation of higher educational institution, long-term loyalty to it and so on.

Literature

1. Закон України «Про вищу освіту» №1556–VII, із змінами від 01 липня 2014р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua>
2. Велещук С.С. Бренд-менеджмент в стратегічному розвитку підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук; спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / С.С. Велещук. – К., 2008. – 20 с.
3. Грищенко І.М., Крахмальова Н.А. Інструменти та форми маркетингової комунікації на ринку освітніх послуг. Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України. – К.: Вісник КНУУПД. Шем. вип 4 (2012). – С. 298-307.
4. Котлер Ф. Маркетинг Менеджмент / Ф. Котлер, К.Л. Келлер. – [12-е изд.]. – СПб.: Питер, 2006. – 816 с.
5. Кучер В.А., Міняйло Т.М. Механізм стратегії розвитку підприємства харчової промисловості // Вісник Хмельницького національного університету, 2010. – № 1, том 2. – С. 95-99.
6. Похідина Валерія. Університети і бізнес: міжнародний досвід та перспективи співпраці між Україною. URL: http://cost.ua/files/Universities%20and%20business_report.pdf
7. Яцюк Д.В. Управління рекламною діяльністю в системі брендингу на ринку продовольчих товарів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук; спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / Д.В. Яцюк. – К., 2008. – 20 с.

References

1. Law of Ukraine «On higher education» №1556–VII, with changes from July 1, 2014. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua>
2. Veleshchuk S.S. Brand-management in strategic development of enterprise: dissertation thesis for the academic degree candidate of economic sciences: spec. 08.00.04 «Economics and enterprise management» (by economic activity types). S.S. Veleshchuk. – K., 2008. – 20 p.
3. Grishchenko I.M., Krahmaleva N.A. Instruments and forms of marketing communication at the market of educational services. Effectiveness of organizational and economic mechanism of innovative development of higher education in Ukraine. K.: Bulletin of KNUUPD. Special topic 4 (2012). – P. 298-307.
4. Kotler F. Marketing Management. F. Kotler, K.L. Keller. - [12 edition]. - SPb.: Piter, 2006. – 816 p.
5. Kucher V.A., Miniaylo T.M. Mechanism of the development strategy of food industry enterprise. Visnyk of Khmelnytsk National University, 2010. № 1, tome 2. – P. 95-99.
6. Pokhidina Valeria. Universities and business: international experience and prospects for cooperation between Ukraine. URL: http://cost.ua/files/Universities%20and%20business_report.pdf
7. Yatsyuk D.V. Management of promotion in the system of branding on the food market: dissertation thesis for the academic degree candidate of economic sciences: spec. 08.00.04 «Economics and enterprise management» (by economic activity types). D.V. Yatsyuk. – K., 2008. – 20 p.

Плисенко Г.П.,

к.е.н., провідний науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії інституційного забезпечення діяльності ДСЗ та партнерської взаємодії з роботодавцями Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Україна, м. Київ

БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ АСОРТИМЕНТОМ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВИТИ

Нині на вітчизняному освітянському ринку склалася така ситуація, що вища освіта не дає гарантії працевлаштування молодих фахівців. Було розглянуто основні дефініції концепції брендингу, визначено основні чинники які мають вагомий вплив на вибір стратегії діяльності ЗВО, обґрунтовано доцільність використання асортиментно-цінового підходу при формуванні стратегії ЗВО. Розкрито сутність поняття «портфель освітніх послуг» та визначено основні методи формування оптимального портфеля асортименту освітніх послуг ЗВО. Визначені напрями формування оптимального портфеля асортименту освітніх послуг для ЗВО шляхом побудови діаграми Ісікави.

Ключові слова: бренд, брендинг, управління брендом, заклад вищої освіти, портфель освітніх послуг, асортимент.

УДК 377.018:612.76

Полулященко Т.Л.,

ст. викладач кафедри спортивних дисциплін

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6345-585X>, tatyana_brovar@i.ua

Україна, м. Старобільськ

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ З ПІДВИЩЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ

У статті розглянуто проблему формування фізичної готовності вихованців навчальних закладів з посиленою військово-фізичною підготовкою до подальшої військової служби у збройних силах України. Перевірено готовність вихованців ліцею щодо формування потреби у фізичному та спортивному вдосконаленні, а також виявлено їх рівень розвитку фізичних якостей. Наведено рекомендації щодо методичних особливостей планування та організації занять з фізичного виховання ліцеїстів у процесі навчально-виховної роботи.

Ключові слова: фізична підготовка, військові, готовність, формування, фізичні якості, виховання, ліцеїсти.

Постановка проблеми. У статті представлено проблему формування фізичної готовності вихованців навчальних закладів з посиленою військово-фізичною підготовкою до подальшої військової служби у збройних силах України. Наведено рекомендації щодо методичних особливостей планування та організації занять з фізичного виховання ліцеїстів у процесі навчально-виховної роботи.

Створення ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою дозволило надати особливої уваги саме фізичній підготовці, так як вона є однією з основних вимог до майбутнього військовослужбовця. Саме висока фізична підготовка є запорукою для подальшого навчання у закладах вищої освіти військового спрямування, а надалі і до військової служби.

За дослідженнями В. Довбуша, 2007; С. Пахарева, 2013; А. Іванова, 2014; І. Ільницького, А. Окопного, 2015; Л. Балушка, 2015 та інших відомо, що основною проблемою щодо недостатньої фізичної підготовки військовослужбовців є низький професійний кадровий склад та недостатнє науково-методичне й організаційне забезпечення військових ліцеїв [1, с.95; 3, с.102; 5, с.263]. Дослідження С. Мотика, Л. Олійника, Г. Бесерабчука та інших довели, що військові ліцеї сприяють вихованню патріотизму в учнівської молоді [2, с.74; 4, с.10]. Сучасні науковці з фізичного виховання і спорту Т. Круцевич, 2003; Б. Шиян, 2003 вважають за потрібне важливу роль відводити організації та проведенню фізичної підготовки перш за все зі школярами.

Проблемі формування фізичної готовності вихованців ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою до військової служби з урахуванням сучасних педагогічних методик, дослідження саме соціальних умов на нашу думку приділено недостатньо. Існує необхідність у дослідженні навчально-виховних методик з урахуванням нормативних та організаційних складових щодо фізичної підготовки які б сприяли подальшій військовій службі. Це і визначило актуальність даного дослідження.

Основною метою роботи є дослідити методичну та нормативно-правову базу з організації фізичної підготовки здобувачів повної середньої освіти у закладах з поси-

леною військово-фізичною підготовкою та виявити оптимальні методичні підходи щодо покращення фізичної підготовленості вихованців цих закладів.

Виклад основного матеріалу. Навчальна та виховна діяльність в сучасному навчальному закладі освіти являє собою цілісну систему організації навчальних (лекції, семінари, практичні заняття тощо) та різних виховних (спортивно-масових, соціокультурних, правових тощо) заходів. Основною задачею яких є виховання особистості з високими морально-вольовими та фізично сильними якостями, справжнього патріота своєї держави з повагою до цінностей українського народу. А готовність армії до захисту Батьківщини значною мірою обумовлюється рівнем практичної підготовленості юнаків які обрали військову професію.

Основною формування всебічно розвинутої особистості, як найвищої цінності суспільства є Національна програма «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» [6].

За даними дослідження було виявлено, що навчальні заклади з посиленою військово-фізичною підготовкою щодо забезпечення реалізації уроків фізичної культури керуються стандартною програмою, яка передбачає обрання модуля та програмою для спеціалізованих навчальних закладів освіти надану Міністерством освіти України.

Заклади з посиленою військово-фізичною підготовкою самостійно формують наповнення змісту предмета «Фізична культура». Де основним критерієм до відбору запропонованих варіативних модулів є наявність матеріально-технічної бази, відповідне забезпечення кадрів, бажання учнів. Використання рекомендацій за робочою програмою для спеціалізованих закладів дозволяє збільшити кількість годин на тиждень для позакласних занять з прикладної підготовки, фізичної культури.

Луганський обласний ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою від часу свого створення є профільним навчальним закладом. Основна його діяльність це навчально-виховна діяльність, яка спрямовується на орієнтацію вихованців до вибору військової професії. В

ліцеї все налаштоване на появу й розвиток у ліцеїстів прагнення до оволодіння військовими знаннями, відповідного рівня фізичної підготовленості та працездатності, прагнення підвищення престижу військової служби. Участь вихованців ліцею в усіх справах за розробленою певною моделлю в основі якої лежить формування у випускників принципів самостійності, ініціативи, відповідальності за доручену справу, за колектив породжує лідерів нової формації.

Засвоєння вогневої, стрійової, фізичної, прикладної та інших видів підготовки в урізноманітненні навчальних ситуацій та завдань та безпечному ускладненні формує емоційно-вольові та фізичні готовності.

Основною формою фізичного виховання у військово-лицейському є уроки фізичної культури, зайнятість ліцеїстів у спортивних секціях, участь в спортивних спартакіадах та змаганнях різних рівнів, самостійні заняття фізичними вправами.

Порівнявши організацію фізичного виховання юнаків у загальноосвітніх школах з навчальними закладами освіти посиленої військово-фізичної підготовки, були виявлені певні розбіжності в організаційних і, частково, в програмних основах фізичного виховання. Так, у закладах з посиленою військово-фізичною підготовкою кількість годин відведених на позаурочну роботу з фізичного виховання вдвічі більше ніж у звичайній школі.

Посилений добовий обсяг за рахунок фізичних навантажень може, як позитивно так, і негативно впливати на досягнення різного адаптаційного ефекту юнаків; зміну показників фізичної підготовленості, загальної фізичної працездатності, соматичного здоров'я. Як наслідок, виникає необхідність врахування цих розбіжностей та виникає потреба у розробці для них ефективної методики організації та змісту фізичної підготовки.

В ході дослідження рівня готовності вихованців ліцеїстів щодо формування потреби у фізичному та спортивному вдосконаленні за допомогою анкетування виявлено: 2% респондентів взагалі самостійно не займаються фізичними вправами, 70% опитаних відповіли, що вони використовують таку форму занять, але не регулярно, 15% – займаються, але відносно регулярно і тільки 13% опитаних відповіли, що вони регулярно самостійно займаються фізичними вправами. Тому наступною задачею стало максимально зацікавити вихованців до занять фізичними вправами використавши певну методику навчання. В основі складання робочої програми з фізичного виховання в нашому експерименті було враховано бажання вихованців до певної спортивної діяльності за допомогою анкетування.

Результати анкетування до та після експерименту показали, що вихованці ліцею змінили своє ставлення до виконання вправ, які обрали самі. Якщо на початку експерименту перевагу фізичним вправам на силу віддавали 33,0% ліцеїстів, то після його завершення – 23,0%, вправам на гнучкість 15% (вихідні дані – 15%), вправам на швидкість – 16% (вихідні дані – 32%), вправам на витривалість – 24% (вихідні дані – 10%), вправам на координацію – 22% (вихідні дані – 10% респондентів). Роз'яснення викладачем основних методичних підходів до розвитку фізичних якостей під час занять з

вихованцями фізичними вправами сприяло змінити ставлення до особистої фізичної діяльності.

Аналіз результатів експериментальної роботи також засвідчив, що більшість учнів зрозуміли, що їм потрібно регулярно займатися фізичними вправами, насамперед, для власного фізичного самовдосконалення, навіть незалежно від того фактору, чи будуть вони військовими чи ні. Тому свідомо з відчуттям потреби у фізичному вдосконаленні готовили себе в урочній та позаурочній діяльності з фізичної культури за даними заключних зрізів 64,0% вихованців (вихідні дані – 36%). У 47,0% респондентів така діяльність викликала підвищений інтерес, тому вони регулярно займалися фізичними вправами. У 48,0% вихованців експериментальних груп (вихідні дані – 27,5% вихованців) зросли показники сформованості готовності до військової служби у Збройних силах України. На нашу думку цьому сприяв методичний підхід під час планування програми занять а саме: врахування бажання та схильності у військових ліцеїстів до виконання певної фізичної направленості – виконання силових, швидкісних вправ, вправ на гнучкість, координацію та витривалість. Використання індивідуального підходу виховання фізичних якостей ліцеїстів сприяло оптимізації процесу підготовки.

Отримані результати перевірки рівня фізичної підготовленості ліцеїстів експериментальної групи показали позитивні зміни в показниках виконання рухових тестів, що показує належний рівень формування фізичної готовності ліцеїстів до служби в Збройних Силах України чи вступу до закладів вищої освіти. Біг на 100 м. 13,9 с.; тест Купера 2709 м.; стрибок у довжину з місця 216 см.; підтягування 35 р.; нахил тулубу вперед з положення сидіння 12,7 см., човниковий біг 3x10 м 9,3 с.

Висновки. У результаті проробленої роботи були зроблені наступні висновки: 1. Належний рівень навчально-методичного забезпечення сприяє якісній організації навчально-виховного та тренувального процесу та сприяє ефективному формуванню готовності вихованців військового ліцею до подальшої військової служби. 2. До методичних особливостей розвитку фізичних якостей вихованців ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою можна віднести врахування індивідуального підходу під час планування, де основною ідеєю виступає особисті фізичні здібності вихованців ліцею та їх бажання займатися певною руховою активністю. 3. Впродовж навчального року необхідно мінімум три рази провести тестування фізичних якостей та анкетування стосовно бажання займатись певним напрямком фізичних вправ. Порівняння фізичних тестів з анкетуванням дасть зрозуміти вихованцям свої слабкі сторони фізичної підготовки, а викладачу змогу скорегувати програму занять фізичними вправами.

Дане дослідження не вичерпує всіх проблем пов'язаних з вихованням фізичних якостей вихованців ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою і потребує більш детального вивчення таких напрямків, як створення сприятливого педагогічного та психологічного мікроклімату групи до виконання напруженої роботи в різних складних ситуаціях (під час польових зборів, спортивних змагань тощо).

Література

1. Балушка Л.М. Авторська програма фізичної підготовки учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з використанням засобів спортивної боротьби / Л.М. Балушка // Вісник «Педагогічні аспекти професійної підготовки майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту». – № 129. – Т.2. – С.94-100.
2. Бесарабчук Б.Г. Формування фізичної готовності учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Кам'янець-Подільськ, Випуск № 9, 2016. С.72-83.
3. Ільницький І. Фізичне виховання учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою / І. Ільницький, А. Окорний // Молода спортивна наука України. – Львів. – 2015. – Т. 2. – С.101-104.
4. Мотыка, С.Н., & Олейник, Л.В. Критерии и показатели оценки результатов работы по воспитанию патриотизма военных лицеистов. Вестник Казахстано-Американского Свободного Университета. Научный журнал, 1 (Казахстан). Усть-Каменогорск, 2016. С. 9-15.
5. Пахарев С.О. Ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою: 83 Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – Випуск 9 витоку та специфіка організації навчання / С.О. Пахарев // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Вип. 43. – С. 261-267.
6. Програма фізичного виховання 1–11 класи. Рівень стандарту. Профільний рівень. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

References

1. Balushka L.M. Avtors'ka programa fizychnoi' pidgotovky uchniv liceju z posylenoju vijs'kovo-fizychnoju pidgotovkoju z vykorystannjam zasobiv sportyvnoi' borot'by / L.M. Balushka // Visnyk «Pedagogichni aspekty profesijnoi' pidgotovky majbutn'ogo fahivcja z fizychnoi' kul'tury i sportu». – № 129. – T.2. – S. 94-100.
2. Besarabchuk B.G. Formuvannja fizychnoi' gotovnosti uchniv liceju z posylenoju vijs'kovo-fizychnoju pidgotovkoju do sluzhby v armii' zasobamy fizychnoi' kul'tury. Visnyk Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Fizychnne vyhovannja, sport i zdorov'ja ljudyny. Kam'janec'-Podil's'k, Vypusk № 9, 2016. S. 72-83.
3. Il'nyckyj I. Fizychnne vyhovannja uchniv licei'v z posylenoju vijs'kovo-fizychnoju pidgotovkoju / I. Il'nyckyj, A. Okornyj // Moloda sportyvna nauka Ukra'ny. – L'viv. – 2015. – T. 2. – S. 101-104.
4. Motyka, S.N., & Olejnik, L.V. Kriterii i pokazateli ocenki rezultatov raboty po vospitaniju patriotizma voennyh liceistov. Vestnik Kazahstansko-Amerikanskogo Svobodnogo Universiteta. Nauchnyj zhurnal, 1 (Kazakhstan). Ust'-Kamenogorsk, 2016. S. 9-15.
5. Paharjev S.O. Licei' z posylenoju vijs'kovo-fizychnoju pidgotovkoju: 83 Fizychnne vyhovannja, sport i zdorov'ja ljudyny. – Vypusk 9 vytoky ta specyfika organizacii' navchannja / S.O. Paharjev // Zbirnyk naukovyh prac' Vijs'kovogo instytutu Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2013. – Vyp. 43. – S. 261-267.
6. Programa fizychnogo vohovannja 1–11 klasy. Riven' standartu. Profil'nyj riven'. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

Polulyashchenko T.L.,

Senior Lecturer in the Department of Sports State Institution «Lugansk National Taras Shevchenko University»,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6345-585X>, tatyana_brovar@i.ua

Ukraine, Starobilsk

METHODICAL FEATURES OF EDUCATION OF PHYSICAL QUALITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF ARMY AND PHYSICAL TRAINING

The article deals with the problem of formation of physical readiness of pupils of educational institutions with enhanced military-physical preparation for further military service in the Armed Forces of Ukraine. The readiness of the pupils to determine the need for physical and sports improvement was checked, and their level of development of physical qualities was revealed. The recommendations on methodical features of planning and organization of physical education of students in the process of educational work are given.

Key words: physical training, military, readiness, formation, physical qualities, education.

УДК 026:37](477.411)ДНПБУ

Селецький А.В.,

*к.і.н., ст. наук. співробітник, завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти
Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського, aseletskiy@ukr.net**Україна, м. Київ*

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ ЩОДО НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

Висвітлено мету, завдання й основні напрями діяльності Національної академії педагогічних наук України щодо науково-методичного забезпечення модернізації та розвитку системи освіти України. Схарактеризовано головні завдання здійснюваних академією фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки й психології. Проаналізовано кількісні та якісні показники кінцевої наукової продукції, створеної за результатами науково-дослідної діяльності установи.

Ключові слова: *Національна академія педагогічних наук України, науково-методичне забезпечення освіти, наукові дослідження, модернізація освіти, реформування освітньої сфери, інформаційно-аналітичний супровід освіти.*

Постановка проблеми. Національна академія педагогічних наук України, виконуючи стратегічну роль у формуванні та розвитку освітньої сфери держави, патріотичного виховання молоді в умовах утвердження державного суверенітету, європейської інтеграції та світової глобалізації, з поміж інших важливих функцій своєї діяльності виконує першочергові завдання щодо науково-методичного забезпечення української освіти, педагогіки й психології, відіграє провідну роль в організації та проведенні фундаментальних і прикладних наукових досліджень з освітньої проблематики, робить значний внесок у підготовку наукових і педагогічних кадрів країни.

Значний науковий потенціал, зосереджений у п'яти відділеннях НАПН України (Відділення: загальної педагогіки та філософії освіти; психології, вікової фізіології та дефектології; загальної середньої освіти; професійної освіти і освіти дорослих; вищої освіти) та у її п'ятнадцяти наукових установах (Інститути: педагогіки, психології імені Г.С. Костюка, педагогічної освіти і освіти дорослих, спеціальної педагогіки, соціальної та політичної психології, проблем виховання, вищої освіти, інформаційних технологій і засобів навчання, професійно-технічної освіти, обдарованої дитини; Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Навчально-науковий центр професійно-технічної освіти, Педагогічний музей України), нараховує понад 170 академіків і членів-кореспондентів НАПН України, понад 180 докторів наук і близько 550 кандидатів наук, які гідно представляють усі ланки освіти та плідно працюють у складі наукових і науково-педагогічних колективів підвідомчих установ академії.

Предметним полем досліджень членів НАПН України і науковців наукових осередків академії сьогодні є актуальні в Україні і світі проблеми філософії людиноцентризму в освіті, методології, теорії та історії освіти, педагогіки, психології; розвитку світової і національних освітніх систем; формування організаційних засад і змісту освіти усіх її рівнів і складових, що забезпечують цілісне

навчання людини впродовж життя; інформаційного освітнього середовища; якості освіти; теорії і технологій виховання; соціальної педагогіки та соціальної роботи; освіти дітей з особливими освітніми потребами, інклюзивної освіти; управління та економіки освіти; психології розвитку особистості, вікової психології та фізіології; соціальної та політичної психології, прикладної психології; психології національної безпеки та безпеки життєдіяльності; лідерства в освіті, педагогічної освіти та освіти дорослих, теорії і практики впровадження Нової української школи, патріотичного виховання молодого покоління; реформування та розвитку всіх ланок освітньої системи та її всебічного й якісного супроводу [5].

Проблеми становлення та розвитку освіти в Україні завжди перебували в полі зору Президента НАПН України В.Г. Кременя, членів Президії НАПН України, керівників наукових установ та ключових науковців академії, не залишаються поза увагою дослідників питання подальшої академічної інституційної динаміки та знаходять своє всебічне обґрунтування й висвітлення у низці численних теоретико-методологічних, науково-методичних праць та науково-технічних розробок [4-6, 16].

Мета роботи. Розкрити основні результати діяльності Національної академії педагогічних наук України щодо науково-методичного забезпечення модернізації та реформування освітньої галузі держави, висвітлити кількісні та якісні показники кінцевої наукової продукції установи.

Виклад основного матеріалу. Утворена 4 березня 1992 р. як самоврядна наукова організація у галузі освіти, педагогіки і психології, Національна академія педагогічних наук України [10] (статус національної Академії надано Указом Президента України 24 лютого 2010 р. [11]), провадячи свою діяльність відповідно до Конституції України, законодавства України, Статуту та актів, прийнятих керівними органами НАПН України, координує, організовує і проводить дослідження у галузі освіти, педагогіки і психології, взаємодіє з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує

формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) щодо належної якості освіти та освітньої діяльності, державними органами, до сфери управління яких належать заклади освіти, іншими центральними органами виконавчої влади, Національною академією наук України, іншими національними галузевими академіями наук, державними установами, організаціями, підприємствами, закладами освіти і громадськими об'єднаннями України, науковими установами і закладами освіти зарубіжних країн, а також з міжнародними організаціями у сфері освіти і науки з метою виконання завдань, визначених державними пріоритетами у цих галузях [12,14].

Основні завдання своєї діяльності з теоретичного і методичного забезпечення розвитку системи освіти, всебічного наукового її супроводження і дослідницької роботи в галузі освіти, педагогіки і психології та поглиблення інтеграції національного освітнього та наукового просторів в європейські та світові освітні і дослідницькі простори, НАПН України виконує шляхом:

- проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок;
- участі у формуванні та здійсненні державної політики у сфері освіти, наукової та науково-технічної діяльності;
- наукового обґрунтування змісту освіти, сучасних навчальних та інформаційних технологій в освіті, форм і методів навчання та виховання, розроблення стандартів освіти, програм, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників для закладів освіти;
- дослідження світових тенденцій розвитку освіти, педагогічної і психологічної теорії і практики, проведення аналізу змісту, державних стандартів освіти в іноземних державах, моніторингу, оцінювання якості рівня освіти в загальноосвітніх й інших закладах освіти України та за кордоном;
- вивчення, узагальнення та поширення освітніх інновацій, вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду, психолого-педагогічного супроводу освіти, розвитку особистості на всіх вікових етапах упродовж життя людини;
- утворення та забезпечення діяльності наукових установ, наукових і спеціалізованих вчених рад, товариств, асоціацій з найважливіших проблем освіти, педагогіки і психології у встановленому законодавством порядку, підготовки та атестації фахівців з вищою освітою;
- виявлення і підтримки талановитих молодих вчених та сприяння їх творчому зростанню, здійснення спеціалізації, перепідготовки, стажування та підвищення кваліфікації слухачів за програмами післядипломної освіти і освіти дорослих;
- здійснення випуску офіційної, наукової, виробничо-практичної, навчальної та довідкової продукції, друкованих і електронних періодичних видань тощо, створення електронних освітніх і наукових ресурсів та баз даних, популяризації досягнень науки і сприяння поширенню знань з проблем освіти, педагогіки і психології тощо [14].

Враховуючи зміст заходів із забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх, викладених в Указі Президента України «Про Цілі

сталого розвитку України на період до 2030 року» [13] та керуючись Пріоритетними напрямами (тематикою) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок Національної академії педагогічних наук України на 2018–2022 рр. [9], Стратегією розвитку НАПН України на 2016–2022 рр. [15] у відповідності до основних напрямів інституційної діяльності, колектив науковців підвідомчих установ НАПН України особливу увагу в своїй роботі приділяє здійсненню науково-методичного забезпечення модернізації й розвитку освіти в нашій державі шляхом розроблення, апробації та оприлюднення низки наукових і методичних праць, спрямованих на використання як у сфері подальших науково-педагогічних досліджень, так і безпосереднього здійснення освітнього процесу на всіх щаблях і в усіх ланках української освітньої системи через упровадження науково-методичних видань у практичну діяльність наукових педагогічних установ і закладів освіти різного рівня.

Упродовж 2019 р. членами НАПН України та науковими співробітниками її підвідомчих установ було виконувалося 97 наукових досліджень, у тому числі фундаментальних – 51 (завершених у поточному році – 16) і прикладних – 46, з яких 10 було завершено станом на кінець поточного року. За результатами досліджень підготовлено 112 рукописів навчальних, навчально-методичних посібників, підручників, навчальних програм, методичних рекомендацій й інших видів науково-методичної продукції [7].

Станом на кінець 2018 р. члени НАПН України та наукові працівники підвідомчих їй установ виконували 251 наукове дослідження за 31 науковим напрямом. За тематичними планами підвідомчих установ виконувалося 97 наукових досліджень, з яких 61 фундаментальне і 36 прикладних. Крім того, кожен член академії виконував індивідуальний план досліджень.

Протягом 2018 р. у підвідомчих установах НАПН України за завершеними фундаментальними дослідженнями підготовлено 1392 найменування наукової, виробничо-практичної, навчальної і довідкової продукції. Зокрема, наукової (монографії, препринти, інше) – 24 рукописи; виробничо-практичної (практичні посібники, методичні посібники, методичні рекомендації, інше) – 29; навчальної (навчальні програми, підручники, навчальні посібники, інше) – 11; довідкової (довідники, інше) – 3, статей – 1325. З них друковані та електронні видання: наукові – 15, виробничо-практичні – 9, навчальні – 6, статей – 1325.

За результатами завершених у 2018 р. прикладних досліджень підготовлено (за весь період виконання) 409 одиниць продукції. Зокрема, наукової продукції (монографії, препринти) – 9, виробничо-практичної (методичні посібники, методичні рекомендації, інше) – 19, навчальної (навчальні посібники, підручники, навчальні програми) – 10, статей – 371, із них друковані та електронні видання: наукової продукції – 8, виробничо-практичної – 16, навчальної – 1, статей – 371.

За результатами наукових досліджень у 2018 р. членами НАПН України та вченими підвідомчих установ опубліковано понад 2,5 тис. праць, у тому числі 99 монографій, 109 підручників і навчальних посібників, 93 методичних посібники і рекомендації, 28 словників і

довідників, 1999 статей, випущено 131 збірник наукових праць, підготовлено 42 навчальні програми і концепції [3].

У 2017 р. за тематичним планом наукових досліджень дійсних членів і членів-кореспондентів НАПН України виконувалося 155 тем, за тематичними планами підвідомчих установ – 99 наукових досліджень, з яких 69 фундаментальних і 30 прикладних.

За цей період у підвідомчих установах НАПН України за фундаментальними дослідженнями підготовлено 2105 найменувань наукової, виробничо-практичної, навчальної і довідкової продукції. Зокрема: наукової (монографії, препринти, інше) – 38 рукописів; виробничо-практичної (практичні посібники, методичні посібники, методичні рекомендації, інше) – 29; навчальної (навчальні програми, підручники, навчальні посібники, інше) – 147; довідкової (довідники, інше) – 4, статей – 1887. З них друковані та електронні видання: наукові – 18, виробничо-практичні – 10, навчальні – 119, довідкові – 1, статей – 1887 [3].

За результатами завершених у 2017 р. прикладних досліджень підготовлено (за весь період виконання) 655 одиниць продукції. Зокрема, наукової продукції (препринти) – 2, виробничо-практичної (методичні посібники, методичні рекомендації, інше) – 22, навчальної (навчальні посібники, підручники, навчальні програми) – 33, довідкової (довідники) – 1,

статей – 597, із них друковані та електронні видання: виробничо-практичної – 4, навчальної – 8, довідкової – 1, статей – 597.

За результатами наукових досліджень членами НАПН України та вченими підвідомчих установ опубліковано близько 3 тис. праць, у тому числі 102 монографії, 119 підручників і навчальних посібників, 122 методичних посібники і рекомендацій, 12 словників і довідників, 1791 стаття, випущено 116 збірників наукових праць, підготовлено 34 навчальних програми і концепції [2].

У зв'язку зі зменшенням видатків на 2016 р. НАПН України було проведено скорочення штатної чисельності наукових працівників підвідомчих установ НАПН України на 194 особи (на 18,2%). Їх чисельність у 2016 р. складала 872 особи. У цілому впродовж 2015–2016 рр. чисельність працівників НАПН України скорочена на 819 штатних одиниць, або майже на 37%.

Незважаючи на скорочення упродовж 2012–2016 рр. відповідно до тематичних планів наукових досліджень члени НАПН України щороку виконували близько 150 досліджень, за п'ять років розпочато 186 та завершено 192 досліджень за 31 науковим напрямом.

З 2012 по 2016 р. кількість фундаментальних і прикладних наукових досліджень за галузевою тематикою суттєво скоротилась у зв'язку зі зменшенням фінансування Академії. Так, у 2015–2016 рр. припинено виконання 8 досліджень, а також не розпочато виконання 13 раніше запланованих тем. Зокрема, у 2012 р. в установах НАПН України виконувалося 96 фундаментальних і 32 прикладних досліджень, у 2016 р. – 74 фундаментальних і 26 прикладних наукових робіт. Усього за п'ять років розпочато 197 наукових досліджень, завершено – 189.

Упродовж зазначеного п'ятирічного періоду у підвідомчих установах Академії за завершеними фундаментальними дослідженнями підготовлено, надруковано та розміщено в Електронній бібліотеці НАПН України

12779 найменувань наукової, науково-виробничої, навчальної і довідкової продукції. Зокрема: наукової (монографії, препринти, інше) – 297 одиниць; науково-виробничої (посібники, практичні посібники, методичні рекомендації) – 189; навчальної (навчально-методичні посібники, навчально-наочні посібники, методичні посібники, підручники, навчальні програми, інше) – 272; довідкової (довідники, словники, каталоги, інше (бюлетені, покажчики) – 84; статей – 11937.

За результатами завершених у 2012–2016 рр. прикладних досліджень підготовлено, надруковано та розміщено в Електронній бібліотеці НАПН України 4917 одиниць продукції. Зокрема, наукової продукції (монографії, концепції, інше) – 53 одиниці, науково-виробничої (посібники, практичні посібники, методичні рекомендації) – 100, навчальної (навчально-методичні, навчально-наочні, методичні посібники; підручники, навчальні програми, інше) – 112, довідкової (довідники, словники, каталоги, інше) – 63, статей – 4589. У цілому за результатами наукових досліджень членами Академії і науковцями підвідомчих установ опубліковано близько 17 тисяч праць, у тому числі 464 монографії, 834 підручники і навчальні посібники, 376 методичних посібників і рекомендацій, 145 словників і довідників, понад 14 тисяч статей, випущено 582 збірника наукових праць, підготовлено 256 навчальних програм і концепцій.

Важливим напрямом діяльності академії в контексті науково-методичного супроводу освіти є видавнича діяльність. Так, за період з 2012 р. по 2014 р. у НАПН України за кошти державного бюджету випущено 329 найменувань друкованої продукції, із них: 137 монографій і збірників наукових праць; 178 методичних рекомендацій, посібників, підручників, робочих зошитів, навчальних програм; 123 найменування довідкової продукції загальним тиражем 93200 примірників. У 2015–2016 рр. друкована продукція не випускалася через відсутність фінансування цього виду діяльності НАПН України.

Академія та її підвідомчі установи є засновниками і співзасновниками 61 наукового періодичного видання, у тому числі 54 друкованих (25 наукових журналів і 29 збірників наукових праць) та 7 електронних видань. До Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних праць на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, внесено близько 89% наукової періодики НАПН України (54 найменування). 28 науково-методичних видань (12 наукових журналів, 13 збірників наукових праць і 3 електронних видання) зареєстровано у міжнародних наукометричних базах (IndexCopernicus, Ulrich's Periodicals, Universal Impact Factor, Cite Factor, EBSCO Education Source та ін.), що сприяє представленню публікацій учених НАПН України у світовій системі комунікацій [1].

Висновки. НАПН України й надалі планує розвивати та поглиблювати діяльність за всіма напрямками науково-методичного супроводу освітньої діяльності. Так, у 2020 р. співробітники підвідомчих установ виконуватимуть 43 фундаментальних наукових досліджень, з яких завершиться – 23 дослідження. За результатами завершених фундаментальних наукових досліджень планується підготувати 66 рукописів монографій, посібників,

методичних рекомендацій, довідників тощо. Прикладних наукових досліджень виконуватиметься – 53 з них завершиться – 17. За результатами прикладних наукових досліджень планується підготовка 85 рукописів навчальних та навчально-методичних посібників, підручників, навчальних програм, методичних рекомендацій.

До очікуваних наукових результатів запланованих досліджень слід віднести результати аналізу й узагальнення тенденцій розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї; організаційно-педагогічних та економічних засад функціонування опорних закладів освіти як центрів управління в умовах децентралізації; дидактичних засад реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання; генези поняття «особистість» в українській психологічній науці; інтеграції психологічного знання на сучасному етапі його розвитку; становлення структури термінальних та інструментальних цінностей дітей дошкільного віку; психологічних вимірів особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми; аксіогенезу обдарованої особистості в освітньому просторі; психологічної діагностики мотивації особистості до навчання в умовах інформаційного суспільства; технологій психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу; соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей вимушених переселенців; теоретико-методичних засад навчання дітей з порушеннями слуху в умовах модернізації освіти; психолого-педагогічних засад корекційно-розвивального навчання дітей із порушеннями когнітивного розвитку; методичних та дидактичних засад навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища; теоретико-методичних засад білінгвального навчання глухих та слабкочуючих осіб; психологічних феноменів групової взаємодії в складних соціальних ситуаціях; стратегій вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства; механізмів оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції; механізмів розширення фінансової автономії закладів вищої освіти України; адаптивної хмароорієнтованої системи навчання та професійного розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти; систем комп'ютерного моделювання пізнавальних завдань для формування компетентностей учнів з природничо-математичних предметів; стратегій і методів розвитку творчої особистості тощо [8].

Література

1. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України в 2016 р. та в період 2012–2016 рр. [Електронний ресурс] // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMwiy4uKz6G9wUUhBSGfnd0dvNFfiaURgdKj1OUjh5MFZF/view>. – Назва з екрана.
2. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2017 р. [Електронний ресурс] // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/19aEoEqnrQZ-NwjrjAH0iM07aF5rPJA1N/view>. – Назва з екрана.
3. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2018 р. [Електронний ресурс] // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст.

дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMwiy4uKz6UkZxMUtWQfjiOEkwSlNCcFRfajvKdXBOUUh/view>. – Назва з екрана.

4. Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України). Збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім «Сам», 2017. – 400 с.
5. Національна академія педагогічних наук України – 25 років [інформаційний довідник]. – К.: Видавничий дім «Сам», 2017. – 144 с.
6. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України; за заг. ред. В.Т. Кременя. – Київ: Пед. думка, 2016. – 448 с.– (До 25-річчя незалежності України).
7. План діяльності Національної академії педагогічних наук України на 2019–2021 рр. // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/activities/plans-reports/>. – Назва з екрана.
8. План діяльності Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 рр. // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/activities/plans-reports/>. – Назва з екрана.
9. Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок Національної академії педагогічних наук України на 2018–2022 рр. [Електронний ресурс]: схвалено Заг. зборами НАПН України від 17 листоп. 2017 р. // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/1315/>. – Назва з екрана.
10. Про заснування Академії педагогічних наук України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 4 берез. 1992 р. № 124/92 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/92>. – Назва з екрана.
11. Про надання Академії педагогічних наук України статусу національної [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 24 лют. 2010 р. № 259/2010 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2010>. – Назва з екрана.
12. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. – Ред. від 16 січ. 2020 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. – Назва з екрана.
13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>. – Назва з екрана.
14. Статут Національної академії педагогічних наук України (нова редакція) [Електронний ресурс]: затвердж. Пост. Заг. зборів НАПН України від 17 листоп. 2017 р. // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/about/statutes/>. – Назва з екрана.
15. Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 роки [Електронний ресурс]: схвалено Заг. зборами НАПН України від 25 берез. 2016 р. // Національна академія педагогічних наук України: [офіц. портал]. – Шекст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/942/>. – Назва з екрана.

16. Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України: біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНІТБ України ім. В.О. Сухомлинського; [наук. ред. Березівська Л.Д.]. – 4-те вид., допов. – Київ: III-во «Знання» України, 2017. – 368 с. – (Серія «Академіки НАПН України»; вип. 28).

References

1. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy v 2016 r. ta v period 2012–2016 rr. [Elektronnyi resurs] // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMwiy4uKz6G9wUUhBSGlnd0dvNFFiaURvdK1Oujh5MFZF/view>. – Nazva z ekrana.
2. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy u 2017 r. [Elektronnyi resurs] // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <https://drive.google.com/file/d/19aEoEgnrQZ-NwjrAJH0iM07aF5rPJA1N/view>. – Nazva z ekrana.
3. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy u 2018 r. [Elektronnyi resurs] // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMwiy4uKz6G9wUUhBSGlnd0dvNFFiaURvdK1Oujh5MFZF/view>. – Nazva z ekrana.
4. Naukove zabezpechennia rozvytku osvity v Ukraini: aktualni problemy teorii i praktyky (do 25-richchia NAPN Ukrainy). Zbirnyk naukovykh prats. – K.: Vydavnychiy dim «Sam», 2017. – 400 c.
5. Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy – 25 rokiv [informatsiinyi dovidnyk]. – K.: Vydavnychiy dim «Sam», 2017. – 144 s.
6. Natsionalna dopovid pro stan i perspektvy rozvytku osvity v Ukraini / NAPN Ukrainy; za zah. red. V.H. Kremeniya. – Kyiv: Ped. dumka, 2016. – 448 s. – (Do 25-richchia nezalezhnosti Ukrainy).
7. Plan diialnosti Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2019–2021 rr. // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/activities/plans-reports/>. – Nazva z ekrana.
8. Plan diialnosti Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2020–2022 rr. Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/activities/plans-reports/>. – Nazva z ekrana.

9. Priorytetni napriamy (tematyka) naukovykh doslidzhen ta naukovo-tekhnichnykh (eksperymentalnykh) rozrobok Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2018–2022 rr. [Elektronnyi resurs]: skhval. Zah. zboramy NAPN Ukrainy vid 17 lystop. 2017 r. // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/1315/>. – Nazva z ekrana.

10. Pro zasnuvannia Akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy [Elektronnyi resurs]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 4 berez. 1992 r. № 124/92 / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/92>. – Nazva z ekrana.

11. Pro nadannia Akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy statusu natsionalnoi [Elektronnyi resurs]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24 liut. 2010 r. № 259/2010 / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2010>. – Nazva z ekrana.

12. Pro osvitu [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 5 ver. 2017 r. № 2145-VIII. – Red. vid 16 sich. 2020 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. – Nazva z ekrana.

13. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [Elektronnyi resurs]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 r. № 722/2019 / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>. – Nazva z ekrana.

14. Statut Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy (nova redaktsiia) [Elektronnyi resurs]: zatverdzh. Post. Zah. zboriv NAPN Ukrainy vid 17 lystop. 2017 r. // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/about/statutes/>. – Nazva z ekrana.

15. Stratehiïa rozvytku Natsionalnoi akademiï pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2016–2022 roky [Elektronnyi resurs]: skhvaleno Zah. zboramy NAPN Ukrainy vid 25 berez. 2016 r. // Natsionalna akademiïa pedahohichnykh nauk Ukrainy: [ofits. portal]. – Tekst. dani. – Kyiv, 2020. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/942/>. – Nazva z ekrana.

16. Tvorchiy dorobok Vasylia Hryhorovycha Kremeniya v innovatsiïnomu rozvytku osvity Ukrainy: biobibliogr. pokazhch. / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlyns'koho; [nauk. red. Berезівська Л.Д.]. – 4-те вид., допов. – Київ: Т-во «Знання» України, 2017. – 368 с. – (Серія «Академіки НАПН України»; вип. 28).

Seletskyi A.V.,

PhD (History), Senior Researcher, Head of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, aseletskiy@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE IN RESPECT OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL PROVISION OF MODERNIZATION AND REFORM OF EDUCATION

The article highlights the aims, tasks and main directions of activity of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine on the scientific and methodological support of the modernization and development of the education system of Ukraine. The main tasks of the Academy of basic and applied scientific research in the field of education, pedagogy and psychology are characterized. The quantitative and qualitative indicators of the final scientific production of the research activity of the institution are analyzed.

Key words: National Academy of Educational Sciences of Ukraine, scientific and methodological support of education, scientific research, modernization of education, reforming of the educational sphere, informational and analytical support of education.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Тер-Ованес'ян В.Г.,

*ст. викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет радіоелектроніки,
tervioletta@gmail.com**Україна, м. Харків*

ЗАГАЛЬНОНАУКОВА ЛЕКСИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦЯ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЯ

У статті досліджено питання навчання загальнонаукової лексики в технічному вузі і розроблено ефективну технологію формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції. Проаналізовано теоретичні та практичні роботи, присвячені викладанню іноземної мови в технічному вузі; Розроблено алгоритм формування лексичних навичок (рецептивних і продуктивних), необхідних для розвитку загальнонаукової іноземної лексичної компетенції на основі аналізу літератури. Зроблено теоретичний аналіз стратегій оволодіння лексичної стороною мови і уточнено класифікацію стратегій оволодіння новою іноземною лексикою. Досліджено вплив індивідуально-психологічних особливостей студентів на результативність формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції;

Ключові слова: загальнонаукові іноземні лексичні компетенції, мовна підготовка, технологія формування, іноземне професійно-орієнтоване спілкування, методика формування професійно-орієнтованої лексичної компетенції.

Постановка проблеми. В даний час спостерігається підвищений інтерес до вивчення іноземних мов, головним чином, до англійської мови. Соціальна значущість іноземних мов в процесі розвитку сучасної людини в суспільстві досить велика. Знання іноземної мови сьогодні розглядається як невід'ємний атрибут досягнення професійного та особистісного успіху, результативності міжнародних і академічних контактів, ефективного отримання зовнішньоекономічного та гуманітарного сприяння.

Уміння спілкуватися з колегами, використовуючи професійну термінологію стає необхідним у зв'язку з тим, що у студентів з'явилася можливість продовжити навчання в європейських або американських вузах. Без професійного володіння іноземною мовою дуже важко знайти цікаву, високооплачувану роботу з перспективами зростання, здійснювати професійну діяльність на високому рівні, бути в курсі нових розробок і досягнень в області професійних інтересів. Особлива роль відводиться загальнонауковій лексичній компетенції студентів, знання загальнонаукової лексики іноземної мови та вмінню використовувати її в професійному спілкуванні. Для всебічно освіченого, культурного сучасного молодого фахівця інженерно-технічного профілю не повинно існувати мовних бар'єрів. Він повинен відчувати себе однаково комфортно і на Батьківщині, і в будь-якій країні, де йому доведеться бути або працювати. Перед вузами ставляться завдання не тільки високоякісного навчання іноземним мовам, але і формування освічених, грамотних фахівців.

Сучасні тенденції в розвитку суспільства, встановлення нових міжнародних, економічних і культурних зв'язків, міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти багато в чому вплинули на зміст освітніх програм, особливо програм з навчання іноземної мови у вищій школі. На факультетах, де іноземна мова є профільною дисципліною, зміна програми навчання здійснити набагато легше, так як кількість навчальних годин, що

виділяється на навчання іноземної мови, незрівнянно більше, ніж на немовних факультетах. У самому несприятливому становищі опиняються немовні факультети технічного і фізичного профілю, оскільки кількість навчальних годин, що виділяються на вивчення англійської мови, дуже мало: зазвичай іноземна мова вивчається два, в кращому випадку – три роки, по 2–4 години в тиждень (в залежності від факультету).

Уміння спілкуватися з колегами, використовуючи професійну термінологію стає необхідним у зв'язку з тим, що у студентів з'явилася можливість продовжити навчання в європейських або американських вузах. Без професійного володіння іноземною мовою дуже важко знайти цікаву, високооплачувану роботу з перспективами зростання, здійснювати професійну діяльність на високому рівні, бути в курсі нових розробок і досягнень в області професійних інтересів. Інша складність полягає в програмі навчання. До середини 90-х рр. ХХ століття метою навчання іноземної мови в немовних ВНЗ було навчання студентів навичкам грамотного перекладу з іноземної мови на українську та вмінню порозумітися іноземною мовою на матеріалі елементарної лексики і граматики (бесіда про свою науково-дослідну роботу, кафедри, університеті). Таким чином, **актуальність даної статті** визначається зростаючими вимогами до професійної мовної підготовки студентів технічних спеціальностей в умовах розширення міжнародних контактів у науковій сфері, що призводить до необхідності володіння загальнонауковою і професійно-орієнтованою лексикою іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції майбутніх фахівців є одним з найважливіших напрямків підвищення якості мовної підготовки інженерно-технічних фахівців. Загальнонаукова лексика є основною складовою усного мовлення в професійному спілкуванні фахівців технічного профілю, і, якщо студент засвоїв значення і форми лексичних одиниць загальнонаукового словника і може

їх використовувати в різних ситуаціях професійного спілкування, то можна з певною часткою впевненості сказати, що студент опанував як знанням, так і вмінням використовувати усне мовлення в ситуаціях професійного спілкування.

Тобто, особливо актуальною стає проблема засвоєння загальнонаукової лексики при навчанні іноземної мови в технічному вузі. Важливість лексичного аспекту вивчення іноземної мови завжди усвідомлювалася методистами: володіння лексикою є важливим показником рівня іноземної комунікативної компетенції: саме якісно сформовані лексичні навички – одна з умов успішного спілкування іноземною мовою, а порушення лексико-семантичної норми призводять до смислових помилок, які роблять мову комунікативно недосконалою або зовсім незрозумілою. Однак лексичний аспект є одним з найбільш складних аспектів теорії і практики навчання іноземної мови. Процес оволодіння студентами лексичними навичками містить комплекс проблем, пов'язаних з багатоаспектністю слова, що володіє граматичним і власним (лексичним) статусом, багатомірністю смислових відносин слова в словнику, безпосередньо співвіднесеність слова з немовними дійсностями. Як показують дослідження ряду вчених (Л.М. Войтюк, З.І. Коннова, І.О. Зимня, В.Н. Зикова, Т.Н. Рибіна, І.Л. Суховай, В.Г. Тилец, Г.Р. Хамітова), процес формування іноземної компетенції може бути інтенсифікований тільки за умови взаємодії і врахування низки психолого-педагогічних передумов, таких як мотивація студентів до вивчення іноземної мови, тип мислення студентів. Тому здатність поповнювати знання і довшатися в процесі самостійної пошукової і творчої діяльності в інженерній сфері є важливою умовою безперервної самоосвіти фахівця з метою удосконалення своєї професійної діяльності [1, с.13-16].

У своїй роботі ми зробили спробу дослідити питання навчання загальнонаукової лексики в технічному вузі і розробити ефективну технологію формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції. Розробка даної технології пов'язана з пошуком і розробкою адекватних навчальних засобів, які є необхідною умовою результативності процесу навчання іноземної мови. Незважаючи на те, що дидактичні засоби не роблять вирішального впливу на результати навчальної роботи, проте, правильно підібрані і вміло включені в систему використаних викладачем методів і організаційних форм навчання, вони полегшують пізнання, збагачуючи використання методів навчання і сприяючи зростанню їх ефективності.

Однак незважаючи на різнобічність охоплення багатьох питань і безсумнівну теоретичну і практичну значимість проведених досліджень, слід зазначити, що проблема формування іноземної загальнонаукової лексичної компетенції студентів в умовах технічного вузу залишається відкритою для теоретичного осмислення та експериментального дослідження. Конструювання в зв'язку з цим нових технологічних рішень сприятиме розширенню і збагаченню дослідного поля педагогічної науки і дозволить підвищити рівень сформованості іноземної загальнонаукової лексичної компетенції студентів. Об'єктивні вимоги до формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції з одного боку і недостатня

розробленість теоретичних і організаційно-методичних основ її формування з іншого боку, визначили вибір теми статті. Як об'єкт дослідження виступає процес навчання іноземної мови студентів технічного вузу. Відповідно до поставленої мети висувається наступна гіпотеза дослідження: процес формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції як компонента професійної компетенції студентів технічного вузу буде ефективним, якщо:

– навчання загальнонаукової лексики буде здійснюватися на основі розробленої та експериментально перевіреної технології формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції;

– в основу розробленої технології буде покладено запропоновані автором алгоритм формування лексичної навички, що враховує такі параметри: лінгвістичні (вибір контексту), методичні (вибір стратегії оволодіння загальнонаукової лексики) і індивідуально-психологічні (когнітивні, перцептивні і комунікативні особливості студентів).

В ході дослідження необхідно було вирішити такі завдання:

1) проаналізувати теоретичні та практичні роботи, присвячені викладанню іноземної мови в технічному вузі;

2) уточнити зміст понять «общенаука іноземна лексична компетенція», «общенаука іноземна лексична компетентність», «лексичний навик»;

3) виконати теоретичний аналіз стратегій оволодіння лексичної стороною мови і уточнити класифікацію стратегій оволодіння новою іноземною лексикою;

4) дослідити вплив індивідуально-психологічних особливостей студентів на результативність формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції;

5) здійснити аналіз і відбір різних типів контекстів для вивчення загальнонаукової іноземної лексики та експериментально перевірити вплив типу контексту на ефективність формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції;

6) на основі аналізу літератури з проблеми дослідження розробити алгоритм формування лексичних навичок (рецептивних і продуктивних), необхідних для розвитку загальнонаукової іноземної лексичної компетенції;

7) розробити комплекс вправ, спрямований на формування навичок володіння загальнонаукової лексики, і експериментально перевірити його ефективність;

8) розробити та експериментально перевірити технологію формування загальнонаукової іноземної лексичної компетенції.

При вирішенні вищевикладених завдань нами використовувалися такі методи дослідження:

– вивчення і аналіз теоретичних і практичних робіт в галузі лінгвістики, психології, педагогіки, дидактики і методики;

– вивчення і узагальнення досвіду викладачів з навчання англійської мови студентів в технічних вузах;

– предметно-логічний аналіз змісту професійно-орієнтованої лексики, зокрема, загальнонаукового англо-російського словника;

– анкетування студентів різних факультетів;

– психологічне тестування студентів;

– статистико-математичні методи обробки експериментальних даних.

Робота проводилась у три етапи.

Перший етап включав в себе аналіз педагогічної, психологічної, лінгвістичної і методичної літератури з поставленої теми. Вивчався сучасний стан процесу навчання іноземним мовам студентів немовних вузів, здійснювалося теоретичне осмислення проблеми. Була сформульована тема, поставлені завдання і обрані методи дослідження. Даний етап також включав в себе проведення серії пошукових експериментів, на основі яких розроблявся комплекс мовних зразків для введення і закріплення нової лексики, створювалася програма дослідно-експериментальної роботи.

На другому етапі здійснювалася експериментальна перевірка висунутої гіпотези. Проводився педагогічний експеримент, виявлялася динаміка процесу формування іншомовної компетенції студентів, оброблялися і аналізувалися отримані дані.

На заключному, третьому етапі проводилась обробка результатів педагогічного експерименту, завершувалися узагальнення і систематизація матеріалів дослідження: були зроблені висновки, підготовлені і впроваджені на практиці рекомендації за результати.

Отримані в процесі дослідження результати розвивають існуючі в теорії і методиці професійної освіти підходи до підвищення якості підготовки студентів до іншомовного професійно-орієнтованого спілкування і визначають принципи застосування теоретичних положень на практиці. Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається тим, що результати проведеного дослідження та висновки можуть бути використані в освітньому процесі ВНЗ з метою підвищення рівня іншомовної компетенції студентів, які характеризуються єдністю вмінь використовувати зміст професії (термінологію), вміння спілкуватись та вміннями нормативно використовувати засоби мови у спілкуванні. Цій компонент розглядається в ракурсі вміння чи невміння адекватно оцінювати свій рівень розвитку комунікативної професійної компетентності [2].

Практична значимість полягає в розробці ефективної технології формування загальнонаукової іншомовної лексичної компетенції, розроблення методичних рекомендацій щодо реалізації технології формування загальнонаукової іншомовної лексичної компетенції на основі запропонованого алгоритму формування лексичних навичок; розробці комплексу вправ, націлених на розвиток рецептивних і продуктивних навичок володіння загальнонаукової лексики. Дані розробки можуть бути використані при складанні навчальних посібників, навчально-методичних комплексів з навчання іноземної мови для спеціальних цілей в технічному вузі, навчальних програм, при підготовці спецкурсів, проведенні тестування. Результати можуть стати основою для вдосконалення процесу навчання іноземної мови для спеціальних цілей в технічному вузі. Обґрунтованість і достовірність результатів дослідження забезпечені чіткістю вихідних теоретичних положень дослідження, застосуванням комплексу методів дослідження, відповідних його об'єкту, меті та завданням, перевіреними положеннями педагогіки,

психології та методики, статистично значущими експериментальними результатами і їх перевіркою на практиці, позитивними результатами апробації дослідження в науково-педагогічному середовищі. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

1. запропонована методика формування професійно-орієнтованої лексичної компетенції студентів у процесі читання літератури за фахом на основі комплексу лексичних вправ, яка включає методично систематизовані таблиці;

2. запропонована комбінована методична типологія професійно-орієнтованої технічної лексики в поєднанні з методично систематизованими таблицями, які характеризуються доступністю, універсальністю та методичної доцільністю;

3. виявлено специфіку англійської професійної лексики, яка полягає в наявності великої кількості лексичних гнізд, великої кількості запозичень вузькоспеціальною технічною лексику з латинської та французької мов, великої кількості латинських термінів, яскраво вираженої тенденції до стислості, односложности, значної кількості багатозначних слів, а також великий відсоток термінів, укорінених в загальнолітературну мову.

Висновок. Сучасна ситуація в суспільстві характеризується модернізацією різних сфер життєдіяльності суспільства – економічною, геополітичною та соціокультурною. Процеси міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівнях призвели до зростання потреби у фахівцях, які володіють іноземними мовами, і підвищенню вимог до рівня їх мовної підготовки. У зв'язку з цим майбутній фахівець ще в рамках професійної підготовки у вищому навчальному закладі повинен бути орієнтований на необхідність систематичного підвищення своєї професійної кваліфікації, що забезпечує йому збереження високого рівня професійної майстерності та сприяє підвищенню соціальної ролі, професійному зростанню особистості, що є важко здійсненним без доброго володіння іншомовною професійно-орієнтованою лексику. Отже, орієнтація на формування іншомовної комунікативної компетенції студентів та розвиток їх соціальної активності на подальше формування професійних інтересів імплементують актуальні європейські стандарти профілізації навчання, тобто євроінтеграційні процеси в освіті вимагають від навчальних закладів ґрунтовної роботи, орієнтованої на забезпечення вимог сучасного суспільства, що відбиватиметься в реорганізації освітніх процесів з урахуванням сучасних підходів. Проведене дослідження не вичерпує означеної проблеми, однак дає змогу окреслити перспективу подальшого її розроблення, а саме визначення особливостей процесу профілізації навчання з урахуванням особистісних можливостей на уроках іноземної мови.

Література

1. Вольфовська ЛІ. *Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / ЛІ. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С.13-16.*
2. Загородна О.Ю. *Формування комунікативної професійної компетентності студентів економічних спеціальностей засобами інноваційних технологій: автореф. дис... канд. пед. наук; 13.00.04. – Вінниця, 2010. – 20 с.*

3. Савченко О.О. Розвиток іншомовної комунікативної компетентності студентів інженерно-технічного профілю. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://wwwcenter.univer.kharkov.ua/vestnik/full/157.pdf>

References

1. Volfovs'ka T. Komuni'kativna kompetentni'st' molodi' yak odna z peredumov dosyagnennya zhittjevoyi meti / T. Volfovs'ka // Shlyakhi osviti. – 2001. – #3. – S. 13-16.

2. Zagorodna O.Yu. Formuvannya komuni'kativnoyi profesi'jnoyi kompetentnosti' studentiv ekonomichnikh speczial'nostej zasobami innovacijnikh tekhnologij: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk; 13.00.04. – Vinniczya, 2010. – 20s

3. Savchenko O.O. Rozvitok inshomovnoyi komuni'kativnoyi kompetentnosti' studentiv inzhenerno-tekhnichnogo profilyu. [Elektronnij resurs] / – Rezhim dostupu: <http://wwwcenter.univer.kharkov.ua/vestnik/full/157>.

Ter-Ovanesian V.G.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv national university of Radioelectronics,
tervioletta@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

GENERAL LEXICAL COMPETENCE AS AN INTEGRAL PART OF THE SPECIALIST PROFESSIONAL COMPETENCE IN ENGINEERING AND TECHNICAL PROFILE

The article explores the issues of teaching general scientific vocabulary in the technical university and develops the effective technology for the general scientific foreign language lexical competence formation. The theoretical and practical works devoted the foreign language teaching in the technical university are analyzed. It is developed the forming lexical skills algorithm (receptive and productive) necessary for the development of the general scientific foreign-language lexical competence based on the literature analysis. The theoretical analysis of strategies for mastering the lexical side of speech is made and the strategies classification for mastering new foreign language vocabulary is refined.

The influence of the individual psychological characteristics of students on the effectiveness of the general scientific foreign language lexical competence formation is investigated.

Key words: general scientific foreign language lexical competencies, language training, formation technology, professional-oriented foreign language communication, methodology for the professionally oriented lexical competence formation.

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Умяров К.Т.,*ст. викладач кафедри іноземних мов, Харківського національного університету Радіоелектроніки,
umjarov.kamil@gmail.com***Конькова Т.М.,***ст. викладач кафедри іноземних мов, Харківського національного університету Радіоелектроніки,
konjkova.t@gmail.com*

Україна, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

У статті висвітлено актуальні питання впровадження змішаного навчання в навчальний процес у вищих навчальних закладах. Розкрито сутність формування міжкультурної компетенції студентів на основі технології змішаного навчання, визначено його завдання, окреслено тенденції розвитку. Уточнено зміст поняття «міжкультурна компетенція», визначено його структуру, розроблена модель на основі технології змішаного навчання, яка буде виступати основою організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах та розкрито педагогічні умови формування даного феномена. Розроблено технологію змішаного навчання, яка сприяє ефективності формування міжкультурної компетенції студентів.

Ключові слова: змішане навчання, навчальний процес, формування міжкультурної компетенції студентів, педагогічні умови, модель змішаного навчання.

Постановка проблеми. В умовах переходу до інформаційного суспільства впливає перетворення соціально-економічних та державно-політичних процесів, а також постійне зростання обсягу інформації призвели до необхідності модернізації вищої школи, яка націлена на розвиток системи освіти відповідно до актуальних потреб особистості, суспільства і держави. В даний час в українських вищих навчальних закладах освіти навчаються студенти із зарубіжних країн за різними програмами професійної підготовки, вищої і додаткової професійної освіти, реалізуються програми студентського обміну, двохдипломної освіти, програми після вузівського навчання. Через те підвищується інтерес до проблем формування міжкультурної компетенції, яка виражається не тільки в процесах культурної інтеграції, але і в розширенні інформаційного простору, ділових і особистих контактів.

У відповідності зі стандартами вищої освіти пред'являються вимоги до підготовки компетентного та творчого фахівця, здатного до участі в діалозі культур, культурної ідентифікації та готового до придбання нових знань. Завдання формування міжкультурної компетенції студентів у вищих навчальних закладах знайшли відображення в офіційних документах (Закон України «Про освіту», що особливо актуально для студентів, так як сприяє їх входженню в освітню систему і закладає основи для успішного навчання в українських вищих навчальних закладах.

Технологія змішаного навчання студентів спрямована на індивідуалізацію навчання, створює передумови для саморозвитку особистості, що надає можливості для збагачення, накопичення культурного досвіду, формування і розвитку міжкультурної компетенції студентів, стимулює їх самостійність. У зв'язку з цим проблема формування міжкультурної компетенції студентів на основі технології змішаного навчання є актуальною.

Мета роботи – розробка і експериментальна перевірка моделі та педагогічних умов формування міжкультурної компетенції студентів-іноземців на основі технології змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування міжкультурної компетенції студентів на основі технології змішаного навчання вважається недостатньо вивченою. Нові педагогічні підходи до навчання постійно вимагають пошуку новітніх засобів, які здатні додавати в навчальний процес елемент новизни, що в свою чергу, підвищить інтерес здобувачів вищої освіти. До останніх сміливо можна віднести інформаційно-комунікативні технології як складову змішаного навчання (англ. «Blended Learning»), які здатні активізувати розумову діяльність, сприяють розширенню кругозору студентів, поглибленню їхніх знань про навколишній світ, розвитку мовлення і мислення, ефективності та продуктивності процесу навчання, забезпечують інноваційність, мобільність та інтерактивність заняття [2].

Змішане навчання («Blended Learning») – це освітня технологія, що поєднує навчання з участю викладача (обличчям до обличчя) з онлайн-навчанням, що припускає елементи самостійного контролю студентів шляху, часу, місця і темпу навчання, а також інтеграцію досвіду навчання з викладачем в онлайн-режимі. Існує кілька моделей змішаного навчання, які можливо однаково ефективно використовувати в освітньому процесі.

До найбільш відомих відносяться такі моделі: «перевернутого класу»; «Ротація станцій»; «Ротація лабораторій»; гнучка модель змішаного навчання [3, с.23]. В освітній практиці вважається найбільш поширена модель «перевернутого класу», коли педагог надає матеріал студенту для самостійного вивчення поза стінами освітньої організації, без своєї присутності, але самостійно вивчена теорія у майбутньому закріплюється практичними роботами в аудиторії. У такому разі серед вищих навчальних закладів активно використовується дистанційна складова змішаного навчання або дистанційні освітні технології.

Але проблема формування міжкультурної компетенції студентів на основі технології змішаного навчання вважається недостатньо вивченою, аналіз наукової літератури та освітньої практики дозволив виявити ряд протиріч (рис.1).

Рис. 1. Ряд протиріч міжкультурної компетенції студентів на основі технології змішаного навчання

Проблема змішаного навчання стала предметом спеціальних досліджень у роботах зарубіжних вчених, як: Д. Бат, Дж. Борк, А. Гомес, М. Фалхфік, Д. Хігінс та вітчизняних вчених, таких як: Н.В. Андреева, А.С. Бугреева, А.В. Гришаєва, М.Л. Кондакова, Є.В. Костіна, Г.В. Кравченко, Т.І. Краснова, Д.Л. Матухін, Л.С. Нікітіна, Л.В. Різдяна, Б.Б. Ярмах та ін.

Методологічна основа змішаного навчання складається з підходів та цілей, які більш детально розглядаються в табл. 1.

Міжкультурна компетенція студентів розглядається як інтегративна характеристика особистості студента, здатного успішно спілкуватися з представниками інших культур, що включає знання і розуміння національно-культурних відмінностей і традицій, системи ціннісних доміант, сприйняття звичок, звичаїв, установок даного соціуму, які забезпечують його готовність розуміти, поважати і продуктивно використовувати культурні стереотипи, готовність до успішної взаємодії і співпраці в міжкультурному середовищі.

Таблиця 1

Методологічна основа змішаного навчання: підходи та цілі

№	Підходи	Цілі
1.	Системний	Дозволяє уявити цілісну сукупність компонентів міжкультурної компетенції студентів, розробити модель формування міжкультурної компетенції студентів в єдності і взаємозв'язку всіх її складових (цілі, принципи, умови, форми, методи, засоби, етапи, рівні, результати), виявити поетапне формування міжкультурної компетенції студентів-іноземців на основі технології змішаного навчання.
2.	Компетентнісний	Розкриває та формує міжкультурну компетенцію студентів не як комбінацію знань і навичок, а як сукупність компетенцій і якостей особистості, які дозволяють студенту вирішувати завдання в професійній діяльності.
3.	Особистісно-орієнтований	Розкриває сутність взаємодії викладача та студентів в процесі формування міжкультурної компетенції, умови процесу індивідуалізації навчання з урахуванням застосування технології змішаного навчання.
4.	Когнітивно-комунікативний	Дозволяє розкрити сутність і закономірності формування міжкультурної компетенції студентів на основі технології змішаного навчання.
5.	Контекстний	Представляє зміст процесу навчання студентів, як квазі професійну діяльність.
6.	Культурологічний	Визначає дослідження міжкультурної компетенції на основі технології змішаного навчання в освітньому процесі вищих навчальних закладах в контексті філософського та психолого-педагогічного осмислення феномена культури.

Зазначимо, що реалізація технологій змішаного навчання передбачає три етапи:

1. Організація роботи в аудиторії в режимі face-to-face, яка сприяє формуванню міжкультурної ціннісної орієнтації, що має на увазі знайомство з новими культурними реаліями і цінностями, забезпечення взаємної культурної толерантності;

2. Організація роботи в режимі online, яка включає використання електронних ресурсів, що сприяє міжкультурному ціннісному самовизначенню студента в міжкультурній комунікації, визначається в даному контексті як готовність людини будувати своє життя відповідно до

своєї індивідуальності, яка в свою чергу, має взаємодію студентів і викладачів, що забезпечує взаємну культурну адаптацію.

3. організація самостійної роботи, що включає роботу з електронними ресурсами, яка сприяє досягненню міжкультурної ціннісної взаємодії, що забезпечує взаємне культурне сприйняття та включає в себе такі форми роботи в режимі face-to-face:

- лекції, практичні заняття, конференції, ділові та рольові ігри, екскурсії;
- роботи в режимі online: телеконференції, спілкування по скайпу, дискусії на форумі, в чатах, веб-квести.

Структурними компонентами міжкультурної компетенції є:

1. когнітивна – знання і розуміння феноменів і ціннісних смислів інших культур, порівнювання їх з власним світобаченням і культурним досвідом;

2. аксіологічна – знання ціннісних домінант різних національних культур, розуміння ціннісної підстави національних переконань, традицій;

3. особистісно-операціональна – вміння взаємодіяти з представниками інших культур в ситуаціях міжкультурного взаєморозуміння і пізнання, вміння моделювати ситуації, а також операції та дії, пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, володіння культурною критичного мислення, вміння співпрацювати з представниками іншої культури;

4. оціночно-рефлексивна – вміння оцінювати власну діяльність, а також діяльність співрозмовника, саморефлексія, адекватна самооцінка.

Педагогічні умови, що сприяють формуванню міжкультурної компетенції студентів, включають:

облік особистісних особливостей студентів;

мотиваційну готовність студентів до формування міжкультурної компетенції на основі технології змішаного навчання;

суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і студента в процесі формування міжкультурної компетенції на основі технології змішаного навчання;

поетапне формування міжкультурної компетенції з використанням технології змішаного навчання;

створення викладачем сприятливого емоційного клімату при формуванні міжкультурної компетенції на основі технології змішаного навчання.

Світовою тенденцією економічного розвитку є формування інформаційного простору, що зумовило нові вимоги до всіх інститутів і особливо до наймасовішого з них – системи освіти [1]. Це пов'язано з багатьма характеристиками інформаційної економіки, але в більшій мірі з двома з них:

1. основна цінність – інтелектуальний капітал (освіта, компетенції, досвід, знання, вміння, навички, здібності і т.д.);

2. добробут пов'язується не стільки з матеріальними благами, скільки з тривалістю продуктивної творчої діяльності людини.

Таким чином, перехід до інформаційної економіки, економіки знань визначив пріоритети освіти – якість освіти і необхідність безперервного його продовження протягом усієї соціально-професійної діяльності людини. Стрімке, постійне розширення інформаційного простору, його віртуальність і доступність в будь-якому місці і в будь-якому часовому режимі змінюють інформаційне середовище в цілому і значну її частину – освітню середу. Реалізований компетентнісний підхід в існуючій моделі традиційної вищої освіти, яка враховує зміни «фактично заперечує нову реальність», в цьому випадку стандарти нового покоління, враховуючи потреби ринку праці до очікуваних результатів не приводять. Такий формат компетентнісного підходу практично не відрізняється від знаного.

Одним із засобів вирішення даного протиріччя, без кардинальної зміни традиційних форм освіти – є використання інформаційного середовища з урахуванням характеристик підрастаючого покоління, пов'язаних з їх

взаємодією з інформаційними технологіями (гаджетами), який забезпечив їм звичне перебування відразу в двох середовищах, реальному і віртуальному. Інтеграція традиційних та інноваційних форм навчання (електронних) реалізується в змішаних технологіях навчання. На жаль, тривала відсутність нормативно-правової бази, що стимулює розвиток електронної освіти, призвело до суттєвого відставання розвитку педагогіки електронного навчання і низького рівня використання її досягнень в педагогічній практиці. Дидактика минулих років пропонує нам опис різних форм навчання, багато з яких не втрачають актуальність в сучасній освіті, а частина, яких забута і може бути знову затребувана, як, наприклад, екстернат. Детально аналізуючи кожну з форм навчання, А.М. Новіков, не применшуючи важливість кожної з них, зазначив найбільш актуальні в сучасних обставинах такі характеристики:

- цінність методу проектів;
- перспективність форм пов'язаних з опосередкованим спілкуванням з педагогом;
- зміна ролі викладача та студентів в бік більшої самостійності останніх.

Названі характеристики більшою мірою властиві технологіям змішаного навчання. Безумовно, в будь-якій освітній практиці використовується поєднання «змішання» різних форм навчання, методів і засобів, проте термін, що характеризує навчання як «змішане» в освітній практиці зв'язується з інформаційно-комунікаційними технологіями, що дозволяють забезпечити доступ до освітнього середовища за допомогою мережевих технологій, Internet.

Аналіз дефініцій «змішаної» форми навчання має широкий розкид від форми навчання, в якій є елементи дистанційного навчання до форми, яка передбачає фундаментальне переосмислення і реорганізацію освіти. Ми згодні з думкою вчених яка відноситься до змішаного навчання як до моделі, заснованої на інтеграції технології традиційного та електронного навчання, заміщення частини традиційних навчальних форм занять іншими формами і видами взаємодії в електронному освітньому середовищі.

У зарубіжній і вітчизняній науці пропонуються класифікації змішаного навчання за різними критеріями, сутність яких зводиться:

1. степені інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в процес навчання;
 2. процентним співвідношенням трудомісткості аудиторної та самостійної роботи студентів в мережі;
 3. до форм контролю над ходом освітнього процесу.
- З вдосконаленням змішаного навчання кількість критеріїв збільшується, традиційно в зарубіжній практиці виділені чотири моделі змішаного навчання:

1. Face to Face Driver – використовується при контактній роботі з викладачем, вивчається основна частина теоретичного матеріалу, електронні ресурси доповнюють роботу під час заняття;

2. Online Lab – викладач супроводжує процес навчання, яке ведеться за допомогою електронних ресурсів в лабораторіях (комп'ютерні класи).

3. Flex – викладач зустрічається зі студентами для очних консультацій в будь-який час і його розкладу, але основна частина навчального матеріалу вивчається за допомогою цифрової платформи, в Інтернеті.

Online Driver – навчальний матеріал вивчається дистанційно, контактна робота з викладачем в період консультацій та проведення іспитів.

Безумовною перевагою використання розглянутих технологій є:

- підвищення мотивації студентів до вивчення предмета;
- наявність освітньої траєкторії при вивченні предмета і в оцінці результатів навчання;
- можливість реалізації особистісно-орієнтованого підходу;
- зацікавленість всіх учасників в результаті;
- підвищення відповідальності суб'єктів освітнього процесу;
- розвиток м'яких навичок (Soft skills) в сфері використання коштів електронного зв'язку, необхідних для навчання протягом усього життя.

Педагогічне спостереження і діагностика виявили ряд проблем, пов'язаних з сучасним поколінням студентів, які не мають прямого відношення до досліджуваної дисципліни і також вимагають зміни ролі викладача:

1. відсутність у студентів досвіду діяльності в системах електронного навчання (труднощі з отриманням облікових записів, навігації в електронному курсі);
2. боязнь комунікації на відміну від соціальних мереж;
3. інформаційне середовище як освітня представляє студентам весь значний обсяг дисципліни в структурованому вигляді, це викликає невпевненість в освоєнні;
4. крайня ступінь старанності, очікування вказівок викладача щодо того до якого елемента звертатися і в аудиторії і при самостійній роботі вдома;
5. відсутність проявів творчості, креативності;
6. відсутність допитливості, інтересу до елементів навчання, виконання тільки тих елементів, які оцінюються;
7. звернення до теоретичного матеріалу після невдалої спроби виконання завдання, тесту;
8. індивідуалізація (чую викладача, тільки коли він звертається до мене).

Висновок. Аналіз теорії і наявної практики змішаного навчання у вищих навчальних закладах дозволяє зробити наступні висновки: інформатизація реалізується в освітньому процесі ВНЗ як система, яка включає стратегію розвитку електронного навчання, нормативні документи, які регламентують і стимулюють використання технологій змішаного навчання в освітньому процесі.

Змішане навчання, в свою чергу, сприяє вирішенню завдань, які сформульовані у вигляді компетенцій, контекстно або побічно-пов'язаних з інформаційно-комунікаційними технологіями.

Використання у процесі навчання міжкультурної комунікації дозволяє підготувати майбутніх фахівців до ефективних контактів із іншими культурами, що сприяє розвитку їх міжкультурної компетенції. Враховуючи вищезазначене, відзначимо, що для формування у студентів міжкультурної компетенції необхідно особливу увагу приділяти проблемі міжкультурної комунікації. З цією метою можна використовувати активні форми і методи навчання: дискусії, дидактичні ігри, аналіз конкретних ситуацій, тренінги, що дозволяють занурити студентів у активне контрольоване спілкування, де вони можуть проявити свою сутність та взаємодіяти один з одним, використовуючи конструктивні моделі і стратегії.

Література

1. Кондакова М.А., Латыпова Е.В. Смешанное обучение: ведущие образовательные технологии современности. Вестник образования. 2013. № 9 (2759). С. 54-64.
2. Мақсақ І.В. «Blended learning» як інноваційний підхід у формуванні професійної компетентності вчителя англійської мови початкової школи. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1334.
3. Хабліева С.Р. Организация модели смешанного обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий. Современное дополнительное профессиональное педагогическое образование. Сетевой научно-методический журнал. 2018. № 2. С. 20-24.

References

1. Kondakova M.L., Latypova E.V. Smeshannoye obucheniye: vedushchiye obrazovatelnyye tekhnologii sovremennosti. Vestnik obrazovaniya. 2013. № 9 (2759). S. 54-64.
2. Maқsaқ I.V. «Blended learning» yak innovatsiyni pidkhid u formuvanni profesiynoi kompetentnosti vchytelia anghliiskoi movy pochatkovoї shkoly. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1334.
3. Khablyeva S.R. Organizatsiya modeli smeshannogo obucheniya s ispolzovaniyem informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy. Sovremennoye dopolnitelnoye professionalnoye pedagogicheskoye obrazovaniye. Setevoy nauchno-metodicheskij zhurnal. 2018. № 2. S. 20-24.

Umjarov K.T.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radioelectronics, umjarov.kamil@gmail.com

Konkova T.M.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radioelectronics, konjkova.t@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

THE THEORETICAL ASPECT OF THE STUDENTS' INTERCULTURAL COMPETENCE FORMING ON THE BASIS OF BLENDED LEARNING TECHNOLOGY

The article deals with the topical issues of introducing blended learning into the educational process in higher educational establishments. The essence of the students' intercultural competence forming on the basis of blended learning technology is revealed, its tasks are defined, the development trends are outlined. The content of the concept of «intercultural competence» has been clarified, its structure has been defined, a model based on blended learning technology has been developed which will serve as the basis for the educational process organizing in the university and the pedagogical conditions for the formation of this phenomenon are revealed. Blended learning technology has been developed that contributes to the effective formation of the students' intercultural competence.

Key words: blended learning, educational process, students' intercultural competence formation, pedagogical conditions, blended learning model.

УДК 37.013.42:364.4 (477.51) «192»

Черненко Т.В.,

ст. викладач кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя,
tanya_chernenko@ukr.net

Україна, м. Ніжин

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЇ В СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ НІЖИНСЬКОГО ОКРУГУ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У визначенні проблемного кола даної статті – ключові аспекти діяльності комісії у справах неповнолітніх Ніжинського округу. Мета роботи полягає у з'ясуванні та обґрунтуванні на основі нових архівних документів основних аспектів діяльності Комісії у справах неповнолітніх Ніжинського округу в напрямку охорони дитинства, боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю. Розглянуті проблеми створення та функціонування комісії, її ролі у боротьбі з дитячою безпритульністю, охорони дитинства, історико-педагогічний досвід вирішення проблеми дитячої безпритульності, охорони дитинства у Ніжинському окрузі. У процесі наукового дослідження були використані такі методи: метод вивчення архівних джерел (аналіз, синтез, класифікація), наукової літератури; метод теоретичного аналізу (узагальнення і систематизація) з метою розкриття змісту дослідження; порівняльно-історичний метод.

Ключові слова: комісія у справах неповнолітніх, лікарсько-педагогічні кабінети, неповнолітні правопорушники, безпритульні, бездоглядні діти, діти з обмеженнями життєдіяльності, соціально-педагогічна робота, охорона дитинства.

Постановка проблеми. Вивчення історичного досвіду організації освіти дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, охорони дитинства, боротьби з безпритульністю, бездоглядністю й правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках минулого століття, дослідження організаційно-правових, соціально-педагогічних, виховних засад діяльності комісії в справах неповнолітніх у цьому напрямку дає змістовний матеріал як для формування нових підходів до розв'язання проблем у боротьбі з зазначеними явищами на сучасному етапі розвитку незалежної держави – України, так і для використання педагогічних підходів до виховання, навчання дітей з обмеженнями життєдіяльності. Недостатність спеціальних історико-педагогічних досліджень, присвячених вивченню діяльності установ, що надавали допомогу дітям у зазначений період спонукали нас до проведення наукових досліджень. Принциповим у цьому контексті є локальний підхід. Його застосування дає можливість простежити реалізацію державної політики на місцевому рівні. Відсутність досліджень, що ґрунтуються на архівних матеріалах з даного питання, недостатня розробленість проблеми в історичній, педагогічній науці та методиці, необхідність усебічного вивчення доробку діяльності комісії у справах неповнолітніх Ніжинського округу зумовило вибір теми нашої роботи. Комісії у справах неповнолітніх, зорганізовані практично в усіх окружних містах України розпочали проводити медичне, педагогічне вивчення неповнолітніх, їх розподіл між дитячими установами, фактично виконуючи функції диференційованого обстеження, відбору та направлення дітей до відповідних закладів освіти, виховання. Актуальним є вивчення історико-педагогічного досвіду організації та виховання дитячих колективів та дітей з особливими освітніми потребами у допоміжних установах комісії у справах неповнолітніх.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема виховання, навчання безпритульних дітей, у тому числі з обмеженнями життєдіяльності, залишається мало вивченою вітчизняними вченими. Можемо говорити про недостатність спеціальних історико-педагогічних досліджень. Питання охорони дитинства, боротьби з дитячою безпритульністю, правопорушеннями неповнолітніх у зазначений період досліджували: О. Анатольєва, Букреєв, І. Дігтан, А. Зінченко, К. Іващенко, С. Коваленко, О. Кісіль, С. Несинова, О. Парашевіна та інші. Педагогічні засади попередження бездоглядності та правопорушень неповнолітніх досліджувала П. Серєда. Праці В. Виноградової-Бондаренко спрямовані на розкриття основних тенденцій і закономірностей процесу виховання безпритульних дітей 20-х років в Україні та обґрунтуванні доцільності використання позитивного досвіду в сучасній практиці. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змогу говорити про специфіку окремих регіонів. Історія діяльності окремих окружних комісій висвітлена у науковій літературі, але дослідження та узагальнюючі видання щодо діяльності Ніжинської окружної комісії у 20-ті роки ХХ століття відсутні. Джерельною основою для висвітлення даного питання виступають матеріали 21 справи, що зберігаються у Ніжинському відділенні Державного архіву Чернігівської області (Фонди: р. – 6090, р. – 598).

Мета роботи полягає у з'ясуванні та обґрунтуванні на основі нових архівних документів основних аспектів діяльності комісії у справах неповнолітніх Ніжинського округу в напрямку охорони дитинства, боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна, революція, багаторічні визвольні змагання на теренах України, перші спроби відновлення та функціонування української державності, складна політична та економічна ситуація, соціальна нестабільність призвели до

великої кількості загиблих, голоду, розрухи, епідемій, масового каліцтва, появи великої кількості дітей-сиріт, безпритульних, бездоглядних і дітей з обмеженнями життєдіяльності, які своєю неконтрольованою поведінкою, антисоціальними вчинками створювали загрозу суспільству. Саме тому питання ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності, залучення до навчання дітей із порушеннями у розвитку були в центрі уваги радянського уряду. Державні органи впроваджували різні масові заходи щодо влаштування дітей і намагалися створити сприятливі умови для їхнього виховання, навчання, соціальної адаптації та реабілітування. Була законодавчо оформлена система соціально-правового захисту неповнолітніх, взаємопов'язаних органів і закладів, що одночасно вели боротьбу з бездоглядністю, правопорушеннями та їх профілактикою, займалися охороною дитинства, піклуванням про дітей, створення диференційованої державної спеціальної шкільної системи, підготовки відповідних кадрів, вивчення й дослідження особливостей розвитку дітей з обмеженнями життєдіяльності та різних факторів, що сприяють виникненню цього стану [1]. Це дуже складний період для розвитку української педагогіки. Вищезгадані автори відзначають, що одним із перших кроків у напрямку охорони дитинства, розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами стала реорганізація закритих притулків і виховних будинків у спеціальні заклади. 25 січня 1919 року уряд України прийняв декрет «Про передачу всіх навчальних закладів у розпорядження органів освіти». У червні 1920 р. радянська влада ухвалила постанову про узгодження функцій НКО УСРР і НКОЗ УСРР щодо піклування про дітей, зокрема і з порушеннями у розвитку, де зазначалося: «Нервові, психічно хворі, розумово недозрілі та фізично дефективні діти (глухонімі, сліпі й каліки) виховуються у відповідних спеціальних установах Наркомздоров'я (школи-санаторії, школи-лікарні, допоміжні установи). Виховання «морально-дефективних» дітей здійснюється у відповідних установах Наркомосу і Наркомздоров'я (пункти для спостереження та вивчення, колонії для лікування і виховання й охорони здоров'я дефективних дітей)». Кодекс законів про народну освіту УСРР, прийнятий у 1922 році, розширив і конкретизував зазначені вище положення. Серед дитячого населення виокремлювали три основні групи – нормальні діти, неповнолітні правопорушники (до них приєднували також безпритульних), «дефективні діти», що і було покладено в основу створення різних типів навчально-виховних закладів соціального виховання, тобто обумовлювало вектори диференційованого підходу до організації дитинства і шкільної справи, відображені у законодавстві. Термін «морально-дефективні» у радянській педагогіці існував до 1925 р. і означав дитину з поведінкою, що не відповідає нормам суспільної моралі.

На законодавчому рівні держава визначила спільне завдання для лікарів і педагогів – турбота про дітей з обмеженнями життєдіяльності. Це мало забезпечити кваліфікований розподіл дітей за станом фізичного, ментального і психічного здоров'я з метою забезпечити кожній категорії можливість одержати відповідну медико-психологічну допомогу і освіту у відповідних навчально-виховних закладах [2]. Адже, як зазначає В. Виноградова-Бондаренко «...високий рівень соціальної

напруги негативно відбився на фізичному і психічному здоров'ї дітей. Наслідки голоду разом з антигігієнічними умовами життя на вулиці, вживанням наркотиків, кисневим голодуванням, передчасним статевим життям також вплинули на психофізіологічний стан дітей» [3, с.6]. З цією метою у 1922 році в Україні було створено 4 регіональних лікарсько-педагогічних кабінети – у Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську. До їх повноважень входило: проведення наукових обстежень фізичної і духовної природи дитини, розробка науково-експериментальних питань практики й організації життя закладів для «дефективних» дітей, проведення занять з персоналом відповідних закладів для правильного розуміння природи таких дітей та розроблення методів і посібників для навчання, виховання і реабілітування. Це були нові підходи до організації широкої і водночас індивідуалізованої освіти дітей на засадах забезпечення їхніх рівних прав і можливостей. Однак існування всього 4-х кабінетів не могло забезпечити виконання поставлених перед ними завдань. Частково питанням виявлення, вивчення і направлення до відповідних установ неповнолітніх, фактично виконуючи функції первинної диференціації дітей, почали займатися окружні комісії у справах неповнолітніх. Персонал відкритих колекторів-приймальників (для нормальних дітей, яких направляли до дитячих будинків (інтернатів), для малолітніх правопорушників і для «дефективних» дітей усіх категорій для виховання яких призначалися спеціальні дитячі будинки), колекторів-розподільників здійснювали первинне обстеження дітей та активно упроваджували соціально-педагогічні заходи у роботі з дітьми різних категорій.

Розглянемо організаційно-правові аспекти діяльності комісії у справах неповнолітніх Ніжинського округу. Початком їх юридичного оформлення став Декрет РНК РСФРР від 9 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх», за яким були скасовані дореволюційні суди та тюремне ув'язнення для неповнолітніх правопорушників і всі справи передано до комісій. Згідно з Декретом РНК УСРР від 12.06.1920 р., подібні комісії утворились і в Україні (Центральна при Народному Комісаріаті освіти УСРР, місцеві – при місцевих органах освіти). Діяльність комісій у справах неповнолітніх регламентувалася Декретом РНК «Про відповідальність неповнолітніх» 1920 року, Кодексом законів про народну освіту 1922 року, інструкціями Народного комісаріату освіти. Ці нормативні акти визначили склад комісій, порядок їх формування та повноваження. Відповідно до «Інструкції губернським та повітовим комісіям про неповнолітніх» місцеві комісії організовувалися губернськими та повітовими відділами народної освіти при секціях охорони дитинства [4, арк.34,43]. На комісії покладалося вирішення справ неповнолітніх правопорушників, які не підлягали кримінальній відповідальності, та застосування до них заходів медико-педагогічного впливу, а також боротьба з бездоглядністю, попередження правопорушень, надання дітям правової допомоги, здійснення первинного вивчення дітей та їх диференціацію. На початку організації повітові комісії повинні були проводити просвітницьку кампанію задля ознайомлення широких верств населення з повноваженнями та завданнями, що поклали перед ними [4, арк.46]. Специфічним функціям комісій відповідав їх склад. Вони формувалися з

представників комісаріатів освіти, юстиції й охорони здоров'я. Для ведення попереднього слідства та здійснення нагляду за правопорушниками при комісіях було запроваджено інститут обслідувачів.

Чернігівська губернська комісія створена у 1920 році. У жовтні 1923 року – комісія у справах неповнолітніх правопорушників відділу народної освіти виконавчого комітету Ніжинської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів міста Ніжина Ніжинського округу. Окремого приміщення окружна комісія не мала. На початку своєї діяльності розмістилася в приміщенні відділу народної освіти. З 1 січня 1928 року свої засідання комісія переносить у колектор-приймочку [5, арк.57]. Склад її постійно змінювався. Нами встановлено прізвища голів комісії (1923–1924 рр. – Почека, 1924 р. – Духанова, 1925–1928 рр. – Пенський), лікарів (Чудновський, Затилівська, Герман, Наркевич), представників суду (Іванова П.М., Заруда Є.О., Власова М.А., Білецький О.М., Нивинський М.А., Фурса), вихователів-обслідувачів (Є.Д. Наголкіна, І.С. Почека та інші) [6, арк. 1-2, 8, 10, 16, 23, 26, 30, 32, 33]. У комісії працювали діловод та секретар, який виконував обов'язки обслідувача. Заробітної плати члени комісії не отримували, власної кімнати для розгляду справ не мали (користувалися кімнатою комісії допомоги дітям). Фінансувалася комісія з бюджету відділу народної освіти [5, арк.147]. Про перші місяці діяльності Ніжинської комісії знаходимо відомості у звіті голови губернської комісії, який здійснював перевірку діяльності всіх окружних комісій, надавав рекомендації [7, арк.71]. Визначені основні проблеми в роботі комісії на початку її діяльності: незадовільний матеріальний стан та фінансове забезпечення (через низьку заробітну плату – від 4 до 10 карб. на місяць або її відсутність взагалі в комісії ніхто не хотів працювати), низький рівень кваліфікації членів комісії, відсутність юридичної допомоги, погана організація лікарського обстеження, часта зміна обслідувачів, які відмовлялися виконувати безкоштовно великий обсяг роботи [7, арк.95, 100]. Не набагато краще змінилось матеріальне становище Ніжинської окружної комісії і в наступні роки [8, арк.13]. Низька зарплата членів комісії (20–25 карбованців на місяць), мала ставка голів комісії (у 1925–1926 рр. – 60 карбованців, у 1926–1927 рр. – 80 карбованців, а в 1927–1928 рр. – 50–60 карбованців) не сприяли роботі комісії [8, арк.179-184; 9, арк.23,27].

Працювала комісія згідно плану, що складала на квартал. Засідання відбувалися як судові, так і розпорядчі, їх кількість попередньо не визначалася. Вони відбувалися в міру накопичення справ і тривали, як правило, 3–4 години. У засіданнях комісії брали участь: голова, секретар, обслідувач, який вів справу неповнолітнього, неповнолітній, його батьки або опікуни, представники окружної прокуратури, суду (не отримуючи платні, часто змінювалися і не завжди своєчасно з'являлися на засідання), лікар, який мав здійснити попереднє вивчення стану здоров'я дитини, вчителі того закладу, в якому перебував неповнолітній, свідки, потерпілі, особи, які цікавилися роботою комісії, іноді представники преси, інші особи за необхідності. Секретар комісії заздалегідь повідомляв відповідні інстанції про дату, час та місце проведення засідання з зазначенням прізвищ конкретних осіб, які викликаються на розгляд справ неповнолітніх [5, арк.55;

66; 4, арк.70]. Для розгляду справи неповнолітнього необхідно було підготувати документи: медичний висновок про стан здоров'я (однак лікарів на постійно діючій основі в комісії не було, кожного разу лікарня направляла нових, які бачили дитину або безпосередньо перед засіданням, або на самому засіданні, що робило лікарське обстеження неефективним і малокорисним), довідки з місця проживання, навчання (характеристики), міліції (чи не перебуває на обліку, чи не був засуджений), документи, що визначають вік дитини, протоколи допитів батьків, дітей, свідків, акт обслідування житлово-побутових умов, висновок обслідувача та інші за потреби. Значна увага приділялася вивченню психологічного стану підлітка, особливостей його характеру. Після вивчення справи неповнолітнього та її розгляду на засіданні, приймалося відповідне рішення. Частими були випадки, коли через неявку дитини або членів комісії засідання не відбувалося. У разі скоєння неповнолітніми тяжких злочинів (шпигунство, державна зрада, контрреволюція та інші) та досягнення ними 16 років, їх справи передавали до суду [11, арк.1-5, 7-12, 14-16, 18, 19, 21, 22; 12, арк.1-12, 14-15].

Комісія вела відповідну документацію: 1) відомості (протоколи) засідань (адміністративні, по розгляду справ, засідань колеції обслідувачів); 2) реєстр справ; 3) реєстр дітей, які проходять через комісію; 4) статистичні картки на всіх дітей; 5) списки дітей, які: а) знаходяться в дитячих установах, обслуговуючих комісію, б) списки дітей, які знаходяться під відповідальним доглядом батьків та обслідувачів, в) списки дітей, які переходувалися як до розгляду справи, так і після прийняття рішення; 6) особові картки неповнолітніх: помилково притягнутих до комісії, чії справи передані до народного суду, дітей до 16 років, які втекли або правопорушення не здійснили, але підлягають лікарсько-педагогічному впливу, вчинили правопорушення і відносно них вжито заходів впливу, вчинили правопорушення, хоч вони й не підлягають медико-педагогічному впливу, 7) рух справ неповнолітніх (скільки справ надійшло на розгляд комісії, скільки розглянуто, скільки залишилося). До реєстру вносили всіх дітей, які проходили через комісію [13, арк.1-5,11,22]. На кожного співробітника комісії обов'язково заводили особову справу. У ній зазначалась професія, спеціальність, освіта, стаж роботи, яка робота виконувалась у комісії. Звіт комісії складався з інформаційної частини та статистичних таблиць. Наводимо неповний перелік питань інформаційного звіту: загальний стан справ (кількість вхідних і вихідних паперів на місяць), фінансова звітність (оплата праці членів комісії, її своєчасність, чи має комісія окреме приміщення, де відбуваються засідання, зв'язок комісії з допоміжними установами, загальний стан педагогічної роботи в них, яку проводили з неповнолітніми, у тому числі з особливими освітніми потребами, охорона в колекторах (озброєна, неозброєна, зовнішня, внутрішня), звідки надходять справи й правопорушники (міліція, нарсуди, ДПУ, з ініціативи комісій, за заявами приватних осіб та установ), тривалість перебування неповнолітніх в колекторі, засоби виявлення віку неповнолітніх, зв'язок комісії з правопорушниками, які перебувають у дитячих установах, зв'язок обслідувачів з педагогічною радою колектору, до якого направлялися діти, здійснення дог-

ляду, встановлення причин правопорушень, їх залежність від місцевих умов життя, ставлення місцевого населення до праці комісії, юридична, пропагандистська, громадська робота та інші.

Комісія вела справи неповнолітніх до 16 років. За відсутності документів, встановлювала вік дитини шляхом опитування батьків, родичів, знайомих, мешканців будинку, сусідів, проведення медичного огляду, робила запит до органів РАГСу [5, арк.9, 146-147]. Допомагали в цій справі органи міліції, прокуратури, домоуправління, працівники вуличних комітетів, священники та інші. Здійснювала активну роботу з встановлення місця проживання дітей та членів їх родин, розшуку батьків, найближчих родичів з метою відправки дітей на батьківщину, а в разі їх відсутності – до реформаторіуму, дитячих будинків, колектору для правопорушників, дитячого містечка ім. Воровського, інших установ та інтернатних закладів в залежності від стану фізичного та психічного здоров'я. Окрім цього, комісія займалась питанням розвантаження дитячих будинків, здійснювала обстеження житлово-побутових умов неповнолітніх та членів їхніх родин, встановлювала заходи медико-педагогічного впливу та контролювала їх виконання. Члени комісії намагались працевлаштувати неповнолітніх правопорушників, направити їх на навчання до школи. Комісія мала право порушити питання про позбавлення батьківських прав, усиновлення, встановлення патронату. До обов'язків комісії входило зберігання доказів, предметів, що проходили в справі неповнолітнього і могли вказати на його вину або, навпаки, довести невинуватість [4, арк.34]. Комісія надавала допомогу неповнолітнім у відновленні, видачі документів, посвідчень тощо.

Основною формою роботи комісії залишалась боротьба з правопорушеннями неповнолітніх, безпритульністю. З цією метою неповнолітніх влаштовували до дитячих установ інтернатного типу для тимчасового утримання або тривалого проживання, навчання і виховання. Завданням різних приймально-розподільних пунктів було надання допомоги неповнолітнім, підготовка їх до життя в суспільстві, розподіл по спеціальних установах. У них діти перебували під постійною опікою педагогів і лікарів. Більшість правопорушень неповнолітніх не становила значної суспільної небезпеки. Цим і визначались міри впливу та заходи, що застосовувалися до правопорушників і мали на меті, насамперед, надання допомоги, попередження нових правопорушень. Найчастіше підлітки скоювали такі злочини: крадіжки, приховування краденого, пограбування, бродяжництво, хуліганство, шахрайство, порубка лісу, незаконна торгівля тютюном, самогоном, порушення тиші, підпал, знищення гнізд, їзда по тротуару, невиконання розпоряджень уряду. Головною метою злочинів було привласнення чужого майна задля задоволення елементарних фізичних потреб. Відповідними були і заходи впливу на правопорушників, що найбільше відповідали їх психічному та моральному стану і мали не так караючий, як превентивний характер: бесіди, передача під відповідальний догляд батьків, родичів, опікунів, обслідувачів, школи, районного товариства «друзів дітей», державних установ, направлення на роботу, до школи, лікарні, до школи ліквідації неписьменності, відправка на батьківщину, зміна опікунів, направлення до дитячого будинку, колектору для правопорушників,

колектору-приймачу, реформаторіуму, до загальних інтернатних установ, влаштування у спеціальні ізоляційні відділення психіатричних та інфекційних лікарень та інші.

Важливе значення для вивчення напрямів соціально-педагогічної роботи, що проводилася з неповнолітніми правопорушниками у допоміжних установах комісії у справах неповнолітніх, має проблема створення та діяльності мережі спеціальних закладів для дослідження, утримання та виховання неповнолітніх правопорушників, характерною особливістю яких було включення їх до системи соціального виховання Народного комісаріату освіти. Приймальники, колектори та приймальники-розподільники допомагали організувати роботу комісії у справах неповнолітніх на основі ретельного попереднього вивчення особи неповнолітніх, умов їх життя. Головними завданнями спеціальних виправних закладів НКО, до яких належали основні та допоміжні будинки для неповнолітніх правопорушників, трудові колонії, була зміна антисоціальних нахилів вихованців. Закріплювався диференційований підхід до виправлення правопорушників залежно від їх віку, статі, стану здоров'я, ступеня педагогічної занедбаності. Передбачалася можливість переведення неповнолітніх правопорушників, у залежності від ступеня їх виправлення, до установ з менш суворим режимом, звичайних дитячих будинків, передачі під нагляд родичам або влаштування на роботу. Така організація забезпечувала безперервність педагогічного впливу на неповнолітніх правопорушників, дозволяла обирати найбільш доцільні засоби виховання, навчання та соціального і фізичного реабілітування.

Про масштабність роботи Ніжинської окружної комісії свідчать дані великої кількості безпритульних, бездоглядних дітей, сиріт та напівсиріт, серед них були і діти з обмеженими життєдіяльностями, які пройшли через комісію та її допоміжні установи. Вражає географія появи цих категорій дітей в Ніжинському окрузі. Нами встановлені губернії та міста, звідки прибули діти: Чернігівська, Київська, Білоцерківська, Вітебська, Брянська, Самарська, Орловська, Актюбинська, Воронежська, Сталінградська, Тамбовська, Московська, Владимирська, Ульяновська, Ленінград, Черкаси, Гомель, Глухів, Полтава, Решетилівка, Кривий Ріг, Астрахань, Сизрань, Ростов-на-Дону, Горлівка, Донецьк, Ленінград, Калуга, Тула, Казань та інші.

Всеукраїнська комісія аналізує роботу Ніжинської комісії, розглядає надіслані справи, робить відповідні зауваження, рекомендації, вказує на недоліки та відсутність допоміжних установ. Губернська комісія надсилає інструктивні, рекомендаційні листи, поради щодо організації діяльності окружної комісії [4, арк.34, 43, 46]. Велося активне листування із губернським судом з метою надання консультацій та роз'яснень. Питання про діяльність окружної комісії заслуховувалося на засіданні Пленуму Ніжинського окружного суду 19-го вересня 1925 року, що свідчить про важливе значення її діяльності та постійний контроль державних органів за роботою комісії [8, арк.6; 5, арк.146-147; 4, арк.5; 5, арк.50]. Ніжинська комісія активно співпрацювала з громадськими організаціями («Друзі дітей», «Червоний хрест», «Ліга захисту дітей», «Комісія допомоги дітям», «Спілка охорони неповнолітніх», «Рада охорони дитинства», «Окружним жіночим відділом», ЛКСМ, піонерськими

організаціями), окружною комісією допомоги дітям. З метою профілактики дитячих правопорушень члени комісії організувала виступи на педагогічних, батьківських, шкільних зборах, засіданнях, конференціях, проводили екскурсії, походи в кіно, до театрів, на виставки (при цьому контролювали зміст вистав, фільмів, що переглядалися неповнолітніми). Для обміну досвідом Всеукраїнська комісія направляла звіти про діяльність всім окружним комісіям. При багатьох комісіях працювали педагогічні гуртки, що займалися популяризацією її діяльності, профілактичною роботою. Даних про існування таких гуртків при Ніжинській окружній комісії не знаходимо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Під час проведення наукового дослідження встановлено, що на сьогодні комплексного дослідження, що розкривало б процес створення та основні аспекти діяльності комісії в справах неповнолітніх Ніжинського округу в 20-х роках ХХ століття не існує. Організаційно-правові та соціально-педагогічні напрямки були основними у роботі комісії. Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів діяльності комісії, її допоміжних установ, основних форм і методів виховної роботи з дітьми в них. Подальшого вивчення, на нашу думку, потребують питання організації інституту обслуговувачів-вихователів, визначення їх функціональних обов'язків, комплексного аналізу процесу розвитку мережі допоміжних установ для забезпечення діяльності комісії, її зв'язків з іншими установами та організаціями, їх діяльністю в напрямку охорони дитинства, особливостей соціально-педагогічної діяльності у роботі з дітьми з обмеженнями життєдіяльності.

Щоб забезпечити успішний розвиток українського суспільства, державі необхідно звернути увагу на весь історико-педагогічний досвід виявлення, диференціацію, організацію навчання, виховання дітей з обмеженнями життєдіяльності, у тому числі з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, забезпечити умови для безперешкодного доступу до якісної освіти. Бо саме парадигма ставлення до таких людей і є мірилом розвитку держави, демократії, освіченості та толерантності нації.

Література

1. Бондар В.І., Гладуш В.А. Лікарсько-педагогічна діяльність професора Іллі Мусяйовича Левінсона: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5449.
2. Дічек Н. Внесок Одеського лікарсько-педагогічного кабінету в реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст.: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310506.pdf>.
3. Виноградова-Бондаренко В. Виховання безпритульних дітей в Україні
4. 20-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. педагог. наук Київ: Ін-т. педагогіки АПН України, 2001. 212 с.: <http://referatu.net.ua/referats/7569/142294>
5. Статистичні картки неповнолітніх правопорушників // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 5, 34, 43, 46, 70.
6. Витяги з протоколів засідань пленуму Ніжинського окружного суду. Листування з Чернігівською губернською комісією у справах неповнолітніх правопорушників та Ніжинською окружною міліцією про роботу Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників. Акт обстеження Ніжинської окружної комісії у справах

неповнолітніх правопорушників // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 9, 50, 55, 57, 66, 147.

7. Список працівників Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1-2, 8, 10, 16, 23, 26, 30, 32, 33.

8. Плани роботи Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників на 1927 рік. Звіт про роботу комісії за 1927 рік // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 2, 4-6, 69-71, 95, 100, 105, 148.

9. Протоколи засідань ініціативних груп Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників. Списки безпритульних дітей // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6, 13, 17, 88, 179-184.

10. Список службовців Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників. Відомість про одержання заробітної плати працівниками Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників за січень-грудень 1926 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 23, 27.

11. Квитанції про витрати коштів підзвітними особами // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 4.

12. Листування з Ніжинською юридичною консультацією, народним судом, Ніжинським відділом народної освіти та районними відділами міліції про вжиття заходів щодо неповнолітніх правопорушників, про захист інтересів, дітей-сиріт, надання матеріальної допомоги дітям-сиротам, розшук дітей // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1-5, 7-12, 14-16, 18, 19, 21, 22, 27, 29, 32, 40-41, 43, 46-48, 49.

13. Протоколи судових засідань Ніжинської окружної комісії у справах неповнолітніх правопорушників // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 32, Арк. 1-12, 14-15.

14. Копії протоколів засідань Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх правопорушників // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-6098. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1, 3, 4, 5, 11, 22.

References

1. Bondar V.I., Hladush V.A. Likarsko-pedahohichna diialnist profesora Illi Musiiovycha Levinsona: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5449.
2. Dichek N. Vnesok Odeskoho likarsko-pedahohichnoho kabinetu v realizatsiiu dyferentsiiovanoho pidkhodu do orhanizatsii dytynstva v Ukraini u 20-ti rr. KhKh st.: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310506.pdf>.
3. Vynohradova-Bondarenko V. Vychovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini
4. 20-ki roky KhKh stolittia: avtoref. dys... kand. pedahohi. nauk. Kyiv: In-t. pedahohiky APN Ukrainy, 2001. 212 s.: <http://referatu.net.ua/referats/7569/142294>
5. Statystychni kartky nepovnoolitnikh pravoporushnykiv // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 2. Ark. 5, 34, 43, 46, 70.
6. Vytiahy z protokoliv zasidan plenumu Nizhynskoho okruznoho sudu. Lystuvannia z Chernihivskoiu hubernskoiu komisiei u spravakh nepovnoolitnikh pravoporushnykiv ta Nizhynskoiu okruznoi militsiei pro robotu Nizhynskoi okruznoi komisii u spravakh nepovnoolitnikh pravoporushnykiv. Akt obstezhennia Nizhynskoi okruznoi komisii u spravakh nepovnoolitnikh pravoporushnykiv // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 10. Ark. 9, 50, 55, 57, 66, 147.

7. Spysok pratsivnykiv Nizhynskoi kruzhnoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 14. Ark. 1-2, 8, 10, 16, 23, 26, 30, 32, 33.

8. Plany roboty Nizhynskoi okruzhnoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv na 1927 rik. Zvit pro robotu komisii za 1927 rik // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 29. Ark. 2, 4-6, 69-71, 95, 100, 105, 148.

9. Protokoly zasidan initsiatyvnykh hirup Nizhynskoi kruzhnoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv. Spysky bezprytulnykh ditei // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 27. Ark. 6, 13, 17, 88, 179-184.

10. Spysok sluzhbovtiv Nizhynskoi kruzhnoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv. Vidomist pro oderzhannia zarobitnoi platy pratsivnykamy Nizhynskoi okruzhnoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv za sichen-hruden 1926 roku // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 19. Ark. 23, 27.

11. Kvytantsii pro vytraty koshtiv pidzvitnymy osobamy // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 11. Ark. 4.

12. Lystuvannia z Nizhynskoiu yurydychnoiu konsultatsieiu, narodnym sudom, Nizhynskym viddilom narodnoi osvity ta raionnymy viddilamy militsii pro vzhyttia zakhodiv slichodo nepovnitnikh pravoporusnykiv, pro zakhyt interesiv, ditei-syrit, nadannia materialnoi dopomohy ditiam-syrotam, rozshuk ditei // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 17. Ark. 1-5, 7-12, 14-16, 18, 19, 21, 22, 27, 29, 32, 40-41, 43, 46-48, 49.

13. Protokoly sudovykh zasidan Nizhynskoi okruzhnoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 32. Ark. 1-12, 14-15.

14. Kopii protokoliv zasidan Vseukrainskoi komisii u spravakh nepovnitnikh pravoporusnykiv // Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F. R-6098. Op. 1. Spr. 25. Ark. 1, 3, 4, 5, 11, 22.

Chernenko T.V.,

head teacher of the department of preschool education Mykola Gogol Nizhyn state university,
tanya_chernenko@ukr.net

Ukraine, Nizhyn

ORGANIZATIONAL-LEGAL AND SOCIAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE COMMISSION'S ACTIVITIES IN THE MINORITIES OF THE UNDERWATER NIZHINSKI DISTRICT (20-ies of XX century)

In identifying the problematic scope of this article, key aspects of the activities of the juvenile commission of Nizhyn district. The purpose of the work is to find out and substantiate, on the basis of new archival documents, the main aspects of the activities of the Committee on Juvenile Affairs of the Nizhyn district in the field of protection of childhood, combating child homelessness and neglect. In the course of scientific research the following methods were used: the method of studying archival sources (analysis, synthesis, classification), scientific literature; method of theoretical analysis (generalization and systematization) in order to reveal the content of the study; comparative-historical method.

Key words: juvenile commission, medical and pedagogical offices, juvenile offenders, homeless, neglected children, children with disabilities, social and pedagogical work, protection of childhood.

УДК 378.12

Шабуніна В.В.,*к.філол.н., доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, shabuninaviktoria@gmail.com**Україна, м. Кременчук*

РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В САМОРОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто найбільш важливі особливості культурно-дозвіллевої діяльності; визначено головні напрямки професійного особистого розвитку викладача ЗВО; з'ясовано, які професійно значущі якості особистості найбільшою мірою впливають на цей процес; названо умови, за яких відбувається сприятливий розвиток індивідуально-творчого потенціалу викладача; доведено, що під час опанування педагогами професійно орієнтованих видів дозвілля вагома роль належить тьюторській підтримці дозвіллевої діяльності та системі підвищення кваліфікації, реалізованій безпосередньо в освітньому просторі ЗВО; проаналізовано результати опитування, проведеного з метою з'ясування основних напрямків культурно-дозвіллевої діяльності викладачів ЗВО та визначено головні орієнтири дозвіллевої активності педагогів.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, викладач ЗВО, дозвілля, культурно-дозвіллева діяльність, дозвіллевий потенціал, професійний саморозвиток, самовдосконалення викладачів.*

Постановка проблеми. Дозвіллева активність викладача закладу вищої освіти (ЗВО), під час якої відновлюється фізичний, емоційний, інтелектуальний ресурс особистості, безсумнівно, відіграє важливу роль у життєдіяльності педагога. Унікальна можливість чергування різних видів діяльності дозволяє планувати й раціонально використовувати робочий час, уникати стресових ситуацій, легко долати професійні деформації та інші негативні аспекти професійної діяльності [1]. На сучасному етапі спостерігаємо недостатнє використання культурно-дозвіллевого потенціалу з метою професійного становлення та зростання викладачів ЗВО, планомірного й цілеспрямованого вдосконалення їхньої наукової, методичної, дослідницької роботи. Отже, проблема виявлення позитивних можливостей та ефективних ресурсів культурно-дозвіллевої діяльності й усього дозвіллевого простору в професійному саморозвитку викладачів ЗВО є досить актуальною.

Мета роботи – розкрити потенціал культурно-дозвіллевої діяльності та її роль в саморозвитку викладачів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливими особливостями культурно-дозвіллевої діяльності є усвідомлювана та стійка потреба особистості в такій діяльності; її різноплановість; наявність певної ієрархічної структури, рівні якої розподіляються з урахуванням психологічної, культурної та професійної значущості. До того ж, мета, завдання та зміст дозвіллевої діяльності визначаються особистістю залежно від її рівня розвитку, морального сприймання світу, культурного та духовного виховання. Реалізується ця діяльність шляхом цілеспрямованої організації з метою формування стійкого підґрунтя для переходу на вищий рівень.

Досліджуючи вищезазначені особливості та специфіку професійної діяльності викладача ЗВО, помічаємо суперечності між стійкою потребою суспільства в підвищенні якості професійної діяльності викладачів і недостатнім використанням потенціалу дозвіллевої дія-

льності з метою їхнього професійного розвитку; між необхідністю вдосконалення процесу професійного саморозвитку викладача під час дозвіллевої діяльності та неефективністю наявних засобів, методів, форм і умов забезпечення оптимальності цього процесу; між спрямованістю освітнього простору на розв'язання завдань професійного саморозвитку викладачів завдяки дозвіллевій діяльності та їх непоінформованістю щодо її перспективних напрямків [3;6]. Ці суперечності ініціюють пошук позитивних можливостей та ефективних ресурсів дозвіллевої діяльності, необхідних для професійного саморозвитку викладача ЗВО.

Дослідники розглядають особистий професійний розвиток викладача ЗВО як процес збагачення професійних здібностей і особистісних якостей педагога у процесі його цілеспрямованої фахової діяльності [3]. Варто зауважити, що процес професійного саморозвитку викладача ЗВО та досягнуті результати зумовлені бажанням і спроможністю викладача опанувати нові професійні ролі й провадити свою фахову діяльність на досить високому рівні та з неперервним прагненням до її вдосконалення, а також характером і ступенем реалізації професійного та соціокультурного досвіду як у практиці сучасної освіти, так і професійній практиці, під час якої відбувається внутрішній розвиток педагога.

Зважаючи на основні види фахової діяльності викладача ЗВО, головними напрямками його професійного особистого розвитку є самовдосконалення в науковій, методичній і дослідницькій сферах.

Щоб довести важливість дозвіллевої активності під час професійного саморозвитку викладача ЗВО, необхідно з'ясувати, які фахові якості особистості найбільшою мірою впливають на цей процес. Їх доцільно розглядати в аспекті гностичних, комунікативних та організаційних видів особистісних якостей. Наприклад, гностичні якості особистості визначають обсяг і точність знань викладача ЗВО про дозвіллеву сферу, наявні способи та ефективні форми організації та планування дозвіллевої діяльності,

про напрямки та способи коригування, вдосконалення й адаптації досліджуваної діяльності в аспектах професійного саморозвитку педагога, про можливості використання структурних компонентів наукової, методичної, дослідницької видів діяльності в години дозвілля.

З метою забезпечення активної, цікавої професійної комунікації з колегами та студентами під час дозвілля звертаються до комунікативних якостей особистості, необхідних викладачеві не лише для спілкування, але й для попередження професійних деформацій, нівелювання негативних змін у поведінці та настрої.

Організаційні якості допомагають викладачу ефективно організувати не лише власну дозвіллеву активність, але й діяльність колег і студентів. До того ж, організаційні якості забезпечують створення в дозвіллевій діяльності підґрунтя для професійного самовдосконалення викладача ЗВО в науковому, методичному та дослідницькому напрямках.

За нашим переконанням, досліджуючи дозвіллеву діяльність як фактор професійного саморозвитку викладача ЗВО, не можна залишити поза увагою його індивідуально-творчий потенціал, оскільки він забезпечує певний поступальний рух усього суспільства. Індивідуально-творчий потенціал викладача, який має відповідні практичні навички і є компетентним в організації дозвіллевої діяльності, уможлиблює практичне використання позитивних зразків і норм дозвіллевої активності, котрі сприяють його професійному саморозвитку. З огляду на це, можна стверджувати, що розвиток творчого потенціалу викладача ЗВО спрямований на реалізацію прагнення представити свої здібності в аспекті наукової, методичної та дослідницької діяльності [2;4;5].

Безперечно, процес сприятливого розвитку індивідуально-творчого потенціалу викладача передбачає створення в ЗВО певних умов, найдоцільнішими з яких, за нашим переконанням, є такі:

1) спрямованість професійної діяльності викладача на розвиток творчої самореалізації;

2) актуалізація сприйнятливості до нового як показник творчої активності та ціннісного ставлення викладача до творчості;

3) розвиток якостей творчої особистості, умінь викладачів ЗВО під час рефлексивно-оцінної діяльності;

4) оцінка й удосконалення творчого стилю у провадженні професійно-педагогічної діяльності.

Індивідуально-творчий потенціал викладача ЗВО треба досліджувати у взаємозв'язку з мотиваційною, емоційною та діяльнісною сферами особистості, оскільки ступінь розвитку такого потенціалу визначається інтеграцією зазначених сфер.

У процесі професійного саморозвитку викладача ЗВО вагома роль належить тьюторській підтримці дозвіллевої діяльності педагогів. Тьюторами можуть виступати кваліфіковані колеги – досвідчені представники наукових спільнот, педагогічних професійних асоціацій, які вивчають проблеми професійного саморозвитку викладача в дозвіллевій діяльності. Тьютори готують презентації різних форм дозвіллевої діяльності, проводять аналіз її необхідних видів, активно залучаючи викладачів до організованого професійно орієнтованого дозвілля. Крім того, очікується певний виховний вплив, пов'язаний із

усвідомленням особистістю значущості та необхідності включення аспектів професійного саморозвитку у процес дозвіллевої активності.

На думку деяких дослідників, система підвищення кваліфікації, реалізована безпосередньо в освітньому просторі ЗВО, також має величезний ресурс для організації та проведення дозвіллевих програм з колегами та спільних заходів, покликаних забезпечити стійкий процес професійного саморозвитку. Саме в таких умовах можна провести ґрунтовний і кваліфікований аналіз результатів дозвіллевої діяльності та передбачити заходи, спрямовані на особистісне та професійне самовдосконалення викладача ЗВО.

Досліджуючи проблему саморозвитку викладачів ЗВО під час дозвіллевої діяльності, варто звернути особливу увагу на мотиваційний компонент, оскільки саме він передбачає з'ясування мотивів цієї діяльності та визначає фактори, що зумовлюють досягнення професійних цілей завдяки культурно-дозвіллеву потенціалу, а отже, відіграє важливу роль в організації дозвіллевої діяльності, спрямованої на особистий розвиток викладача в науковій, методичній, дослідницькій та інших видах професійної діяльності.

Зважаючи на те що мотиви діяльності є найбільш складним психологічним феноменом, процесуальні мотиви дозвіллевої діяльності варто вивчати з позиції цінностей. У досліджуваному аспекті ціннісні орієнтації викладача ЗВО ґрунтуються на сприйнятті його дозвіллевої діяльності як професійно значущої, усвідомленні доцільності обрання відповідного її виду, стійкому прагненні до вдосконалення дозвіллевого простору в напрямку професійного розвитку, актуалізації процесу фахового зростання завдяки визнанню дозвіллевої діяльності провідною ціннісною орієнтацією процесу самовдосконалення.

Отже, мотиваційний компонент є певним підґрунтям під час планування й організації дозвіллевої активності викладача, покликаним удосконалювати найбільш затребувані професійні якості особистості викладача ЗВО, що сприятимуть досягненню цілей його фахової діяльності.

Результати опитування, проведеного з метою з'ясування основних напрямків культурно-дозвіллевої діяльності викладачів ЗВО, показали, що більшість із них використовує дозвілля з метою вдосконалення педагогічної майстерності, розширення професійних знань і навичок, вивчення додаткової та спеціальної наукової літератури. Це свідчить про те, що професійне самовдосконалення у дозвіллевій діяльності викладача ЗВО посідає вагоме місце. Наступну за значущістю сходинку, згідно з опитуванням, займає інтелектуально-творчий розвиток у дозвіллевій діяльності. У вільний час викладачі читають сучасну та класичну художню літературу, займаються образотворчим мистецтвом, фотографією, опановують нові іноземні мови, відвідують театри, музеї, галереї, кіно і т. ін.

Безперечно, у години дозвілля викладачі ЗВО досить часто спілкуються з іншими людьми – колегами, студентами, представниками ЗМІ й інших професій, беруть участь у науково-популярних теле- й радіопередачах тощо. Комунікація в дозвіллевій діяльності відбувається шляхом обміну професійним досвідом, знаннями, ре-

зультатами професійної діяльності. Як показало опитування, дозволя викладачів ЗВО нерозривно пов'язано з активним відпочинком і заняттями спортом. Це дозволяє їм ефективно налаштуватися на професійно-педагогічну діяльність і плідно її вдосконалювати.

Висновки. Отже, результати опитування дозволили визначити головні орієнтири культурно-дозвілєвої діяльності викладача ЗВО, головна роль серед яких відведена професійному саморозвитку. Ефективність культурно-дозвілєвої діяльності, спрямованої на фахове самовдосконалення викладача, підвищується за умов, якщо забезпечується одночасний розвиток гностичних, комунікативних та організаційних якостей особистості; якщо активно використовується індивідуально-творчий потенціал викладача ЗВО з урахуванням мотиваційної, емоційної та діяльнісної сфер професійного зростання особистості; якщо реалізується цілеспрямована та кваліфікована підтримка тьюторів під час опанування та вдосконалення професійно орієнтованих видів дозвілєвої діяльності викладача ЗВО й уможливлується його інтелектуально-творчий розвиток, активний відпочинок, задовольняються комунікативні потреби.

Література

1. Архангельский Г. *Время на отдых: для тех, кто много работает* / Г. Архангельский. – Москва: Альпина Паблшер, 2013. – 184 с.
2. Асанова И.М. *Организация культурно-досуговой деятельности: учебник для студентов учреждений высш. проф. образования* / И.М. Асанова, С.О. Дерябина. – Москва: Академия, 2011. – 192 с.
3. Вековцева Т.А. *Стратегия досуга преподавателя вуза в современных условиях* / Т.А. Вековцева // *European Social Science Journal*. – 2014. – № 5-2 (44). – С.96-98.

4. Жарков А.Д. *Теория и технология культурно-досуговой деятельности* / А.Д. Жарков. – Москва: Изд. дом МГУКИ, 2007. – 480 с.

5. Илакавичус М.р. *Культурно-досуговая деятельность взрослого человека как стартовая площадка возобновления образования* / М.р. Илакавичус // *Вектор науки ПИТУ*. – 2014 – № 1 – С.231–234.

6. Ярцев А.А. *Досуговая деятельность как фактор профессионального становления будущего педагога: дис... канд. пед. наук: 13.00.01* / А.А. Ярцев. – Нижний Новгород, 2004. – 152 с.

References

1. Arkhangel'skiy G. *Vremya na otdykh: dlya тех, kto mnogo rabotayet* / G. Arkhangel'skiy. – Moskva: Alpina Pablisher, 2013. – 184 s.
2. Asanova I.M. *Organizatsiya kul'turno-dosugovoy deyatel'nosti: uchebnik dlya studentov uchrezhdeniy vyssh. prof. obrazovaniya* / I.M. Asanova, S.O. Deryabina. – Moskva: Akademiya, 2011. – 192 s.
3. Vekovtseva T.A. *Strategiya dosuga prepodavatelya vuza v sovremennykh usloviyakh* / T.A. Vekovtseva // *European Social Science Journal*. – 2014. – № 5-2 (44). – S. 96-98.
4. Zharkov A.D. *Teoriya i tekhnologiya kul'turno-dosugovoy deyatel'nosti* / A.D. Zharkov. – Moskva: Izd. dom MG'UKI, 2007. – 480 s.
5. Ilakavichus M.R. *Kul'turno-dosugovaya deyatel'nost' vzroslogo cheloveka kak startovaya ploshchadka возобновления образования* / М.Р. Илакавичус // *Vektor nauki TGU*. – 2014 – № 1 – С. 231-234.
6. Yartsev A.A. *Dosugovaya deyatel'nost' kak faktor professional'nogo stanovleniya budushchego pedagoga: dis. ... kand. ped. nauk; 13.00.01* / A.A. Yartsev. – Nizhniy Novgorod, 2004. – 152 s.

Shabunina V.V.,

Candidate of Philology, associate professor of the Department of Humanities, Culture and Art of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, shabuninaviktoria@gmail.com

Ukraine, Kremenchuk

ROLE OF CULTURAL AND LEISURE POTENTIAL IN SELF-DEVELOPMENT OF TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article deals with the most significant features of cultural and leisure activities; the main directions of professional personal development of a teacher of higher education institutions are defined; it's found out which professionally significant personal qualities have the greatest impact on the process; the conditions under which favorable development of a teacher's individual creative potential occurs, are defined; it is proved that a significant role belongs to the tutoring support of leisure activities and the advanced training system implemented directly in the educational space of higher education institutions during the mastering professionally oriented types of leisure by teachers; the results of a poll conducted to find out the main directions of cultural and leisure activities of teachers of higher education institutions were analyzed and the main guidelines of leisure activity of teachers were determined.

Key words: *higher education institution, teacher of higher education institution, leisure, cultural and leisure activities, leisure potential, professional self-development, self-improvement of lecturers.*

УДК 37.091.33:796 (091)

Шаповал С.І.,

ст. викладач кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонського державного аграрного університету,
Fizkultura2018@ukr.net

Україна, м. Херсон

ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ З ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

В статті представлений ретроспективний аналіз формування знань з теорії і методики спортивної підготовки спортсменів. Висвітлені дані літературних джерел щодо розвитку систем фізичного виховання і спорту протягом різних епох існування людської цивілізації в т.ч. протягом останніх десятиліть.

Ключові слова: історичні аспекти, теорія і методика спортивної підготовки, олімпійські ігри, наукові публікації, теоретико-методичне забезпечення.

Постановка проблеми. Сучасна система спортивної підготовки базується на теоретико-методичних знаннях, які є основною організацією і планування тренувального процесу, проведення змагань, здійснення контролю за підготовленістю спортсменів тощо. Аналізуючи сучасне теоретико-методичне забезпечення процесу підготовки спортсменів актуальним є завдання здійснення ретроспективного аналізу формування знань з теорії і методики спортивної підготовки протягом всієї історії розвитку суспільства, насамперед, тих епох, протягом яких проводилися Олімпійські ігри.

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що зазначена проблема за останні роки висвітлювалася у публікаціях В.М. Платонова [5], М.М. Булатової, С.Н. Бубки [2], С.Н. Бубки [1] та ін.

Мета і завдання роботи – відтворення процесу формування знань з теорії і методики спортивної підготовки протягом основних епох формування людської цивілізації.

Результати дослідження. Загальна теорія спортивної підготовки, як і загальна теорія фізичного виховання, формувалася протягом шести етапів [5,7].

У третьому тисячолітті до н.е. на багатьох островах Егейського моря, на берегах майбутньої Греції і Малої Азії поступово сформувалася, так звана, мінойська культура, центром якої був острів Крит. Багаточисельні археологічні знахідки свідчать, що до програми свят були включені змагання з кулачного бою, боротьби, акробатичних вправ.

У результаті повсякденної діяльності людей накопичувалися емпіричні знання про вплив рухових дій на організм, що призвело до усвідомлення передання рухового досвіду від одних людей до інших.

Поступово стали створюватися перші методики із фізичного виховання. В період рабовласницьких країн Стародавньої Греції були створені системи виховання молоді у стародавніх містах Греції, Спарті та Афінах. Важливе значення на цьому етапі відігравали визначні філософи, вчені тієї епохи: Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон, Аристотель, Плутарх, Архімед, Піфагор, Геродот, Евклід, Ератосфен.

Стає характерним розвиток окремих методик навчання гімнастики, легкоатлетичних вправ, розпочинаються Олімпійські ігри Стародавньої Греції (776 р. до н. е.).

Варто зазначити, що за свідченнями деяких авторів [1,2,3,5] уже під час Олімпійських ігор Стародавньої Греції здійснювалася відповідна підготовка спортсменів, зокрема:

– відбір талановитих атлетів і організація їх багаторічного удосконалення;

– обов'язкова раціональна підготовка протягом десяти місяців напередодні ігор;

– цілеспрямована 30-денна підготовка перед Іграми Олімпіад безпосередньо в Олімпії;

– раціональна система навантажень у чотириденних тетрадах (мікроциклах) тощо.

Загалом, перших два етапи формування знань зі спортивної підготовки здійснювались протягом Мінойсько-мікенської цивілізації (XX–XII ст. до н. е.), «Темних сторіч» (XI–IX ст. до н. е.); Архаїчного періоду (VIII–VI ст. до н. е.); Класичного періоду (V–IV ст. до н. е.); Еллінського періоду (IV–I ст. до н. е.) [1,2,3].

Офіційна історія Олімпійських ігор охоплює період у 1170 років (з 776 р. до н.е. до 394 р. н.е.) і відноситься до двох цивілізацій – Стародавньої Греції (776–146 рр. до н.е.) і Стародавнього Риму (146 р. до н. е. – 394 р. н. е.).

Стосовно Олімпійських ігор Стародавньої Греції і Стародавньої Римської Греції, то можна навести на основі літературних джерел [2,3,4,5] таку хронологію:

XVII ст. до н. е. – у мікенський період не лише проявився зв'язок змагань з магічними обрядами, що присвячувалися Сонцю, релігійним посвяченням, але сформувався особливий духовний світ Стародавньої Греції, що принципово відрізнявся від такого на Сході, світ сміливих починань, незалежності і свободи, намагання досягнень в різних сферах життя, в тому числі і в сфері фізичного і духовного вдосконалення людини;

VIII–VI ст. до н. е. – архаїчний період розвитку стародавньогрецької історії, використання тієї сфери, яка, застосовуючи сучасну термінологію, охоплює фізичну культуру і спорт. Наприклад, в Афінах достатню кількість часу і засобів для занять спортом мала переважно аристократія, в середовищі якої сформувалася потреба у цілеспрямованому тренуванні сили, витривалості, спритності, в оволодінні мистецтвом верхової їзди, володіння зброєю.

В цій сфері сформувалося поняття «арете», яке на початку ототожнювалося з такими якостями людини як сила, сміливість, фізична підготовленість, відвага, героїзм, а у подальшому стало охоплювати ще і такі риси як благородство, вихованість, ввічливість.

Зародження Олімпійських ігор у Стародавній Греції пов'язують з іменем грецького народного героя Геракла, легендарного царя Пелонса, спартанського царя і законодавця Лікурга, царя Еліди Іфіта;

VIII ст. до н. е. – Олімпія на початковому етапі проведення Олімпійських ігор була історичним, культурним і релігійним центром Стародавньої Греції;

VII–VI ст. до н. е. – проводилися Півійські ігри у Дельфах і були другими за значенням після Олімпійських ігор.

V–IV ст. до н. е. – Олімпія в класичний період. В 472 р. до н. е. було прийнято рішення про побудову храму Зевса.

Ім'я переможця перших Олімпійських ігор в Стародавній Греції – Коройба із Елари – було офіційно зареєстровано в 776 р. до н. е.

Першим серед македонців олімпійським чемпіоном, відомим в історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції став у – IV ст. до н. е. цар Македонії Філіп II – (батько Олександра Македонського) змагання проводилися на колісницях з чотирьох коней;

573 р. до н. е. – відбулися перші Немейські ігри. Легенда свідчить, що Немейські ігри стали проводитися на честь подвигу Геракла, що переміг Немейського лева;

572 р. до н. е. Істмійські ігри були організовані на честь бога Посейдона – владыки морів. Істмійські ігри проводилися один раз на два роки (у перший і третій роки кожної Олімпіади). З 228 р. до н. е. в Істмійських іграх стали брати участь не лише греки, але і римляни.

На Іграх перших тринадцяти Олімпіад (776–728 рр. до н. е.) греки змагалися лише з бігу на коротку дистанцію, яка складала один стадій.

Програма Олімпійських ігор у 708 р. до н. е. поповнилась пентатлоном (стрибки, біг, метання диску, метання спису чи дротику, боротьба). З 688 р. до н. е. до програми змагань також входив кулачний бій.

У 698 р. до н. е. в програмі Олімпіад був включений панкратіон (поєднання боротьби і кулачного бою).

У 680 р. до н. е. до програми Олімпійських ігор увійшли кінні змагання.

Програма змагань.

Перший день. Відкриття Олімпіади.

Другий день. Змагання юних атлетів з бігу на один стадій. Далі проводилися змагання з боротьби, кулачного бою і панкратіону.

Третій день. Проводилися кінні змагання і пентатлон.

Четвертий день. Програма змагань цього дня включала змагання з бігу, боротьби, кулачного бою і панкратіону.

П'ятий день. Церемонія нагородження переможців.

Серед античних олімпіоніків найбільше успіхів досягли: Леонідас з острова Родос – 12 перемог (164–152 рр. до н. е.); Гермоген із Ксанфа – 8 перемог (89–81 рр. до н. е.); Астілос із Кротона – 7 перемог (488 – 476 рр. до н. е.); Мілон із Кротона – 6 перемог (540–516 рр. до н. е.).

Підготовка атлетів до Олімпійських ігор. Уже в ті часи при підготовці атлетів використовувалася певна періодичність – чотириденні тетради. Перший день – підготовчий для атлета, другий день – тренування досягає максимальної інтенсивності. Третій день – напруга тренувань падає. Четвертий день – тренування середньої інтенсивності.

В підготовці атлетів використовувалися медичні знання – про розвиток системи дихання і кровообігу, елементи гігієни, різні види масажу, спеціальні дієти.

Тренування атлетів в гімназіях здійснювалися професійними учителями (тренерами).

Тренер повинен був знати про все, що стосувалося підготовки атлетів – масаж, дієта, гігієна, медицина.

У II ст. до н. е. в гімназіях стали з'являтися офіційно найняті лікарі, які поряд зі своїми прямими обов'язками, часто займалися і тренуванням атлетів.

Олімпійські ігри Римської Греції. Після поневолення Греції Римом в 146 р. до н. е. Олімпійські ігри проводились до 394 р. до н. е.

У 82 р. до н. е. римський диктатор Луцій Корнелій Сулла пограбував Олімпію і Дельфу.

В 30 р. до н. е. до влади в Римі прийшов Октавіан Август, який повернув вивезені Суллою скарби у Олімпію і Дельфи, провів реєстрацію спортивних споруд, сприяв відродженню інших грецьких змагань.

В 54 р. до н. е. до влади в Римі приходять Нерон, який був прихильником стародавньогрецької культури, захоплювався спортом, театром, виступав в різних конкурсах і змаганнях. В 60 р. до н. е. він заснував перший атлетичний фестиваль в Римі, який включав кінні і гімнастичні змагання. Сам Нерон брав участь у заїздах колісниць і був проголошений переможцем, хоч вилетів із колісниць під час заїзду.

Імператор Андріан, який правив Римом більше 20-ти років (117–138 р. н. е.) сприяв тому, що Олімпійські ігри Римської Греції досягли найвищого рівня за весь період їх проведення.

Реєстрація переможців Олімпійських ігор припинилась в 267 р. н. е., починаючи з цього року і до 361 р. н. е. яких-небудь відомостей щодо змагань атлетів документально не відмічено.

Наступним третім етапом формування теоретичних знань спортивної підготовки вважається період від епохи Відродження до кінця XIX ст. Теоретичні погляди Яна Амаса Коменського (1592–1670), Джона Локка (1632–1704), Жана Жака Руссо (1712–1778), Генріха Песталоці (1746–1827) стали основою для формування систем фізичного виховання у 17–18 ст. [6].

Четвертий етап створення теорії фізичного виховання і спорту охоплює період із кінця XIX ст. до 1917 р. Для цього етапу характерними є розвиток матеріальної бази, будуються майданчики зі штучним льодом (1876 р.), з'являються швидкісні ковзани з тонким лезом і гумові камери на колесах. В кінці 90-х років XIX ст. в США при Атлетичній любительській спілці створюється науководсліднє товариство з легкої атлетики. Важливий внесок у розвиток фізичного виховання і спорту у цей період вносять К.Д. Ушинський (1824–1871), П.Ф. Лесгафт (1837–1909), Г. Демені (1850–1917) [5,6].

В 1896 П.Ф. Лесгафт відкриває офіційні «Курси вихователок і керівників фізичного виховання», які отримали статус вищого навчального закладу. В цей період з'являються фундаментальні праці про біологічні та медичні знання стосовно фізичних навантажень спортсменів. Найбільш важливою науковою працею була теорія У. Флетчера і Ф.Г. Хопкінса (1907) про взаємозв'язок м'язових скорочень, розпадом глікогену і утворенням лактату [5].

Такі вчені як Ш.Б. Ламарк (1744–1829), Вільгельм Ру (1850–1924), І.М. Сеченов (1829–1905) сформували основні теоретичні засади функціональної адаптації спортсменів. У 1899 р. Фердинанд ла Гранджем став автором першого підручника з фізіології м'язової діяльності [5].

В цей період були проведені Ігри I Олімпіади в Афінах (1896 р.)

Хронологія публікації наукових і науково-методичних робіт

Друга половина 30-х років ХХ ст. Стали використовуватися повторні і інтервальні методи тренування. Зокрема, такий підхід стали використовувати фінські бігуни Ханнес Колех Майнен і Пааво Нурмі, американські плавці Джон Вейсмюллер і Адольф Кіфер, Бенні Леонард стимулював новий підхід в боксі, де за основу бралася технічна підготовленість боксера. Німець Вальтер Гласс і норвежець Гулін Гомс стали застосовувати аеродинамічні способи стрибків на лижах з трампліну [5].

Починаючи з 20–30-х років ХХ ст. стали розвиватися біохімія і фізіологія спорту. Найвідоміші праці з цих напрямів спортивної науки належать А.В. Хіллу, який став лауреатом Нобелівської премії за відкриття клітинного метаболізму, російським вченим В.І. Палладіну (1859–1922); О.М. Баху (1857–1946), які всебічно вивчили процес клітинного окиснення. У 1932 р. В.А. Енгельгард (1894–1984) відкрив явище дихального фосфоловання. У 1939 р. він встановив шляхи перетворення хімічної аденозинтрифосфорної кислоти в механічну енергію м'язового скорочення. У 1937 р. англійський біохімік Ганс Кребс відкрив цикл лимонної кислоти, що в подальшому отримав назву «цикл Кребса» [4,5].

Протягом п'ятого етапу були опубліковані фундаментальні праці [5]

– Т.С. Владімірова – з вивчення хімічних процесів у м'язах;

– Дж. Уотсона, Ф. Крика – про структуру і біологічні властивості ДНК;

– А.В. Паладіна – з біохімії м'язової діяльності і нервової системи;

– М.О. Берштейна – з фізіології побудови рухів.

– Л.О. Астранда – з фізіології дихання, енергозабезпечення м'язової діяльності;

– П.К. Анохіна – про структуру діяльності функціональних систем.

Варто зауважити, що велику роль у розвитку спортивної фізіології відіграли фундаментальні праці І.М. Сеченова – з фізіології нервової системи, природи довільних рухів і психічних явищ; І.П. Павлова – про фізіологію вищої нервової діяльності, М.С. Введенського і О.О. Ухтомського – про процеси збудження і гальмування нервової системи [4].

На цьому етапі були опубліковані такі книги:

– 1922 р. – «Наукові основи тренування» (В.В. Горіневський);

– 1927 р. – «Анатомо-фізіологічні основи фізичної культури тіла людини» (М.К. Лисенков, С.І. Синельников);

– 1947 р. – «Про побудову рухів» (М.О. Берштейн);

– 1949 р. – «Тренування легкоатлета» (М.Г. Озолін);

– 1956 р. – «Фізіологічна характеристика сили швидкості і витривалості» (М.В. Зімкін); 1957 р. – «Фізіологічні і біохімічні основи сили, швидкості і витривалості» (М.М. Яковлев, О.В. Коробков, С.В. Янаніс);

– 1964 р. – «Біг, біг, біг» (Фред Уїлт);

– 1967 р. – «Нариси психології спорту» (А.І. Пуні).

Шостий етап формування знань з теорії і методики спортивної підготовки умовно можна розділити на два періоди – з початку 70-х до 90-х і з 90-х років ХХ ст. до нинішнього часу. Насамперед, це обумовлено початком формування теорії періодизації спортивного тренування, яка обґрунтована в фундаментальних працях Л.П. Матвеева, М.Г. Озоліна, Дітріха Харре, В.М. Платонова та

інших. Зокрема, цими та іншими спеціалістами опубліковані такі наукові праці:

– 1964 р. – «Проблеми періодизації спортивного тренування» (Л.Л. Матвеев);

– 1966 р. – «Теорія і методика фізичного виховання» (О.О. Новіков);

– 1970 р. – «Сучасна система спортивного тренування» (М.Г. Озолін);

– 1971 р. – «Наука про тренування» (Д. Харре);

– 1977 р. – «Основи спортивного тренування» (Л.П. Матвеев);

– 1980 р. – «Контроль тренувальних і змагальних навантажень» (М.О. Годік);

– 1980 р. – «Сучасне спортивне тренування» (В.М. Платонов);

– 1984 р. – «Теорія і методика спортивного тренування» (В.М. Платонов);

– 1986 р. – «Підготовка кваліфікованих спортсменів» (В.М. Платонов);

– 1986 р. – «Теорія і методика спортивного тренування» (Ц.І. Селезньов);

– 1990 р. – «Функціональні можливості спортсменів» (В.С. Міщенко);

– 1991 р. – «Підручник з тренування» (Д. Мартін, К. Карл, К. Лехнерц);

– 1991 р. – «Про спритність і її розвиток» (М.О. Берштейн).

Протягом першого періоду шостого етапу стали формуватися основи окремих напрямків підготовки спортсменів, таких як моделювання (В.В. Кузнецов, О.Д. Новіков, В.М. Шустін, 1973) і програмування (Ю.В. Вехошанський, 1985) тренувального процесу.

Для другого періоду шостого етапу формування теорії і методики спортивної підготовки характерними є розробка теоретичних і методичних основ підготовки спортсменів в олімпійському і професійному спорті. Найбільш фундаментальні праці у цих напрямках спортивної науки опубліковані викладачами Національного університету фізичного виховання і спорту України, насамперед це стосується В.М. Платонова, у фундаментальних працях якого не лише обґрунтована теорія періодизації спортивного тренування з урахуванням сучасних тенденцій розвитку різних видів спорту, але і визначені пріоритетні шляхи розвитку олімпійського і професійного спорту.

Протягом останнього двадцятиріччя опубліковані фундаментальні праці з основ теорії і методики спортивної підготовки:

– 1994 р. – «Олімпійський спорт» (В.М. Платонов, С.І. Гуськов);

– 1996 р. – «Спортсмен в різних кліматико-географічних і погодних умовах» (М.М. Булатова, В.М. Платонов);

– 1997 р. – «Фізіологія спорту і рухової активності» (Дж.Х. Уїлмор, Д.Л. Костіл);

– 2000 р. – «Періодизація спортивного тренування» (А.П. Бондарчук);

– 2000 р. – «Біохімія м'язової діяльності» (М.І. Волков, Е.Н. Несен, А.А. Осіпенко, С.М. Корсун); 2001 р. – «Медико-фізіологічні основи спортивного тренування жінок» (Л.Г. Шахліна); 2001 р. – «Основи психології спорту і фізичної культури» (Р.С. Уейберг, Д. Гоулд);

– 2002 р. – «Основи на спорт на тренівка» (болгарські фахівці Ц. Желязков, Д. Дашева);

- 2002 р. – «Підготовка спортсменів високої кваліфікації в чотирьохлітніх олімпійських циклах» (В.О. Дрюков);
- 2004 р. – «Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Загальна теорія і її практичні додатки» (В.М. Платонов);
- 2005 р. – «Теорія і методика фізичного виховання» (Т.Ю. Круцевич та ін.);
- 2009 р. – «Олімпійський спорт» (В.М. Платонов, М.М. Булатова, С.М. Бубка);
- 2010 р. – «Блокова періодизація спортивного тренування» (В.Б. Ісурін);
- 2011 р. – «Спорт і система підготовки спортсменів» (В.Д. Фіскалов);
- 2011 р. – «Відбір спортсменів і орієнтація їх підготовки в процесі багаторічного удосконалення» (О.А. Шинкарук);
- 2013 р. – «Періодизація спортивного тренування» (В.М. Платонов).
- Заслужують на увагу наукові дослідження проблем підготовки спортсменів в окремих видах спорту, результатами цих досліджень стали публікації у формі монографій:
- 2003 р. – «Управління підготовкою футболістів» (Г.А. Лісенчук);
- 2005 р. – «Теоретико-методичні основи управління багаторічною підготовкою стрибків у висоту високого класу» (Р.Ф. Ахметов);
- 2006 р. – «Управління тренувальним процесом футболістів у річному циклі підготовки» (В.М. Костюкевич);
- 2009 р. – «Індивідуалізація підготовки спортсменів в ігрових видах спорту» (Ж.Л. Козіна); 2011 р. – «Моделювання тренувального процесу в хокеї на траві» (В.М. Костюкевич);
- 2012 р. – «Технологія підготовки футбольної команди вищої кваліфікації» (В.М. Шамардін).
- Загалом, структура теоретико-методичного забезпечення спортивної підготовки може бути представлена у вигляді піраміди, де на самій вершині знаходяться фундаментальні праці загальних основ теорії і методики спортивної підготовки, під ними – фундаментальні праці з окремих напрямків теорії і методики спортивної підготовки і внизу піраміди знаходяться наукові праці з теорії і методики спортивної підготовки в окремих видах спорту.
- Висновки.** Формування загальної теорії і методики спортивної підготовки здійснювалося практично протягом трьох тисячоліть і складалося із шести етапів. Перший з яких відноситься до Мінойсько-мікенської цивілізації, другий охоплює проведення Олімпійських ігор у Стародавній Греції і Римській Греції, третій – включає

період від епохи Відродження до кінця XIX ст., четвертий – тривав з кінця XIX ст. до 1917 р., п'ятий – з 1917 р. до 70 рр. XX ст. Що стосується шостого етапу то його умовно можна розділити на два періоди: від 70 до 90 рр. XX ст. і від 90 рр. XX ст. до сьогодення.

Структура теоретико-методичного забезпечення спортивної підготовки складається із фундаментальних праць загальних основ теорії і методики спортивної підготовки, фундаментальних праць з окремих напрямків теорії і методики спортивної підготовки в окремих видах спорту.

Література

1. Бубка С.Н. Олимпийский спорт в обществе: история развития и современное состояние / С.Н. Бубка. – К.: Олимпийская литература, 2012. – 260 с.
2. Культурное наследие Древней Греции и Олимпийские игры / М.М. Булатова, С.Н. Бубка. – К.: Олимпийская литература, 2012. – 408 с.
3. Кун А. Всеобщая история физической культуры и спорта / А. Кун. – М.: Радуга, 1982. – 400 с.
4. Олимпийский спорт: в 2 т. / В.П. Платонов, М.М. Булатова, С.Н. Бубка под. общ. ред. В.Н. Платонова. – К.: Олимпийская литература, 2009. – Т.1. – 736 с.
5. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое приложение / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.
6. Теория и методика физического воспитания в 2 т. / за заг. ред. Т.Ю. Круцевич. – К.: Олимпийская литература, 2005. – 391 с.
7. Энциклопедия современного олимпийского спорта / Гл. ред. В.Н. Платонов.

References

1. Bubka S.N. Olympic sport in society: history of development and modern state / S.N. Bubka. – K.: Olympic literature, 2012. – 260 s.
2. Cultural heritage of Ancient Greece and Olympic Games / M.M. Bulatova, S.N. Bubka. – K.: Olympic literature, 2012. – 408 s.
3. Kun A. Universal history of physical culture and sports / A. Kun. – M.: Raduga, 1982. – 400 s.
4. Olympic sport: in 2 t. / V.P. Platonov, M.M. Bulatova, S.N. Bubka pod. obshch. red. V.N. Platonova. – K.: Olympic literature, 2009. – T.1. – 736 s.
5. Platonov V.N. System of sports preparation in Olympic sports. General theory and its practical application / V.N. Platonov. – K.: Olympic literature, 2004. – 808 s.
6. Theory and methodology of physical education in 2 t. / za zah. red. T.Yu. Krutsevych. – K.: Olympic literature, 2005. – 391 s.
7. Encyclopedia of modern Olympic sports / Gl. red. V.N. Platonov.

Shapoval S.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian University,
Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

FORMING OF KNOWLEDGE FROM THEORY AND METHODOLOGY OF SPORT TRAINING (HISTORICAL ASPECT)

The article is presented a retrospective analysis of forming of knowledge from theory and methodology of sport training of sportsmen. It is highlighted data of literary sources concerning development of systems of physical upbringing and sport during annual epochs of existence of a human civilization, including past decades.

Key words: historical aspects, theory and methodology of sports training, Olympic Games, scientific publications, theoretical and methodological guaranteeing.

УДК 37(477.87) «1919/1939»: 061.22

Шикітка Г.М.,

*к.пед.н., ст. викладач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,**Україна, м. Ужгород*

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ (1919–1939 РР.) В СУЧАСНИХ УМОВАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У науковій статті досліджується розвиток освітнього середовища в Україні на сучасному етапі, вплив громадських організацій на процеси розбудови демократичного суспільства, трансформації вітчизняного соціуму, формування нових ціннісних орієнтирів. Аналізуються перспективи використання досвіду крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1939 рр.) в сучасних умовах Національної системи освіти України.

Узагальнено охарактеризовано надбання досвіду педагогічних товариств Закарпаття дорадянського періоду, які здатні прислужитись освіті України сьогодні та в майбутньому.

Ключові слова: *освіта, Закарпаття, педагогічні товариства, організаційна діяльність, демократичне суспільство, система освіти.*

Постановка проблеми. Досліджуючи розвиток освітнього середовища в Україні на сучасному етапі, можна констатувати, що багато ідей, які виникли в результаті функціонування педагогічних товариств на Закарпатті (1919–1939 рр.), впроваджуються у життя в сучасних умовах відродження Національної системи освіти. Варто використати надбання досвіду педагогічних товариств Закарпаття дорадянського періоду щодо формування патріота громадянина, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків та до успадкування духовних і культурних надбань свого народу, досягнення високої культури взаємин, а саме: виходити з того, що національно свідому особистість може виховати тільки національно свідомий учитель та сім'я і суспільство, де свято шануються національні святині, де подається гідний приклад підростаючому поколінню діяти морально, де духовні вияви людини не заглушено матеріальним та низьким.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що Національна ідея як стержень усього навчально-виховного процесу, незважаючи на багатовіковий досвід суспільства в боротьбі за неї, і на цей час в Україні перебуває серед актуальних завдань державної ваги. Її розвиток в сучасних умовах суспільного життя та в освіті України досліджують І. Бех [1], А. Бойко [2], П. Ігнатенко [5], Ю. Руденко [14], В. Кузь [8], П. Щербань [16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ключовими ідеями, які здатні прислужитись освіті України сьогодні та в майбутньому, на наш погляд, у плані змісту є ті, що стосуються формування національної свідомості та самосвідомості учня, його духовного світу, формування особистісної самостійності, моральних чеснот за шкалою європейських цінностей; у плані форми – організація освітньої системи як системи відродження нації, система роботи зі збереження традицій народу, організація навчання та виховання на основі демократизму та гуманізму, ідеї дитиноцентризму; компаративний, інтегративні та інтерактивні методи навчання, методи зв'язків школи з громадськістю і батьками, а

також різноманітні методи розвитку іміджу вчителя, школи, формування людини знань та людини-патріота загалом.

Метою статті є дослідити, що ідеї національного відродження освіти в минулому на Закарпатті не втратили своєї ваги й наш цей час. У досвіді діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття є й досі ідеї, які незаслужено потрапили в пласт забутого і відкиненого нашим суспільством або ж реалізовані не повною мірою.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі вплив громадських організацій на процеси розбудови демократичного суспільства, трансформації вітчизняного соціуму у контексті формування нових ціннісних орієнтирів невинно зростає. Як зазначає Ю.Д. Руденко, сьогодні «перед незалежною Україною постала історичної ваги проблема творчо відродити українське національне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку», тому «закономірним є те, що в наш час значно зріс інтерес педагогів до виховного потенціалу попередніх століть, їхніх виховних традицій» [15, с.8].

Необхідно відзначити, що, у 20–30-х роках ХХ століття в освітній системі Закарпаття превалювали ідеї гармонійного виховання та елементарної освіти Й. Песталоцці, ідея нового виховання на засадах гуманізму та свободи вибору М. Монтесорі та С. Френе, ідея цілісного виховання Р. Штейнера. Звідси можна визначити, що виховання та навчання в освіті Закарпаття в окреслений період мало яскраво виражений демократичний та гуманістичний характер і було пройняте, на відміну від школи попередніх десятиліть, активним пошуком нових шляхів гармонійного розвитку особистості. В основі розвитку освіти була національна ідея, яка дала вагомий результат усього за два десятиліття: саме на закарпато-українських землях у 1938–1939 рр. постала держава Карпатська Україна на чолі з президентом – активним просвітянином-педагогом Августином Волошином. Щоб зрозуміти, які ідеї національного відродження в минулому освіти на Закарпатті не втратили своєї ваги й у цей

час, оглянемо коротко стан національного виховання в сучасній Україні.

Як зазначає В.М. Розін, «перехідність епохи ставить педагогіку в надзвичайно складну ситуацію, оскільки стає неможливим зрозуміти, кого школа повинна формувати, які є ідеали освіченої людини; як наслідок, труднощі і коливання у визначенні цілей і змісту освіти» [13, с.23].

У новій «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», прийнятій в освіті України у 2015 р., зазначається, що «на етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності, ... виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [6, с.2].

Важливо, що вчителями на Закарпатті в міжвоєнний період були люди, які переймалися національною ідеєю та духовністю як справою всього свого життя, тому й школа для них стала справою життя. Особливо актуальними тепер є дослідження творчих надбань педагогів Підкарпатської Русі, керівників педагогічних товариств А. Волошина, В. Пачовського, Марійки Підгірянки, С. Черкасенка, В. Бірчака, О. Маркуша, І. Панькевича, Й. Бокшай. Зокрема, В. Пачовський важливого значення надавав «громадській активності педагога, вважав, що гімназійний викладач зобов'язаний займатися науково-пошуковою роботою... творчість учителя повинна будити творчу уяву дітей» [15, с.69].

Члени Педагогічного товариства демонстрували європейську толерантність та демократизм у поведженні з батьками, учнями, пропагували культуру, активно організовуючи аматорські театральні гуртки, вечірні курси з вивчення рідної мови, вели активну екскурсійну діяльність. Так, про Марійку Підгірянку її учні оповідають, як вона захоплювала їх народними піснями, грою у написаних нею на актуальну тематику виставах, як роздавала для читання книжки і розповідала про книжки на уроках та в позаурочний час, відмічають її доброту та великодушність [11, с.117-141].

Виходячи зі сказаного вище, можна підсумувати: ідеалом учителя в часи національного відродження має стати активний член громади, який любить свою справу, розуміє дитину та її оточення, добре знає школу, а в професійній діяльності демонструє творчість. Такий педагог наділений високим іміджем, він виховує не тільки на уроці, а й у позаурочний та позашкільний час. Головне, що педагог сам національно свідомий, духовно багатий. «Якщо педагоги школи будуть глибоко знати і цінувати національну ідеологію, розкривати учням її пріоритетну роль як у суспільному, державному житті, так і в житті кожної особистості, це буде для учнів великим прикладом для наслідування» [14, с.317].

На іміджі школи та вчителя будується педагогізація суспільства як один із засобів поширення педагогічних знань. «Педагогізація суспільства, – зазначає В.Г. Кремень, – багатовимірний процес, важлива складова якого, безумовно, полягає в ліквідації педагогічно-психоло-

гічної неграмотності, у поширенні сучасних знань з природи, навчання й виховання дитини» [7, с.13]. Така робота була й продовжує залишатися актуальною, в її основі – зв'язок школи з сім'єю та соціумом. У 20–30-ті роки ХХ ст. на Закарпатті були поширеними ідеї Й. Песталоцці, зокрема висловлені ним думки щодо покращення життя селян через організацію виховання дітей у сім'ї і школі [10, с.41]. Вектор розвитку суспільних зв'язків на основі педагогізації громади – «від місцевої общини до глобального суспільства», який проявляється в сучасному цивілізованому світі [3, с.235], мав місце в суспільних зв'язках 20–40-х років ХХ ст. на Закарпатті, зокрема в діяльності педагогічних товариств. У такому ракурсі накопичений досвід діяльності цих громадських установ є актуальним у наш час.

Досвід педагогічних товариств на Закарпатті в минулому накопичив ряд практичних засобів співпраці сім'ї та школи, актуальних для сучасного виховання, а саме: принцип взаємоповаги та толерантності, на якому ґрунтується педагогіка співробітництва; індивідуальний підхід до розвитку учня та співпраці з батьками, цілісність процесу педагогізації суспільства і співпраці сім'ї та школи. Методи та прийоми, які застосовувались учителями, – бесіда, публічний виступ, обговорення літературного джерела та факту, відвідання місця проживання учнів, батьківські збори, запрошення батьків на шкільні свята та уроки, спортивні заходи, організація зустрічі з успішною людиною, екскурсії, переконання власним прикладом тощо – ґрунтувались на авторитеті вчителя та високому іміджі освіти.

У цьому контексті знову важливою є система забезпечення зв'язків між школою та батьками й громадськістю. Як відомо, в педагогічних товариствах минулого на Закарпатті поруч з учителями обов'язково брали участь представники батьків та старших учнів, про що наголошувалося у нашому дослідженні. Це давало можливість тісно співпрацювати, оперативно відгукуватись на нагальні проблеми, а також було запорукою того, що виховний ефект шкільних та позашкільних заходів значно зростав.

Співпраця школи й громади є вагомим фактором формування освітньої політики в сучасному суспільстві. Роль української громади у творенні освітньої політики сьогодні, вважає переважна більшість дослідників, обмежується громадським контролем і громадським моніторингом в окремих освітніх сферах, наприклад у проведенні ЗНО. «На жаль, українська громада має мінімальний вплив на якість навчального процесу, фінансування освіти» [9, с.14]. Це, безперечно, призводить до збіднення навчально-виховного процесу, знижує його результат. Має місце традиція радянських часів – концентрація шкільництва на реалізації завдань, які поставило Міністерство освіти і науки, відсутність реальної можливості застосовувати ці завдання до місцевих потреб.

Тут варто використати досвід Педагогічного товариства, що діяло на Закарпатті в міжвоєнний період у ХХ ст. Саме воно засобами просвітництва організовувало роботу між школою та громадою шляхом оптимального використання їх ресурсів на користь суспільству. Так, сьогодні школи в Україні потребують від громади

додаткових ресурсів – інтелектуальних, фінансових, за таких умов навчальне довкілля може оптимізуватися, а освіта – стати більш якісною та ефективною. А громади з користю для себе можуть задіювати інтелектуальний та оздоровчий потенціал шкіл.

Форми організації та функцій зв'язку з громадськістю педагогічних товариств минулого певною мірою відображено в заснованій у 2014 року при Міністерстві освіти і науки України Громадській раді, яка є постійно діючим колегіальним виборним громадським консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, ефективної взаємодії Міністерства освіти і науки України з інститутами громадянського суспільства, здійснення громадського контролю за діяльністю МОН України, врахування громадської думки при формуванні та реалізації державної політики у сфері його компетенції [12, с.2]. Однак педагогічні товариства минулого демонструють багаті зразки практичної ефективної діяльності, придатні для використання у наш час.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що із накопиченого досвіду діяльності «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі», «Учительської Громади» інших фахових товариств щодо педагогізації суспільства в міжвоєнний період на Закарпатті заслуговують на увагу:

- метод публічної лекції (члени учительських спілок виступали в хатах-читальнях, які відкривалися в селах «Просвітою», Товариством ім. Духновича);
- метод бесіди (під час відвідування вчителями учнів удома, на батьківських зборах, на засіданні педагогічних гуртків);
- метод агітаційних та інформаційних промов провітницького характеру;
- метод публікації на педагогічну, морально-етичну, культурницьку тематику в засобах масової інформації;
- метод театралізації з обов'язковим використанням творів виховного змісту.

Провівши аналіз діяльності учительських організацій на території нашого краю у міжвоєнний період, ми пропонуємо активно впроваджувати різні форми педагогічної діяльності, які залишаються актуальними для сьогодення:

- вечірні курси для дорослих (з вивчення рідної мови, культури, окремих видів діяльності (медицина, організація побуту тощо);
- гурткова робота (для педагогів, батьків, старшокласників);
- організація масових заходів – свят, спортивних турнірів тощо;
- проведення педагогічних з'їздів і публічне обговорення проблем освіти;
- контроль за якістю і виховними функціями навчальної літератури;
- «педагогічні дороги» – подорожі з метою вивчення інноваційного досвіду.

І лише після всебічного вивчення і глибокого аналізу процесів, пов'язаних із формуванням національних традицій, поглядів, ідеалів, освіта України поступово «наближається до розв'язання проблем відродження духовності школи. Педагоги разом із суспільством починають усвідомлювати всю складність цієї проблеми, її

неоднозначність і пробують, у міру свого розуміння, увести це поняття в національно-виховний процес і передусім у процес виховання» [4, с.4].

У 20–30-ті роки ХХ ст. навчання, особливо в гімназіях, було побудоване на більш тісному, ніж у сучасній школі, спілкуванні вчителя та учнів. Зі спогадів колишніх гімназистів та учнів відомо, що вчителі запрошували їх до себе додому на літературні четверги, суботи чи просто на домашнє свято, де серед гостей були відомі письменники, художники, науковці тощо. Побувати на такому зібранні означало для учня, що його успішність визнають, на нього покладають надії в майбутньому.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І.Д. Бех // Книга друга: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: 2003. – 344 с.
2. Бойко А.М. Упровадження педагогічної інновації в практику виховання: монографія / А.М. Бойко // Полтавський НПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2011. – 384 с.
3. Вульф К. Антропология воспитания / К. Вульф – М.: Праксис, 2012. – 296 с.
4. Гончаренко С., Мальований Ю. Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 2-8.
5. Ігнатенко Т. Педагогічна наука і розбудова національної системи освіти / Т. Ігнатенко // Нова освіта України. – 1994. – № 1. – С. 81-82.
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/content/..06/./konceptsiya.doc
7. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С.6–16
8. Кузь В.Г. Педагогические основы воспитательного процесса в комплексе «Школа-детский сад»: 13.00.01 / В.Г. Кузь / – К., 1992. – 54 с.
9. Освітня політика: з вершин і низин. Навч.-метод. посіб. – Львів: ЛОІППО, 2010. – 358 с.
10. Левківський М.В. Історія педагогіки / М.В. Левківський // Навч.-метод. посібник, – Вид. 4-те. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.
11. Підгірянкa М. Зіллюся з серцем народу / М. Підгірянкa – Ужгород, 1992. –146 с.
12. Положення по Громадську раду при МОН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.mon.gov.ua
13. Розин В.М. Образование в условиях модернизации неопределенности / В.М. Розин. – М.: АЕНАНД, 2014. – 88 с.
14. Руденко Ю.Д. Основи сучасного українського виховання. // Руденко Ю.Д. – К.: Вид-во ім. О. Шеліги, 2003. – 328 с.
15. Ходанич П.М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919–1939) / П.М. Ходанич – Ужгород: Тражда, 1999. – 102 с.
16. Щербань П. Національна спрямованість – неодмінна умова підвищення ефективності вищої освіти / П. Щербань // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 107-110.

References

1. Bekh I.D. Vykhovannya osobystosti: u 2 kn. / I.D. Bekh // Книга друга: Osobystisno-orientovanyu pidkhu: naukovopraktychni zasady. – K.: 2003. – 344 s.
2. Boyko A.M. Upravdzhennya pedahohichnoyi innovatyky v praktyku vykhovannya: monohrafiya / A.M. Boyko // Poltavskiy NPU im. V.H. Korolenka. – Poltava: PNPV im. V.H. Korolenka, 2011. – 384 s.

3. Vulf K. Antropologiya vospytannya / K. Vulf – M.: Praksys, 2012. – 296 s.
4. Honcharenko S., Mal'ovanyy YU. Humanizatsiya i humanitaryzatsiya osvity / S. Honcharenko, YU. Mal'ovanyy // Shlyakhi osvity. – 2001. – № 3. – S. 2-8.
5. Ihnatenko P. Pedagogichna nauka i rozbudova natsional'noyi systemy osvity / P. Ihnatenko // Nova osvita Ukrainy. – 1994. – № 1. – S. 81-82.
6. Kontseptsiya natsional'no-patriotichnoho vykhovannya ditey ta molodi. Dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 r. № 641 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: mon.gov.ua content//.06/./konczepczia.doc
7. Kremen' V.H. Filozofiya osvity KJKFI stolittya / V.H. Kremen' // Pedagogika i psykholohiya. – 2003. – № 1. – S. 6-16
8. Kuz' V.H. Pedagogicheskyye osnovy vospytatel'noho protsessa v kompleksе «Shkola-det'skyy sad»: 13.00.01 / V.H. Kuz' / – K., 1992. – 54 s.
9. Osvitnya polityka: z vershyn i nyzyn. Navch.-metod. posib. – L'viv: LOIPPO, 2010. – 358 s.
10. Levkiv's'kyy M.V. Istoriya pedagogiky / M.V. Levkiv's'kyy // Navch.-metod. posibnyk. – Vyd. 4-te. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2011. – 190 s.
11. Pidhiryanka M. Zillyusya z sertsem narodu / M. Pidhiryanka – Uzhhorod, 1992. – 146 s.
12. Polozhennya po Hromads'ku radu pry MON Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: old.mon.gov.ua
13. Rozyn V.M. Obrazovanye v uslovnyakh modernyzatsyy neopredelennosti / V.M. Rozyn. – M.: LENAND, 2014. – 88 s.
14. Rudenko YU.D. Osnovy suchasnoho ukrayins'koho vykhovannya. // Rudenko YU.D. – K.: Vyd-vo im. O. Telihy, 2003. – 328 s.
15. Khodanych P.M. Pedagogichna ta osviti'o-kul'turna diyal'nist' ukrayins'kyykh pys'mennykh-emihrantiv na Zakarpatti v mizhvoyennyi period (1919–1939) / P.M. Khodanych – Uzhhorod: Grazhda, 1999. – 102 s.
16. Shcherban' P. Natsional'na spryamovanist' – neodminna umova pidvyshchennya efektyvnosti vyshchoyi osvity / P. Shcherban' // Vyscha osvita Ukrainy. – 2006. – № 2. – S. 107-110.

Shykitka H.M.,

Candidate of Pedagogic Sciences, Senior lecturer at department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy,
Public higher education institution "Uzhhorod National University",

Ukraine, Uzhgorod

**APPLICATION OF THE EXPERIENCE OF LOCAL PEDAGOGICAL SOCIETIES
OF THE TRANSCARPATHIAN REGION BETWEEN 1919 AND 1939 IN MODERN
CONDITIONS OF UKRAINIAN EDUCATION**

The scientific article investigates the development of the educational environment in Ukraine at the present stage, the influence of public organizations on the processes of building a democratic society, the transformation of the national society, and the formation of new values. Prospects of using the experience of Transcarpathian regional pedagogical societies between 1919 and 1939 in the current conditions of the National System of Education of Ukraine are analyzed.

The experience of pedagogical societies of the Transcarpathian pre-Soviet period, which is applicable to the educational system of Ukraine today and in the future is generalized.

Key words: education, Transcarpathia, pedagogical societies, organizational activity, democratic society, education system.

УДК 37.01:001.89

Шульга М.А.,

профессор, д.полит.н., профессор кафедры государственного управления
 Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, ORCID: 0000-0001-8929-8111,
 marina_shulga@i.ua

Украина, г. Киев

БОРЬБА С ПЛАГИАТОМ: КАКОЙ ФРОНТ ВАЖНЕЕ?

Борьба с плагиатом у всех на слуху. Но направлена ли она на устранение причин этого явления? Осмысливаются ли эти причины? В статье предлагается рассмотреть проблему борьбы с плагиатом в связке с проблемой списывания, которая сопровождает практически все формы контроля знаний и все больше усугубляется безудержным проникновением в образовательный процесс информационных технологий.

Именно с последними принято сегодня увязывать неизбежность и неустранимость списывания. И все же указания на «эпоху информационных технологий» тут, наверное, маловато. Вряд ли удастся противостоять ее неумолимому прогрессу. Но означает ли этот прогресс столь же неумолимое сжатие арсенала человеческих навыков до навыка чтения, письма и работы на компьютере? Ведь информационные технологии, увеличивая скорость доступа к информации, не отменяют, а, скорее, предельно обостряют задачу усвоения человеком обозначенного этой информацией содержания посредством его осмысления и понимания. И если такой навык не сформирован, то борьба с плагиатом всегда будет соскальзывать либо в плоскость технического отслеживания плагиата, либо в плоскость ужесточения наказания, либо же в плоскость морального увещивания.

Использование эвристического потенциала понятия «человеческая вместимость» (Михаил Петров) позволяет сделать вывод о том, что проблема списывания может оказаться ключевой в вопросе о причинах плагиата и о способах противостояния ему. Принятие во внимание содержания указанного понятия в пункте вопроса о пределах ментальной составляющей человеческой вместимости, позволяет сделать вывод, что культивируемый и поощряемый навык списывания делает излишним самостоятельное осуществление человеком ментальных движений. Без чего, в свою очередь, невозможна научно-исследовательская и познавательная деятельность в целом.

Оставление за проблемой списывания статуса «by default» во многом «обнуляет» существующие сегодня «фронты» борьбы с плагиатом (технический, правовой, морально-этический), преимущественно противостоящие лишь той модификации списывания, которая претендует на авторскую оригинальность и новизну.

Ключевые слова: плагиат, списывание, информационные технологии, познание.

Постановка проблемы. Борьбу с плагиатом можно считать актуальной с тех пор, как навык письма стал обязательно-всеобщим, то есть перестал быть «профессиональным навыком писаря» [См.: 1, с.186]. Эта ситуация, вкупе с рядом иных исторических обстоятельств, и «сделала социально значимыми и под-лежащими трансляции такие понятия, как “талант”, “уникальность”, “оригинальность”, “автор”, “плагиат” и т. п.» [См.: 1, с.147]. Конечно, ее устранение сегодня невозможно и, более того, означало бы огромный шаг назад. Как же бороться с плагиатом, если вопрос о его причинах в современных условиях остается не до конца уясненным? Простой отсылки, скажем, на эпоху инфор-мационных технологий, маловато. Вряд ли эта эпоха, как и «всеобщее распределение» (М. Петров) навыка письма, как-то может быть «закрыта».

Анализ исследований. Современные исследования проблемы плагиата концентрируются, преимущественно, в юридической плоскости вопроса. И нацелены на уточнение и размежевание соответствующих сопредельных терминов, как то: «академический плагиат», «нарушение авторского права», «ошибки цитирования», «корректное оформление цитат» и т.д. И если при этом и указываются другие причины [См., например: 2] и констатируется комплексность проблемы плагиата с детальным

анализом видов плагиата и возможных способов его выявления [См.: 3; 4], то отсутствие фиксации некоей «первопричины» (нарушение, говоря языком науки управления, принципа главного звена) подспудно влечет за собой вывод либо о первенстве репрессивных способов борьбы с этим явлением, либо о важности правильного оформления цитат, либо о целесообразности воспитательно-просветительских мероприятий среди студентов и аспирантов.

Цель статьи. Проанализировать сложившиеся сегодня «фронты борьбы» с плагиатом, уяснить их недочеты и поднять вопрос о той причине плагиата, о которой все знают, но которую не принято воспринимать как проблему, требующую первоочередного внимания и решения.

Изложение основного материала. Сегодня отчетливо просматриваются три «фронта» противостояния плагиату. Первый «фронт» – технический, предполагающий проверку на плагиат, которая осуществляется либо машинным способом, с помощью всевозможных специальных программ, либо вручную. Скорее всего, на этом «фронте» оптимальной можно считать комбинацию этих двух способов, дополняющих друг друга. Машинный способ фиксирует наличие текстовых заимствований, ручной – позволяет выявить заимствования смысловые, представленные в разных текстах разными комбинациями

слов. Тут возникает проблема о сути «заимствования идей». Является ли такое заимствование буквальным «похищением идеи», или же свидетельством того, что ученые, каждый по-своему, движутся в направлении той или иной идеи, открытия, формулировки и т.п., что свидетельствует в пользу актуальности и перспективности их исследований.

Второй «фронт» – правовой, понимаемый широко, в смысле ответственности за плагиат. Этот «фронт» наименее уяснен в пункте вопросов о характере наказания, о процедуре привлечения к ответственности, о личном составе «карающего органа», о целесообразности создания последнего как отдельной проверяющей инстанции, о его статусе (государственном или общественном) и т.д. Вся эта проблематика, повторим, наименее муссируема, поскольку не только увязывает воедино не всегда удобные вопросы власти, финансов, но и, в случае «ужесточения» мер на этом направлении борьбы с плагиатом, например, предложение ввести уголовную ответственность за плагиат [См.: 5], грозит увязнуть в семантическом поле современной «охоты на ведьм». Поэтому этот «фронт» и нуждается в тщательной проработке законодательной базы, скрупулезном «выписывании» соответствующей терминологии, но с обязательным учетом того, что закон сам по себе, как бы хорошо он не был написан, какими бы совершенными не были его формулировки, проблему не решит. То есть с учетом того, что П. Новгородцев в свое время назвал «автоматизмом политических институтов» [См. 6, с.135].

Наконец, третий «фронт» – морально-этический, призванный пристыдить, воззвать к совести, вменяющий быть честным. Соблюдение «этического кодекса ученого», если таковой и будет разработан, на этом «фронте» оказывается нравственным делом каждого, то есть делом его внутреннего личного выбора. И это, с одной стороны, – тупик. Можно взывать к совести, грозить порицанием со стороны «научного сообщества», но личное дело каждого останется личным делом каждого, делом его личного определения.

Но, с другой стороны, именно тут кроется исходная точка для еще одного, четвертого «фронта» борьбы с плагиатом. Поясним. Г.В.Ф. Гегель, в свое время, критикуя абстрактность и формализм морализирования, презентовал долг (недопущение и искоренение плагиата – это долг, говорит нам морально-этический «фронт») как систему обязанностей, первым элементом которой являются «обязанности перед самим собой». К таким обязанностям у Гегеля отнесено и образование [7, с.54-65]. То есть получение образования – суть обязанность человека «перед самим собой». Можно сказать, что изначально человек не заинтересован в плагиате, более того, сама мысль о его возможности – чужда и непонятна человеку. Он заинтересован в познании, в изучении, в исследовании. Не пресекается ли такого рода интерес нерешенной до сих пор «проблемой списывания», о которой вообще не принято говорить? Ведь зачем тогда что-то учить, в чем-то разбираться и что-то усваивать, если во время контрольной работы, экзамена, иных форм контроля знаний можно просто списать то ли с бумажного, то ли с электронного носителя. Последнее вообще мало поддается отслеживанию со стороны преподавателя, учитывая темпы развития и возможности цифровой техники.

Соглашаясь с тезисом, что во время экзамена возможно «разрешить ученикам подсоединиться к интернету и найти там самую свежую информацию» [8, с.274], не подводим ли мы ученика вплотную к вопросу о том, а зачем вообще что-то помнить, знать, учить, если в любой время можно получить нужную информацию, просто просмотрев несколько сайтов (роликов) в Интернете? «Зачем же учиться чему-нибудь, кроме умения нажимать кнопки?» [9]. К тому же такой «свежей информацией», нужной ученику в контексте той или иной формы контроля его знаний может быть предварительно подготовленные и загодя размещенные ответы на экзаменационные билеты или тестовые задания. Автоматическое их переписывание не сопровождается вопросом: а вдруг эта информация заведомо неверна, а ответы содержат умышленно привнесенную кем-то или случайно (технически) допущенную ошибку? Да и зачем? Времени перепроверить (а перепроверка – это всегда осмысление, размышление, соотнесение) все равно нет, ведь любая форма контроля знаний ограничена временными рамками.

Говорят, что ученик должен уметь использовать найденную информацию в тех или иных задаваемых ситуациях. Но возможно ли такое использование без предварительного исследования, изучения этой самой ситуации? Вспомним Михаила Лифшица: «Знать, что именно целесообразно в данной ситуации, заранее нельзя – нужно исследовать природу этой ситуации, нужно знать истину, а не конструировать ее, исходя из принципа пользы» [10, с.114]. Но исследование как уяснение причинно-следственных связей – это человеческое (а не машинное) ментальное движение. Впрочем, это уже иная тема, требующая более детального рассмотрения.

В целом, не является ли момент списывания уже своего рода плагиатом, когда за «свои», усвоенные, осмысленные, «прокрученные» в голове не один раз знания выдаются знания «чужие», в смысле оставшиеся непонятыми, неувоенными, а потому тут же забытыми и «ненужными»? Не решая этой проблемы, или же «решая» путем признания ее неизбежности в мире информационных технологий, не ограничиваем ли мы человека в самостоятельных ментальных движениях, то есть в ментальных движениях, осуществляемых, если так можно сказать, с помощью собственной головы, без обращения к техническим вспомогательным средствам? А делая человека неспособным к такого рода движениям, требующим тренировки памяти, внимания, умения вычленивать главное, формулировать выводы и т.д. и вкуче нацеливающим «учиться дальше самостоятельно» [11, с.209], не обрекаем ли мы человека на считывание и воспроизводство информации, комбинирование элементов которой и выдается затем за результат научного исследования?

Четвертый «фронт» борьбы с плагиатом, так или иначе, обращает нас к проблеме искусственного (с неким умыслом осуществляемого) сужения пределов ментальной вместимости человека [12; 13, с.34, 37] и напоминает, что любой носитель информации (бумажный, электронный) является лишь средством, облегчающим, но не отменяющим необходимость самостоятельного совершения человеком ментальных движений.

В этом смысле, опять вспомним М. Лифшица, «эти телесные знаки, символы, звучащее слово, напечатанная

книга и прочие скрижали культуры» «суть удлинение нашего мозга, протезы, в громадной степени, расширяющие его возможности» [10, с.269]. Процесс познания привязан не к ним, но к человеку, который, будучи его единственным субъектом, «не бывает от природы, тем, чем он должен быть» [7, с.61]. Человек, который по естественным показателям способен ходить, сначала все же должен научиться ходить, а потом уже пользоваться «протезами» в виде технических средств передвижения. Формируя же навык списывания, невозможно получить «на выходе» навык познания.

Выводы. Позволим заключить, что прежде, чем требовать от человека способности к исследованию и открытию, эту самую способность нужно сформировать и развить. Но замалчивая проблему списывания, сделать это довольно сложно. Ведь списывание фактически подменяет самостоятельные ментальные движения (осмысленность запоминания, быстрая реакция на вопросы преподавателя, продуманность ответа и т. п.) механическими движениями, осуществляемыми подчас «одним мизинцем» [14]. От которых до «копипаста» – всего лишь один шаг.

Литература

1. Петров М.К. Язык. Знак. Культура. Изд. 2-е стереотипное. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 328 с.
2. Бахрушин В. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід. Освітня політика. Портал громадських експертів. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplajiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid> (дата звернення 22. 12. 2019.)
3. Методичний посібник. Плагіат у студентських роботах: Методи виявлення та запобігання / Стукало Н.В. та ін. Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара, 2013. 44 с.
4. Шинкаренко В.М., Куропятник Е.С. Проблемы выявления плагиата и анализ инструментального программного обеспечения для их решения. Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту, Дніпро, 2017. № 1 (67). С.131-142.
5. Шестакова Е. Про актуальність карної відповідальності за плагиатну діяльність. Майдан. Дрогобицька інтернет газета. 11.12.2019. URL: <http://maydan.drohobych.net/?p=74031&fbclid=IwAR07S4kHytJpVeJHfVUBCE7Lw6onPXDr6FMor4JMBJzwxsmFvCT-iAA6s> (дата звернення 13. 12. 2019.)
6. Новгородцев П.И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. Москва: Наука, 1996. 269 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика. Г.В.Ф. Гегель. Работы разных лет. В двух томах. III. 2. Сост., общая ред. А.В. Гулыги. Москва: «Мысль», 1971. С.7-212.
8. Шлейхер А. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / Переклада з англ. Танна Лелів. Львів: Літопис, 2018. 296 с.
9. Бредбери Р. 451° по Фаренгейту. СПб: Издательство «Домино», 2008. 272 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=2039&p=1 (дата звернення 11. 01. 2020.)
10. Лифшиц М. Диалог с Эвальдом Ильенковым. (Проблема идеального.) Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 368 с.
11. Азимов А. Профессия. Пасынки Вселенной. Сборник научно-фантастических произведений / сост. А.И. Степин. Кишинев: Издательство «Штиинца», 1989. С.172-214.
12. Петров М.К. Пентеконтера: в первом классе европейской мысли. Мини-Сборник литературы «образованного человека». URL: <http://refdb.ru/look/1067807-pall.html> (дата звернення 21. 12. 2019.)
13. Петров М.К. Регион как объект системного исследования / Публикация Г.Д. Петровой. Под редакцией В.В. Черноуса. Южнороссийское обозрение Центра системных региональных исследований и прогнозирования ИИПРК РГУ и ИСПИ РАН. Ростов н/Д., 2005. Вып. 32. 200 с.
14. Кларк А. Солнечный ветер. Кларк А. Солнечный ветер. Романы и рассказы (сборник). Москва: Изд-во Эксмо, СПб.: Валери СПД, 2002. 1104 с. URL: <https://loveread.info/books/nauchnaya-fantastika/page-65-28724-artur-klark-solnechnyj-veter.html> (дата звернення 12. 01. 2020.)

References

1. Petrov, M.K. (2004), *Yazyk, Znak, Kultura* [Tongue. Sign. The culture.], 2nd ed., Editorial URSS, Moscow, Russia.
2. Educational policy. Portal of public experts (2018) «Academic plagiarism and self-plagiarism in science and higher education: regulatory framework and world experience», available at: <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplajiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid> (Accessed 22 December 2019).
3. Stukalo, N.V. (2013), *Metodichnij posibnik. Plagiat u studentskijh robotah: Metodi viyavleniya ta zapobigannya* [Methodical manual. Plagiarism in student work: Methods of detection and prevention], DNU im. O. Gonchara, Dnepropetrovsk, Ukraine.
4. Shinkarenko, V.I. and Kurpyatnik, E.S. (2017), «Problems of plagiarism detection and analysis of tool software to solve them», *Nauka ta progres transportu. Visnik Dnipropetrovskogo nacionalnogo universitetu zaliznichnogo transportu*, vol. 1, no. 67, pp. 131-142.
5. Maidan. Drohobych internet newspaper (2019) «On the relevance of criminal liability for plagiarism», available at: <http://maydan.drohobych.net/?p=74031&fbclid=IwAR07S4kHytJpVeJHfVUBCE7Lw6onPXDr6FMor4JMBJzwxsmFvCT-iAA6s>, (Accessed 13 December 2019).
6. Novgorodcev, P.I. (1996), *Vvedenie v filosofiyu prava. Krizis sovremennogo pravosoznaniya*, [Introduction to the philosophy of law. The crisis of modern justice], Nauka, Moscow, Russia.
7. Gegel, G.V.F. (1971), «Philosophical propaedeutics», G.V.F. Gegel. *Raboty raznyh let. V dviuh tomah. T. 2.* [G.V.F. Hegel. Works of different years. In two volumes. V. 2.], Myisl, Moscow, USSR.
8. Shlejher, A. (2018), *Najkrashij klas u sviti: yak stvoriti osvitynyu sistemu 21-go stolitya* [The best class in the world: how to build a 21st century education system], Translated by Ganna Leliv, Litopis, Lviv, Ukraine.
9. Bredberi, R. (2008), *451° po Farengejtu* [Fahrenheit 451] Domino, Sankt-Peterburg, Russia.
10. Lifshic, M. (2003), *Dialog s Evaldom Ilyenkovym. (Problema idealnogo)* [Dialogue with Evald Ilyenkov. (The problem is perfect.)) Progress-Tradiciya, Moscow, Russia.
11. Asimov, A. (1989) *Pasyunki Vselennoj. Sbornik nauchno-fantasticheskijh proizvedenij* [Stepsons of the Universe. Science Fiction Collection], in Stepin, A.I. (ed.), Shtiinca, Kishinev, USSR.
12. Petrov, M.K. (1987) «Pentecenter: in the first class of European thought», *Mini-Sbornik literatury «obrazovannogo cheloveka»* [Online], available at: <http://refdb.ru/look/1067807-pall.html>, (Accessed 21 December 2019).
13. Petrov, M.K. (2005), «Region as an object of systemic research / Publication G.D. Petrova», *Yuzhnorossijskoe obozrenie Centra sistemnyh regionalnyh issledovanij i prognozirovaniya IPPK RGU i ISPI RAN vol.32*.
14. Clarke, A. (2002), *Solnechnyj veter* [Sunjammer], Eksmo, Moscow, Russia.

Shulga M.A.,

*Professor, Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Public Administration,
Taras Shevchenko National University of Kiev ORCID: 0000-0001-8929-8111, marina_shulga@i.ua*

Ukraine, Kiev

COMBATING THE PLAGIARISM: WHAT FRONT IS MORE IMPORTANT?

Fighting plagiarism is a dominant theme nowadays. However, the question is whether this fight is focused on elimination of the underlying causes of this phenomenon? Are these causes being understood, do they become comprehensible? It is suggested to consider the problem of combating the plagiarism in conjunction with the problem of cheating, accompanying virtually all forms of knowledge control and exacerbated by uncontrolled penetration of information technology into the educational process.

It is the information technologies that are believed today to be linked to the inevitable and irremediable nature of cheating. Nevertheless, a simple reference to the «information technologies era» is probably not enough in this case. It is unlikely to succeed in resisting inexorable progress of this era. But does this progress mean just as inexorable reduction of the range of human skills to mere reading, writing, and computer skills? In fact, information technologies that increase the speed of access to information, do not cancel but rather intensify the objective of a person's assimilating the content defined by this information through its comprehension and understanding. If such a skill is not developed, then fighting plagiarism will always slip either to the plane of technical tracking of plagiarism, or to the plane of increasing the punishment, or to the plane of moral persuasion.

Applying the heuristic potential of the concept of «human capacity» (introduced by Mikhail Petrov) let us conclude that the problem of cheating may prove to be a crucial one for tracing the causes of plagiarism and defining the ways to oppose it. Taking into consideration the content of the above concept in the clause dedicated to the limits of the mental component of human capacity, we may come to a conclusion that the cultivated and encouraged skill of cheating renders the independent individual mental activities of a person redundant. And the absence of such individual mental activities, in its turn, makes impossible any research and cognitive activity in principle.

Leaving «by default» status of the cheating problem zeroes out in many respects the currently existing «fronts» to combat the plagiarism (technical, legal, moral and ethical), mostly opposing the cheating modification, which claims to be the author's originality and novelty, only.

Key words: *plagiarism, cheating, information technology, cognition.*

Philology

УДК 378.035:316.454.52]:81'246.2

Венсвцева С.В.,

*к.пед.н., ст. викладач кафедри англійської та німецької філології**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, 0105kirusya@gmail.com**Україна, м. Полтава***ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ВИХОВАННЯ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У статті обґрунтовується актуальність дослідження проблеми виховання білінгвальної культури спілкування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Шляхом аналізу основних ключових понять визначено педагогічну доцільність виховання білінгвальної культури спілкування і структуру виховання цієї культури у майбутніх педагогів.

Ключові слова: *культура спілкування, культура педагогічного спілкування, культура міжнаціонального спілкування, білінгвальна культура спілкування, виховання білінгвальної культури спілкування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів.*

Постановка проблеми. Актуальність виховання білінгвальної культури спілкування зумовлена необхідністю підвищення здатності студентів здійснювати ефективне білінгвальне спілкування і продуктивну взаємодію з представниками інших націй і культур. Очевидною є необхідність дослідження проблеми виховання білінгвальної культури спілкування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів (далі ВПНЗ), оскільки саме на них існує соціальне замовлення як на двомовних спеціалістів із високим рівнем культури спілкування.

Виховання білінгвальної культури спілкування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів трактується як невід'ємний компонент професійного, морального, інтернаціонального та національно-патріотичного виховання; як педагогічний процес, спрямований на об'єднання знань, умінь та навичок білінгвального спілкування з бікультурною сприйнятливістю, що забезпечує студентам набуття позитивного досвіду продуктивного білінгвального спілкування та передачу цього досвіду їхнім майбутнім учням [1].

Мета роботи – проаналізувати та узагальнити структурні елементи найближчих родових понять, які визначають змістовну наповненість виховання білінгвальної культури спілкування у студентів ВПНЗ, а саме: «культура спілкування», «культура педагогічного спілкування» та «культура міжнаціонального спілкування»; за результатами аналізу сутності та складових структури зазначених понять визначити компоненти структури білінгвальної культури спілкування та виховання цієї культури в майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що вченими закладено різні підстави для виділення структури культури спілкування, культури педагогічного спілкування та культури міжнаціонального спілкування. Доклади зусиль до розкриття змісту та структури культури спілкування І.С. Вітенко, І.Т. Зарецька, В.П. Комаров, О.М. Корніяка та ін. Зміст і структуру культури педагогічного спілкування викладено в дослідженнях Ю.В. Кудінова, К.М. Павлицької, Т.І. Туркот

та ін. Питання культури міжнаціонального спілкування, зміст і структура цієї культури розроблялися Н.О. Асіповою, Т.О. Атрошенко, Т.В. Колбіною, В.П. Комаровим та ін.

Т.І. Ханецька у структурі культури спілкування виділяє три основні компоненти: знання про особливості та засоби спілкування; вміння формулювати висловлювання за допомогою комунікативних засобів, які відповідають меті спілкування; комунікативні навички спілкування, котрі забезпечують ефективне формулювання висловлювання [2]. Описуючи сутність соціально-педагогічного феномену «культура спілкування» за аксіологічним, особистісним та діяльнісним напрямками, Т.І. Туркот, Т.К. Чмут та ін. розглядають структуру комунікативної культури педагога як сукупність комунікативних настанов, знань про комунікативну культуру (психолого-педагогічних закономірностей та етики спілкування, теорії загальної та педагогічної комунікації тощо) та комунікативних умінь / навичок [3]. Водночас запропонований Т.К. Чмут термін «комунікативні настанови особистості» є інваріантом більш складного утворення – соціокультурних настанов – і визначається як така готовність особистості до певних дій і спілкування, котра відображає відповідний рівень сформованості мотивації та комунікативних якостей особистості, зокрема: відкритості, заохочення, прийняття, довіри, емпатичного розуміння, прагнення до діалогу, потреби у створенні сприятливого психологічного мікроклімату, потреби у самовдосконаленні, толерантності, рефлексії тощо [3 та ін.]. Саме ці якості визначають зміст комунікативних настанов особистості.

Досліджуючи культуру міжнаціонального спілкування Н.О. Асіпова [4], Г.О. Ніколаєва [5] та інші дослідники описують основні елементи цієї культури, серед яких: комплексні знання міжнародних норм і правил побудови міжнаціональних стосунків; дотримання традиційних форм спілкування; розуміння і повага до надбань іншої культури; культура спілкування мовою співрозмовника, в основі якої – толерантність; прагнення реалізувати на практиці принципи безконфліктного взаєморозуміння

і співробітництва; здатність до прояву таких особистісних якостей, котрі запобігають виникненню міжнародної недовіри й ворожнечі (національна відкритість і довіра, самоідентифікація, емпатія, рефлексія, адекватна самооцінка та самокритичність). В.І. Матіс говорить про три базові компоненти структури культури міжнародного спілкування: знаннєвий (білінгвізм; знання національної та іншомовної історії, культури, традицій, звичок; знання правил, які регулюють стосунки між представниками різних етнічних спільнот тощо); світоглядний (сформовані соціально- та професійно-зорієнтовані реакції на особливості поведінки представників інших національностей; здатність чинити опір національній обмеженості, упрежденості, недовірі та егоїзму; потреба практикувати реалізацію принципів неконфліктного взаєморозуміння та взаємодії тощо); поведінковий (дотримання традиційних форм міжнародного спілкування; позитивна неупреждена реакція на поведінку співрозмовника іншої національності; здатність поглянути на ситуацію з його боку; толерантність тощо) [6]. Водночас Г.О. Ніколаєва акцентує увагу на національних і загальнолюдських цінностях, оскільки саме вони визначають подальшу поведінку людини, дозволяють їй об'єктивно оцінити власні дії та вчинки представників інших культур, а також сприяють свідомому вибору конструктивних способів міжнародного спілкування [5]. Серед загальнолюдських цінностей, значущих для людей усіх національностей авторка зазначає такі, як: відповідальність, совість, терпимість, доброту, тактовність, справедливість, взаєморозуміння, співробітництво, гуманність і взаємоповагу.

Вочевидь розглянуті компоненти культури спілкування, культури педагогічного спілкування та культури міжнародного спілкування не суперечать один одному, а є взаємопов'язаними і відбивають білінгвальний, соціокультурний та педагогічний аспекти проблеми білінгвальної культури спілкування студентів ВПНЗ. Визнаючи можливість співіснування вивчених підходів до виділення основних структурних компонентів зазначених понять, вважається доречним синтезувати і представити їх у структурі білінгвальної культури спілкування студентів ВПНЗ у вигляді цілісної системи трьох взаємозалежних компонентів, зокрема знаннєвого, світоглядного і поведінкового.

На основі визначеної структури білінгвальної культури спілкування майбутніх педагогів стає можливим розкрити структуру виховання цієї культури у студентів ВПНЗ, яка складається з чотирьох основних компонентів, а саме змістовного, ціннісного, організаційно-діяльнісного і технологічного. Змістовний компонент є сполукою навчально-виховної та позанавчальної діяльності як бази для засвоєння майбутніми педагогами нових ефективних способів здійснення продуктивного білінгвального спілкування та набуття досвіду конструктивної бікультурної взаємодії. Цей компонент визначає зміст виховання на основі діалогу культур і розглядає такі види діяльності, які пов'язані з наданням студентам ВПНЗ спеціальних знань, необхідних для здійснення продуктивного білінгвального спілкування. Виходячи із розуміння змісту понять «білінгвальне спілкування», «культура спілку-

вання», «культура педагогічного спілкування» та «культура міжнародного спілкування», вважаємо можливим описати змістовну наповненість даного компоненту, в якому доцільно виокремити такі чотири складові, як: 1) білінгвізм, тобто володіння рідною мовою та однією з найпоширеніших мов міжнародного і міжнародного спілкування; 2) знання національних і загальнолюдських цінностей, особливостей національної та іншомовної культур; 3) знання із теорії культури педагогічного спілкування; 4) знання про природу конфліктів, причини їх виникнення, види, динаміку, способи попередження і вирішення. Перша складова передбачає оволодіння студентами комунікативними особливостями застосування двох мов під час білінгвального спілкування та засвоєння узагальнених понять і концептів, які реалізуються в іншомовних висловлюваннях, визначеннях, афоризмах, ідіомах, прислів'ях, приказках, котрі використовує білінгвокультурна особистість відповідно до ситуації білінгвального спілкування та бікультурної взаємодії.

Основу другої складової змістовного компоненту – знань національних і загальнолюдських цінностей, особливостей національної та іншомовної культур – становлять норми, правила, моделі та стереотипи вербальної комунікативної поведінки під час бікультурної взаємодії. Опанування зазначених знань сприяє усвідомленню себе суб'єктом двох культур і призводить до визнання студентами ВПНЗ особистісного сенсу оволодіння білінгвальною культурою спілкування як особистісною та професійною якістю. Оскільки вивчення двох мов і засвоєння особливостей національної та іншомовної культур здійснюється паралельно через зіставний аналіз та узагальнення, в майбутніх педагогів формується толерантне ставлення до особливостей та відмінностей цих мов і культур. Беручи до уваги професійну спрямованість студентів ВПНЗ, змістовний компонент структури виховання білінгвальної культури спілкування має містити ще одну складову – знання теорії культури педагогічного спілкування, котрі забезпечують формування білінгвальної культури спілкування не тільки як особистісної, але й як професійної якості білінгвокультурної особистості. Характерною ознакою оволодіння зазначеними знаннями має бути орієнтація майбутніх педагогів на формування аналогічних структурних компонентів білінгвальної культури спілкування в майбутніх учнів і на передачу їм позитивного досвіду продуктивного білінгвального спілкування.

Утім, оволодіння такими знаннями лише підвищує ефективність білінгвального спілкування, але не забезпечує конструктивний, тобто неконфліктний, перебіг бікультурної взаємодії у разі виникнення проблемних ситуацій. Це обумовлює виділення нами четвертої складової змістовного компоненту – знання про природу конфліктів, причини їх виникнення, види, динаміку, способи їх попередження та вирішення. Саме ця складова забезпечує прийняття та засвоєння майбутніми педагогами конструктивних / неконфліктних стратегій здійснення продуктивного білінгвального спілкування і здобуття позитивного досвіду такого спілкування навіть у складних та емоційно-напружених ситуаціях.

У комплексі, оволодіння студентами ВПНЗ зазначеними знаннями провокують якісні зміни в їхньому

світогляді. Ці зміни виявляють себе у формуванні стійких гуманістично-спрямованих поглядів, переконань і ціннісних орієнтацій особистості – основних складових ціннісного компоненту структури виховання білінгвальної культури спілкування майбутніх педагогів. Зміст цього компоненту розкривається через: 1) усвідомлення студентами необхідності бікультурного діалогу і співпраці з представниками іншої нації та через орієнтацію на встановлення нових контактів; 2) розуміння майбутніми педагогами важливості здійснення продуктивного білінгвального спілкування і конструктивної взаємодії з іншомовними співрозмовниками; 3) прагнення студентів засвоїти ефективні способи налагодження бікультурного діалогу; 4) розуміння значущості та прийняття студентами національних і загальнолюдських цінностей; 5) терпиме ставлення до особливостей і відмінностей національної та іншомовної культур та їх представників; 6) настанову на оволодіння білінгвальною культурою спілкування; 7) прагнення самостійно підвищувати рівень володіння білінгвальною культурою спілкування і формувати цю культуру в майбутніх учнів тощо [1]. Тож ціннісний компонент забезпечує формування внутрішніх настанов майбутніх педагогів на оволодіння білінгвальною культурою спілкування та визначає формування системи національних і загальнолюдських цінностей і потреб, зокрема: потреби у набутті позитивного досвіду продуктивного білінгвального спілкування та його передачі майбутнім учням, потреби у пізнавальній діяльності та самовдосконаленні тощо. Отже, білінгвізм, знання особливостей національної та іншомовної культур, загальнолюдських цінностей та неконфліктних способів бікультурної взаємодії сприяють: формуванню в майбутніх педагогів власної системи цінностей; становленню їхніх поглядів і переконань; усвідомленню необхідності засвоєння основних понять білінгвальної культури спілкування; прийняттю відмінностей іншомовних співрозмовників тощо. Як наслідок, наявність закладеної системи знань, загальнолюдських цінностей, толерантних настанов і конструктивних способів білінгвального спілкування сприяють формуванню адекватних їм умінь, необхідних для здійснення продуктивного білінгвального спілкування.

Організаційно-діяльнісний компонент представляє організацію та керування навчально-виховним процесом, зокрема створення та впровадження у ВПНЗ таких педагогічних умов, котрі сприяють реалізації поглядів і переконань особистості завдяки практичній діяльності, яка забезпечує творче утворення та активну реалізацію цих переконань і передбачає формування у студентів відповідних комунікативних умінь / навичок, необхідних для здійснення продуктивного білінгвального спілкування, набуттю ними позитивного досвіду такого спілкування та передачу цього досвіду майбутнім учням. Головним елементом цього компоненту структури виховання білінгвальної культури спілкування є поняття педагогічної та комунікативної толерантності учасників білінгвального спілкування та бікультурної взаємодії. Педагогічна толерантність описується дослідниками як інтегративне утворення особистості, яке забезпечує ефективність професійної діяльності, попереджає виникнення конфліктів і сприяє їх конструктивному вирішенню [7 та ін.]. Комунікативна толерантність може бути схаракте-

ризована як узагальнююче поняття, в якому відбиваються сутнісні характеристики етнічної та педагогічної толерантності, оскільки саме у спілкуванні виявляються толерантні настанови і здатність білінгвокультурної особистості до розуміння та прийняття особливостей іншої культури і відмінностей іншомовних співрозмовників [7 та ін.]. У нашому дослідженні комунікативна толерантність тлумачиться як особистісно-професійна якість білінгвокультурної особистості, в основі якої – здатність до терпимої взаємодії та білінгвального спілкування з представниками інших націй, яка виражається у витривалості неприйнятних чи неприємних для неї психічних станів і вчинків іншомовного співрозмовника та прийнятті його соціокультурних відмінностей. Комунікативна толерантність студентів ВПНЗ описується нами як інтегративне утворення і така особистісно-професійна якість білінгвокультурної особистості, в основі якої – терпиме ставлення до представників інших етносів, яке забезпечує продуктивність білінгвального спілкування майбутніх педагогів та ефективність їхньої бікультурної взаємодії, попереджає виникнення конфліктів і сприяє їх конструктивному вирішенню. Оскільки комунікативна толерантність забезпечує продуктивність білінгвального спілкування студентів ВПНЗ, вона визначається нами як основна складова організаційно-діяльнісного компоненту структури виховання білінгвальної культури спілкування майбутніх педагогів.

Технологічний компонент містить спеціальні виховні методи, засоби та форми, застосування яких у навчально-виховному процесі забезпечить виховання білінгвальної культури спілкування у студентів ВПНЗ.

Висновки. Виховання білінгвальної культури спілкування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів передбачає не лише формування у них білінгвізму і надання майбутнім педагогам знань про особливості національної та іншомовної культур, але й прийняття студентами існуючих відмінностей між різними культурами та інтеріоризацію культурних цінностей своєї та іншої нації; засвоєння інтегрованих знань про білінгвальну культуру спілкування; формування толерантних настанов на здійснення білінгвального спілкування; формування у студентів умінь здійснювати продуктивне білінгвальне спілкування; готовність формувати такі вміння та передавати досвід такого спілкування майбутнім учням.

Таким чином, структура виховання білінгвальної культури спілкування являє собою багаторівневу комплексну систему чотирьох взаємопов'язаних компонентів (змістовного, ціннісного, організаційно-діяльнісного та технологічного) та їх основних складових, які спрямовані на пізнання студентами загальнолюдських цінностей, прийняття особливостей різних культур, досягнення взаєморозуміння та врегулювання процесу взаємодії учасників білінгвального спілкування. Всі зазначені компоненти структури виховання білінгвальної культури спілкування є взаємопов'язаними та взаємозалежними, оскільки сприяють формуванню і розвитку комплексного новоутворення – білінгвокультурної особистості.

Література

1. Венсєцева С.В. Виховання білінгвальної культури спілкування студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дис... канд. пед. наук; спец. 13.00.07 / С.В. Венсєцева. – Полтава, 2015. – 252 с.

2. Ханецька П.І. Формування культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності майбутніх психологів: автореф. дис... канд. психолог. наук; спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / П.І. Ханецька. – К., 2008. – 20 с.

3. Чмут П.К. Культура спілкування: [навч. посіб. для студ. і викладачів вищих навч. закладів] / П.К. Чмут. – Хмельницький: ХІФУТІ, 1999. – 358 с.

4. Асипова Н.А. Общение школьников в многонациональной среде / Н.А. Асипова // Советская педагогика. – 1991. – № 12. – С. 21-26.

5. Ніколаєва Г.А. Сущностные характеристики культуры межнационального общения у военнослужащих Вооруженных Сил Российской Федерации [Електронний ресурс] / Г.А. Ніколаєва. – Режим доступу: <http://www.jurnal.org/articles/2008/ped11.html> (дата звернення: 12.10.2014). – Назва з екрана.

6. Матис В.И. Педагогика межнационального общения / В.И. Матис. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2000. – 510 с.

7. Слепцова Е.В. Педагогические аспекты формирования билингвальной культуры личности будущего учителя: дис... канд. пед. наук; спец. 13.00.01 / Е.В. Слепцова. – Рязань, 2011. – 221 с.

References

1. Vienietseva Y.V. *Vykhovannia bilinhvalnoi kultury spilkyvannia studentiv vyshchychi pedahohichnykhi navchalnykhi*

zakladiv: dys. ... kand. ped. nauk; spets. 13.00.07 / Y.V. Vienietseva. – Poltava, 2015. – 252 s.

2. Kshanetska T.I. *Formuvannia kultury movlennievoho spilkyvannia u profesiinii diialnosti maibutnikhi psykholohiv: avtoref. dys. ... kand. psykholoh. nauk; spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia» / T.I. Kshanetska. – K., 2008. – 20 s.*

3. Chmut P.K. *Kultura spilkyvannia: [navch. posib. dla stud. i vykladachiv vyshchychi navch. zakladiv] / P.K. Chmut. – Khmelnytskyi: KHIFUTI, 1999. – 358 s.4. Asipova N.A. Obschenie shkolnikov v mnogonatsionalnoy srede / N.A. Asipova // Sovetskaya pedagogika. – 1991. – # 12. – S. 21-26.*

4. Asipova N.A. *Obschenie shkolnikov v mnogonatsionalnoy srede / N.A. Asipova // Sovetskaya pedagogika. – 1991. – # 12. – S. 21-26.*

5. Nikolaeva G.A. *Suschnostnyie harakteristiki kulturyi mezhnatsionalnogo obscheniya u voenmosluzhaschih Vooruzhennyih Sil Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyy resurs] / G.A. Nikolaeva. – Rezhim dostupu: <http://www.jurnal.org/articles/2008/ped11.html> (data zvernennya: 12.10.2014). – Nazva z ekrana.*

6. Matis V.I. *Pedagogika mezhnatsionalnogo obscheniya / V.I. Matis. – Barnaul: Izd-vo BGPU, 2000. – 510 s.*

7. Sleptsova E.V. *Pedagogicheskije aspektyi formirovaniya bilingvalnoy kulturyi lichnosti buduschego uchitelya: dis. ... kand. ped. nauk; spets. 13.00.01 / E.V. Sleptsova. – Ryazan, 2011. – 221 s.*

Vienietseva Y.V.,

PhD in Pedagogy, assistant professor of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University,
0105kirusya@gmail.com

Ukraine, Poltava

THE MAIN COMPONENTS OF THE STUDENTS' PEDAGOGICAL UNIVERSITY EDUCATION IN BILINGUAL COMMUNICATION CULTURE

The present article deals with the structure of the future teachers' bilingual communication culture. The theoretical analysis of the key notions, makes it possible to reveal the essence of the future teachers' education in bilingual communication culture and its structure. The future teachers' education in bilingual communication culture is defined as a pedagogical process, which aims at combining special knowledge and skills with the bicultural sensitivity for the future teachers to gain and share their positive experience in productive bilingual communication.

Key words: communication culture, pedagogical communication culture, international communication culture, bilingual communication culture, students' education in bilingual communication culture.

УДК 81'371:159.955.4

Манько А.М.,

аспірант кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,
falconfreelife@gmail.com

Україна, м. Старобільськ

ПРОБЛЕМА КОНТЕКСТУ В ТЕОРЕТИЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розкрито особливості поняття контекст у гуманітарних, суспільних та формальних науках. Спираючись на досвід різних наук на основі вітчизняних праць та закордонних наукових досліджень в інтерпретації контексту та його типології, окреслено сутність цього поняття у царині літературознавства та створено універсальну класифікаційну модель контекстів у літературознавчому просторі: внутрішньотекстовий (прозорий та асоціативно-ускладнений) і зовнішньотекстовий (експліцитний та імпліцитний контексти). У межах першого автор виокремлює мікроконтекст та макроконтекст, лівий та правий контексти, контекст функціонування та контекст породження. У зовнішньотекстовому контексті представлені історичний, соціокультурний, автобіографічний, психологічний, літературний контексти, контекст реалізації та рецептивний контекст.

Ключові слова: контекст, міждисциплінарне поняття, види контекстів, текст, літературознавство, лінгвістика.

Постановка проблеми. Кожна людина у своєму житті перебуває на перехресті різних контекстів, що формують її як особистість. Контекст (лат. contextus – тісний зв'язок, з'єднання [1, с.409]) – комплексне поняття, широко застосовуване в гуманітарних, суспільних та формальних науках, зокрема у філософії, логіці, мовознавстві, соціолінгвістиці, психолінгвістиці, літературознавстві, архітектурі, психології, соціології, соціальній антропології, педагогіці, і т.п. П. Чайлдз та Р. Флавер визначили контекст як центральне поняття лінгвістичної філософії і сучасної літературної критики [2, с.33]. Важливим завданням на сьогоднішній день залишається необхідність максимально повного осмислення сутності й водночас точного окреслення поняття *контекст* у межах літературознавчої науки, спираючись на досвід розуміння контексту не лише у літературознавстві, а й у суміжних та навіть віддалених наукових дисциплінах.

Мета роботи – розкрити суть міждисциплінарного поняття *контекст* у вітчизняній науці та наукових дослідженнях зарубіжжя, визначити особливості розуміння контексту в межах літературознавства.

Виклад основного матеріалу. Прототипом терміну вважають поняття «герменевтичного кола», вжитого у праці «Ключ до Священного писання» («Clavis Scripturae Sacrae», Basileae, 1567) М. Флаціусом – німецьким протестантським богословом, одним із основоположників лютеранської ортодоксальної герменевтики. Автор писання виділяє чотири принципи побудови тексту, серед яких контекстуальна інтерпретація, герменевтичне коло, врахування цілей, задуму автора. Герменевтичне коло М. Флаціус зображує як розуміння окремих частин цілого «через їхнє існування, ієрархію, співвідношення у цьому цілому» [3, с.75].

Головним завданням інтерпретатора Біблії, як і головним принципом герменевтики в цілому, М. Флаціус вважав розуміння окремих місць у межах цілісного контексту. Він зазначав, що «в кожному окремому місці варто шукати єдиний простий і точний смисл, який узгоджується із загальним контекстом розповіді і обставинами справи» [4, с.331].

Міждисциплінарний підхід до визначення поняття контексту у нашому дослідженні обумовлений неможли-

вістю вивчення літературної творчості у відриві від психології автора, історичних і соціологічних аспектів його доби, мовної картини світу письменника, семіотичного аспекту аналізу його творів. Тобто для повноти розуміння художнього, публіцистичного чи мемуарного твору необхідне «зовнішнє вивчення», що «охоплює такі питання, як свідомість автора, суспільно-історичний контекст» [5, с.122].

Узагальнене, філософське розуміння контексту подає Г. Кук, визначаючи його як «знання про світ поза мовою, що ним людина послуговується для його інтерпретації» [6, с.10].

Міждисциплінарне загальне визначення контексту міститься в тлумачних словниках. Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» В. Бусела та «Словником іншомовних слів» С. Морозова та Л. Шкарапути контекст – термін, який має своє пряме («закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу» [7, с.567]) та переносне значення («сукупність обставин, подій тощо, у тісному зв'язку з якими слід розглядати певну ситуацію» [1, с.292]).

П. Чайлдз та Р. Флавер виокремлюють діапазон контекстів у межах певного тексту: від вузько лінгвістичного (фонетичного чи морфологічного) до широко філософського, а також відповідні психологічні, соціальні історичні контексти, з якими пов'язаний той чи інший твір [22, с.34].

У мовознавстві контекст визначають «як сукупність формально фіксованих умов, за яких однозначно виявляється зміст якої-небудь одиниці, при цьому під однозначністю слід розуміти прояв у заданих умовах лише одного конкретного змісту форми» [8, с.29].

Інакше кажучи, контекст є необхідним і достатнім для розкриття значення певної смислової одиниці фрагментом тексту, тобто поняття *контекст* не рівнозначне, вужче за поняття *текст*.

У лінгвістиці існує розгалужений поділ контекстів на мікроконтекст та макроконтекст (реалізація мовної одиниці в мінімальному інформаційному об'ємі тексту та в усьому тексті, відповідно), на лівий та правий (залежно від положення в лінійному тексті), лінгвістичний – власне

комунікаційний та екстралінгвістичний або побутовий (за О. Реформаторським [9, с.128]) – комунікаційний з додатковими відомостями – час і місце, умови комунікації, предмет комунікації, комуніканти, їхнє ставлення один до одного тощо), вербальний і невербальний (власне лінгвістичний та безсловесний – кінесика), експліцитний та імпліцитний (явно виражений вербально та/або невербально та явно не виражений, прихований) [10, с.238], [11, с.128]; контекст функціонування (умови реалізації значення) та контекст породження (умови забезпечення оказіональних значень) [12, с.520].

Є. Рожкова пропонує розглядати три типи контекстів залежно від їх взаємодії з реаліями (мовними одиницями, які позначають важливі в культурному плані явища, предмети чи поняття, факти історії, особливості життєвого укладу певного народу, різні суспільні явища) – стандартні, пояснювальні та ситуативні контексти. У стандартному контексті мовні одиниці на позначення реалій подаються без будь-яких коментарів, у той час, як у пояснювальному контексті ці коментарі є, тоді як ситуативний контекст розкриває можливі переносні значення уживаних реалій [13, с.216].

В. Миркін наголошує на опозиції комунікативного та операційного контекстів. Комунікативний контекст, який акумулює в собі лінгвістичний, паралінгвістичний, ситуативний, культурний і психологічний контексти, вчений вважає самодостатнім, існуючим незалежно від дослідника, у той час як існування операційного контексту обумовлене саме дослідницькими потребами: встановлення підтексту за допомогою аналізу семантичних одиниць певного тексту [11, с.128].

О. Ахманова і І. Гюббенет пропонують поділ контексту на горизонтальний та вертикальний. Визначення горизонтального контексту, запропоноване дослідниками відповідає сучасному розумінню контексту, здебільшого в лінгвістичному аспекті (мовне оточення досліджуваної мовної одиниці), у той час як визначення вертикального контексту наближає його до культурного контексту, бо охоплює історичний і філологічний простір, певного літературного твору [11, с.129]. О. Ахманова виділяє також побутовий (ситуація спілкування, що визначає вибір слів і моделей побудови в усному мовленні), метафоричний (сукупність тропів, що базуються на паралельному функціонуванні двох смислових рядів), театральний (контекст ситуації в умовах театального дійства), топонімічний (топонім кон певної території) контексти та контекст ситуації («умови, в яких реалізований певний мовленнєвий акт з точки зору їх впливу на останній, його детермінованості особливостями певної культурної спільності» [14, с.206-207].

Згідно з думкою відомого філософа-логіка та лінгвіста Г. Брутяна, лінгвісти та філософи найчастіше звертаються до природи й значення контексту для вирішення питання про значення слова або висловлювання, бо контекст має беззаперечний гносеологічний потенціал – «величезне пізнавальне значення» [15, с.51]. Звідси й фраза «зрозуміти за контекстом» [16, с.173].

У лінгвістичній теорії існують дві протилежні концепції з оцінки ролі контексту у в'ясненні значення слова. Апологети першої з них обстоюють думку про полісемію більшості слів у різних мовах, яку саме й усуває контекст, при цьому поза ним, на думку вчених (Р. Будагова, О. Реформаторського, О. Потєбні, С. Гаякави,

С. Чейза та ін.), слова взагалі не мають своїх значень. Представники другої концепції навпаки поділяють думку про те, що слова поза контекстом мають певні усталені значення, а додаткові відтінки значень вони набувають саме в контексті (Є. Курилович, К. Бюлер, М. Кочерган, Ю. Карпенко та ін. [17, с.213], [16, с.324]). Однак обидві концепції, на думку Г. Брутяна, є неприпустимими через свою категоричність, а тому постає потреба у диференційному підході стосовно взаємодії слова і контексту [15, с.50-51].

Такий диференційний підхід, на нашу думку, вдало сформульований у роботі С. Семчинського: «Контекст – це синтагматичне оточення слова, яке складає той вказівний мінімум, який дозволяє реалізувати потенції окремого значення слова або породжує певні зміни в значенні. У зв'язку із цим розрізняють нейтральний контекст, в якому реалізуються системні зв'язки слова, і модифікуючий контекст, який розвиває нові зв'язки слова» [18, с.197].

Про реалізацію конкретного значення – контекстуального – багатозначних слів, у яких іманентно конкурують між собою декілька смислів пише В. Белянін у підручнику із психолінгвістики: «У цьому зв'язку визначимо контекст як усне чи письмове мовлення, для якого характерна смислова завершеність, яка дозволяє виявити зміст і значення окремих фрагментів, що входять до її складу – слів, виразів чи уривків тексту» [19, с.48]. При цьому вчений не обходить увагою і комунікативний контекст, визначаючи його як спілкування комунікантів – суму висловлювань, об'єднаних у текст [19, с.58].

У випадку, коли розглядають не окреме слово чи фразу, а цілісний текст – контекстом у такому разі є інші твори з тієї ж соціальної сфери: для наукового тексту – наукові тексти з цієї спеціальності, для художніх творів – інші художні й нехудожні тексти [20, с.173]. Тобто мова йде вже не про словесний контекст (в усному мовленні чи на письмі), а про логічний (за визначенням Г. Брутяна – «взаємозв'язок думок»), функція якого полягає у виявленні максимально точного значення думок, логічних категорій у межах їхньої безпосередньої взаємодії (в усній чи письмовій формі, в різних масштабах: від окремого судження – до дискурсу, від речення – до книги чи навіть книг) [15, с.52].

О. Селіванова наголошує на тріаді дефініцій контексту в сучасному мовознавстві. У розумінні дослідниці та її колег, ця тріада обумовлена формою та функціональним потенціалом розглядуваного поняття: *лінгвістичний або вербальний контекст* (семантика певної мовної одиниці визначається в текстовому фрагменті – словосполученні чи реченні), *стилістичний контекст* (семантика мовної одиниці визначається в межах цілого тексту – «в сукупності всіх контекстуальних умов реалізації») та *комунікативний контекст* (семантика досліджуваної одиниці визначається в межах комунікативної ситуації, у сукупності лінгвістичного, паралінгвістичного, ситуативного, психологічного та культурного контекстів) [12, с.517-520].

Замість терміну *комунікативний контекст* у мовознавчих працях часто вживають поняття *дискурсивний контекст*, який становить єдність «соціальних, психологічних, прагматичних характеристик» дискурсу [21, с.26]. Л. Безугла визначає *дискурсивний контекст* як єдність онтологічного (час, місце, фізичне середовище комунікації), комунікативного (комуніканти з їхньою

комунікативною компетенцією, цілі, стратегії і тактики), соціального (біосоціальні ролі, статуси комунікантів, інституціональні аспекти комунікації), культурного (культурологічні й соціально-історичні аспекти комунікації), психофізіологічного (психічний і фізичний стан комунікантів), когнітивного (знання комунікантів, включно знання один про одного та метазнання, когнітивні операції комунікантів) та психолінгвістичного (лінгвальна компетенція комунікантів) складових-контекстів [22, с.73].

О. Дубровська визначає контекст як певний простір чи середовище, у якому перебуває об'єкт та який/яке має певні рамки, часово-просторові межі. Дослідниця наголошує, що початковий етап вивчення контексту був пов'язаний саме зі вивченням мови, та пропонує сфокусуватися на когнітивно-комунікативній природі контексту, що базується на врахуванні того фактору, що в процесі комунікації відбувається когнітивна обробка інформації об'єктивної дійсності. Тобто когнітивно-комунікативний контекст зумовлений самою людською природою: людина – суб'єкт мислячий, який здатен обробляти інформацію, що поступає до нього, та водночас суб'єкт, що комунікує, знаходячись у певному просторово-часовому континуумі [23, с.14-15].

У соціолінгвістиці поняття контексту набуває нових відтінків значень. *Актуалізований ситуативний контекст* – «сукупність загальнозжованих понять, відібраних відповідно до завдань конкретного мовленнєвого акту в певному культурному оточенні, на вибір якого впливають і позамовні чинники» [24, с.518].

«Великий психологічний словник» Б. Мещерякова і В. Зінченка подає два визначення поняттю «контекст», перше з яких фактично дублює визначення мовознавців про уривок тексту, необхідний для визначення змістової складової певного слова/фрази, які до нього входять. Автори також розрізняють вузьке та широке значення контексту, останнє з яких пропонує розглядати синонімічним поняттю «затекст» [25, с.211].

Згідно з формулюванням М. Яцимирської та Н. Драган, затекст – це те, що знаходиться за кадром – фрагмент події, описаної у тексті [26, с.268], основне призначення якого, як вважає В. Кухаренко, полягає у створенні в реципієнта враження про наявність передуючого текстові досвіду, який є спільним як для нього, так і для автора [27, с.194].

Друге визначення контексту у «Великому психологічному словнику» Б. Мещерякова і В. Зінченка укладачі подають саме у психологічному ключі, уточнюючи поняття відповідними змістовими означеннями «соціальний К.», «культурний К.», «духовний К.» та презентуючи контекст як соціальне середовище, ситуації, в оточенні яких перебуває людина. При цьому науковці наголошують на неможливості розуміння поведінки і самої особистості без урахування минулого та актуального контекстів, тобто при деконтекстуалізації [25, с.212].

М. Бхатія наголошує на прямому зв'язку контексту та пам'яті, бо остання у значній мірі визначається контекстом, який сприяє її відновленню [28, с.90].

Про зв'язок контексту та відчуттів пише Е. Рікерт, розкриваючи контекст як «суперординарне поняття, яке ієрархічно упорядковує і структурує поведінку» [29, с.581]. Слідом за Е. Тітченером – визнаним лідером структуралізму в США – дослідник розглядає контекст як елементарний стимул чи сигнал, завдяки якому від-

чуття набувають сенсу. Цей сенс з'являється у простих відчуттів тільки за умови супроводу первинних відчуттів іншими відчуттями та образами [29, с.581].

Невіддільно від контексту, у психологічній науці розглядають ще один за значенням термін на позначення окремої галузі – «екологічної психології» (англ. *ecological psychology*), яка вивчає «вплив на поведінку і психіку людини тих чи інших факторів середовища (від космічних, кліматичних, метеорологічних, просторово-географічних до безмежно різноманітних соціокультурних)». У межах цієї галузі виділяють окремі напрямки, наприклад психологія середовища – поведінкова чи біхевіористська географія [25, с.555].

Психологічний тезаурус Р. Немова, окрім контексту, подає також дотичні до нього поняття: контекстна теорія, ефекти контексту та соціальний контекст. *Контекстна теорія* – це, відповідно, теорія про необхідність інтерпретації та аналізу поведінки людини у межах *соціального контексту*, в якому вона знаходиться. *Соціальний контекст* – це своєрідна «система реальних відношень людини з оточуючим світом», яка допомагає «розгледіти особистість в загальній системі суспільних відносин» [30, с.68]. Складовими частинами *соціального контексту* є соціальні ролі людей, їхні мотиви, інтереси, оцінки, дії і поведінкові реакції, зумовлені певним контекстом – *ефекти контексту* [31, с.182].

Контекст, уточнений означенням *соціальний*, знаходиться у фокусі не лише психологічних, а й соціологічних наук. До того ж широко зживаним у соціології є дотичний до соціального контексту термін *міжгруповий контекст*, який розглядають як два перетини. Перший з них демонструє стосунки «за горизонталлю», в основі яких рівноправні стосунки різних, але не підпорядкованих груп. Другий перетин висвітлює стосунки «за вертикаллю» – ієрархічну систему [30, с.254].

А. Вербицький і В. Калашников виділяють «внутрішній контекст» та «зовнішній контекст» у межах психології. Перший з них – це сукупність систематизованих психофізіологічних, психологічних і особистісних особливостей та станів, знань, досвіду, стосунків та життєвих установок людини. Системним утворенням є і зовнішній контекст: це предметні, соціальні, соціокультурні, просторові, часові характеристики людських вчинків і діянь у фокусі внутрішньопсихічних орієнтацій [11, с.128-129].

На окрему увагу заслуговує трактування контексту в «Сучасному словнику з психології» В. Юрчука, де поняття розкрито у міждисциплінарному ключі як кореляція лінгвістичного, літературознавчого та філософського аспектів: «Контекст – цілісна завершеність усного, вербально-комунікативного, письмового мовлення, яка дозволяє вяснити денотацію-зміст-предикативність окремих інгредієнтів – слів, інтонацій, уривків текстів, які входять у контекст-модель самого мовлення; <...> для цілісного осмислення-герменевтизації контексту необхідно враховувати різні дискурсологічні побудови, семантику слів, мовленнєві моделі або ж, наприклад, інші тексти, які корелюються-функціонують у певному континуумі-сфері і стосуються базального контексту; наприклад, для літературознавчого тексту <...> необхідні мікроконтексти-експлікації різних літературознавчих термінів-понять, які мають бути у субстантивному порядку включені у сам макроконтекст літературознавчих досліджень уже для цілісного осмислення-розуміння контексту повісті, оповідання, роману, драми» [32, с.278].

Те, що контекст є категорією багатьох наук доводить і визначення М. Зубрицької в «Антології світової літературно-критичної думки ХХ ст.», де вкотре можна спостерігати переплетіння літературознавчого та лінгвістичного аспектів розгляданого поняття: «Контекст – мовні, культурні, історичні, суспільно-політичні реалії, які зумовлюють ту чи іншу інтерпретацію даного тексту і визначають його комунікаційну вартість; текстуальне оточення, яке актуалізує його значення, зумовлює його комунікаційну вартість» [33, с.609].

Ю. Ковалів чітко розмежовує лінгвістичне та літературознавче визначення контексту, формулюючи останнє як багатопланову, необмежену естетичну систему, без урахування якої сприйняття художнього твору не може бути повним та коректним, бо вона проясняє виражене значення висловлювання, окреслені зв'язки з літературною традицією та новаторськими тенденціями в інтертекстуальному полі художньої та позахудожньої дійсності [24, с.518-519].

А. Посохова чітко виокремлює гносеологічний потенціал контексту: «Знання <...> особливостей, що формують авторський стилістичний контекст художнього твору, дозволяє краще відчувати думки, почуття, відношення автора до дійсності, зрозуміти його та його твір» [34, с.328].

З філософської точки зору контекст є «феноменом, який породжений позатекстовим ефектом системності текстового масива». Згідно зі словником О. Грицанова «Новітній філософський словник. Постмодернізм», контекст є сукупністю додаткових значень та смислів тексту та систематизатором усіх можливих аспектів граматичного значення слів та речень, який наділяє певним змістом мовні вислови в межах конкретного тексту [35, с.240]. У межах терміну автор виділяє і літературознавчу складову контексту, розкриваючи його як складову теорії рецептивної естетики, де смисли та значення тексту взаємодіють не стільки зі світом автора, скільки з самим читачем, залучуючи його систему ціннісних орієнтацій та традиційний і фіксований за допомогою різних симулякрів культурний досвід [35, с.241].

У літературознавчій методології найлаконічніше визначення контексту подано в праці П. Білоуса: «Контекст – текстуальне оточення, яке розкриває сутність того чи іншого образу, мотиву, міфа, зумовлює його комунікаційну вартість» [36, с.333].

В. Марко поглиблює функціональний потенціал та розширює формальний вияв запропонованого П. Білоусом визначення: «Контекст – словесне середовище певного виразу, образу, деталі, яке сприяє їхньому адекватному тлумаченню; може включати уривок з твору, цілий твір, творчість певного автора чи літературу певного періоду» [37, с.275].

Спрощене розуміння контексту у фактично його лінгвістичному розумінні подано у «Словнику літературознавчих термінів» (укл. В.М. Лесин, О.С. Пулинець, 1971), де він визначений, головним чином, як частина тексту літературного твору, за допомогою якого можна точно визначити зміст окремого слова чи фрази, що містяться в ньому. У визначенні автори роблять акцент на полісемантичності слів, яку усуває контекст та на важливості невербального контексту у розкритті змісту певної одиниці [38, с.201].

Е. Квін пропонує розглядати контекст у його загаль-

ному (лінгвістичному) значенні та з точки зору науки про літературу. У літературознавчій думці термін застосовують для позначення відповідних історичних і соціальних умов, за яких текст написаний, оприлюднений (якщо це драматичний твір – поставлений в театрі, якщо прозовий – екранізований) чи сприйнятий (заслуханий, побачений, прочитаний) реципієнтом. До того ж у пізніх проявах « нової критики» був утверджений «контекстуалізм» – підхід, за якого вірш сприймався як «закритий контекст», незалежний від історичних та соціальних умов свого створення. З іншого боку, зазначає укладач «Словника літературознавчих та тематичних термінів», «новий історизм» кидає виклик основній різниці між текстом і контекстом на тій підставі, що наше знання історії базується на письмових згадках про минуле, тобто тексті. Тобто коли ми посилаємося на «історичний контекст» літературного твору, ми в дійсності говоримо про інший текст [39, с.97].

На полісемантичному вираженні контексту в літературознавстві наголошує К. Болдік, визначаючи, що контекстом можуть бути, як окремі знаки (починаючи від пунктуаційних знаків, наприклад лапок, і закінчуючи системою знаків, об'єднаних у частину тексту чи навіть цілий текст), так і біографічні, соціальні, культурні та історичні обставини, за яких певний текст було створено [40, с.50].

А. Єсін розуміє контекст як «сукупність явищ, пов'язаних з текстом художнього твору, які водночас знаходяться поза ним». Він називає контекст «позатекстовою дійсністю», з якою активно взаємодіє текст, при цьому літературознавець також акцентує увагу на самодостатності тексту, його природній замкнутості в собі» [41, с.153].

Згідно з класифікацією А. Єсіна, існують біографічно-побутовий історичний та літературний контексти. Перший з них акумулює життєпис письменника, зокрема обставини його роботи над досліджуваним текстом та позахудожню діяльність у реаліях суспільного устрою епохи. Історичний контекст відображає соціально-політичну ситуацію доби, у межах якої був створений твір. Літературний контекст демонструє місце конкретного тексту в творчій лабораторії письменника, визначає його приналежність до певного літературного напрямку [41, с.153].

Класифікація контекстів А. Єсіна перегукується зі схожими диференціаціями терміна в літературознавчих пошуках. Зокрема, згідно з першим томом «Літературознавчої енциклопедії» Ю. Коваліва, виокремлюють вузький та ширший контекст, а також історично віддалений період контексту. Вузький контекст може мати форму вираження у фразі, епізоді, ситуації; ширший – це «біографія, світогляд, доля письменника, творча лабораторія, літературна школа, стильова течія, конкретно-історичний напрям, літературна епоха, феномени «великого культурного часу» тощо». Історично віддалений період контексту втілений в античності, киеворуській добі та ін. [24, с.519]. У «Літературознавчому словнику-довіднику» Ю. Ковалів із колегами Р. Гром'яком, В. Теремком виокремлюють також прозорий та асоціативно-ускладнений контексти [42, с.371].

Доповнюють класифікаційну модель контекстів Дж. Кук, виділяючи текстуальний, соціальний і психологічний контексти [6, с.10] та Н. Копистянська, пропонуючи

поділ контекстів на внутрішньотекстовий та зовнішньотекстовий [43, с.49].

Найточнішими розуміннями контексту в межах нашого дослідження є визначення Д. Наливайка, яке він сам пропонує розглядати як «усталене». Згідно з думкою, Д. Наливайка контекст – це «пов'язаність із відповідною генезою чи традицією, різноступенева включеність у певний літературно-історичний чи культурно-історичний континуум» [5, с.23].

Відповідно до поглядів В. Халізева, контекст у літературознавстві охоплює безкрайньо широку сферу зв'язків літературного твору з літературними та позахудожніми фактами, що знаходяться за межами цього твору [44, с.305]. Вчений робить акценти на тому, що «наука про літературу потребує активного сполучення та синтезування іманентного і контекстуального вивчення художніх творів», бо «це є необхідною умовою проникнення у змістові глибини творів, однією з істотних передумов осягнення як авторських концепцій, так і первинних інтуїцій письменників» [44, с.306]. При цьому автор наголошує: контекстуальне вивчення літературних творів є вибіркоким, воно не може бути вичерпно повним, хоча важливим є врахування як близьких (конкретних), так і віддалених (загальних контекстів) [44, с.306]. У цьому думка вченого співпадає з розумінням контексту у межах прототипічного підходу когнітивної науки, який передбачає потенційну безкінечність кількості різних контекстів через відсутність абсолютно однакових ситуацій [45, с.144].

В. Халізев виділяє контекст творчості письменника («найближчий контекст творчості письменника») та широкий, що включає дотримання чи заперечення письменником літературних традицій, позицію автора до позахудожнього досвіду минулих поколінь, багатство архетипів) та контекст сприйняття творів автора його сучасниками та наступниками [44, с.305].

Поняття контексту набуває найширших масштабів у визначенні Е. Соловей-Гончарик. Дослідниця вводить таке поняття як максимальний або «дальній» контекст, який реалізується через «світообраз» читача та конкретно-історичну дійсність його існування, що забезпечує «історичну неперервність людського досвіду взагалі, досвід художнього сприйняття зокрема» [46, с.269].

Висновки. Отже, ХХ–ХХІ ст. – період невпинного розвитку науки та появи різних наукових галузей, які неухильно частково абсорбують терміносистеми суміжних наукових царин. *Контекст* – це міждисциплінарне поняття, яке широко використовується в галузях різних наук, щільно пов'язане з поняттям *текст*, однак, інколи навіть ототожнювань з ним чи поняттям *затекст*. Будь-який текст постійно вступає в діалог з іншими текстами, що є запорукою функціонування безкінечної кількості контекстів як всередині та і навколо нього. Однак поняття контексту може виступати далеко за межі самого тексту, а тому потребує адекватного та всеохоплюючого трактування.

Спираючись на досвід різних наук в інтерпретації контексту та його типології, варто окреслити характеристики цього поняття в царині літературознавства та створити універсальну класифікаційну модель контекстів у літературознавчому просторі.

У науці про літературу контекст варто розуміти як системне утворення, яке, маючи беззаперечний гносео-

логічний потенціал, забезпечує максимально можливу повну та коректну інтерпретацію як самого літературного тексту так і позатекстових явищ.

Існує широкий вибір варіацій класифікацій контекстів у літературознавстві. Ми пропонуємо свою класифікаційну модель, яка містить у собі переосмислення та систематизацію попередніх досліджень з типології контекстів.

На нашу думку доречним буде виокремити два основних види контекстів – внутрішньотекстовий (який має безпосереднє відношення до самого тексту – уривок тексту, необхідний для визначення змістової складової певного слова/фрази) та зовнішньотекстовий (який розкриває різні позатекстові чинники сприяння написанню цього літературного твору). У межах обох цих контекстів варто розрізняти експліцитний/прозорий та імпліцитний/асоціативно-ускладнений (явно виражений та явно не виражений, прихований) контексти, коли, наприклад, значення якогось висловлювання усередині тексту чи зв'язок певної текстової події з історичними чинниками легко вгадується чи навпаки важко асоціюється з чим-небудь, потребує певних додаткових знань та навіть особистих досліджень.

У межах внутрішньотекстового контексту також, наслідуючи лінгвістів, варто розрізняти мікроконтекст та макроконтекст (реалізація мовної одиниці в мінімальному інформаційному об'ємі тексту та в усьому тексті), лівий та правий контексти (залежно від положення в лінійному тексті), контекст функціонування (умови реалізації значення) та контекст породження (умови забезпечення осягаючих значень).

Серед зовнішньотекстового контексту варто виділити такі його види: історичний (історичні умови доби, у якій творив автор, вплив історичних факторів минулого на самого автора та на його сучасників), соціокультурний (культурні та суспільно-політичні реалії, в середовищі яких відбувалося становлення автора чи написання його твору), автобіографічний (життєпис автора), психологічний (контекст, пов'язаний із психологією автора літературного тексту, сукупність систематизованих психофізіологічних, психологічних і особистісних особливостей та станів, знань, досвіду, стосунків та життєвих установок автора, що дозволяє краще зрозуміти його твір та манеру письма загалом), літературний (літературна епоха, літературний напрям, стильова течія, літературна школа, місце конкретного тексту у творчій лабораторії письменника), контекст реалізації (інсценізація, екранізація, перетворення поезії на пісню тощо) та рецептивний контекст (особливості сприйняття твору автора його сучасниками та наступниками).

При роботі з контекстами літературних творів варто пам'ятати про їхню невичерпність, безкінечність, а тому кожна інтерпретація такого твору на контекстній основі не є викінченою, і вимагає подальших досліджень для максимальної повноти та глибини розуміння тексту.

Подальші наші дослідження будуть направлені на вивчення творчості українського поета і письменника Івана Даниловича Низового (1942–2011) в ідейно-художньому контексті доби.

Література

1. Словник іношомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарпунта. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
2. Child P., Fowler R. *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. London and New York: Routledge, 2006. 254 p.

3. Сухомлин В.В. Речення і висловлення як вербальні одиниці передачі інформації та їхній смисл у письмовому комунікативному процесі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2013. Вип. 186. (1). С. 73-80.
4. Мень А. Библиографический словарь. Москва: Фонд имени Александра Менья, 2002. Том 3. 527 с.
5. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. *Антологія / за заг. ред. Д. Наливайка*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 487 с.
6. Cook G. *Discourse and Literature: the Interplay of Form and Mind*. 2-nd impr. Oxford: OUP, 1995. 283 p.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.П. Бусел. Київ: Ірпінь: ВПЦФ «Лерун», 2005. 1728 с.
8. Пшоцька Н.Т. Роль контексту у розширенні функціональних можливостей словосполучень з обмеженою поєднуваністю. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2002. Том 20. С. 28-32.
9. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
10. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.
11. Доминикан А.И. Виды контекстов при разных научных подходах. *Вестник ШВГУ. Серия «Филология»*. 2017. № 4. С. 125-131.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
13. Рожкова Е.М. Зате́кт как формула проявления действительности в художественном тексте. *Вестник КемГУ*. 2011. № 4 (48). С. 212-216.
14. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-ое изд. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
15. Брутян Г.А. О природе и значении контекста. *Известия АН АрмССР. Общественные науки*. 1961. № 5. С. 49-62.
16. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
17. Коцеган М.П. Вступ до мовознавства: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
18. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Київ: Вища школа, 1988. 328 с.
19. Белянин В.П. Психолінгвістика: учебник. Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. 232 с.
20. Психология. Словарь / под. общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп.. Москва: Политиздат, 1990. 494 с.
21. Шевченко І.С., Морозова О.І. Проблеми типології дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків: Константа, 2005. С. 21-28.
22. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: монографія. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. 332 с.
23. Дубровская О.Т. Когнитивно-коммуникативные основания теории контекста. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2011. № 4. С. 14-25.
24. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т.1. / авт.-укл. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
25. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. 3-е изд. Москва: Прайм-Еврознак, 2002. 672 с. URL: <http://bcoreanda.com/Downloader/Dictionary/BigPsych.pdf> (дата звернення: 23.06.2019).
26. Яцимирська М., Драган Н. Медіатекст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій). *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2007. Вип. 30. С. 267-276.
27. Кухаренко В.А. *Інтерпретація тексту: навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови*. Вінниця: НОВА КНУМТА, 2004. 272 с.
28. Bhatia M.S. *Dictionary of Psychology and Allied Sciences*. New Delhi: New Age International (P) Limited, 2009. 496 p.
29. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / под ред. Ф. Корсини, А. Ауэрбаха. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 1096 с.
30. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений. 5-е изд., испр. и доп. Москва: Аспект Пресс, 2009. 363 с.
31. Немов П.С. Психологический словарь. Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 560 с.
32. Юричук В.В. Современный словарь по психологии. Минск: Современное Слово, 1998. 768 с.
33. Антологія світової літературо-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. 634 с.
34. Посохова А. Типологія контексту літературно-художнього твору. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С. 324-330.
35. Новейший философский словарь. Постмодернизм / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Минск: Современный литератор, 2007. 816 с.
36. Білоус П.В. Вступ до літературознавства. *Теорія літератури. Психологія літературної творчості: лекції*. Житомир: Рута, 2009. 336 с.
37. Марко В.П. Аналіз художнього твору: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2013. 280 с.
38. Словник літературознавчих термінів / укл. В.М. Лесин, О.С. Пшолінець. Київ: Радянська школа, 1971. 485 с.
39. Quinn Ed. *A Dictionary of Literary and Thematic Terms, Second Edition*. New York: Facts on File, 2006. 474 p.
40. Baldick Ch. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press, 2001. 280 p.
41. Есин А.Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения: учебное пособие. 3-е изд. Москва: Флинта, Наука, 2000. 248 с.
42. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.П.Т. Гром'яка, Ю.І. Ковалів, В.І. Шеремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
43. Левицька О. Функціональність контексту у хронопортній моделі роману Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта». *Питання літературознавства*. 2008. Випуск 75. С. 48-53.
44. Хализев В.Е. *Теория литературы: учебник*. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 2004. 405 с.
45. Кубрякова Е.С. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. 245 с.
46. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова. Чернівці: Золоті літаври, 2001. 636 с.

References

1. Slovník inštomovnykh slov / uklad. S.M. Morozov, L.M. Shkaraputa. Kyiv: Naukova dumka, 2000. 680 s.
2. Childs P., Fowler R. *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. London and New York: Routledge, 2006. 254 p.
3. Sukhomlyn V.V. *Rechennia i vyslovlennia iak verbalni odynytis peredachi informatsii ta yinnyi smysl u pismovomu komunikativnomu protsesi*. Naukovyi visnyk Natsionalnogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seria «Filolohichni nauky». 2013. Vyr. 186. (1). S. 73-80.
4. Men' A. *Bibliograficheskii slovar'*. Moskva: Fond imeni Aleksandra Menia, 2002. Tom 3. 527 s.
5. *Suchasna literaturna komparatyvistyka: stratehii i metody*. Antolohiia / za zah red. D. Nalyvaika. Kyiv: Vyd. dim. «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2009. 487 s.
6. Cook G. *Discourse and Literature: the Interplay of Form and Mind*. 2-nd impr. Oxford: OUP, 1995. 283 p.

7. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / układ. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
8. Totskā N.H. Rol kontekstu u rozshrenni funktsionalnykh mozhlyvosti slovospoluchen z obmezhenoiu poiednuvanistiu. Naukovi zapysky. Filolohichni nauky. 2002. Tom. 20. S. 28-32.
9. Doroshenko S.I. Zahalne movoznavstvo: navch. posib. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. 288 s.
10. Iazykoznavstvie. Bolshoi entsiklopedicheski slovar' / gl. red. V.N. Iartseva. 2-e izd. Moskva: Bolshaiia Rossiiskaia entsyklopediia, 1998. 685 s.
11. Dominičan A.I. Vidly kontekstov pri raznykh nauchnykh podkhdodakh. Vestnik TvGU. Seria «Filologii». 2017. № 4. S. 125-131.
12. Selivanova O.O. Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk. Poltava: Dovkilla-K, 2008. 712 s.
13. Rozhkova E.M. Zatekst kak formula proiavlennia deistvitel'nosti v hudozhestvennom tekste. Vestnik KemGU. 2011. № 4 (48). S. 212-216.
14. Akhmanova O.S. Slovar' lingvisticheskikh terminov. 2-oe izd. Moskva: Sovetskaia entsyklopediia, 1969. 608 s.
15. Brutian G.A. O prirode i znachenii konteksta. Izvestiia AN ArmSSR. Obshchestvennye nauki. 1961. № 5. S. 49-62.
16. Karpenko Yu.O. Vstup do movoznavstva: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychi tsestr «Akademiia», 2006. 336 s.
17. Kocherhan M.P. Vstup do movoznavstva: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychi tsestr «Akademiia», 2001. 368 s.
18. Semchynskiy S.V. Zahalne movoznavstvo. Kyiv: Vyscha shkola, 1988. 328 s.
19. Belianin V.P. Psikholingvistika: uchebnyk. Moskva: Flinta: Moskovskii psikhologo-sotsialnyi institut, 2003. 232 s.
20. Psikhologii. Slovar' / pod obshch. red. A.V. Petrovskogo, M.G. Iaroshevskogo. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Politizdat, 1990. 494 s.
21. Shevchenko I.S., Morozova O.I. Problemy typpolohii dyskursu. Dyskurs iak kholnityvno-komunikatyvnyi fenomen. Kharkiv: Konstanta, 2005. S. 21-28.
22. Bezuhla L.R. Verbalizatsiia implitsytnykh smysliv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi: monohrafiia. Kharkiv: KfiNU im. V.N. Karazina, 2007. 332 s.
23. Dubrovskaiia O.G. Kognitivno-kommunikativnye osnovaniia teorii kontexta. Voprosy kognitivnoi lingvistiky. 2011. № 4. S. 14-25.
24. Literaturoznachna entsyklopediia: u dvoih tomah. T.1. / avt.-ukf. Yu.I. Kovaliv. Kyiv: VTS «Akademiia», 2007. 608 s.
25. Meshcheriakov B.G., Zinchenko V.P. Bolshoi psikhologicheskii slovar'. 3-e izd. Moskva: Praim-Evroznak, 2002. 672 s. URL: <http://bcoreanda.com/Downloader/Dictionary/BigPsyh.pdf> (data zvernennia: 23.06.2019).
26. Iatsymirskā M., Drahan N. Mediatekst iak product zhurnalistskoi tvorchoosti (psikholingvistychnyi analiz lohichnogo spryiniattia ta emotsii). Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria «Zhurnalistyka». 2007. Vyp. 30. S. 267-276.
27. Kukharenko V.A. Interpretatsiia tekstu: navchalnyi posibnyk dlia studentiv starshykh kursiv facultetiv anhliskoi movy. Vinnytsia: NOVA KNVHA, 2004. 272 s.
28. Bhatia M.S. Dictionary of Psychology and Allied Sciences. New Delhi: New Age International (P) Limited, 2009. 496 p.
29. Psikhologicheskaiia entsyklopediia. 2-e izd. / pod red. R. Korsini, A. Auerbakha. Sankt-Peterburg: Piter, 2006. 1096 s.
30. Andreeva G.M. Sotsialnaia psikhologii: uchebnyk dlia vysshikh uchebnykh zavedenii. 5-e izd. ispr. i dop. Moskva: Aspekt Press, 2009. 363 s.
31. Nemov R.S. Psikhologicheskii slovar'. Moskva: Gumanitar. izd. tsestr VLADOS, 2007. 560 s.
32. Yurchuk V.V. Sovremennyi slovar po psikhologii. Minsk: Sovremennoe Slovo, 1998. 768 s.
33. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. / za red. M. Zubrytskoi. Lviv: Litopys, 1996. 634 s.
34. Posokhova A. Typpolohiia kontekstu literaturno-khudozhnogo tvoruu. Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchikh navchalnykh zakladakh. 2013. № 27. S. 324-330.
35. Noveishii filosofskii slovar'. Postmodernizm. / gl. nauch. red. i sost. A.A. Gritsanov. Minsk: Sovremennyi literator, 2007. 816 s.
36. Bilous P.V. Vstup do literaturoznavstva. Teoriia literatury. Psikhologii literaturnoi tvorchoosti: lektsii. Zhytomyr: Ruta, 2009. 336 s.
37. Marko V.P. Analiz hudozhnogo tvoruu: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademydav, 2013. 280 s.
38. Slovnyk literaturoznachnykh terminiv / ukf. V.M. Lesyn, O.S. Pulynets. Kyiv: Radianska shkola, 1971. 485 s.
39. Quinn Ed. A Dictionary of Literary and Thematic Terms, Second Edition. New York: Facts on File, 2006. 474 p.
40. Baldick Ch. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. New York: Oxford University Press, 2001. 280 p.
41. Esin A.B. Printsipy i priemy analiza literaturnogo proizvedeniia: uchebnoe posobie. 3-e izd. Moskva: Flinta, Nauka, 2000. 248 s.
42. Literaturoznachnyi slovnyk-dovidnyk / za red. R.T. Hromiaka, Yu.I. Kovaliva, V.I. Teremka. Kyiv: VTS «Akademiia», 2007. 758 s.
43. Levytska O. Funktsionalnist kontekstu u khironotopnii modeli romanu Dzhona Faulza «Zhinka frantsuzkoho leitenanta». Pytannia literaturoznavstva. 2008. Vypusk 75. S. 48-53.
44. Khalizev V.E. Teoriia literatury: uchebnyk, 4-e izd. ispr. i dop. Moskva: Vysshia shkola, 2004. 405 s.
45. Kubriakova E.S. Kratkii slovar' kognitivnykh terminov. Moskva: Filol. f-t MGU im. M.V. Lomonosova, 1997. 245 s.
46. Leksykon zahalnoho ta porivniialnoho literaturoznavstva / za red. A. Volkova. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001. 636 s.

Manko A.M.,

PhD student of Ukrainian literature department, Luhansk Taras Shevchenko National University,
falconfreelife@gmail.com

Ukraine, Starobilsk

THE PROBLEM OF CONTEXT IN THEORETICAL REFLECTION

This article represents the particularities of the concept of context in the humanities, social and formal sciences. The essence of context in such a branch of science as literary criticism is described building on the experience of different sciences in the interpretation of context and its typology based on domestic or foreign research publications. The author also proposes the universal classification model of contexts in literary criticism. They are inside-the-text contexts (which can be clear and associative-complicated) and outside-the-text contexts (which can be explicit and implicit). Inside-the-text contexts include micro-contexts and macro-contexts, left and right contexts, context of functioning and context of creation. Outside-the-text contexts involve historical, sociocultural, autobiographical, psychological, literary contexts, context of realization and receptive context.

Key words: context, interdisciplinary concept, types of contexts, text, literary criticism, linguistics.

УДК 811.111'276'42:796.412

Медведська І.М.,

к. філол. н., доцент кафедри англійської та німецької філології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, i.bilous2015@gmail.com

Україна, м. Полтава

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОТИВАЦІНО-ЗАОХОЧУВАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ДИСКУРСУ ФІТНЕС-ЗАНЯТЬ

Статтю присвячено вивченню мовних засобів реалізації мотиваційно-заохочувальної стратегії англійськомовного дискурсу фітнес-занять. На основі дослідження контекстуальної семантики набору типових лексичних одиниць, характерних для тієї чи іншої комунікативної тактики у межах дискурсу фітнес-занять, із використанням системно-функціонального, стилістичного методів та семантико-синтаксичного аналізу установлюємо текстові імплікації та стійкі конотації конкретних вербальних одиниць, що мають потенціал впливу на адресата дискурсу фітнес-занять. У результаті дослідження виокремлено такі комунікативні тактики: тактику заклик, заохочування, мотивування власним та чужим прикладом, вираження власної життєвої позиції, компліменту, апелювання до мотивів адресата.

Ключові слова: інституційний дискурс, фітнес-дискурс, комунікативна інтенція, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовленнєвий акт.

Постановка проблеми. Враховуючи той факт, що соціальне життя становить певну сітку взаємопов'язаних соціальних практик різного плану, під якими розуміють відносно усталені форми суспільної діяльності [21, с.1], англійськомовний фітнес-дискурс (далі АФД) є самостійним різновидом соціальної практики, що відображає певні мисленнево-мовленнєві особливості мовців та реалізує комунікативні наміри індивідів, спрямовані на задоволення різнопланових нижчих та вищих потреб [8, с.52]. Інакше кажучи, фізіологічний бік людської природи, її біологічні потреби (тілесні чи духовні) мотивують індивіда до необхідності їх реалізації. Форми, в яких об'єктивуються потреби, можуть бути різними. Однією з таких форм є комунікація, у процесі якої виникає новий інститут (фітнес-клуб) і, як наслідок, різновид дискурсу – фітнес-дискурс [1]. Результатом соціальних практик індивіда є новоутворені тексти – усні чи письмові, які є елементами соціальних подій [12, с.21-25; 13, с.12; 14, с.32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовленнєва взаємодія під час занять фітнесом розглядається нами як особливий різновид спортивного спілкування, що має характерні комунікативні, когнітивні та прагматичні параметри, які проявляються у процесі мовленнєвої взаємодії під час занять йогою, пілатесом, стретчингом, аеробікою тощо, і дозволяють розглядати фітнес-дискурс як різновид *спортивного дискурсу* [3; 7; 9; 10], проте значною мірою відмінний від нього та від інших його різновидів [4; 5; 6]. Відзначимо, що спортивний дискурс в гуманітарних дисциплінах вже значною мірою досліджений, однак фітнес-дискурс, як різновид спортивного, українськими та зарубіжними ученими не розглядався взагалі, що робить його **актуальним об'єктом** наукового аналізу.

Комунікативна інтенція, що реалізується під час занять фітнесом, спрямована на досягнення позитивних змін у фізичній формі клієнта та стані його здоров'я; на підвищення його самооцінки, та розвиток упевненості у собі, у своєму зовнішньому вигляді; на покращення

настрою, на фізичну та духовну рекреацію після напруженого робочого дня, на закріплення мотивації у подальшій необхідності заняття фітнесом шляхом інформування та навчання.

Будь-який інституційний дискурс передбачає використання стандартного, ритуалізованого набору стратегічно спрямованих висловлювань, що базуються на основних комунікативних завданнях та цілях, базових потребах і цінностях того чи іншого інституту. ДФЗ не є виключенням. Згідно з методикою нашого дослідження [2], в основу якої для виокремлення стратегій ДФЗ покладемо теорію мовленнєвих актів та теорію мовленнєвих жанрів [11, с.108, 150; 15, с.12-16], ми виокремили такі стратегії ДФЗ: інформативно-навчальну, фатичну, директивну, мотиваційно-заохочувальну, організаційну, оцінну, контролюючу та сугестивну.

Мотиваційно-заохочувальна стратегія та виокремлені у її межах тактики виступають своєрідною сполучливою ланкою у ланцюгу інших стратегій та тактик дискурсу фітнес-занять, оскільки мотивація до заняття фітнесом та підтримання стимулу є запорукою досягнення позитивного результату й забезпечення регулярного відвідування фітнес-клубів. Утримати клієнта, налаштувати його на позитив та успішність по завершенню циклу тренувань є основним, проте водночас нелегким завданням, що постає перед фітнес-інструктором у процесі керування фізичною діяльністю клієнта. Тому **метою** нашого **дослідження** є вивчити мовні засоби реалізації мотиваційно-заохочувальної стратегії у рамках англійськомовного дискурсу фітнес-занять. Відомо, що мовленнєві стратегії об'єктивуються за допомогою комунікативних тактик, тому мовні засоби реалізації мотиваційно-заохочувальної стратегії будемо досліджувати у рамках комунікативних тактик. Серед таких виокремлюємо: тактику заклик, тактику заохочення / підбадьорювання, тактику мотивування власним чи чужим прикладом (досвідом), тактику вираження власної життєвої позиції, тактику компліменту та тактику апелювання до внутрішніх мотивів адресанта.

Виклад основного матеріалу. До вербальних засобів **тактики заклику** відносимо дієслова у наказовому способі, що виражають ідею спонування, вирази на зразок: *come on, come to me; do this work out with me, let us*, які не лише спонукають до дії, але й вербалізують думку спільності, кооперації між інструктором та клієнтом, ніби поділяючи увесь тягар труднощів фізичних вправлень навпіл:

Let's work out! (inviting hand gesture) Join me! Feel great with me! (intonational stress) Come on! I really want you to move (loud pitch, stresses the words "with me", "come on" and "really") [16].

Get off that couch! (stress on the word "coach") Push your way from that computer and move! (stress on the words "computer" and "move") At least take breaks. Good. Exercise breaks [16].

Вербальні засоби тактики заклику набувають більшої сили впливу за рахунок невербальних засобів, а саме – вигуків, жвавого темпу та голосного тембру мовлення, махів рукою, заманюючих жестів тощо.

Іншим ефективним мовним засобом, який реалізується в межах тактики заклику є використання інструктором різноманітних **рифмівок, приказок**, приміром:

If you rest, you'll rust, so keep moving, come on! [17]

If you recline, you'll decline [16].

You got them (muscles) – use them (intonation stress, convincing eye expression, smiling), or you'll lose them [17].

На невербальному рівні у випадку використання рифмівок такого типу, інструктор вдається до просодичних та кінесичних засобів, а саме до інтонаційного наголошення слів (*rest, rust, use, lose*), вигуків. Жести та міміка представлені махом руки, кивком голови, знаком очима.

Змалювання кінцевого результату, переваг фітнес-занять, створення позитивного відношення до фізичної діяльності, опис досягнень у майбутньому реалізується у межах **тактики заохочення / підбадьорювання**, серед мовних засобів якої помітними та часто вживаними є підрядні речення умови (*we'll ... if*), стверджувальні (*you will*) або заперечні (*no more*) речення категоричного змісту з частими повторами основної думки, якісні прикметники у вищому та найвищому ступенях порівняння (*the most positive, better, the best*), слова, що виражають обіцянку та правдоподібність висловлювання (*plausible, promise, guarantee, they do work*), звороти *the more ... the more*, фразеологічні вирази, приміром, *a piece of cake*, повтори фраз *You can do it. I know you can*, що висловлюють віру у здібності та можливості клієнтів і т. і. Наростання тембру мовлення інструктора та впевненість у голосі, стверджувальні махи рукою або вказівним пальцем надають повідомленню ще більшої переконливості. Відзначимо, що тип взаємодії вербального та невербального компонентів (далі НВК), що переважає у межах мотиваційно-заохочувальної тактики, визначається нами як ідентифікаційний, тобто НВК визначають інтенціональну спрямованість синтаксично та семантично ідентичних висловлень. Розглянемо приклади:

We'll burn almost 300 calories (loud pitch), if you stick with it (index finger up, assuring hand movement, eyebrows movement). This is plausible. Exercise is the most positive thing you can do to yourself (smiles, uses interjections "wow", makes more energetic movement). 'Cause you'll feel

better and you will look better and you'll have more energy (stress on the words "positive", "feel better", look better" etc.) [16].

As you cross in front of you I want you to really squeeze the insides of your legs. One of the best ways to target the inner thighs. No more jiggles in there (shakes her head). They'll work, I promise (stresses the words "they'll work") [17].

It's nothing but a piece of cake. Think of how great you are gonna feel once it's over (puts her hands together and does assuring gestures, bends a bit as if to get closer) [19].

Great shoulder rotation – good for the arms, good for the chest. You've got the hang of it. Good. That's great. You can do it. I know you can (smiles, intonation shift, assuring tone) [16].

На глибинному рівні мовні засоби тактики заохочення апелюють до уяви клієнта, тобто викликають образи стрункої та красивої фігури, гарних форм, відчуття надії, впевненості у результаті, який гарантують фітнес-заняття.

Мотивування до активності **власним чи чужим прикладом** (досвідом) також є надзвичайно дієвим способом мовленнєвого впливу на клієнта. Крім того, гарантованим ефектом такої тактики у рамках дискурсу фітнес-занять будуть докори сумління, на зразок, «так роблять усі успішні та відомі люди, а значить я теж повинен робити так». Особливий наголос у цьому випадку робиться на того, хто слугує прикладом (особові займенники *I (fitness instructor), she, we*; загальні та власні іменники *husband, Renée Zellweger, Michelle Rodriguez*):

I make my girls do this (stresses the pronoun "I"). They love it. So get your kids active. They can do it with you. That's what we do. My husband and I (intonational stress) get the kids on weekend, we ride our bike, get our bikes and go somewhere for a treat (She giggles). Anything (stress) to get them active, right? We go round up our friends and go out and play some tennis, go ice skating – anything to the active, recreation activities. It works [17].

I know a lot of people do cardio in the morning (stress on a lot). It helps them to burn more calories, burn more fat and some people do cardio twice a day. I'm not advocating that, but someone like Renée Zellweger (stresses the name), I heard she runs in the morning and jumps the rope at night just to get that extra little burn and to get off some little extra pounds before she is to get on camera [19].

У першому текстовому фрагменті прослідковується кілька мотиваційних ліній: перша – це власний досвід інструктора, друга – фізична активність та розваги: насолода життям та фізична активність ідуть не в розріз, а рука об руку. Її особисті переконання з цього приводу підкріплюються широкою посмішкою, сміхом та запевнюючими кивками голови. У другому текстовому фрагменті інструктор ставить у приклад кінозірку Рене Зельвегер, імплікуючи наступний зміст: сама Рене Зельвегер виконує кардіонавантаження, тому має відмінну форму, а значить фізичні вправи, які виконують клієнти зараз, діють безвідмовно.

Іншим дієвим засобом комунікативного впливу на внутрішню мотивацію клієнтів до активного способу життя є **тактика вираження власної життєвої позиції**:

I don't believe we should be wasting any time in life. So, we're not gonna waste any time in your workouts. The whole idea is that we push it (stress on the word "push"), we get the most out of everything (stress on the phrase). The workouts add to your life, give it everything you got and you are gonna get that much more back out of it (convincing tone) [18].

Представлений вище текстовий фрагмент ілюструє позицію інструктора щодо важливості фізичних вправлень у житті кожної людини. Мовні кліше *I don't believe we should, we're not gonna waste any time, we get the most out of everything* виражають відношення мовця до змісту висловлювання, що базується на власному життєвому досвіді. Авторитетність та успішність адресанта повідомлення, його категоричний та впевнений тон сприяють досягненню основної комунікативної мети висловлювання – пропагування активності й дієвості кожної людини, особливо у напрямку фітнесу.

Тактика компліменту також є дієвим засобом мовленнєвого впливу на мотивацію адресата. Комплімент клієнту про його зовнішній вигляд, про те, що він заслугує кращого у житті, бо він цього вартий, підвищує його самооцінку, зміцнює впевненість у собі, допомагає відчутти певні зміни та перетворення, перехід до нового етапу життя – кращого, успішнішого. Роблячи комплімент, інструктор посміхається, робить стверджувальні кивки головою, використовує окличні речення, що супроводжуються голосним тембром мовлення.

You need this half an hour (clasps her fingers into a fist), you are not being selfish (negation intonation, shakes her head), you're being smart (the exterior edge of the palm is facing the addressee, makes an affirmative movement). Exercise so that you could have energy to spend time with kids, when your husband comes home, energy to travel etc.; and that's what is very important, and energy is also very important because you can accomplish whatever you need or want [16].

Keep that (training). You know why? Because you're worth it! (Looks straight into the eyes of the interlocutor, smiles. Assuring intonation, soft and slow way of talking.) Yes you are. You're a good person. You deserve it. We're gonna get strong together. That's right – healthy and fit [17].

You're looking great! I'm proud of you. W-u-h! (Smiles and nods her head expressing tender emotions. High pitch.) You are getting new shape. Yes you are! [16].

Оскільки основними мотивами, які керують вчинками клієнтів фітнес-клубів, є прагнення вдосконалити форми тіла, покращити стан здоров'я та приємно провести час, то дієвою тактикою виступає **тактика апелювання до мотивів адресата**. Інструктор здійснює мовленнєвий вплив на мотивацію клієнта за рахунок повтору ключових слів, які вербалізують базові цінності ФД. Наприклад, у поданому нижче текстовому фрагменті заняття йогою фізіологічні цінності актуалізуються у мовленні інструктора за допомогою таких словосполучень, як *feels good, wonderful for the spine*; а духовні цінності представлені у дискурсі фітнес-інструктора словосполученнями *improve the quality, improve the confidence, improve self-esteem, put a smile*:

Oh it feels good (pronounces it in a prolonging manner), it's wonderful for the spine! (stresses the word "wonderful") Keeping the back healthy. Remember, the back is our body's lifeline. Oh, this all improves the quality of your life. Yoga is

a wonderful way to feel good about yourself, improve the confidence, your self-esteem, put a smile on your face (calming slow way of relation, low pitch) [16].

Наступний текстовий фрагмент ілюструє апелювання до мотиву клієнта мати гарну фігуру, про що свідчать такі мовні засоби, як *nice and shapely, look great*:

Use (stresses the word) those leg muscles – they burn more calories a lot faster, so that you get nice and shapely guys (smiles) and look great form behind (stresses the phrase) [17].

Оскільки основною метою відвідування фітнес-занять є зменшення ваги, покращення форм тіла та стану здоров'я, то апелюючи до мотивів клієнта, інструктор у такий спосіб зачіпає болючі для кожного питання і викликає в уяві образи красивих та щасливих, струнких та успішних людей – образи, до яких прагне кожен із присутніх на занятті.

Висновки. Отже, мотиваційно-заохочувальна стратегія представлена широким спектром вербальних та невербальних засобів, використання яких на заняттях фітнесом переслідує таку комунікативну ціль, як спонукати клієнтів до активного способу життя, зміцнити як їх мотивацію відвідувати фітнес-клуби так і світоглядні позиції щодо важливості тренувань у житті кожної людини. Результати проведеного дослідження можуть у **перспективі слугувати** для класифікації стратегій і тактик та вивчення засобів їх мовної об'єктивації інших інституційних дискурсів.

Література

1. Білоус І.М. Визначення дискурсу фітнес-класу як одного із видів спортивного дискурсу / І.М. Білоус // Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізації них процесів: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 квіт. 2011 р. – Шернопіл, 2011. – С.17-19.
2. Білоус І.М. Методика дослідження англійськомовного фітнес-дискурсу / І.М. Білоус // Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: зб. наук. праць / за заг. ред. В.В. Жуковської, О.А. Черниш; Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. – Житомир, 2014. – С.14-20.
3. Дубчақ І.Є. Спортивний дискурс в російськомому масмедійному комунікативному просторі: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / І.Є. Дубчақ. – К., 2009. – 21 с.
4. Зильберт А.Б. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории: исследовательские задачи / А.Б. Зильберт // Язык, Сознание. Коммуникация: сб. ст. / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М., 2001. – Вып. 17. – С.103-112.
5. Казеннова О.А. Функционирование фразеологизмов в устном дискурсе (на материале спортивных репортажей): автореф. дис.на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / О.А. Казеннова. – М., 2009. – 24 с.
6. Кудрин С.А. Базовые метафоры спортивного дискурса как текстопорождающие модели: автореф. дис.на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / С.А. Кудрин. – М., 2011. – 22 с.
7. Малышева Е.Т. Русский спортивный дискурс: теория и методология лингвокогнитивного исследования: автореф. дис... д-ра. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Т. Малышева. – Омск, 2011. – 47 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. А.М. Пятлыбаевой. – СПб.: Евразия, 1999. – 352 с.
9. Панкратова О.А. Лингвосомиотические характеристики спортивного дискурса: дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ольга Александровна Панкратова. – Волгоград, 2005. – 228 с.
10. Снятков К.В. Коммуникативно-прагматические характеристики телевизионного спортивного дискурса: дис... канд. филол.

наук; спец. 10.02.01 «Русский язык» / К.В. Снятков. – Череповец, 2009. – 245 с.

11. Austin J.L. *How to do things with words* / J.L. Austin. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 174 p.

12. Fairclough N. *The Dialectics of Discourse* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2001a.doc> (дата звернення 15.06.2012). – Назва з екрана.

13. Kress G. *Linguistic Process in Sociocultural Practice* / G. Kress – Oxford: OUP, 1985. – 101 p.

14. Sacks H. *An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology* // *Studies in social interaction*. – New York: Free Press, 1972. – 31-74.

15. Searle J.R. *Expression and meaning* / J.R. Searle. – London: Cambridge University Press, 1979. – 187 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

16. Denise Austin Lite Workout [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=e0wW-Us2B1Y> (дата звернення: 24.03.2014).

17. Denise Austin Lose Those Last 10 Pounds [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=U0izWMGEiXU>.

18. Jillian Michaels: Banish Fat Boost Metabolism Complete Workout [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=FTT4W8ygJ7w>.

19. Yumi Lee maxcalburn-athletic-cardio [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.savevid.com/video/yumi-maxcalburn-athletic-cardio>.

References

1. Bilous, I.M. (2011). *Vyznachennia dyskursu fitnes-klasu yak odnoho iz vydiv sportyvnoho dyskursu* [The definition of fitness discourse as one of the types of sports discourse]. *Problemy ta perspektivy linvistychnykh doslidzhen v umovakh hlobalizatsii nykhi protsesiv: tezy dop. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, 7–8 kvit. 2011 r. – Problems and perspectives of linguistic research in the conditions of the globalization processes: abstract notes of III International scientific-practical conference April, 7–8, 2011, (pp. 17-19). Ternopil

2. Bilous, I.M. (2014). *Metodyka doslidzhenia anhliskomovnoho fitnes-dyskursu* [The methods of studying of English fitness discourse] V.V. Zhukovska, & O.A. Chernysh (Eds.) *Suchasni filolohichni doslidzhenia ta navchannia inozemnoi movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii: zb. nauk. prats – Contemporary philological research and teaching a foreign language in the context of intercultural communication: collection of scientific papers*, (pp. 14-20). Zhytomyr

3. Dubchak, I.Ye. (2009). *Sportyvnyi dyskurs v rosiiskomu masmediiomu komunikativnomu prostori* [Sports discourse in the Russian mass media communicative context]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv.

4. Zilbert, A.B. (2001). *Sportyvnyi dyskurs: bazove poniatia i kategorii: issledovatel'skie zadachi* [Sports discourse: basic notions and categories: the research tasks]. V.V. Krasnykh, & A.I. Izotov. *Iazyk, Soznanie. Kommunikatsia – Language. Consciousness. Communication*. (Vol. 17), (pp. 103-112). Moskva

5. Kazennova, O.A. (2009). *Funktsionirovanie frazeologizmov v ustnom diskurse (na materiale sportyvnykh reportazhei)* [The functioning of phraseological units in spoken discourse (based on the material of sports commentaries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva

6. Kudrin, S.A. (2011). *Bazovye metafory sportyvnoho dyskursu kak tekstoporozhidaiushchie modeli* [The basic metaphors of sports discourse as text generating models]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva

7. Malysheva, E.G. (2011). *Russkii sportyvnyi dyskurs: teoriia i metodologii lingvokognitivnoho issledovaniia* [Russian sports discourse: theory and methodology of linguocognitive research]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Omsk

8. Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. 2 nd ed. N.Y.: Harper & Row.

9. Pankratova, O.A. (2005). *Lingvosemioticheskie kharakteristiki sportyvnoho dyskursu* [Linguosemiotic characteristics of sports discourse]. *Candidate's thesis*. Volgograd

10. Sniatkov, K.V. (2009). *Kommunikativno-prahmatycheskye kharaktery-styky televizionnoho sportyvnoho dyskursu* [Communicative-pragmatic features of the TV sports discourse]. *Candidate's thesis*. Cherepovets

11. Austin, J.L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.

12. Fairclough, N. *The Dialectics of Discourse*. Retrieved from <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2001a.doc>

13. Kress, G. (1985). *Linguistic Process in Sociocultural Practice*. Oxford: OUP.

14. Sacks, H. (1972). *An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology*. *Studies in social interaction*. (pp. 31-74). New York: Free Press.

15. Searle, J.R. (1979). *Expression and meaning*. London: Cambridge University Press.

The recourses of the illustrative material

16. Denise Austin Lite Workout. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=e0wW-Us2B1Y>.

17. Denise Austin Lose Those Last 10 Pounds. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=U0izWMGEiXU>.

18. Jillian Michaels: Banish Fat Boost Metabolism Complete Workout. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=FTT4W8ygJ7w>.

19. Yumi Lee maxcalburn-athletic-cardio. Retrieved from <http://www.savevid.com/video/yumi-maxcalburn-athletic-cardio>.

Medvedska I.M.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of V. Korolenko Poltava National Pedagogical University, i.bilous2015@gmail.com

Ukraine, Poltava

THE MEANS OF REALIZATION OF THE MOTIVATIONAL-ENCOURAGING STRATEGY OF ENGLISH FITNESS DISCOURSE

The article deals with the language means which realize the motivational-encouraging strategy within the framework of English fitness discourse. Basing on the research of the contextual semantics of the typical language units set, characteristic of a specific communicative tactic of English fitness discourse, as well as using the systemic-functional and stylistic methods along with semantic-syntactical analysis we identified the textual implications and connotations of concrete verbal units, that possess the potential to influence the addressee of English fitness discourse. The research resulted in singling out the following communicative tactics: the tactic of appeal, encouragement, motivation by personal and someone else's example, expression of personal life position, compliment, appeal to the client's motives.

Key words: institutional discourse, fitness discourse, communicative intention, communicative strategy, communicative tactics, speech act.

УДК 821.161.2.09-94 «18/19»

Никифорук Т.М.,

к.філол.н., викладач кафедри суспільних наук та українознавства
Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»,
kuryluk235@ukr.net

Україна, м. Чернівці

ТАЄМНИЦЯ КОХАННЯ І ПЕРША ЛЮБОВ В. СТЕФАНІКА

Мета дослідження – систематизувати наукові доробки Ю. Стефаніка у вивченні взаємин В. Стефаніка та його друзів. Для написання наукової розвідки послугуємося порівняльно-історичним, біографічним, описовим, естетико-функціональним, порівняльно-типологічним методами, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, методом збору, відбору та узагальнення інформаційних даних. Наукова новизна дослідження полягає в презентації взаємин В. Стефаніка та Софії Бачинської крізь призму спостережень Ю. Стефаніка, який відіграв ключову роль у дослідженні творчості українських письменників.

Нам вдалося окреслити сферу особистих і творчих пошуків В. Стефаніка та його друзів через призму потрактувань Ю. Стефаніка. Деталізувати деякі моменти з життя митців слова, а саме: особисті переживання В. Стефаніка з приводу трагічної втрати Софії Бачинської, філософсько-психологічні роздуми В. Стефаніка при виборі нареченої, ставлення В. Стефаніка до освіченості чи неосвіченості жінки того часу. Визначити розвідку Ю. Стефаніка як одне із раритетних джерел при вивченні цієї тематики. Охопити широту зацікавлень Ю. Стефаніка взаєминами В. Стефаніка та Лева Бачинського, Вацлава Морачевського, Софії Бачинської, Ольги Гаморак. Ознайомитись з іншими джерелами щодо вивчення цієї тематики та визначити місце серед них видання Ю. Стефаніка «Перше кохання Василя Стефаніка».

Ключові слова: літературознавець, критик, мемуарист, Василь Стефанік, Лев Бачинський, Вацлав Морачевський, Софія Бачинська, Ольга Гаморак, стаття, розвідка.

Постановка проблеми. На початку 20-х років ХХ століття українське літературознавство наповнилося розвинутими школами й напрямками, але революційні події 1917-го і наступних років внесли несподівані корективи. Прийшов час переглядів, уточнень, колективізацій і ліквідацій, в основу яких клався ідеологічний чинник: висхідні догмати марксистсько-ленінської естетики. Як наслідок, науково-критичне осмислення художньої літератури за 10–15 років перетворилося в одну з найбільш занедбаних галузей української філології. Але радянські історики й теоретики літератури протягом усіх наступних десятиліть утверджувалися в думці, що після революційних переворотів літературознавство на материковій Україні розвивалося тільки по висхідній і насправді науковій основі, бо відкинуло емпірику і безсистемність досліджень у цій галузі дореволюційних (буржуазних, націоналістичних, ліберальних та ін.) вчених і озброїлось справжньою, марксистсько-ленінською ідеологією. Виникла необхідність у створенні і застосуванні методик, що давало змогу українському літературознавству втриматись на рівні науки, а не ідеологічної кон'юктури, як на збільшовиченій материковій Україні.

Новий етап наукового тлумачення літератури в ці роки розпочали також українські емігранти, що опинилися за кордоном по завершенні війни з фашизмом. У 1945–1949 рр. на території Німеччини, Австрії та Канади вони утворили кілька літературних об'єднань, найчисельнішими і найдієвішими серед яких був МУР (Мистецький Український Рух), об'єднання «Слово» в Канаді. Організували видання українських альманахів, журналів, газет, а також провели кілька з'їздів-конференцій, на

яких намагалися окреслити шляхи входження української літератури в європейський контекст і підняти низку теоретичних і методологічних проблем, які б інтенсивніше сприяли цьому входженню.

За твердженнями вчених, в українському літературознавстві ХХ століття найпоказовішими є протистояння історичної (ідеологічної) та філософської (модерної) шкіл. У радянському (східно-українському) літературознавстві перемогла, мовляв, ідеологічна школа, а в зарубіжному (діаспорному) панівні позиції належать філологічній школі, яку найвиразніше презентували свого часу М. Зеров, П. Филипович та Д. Чижевський в «Історії української літератури», виводить українське літературознавство на простори загальносвітових методологій.

Це свідчить про непросте утвердження наукового літературознавства в ХХ столітті не лише на материковій Україні, а й в діаспорі. І саме Ю. Стефанік – член, а згодом – голова об'єднання «Слово» зробив свій внесок у розвиток літературно-критичної думки у підрадянській Україні та в діаспорі. Найбільша частина спадщини Ю. Стефаніка присвячена дослідженню життя і творчості В. Стефаніка, статті: «Дещо про листування В. Стефаніка», «Перше кохання В. Стефаніка», «В. Стефанік (спроба біографії)», «У сторіччя народин В. Стефаніка», «Франко і Стефанік», «Трагедія і тріумф роду Стефаніків», «Стефанік – яким він був насправді», «Герої В. Стефаніка в дійсності», «Нетоптаним шляхом».

Творчість В. Стефаніка – видатного новеліста кінця ХІХ–ХХ століття – визначне явище в історії української літератури. Своїми творами він посідає почесне місце серед видатних новелістів світу. За словами Миколи Ляшка, багато сторінок його новел «... так вражають, що

здається руками Стефаніка водила ніжна і безстрашна рука Тараса Шевченка або В. Стефанік писав ці сторінки з таким почуттям, неначе пише вперше і востаннє» [1, с.7].

Про Василя Стефаніка існує вже досить велика наукова література. Це численні монографії, статті та розвідки як авторів в Україні, так і авторів у діаспорі, в багатьох слов'янських країнах.

Практичного засвоєння творчості В. Стефаніка на уроках української літератури у школі торкається Ірина Букса у посібнику «Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаніка». Посібник виданий з нагоди ювілею – 125-річчя від дня народження видатного письменника і покликається допомогти вчителю на лекції, крім фактичного матеріалу, подано чимало методичних порад, вправ та контрольних запитань. Ірина Букса аналізує критичні матеріали у спробі викрити фальш у оцінці літературної діяльності В. Стефаніка. І тим самим виражає певний спротив у невикористанні у своїх дослідженнях вченими літературно-критичних досягнень Ю. Стефаніка: «Зовсім незрозумілим є те, що О.П. Куц наважився оминати праці рідного сина В. Стефаніка – Ю. Стефаніка, а особливо його велику статтю «Василь Стефанік – спроба біографії», що її було надруковано у першому виданні творів В. Стефаніка за його редакцією під псевдонімом «Юрій Гаморак» (Львів – Краків, 1943), а також у другому виданні цієї книжки (Регенсбург, 1948)» [1, с.28].

Авторка статті у викритті не зовсім правдивих тверджень аргументує свої думки, посилаючись на праці Ю. Стефаніка, підкреслює необхідність переосмислення творчої спадщини В. Стефаніка із використанням розвідок літературознавця і критика, який творив у діаспорі.

Доповненням до праці Ірини Букси може служити «Дорога (Літературний портрет Василя Стефаніка)» Яреми Гояна. У праці йдеться про життєві дороги новеліста світової слави Василя Стефаніка, про людей, які йому зустрічалися і ставали праобразами героїв новел, про маловідомі, але надзвичайно цікаві й промовисті факти з життя письменника.

Мета дослідження. Систематизувати наукові доробки Ю. Стефаніка у вивченні взаємин В. Стефаніка та його друзів. Аналіз статті Ю. Стефаніка «Перше кохання Василя Стефаніка». Статті Юрія Стефаніка тематично наближаються до своєрідних біографічних творів про Василя Стефаніка. Біографізм творів полягає в тому, що автор статей використовує листи Василя Стефаніка, факти з життя і розповіді автора листів.

Виклад основного матеріалу. У статті Ю. Стефаніка «Перше кохання Василя Стефаніка» автору досить добре вдається окреслити цікаву сторону життя автора психологічної новели, ще один вплив і переживання, що, безумовно, стало переломним етапом у житті письменника. Про це Василь Стефанік написав одному із найбільших своїх приятелів Вацлаву Морачевському в травні 1897 року. У листі було вміщено сім «образів». Один із них має дивний зміст. В якому розповідається, як дівчина розчісувала волосся і питала у горіха, чи любить її милий, чи ні. А горіх відповів, що любить, бо якби відповів, що не любить, то всох би. Через те, що за його діями споглядає сонце. Юрій Стефанік так аналізує

цей «образок»: «Ця поезія в прозі, присвячена Вацлаву Морачевському, з мистецького боку не дуже-то цікава, хоча своїми порівняннями, внутрішнім ритмом і певним настроєм вже зраджує руку майбутнього новеліста. Зате цікава вона чим іншим. Це ж бо перший і останній твір Стефаніка, присвячений великому і дивному людському почуванню: любові» [8, с.30].

Вацлав Морачевський, коли отримав цей нарис Василя Стефаніка, здивувався. Адже чи такий нарис міг бути присвячений йому. Тоді Вацлав зрозумів, що той нарис не для нього, але ім'я його є. Вацлав написав: «Здається мені, що я занадто звичайна людина на героя, а занадто сильна на ледащо. Жаль мені горіха, що бідній жінці брехав, і жінки, що йому вірила, і трохи жаль самого себе» [8, с.30].

Згодом В. Стефанік відписав листа і розкрив Вацлаву таїну своїх переживань. В. Стефанік міг відкритися лише Вацлаву Морачевському, напевно, тому, що відчував з його боку підтримку і особливу щирість. Ця таємниця постала своєрідним образом-сповіддю за словами В. Стефаніка: «Давно я сповідався, а за мою найсердечнішу біль так нікому не казав. Написав лиш образок та й Вам дав, бо лиш Вам міг дати» [8, с.31]. З тієї сповіді ми дізнаємося про те, що в школі ще він помітив гарну, біляву, високу панну, яка його покохала. Це було перший раз і він мав велику радість з тієї любові, але панни він не любив, бо вона йому відразу написала листа. Ця пригода могла б швидко згаснути у пам'яті письменника, але якби ж то не була та панна сестрою Лева Бачинського.

Ця історія життя Василя Стефаніка в юності стає своєрідною драмою кохання. Головним героєм тут є автор, а героїнею цієї драми є Євгенія Бачинська, за твердженням самого Юрія Гаморака. Із впевненістю будемо говорити, що для того, щоб розуміти твори В. Стефаніка потрібно читати і слухати передісторію написання в його листах.

І тут Юрій Гаморак знайомить нас зі ще одним приятелем молодості Василя Стефаніка Левом Бачинським, пізніше широко відомим українським діячем. З ним В. Стефанік познайомився у коломийській гімназії, де близько 1888 р., де вони і заприятелювали на ціле життя. Про нього та іншого приятеля В. Стефанік написав у нарисі «Людмила».

Відомо, що В. Стефанік знав Євгенію з дитячих років, часто бавився з нею. Особливо цікавим з цього погляду є листування Лева Бачинського із В. Стефаніком, тому що В. Стефанік щонайменше передає привіт Гені. Коли дівчині виповнився 21 рік, то Лев Бачинський зажадав остаточно висвітлити неясне становище між сестрою і приятелем. І 14 травня 1896 р. В. Стефанік написав довгого листа, але так і не розкрив свого ставлення до Євгенії.

У листі він пише: «Стан між нами такий: Я написав сестрі ще взимі, що я її люблю, бо цього хотіла, але не можу їй сказати, що оженюся з нею» [8, с.32]. Тут спостерігається, що В. Стефанік не готовий до сімейного життя, він заглиблюється у свою особистість так, як він це робить у творах зі своїми героями, і починає шукати причини в собі. В. Стефанік спостерігає за формуванням свого характеру, поведінки. Новеліст переносить свої думки на кілька років вперед і намагається визначити

для себе, як він буде чинити в тій чи іншій ситуації. В. Стефаник вважав, що не вартий руки сестри Л. Бачинського, коли проаналізував і дав оцінку своєму характеру. У листі В. Стефаник вдається до аналізу подружнього життя і це дає нам підстави у цьому випадку вважати, що він був тонким сімейним психологом. Він вважав, що перш за все потрібно пізнати добрі і злі сторони коханої людини, а тоді вже розвивати лише добрі: «Це-бо є перше услів'я щастя в подружжю, знати себе взаємно, злі і добрі сторони, бо тоді можна відповідно до того вкупі поводитися. Знати, напр., що одно з них робить злосним, заздрим, а то і бішеним, аби таких річей не робити, не говорити. Злі прикмети у кожного є, ніхто не є ангел, навіть і люблена» [8, с.33].

Ще однією проблемою у виборі нареченої постає роль освіти. В. Стефаник дуже «скептично» ставився до освіченості галицьких жінок. «Крім кількох, то всі жінки галицькі, що ходять в капелюхах, обраманням собі рівні» [8, с.33]. Вже тоді, очевидно, В. Стефаник був знайомий із своєю майбутньою дружиною Ольгою Гаморак і говорив, що сестра Євгенія і Ольга Гаморак «говорить іншими словами, як сестра, але обі будуть говорити про річ мілко, необразовано» [8, с.33]. В. Стефаник стверджує, що можна бути талановитим, але неосвіченим, як ось, наприклад, Наталія Кобринська.

В. Стефаник говорив, що освічених жінок є мало. Жінка може бути «революціонеркою», але неосвіченою: «Образовані жінки є рідкість, я бачив лиш одну – Окуневську (Морачевську), а читав Ковалевську. Інша річ, чи все лиш образовану жінку можна любити. Я без мотивів кажу, що не все любить образовану; де є вибір між образованою і необразованою, дуже часто вибирається послідню» [8, с.34]. Але, щоб вибрати дружину, відсутність освіченості не може бути перешкодою.

Проблема організації освіти і науки. Для того, щоб навчання було швидким і плідним, постає необхідність систематизації: «Без системи нема науки і образования. Нам може здаватися, що системи науки на університетах дурні, але ми не свідомо чуємо їх користь в образованню. Доки жінок нема на університетах, доти нема межі ними і образованих» [8, с.34].

В. Стефаник хоче зрозуміти свій характер, він управно володіє медичними термінами і в такий спосіб виділяє genus 1, 2, 3 (коліно). Перший genus – фантаст, genus 2 – ідеаліст, genus 3 – «позисталість дідична усіх мужицьких дітий – мовчальність і потайність». Власне такі ціхи у характері підводять В. Стефаника до того, що він невпевнений у своїх прагненнях, він не сміливий. «Я Тобі скажу, що жду Божого змилювання і лиш маю надію наскільки на сестру, наскільки їй не лучиться жених. Лучився – все пропало, може і я. Бо люблю її страшно і чим я непевніший за неї, тим більше люблю. Та помімо таких мук я не відважився їй сказати більше, як лиш люблю» [8, с.35], «Оце я тобі висповідався дочиста» [8, с.35].

Після листа-сповіді Лев Бачинський запросив В. Стефаника у гості до Серафинець, але В. Стефаник не зміг приїхати і Лев Бачинський звинувачував його за кругітство та брак будь-яких почувань до сестри. А також повідомив, що їй трапляється жених, старий віком податковий службовець з Городенки. В. Стефаник обурився ще й тим, що всі рідні прагнули звести їх до купи,

помімо їх волі. Проте В. Стефаник писав про Євгенію до Лева: «Ти знаєш, я Твою сестру люблю. Я її пізнав дитиною і дотепер вона дитина, така дитина, як Гретхен Фавста:

Halb Kiderspiel,
Halb Gott im Herzen
*[Наполовину дитяча гра,
Наполовину Бог у серці. – нім.]*

Це є Твоя сестра. А для мене вона є ранком пречудним, уквітчанним в усі чуда краси. Це є вона для мене» [8, с.36].

Через деякий час Євгенія відмовилася вийти заміж за нелюба, простудилася, захворіла на запалення легенів, сухоти і 5 грудня 1897 р. вона померла.

Насправді письменник досить трагічно пережив смерть молодої дівчини. І написав два листи. Один до Ольги Гаморак, а інший до Вацлава Морачевського.

У листі до Ольги Гаморак В. Стефаник порівнює Євгенію з царівною, що буде лежати під перлами, а проміння сонця буде освітлювати їх. Він пише, що пішки біг до Серафинець, адже то колись була його любов, а тепер згасла. В. Стефаник відчуває свою вину у смерті цієї дівчини і каже, що це відносно не вирішене для нього не розв'язане питання особисто, все життя буде хвилювати і виводити з рівноваги внутрішній стан його душі, чи Євгенія померла з любові, чи на сухоти. Для нього не є байдужим, що будуть говорити про це люди.

З листа, якого написав В. Стефаник до Вацлава Морачевського, розуміємо, що постать Євгенії для нього була надзвичайно дорогою. Його тривожить думка, що завтра її біленьке тіло, яке колись червонілося, рум'янілося, буде присипане важкою, гіркою землею. В. Стефаник дав обіцянку, що все життя зберігатиме цю клепсидру. І Юрій Стефаник підтверджує, що В. Стефаник зберігав її і переховував ціле життя у своєму письменницькому столі.

Юрій Стефаник робить спробу розцінити ситуацію і з'ясувати, хто винен у смерті Євгенії, і стверджує, що швидше всього обставини, що з «фаталістичною неминучістю штовхали її до трагічного кінця». Юрій Стефаник робить припущення, що якби вони і одружилися, то Євгенія померла би щасливою дружиною. Проте приязнь між Левом і Василем витримала такий поворот у їхній долі, цей важкий удар, та «залишилася назавжди міцна і непорушна» [8, с.39].

Василь Стефаник відводить особливе значення Євгенії Бачинській у своєму житті, він називає її білою любов'ю, тобто чистою і незайманою. І на питання одного із синів, що таке «біла любов», Василь Стефаник скреслив і дрижачою рукою зверху написав: «Євгенія Бачинська – моя перша любов» [8, с.39].

Висновки. Отже, Ю. Стефаник розгорнув перед нами сторінку життя В. Стефаника. Світ переживань і почуттів славного новеліста. Насправді, сьогодні досить складно говорити про любовні стосунки Василя Стефаника із Євгенією Бачинською, бо, можливо, йому і самому важко було розібратися у своїх почуттях, а також потрібно пам'ятати про те, що існує людина в собі, тобто людина внутрішня, і людина для інших – людина зовнішня, і дуже часто людина внутрішня не може відкритися і гармонізувати із людиною зовнішньою, та

іноді з тією людиною внутрішньою бувають ситуації, коли йде своєрідне її віддзеркалення і це призводить до вияву отих внутрішніх рис, що дають нам підстави стверджувати, що людина є чесною сама із собою і з тими, хто її оточує.

Література

1. Букса І. *Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника: Монографія*. – К.: Смолоскуп, 1996. – 128 с.
2. Гоян Я.П. *Дорога: Літ. портрет Василя Стефаника*. – К.: Веселка, 2003. – 70 с.
3. Кліновий Юрій. *Моїм синам. Моїм приятелям: статті та есеї (To my sons, and to my friends: articles and essays)*. – Торонто, 1981. – 533 с.
4. Погребенник Ф.П. «Моїм синам, моїм приятелям» Юрія Стефаника // *З Україною в серці: Нариси дослідження про творчість письменників-прикарпатців у діаспорі*. – К., 1995. – С.33-36.
5. Попадюк М. *Імена*. – Снятин: Фірма «ПрутПринт», 1999. – 128 с.
6. Попадюк М. *Молодший зі Стефаників // Голос Покуття*. – 2009. – 24-30 липня. – С.7.
7. Попадюк М. *Перевесло: Вибране*. – Снятин: ПрутПринт, 2007. – С.236-368 с.
8. Стефаник Ю.В. *Роздуми про батька. Статті про В. Стефаника. Листи в Україну / Упоряд., вступ. ст. Ф. Погребенника*. – К.: Криниця, 1999. – 223 с.
9. Стефаник В.С. *Вибране / Упорядкув., підгот. текстів, приміт. і словник В. Лесина та Ф. Погребенника; Авт. вступ. статті В.М. Лесин*. – Ужгород: Карпати, 1979. – 392 с.
10. Стефаник В.С. *Повне зібрання творів: В 3 т. – III. 1-3*. – К., 1949-1954.
11. Стефаник В.С. *Повне зібрання творів: У 3 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – III. 3. – 328 с.*

12. Стефаник Ю.В. *Моїм синам, моїм приятелям // Покуття*. – 1996. – № 1. – С.138-140.

References

1. Buksa I. *Tvorchist ta slovnyk malozrozumlykhi sliv Vasylia Stefanyka: Monografia*. – K.: Smoloskyp, 1996. – 128 s.
2. Hoian Ya.P. *Doroha: Lit. portret Vasylia Stefanyka*. – K.: Veselka, 2003. – 70 s.
3. Klynovyi Yurii. *Moim synam. Moim pryiateliam: statti ta esei (To my sons, and to my friends: articles and essays)*. – Toronto, 1981. – 533 s.
4. Pohrebennyk F.P. «Moim synam, moim pryiateliam» Yurii Stefanyka // *Z Ukrainoiu v sertsii: Narysy doslidzhennia pro tvorchist pyshennykiv-prykarpattsiu u diaspori*. – K., 1995. – S. 33-36.
5. Popadiuk M. *Imena*. – Sniatyn: Firma «PruhPrunt», 1999. – 128 s.
6. Popadiuk M. *Molodshyi zi Stefanykiv // Holos Pokuttia*. – 2009. – 24-30 lyupnia. – S. 7.
7. Popadiuk M. *Pereveslo: Vybrane*. – Sniatyn: PruhPrunt, 2007. – S. 236-368 s.
8. Stefanyk Yu.V. *Rozdumy pro batka. Statii pro V. Stefanyka. Lysty v Ukrainu / Uporiad., vstup. st. F. Pohrebennyka*. – K.: Krynytsia, 1999. – 223 s.
9. Stefanyk V.S. *Vybrane / Uporiadkuv., pidhot. tekstiv, prymit. i slovnyk V. Lesyna ta F. Pohrebennyka; Avt. vstup. statii V.M. Lesyn*. – Uzhhorod: Karpaty, 1979. – 392 s.
10. Stefanyk V.S. *Povne zibrannia tvoriv: V 3 t. – T. 1-3*. – K., 1949-1954.
11. Stefanyk V.S. *Povne zibrannia tvoriv: U 3 t. – K.: Vyd-vo AN URSR, 1953. – T. 3. – 328 s.*
12. Stefanyk Yu.V. *Moim synam, moim pryiateliam // Pokuttia*. – 1996. – № 1. – S. 138-140.

Nykyforuk T.M.,

Candidate of Philological Sciences, a teacher of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,

kuryluk235@ukr.net,

Ukraine, Chernivtsi

THE MYSTERY OF LOVE AND THE FIRST LOVE OF V. STEFANYK

The purpose of the study is to determine the place of the scientific work of Y. Stefanyk in studying the relations between V. Stefanyk and his friends. Research methods. For the writing of scientific research we use comparative-historical, biographical, descriptive, aesthetic-functional, comparative-typological methods, analysis and synthesis, induction and deduction, the method of collecting, selecting and generalizing information data. The scientific novelty of the research is to present the relationship between V. Stefanyk and his friends through the prism of Y. Stefanyk's observations who played a key role in the study of the creativity of Ukrainian writers.

Conclusions. We succeeded in outlining the scope of personal and creative searches of V. Stefanyk and through the prism of Y. Stefanyk's interpretations, we also thoroughly analyzed some aspects from the life of the artists of the word.: the personal experiences of V. Stefanyk about the tragic loss of Sofia Bachynsky, the philosophical and psychological reflections of V. Stefanyk when choosing a bride, the attitude of V. Stefanyk to the education or ignorance of a woman of that time. We determined the exploration of Y. Stefanyk as one of the rare sources in studying this subject, the breadth of interests of Y. Stefanyk with the relations of V. Stefanyk and Leo Bachinsky, Vaclav Mrachevsky, Sofia Bachinsky, Olga Gamorak. We also examined other sources for studying this topic and determined the place among them by Y. Stefanyk «The first love of Vasily Stefanyk».

Key words: *literary critic, memoirist, V. Stefanyk, article, scientific research, Leo Bachinsky, Vaclav Mrachevsky, Sofia Bachinsky, Olga Gamorak.*

УДК 821.111+821.161.1]-1.09

Савченко З.В.,

к.філол.н., доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, zoza2107@ukr.net

Україна, м. Суми

ПОЕТИЧНЕ НОВАТОРСТВО ВОЛТА ВІТМЕНА ТА ВОЛОДИМИРА МАЯКОВСЬКОГО: ДО ПИТАННЯ ТРАНСЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

У статті досліджується питання транслітературних американо-російських зв'язків на матеріалі поетичного доробку В. Вітмена та В. Маяковського. Представлений порівняльний аналіз дозволяє стверджувати, що художня філософія американського романтика-реформатора імпувала російському футуристу і навіть частково вплинула на формування його індивідуального стилю. Однак обидва поети стали яскравими й самобутніми виразниками різних культурно-історичних епох. Типологічна спорідненість творчості двох митців виявилась у тому, що кожен з них ставив перед собою завдання відобразити динаміку стрімких соціальних змін, використовуючи новаторські художні прийоми. Обидва реалізували творчі задуми нетрадиційно й оригінально, ламаючи існуючі канони віршування. У підсумку поетичний доробок В. Вітмена та В. Маяковського став відображенням їх світоглядних позицій та потужним засобом відстоювання характерної для їх творчості ідеї гуманізму.

Ключові слова: поетична філософія, принципи віршування, новаторство, нетрадиційна поетика.

Постановка проблеми. Художня література у своїх кращих зразках завжди була тісно пов'язана з дійсністю, відображала процес формування суспільної свідомості, демонструвала письменницький погляд на політику й мораль, соціальні протиріччя та людську природу, що в підсумку зумовлювало динаміку літературного розвитку. Кожен культурно-історичний період вимагав нових підходів до художньої інтерпретації реалій життя, формуючи творчу манеру письменників-презентантів своєї доби. Доволі часто змодельовані майстрами слова художні світи виявлялись глибоко суб'єктивними, однак іноді їх порівняння дозволяло простежити наявність тісного зв'язку між образним сприйняттям дійсності відмінними у своєму творчому самовираженні митцями. Саме в такому контексті особливий дослідницький інтерес викликає поетичний доробок американського романтика Волта Вітмена та російського футуриста Володимира Маяковського.

В. Вітмен увійшов у літературу США як народний поет-новатор, що заклав основи важливих традицій сучасного віршування. Його творчість вражає самобутністю, яскраво вираженим національним колоритом і в той же час нестримним прагненням модернізувати усталені поетичні канони. Саме цей симбіоз став об'єктом численних літературознавчих розвідок, у яких одноставно наголошувалося, що з приходом в американську літературу В. Вітмена вона заграла новими барвами, наповнилася духом свободи й глибокою філософічністю. Не менш вагомою, але вже в межах російської літератури, бачиться й поезія В. Маяковського. Власні думки і почуття відомий епатажний футурист висловлював украй нестандартно, використовуючи сміливі образи, ламаючи стереотипи ритмічної організації віршованих творів. Своєю оригінальною експресивністю В. Маяковський зажив слави поета-трибуна, що в підсумку дозволило говорити про унікальність його впливу на читацький загал.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства творчість двох представників віддалених у

просторі і часі національних літератур, попри дослідницьку активність науковців, продовжує відкривати нові грані, вимагає більш глибокого осмислення на рівні транслітературних зв'язків, що у свою чергу зумовлює актуальність нашої статті. **Метою** запропонованої розвідки є виявлення новаторських тенденцій у поетичному доробку В. Вітмена та В. Маяковського задля встановлення типології спорідненості їх особливого художнього світу.

Виклад основного матеріалу. Складний і суперечливий у мистецькому самовираженні В. Вітмен претендував на звання американського творця епічної поезії, в якій би йшлося, за його власним зізнанням, про єдину, неподільну, величну демократичну націю. У зв'язку з цим цілком зрозумілим вважаємо бажання письменника в непростий для США період стрімкої розбудови державності створювати віршовані рядки, націлені на відстоювання вже дещо zdeформованої американської демократії. Як наслідок, його єдина, але надивовижу ємна книга «Листя трави» започаткувала своєрідну поетичну революцію в американській літературі XIX століття, оскільки засвідчила народження неординарного молодого національного голосу, співзвучного найсмільчивішим сподіванням амбітного народу.

В. Вітмен вимагав, аби слово в літературі демократичної країни йшло з ланів, фабрик, вулиць, базарів, тобто з самого виру життя. Його поетичні рядки присвячувались у першу чергу людям праці – звідси систематичне використання назв ремісничих знарядь і процесів, оспівування людей, котрі сумлінно виконують свої щоденні обов'язки (наприклад: «*О радость машиниста! вести паровоз! / Слышатъ шипение пара, радостный крик паровоза, / его свист его хохот!*») [6]; «*О радость пожарного! / Я слышу тревогу в ночи, / Я слышу набат и крики!...*» [6]). На той час світоглядний ідеал поета і громадянина вже повністю сформувався: основою його творчості стала впевненість у могутності й непереможності людського духу. В. Вітмен, як і його попередники-

трансценденталісти, вірив в особливе призначення людини, у свободу особистості і всесвітнє братерство, тому лейтмотивом збірки «Листя трави» стали слова:

Слышу – поет Америка,
Разные песни я слышу,
Поют рабочие,

Каждый поет свою громкую и радостную песню [6].

При цьому митець не уникав характерного для романтичної естетики ідеалізму. У поєднанні абстрактної лексики та предметних назв на рівні поетичного словника В. Вітмена простежувалась антиномія «душа-тіло». Автор книги досить широко використовував поняття «життя», «Бог», «дух», «матерія», «свобода», «демократія», «любов» тощо, поряд з цим активно інтерпретував категорії, запозичені з філософського арсеналу трансценденталістів, а іноді навіть містиків, аби в підсумку висловити власне бачення основ людського буття (наприклад: «Ты, кажется, хотел увидеть душу? / Так посмотри на себя, на выражение лица своего; / посмотри на людей, на предметы, на зверей, / на деревья и бегущие реки, на скалы и побережья. / Все проникнуто радостной духовностью и постепенно излучает ее» [6]).

З-поміж новаторських прийомів В. Вітмена можемо виокремити послідовне використання верлібру, збагачення поетичної строфи довгими словесними періодами, ритмами й інтонаціями сучасної авторів мови. Зазначимо, що подібні видозміни в системі віршування не сприймаються лише як формальний експеримент. На наш погляд, це була досить вдала спроба зробити поетичне мовлення суголосним часові, тому стрімкому ритму, в якому перебувала американська дійсність. Апелюючи до широкої аудиторії, поет майстерно використовував прийоми ораторського мистецтва, зокрема питальні й окличні конструкції, численні повтори. Авторські уявлення про грандіозність зображуваного часто передавалися з допомогою каталогізації подій, предметів, явищ. Вважаємо, що такий підхід сприяв увиразненню наочності поетичного світу В. Вітмена: на відміну від попередників він співав гімн не абстрактній красі й ідеалізованій гармонії, а американській дійсності в її конкретних проявах. Поет славив міста, ріки, поля, прерії, піонерів-першопроходців і звичайних трударів, фіксував динаміку розвитку країни, а головне, звеличував демократію. Власні творчі завдання митець формулював так: «Кто бы ты ни был, к тебе я взываю! / Дочь страны моей, ждала ли ты своего поэта? / Поэта, чьи уста отверзнуты, а перст указывает / На мужчин и женщин этих Штатов, / Поэта, чьи возвышенные слова обращены к Демократии, / К земле, крепко спянной и плодоносной!.. / ... Погляди – пароходы плывут через мои поэмы, / Погляди – иммигранты прибывают и сходят на берег, / Погляди – вон вигвам, вон тропа и охотничья хижина, / вон плоскодонка, вон кукурузное поле, вон вырубка, вон простая изгородь и деревушка в глухом лесу, / Погляди – по одну сторону моих поэм Западное побережье, / а по другую – Восточное, но, словно на побережьях, / в моих поэмах приливает и отликает море...» [6].

Досить часто у творах В. Вітмена відсутній сюжет – його замінює техніка монтажу образів, видінь, монологів, що виникли під впливом випадкових вражень. Поетичні рядки розгортаються не за логічним, а за асоціативним

принципом: у них відсутня рима й чітко виражений ритм, речення зазвичай нагадують стрімкий потік. Для досягнення головної мети – викликати в душі читача піднесений настрій, усвідомлення переваги духу над світом речей, відчуття радості від спілкування зі світом – митець майстерно фіксує зорові картини й звукові ефекти. Він здатен знаходити прекрасне в буденності, а отже у відповідності до власної естетичної концепції перетворює реальне на ідеальне (наприклад: «Я слышу бравадное пение птиц, / шорох пшеницы растущей, / Разговор огонька, треск дров, что варят мне блюдо, / Я слышу любимый мой звук, звук человеческого голоса, / Слышу звуки, хлынут вместе, объединенные, слитые или друг за другом, / Звуки города и звуки за городом, звуки дня и ночи, / Болтливость юношей с теми, кому они нравятся. / Громкий хохот рабочего люда за столом, / Ярость разорванной дружбы, больного тихий лепет ...» [6]: «Ранние незабудки становились частью малыша, / И трава, и красивая герань, и клевер, / и маленькие колибри, и мартовские ягнята, и поросята с розовыми грудками, / кобыла с жеребятами, смеющиеся толпы во дворах, / люди у скользкого входа в пруд, / любопытные рыбки среди темно-зеленых камней, / и водяные мельницы с тяжелыми стальными верхушками, / все становилось частью этого малыша...» [6]).

Загалом можемо відзначити, що головним творчим завданням для американського поета-новатора стало відкриття принципово нових аспектів у розумінні людського буття. Хоча в центрі авторської уваги й перебувала сучасна йому особистість («Себя я воспеваю – простую, отдельную Личность ... / Современного Человека я воспеваю» [6]), господар свого життя («Стою невозмутимый, чувствую себя свободно среди природы, / Хозяин всего, уверен среди неразумных созданий» [6]), однако усвідомити свою істинну сутність вона могла лише за умови повсякчасного самовдосконалення і гармонізації зі Всесвітом.

Сьогодні дуже рідко згадується той факт, що за життя В. Вітмен намагався проторувати книзі «Листя трави» шлях до Росії. Про це, зокрема, свідчить документ під назвою «Лист до росіянина», що іноді публікується в сучасних російськомовних виданнях збірки: «Россия и Америка, такие далекие и такие несхожие с первого взгляда – так различны социальные и политические условия нашего быта, такая разница в путях нашего нравственного и материального развития за последние сто лет, – все же в некоторых чертах, в самых главных, наши страны так схожи. И у вас и у нас – разнообразие племен и наречий, которому во что бы то ни стало предстоит спаяться в единый союз; не сокрушенное веками сознание, что у наших народов у каждого есть своя историческая, священная миссия, свойственная вам и нам; пылкая склонность к героической дружбе, вошедшая в народные нравы, нигде не проявляется с такой силой, как у вас и у нас; огромные просторы земли, широко раздвинутые границы, бесформенность и хаотичность многих явлений жизни, все еще не осуществленных до конца и представляющих собою, по общему убеждению, залог неизмеримо более великого будущего; кроме того, и у вас и у нас есть свое независимое руководящее положение в мире, которое вы и мы всячески стремимся удержать и за которое, в случае надобности, готовы

пойти в бой против всего света; бессмертные стремления, живущие в глубине обоих великих народов, такие страстные, такие загадочные, такие бездонные, – все это присуще в равной мере и нам, американцам, и вам, русским» [3]. Перші реакції на бажання американського поета привернути увагу російської критики та читачів були досить стриманими. І лише в період формування авангардистської літератури його творчість найбільш гідно оцінили схильні до художніх експериментів футуристи. Хоча у своїх маніфестах представники цієї течії прямо не називали себе «вітменістами», усе ж деякі їх ранні твори несуть помітний відбиток поетики американського попередника. Аудиторія футуристів була більш демократичною порівняно з прихильниками інших модерністських шкіл. Їх літературна діяльність головним чином орієнтувалась на людину вулиці, а В. Вітмен першим у світовій поезії проголосив таку естетичну лінію принциповою.

З-поміж послідовних поціновувачів доробку американського поета-новатора особливо хочемо відзначити В. Маяковського. Свого часу його позицію влучно прокоментував К. Чуковський: «Ему в то время imponировала роль Уитмана в истории всемирной поэзии как разрушителя старозаветных литературных традиций, проклинаемого «многоголовой вошью» мещанства. В то время Маяковский и сам совершал одну из величайших революций в литературе своего поколения, и Уолт Уитман был дорог ему как предтеча» [7]. Аналізуючи ситуацію більш докладно, критик наголошував, що в період літературного становлення В. Маяковський ніби «міряв на себе» біографію попередника, суб'єктивно відчувачи при цьому більшу мужність і сміливість. Російський поет навіть іноді дорікав В. Вітмену за те, «что тот был недостаточно верен себе в своей борьбе за революционные формы искусства и делал слишком большие уступки врагам» [7].

Звичайно ж, з цілого ряду причин ми не можемо вважати В. Маяковського безпосереднім наслідувачем американського колеги (за винятком хіба що поодиноких випадків співзвучності рядків «Пісні про себе» та «Хмарини в штанах» або стилістики поеми «Людина»). Та все ж ми схильні погодитися з думкою тих науковців, котрі вбачають вплив бунтарського духу вітменівської творчості на формування самобутнього стилю поета-футуриста.

Зокрема, на наше переконання, джерелом новаторської поезії В. Маяковського теж було щире бажання брати безпосередню участь в оновленні життя і мистецтва в ім'я створення принципово іншого культурно-історичного дискурсу. У російську літературу ХХ століття він увійшов як трибун революції. Виступивши проти буржуазного ладу, поет мріяв про ідеальне суспільство гармонії в людських стосунках; світу брехні, насильства, меркантильних інтересів він протиставляв справжню людську свободу. Ліричний герой більшості поезій В. Маяковського, як свого часу і вітменівський, теж створювався на основі авторського життєвого досвіду, був виразником його почуттів і сподівань. Поет мріяв, аби його голос почули мільйони сучасників, про що свідчать такі рядки: «Я хочу быть понят мойей страной, / а не буду понят, – что ж, / по родной стране пройду стороной, / как проходит косой дождь!» [2].

Рання творчість В. Маяковського була насичена гуманізмом, спорідненим з вітменівським: поет-футурист славив особистість, котра «сердце флагом поднимала», проголошував себе захисником усіх скривджених і знедолених. Щоправда соціальна сутність його гуманізму не завжди мала чітке вираження й часто замінювалась загальнолюдською. Тому поряд з рядками на зразок «Выше вздымайте, фонарные столбы, окровавленные туши лабазников» у В. Маяковського звучать і інші мотиви, наприклад: «Но мне – люди, и те, что обидели – вы мне всего дороже и ближе», або ж: «Я бы всех в любви моей выкупал, да в дома обнесен океан ее!» [2].

Також актуальною для поетичного доробку митця стала тема протиставлення духовно багатій вільної особистості та юрби. Він був послідовним в емоційному висловлюванні відчайдушного неприйняття міщанської психології, свідченням чому стали, зокрема, поезії «Нате!» і «Вам!». У цих творах автор вдається до використання згрубілої лексики, робить різкі випадки на адресу апологетів споживацького способу існування, а його характеристика «господарів життя» часом є доволі цинічною: «Вот вы, мужчина, у вас в усах капуста где-то недокушанных, недоеденных щей; / вот вы, женщина, на вас белила густо, вы смотрите устрицей из раковин вещей» [2]. Подібна позиція, на наш погляд, стала яскравим проявом авторського максималізму і водночас одним зі способів декларування власних ціннісних пріоритетів. Вочевидь герой поезій В. Маяковського демонструє дві іпостасі: з одного боку, він – епатажний бунтар, щиро переконаний у своєму праві виступати від імені народу, особистість, яка сміливо кинула виклик недосконалому суспільству, а з іншого – людина, котра болісно реагує на тих, хто не бажає помічати навколишню красу, кого поглинула сіра буденність. Цей герой з сумом усвідомлює, що найближчим часом міщанська самовдоволена більшість перетвориться на загрозливу силу, на «стоглавую вошь», котра «ощетинит ножки» і «в калошах и без калош» безцеремонно розтопче «бабочку поэтиного сердца» [2].

У цілому індивідуальний стиль В. Маяковського характеризували підкреслена експресивність і підвищена метафоричність, що свідчить на користь його типологічної близькості до художньої манери В. Вітмена. Вірші російського митця часто будувались як одна велика розгорнута метафора; таку ж функцію виконували й гіперболи, значно збільшуючи ознаки зображуваного і тим самим посилюючи емоційне враження від нього. Поет вважав продуктивним використання «ламаного» синтаксису, протиставляючи його впорядкованій, логічно вмотивованій побудові речень. Він увів у російську літературу безпрецедентно велику кількість авторських неологізмів, демократизував поетичну мову як на лексичному, так і на інтонаційному рівнях, відповідно до футуристичних принципів розробив новий графічний малюнок вірша – знамениту «драбинку», що виносить слова і їх групи в окремі рядки, посилюючи їх смислове навантаження. Нерідко поет вдавався до звукопису, що дозволяло не тільки «побачити», а й «почути» об'єкт художнього зображення.

Так само, як і В. Вітмен, В. Маяковський використовував прийом своєрідною каталогізації, оспівуючи людей робітничих професій: «Прачная. Прачки. Много

и мокро. / Радоваться, что ли, на мыльные пузыри? / Смотрите, исчезает стоногий окорок! / Кто это? Дочери неба и зари? / Булочная. Булочник. Булки вытек. / Что булочник? Мукой измусоленный ноль. / У вдруг булок загибаются грифы скрипок. / Он играет. Все в него влюблено. / Сапожная. Сапожник. Прохвост и нищий. / Надо на сапоги какие-то головки. / Взглянул – и в арфы распускаются голенища. / Он в короне. Он принц. Веселый и ловкий» [2]. Поезія російського митця наскрізь пронизана урбаністично-індустріальним пафосом: образ багатотисячного сучасного міста з його жвакими вулицями, площами, автомобільними клаксонами він протиставляє картина́м природи, інтерпретуючи останні як щось безнадійно мертве. Неординарний майстер слова готовий розцілювати «умную морду трамвая», залюбки співає оду міському ліхтарю, тоді як, наприклад, місяць у нього кволий, нікому не потрібний. У цьому виявляється як близькість, так і відмінність світоглядних позицій В. Вітмена і В. Маяковського. Обидва поети були урбаністами, але в той час як американський романтик поряд з оспівуванням міста одухотворював природу, розчинявся в безмежному Всесвіті, російський футурист визнавав виключно впевнений поступ прогресу.

Висновки. Загалом у контексті нашого дослідження хочемо відзначити очевидну співзвучність художніх нововведень В. Маяковського і В. Вітмена. Обидва митці ставили перед собою схожі цілі – створити поетичні рядки, максимально зорієнтовані на відображення динамічної дійсності, атмосфери стрімких соціальних змін. Обидва здійснювали задумане вельми оригінально, ламаючи існуючі канони віршування, так як були переконані, що нове слово в літературі можна сказати тільки по-новому. І американський, і російський поети кардинально видозмінили віршовану форму, створили свій особливий ритм і риму, ввели в поезію нові теми й мотиви, виявляли схильність до розлогих описів і творення авторських неологізмів. Кожен з поетів був максимально присутнім у своїх творах, художньо втілюючи власну світоглядну концепцію; кожен відстоював ідеї гуманізму задля відродження тих ціннісних пріоритетів, котрі мали

забезпечити гармонійне особистісне зростання і вдосконалення кожної людини. Саме в цій площині, на наше глибоке переконання, у підсумку й здійснювався траслітературний зв'язок американської й російської поезії.

Література

1. Денисова И. Революция – любовь. Новаторские принципы послеоктябрьской лирики Маяковского / И. Денисова. – М.: Наука, 1989. – 345 с.
2. Маяковский В. Стихи [Электронный ресурс] / В. Маяковский. – URL: <http://rupoem.ru>
3. Новиков В. Уолт Уитмен в «новом, свежем мире» (об одном парадоксе диалога культур [Электронный ресурс] / Владимир Новиков. – URL: <http://ecsocman.hse.ru>
4. Павлычко С. Философская поэзия американского романтизма: Эмерсон, Уитмен, Дикинсон / С. Павлычко. – К.: Наукова думка, 1988. – 227 с.
5. Тренин В. В мастерской стиха Маяковского / В. Тренин. – М.: Просвещение, 1991. – 215 с.
6. Уитмен У. Стихи и поэмы [Электронный ресурс] / Уолт Уитмен. – URL: <https://www.stihi.ru>
7. Чуковский К, Маяковский и Уитман [Электронный ресурс] / Корней Чуковский. – URL: <http://www.chukfamily.ru>

References

1. Denisova I. Revolyuciya – lyubov. Novatorskie principy posleoktyabrskoj liriki Mayakovskogo / I. Denisova. – M.: Nauka, 1989. – 345 s.
2. Mayakovskij V. Stihi [Elektronnyj resurs] / V. Mayakovskij. – URL: <http://rupoem.ru>
3. Novikov V. Volt Vitmen v «novom, svezhem mire» (ob odnom paradokse dialoga kultur [Elektronnyj resurs] / Vladimir Novikov. – URL: <http://ecsocman.hse.ru>
4. Pavlychko S. Filosofskaya poeziya amerikanskogo romantizma: Emerson, Vitmen, Dikinson / S. Pavlychko. – K.: Naukova dumka, 1988. – 227 s.
5. Trenin V. V masterskoj stihia Mayakovskogo / V. Trenin. – M.: Prosveshenie, 1991. – 215 s.
6. Vitmen U. Stihi i poemy [Elektronnyj resurs] / Volt Vitmen. – URL: <https://www.stihi.ru>
7. Chukovskij K, Mayakovskij i Vitmen [Elektronnyj resurs] / Kornej Chukovskij. – URL: <http://www.chukfamily.ru>

Savchenko Z.V.,

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Russian Language, Foreign Literature and Methods of Teaching at Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, zoya2107@ukr.net

Ukraine, Sumy

POETIC INNOVATION OF WALT WHITMAN AND VLADIMIR MAYAKOVSKY: TO THE QUESTION OF TRANSLITERATIVE COMMUNICATIONS

The question of transliterative US-Russian relations on the material of the poetry of Walt Whitman and Vladimir Mayakovsky are investigated in this article.

The presented comparative analysis allows to confirm, that the artistic philosophy of the American romantic reformer impressed the Russian futurist, and even partly influenced the formation of his individual style. However, both poets became bright and original speakers of different cultural and historical eras. The typological affinity of the two artists' work was that each set out to reflect the dynamics of rapid social change, using innovative artistic techniques. Both realized creative ideas in an unconventional and original way, breaking the existing canons of verse. As a result, the poetry of W. Whitman and V. Mayakovsky became a reflection of their worldviews and a powerful means of upholding the idea of humanism that characterizes their work.

Key words: poetic philosophy, principles of verse, innovation, unconventional poetics.

УДК 821.161.1

Черный И.В.,

д.филол.н., проф., заведующий кафедры украиноведения Харьковского национального университета внутренних дел, kafukrain@gmail.com

Украина, г. Харьков

ИНТЕРМЕДИАЛЬНОСТЬ В ПОВЕСТИ ЛАДЫ ЛУЗИНОЙ «АНГЕЛ БЕЗДНЫ»

В статье рассматривается повесть современной украинской русскоязычной писательницы Лады Лузиной «Ангел бездны» (2011), входящая в цикл «Киевские ведьмы». Исследованы особенности интермедиального пространства произведения, в частности, использования автором выразительных средств живописи, переложенных на вербальный уровень. Посредством этого писательница реконструирует замысел одного из циклов сепий художника Серебряного века Вильгельма Котарбинского, связывает историю с современностью.

Ключевые слова: интермедиальность, фэнтези, сепия, конфликт, жанр.

Постановка проблемы. Киев, его прошлое, настоящее и, отчасти, будущее, без преувеличения, занимает центральное место в творчестве современной украинской русскоязычной писательницы Лады Лузиной. Он появляется в ее биографической прозе и фольклорно-этнографических исследованиях, философских эссе и заметках для блога. Однако с наибольшей полнотой и выразительностью родной город показан Лузиной в её масштабном цикле «Киевские ведьмы», над которым писательница работает уже около пятнадцати лет. В цикл входит более десяти романов и повестей, разноплановых по форме и содержанию и объединенных тремя главными героинями – «киевщицами», которым приходится оберегать древний город от всевозможных нападений. Повесть «Ангел бездны», написанная в 2011 году и значительно переработанная в 2018 году для сборника «Джек-потрошитель с Крещатика», также представляет собой часть вышеупомянутого цикла. Она, равно как и «Киевские ведьмы» в целом, пока еще не получила достаточного освещения в литературоведении и критике, что связано, как представляется, прежде всего, с некоторым предубеждением серьезной науки по отношению к жанровой (развлекательной) литературе. Между тем, в недрах этой, как ее принято теперь называть, миддл-литературы порой зарождаются процессы, играющие значительную роль в формировании и развитии магистральных путей художественной словесности [8].

Цель работы. «Ангел бездны», относящийся, согласно классификации, предложенной Е.И. Петуховой для произведений цикла «Киевские ведьмы», к группе т.н. «культурологических» текстов, «которые основаны на осмыслении литературных, музыкальных, живописных или архитектурных творений, связанных с Киевом» [5, с.111], любопытен для исследователя, обращающегося к творчеству Лады Лузиной, с точки зрения использования здесь автором в качестве одного из основных художественных приемов такого явления, как интермедиальность. Н.В. Тишунина рассматривает интермедиальность в нескольких аспектах: «В узком смысле интермедиальность – это особый тип внутритекстовых взаимосвязей в художественном произведении, основанный на взаимодействии художественных кодов разных видов искусств. В более широком смысле интермедиальность – это создание целостного полихудожественного пространства в системе

культуры (или создание художественного «метаязыка» культуры). И, наконец, интермедиальность – это специфическая форма диалога культур, осуществляемая посредством взаимодействия художественных референций» [9, с.153].

Изложение основного материала. Основой сюжета «Ангела бездны» послужила судьба и творчество известного художника Серебряного века Вильгельма Котарбинского, тесно связанного с Киевом. Он неоднократно появляется на страницах различных произведений, входящих в цикл «Киевские ведьмы», но именно в анализируемой повести становится одним из центральных персонажей. Вычленив из обширного наследия мастера несколько рисунков-сепий, объединенных сходными сюжетами, Лада Лузина конструирует на их основе цельный детективный сюжет, события которого разворачиваются в двух временных плоскостях: прошлом и настоящем. Не удивительно, что писательница широко использует прием интермедиальности, обращаясь к произведениям изобразительного искусства. «Описание картины, – пишет о подобной практике Н.В. Тишунина, – переносит в литературный текст образный смысл цвета, колорита, формы, композиции и т.д. В то же время «транспонирование» «визуальных» элементов в вербальный ряд порождает особый художественный эффект: утрачивается свобода зрительных ассоциаций, как при восприятии живописного полотна, и возникает цепь ассоциаций смысловых. Поэтому картина «вербальная» никогда не тождественна картине «живописной». Более того, вербальный образ картины часто противоположен живописному, т.к. статика живописного произведения подменяется динамикой литературного образа и сюжетной изменчивостью. Поэтому в интермедиальности мы имеем дело не с цитацией, а с корреляцией текстов» [9, с.153].

Подобная корреляция присутствует в тексте «Ангела бездны». Восприятие произведений искусства (сепий, картин, фресок), как правило, дается в цикле Лады Лузиной с трех ракурсов: обывательского (на уровне нравится/не нравится), полупрофессионального (включающего определенные знания в области искусства) и профессионального (владение предметом, терминологией и пр.). Каждый из этих ракурсов представляет одна из трех главных героинь цикла. Первый связан с эмоциональной и эксцентричной артисткой Дашей Чуб, второй –

с бизнес-леди и страстным коллекционером артефактов Екатериной Дображанской, а третий – со студенткой исторического факультета Машей Ковалевой. Одно и то же произведение искусства воспринимается ими совершенно по-разному. Такой подход дает автору возможность представить цепь смысловых ассоциаций, о которых говорила Н.В. Тишунина, в наибольшей полноте, максимально приблизив вербальную картину к картине живописной, визуальной. В «Ангеле бездны» в основном представлены два из указанных выше уровней восприятия и осмысления живописи персонажами повести (первый и второй).

Основным живописным жанром, о котором идет речь в произведении Лады Лузиной, является сепия, мастером которой по праву считается Вильгельм Котарбинский и которая фактически и принесла ему славу благодаря знаменитым открыткам, растиражированным в 1914 г. киевским издательством «Рассвет». О том, как появились эти рисунки, вспоминает Н.А. Прахов, с родителями которого был дружен художник. Во время обедов у Праховых, куда приглашались и некоторые живописцы, работавшие над росписями Владимирского собора, мысли записывались/зарисовывались ими прямо на скатертях, которыми был покрыт стол. «Скатерть приходилось менять каждый день, моя мать находила это для себя неудобным и однажды подложила под каждый из четырех приборов, включая и моего отца, по листу александрийской бумаги. Сведомские и Котарбинский, бывшие тогда в нашей семье еще новыми людьми, очень смеялись, и кончилось тем, что Сведомские совсем перестали рисовать за обедом, а Котарбинский взял свой лист, перенес в гостиную, нашел чернила и акварельную кисть и начал компоновать, разбавляя чернила водой, сначала каких-то слонов, пасущихся в джунглях, – разговор шел о рассказах Р. Кипплинга, – а потом «битву конных рыцарей». В следующий раз попробовал писать акварелью «Царицу Федору» и «Гретхен», сидящую на балконе. Освещение в то время было керосиновое, и днем художник увидел, что сильно пережелтил. После этого попробовал работать сепией, теплый тон которой предпочитал холодным тонам чернила» [7, с.302-303]. «В этих сепиях, – писал о них известный критик и искусствовед В.Л. Дедлов, – художник совсем дома, в области чистой фантазии. Что изображают его сепии? Он сам не знает. Это – мечты, это – видения, которые являются художнику, «спящему наяву» [1, с.18]. Именно эту точку зрения и развивает Лада Лузина, говоря о сепиях Котарбинского в своей повести.

Фигура и творчество Котарбинского в «Ангеле бездны» противопоставляются личности и наследию другого представителя Серебряного века – Михаила Врубеля, играющего ключевую роль в метасюжете «Киевских ведьм». Можно сказать, что живопись Котарбинского, равно как и архитектура Городецкого, часто поминаемая на страницах сочинений, входящих в цикл Лады Лузиной, расширяют и дополняют интермедиаальный аспект, связанный с творчеством Врубеля – любимого художника киевицы Маши Ковалевой (и мужчины, от которого у нее есть ребенок). Если Врубель, как считает героиня цикла Катя Дображанская, – гений, то Котарбинский – из породы тех «обыкновенных талантов», без каковых наследие гениальных современников было бы менее

заметным. «Котарбинский – это Врубель для бедных» [4, с.35], – говорит один из персонажей повести. Как ни странно, эта, казалось бы, уничижительная точка зрения становится ключом к трактовке сепий художника и развязке детективной интриги. Если эстеты, вроде Маши Ковалевой и Кати Дображанской, видят в этюдах Котарбинского преимущественно картинку на символические, мистические сюжеты, то носительница «обывательского», массового сознания Даша Чуб сразу находит верный подход к их трактовке.

«– Смотрите, он часто рисовал очень похожие картинки, – отметила Чуб.

– Самоплагиат, – воспроизвела утверждение соперника Катя. – Иногда он менял только мелкую деталь. <...>

– Это – не самоплагиат! Это – комикс!!! Он как будто рисовал мультик. Еще до того, как их придумали... <...> Он не перерисовывает один сюжет – он его дорисовывает, продолжает историю! – громко заключила Даша. – Просто в его время мультиков не было, и он сам не знал, что рисует. У каждой его картинке есть движение – развитие сюжета. И у нашей ангельской девы – тоже...» [4, с.94,95]. Объединив в одно целое четыре картины Котарбинского, героини получили возможность реконструировать драматическую историю девушки-убийцы/самоубийцы.

Описания самих картин в «Ангеле бездны» не отличаются какой-либо сложностью коммутации произведения изобразительного искусства в код словесного творчества. Лузина избегает разговора о колорите, композиции, цветовой палитре и прочих специфических визуальных элементах, ограничиваясь рассказом о сюжете, запечатленном на полотне. Вот, например, описание картины «Дух Бездны», выставленной на аукционе, куда пришла Катя Дображанская за подарком Маше ко дню рождения: «Здесь все было наоборот. Ангел был женщиной с огромными черными крыльями, с обращенным анфас страшным и прекрасным лицом – с суровым ртом и большими застывшими глазами. Прижимая к себе полумертвого от страха мужчину, Черный Ангел тянул его вниз – в черную расщелину скал. И что-то в этом сюжете зацепило Катю – первобытная сила, неподдельная вопиющая боль, кричащий ужас и страх» [4, с.38]. Внимание читателя акцентируется не на самом изображении, а на впечатлении, которое оно производит на зрителя. Жуть, страх, мистический ужас, тоска, тревога – вот чувства, неизменно возникающие у публики при соприкосновении с этим пластом творчества Котарбинского.

Да и сам художник получился у Лузиной фигурой мистической, как и положено творцу Серебряного века, эпохи модерна. Он видит то, чего не видят обычные люди. К нему в мастерскую являются гости из потустороннего мира, запечатлеваемые Котарбинским на многочисленных полотнах. Причем сущности эти могут свободно путешествовать во времени, так что на картинах художника героини повести к вящему удивлению узнают своих современников, людей из начала XXI века. «Для мертвых не существует законов реального мира, для них не существует границ между Настоящим и Прошлым! Вот почему в Киеве постоянно находят все новые и новые работы Котарбинского. И будут находить их без конца. Потому что он без конца рисует все новых и

новых усопших. И все они приходят сюда без труда. Даже те, кто умер недавно. Мертвые знают, они чувствуют, что удивительный художник-мистик Вильгельм Котарбинский видит их. И все они хотят, чтобы он написал скорбные истории их жизни и смерти» [4, с.109-110].

Искусство, подчеркивает писательница, сродни волшебству, магии. Оно существует вне времени и пространства, способно проникать в суть явлений и предметов, может влиять на окружающий мир, стирая границы между реальностью, запечатленной на полотне, и действительностью. Так, в тексте повести неоднократно встречаются упоминания о тумане, наползающем неведомо откуда. Этот туман, присутствующий на многих картинах Котарбинского, словно сходит с них, грозя поглотить все живое. «Ибо случилось нечто странное... невозможное! Белый туман ожил. Даша почувствовала это раньше, чем увидела. Туман, обволакивающий тропу мистическим коконом, вдруг превратился из колдовского пейзажа в портрет. Подобно Афродите, появившейся на свет из белой пены, в тумане рождалось нечто – и это нечто билось в тумане, как кот в мешке, вырываясь наружу, желая обрести свою жизнь» [4, с.127]. Характеризуя мистический туман, писательница прибегает к искусствоведческой терминологии: «пейзаж», «портрет». Немного погодя этот странный туман коснется и самого Котарбинского, и наблюдающей за ним киевице Маше кажется, что «вокруг неподвижного окаменевшего в своем страдании художника собрался размытый белый нимб» [4, с.134]. Страдающий Творец уподобляется своим мученикам-персонажам, помочь которым он практически бессилен.

Интермедиаальный аспект (живопись) в повести Лады Лузиной «Ангел бездны» в основном играет ту же роль, что и в других «культурологических» произведениях, входящих в цикл «Киевские ведьмы». С одной стороны, он служит одним из приемов воссоздания местного колорита, исторической эпохи (в данном случае, модерн). С другой – используется как средство исторического нравоописания, реконструкции характеров людей прошлого (здесь – художника Вильгельма Котарбинского). Немаловажное значение имеет интермедиаальность и для развития сюжета. В «Ангеле бездны» «графический роман», составленный героинями из попавших в их поле зрения картин-сепий Котарбинского, помогает распутать непростую криминальную загадку, раскрыть преступление. Картины выступают здесь в качестве своеобразных судебных фото, снятых на месте происшествия (убийства). Также сепии «доказывают», что создавший их художник общался с душами мертвых, способными свободно перемещаться во времени. Иное дело, что без вмешательства посторонних/потусторонних сил киевицы не могут сделать правильные выводы и определить, кто же является преступником на самом деле. Интрига, как и положено в криминальном романе, сохраняется до самого финала.

Выводы. Таким образом, интермедиаальность (в частности, живопись) играет немаловажную роль в произведениях, входящих в цикл Лады Лузиной «Киевские ведьмы». Это отражается на различных уровнях повествования, и, прежде всего, на уровне архитектоники. В плане дальнейших исследований было бы интересным проследить, как изменяется использование визуального элемента

в вербальном ряде цикла «культурологических» сочинений писательницы.

Литература

1. Дедлов В.А. Киевский Владимирский собор и его художественные творцы / В.А. Дедлов. – М., 1901. – 86 с.
2. Ильин И.П. Интертекстуальность / И.П. Ильин // Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А.Н. Николюкина]. – М.: НПК «Интелвак», 2003. – С.307-309.
3. Качмарский О. Полет над Городом на метле Лады Лузиной / О. Качмарский // 2000. – 2012. – 5 октября. – С.20.
4. Лузина Л. Ангел бездны / Л. Лузина // Лузина Л. Джек-потрошитель с Крещатики. – Харьков: Фолио, 2018. – С.9-192.
5. Петухова Е.И. Интермедиаальность в повести Лады Лузиной «Никола Мокрый» / Е.И. Петухова // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Т.С. Шевченка. Сер.: Літературознавство. – 2016. – Вип. 2. – С.110-121.
6. Потанина И. Вильгельм Котарбинский. Жизнь и фантазии / И. Потанина // Лузина Л. Джек-потрошитель с Крещатики. – Харьков: Фолио, 2018. – С.641-696.
7. Прахов Н.А. Страницы прошлого: очерки-воспоминания о художниках / Н.А. Прахов. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – 307 с.

8. Страшнов С.Л. Миддл-литература в современной социокультурной ситуации / С.Л. Страшнов // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2015. – № 3. – С.161-164.

9. Тишунина Н.В. Методология интермедиаального анализа в свете междисциплинарных исследований / Н.В. Тишунина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века: Материалы международной научной конференции. Серия «Symposium». – СПб., 2001. – Вып. № 12. – С.149-154.

References

1. Dedlov V.L. Kyjevskiy Vladimirskiy sobor i yego khudozhestvennyye tvortsy / V.L. Dedlov. – M., 1901. – 86 s.
2. Il'in I.P. Intertekstual'nost' / I.P. Il'in // Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatiy / [pod red. A.N. Nikolyukina]. – M.: NPK «Intelvak», 2003. – S.307-309.
3. Kachmarskiy O. Polet nad Gorodom na metle Lady Luzinoy / O. Kachmarskiy // 2000. – 2012. – 5 oktyabrya. – S. 20.
4. Luzina L. Angel bezdny / L. Luzina // Luzina L. Dzhek-potroshitel s Kreshchatika. – Khar'kov: Folio, 2018. – S.9-192.
5. Petukhova Ye.I. Intermedial'nost' v povesti Lady Luzinoy «Nikola Mokryy» / Ye.I. Petukhova // Naukovі zapiski Khar'kiv's'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universitetu im. G.S. Shevchenka. Ser.: Literaturoznavstvo. – 2016. – Vip. 2. – S. 110-121.
6. Potanina I. Vil'gel'm Kotarbinskiy. Zhizn' i fantazii / I. Potanina // Luzina L. Dzhek-potroshitel s Kreshchatika. – Khar'kov: Folio, 2018. – S.641-696.
7. Prakhov N.A. Stranitsy proshlogo: ocherki-vospominaniya o khudozhnikakh / N.A. Prakhov. – K.: Derzhavne vidavnistvo obrazotvorchogo mistetstva i muzichnoi literaturi URSR, 1958. – 307 s.
8. Strashnov S.L. Middl-literatura v sovremennoy sotsiokulturnoy situatsii / S.L. Strashnov // Vestnik VGU. Seriya: Filologiya. Zhurnalistika. – 2015. – № 3. – S.161-164.
9. Tishunina N.V. Metodologiya intermedial'nogo analiza v svete mezhdistiplinarnykh issledovaniy / N.V. Tishunina // Metodologiya gumanitarnogo znaniya v perspektive XXI veka: Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Seriya «Symposium». – SPb., 2001. – Vyp. № 12. – S.149-154.

Chorny I.V.,

*Doctor of Philological Sciences, Professor, head of Ukrainian studies chair
of the Karkiv National University of Internal Affairs,
kafukrain@gmail.com*

Ukraine, Kharkiv

INTERMEDIALITY IN THE STORY OF LADA LUZINA «ANGEL OF THE ABYSS»

The story of the modern Ukrainian Russian speaking writer Lada Luzina «Angel of the Abyss» (2011) is examined in the article. The story is included in the cycle «Kyiv witches». The features of the intermedial space of the work are investigated, in particular the author's use of the expressive means of painting carrying to the verbal level. With the help of this the writer reconstructs the idea of one of the sepia cycles of the artist of the Silver Age, Wilhelm Kotarbinskyi and links the history with the contemporaneity.

Key words: *intermediality, fantasy, sepia, conflict, genre.*

History

УДК 94 (477): 641.55/.56 «1920/1930»

Береговий С.І.,

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій,

beregovoi_serg@ukr.net

Україна, м. Київ

КУЛІНАРНА ПОЛІТИКА ТА ХАРЧОВА КУЛЬТУРА В СРСР
ТА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920–1930 РОКИ)

У статті розглянуто комплекс економічних, соціальних і побутових проблем, пов'язаних з харчозабезпеченням і харчуванням в СРСР та УРСР у 1920–1930 роках. Аналізується зв'язок соціальної практики і кулінарної політики в тоталітарній державі.

Ключові слова: харчова індустрія, фабрика-кухня, кулінарна політика, громадське харчування, харчові бренди.

Постановка проблеми. Історія харчової науки, як одна з нових вибіркової дисципліни, що запроваджуються в Національному Університеті харчових технологій досліджує теорію і практику вирішення проблем харчування і харчового забезпечення населення, як в світі так і в Україні. Зазначені питання в СРСР та УРСР у 1920і – 1930і роки постали з не аби якою гостротою. В той час НУХТ (Київський технологічний інститут харчової промисловості) був одним з флагманів підготовки кадрів в галузі. **Метою статті** є вивчення досвіду держави, громадських, органів, окремих реформаторів цієї справи, як в історичному так і економічному аспекті. Дослідження т.зв. кулінарної політики радянської тоталітарної системи дає можливість краще зрозуміти запроваджені нею ідеологеми, стереотипи соціальні поведінки, стандарти і норми людського споживання.

Виклад основного матеріалу. Період 1920х-1930х років, як в СРСР так і в УРСР, характерний досить стрімким розвитком харчової промисловості. Виникли такі її нові галузі як маргаринава, цільномолочна, плодоовочева, птахопереробна, холодильна, комбікормова тощо. Новою галуззю індустрії стало харчове машинобудування. Одним із головних завдань колективізації селянських господарств, що проводилась в СРСР саме в роки найбільшої промислової лихоманки, було створення умов до безперешкодного забезпечення харчової промисловості надійною сировинною базою. В такий спосіб формувался економічний каркас адміністративно-командної системи, що на багато десятиліть перетворила державу в того молоха, якому приносилися мільйонні людські жертви, в першу чергу селянство.

З метою централізації галузей харчової індустрії та посилення регулювання ними був створений Народний комісаріат харчової промисловості СРСР (скор. Наркомхарчпром), який діяв в 1934–1946 рр. На кінець 1930х років Наркомат був однією з найбільш розгалужених промислових структур, що включала понад тридцять управлінь від Головліба, Головм'яса, Головриби та Головомолока до керівництв кондитерської, чайної, парфумерної промисловості. Так само, на всесоюзних засадах будувались науково-дослідні установи, ВИШі для підготовки кадрів харчопрому.

Радянські статистичні дані про кількість підприємств, нові виробництва, обсяги випуску продукції в досліджуваній період, якими досі оперують науковці, на нашу думку, не повною мірою відображають реальної картини справ у галузі. Як і вся промисловість СРСР український харчпром становив переважно низку крупних підприємств монополістів, які випускали достатньо вузький асортимент продуктів що не задовольняли потреб населення країни (за виключенням мешканців великих промислових центрів). В той же час в країні було практично знищене приватне господарство, торгівля, ліквідовані ринкові механізми забезпечення людей продовольством. Значна кількість акціонерних середніх і малих підприємств харчопрому, що діяли у роки НЕПу припинили існування, так само як подібні підприємства, будівництво яких передбачалося планами першої п'ятирічки були не добудовані за браком коштів. Якщо робітничий клас та службовці у містах могли користуватися певними перевагами нової харчової індустрії, то сільське населення існувало на межі зубожіння.

Новий суспільний лад стверджує себе, створюючи нові соціальні інститути, нові суспільні структури і відносини. За повноцінної соціальної реальності цей лад стає формоутворюючим для всіх сфер життєдіяльності людей в тому числі і повсякденного життя. Органічною частиною побутової культури є культура приготування і споживання їжі: асортимент продуктів, технологія і правила приготування їжі, набір повсякденних і святкових рецептів. Соціально-економічні відносини входять у життя людей, зокрема, через побутові практики, включаючи кулінарні. Становлення та розвиток СРСР та радянської України, що відбувався саме в 1920–1930х роках був своєрідним модернізаційним проектом, що зумовлював нову кулінарну політику держави, впливав на кулінарну практику населення. Кожен крок на цьому шляху супроводжувався змінами не тільки на рівні «великої політики», а й на рівні повсякденності, включаючи сферу громадського харчування. У зв'язку з цим ряд дослідників пропонує ввести поняття «радянська кухня», не стільки в сенсі сукупності кулінарних рецептів, скільки у більш широкому сенсі, як комплекс кулінарних, соціальних і культурних практик, пов'язаних з виробництвом і

споживанням їжі, що сформувалися в 1920–1930 – роки і зберігають своє значення аж до розпаду радянського союзу [10, 11].

Якщо розглядати розвиток радянської кухні з точки зору історичних результатів, можна помітити, що специфіка радянського досвіду складалася перш за все з надзвичайної централізації, спроб планомірного налагодження процесу під державним контролем; в тотальній стандартизації рецептури і узагальненні кулінарних практик суспільства, у подоланні старого станovo-класового поділу суспільства, що вело до своєїрідної «демократизації» харчування, спрощенні рецептів, поширенню технологій, що дозволяють готувати їжу з найбільш простих, дешевих і загальнодоступних продуктів.

Харчова індустрія СРСР формувалася в якості єдиного взаємопов'язаного комплексу, робота якого повинна була не тільки забезпечити радянську людину необхідною кількістю продуктів харчування, а й сформувати її споживання, щоденну дієту, відповідну потребам сучасного індустріального суспільства.

Система громадського харчування (Нархарч, рос.-Общепит) стандартизувала його режим протягом дня. Цей режим, в свою чергу, був тісно пов'язаний з розпорядком фабричного виробництва і бюрократичної роботи, а також з потребами працівника цих сфер. Вже в 1920-і роки чітко позначені певні тенденції «кулінарної політики». Зміни, які відбувалися у цій сфері, були не менш драматичними і масштабними, ніж в інших сферах життя. Парадокс в тому, що доводилося (на державному рівні, використовуючи адміністративні механізми) вирішувати питання, пов'язані з приготуванням і споживанням їжі, які за визначенням є значною мірою індивідуалізованими, позаяк порушувалися не тільки «біологічні», а й культурні потреби людей, їх смаки, звички, уподобання.

Радянська держава з перших днів свого існування ставила перед собою завдання «подолання споконвічної відсталості Росії», але воно повинно було вирішуватися в контексті революційних і соціальних перетворень, які в свою чергу ставали основою форсованої індустріалізації і, як наслідок, урбанізації.

Перетворення величезної маси селян в промислових робітників вимагало радикальних культурних змін і побутових практик. Пріоритет державної політики полягав у тому, щоб нагодувати робочу людину. Система харчування тепер повинна була відповідати потребам сучасного індустріального суспільства. Готувати потрібно було насамперед швидко. Системною ставала кулінарна політика, ключовими компонентами якої були уніфікація, поширення громадського харчування, і «денаціоналізація» багатьох продуктів, що ставали «інтернаціональними», «радянська» харчування, що виражалася в постачанні населення харчовими виробами суто промислового виробництва, на кшталт м'ясних, рибних, овочевих консервів, штучних фруктових вод, морозива і та ін. Ця політика що проводилася до певної міри стихійно ще з 1920-х років у наступному стала достатньо продуманою.

Ключовим елементом системи Нархарчу стає фабрика – кухня. Соціальна трансформація суспільства і посилення ролі фабрики не тільки як центру виробництва, а й як центру колективного життя, посилює значення завод-

ських їдалень. Те ж саме відбувається і в державних установах, які по своїй організації багато в чому стають схожі на фабрику. І, нарешті, прагнення звільнити жінку від пригніченого становища в сім'ї і зробити її активним учасником соціалістичного будівництва підсилює ці ж тенденції, тому що боротьба з т.зв. кухонним рабством сприяє поширеності громадського харчування в якості альтернативи домашній кухні. «Ми не можемо примиритися з маленькою кухнею – каганцем на п'ять-шість чоловік сім'ї, тому що ми прекрасно знаємо, що можна за ті ж гроші, з тією ж кількістю праці, шляхом громадських кухонь та їдалень, дати прекрасну, здорову, смачну їжу в атмосфері світлої їдальні, з хорошою музикою, газетами, шахами, в хорошій обстановці, що дає радість і відпочинок під час обіду; все це можна дати за ті ж кошти, які витрачаються на безвідрадний домашній борщ, яким величезна більшість з нас в даний час, не поперхнувшись, харчується і з кожною ложкою якого ми об'їдаємо жіночу вільність, жіночу гідність, жіноче майбутнє», – писав А. Луначарський нарком освіти першого радянського уряду РРФСР [1, с.41].

У збірнику «Сім'я і шлюб в минулому і майбутньому», випущеному в 1927 році, автор однієї з статей розповідає про зміну ставлення до суспільних столових: «Згадаймо, в 1919–1920 рр. у великих містах більша частина населення була приписана до громадських їдалень. В них обслуговували до 12 млн. населення. На перший погляд здається важким припустити, щоб можна було все-таки відмовитися від домашнього готування. Дуже часто заперечують: дома трохи краще приготовлено. Або: прийдеш додому втомлений, а тут тягнись ще в їдальню. Однак, по-перше, коли справа йде про 1919 рік, то якщо було зле в їдальнях, то і вдома з крупи без масла і картоплі багато не зробиш. Тоді був важкий, голодний час. З підняттям же нашого господарства положення змінюється [2, с.81].

Радянська держава всіляко заохочувала розповсюдження громадського харчування, яке в перспективі повинне було витіснити домашнє приготування їжі. Створювані, починаючи з 1920-х років, підприємства громадського харчування формували смаки і звички мільйонів людей, які різко змінили спосіб життя. Кулінарні рецепти Нархарчу неминуче проникали в домашню кухню. І тут головним критерієм ставав не смак страв, а їх поживність. З точки зору принципів бюрократичної централізації такий підхід був раціональним. Адже поняття смаку індивідуальне, інтуїтивне, його важко звести до формальних показників. А грами, калорії і розміри порцій, навіть зовнішній вигляд можна легко стандартизувати і проконтролювати.

Спартанський побут і психологію української молоді в питаннях харчування добре відтворює роман Валер'яна Підмогильного «Місто» (1929). Його герой «в хаті не держав і кусника хліба, боячись розвести мишей і тарганів, а ще й інстинктивно здогадуєшся, що вживати їжу, як і викидати її, не личить у кімнаті де працюєш і спиш, і що цивілізація створила для цього місця громадського користування...». За сніданок молодим людям, героям роману, зазвичай слугує склянка молока та шмат хліба. Зустрівшись в їдальні Нархарчу вони, поміж іншим, ведуть таку бесіду: « – А годують чим, ти подивися!

– Щодня це їм, – відповів Степан,
– Як котам дають. Він засміявся, показуючи на порцію котлет...».

На межі двадцятих – тридцятих років часто не мало сенсу випитувати у людини, які гроші вона заробляє на заводі чи фабриці. Найчастіше цікавилися, до якої конкретно їдальні або розподільника вона прикріплена. У цьому плані їдальня взуттєвої фабрики імені секретаря ЦК ВКП (б) і наркома шляхів сполучення Л. Кагановича, в Мінську, свідчила про відмінну якість життя. За спогадами одного з робітників фабрики, закрита їдальня мінських взуттєвників працювала допізна, щоб нагодувати дві виробничі зміни (995 працівників в 1933 році). Проміщення було тісним, тому робочі харчувалися в строгій черговості по цехах, а видача обіду розтягувалася години на три. При вході стояла будка касира, якому першою справою простягали продуктові картки, і той вирізав талон на хліб. Цей хліб у фабричній їдальні видавався ще перед гарячими стравами. Саму ж місячну продуктову картку люди отримували в Домкому за місцем проживання, в ній були талончики на нормовані жири, м'ясо, цукор, крупи.

У їдальні були два джерела постачання. З державної бази Нархарчу надходили макарони, риба, чай, сіль. А зі свого підсобного господарства поблизу села Новинки (площа фабричних сільгоспугідь в 1938 році становила 325 гектарів) взуттєвники отримували молоко, м'ясопродукти, а також картоплю, капусту та інші овочі. Підсобне господарство було фактично одним з цехів: відсотків 10–15 працівників фабрики постійно працювали в полі і на фермі, жили в сільгоспбараках під Мінськом.

Завдяки їхній праці на перше регулярно подавалися молочні супи з пшона, ячмінної крупи або борошняної затірки. В овочеві супи йшли капуста і буряк, рідше – горох. Іноді щі і борщі заправляли не підсмаженому на рослинному маслі борошні, з свинячим або яловичим жиром, але таке бувало не кожен день. На друге щоденно була риба: тріска, камбала, мойва, кілька. Надходила вона засолена в бочках, доводилося вимочувати. Три рази на тиждень готували м'ясні котлети, тефтелі, гуляші, але наповнювали їх зазвичай не натуральним м'ясом, а субпродуктами – тваринними нутрощами. Страв з порційного м'яса типу відбивних фабрична їдальня не готувала взагалі. Ціна перших страв була від 16 до 28 копійок, рибних других – 30–40, м'ясних – 35–50 копійок. У середньому, пообідати на фабриці можна було за рубль. Хліб в калькуляцію не входив. При зарплаті 60–90 рублів такий обід в закритій робочій їдальні вважався стерпним, тому що, не будучи членом профспілки і не маючи хлібної картки, у Мінську можна було пообідати тільки в комерційній їдальні. Коштувало це вже рублів п'ять.

Привілеєм у фабричній їдальні користувалися робітники-ударники: проходили без черги за особливий стіл, прикрашений відповідною табличкою і вазочки з паперовими квітами. Перевиконують виробничі завдання покладався так званий «преміальний пиріг» – квадратик картопляної запіканки з лівером [3].

Найпотужніша в Україні фабрика-кухня на Дніпробуді в Запоріжжі, відкрита у 1928 р., готувала щодня 8 тис.

обідів або близько 20 тис. страв. Тут так само як на інших передових підприємствах процес приготування їжі, миття посуду, нарізка овочів здійснювались за допомогою машин німецької фірми Сіменс. Втім якість харчування постійно викликала нарікання, багато робітників попри невисокі ціни обідів відмовлялись їх постійно брати, скаржились на несмачність, низьку культуру обслуговування, бруд тощо.

Попри всі намагання держави контролювати Нархарч з крадіжками боротися було практично марно, оскільки «безкоштовні» продукти ставали основою добробуту його працівників в умовах тотального продуктового дефіциту. Що до іноземної техніки, яка була на озброєнні фабрик кухонь, то подекуди кухарі сприймали ці невідкупні механізми як своїх ворогів, і робили все можливе, щоб їх зіпсувати. Згодом подібні пристрої були повсюдно виведені з ладу.

У зв'язку із Запоріжжям варто навести ще один приклад достатньо поширеної в кінці 1920х рр. соціальної новачки – створення їдальні на дому. При проектуванні запорізького соцістечка архітектори взагалі не брали до уваги наявності в квартирах кухонних приміщень. «Особливістю нових будинків є те, що в них майже зовсім немає хатнього господарства – говорилось в проектних документах. – У них устатковані тільки загальні ванні кімнати, вбиральні та душі й загальні житлові приміщення. Усі інші ділянки хатнього господарства колективізовані й зосереджені почасти на фабриках-кухнях, а почасти в тих самих будинках, де влаштовано хатні буфети, перекусні і їдальні». Такою була модель «ідеального суспільного буття», у якому приватний простір людини зведений до мінімуму – житловими боксами. Повсякденне життя людини мало б перетворитися на копію виробничої діяльності з високим рівнем механізації, функціоналізму, утилітарності. Комунальна утопія мала ліквідувати саму суть традиційної культури, замінивши циклічність сімейно-побутових відносин їх промисловим сурогатом.

От як описував відомий архітектор і містобудівничий П. Хаустов новий спосіб громадського харчування в запроєктованому ним же робітничому комплексі у Запоріжжі: «Їдальня велика, чоловік на п'ятсот. Вона входить до складу житлового комбінату N. У ній немає ні кухарів ні офіціантів. Обслуговування виключно автоматичне. Маленькими ліфтиками подаються до столів з нижнього поверху замовлені вами страви. До дверей нижнього поверху час від часу під'їжджають вантажні автомобілі зі спеціальними котлами й термосами. У них знаходяться готові страви та напівфабрикати – тонна сирих котлет, півтони вінегрету, п'ятсот літрів борщу. Усе це приготовлено на єдиній для всього міста багатоцеховій фабриці-кухні. М'ясний, вегетаріанський, кондитерський та інші цехи працюють конвеєрною системою. Поступово все населення Запоріжжя перейде до громадського харчування» [4, с.28].

Насправді ця утопічна картина не була лише продуктом уяви окремого архітектора мрійника. Вона цілком відповідала тим завданням, які проектувальники отримували від урядових органів.

Замовник – держава – вводила основні параметри комунальної утопії, важливою ланкою якої був будинок із їдальнею. Їдальні при будинках, певний час, були досить поширені, але переважно серед нової верхівки, яка мешкала в будівлях покращеного типу. Для прикладу наведемо фрагмент зі спогадів мешканців легендарного київського «Роліту» – письменницького кооперативу, що заселявся на початку 1935 року. «Великої їдальні в «Роліті» не було – вона містилась у двох невеличких підвальних кімнатках. Не існувало й обідньої зали – їжу брали в судках додому. Їдальня не була безкоштовною, за їжу треба було платити. Проте зручність полягала в тому, що до куховарок можна було принести власноруч спійманого ляща чи придбану на базарі курку, і з них готували саме ту страву, яку бажав замовник... Однак виявилось, що зручніше все-таки куховарити вдома, і більшість письменницьких родин саме так і робила (найбільш кмітливі навіть пристосували під кухню просторішу ванну кімнату!). Тож їдальня, проіснувавши так-сяк близько трьох років, благополучно почала в бозі» [5].

Колективізація сільського господарства, і як наслідок її голодомор супроводжувалась різким збільшенням чисельності міського населення. Причому значна частина нових городян, що втекли з села, не мала ні навичок міського життя, ні звички до індустріальної праці. На владу повною мірою лягла відповідальність не тільки за забезпечення місця продовольством, але й організацію громадського харчування.

На думку тодішнього наркома харчопрому Анастаса Мікояна, настав час перейти до заміни приватного харчування громадським, тобто до створення свого роду тотальної кулінарії. Звісно, реформування проводилось адміністративно командними методами.

19 серпня 1931 р. було прийнято постанову ЦК ВКП і Раднаркому «Про заходи поліпшення загальнодержавного харчування трудящих». Існуючий на той момент стан справ було оцінено негативно. ЦК так охарактеризував стан мережі громадського харчування: «... незадовільність обідів, антисанітарний стан їдальень, неприпустимо недбале обслуговування споживача; слабка матеріально-технічна база і погане її використання; перевантаження підприємств громадського харчування; відсутність госпрозрахунку, безгосподарність і безвідповідальність адміністративно-технічного персоналу; низька кваліфікація кухарського персоналу, зрівнялівка в зарплаті, знеособлення в організації праці і слабка трудова дисципліна» [7, с.5]. Чи не справді блискуча автохарактеристика десятирічних зусиль влади на шляху реформування галузі?

Однак в результаті «рішучих заходів» за період з 1931 по 1936 р. в Москві стало вже 26 фабрик – кухонь замість 3, а столових замість 537 – 2241, в них отримували сніданки та обіди вже не 870 тис, а 2,5 млн. осіб [8, с.157], в штат фабрик – кухонь були включені лікарі – епідеміологи, токсикологи, працівники харчового санконтролю, лікарі – дієтологи. Існував також величезний загін службовців санітарно-гігієнічного спостереження.

У рамках «Нархарчу» працювали не тільки фабрики-кухні, але також механізовані їдальні, робочі кафе, відкрита мережа кафе-чайних, буфетів і кіосків, столових

при підприємствах і установах. У ньому була створена власна розподільна мережа. В усіх цих підприємствах за даними на 1 квітня 1933 р. харчувалося 5,5 млн. осіб щодня [7, с.11].

Нарощуючи масштаби громадського харчування, влада все більше стикалася з проблемою якості їжі, яка аж ніяк не поліпшувалась пропорційно розмаху виробництва.

З середини 1930х років відбувався поступовий перехід від орієнтації на фабрику – кухню до повернення домашнього приготування їжі, правда, вже на основі нових продуктів, виготовлених індустріальним способом. Стаючи турботою уряду, домашнє харчування одночасно прив'язувалося до тих же норм і рецептів, які впроваджувалися в установах громадського харчування. Індустріалізація виробництва не тільки змінювала практику домашнього приготування їжі, а й впливала на смаки населення. Домашнє харчування радянського періоду радикально відрізнялося від старої домашньої кухні і для нього були характерні ті ж особливості, що для радянської кухні в цілому – стандартизація, спрощення і т.ін. Десятиліттями існувала комунальна кухня, утопією залишилась ідея звільнення жінки від стояння біля плити.

Залишалось одне: максимально спростити і стандартизувати сімейну роботу на комунальній кухні. Відповідним чином змінився і підхід до забезпечення робочих родин необхідною їм їжею. Замість колишньої ставки на централізоване виробництво «кінцевого продукту» на фабриці-кухні, тепер на перше місце виходило масове виробництво консервів, напівфабрикатів, продуктів, придатних для швидкого приготування в домашніх умовах, стандартизація, уніфікація, спрощення та популяризація рецептури. Іншими словами, колишній курс на індустріалізацію побуту зберігався, але привів до нових форм, коли фактично було реабілітовано домашнє приготування їжі; однак сама сімейна кухня виявилась лише свого роду останнім «складальним цехом» гігантського харчового конвеєра, на який працювали хлібозаводи, м'ясокомбінати, науково-дослідні інститути та бюрократичні установи.

Маючи можливість обирати між самостійним приготуванням їжі і вживанням готової продукції, сім'ї в переважній більшості вибирали перший, незважаючи на значно більшу витрату часу і дефіцит інгредієнтів, з яких можна було готувати. Самостійне приготування їжі давало людям шанс – навіть там де з продуктами було складно – спробувати приготувати саме те, що їм дійсно подобалося, відповідало їхнім смакам.

Попри централізацію в радянській кулінарній практиці однак зберігалась певна традиція регіоналізму і відповідної варіативності, яка отримала форму збереження специфічних національних кухонь народів СРСР. Причиною тому було як добре збереження традиційного ладу, так і національна політика, яка, проklamуючи дружбу народів, допомагала зберегти обличчя неросійським кухням. Кожна республіка мала в Москві кулінарне представництво – ресторан з національною кухнею. В столицях республік також траплялись подібні ресторани. В результаті по-справжньому смачна їжа пов'язу-

валася у радянської людини зі стравами кавказького або середньоазійського репертуару – плов, манти, чебуреки, сацві, чанахи, курчата табака, люля-кебаб.

Принципова новизна радянського періоду полягала саме в тому, що відбувалася інтернаціоналізація кухні. Так само, як в суспільне життя країни вливалися мільйони представників національних меншин, так і в області харчування традиції російської кулінарії змішувалися з кухнями інших народів.

Радянська модернізація не виключала поширення в суспільстві технологій та їжі, характерних для індустріального Заходу. У цьому сенсі кулінарна модернізація була складовою частиною культурної революції, модернізації та європеїзації побуту, яка відбувалася в Радянському Союзі стрімко, хоч і в дуже своєрідних формах. Радянську людину потрібно було «привчити» до нових продуктів. Робилося це, як і все інше, усвідомлено, послідовно і згри.

Після страхіть колективізації і масового терору в СРСР короткий період наприкінці 1930х здавався часом затишшя і стабілізації, певного покращення народного добробуту, звісно завдяки зусиллям партії і її вождя. Символом успіхів у харчовій політиці стала публікація в 1939 році «Книги про смачну і здорову їжу», яка в подальші роки набула понад десять видань.

Кулінарні рецепти і практики, описані в книзі, тісно пов'язані з цілим комплексом норм побутової поведінки, що становлять основу «культурного життя» громадян СРСР. Нова кулінарна Біблія, створена за дорученням наркома А. Мікояна мусила засвідчити настання ери процвітання і добробуту в споживанні їжі. Кожен її розділ містив цитати вождів про переваги радянського способу життя, переконував, що лише в СРСР продукти доступні трудящим, в той час як на Заході вони є прерогативою багатіїв а трудящі голодують.

На цьому фоні дещо химерно виглядає реальна картина життя простих людей про яку лише сьогодні дізнаємось з архівних документів. Варто навести лише один, але досить промовистий приклад. Про справжній стан з продуктами харчування у місті Казань йдеться в листі громадянки Зайченко Голові Раднаркому СРСР В.М. Молотову (1940 р.):

«В магазинах у нас нічого немає. Діти вже більше року не мають самого необхідного, вони виснажені до крайнощів. Які ж вони «майбутні будівники комунізму?». Де піклування про їх здоров'я? ... В чому винні наші діти, що вони не бачать ні булки, ні солодкого, ні жирів? На все місто є лише один магазин, де бувають цукерки та й не кожен день. Що там робиться? Жак! Міліція не діє. Вона сама дивиться де б чого отримати без черги. Більшість дружин міліціонерів займаються спекуляцією ... Працівники прилавку на очах розтягують дефіцитний товар, перепродують його через треті руки... Я бачу як тане моя дитина від виснаження, на останні гроші купую у спекулянтів для неї цукровий пісок по 30 руб/кг і манної крупи по 25–30 руб/кг. Де вихід? (місячна зарплата робітника на той час складала 200–300 руб) [9].

Висновки. Таким чином, радянська кулінарна політика на протязі 1920–1930х рр. була важливою складовою соціально-економічних і політичних перетворень в СРСР та УРСР. Разом зі становленням нового типу суспільства формувалась своєрідна харчова культура.

Радянська кулінарна політика здійснювалась відповідно до індустріальної організації та технологій виробництва; в ній відбивалися зміни соціального складу суспільства, його ідейні та культурні трансформації. Протягом 1930-х років не лише новий побут але і його міфологія остаточно закріпились в повсякденному житті і свідомості радянських людей, і саме кухня була його найбільш закінченим, повним і характерним прикладом.

Література

1. Луначарский А. О быте. -А.: Гос.издат., 1927.
2. Семья и брак в прошлом и настоящем. М.: «Современные проблемы», 1927.
3. Сергей Крапивин Нарпит – пароль сытых.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pitanie2007.ru/chto-bylo/material/371/>
4. Хаустов П. Великое Запорожье. – М.; Т., 1930.
5. https://dt.ua/CULTURE/z_maybutnoyi_knigi_rolit_i_yogo_znameniti_meshkantsi.html
6. Борисенко М.В. «Коммунальна утопія» більшовиків у дискурсі тоталітарної культури (1920-1930-і роки) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К.: Київ. ун-т, 2004. – Вип. 74-76. – С.62-65.
7. Мікоян А. Общественное питание на новую ступень. М.: Снабтехиздат, 1933.
8. Похлебкин В. Кухня века. М.: Полифакт, 2000.- 616 с.
9. Товарный дефицит в СССР. Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia/>
10. Глушенко И.В. Советская модернизация и кулинарная политика как факторы трансформации бытовой культуры в СССР // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. Гуманитарные науки. 2012. № 27. С.564-573.
11. Сохань И.В. Тоталитарный дискурс культуры еды в Советской России 1920–1930-х гг. // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2010. № 332. С. 63-68.

References

1. A. Lunacharsky about life. -A.: Gos.izdat-t. 1927.(in Russ.)
2. Family and marriage in the past and the present. М.: «Contemporary», 1927. (in Russ.)
3. Sergei Kravivin Narp – password sytyh.- [Electron resource]. – Access mode: <http://pitanie2007.ru/chto-bylo/material/371/>.(in Russ.)
4. Khaustov P. Great Zaporozhye. – М.; G. 1930. (in Russ.)
5. https://dt.ua/CULTURE/_knigi_rolit_i_yogo_znameniti_meshkantsi.html
6. Borisenko M.V. «Communal utopiya» bilshovikiv in diskursi totalitarnoi Culture (1920-1930 Rocky-i) // News Kyivskogo natsionalnogo universitetu im T. Shevchenko. Istorija. – K.: Kyiv. University Press, 2004. – Vip. 74-76. – S. 62-65.(in Ukr.)
7. A. Mikoyan Catering to a new level. М.: Snabtehzdat 1933. (in Russ.)
8. V. Kitchin Pohlebkjn century. М.: Polifakt, 2000.- 616 p. (in Russ.)
9. Trade deficit in the USSR, Wikipedia [Electron resource]. – Access mode: <http://ru.wikipedia/>(in Russ.)
10. Glushchenko I. Soviet modernization and culinary policy as factors in the transformation of everyday culture in the USSR // News of Penza State Pedagogical University. V.G. Belinsky. Humanitarian sciences. 2012. S. 564-573. (in Russ.)
11. Sofhian I.V. totalitarian discourse food culture in Soviet Russia 1920–1930. // Bulletin of the Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political science. 2010. № 332. S. 63-68. (in Russ.)

Beregovi S.I.,

*Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of Humanitarian disciplines,
National University of Food Technologies (NUFT), sergberegovoi@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

**CULINARY POLICY AND FOOD CULTURE IN THE SOVIET UNION AND SOVIET UKRAINE
(1920–1930 YEARS)**

Among the new sample subjects introduced by the National University of Food Technologies history of food science that examines the theory and practice problem solving and food maintenance of the population, both in the world and in Ukraine. These issues in the USSR and the USSR in 1920 – 1930 years. While NUFT (Kyiv Technological Institute of Food Industry) was one of the flagships of training in the field not only for Ukraine but the entire Soviet Union.

This article is aimed to study the experience of the public, government agencies, and famous personalities of this process in historical and economic perspective. Research of so-called Culinary policy of the Soviet totalitarian system makes it possible to understand it imposed ideology, stereotypes of social behavior, standards and norms of human consumption.

Food Industry of the USSR was formed as a single interconnected complex, whose work was not aimed only to produce the necessary quantity of food for Soviet people, but also to form its consumption daily diet according to the needs of modern industrial society. The system of catering (so-called Public catering) was a kind of standardized daily schedule. This regime, in turn, was closely associated with the routine of factory production and bureaucratic work to fit the needs of workers in these areas. Already in the 1920s, certain trends were clearly labeled «cooking politics.» The changes that have occurred in this area, were no less dramatic and ambitious than in other areas of life. The paradox is that society were forced (at the state level, using administrative procedures) to deal with the preparation and consumption of food, which by definition is largely individualized process, because it based not only on the «biological», but also on the cultural needs of the people/ on their tastes, habits and preferences. The formation and development of the USSR and of Soviet Ukraine, held it in 1920-1930h was a kind of modernization project that predetermined the new culinary policy, influenced the culinary practices of the population. Each step along the way accompanied by changes not only at the level of «high politics», but also at the level of everyday life, including catering.

The article examines the complex economic, social and domestic problems related to food supply in USSR in 1920–1930 years. Analyzes the relationship of social practice and food policy in a totalitarian state.

Thus, Soviet policy during cooking 1920–1930.. was an important part of the socio-economic and political reforms in the Soviet Ukraine.. Along with the development of a new type of society formed a kind of food culture. Culinary Soviet policy was carried out according to industrial organization and production technologies; it reflected the changing social structure of society, its ideological and cultural transformation. During the 1930's not only a new life but its mythology finally entrenched in everyday life and consciousness of the Soviet people, and that the kitchen was his most complete, comprehensive and typical example.

Key words: *food industry, kitchens, food politics, catering, food brands, Mikoyan.*

УДК 930.2(092)(477.5) 1816/1834

Вуйко Б.І.,

аспірант кафедри історії та культури України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
mega-bogdan59@ukr.net

Україна, м. Переяслав

ОСМИСЛЕННЯ О.П. ОГЛОБЛИНИМ ДІЯЛЬНОСТІ М.Г. РЄПНІНА (ВОЛКОНСЬКОГО) НА ПОСАДІ ГЕНЕРАЛ- ГУБЕРНАТОРА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1816–1834)

Метою статті є осмислення О.П. Оглоблиним діяльності М.Г. Рєпніна (Волконського) на посаді генерал-губернатора Лівобережної України. Методологічною основою дослідження насамперед виступили принципи історизму, об'єктивності, всебічності та наступності. Особливе місце в дослідженні надається біографічному методу. Доведено, що у своїй монографії «Люди Старої України» присвяченій осмисленню розвитку українського автономізму, української культури та громадської думки кінця XVIII – початку XIX століття, вчений проаналізував особистість та україноцентричну діяльність М.Г. Рєпніна на посаді генерал-губернатора Лівобережної України.

Ключові слова: Лівобережна Україна, князь Микола Григорович Рєпнін (Волконський), О.П. Оглоблин, українські козаки, «Історія Русів», український автономізм кінця XVIII – початку XIX століття.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення заявленої проблематики полягає у тому, що досліджуючи важливу роль М.Г. Рєпніна в культурно-історичному розвитку України у рецепції О.П. Оглоблина, маємо можливість показати як особистість, так й україноцентричний чин князя.

Наукова новизна статті визначається тим, що на основі аналізу літератури та першоджерел, вперше показано як О.П. Оглоблин фахово проаналізував визначну постать М.Г. Рєпніна та його позитивну діяльність спрямовану на збереження й розвиток української культури і самобутності.

Мета роботи – осмислення О.П. Оглоблиним діяльності М.Г. Рєпніна (Волконського) на посаді генерал-губернатора Лівобережної України. Для досягнення мети дослідження поставлені такі завдання: лаконічно проаналізувати історіографію питання; з'ясувати якою бачив діяльність і постать М.Г. Рєпніна, О.П. Оглоблин мешкаючи у СРСР, показати як аналізував життєдіяльність князя дослідник перебуваючи в еміграції, підвести підсумки дослідження.

Ця праця виконується в межах науково-дослідної теми кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні XIX – початку XXI ст.» (номер державної реєстрації 0112U005220).

Життєдіяльністю М.Г. Рєпніна (Волконського) цікавилася дослідники XIX–XXI ст., серед них М. Антонович [1], Д. Дорошенко [12], І. Павловський [24], М. Стороженко [27], В. Свербигуз [25], М. Бутич [4], С. Дремлюга [13], П. Кралюк [17], В. Шандра [29], Н. Конопка [16] та ін.

У свою чергу, життєвий шлях і аналіз наукових напрацювань О. Оглоблина щодо історичного, суспільно-політичного та культурного розвитку України досліджувало багато вчених. Окремі аспекти аналізували такі науковці: А. Атаманенко [2], Ю. Бойко [3], І. Верба [5], Л. Винар [6-8], В. Воронов [10], В. Гром [11], А. Жуковський [14], М. Ковальський [15], Ю. Макар

[18], Т. Марусик [19], В. Омельченко [23] та ін. Разом з тим, окремих публікацій присвячених виключно осмисленню О.П. Оглоблиним діяльності М.Г. Рєпніна (Волконського) на посаді генерал-губернатора Лівобережної України, ще не було. Лише невеликі згадки про це є в історіографічних частинах деяких наукових праць. Так маємо надію, що стаття посприє актуалізації дослідження наукових напрацювань О.П. Оглоблина щодо непересічної особистості князя М.Г. Рєпніна та його україноцентричної діяльності.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Життєдіяльність та наукові дослідження О.П. Оглоблина можемо розділити на два періоди. Перший, це – життя й наукова діяльність дослідника у Радянській Україні. Другий – життєвий шлях і наукові студії вченого за межами комуністичної системи.

30-ті рр. XX ст. увійшли в життя українського суспільства тотальним наступом сталінізму на всі сфері буття, у тому числі в науку і культуру. Зазнав репресивних акцій Олександр Петрович. Вже наприкінці 1930 р. О.П. Оглоблин був заарештований за звинуваченням «у протаскуванні українського буржуазного націоналізму в науку. Однак сфабрикувати чергову справу над українською інтелігенцією тоді не вдалося, а дослідника було звільнено на початку 1931 р. Водночас почався довготривалий ланцюг утисків вченого... У своїй високоінтелектуальній роботі він змушений був додавати партійно-пропагандистські домішки і працювати під невблаганним пресом урядової цензури» [26, с. 7-8].

Незважаючи на ці несприятливі для науковця обставини, О.П. Оглоблин продовжував займатися науковою діяльністю. За словами сучасного українського вченого І. Верби, у 1998 році у науковий обіг був введений конспект лекції з української історії професора Оглоблина за 1940–1941 рр., який знаходився у колекції культуролога С. Білоконя. У цій чималій праці охоплено історико-географічний період від «Історії Русів» до комунізованої української історіографії (М.І. Яворський, М.С. Слабченко), автор намагався уникати висловлювати

власну думку про схеми українського історичного процесу, натомість він збагатив історичний матеріал про багатьох національних дослідників [5, с.319].

Також І. Верба наголошує: «Взагалі на цьому Оглоблінському лекційному курсі рясно позначився загальний огляд офіційний осуд усього вітчизняного історіографічного процесу, проте вчений насичав його призабутими дослідниками і маловідомими творами, заповнивши таким чином, певну прогалину в українській історичній науці. Справді, мало де можна віднайти інформацію про історіографічні зацікавлення малоросійського генерал-губернатора князя М.Г. Рєпніна, історика Києва М.Ф. Берлінського, Чернігівського генерального маршалка О.М. Марковича, полтавчанина О.М. Матроса» [5, с.320-321].

Друга світова війна стала великим випробуванням для мільйонів українців, у тому числі й О.П. Оглоблина. Через низку причин вчений залишився в окупованому гітлерівцями Києві, а згодом при наближенні Східного фронту, спочатку переїхав до Львова, а потім до Праги. По завершенню військових дій О.П. Оглоблін деякий час мешкав у Західній Німеччині, а згодом оселився у Сполучених Штатах Америки (далі – США). Саме ця країна емігрантів стала для вченого другою Батьківщиною та посприяла розкриттю його наукового та організаційного потенціалу. Необмежений ніякими партійними догмами та вказівками, він зміг повністю реалізувати свої творчі задуми загалом, й стосовно особистості та україноцентричної діяльності М.Г. Рєпніна зокрема.

У монографії «Українська історіографія (1917–1956)» О.П. Оглоблін аналізує розвиток вітчизняної історичної думки, відзначив докторську працю М. Антоновича (1909–1955), онука В. Антоновича та сина Д. Антоновича, присвячену діяльності князя М.Г. Рєпніна на посаді віцекороля Саксонії (1813–1814), який дещо пізніше був генерал-губернатором Лівобережної України (1816–1834). У цій дисертації під заголовком «Князь Рєпнін, генерал-губернатор Саксонії» Берлін, (1936) було зібрано чимало важливих фактів пов'язаних з урядуванням князя та набуття ним важливих управлінських і ділових навиків, які стали йому у нагоді уже на теренах Наддніпрянщини [22, с.121].

У наступній своїй монографії «Люди Старої України», яка була оприлюднена у 1959 році у Мюнхені (Федеративна Республіка Німеччина), видавництвом «Дніпрова хвиля», О.П. Оглоблін намагався проаналізувати життя та діяльність найкращих представників української аристократії Лівобережної України, «тих, що не пили крові свого народу, а навпаки, власну кров, власну працю, власну думку, віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі та державної незалежності» [20, с.6].

Враховуючи формат цієї наукової праці, а саме те, що вона присвячена виключно вітчизняним представникам українського автономізму, української культури й громадської думки кінця XVIII – початку XIX ст. М.Г. Рєпнін лише опосередковано присутній на її сторінках, і йому на превеликий жаль, автором не присвячений окремий розділ.

Саме тому, О.П. Оглоблін у передмові наголошує: «Буде у нас мова і про окремих осіб, і про цілі родини та

роди, які цього заслуговують, – але на жаль, у дуже вузьких рамках приступних нам на чужині матеріялів. Неповні будуть наші нариси: багатьох гідних доброї згадки фамілій і осіб тут бракуватиме, а й про тих, що згадані в цих нарисах, можна було б сказати значно більше, навіть на підставі дотепер опублікованого матеріялу. Але гадаємо, що й ці уривкові відомості будуть не без користі для майбутнього історика України XVIII століття, а звичайний український читач почує слово правди про давноминулі часи і тих діячів, більших і менших, які підсвідомо, а здебільшого цілком свідомо діяли на славу, честь і оборону своєї Великої Батьківщини» [20, с.6].

Одним із таких діячів і був князь М.Г. Рєпнін (Волконський), якого О.П. Оглоблін без сумніву вважав великим прихильником України та особистим приятелем визнаних представників тогочасного українського автономізму, зокрема Михайла Миклашевського, Василя Капніста та Івана Капніста [20, с.108; 159-160].

Вчений присвятив М. Миклашевському і В. Капністу окремі розділи у своїй науковій праці, де прямо і опосередковано проаналізував особистість та україноцентричну діяльність М.Г. Рєпніна (Волконського) на посаді генерал-губернатора Лівобережної України.

Загалом, Малоросійське генерал-губернаторство з центром у Полтаві до складу якого входили землі Чернігівської та Полтавської губерній, було започатковано у 1802 році, та проіснувало до 1856 року. Головним його завданням російські вельможі бачили у тому, щоби повністю ліквідувати залишки Гетьманщини на Лівобережній Україні, й остаточно інтегрувати ці території до політичного, економічного, правового, мілітарного, культурного простору Російської імперії [2, с.8].

Якщо перший генерал-губернатор Малоросії князь Олексій Куракін (1802–1808) проводив більш-менш вважену політику по відношенню до місцевого населення, то його наступник, князь Яків Лобанов-Ростовський (1808–1816) відзначився несприйняттям й ненавистю до підпорядкованого йому краю та люду. О.П. Оглоблін відзначав, що саме цей генерал-губернатор і самодур наказав спалити містечко Смілу [20, с.159].

Отримавши такий важкий та негативний спадок М.Г. Рєпнін, крок за кроком здобував не лише повагу до себе і своєї посади, але й почав розуміти особливості та потреби українців Лівобережжя. Особливо це стосувалося такого ганебного явища як кріпацтво, яке було політичним, економічним, фінансовим й ідеологічним підґрунтям величезної Російської імперії. О.П. Оглоблін з цього приводу підкреслював, що «ще 1831 року військовий губернатор Лівобережної України князь М.Г. Рєпнін щільно пов'язаний з українськими автономістичними колами писав імператору Миколі I, що 1783 р. малоросійські землероби були поневолені через примхи тогочасних царських сановників, клевретів і деяких малоросійських старшин, які пожертвували щастям Батьківщини заради власного збагачення» [20, с.63].

Оскільки, скасувати кріпацтво було не під силу генерал-губернатору, та й імператор зі своїми вельможами вважали це не на часі, то князь намагався хоч якось послабити кріпацтво й поліпшити соціально-економічні умови життя місцевих українців. Одним із таких ймо-

вірних шляхів було повернення у суспільно-політичне, мілітарне життя Лівобережної України козацького стану.

Загалом, українське козацтво – це складне і багатогранне явище, яке відіграло важливу роль у долі України та українського народу. Саме завдяки козацтву в середині XVII ст. було відновлено українську державність у форматі Гетьманщини. Ця козацька держава продовжила державотворчу традицію українського народу в ранньомодерний час. Завдяки козацтву та його впливові на українську культуру протягом бездержавного і колоніального XIX ст. в ментальності українського етносу жило прагнення до волі і свободи, а козак був уособленням українського ідеалу чоловіка-воїна [28, с.3].

О.П. Оглоблин стверджував, що на формування ставлення М.Г. Репніна до українського козацтва мали значний вплив його добрі друзі, а саме Василь Капніст і Михайло Миклашевський. Вчений наголошував, що для українських автономістів, у тому числі й для Капніста, було зрозуміло – тільки відновлення українського козацького війська створить належну військову базу для визволення України з військового ярма та відродження українського державного буття, тому на початку 1788 року В. Капніст складає і подає імператриці Катерині II проект відновлення козацьких полків в Україні, згідно якого, це мало бути окреме козацьке кінне військо складене добровольців, під команду власної старшини, частково виборної (сотенна старшина), яке фактично не було пов'язане з російською армією [20, с.88].

У свою чергу, М. Миклашевський у 1812 році склав власний проект відновлення козацьких полків на теренах Лівобережної України, за яким до складу нової козацької частини, що мала бути сформована по закінченню війни з Францією увійшли не лише козаки, а й державні селяни, яких тоді нараховувалося до 170 тисяч. Кожні чотири господарства мали повністю утримувати одного козака з його конем, а козаки у свою чергу, мали бути звільнені від усіх податків [20, с.158-159].

Також дослідник вказав, що козацький проект М. Миклашевського підтриманий Д. Трошинським і В. Капністом був продовженням відомого проекту того ж В. Капніста 1788 р. і мав безпосередній вплив на пізніший козацький проект князя М.Г. Репніна та І.В. Капніста 1831 р. [20, с.159].

Спільним для всіх цих козацьких проектів було те, що коли вони подавалися до винесених осіб метрополії, Російська імперія у цей час вела активні воєнні дії та конче потребувала додаткових військових сил, а як тільки військові кампанії закінчувалися, той зацікавленість у відродженні українського козацтва стрімко згасала. Тому О.П. Оглоблин робить слушний висновок, що все це для російського уряду «мало суто кон'юнктуральний характер» [20, с.89].

Але попри всі примхи долі козацький проект князя Миколи Григоровича Репніна (Волконського) хоча не змінив ситуацію кардинально, проте посприяв поліпшенню соціально-економічного становища деяких українських нащадків козаків Гетьманщини.

Для О.П. Оглоблина така українофільська й україноцентрична діяльність М.Г. Репніна (Волконського) не була випадковістю. Вчений, у зв'язку з цим зазначав, що князь був нащадком чернігівських Рюриковичів й мав за

дружину освічену і розумну жінку Варвару Розумовську, онучку останнього гетьмана Кирила Розумовського [20, с.162].

Весь цей спадок з минулого, родинні зв'язки та приязні відносини з тогочасними українськими інтелектуалами зробили свою добру справу, і посприяли тому, що на противагу від свого попередника самодура князя Я. Лобанова-Ростовського, князь М.Г. Репнін (Волконський) намагався професійно керувати малоросійським генерал-губернаторством. Для нього ця територія була не колонією, з якої треба було визискувати всі ресурси, а насамперед, краєм, який конче потребував допомоги, опіки й вмілого керування.

Щоби підтвердити ці думки О.П. Оглоблин наводить витяги з листування М.Г. Репніна з М.П. Миклашевським, правнука одного з найвизначнішого державного діяча мазепинської України – стародубівського полковника Михайла Андрійовича Миклашевського. Проаналізувавши цю епістолярну спадщину вчений стверджував, що «їх в листуванні, зокрема в листах Репніна найбільше турботи за долю України [20, с.162].

Також дослідник відзначав, що листах князя М.Г. Репніна (Волконського) нерідко трапляються українські слова, і взагалі українізм [20, с.163].

Така зануреність князя в українське етнокультурне середовище, його ознайомленість з героїчним і трагічним минулим України, зазначав О.П. Оглоблин, посприяла формуванню у деяких дослідників гіпотези, що автором культової української книги «Історія Русів» міг бути князь М.Г. Репнін (Волконський) [20, с.163].

У свою чергу, вчений дуже цікавився, хто є справжнім автором важливої для українців книги. Але попри велику повагу і пієтет до особистості й україноцентричного чину М.Г. Репніна (Волконського) дослідник не вважав його автором цієї надважливої для України й українців праці. Присвятивши розкриттю цієї таємниці багато років свого життя, О.П. Оглоблин стверджував, що саме з теренів його малої батьківщини – Сіверщини (саме їй він присвятив монографію «Люди Старої України»), а конкретно з Новгород-Сіверського кола українських громадських і культурних діячів кінця XVIII століття вийшов майбутній автор «Історії Русів» [21, с.150].

Висновки. Проаналізувавши особистість та україноцентричну діяльність Миколи Григоровича Репніна (Волконського) у рецепції Олександра Петровича Оглоблина, ми прийшли до таких результатів. По-перше, незважаючи на досить велику кількість праць присвячених життєдіяльності Миколи Григоровича Репніна (Волконського) й Олександра Петровича Оглоблина-Мезько, публікацій у яких характеризується особистість та україноцентрична діяльність князя М.Г. Репніна в осмисленні О.П. Оглоблина на превеликий жаль відсутні, саме у цьому проявляється новизна нашого дослідження. По-друге, наукову діяльність О.П. Оглоблина можемо умовно розділити на два періоди – радянський та пострадянський. По-третє, мешкаючи в СРСР О.П. Оглоблин змушений був жити і працювати згідно тих вимог і умов, які диктувала тоталітарна влада своїм громадянам, але незважаючи навіть на ці несприятливі обставини, вчений намагався в міру своїх сил і можливостей професійно досліджувати історію України загалом, і життєдіяльність

Миколи Григоровича Рєпніна (Волконського) зокрема. По-четверте, з наближенням Східного фронту О.П. Оглоблин, щоби не попасти до рук сталінської таємної поліції змушений був назавжди покинути Київ та після тривалих мандрівок оселився у США, де зрештою і зміг розкрити свій великий потенціал вченого й наукового адміністратора. По-п'яте, у своїй монографії «Люди Старої України» присвяченій осмисленню розвитку українського автономізму, української культури та громадської думки кінця XVIII – початку XIX століття, вчений проаналізував особистість та україноцентричну діяльність М.Г. Рєпніна (Волконського) на посаді генерал-губернатора Лівобережної України. Також О.П. Оглоблин відмітив намагання князя відродити українське козацтво та повернути його до суспільно-політичного, військового й економічного життя Лівобережної України, хоча козацький проект князя не змінив кардинально ситуацію, проте посприяв поліпшенню соціально-економічного становища нащадків козаків колишньої Гетьманщини. Тому на думку О.П. Оглоблина, перебуваючи на посаді генерал-губернатора Лівобережної України впродовж 1816–1834 років, князь Микола Григорович Рєпнін (Волконський) у міру своїх сил і можливостей, переймався долею українців та намагався допомогти їм як у повсякденному житті, так і у збереженні героїчного минулого, тим самим сприяючи культурному відродженню України.

Література

1. Антонович, М. Князь Рєпнін, генерал-губернатор Саксонії. Берлін: Укр. вільний інститут у Берліні, 1936, 64 с.
2. Атаманенко, А. Передмова. Микола Григорович Рєпнін: дипломат, політик, урядовець. Острог – Нью-Йорк, 2016. С.8-11.
3. Бойко, Ю. Професор, доктор О.П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України. Український історик, 1975, Ч. 1–2 (45–46), С.13-28.
4. Бутич, М.І. До історії створення та діяльності генерал-губернаторств і військових губернаторств на Україні (кінець 18 – поч. 20 ст.). Історичні дослідження. К, 1985, Вип.11, С.45-50.
5. Верба, І. Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні. До 100-річчя з дня народження. Київ, 1999, 384 с.
6. Винар, Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992). Біографічна студія. Нью-Йорк-Торонто-Київ, 1994, 80 с.
7. Винар, Л. Олександр Петрович Оглоблин. Короткий історіографічний нарис. Український історик, 1993, Ч. 1-4 (116-119), С.7-57.
8. Винар, Л. Олександр Мезько-Оглоблин: земля, предки, родина. Український історик, 2000, Ч. 1-3 (144-146), С.105-148.
9. Винар, Л., Атаманенко, А. Видатний дослідник Мазепинської доби. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е доп. вид. Нью-Йорк-Київ-Львів-Торонто, 2001, С.14-46.
10. Воронов, В.О. П. Оглоблин як історіограф-енциклопедист (за матеріалами Енциклопедії Українознавства). Наукові записки. Університету Острозька Академія: Історичні науки, Острог, 2000, Вип. I, С.237-245.
11. Гром, В. Актуальне наукове дослідження договору Бодана Хмельницького з Москвою. 1654 р. III, 2, С.11-24.
12. Дорошенко, Д. Князь М. Рєпнін і Д. Бантиш-Каменський: (Сторінка українського громадського життя першої чвертини XIX ст.). Пр. Укр. високого пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова. Прага, 1929, III, 1, С.90-108.
13. Дремлюга, С.П. З історії суспільно-політичної думки України першої половини XIX ст. Турок князя М.Г. Рєпніна

Волконського. Дніпропетровський іст.-археогр. зб. Дніпропетровськ, Вип. I, На пошану професора М.П. Ковальського, 1997, С.386-397.

14. Жуковський, А. Вклад Олександра Оглоблина в Енциклопедії Українознавства, Український історик, 1995, Ч. 1-4, С.209-220.
 15. Ковальський, М., Тасічник, І. Слово про історика. Олександр Мезько-Оглоблин. Люди старої України та інші праці. ред. А.П. Винар. Острог-Нью-Йорк, 2000, С.12-21.
 16. Конопка, Н. Микола Григорович Рєпнін: дипломат, політик, урядовець. Острог-Нью-Йорк, 2016, 216 с.
 17. Краляк, П. Покровитель українських автономістів. День, 2019, № 161-162.
 18. Макар, Ю. Олександр Оглоблин і розвиток української історичної науки. Український історик, 2001, Ч. 1–4 (148–151), С.135-150.
 19. Марусик, П. Олександр Оглоблин і Українське Історичне Товариство. Науковий Вісник Чернівецького Університету. Чернівці, 2000, Вип. 73–74, С.52-63.
 20. Оглоблин, О. Люди Старої України. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова хвиля», 1959, 328 с.
 21. Оглоблин, О.П. До питання про автора Історії Русов. Київ, Інститут історії НАН України, 1998, 150 с.
 22. Оглоблин, О.П. Українська історіографія. 1917–1956. пер. англ. Київ, 2003. 253 с.
 23. Омельченко, В. УВАЖ і професор Олександр Оглоблин Український історик, 2000, III, 37, Ч. 1-3 (144-146), С.238-243.
 24. Павловський, Н.Ф. К історії Малоросії генерал-губернаторства во время генерал-губернаторства кн. Н.Г.Рєпніна: (Очерки, матеріали, переписка по архивным данным). Труды ЛДУАК, Полтава, 1905, Вып. 1, С.49-154.
 25. Свербизу, В. Старосвітське панство. Варшава, 1999. 248 с.
 26. Смолій, В.А., Путро, О.І., Верба, І.В. Слово до читача. Про життя і наукову діяльність професора О.П. Оглоблина. Оглоблин О.П. До питання про автора Історії Русов. Київ, Інститут історії НАН України. 1998. С.3-15.
 27. Стороженько, Н.В. К портрету князя Ніколая Григоревича Рєпніна. Кієвська старина, 1897, Кн. 12, С.473-480.
 28. Фігурний, Ю. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національно-військове мистецтво в українознавчому вимірі. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2004, 308 с.
 29. Шандра, В.С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. К, 2001, 356 с.
- #### References
1. Antonovych, M. Kniiaz Rjepnin, heneral-hubernator Saksonii. Berlin: Ukr. vilnyi instytut u Berlini, 1936, 64 s.
 2. Atamanenko, A. Peredmova. Mykola Hryhorovych Rjepnin: diplomat, polityk, uriadovets. Ostroh – Niu-Iork, 2016. S. 8-11.
 3. Boiko, Yu. Profesor, doktor O.P. Ohloblyn yak istoryk dukhovno-politychnoho rozvytku kozatskoi Ukrainy. Ukrainskiy istoryk, 1975, Ch. 1–2 (45–46), S. 13-28.
 4. Butych, M.I. Do istorii stvorennia ta diialnosti heneral-hubernatorstv i viiskovykh hubernatorstv na Ukraini (kinets 18 – poch. 20 st.). Istorychni doslidzhennia. K, 1985, Vyp.11, S. 45-50.
 5. Verba, I. Oleksandr Ohloblyn. Zhyttia i pratsia v Ukraini. Do 100-richchia z dnia narodzhennia. Kyiv, 1999, 384 s.
 6. Vynar, L. Oleksander Petrovych Ohloblyn (1899–1992). Biohrafichna studii. Niu-Iork-Toronto-Kyiv, 1994, 80 s.
 7. Vynar, L. Oleksander Petrovych Ohloblyn. Korotkyi istoriografichniy narys. Ukrainskiy istoryk, 1993, Ch. 1-4 (116-119), S. 7-57.
 8. Vynar, L. Oleksandr Mezko-Ohloblyn: zemlia, predky, rodyna. Ukrainskiy istoryk, 2000, Ch. 1-3 (144-146), S. 105-148.

9. Vynar, L., Atamanenko, A. *Vydatnyi doslidnyk Mazepenskoj doby. Ohloblyn O. Hetman Ivan Mazepa ta yoho doba. 2-e dop. vyd, Niu-Iork-Kyiv-Lviv-Toronto, 2001, S. 14-46.*
10. Voronov, V.O. P. *Ohloblyn yak istoriograf-entsefopedyst (za materialamy Entsyklopedii Ukrainoznavstva). Naukovi zapysky. Universytetu Ostrozka Akademiia: Istorychni nauky, Ostroh, 2000, Vyp. I, S. 237-245.*
11. Hrom, V. *Aktualne naukove doslidzhennia dohovoru Bohdana Khmelnytskoho z Moskvoiu. 1654 r. T. 2, S. 11-24.*
12. Doroshenko, D. *Kniaz M. Rjepnin i D. Bantyszh-Kamenskyi: (Storinka ukrainskoho hromadskoho zhyttia pershoi chetvertyny XIX st.). Pr. Ukr. vysokoho ped. In-tu im. M. Drahomanova. Praha, 1929, T. 1, S 90-108.*
13. Dremluha, S.P. *Z istorii suspilno-politychnoi dumky Ukrainy pershoi polovyny XIX st. Hurtoĭ kniazia M.H. Rjepnina-Volkonskoho. Dnipropetrovskiy ist.-arkheohr. zb. Dnipropetrovsk, Vyp. I, Na poshanuprofesora M.P. Kovalskoho, 1997, S. 386-397.*
14. Zhukovskiy, A. *Vklad Oleksandra Ohloblyna v Entsyklopedii Ukrainoznavstva, Ukrainyskyi istoryk, 1995, Ch. 1-4, S. 209-220.*
15. Kovalskiy, M., Pasichnyk, I. *Slovo pro istoryka. Oleksander Mezko-Ohloblyn. Liudy staroi Ukrainy ta inshii pratsi. red. A.R. Vynar. Ostroh-Niu-Iork, 2000, S. 12-21.*
16. Konopka, N. *Mykola Hryhorovych Rjepnin: diplomat, polityk, uriadovets. Ostroh -Niu-Iork, 2016, 216 s.*
17. Kyaliuk, P. *Pokrovitel ukrainskykh avtonomistiv. Den, 2019, № 161-162.*
18. Makar, Yu. *Oleksander Ohloblyn i rozvytok ukrainskoj istorychnoi nauky. Ukrainyskyi istoryk, 2001, Ch. 1-4 (148-151), S. 135-150.*
19. Marusyk, T. *Oleksander Ohloblyn i Ukrainske Istorychne Tovarystvo. Naukovyi Visnyk Chernivetskoho Universytetu. Chernivtsi, 2000, Vyp. 73-74, S. 52-63.*
20. Ohloblyn, O. *Liudy Staroi Ukrainy. Miunkhen: Vydavnytstvo «Dniprova khivylia», 1959, 328 s.*
21. Ohloblyn, O.P. *Do pytannia pro avtora Ystoryy Rusov. Kyiv, Instytut istorii NAN Ukrainy, 1998, 150 s.*
22. Ohloblyn, O.P. *Ukrainska istoriografii. 1917-1956. per. anh. Kyiv, 2003. 253 s.*
23. Pavlovskiy, I.F.K. *istorii Malorossii general-gubernatorstva vo vremya general-gubernatorstva kn. N.G. Repnina: (Ocherki, materialy, perepiska po arkhivnym dannym). Trudy PGUAK, Poltava, 1905, Vyp. 1, S. 49-154.*
24. Omelchenko, V. *UVAN i profesor Oleksander Ohloblyn. Ukrainyskyi istoryk, 2000, T. 37, Ch. 1-3 (144-146), S. 238-243.*
25. Sverbyhuz, V. *Starosvitske panstvo. Varshava, 1999. 248 s.*
26. Smolii, V.A., Putro, O.I., Verba, I.V. *Slovo do chytacha. Pro zhyttia i naukovu diialnist profesora O.P. Ohloblyna. Ohloblyn O.P. Do pytannia pro avtora Ystoryy Rusov. Kyiv, Instytut istorii NAN Ukrainy. 1998. S. 3-15.*
27. Storozhenko, N.V. *K portretu knyazya Nikolaya Grigorevicha Repnina. Kievskaya starina, 1897, Kn. 12, S. 473-480.*
28. Fihurnyi, Yu. *Istorychni vytoky ukrainskoho lytsarstva: Narysy pro zarozhennia i rozvytok kozatskoj tradytsiinoi kultury ta natsionalne-viiskove mystetstvo v ukrainoznavchomu vymiri. Kyiv: Vydavnychi dim «Stylos», 2004, 308 s.*
29. Shandra, V.S. *Malorosyske heneral-hubernatorstvo, 1802-1856: funktsii, struktura, arkhiv. K, 2001, 356 s.*

Vuiko B.I.,

post graduate student of Department of History and Culture of Ukraine,
«Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», mega-bogdan59@ukr.net

Ukraine, Pereiaslav

UNDERSTANDING THE O.P. OGLOBLIN'S ACTIVITIES OF M.G. REPININ (VOLKONSKY) AS A GENERAL-GOVERNOR OF UKRAINE (1816-1834)

The purpose of the article is to comprehend of Oleksandr Ohloblyn of the activity of Mykola Repnin (Volkonsky) as Governor General of the Left Bank Ukraine. The methodological basis of the study was primarily the principles of historicism, objectivity, comprehensiveness and continuity. A special place in the study is given to the biographical method. It is defined that in his monograph «People of the Old Ukraine», dedicated to the comprehension of the developmen of the Ukrainian autonomism, Ukrainian culture and public opinion of the late 18th – early 19th century, the scientist had analyzed the personality and Ukrainian-centric activity of M. Repnin as the governor-general of Left Bank Ukraine.

Key words: Left-Bank Ukraine, Prince Mykola Repnin (Volkonsky), O. Ohloblyn, Ukrainian Cossacks, History of the Rus People, Ukrainian autonomism of the late 18th – early 19th century.

УДК 94 (477)

Дацків І.Б.,*д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії
Тернопільського національного економічного університету, idatskiv@ukr.net***Полич М.І.,***к.і.н., ст. викладач кафедри міжнародних відносин та дипломатії
Тернопільського національного економічного університету, polych.maryana@gmail.com**Україна, м. Тернопіль*

ВАРШАВСЬКІ УГОДИ 1920 РОКУ: ЗДОБУТКИ ТА ВТРАТИ

У даній статті мова йде про українсько-польські стосунки в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., та підписання між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською Варшавської угоди у квітні 1920 р. Подається неоднозначна оцінка щодо даної угоди різних прошарків українського суспільства і вітчизняних істориків.

Ключові слова: Україна, Польща, Галичина, міжнародні відносини, договір, дипломатія.

Постановка проблеми. Процес становлення української державності відбувався (і відбувається) в рамках певних міжнародних відносин, які справляли на нього значний вплив. Якщо сучасна Україна стала можливою з огляду на крах Радянського Союзу, в другому десятилітті ХХ ст. українська державність була результатом розпаду Російської імперії. Якщо творення сучасної української державності відбувалося в умовах завершення «холодної війни» і кардинальних змін у системі міжнародних відносин, то 1917–1921 рр. були періодом Першої світової війни та повоєнного світовлаштування.

Дана проблема загалом тривалий час не могла знайти об'єктивного висвітлення саме через значний вплив особистих ідейно-політичних переконань авторів чи пануючу в державі ідеологічну доктрину.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання про Варшавську угоду між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським посідає значне місце в історіографії. Варто визнати, що Варшавський договір був і залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історіографії, а також найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності Симона Петлюри. В дослідженнях його сучасників М. Шаповала [1], С. Шелухіна [2] та ін., зроблено серйозні закиди про помилковість союзу з Польщею, одноосібність і поспішність у схваленні договору «продаж» Галичини полякам тощо. На таких самих позиціях перебувають і деякі сучасні дослідники, як, наприклад А. Копилов [3], стверджуючи, що укладання Варшавської угоди було прорахунком у зовнішній політиці Української Народної Республіки.

Галичани вважали, що Варшавський договір дав полякам найпереконливіший і найсильніший аргумент для володіння Східною Галичиною. Натомість А. Ливицький доводив, що «нині зашкодити перед Антантою, чого так боялися галичани, слова Декларації про кордони між Україною та Польщею з формально-правового боку вже не можуть, – вони тільки висвітлюють фактично положення справи» [4, с.355].

Значна частина тогочасних дослідників оцінили й позитивні моменти цього договору. Проблеми, пов'язані з Варшавським договором та українсько-польськими відносинами, більш прихильно до Петлюри розглядалися у працях Ф. Крушинського [5], І. Мазепи [6], М. Стахіва [7]. За оцінкою О. Шульгіна, «це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і

треба було мати велику громадську мужність, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав...» [8, с.175].

Обґрунтовуючи свою позицію щодо підписання угоди з Польщею та відмови від Галичини, сам С. Петлюра писав, «що це був тактичний хід для встановлення зв'язку з Європою», а також «акт спасіння для подальшого впровадження нашої боротьби» [9, с.223].

Уроки незалежності України з проблем Варшавського договору у контексті українсько-польських відносин опубліковано цілу низку праць, серед яких найпомітнішими є дослідження Т. Єременко [10], М. Литвина [11], І. Срібняка [12], та інших. Автори стверджують, що на угоду з Польщею С. Петлюру штовхнули обставини, більшовицька загроза, байдужість та нерозуміння з боку Антанти [10, с.214; 4, с.399-400]. Цим пояснюється і безмірно висока ціна, яку заплатив С. Петлюра за допомогу Польщі у боротьбі проти більшовиків.

Дослідники (С. Литвин, Б. Гудь, В. Голубко та ін.) [4; 13] аналізують неоднозначне ставлення до угоди з УНР в самій Польщі, виділяючи два напрями в польській політиці щодо України, очолювані р. Дмовським та Ю. Пілсудським. Прибічники Пілсудського вважали найбільшим ворогом Польщі Росію – все одно чи більшовицьку чи «білу» відновлення якої ставило під сумнів незалежність Польщі, тож проросійська політика Антанти сприяла українсько-польському порозумінню.

Мета статті полягає у з'ясуванні та обґрунтуванні на основі опублікованих матеріалів і нових архівних документів українсько-польських відносин та наслідків Варшавського договору.

Виклад основного матеріалу. Період збройної боротьби української армії, що стала можливою завдяки Варшавському договору залишився «білою плямою» в історіографії. Радянські джерела подавали її як війну з білополяками, Армію УНР як «запроданців і слуг польської буржуазії» і здебільшого намагалися її замовчувати. Через непопулярність договору в українському громадянстві події та бойові дії Армії УНР у 1920 р. замовчувалися також і в українській історіографії. Тому 1920 р. висвітлений порівняно найменше і найповерховіше.

У жовтні 1919 р. дипломатична місія УНР на чолі з А.М. Ливицьким приїздить до Варшави для проведення переговорів із польським керівництвом [14, с.329]. Її діяльність одразу натрапили на цілу низку труднощів,

що полягали, насамперед, у далеко неоднозначному ставленні польського суспільства до незалежності України. Як повідомляло українське представництво у Варшаві, «ідея необхідності признання самостійності України і нав'язання між нею і Україною союзних стосунків зустріла підтримку лише в колах Польської партії соціалістичної (ППС), почасти серед людовиків. Серед ліберальної буржуазії ідеї ці наражаються на цілий шерех сумнівів, а серед націонал-демократів – той просто вороже відношення» [15, арк.36].

Ще перед початком безпосередніх переговорів між сторонами представник польської делегації заявив, що Польща у своїй зовнішній політиці керується вказівками держав Антанти і тому визнання України суверенною державою не може йти у розріз з намірами цих держав. Отже, ще до початку офіційних переговорів стало ясным, що дана проблема буде вирішуватися досить складно.

28 жовтня 1919 р. розпочалося перше засідання українсько-польської конференції. Для її проведення українська місія, увійшли радники Л. Михайлів, П. Понятенко (чергуючись з Б. Ржепецьким) і А. Горбачевський та М. Новицький, одного з яких при потребі міг замінити С. Вітвицький [16, с.364].

На першому засіданні конференції було зачитано заяву-декларацію української делегації, яка суттєво відрізнялась від попередньої декларації надзвичайної місії П. Пилипчука. Замість далекосяжних територіальних поступок нова декларація виразно стала на ґрунт етнографічного принципу у справі визнання кордонів. Щодо аграрної проблеми, яка так цікавила Польщу, нова декларація не зазначала нічого конкретного і лише висловлювала сподівання, що майбутній установчий парламент «викінчить будову демократичного устрою, і зокрема, розгляне складне питання аграрної реформи» [17, с.32-33]. Одночасно виразно ставилось питання про необхідність визнання Польщею самостійності України і зміну режиму на окупованих поляками українських землях [14, с.330].

Ця декларація звичайно не могла задовольнити польську сторону. За словами голови польської делегації Залеського, вона відхилялася від уже відомих українському урядові польських постулатів. У результаті на черговому засіданні конференції 30 жовтня 1919 р. польська делегація повернула декларацію української місії як явно неприйнятну. У той же день відбулась зустріч А. Лівницького з головою польської держави Ю. Пілсудським, на якій останній висловив надзвичайно прихильне ставлення до української самостійності і готовність її підтримувати. Разом з тим було зазначено, що серед впливових верств польської держави ця ідея не користується популярністю, і уряд мусить з цим рахуватись. До того ж Польща, як зазначав Ю. Пілсудський, не самостійна у своїй зовнішній політиці і тому не може маніфестувати своє визнання раніше, ніж це буде зроблено країнами Антанти. Після цього візиту офіційні переговори були перервані [16, с.365].

Засідання конференції відновилося 11 листопада 1919 р. і тривало ще один день. Українська місія опинилась перед пекучою проблемою вирішення кордонів і полагодження претензій польського землеволодіння з реальними аграрними відносинами та українським законодавством у цій

справі. Саме цю мету переслідувала нова декларація, підготовка якої проходила з надзвичайними труднощами. 2 грудня 1919 р. декларація була підписана і передана українською місією польській стороні.

Підписанням декларації 2 грудня українська дипломатична місія завершила певний період своєї праці, який створив ґрунт для встановлення і розвитку союзних відносин між Польщею і Україною.

22 грудня 1919 р. Міністерство закордонних справ УНР повідомило усіх голів дипломатичних місій та послів України про хід переговорів з поляками та їх наслідки. Українсько-польські відносини в зв'язку з військовою катастрофою висувались на перший план дипломатичної діяльності УНР. Як зазначалось в об'їзнику, підписаному А. Лівницьким, «польсько-українське порозуміння диктувалось усім характером державного життя за останній рік». Особливо наголошувалось, що декларація «дасть найголовніше, чого досі бракувало нашій Республіці, – можливість транзиту всяких без виїмку товарів через територію Польщі. У такий спосіб ми могли б забезпечити найактуальніші наші потреби» [18, арк.13].

Питання надання мілітарної допомоги Україні та створення на території Польщі відповідної бази для організації збройних сил УНР було головним завданням української дипломатії. 2 грудня 1919 р. під час вручення згаданої вище декларації голова української місії А. Лівницький звернувся до польської делегації: «У першу чергу просимо знехтяться з Польським командуванням, щоб пропустити ті частини наших військ, які перейшли Збруч, а далі предприняти все те, що потрібне, для відтворення нашої мілітарної бази» [19, арк.54-55]. У той же день Ю. Пілсудський дозволив розпочати переформування армії УНР на території України, зайнятої польськими військами.

Однією з причин, яка затягувала польсько-українські переговори у Варшаві наприкінці 1919 р. – початку 1920 р., було різне бачення сторонами майбутньої долі Східної Галичини. Дипломатична місія А. Лівницького цілком справедливо розглядала її як етнічну українську територію, польська делегація виходила з концепції відтворення історичної Польщі.

З весни 1920 р. після виступів В. Леніна і Х. Раковського з мирними пропозиціями до Польщі та інших держав від імені України перед урядом УНР постало завдання укладення тісної союзницької угоди з Польщею. У зв'язку з тим 11 березня 1920 р. відновились перервана 22 грудня 1919 р. українсько-польська конференція.

Переговори прискорило прибуття С. Петлюри на особисте запрошення лідера Польської держави. Він часто бував у резиденції Ю. Пілсудського і мав з ним неодноразові розмови. Власне, після 4-годинної розмови між обома керівниками в ніч з 21-го на 22-е квітня 1920 р. було підписано «Політичну Конвенцію між Польщею і Україною». Згідно з цим документом Польща визнавала Директорію на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою як верховну владу Української Народної Республіки. Одночасно польський уряд зобов'язувався не укладати жодних міжнародних угод проти України [16, с.367-368].

Найбільш вразливим місцем Варшавського договору для УНР було визнання східного кордону Польщі по

річці Збруч. Залишалось відкритим питання щодо Дубненського, Рівненського і частини Кременецького повітів, які відходили поки що до Польщі, долю яких мала вирішити згодою українсько-польська комісія.

Доречно зазначити, що основні пункти Варшавської угоди були віддзеркаленням слабкості УНР, яка була для Польщі союзником без території, сильної армії та надійної підтримки в масах.

24 квітня було підписано військову конвенцію, яка встановлювала військовий союз між УНР і Польщею. Знову ж таки цей аспект Варшавського договору свідчив про його нерівноправність. Передбачалося формування лише трьох українських дивізій (15 тис. вояків), тоді, як польська армія налічувала 100 тис. Ю. Пілсудський явно не бажав бачити сильною союзна українську армію, яка мала виконувати допоміжну функцію і бути політичним прикриттям польського походу в Україну. Вже в ході військових дій Ю. Пілсудський не погодився на чисельне збільшення мобілізованих новобранців на звільнених від більшовиків територіях [20, с.135-136]. Звичайно така антиукраїнська політика польського «союзника» шкодила не лише УНР але й самій Польщі.

У тій складній обстановці, у якій опинилась УНР, у її керівництва не було іншого виходу перед загрозою утвердження більшовицької окупації. Як зазначалось в одному з урядових оглядів закордонної політики УНР, Варшавський договір «відтягував Польщу від «можливого майбутнього союзу з Росією і, таким чином, значно ослаблював силу російського імперіалізму». УНР отримувала на основі цього договору «моральну допомогу у формі визнання де-юре державної суверенності та реальну підтримку на політичному, мілітарному й фінансовому полі.» Ціною цього договору, зазначалось далі, УНР зруйнувала «бар'єр, що загорожував її дорогу в Західну Європу» [21, арк.5].

Зразу після підписання польсько-української угоди розпочався наступ союзних сил на Україні. Вже 8 і 9 травня українські й польські війська ввійшли в Київ. Уряд Директорії УНР прибув до Вінниці, де був реорганізований і очолений В. Прокоповичем (член УПСФ). Попри перешкоди, які чинили польські військові, почала успішно відновлюватись державна адміністрація й місцеве самоврядування на визволених територіях Правобережної України. Посилився приплив добровольців в армію УНР. Однак, як вже зазначалося, польські союзники намагалися перешкодити зміцненню військового потенціалу України. Польське командування примусило розпустити мобілізованих новобранців, і лише таємно від «союзників» українські дивізії зуміли збільшити свій чисельний склад [20, с.136].

Успіх спільної польсько-української акції був недовгим. Польський фронт було прорвано, і вже 11 червня більшовики знову захопили Київ [16, с.370]. Польські війська, охоплені панікою, поспішно відступали. На противагу деморалізованим частинам польської армії українські дивізії зберігали кращу боєздатність, виявили мужність і стійкість в ході бою

У липні польська армія залишила лінію Бугу і відступила в напрямку Варшави. У цій ситуації Польща звернулася за допомогою до Антанти. Союзники вирішили, що вона не в стані проводити самостійну зовнішню

політику, і зажадали, щоб Польща у відповідній ноті погодилася на «угодове полагодження на розумних умовах своїх територіальних суперечок з Чехами, Литовцями і Українцями» [20, с.171].

Таким чином, концепція великої Польщі, яку нав'язував Заходу Ю. Пілсудський і яку підтримувала Франція, потерпіла фіаско. Разом з тим знову у міжнародних відносинах почала активно фігурувати українська справа, насамперед, проблема Східної Галичини. Найвища Рада рішуче висловлювалась за те, щоб Східна Галичина зберегла свій міжнародний статус, незалежний від Польщі, зобов'язала дотримуватись «лінії Керзона» як східного кордону Польської держави. Щодо решти України Найвища Рада прийняла зобов'язання польського уряду шанувати право самовизначення народів на сході зазначеної межі [16, с.370].

Восени 1920 р. український провід розпочав консультації з представниками головнокомандувача Збройними силами Півдня Росії генерала П. Врангеля про спільну військову акцію проти армії РСФРР. У вересні Рада Народних Міністрів УНР уповноважила голову української дипломатичної місії в Румунії К. Мацієвича та керівника військової секції цього ж представництва генерал-поручика С. Дельвіга вести переговори з метою «заклучення військової конвенції з уповноваженим урядом генерала Врангеля і ту ж конвенцію між УНР і урядом генерала П. Врангеля підписати» [22, арк.43].

17 вересня 1920 р. Рада Народних Міністрів, на засіданні якої був присутній і Головний отаман С. Петлюра, заслухала й ухвалила доповідь міністра закордонних справ А. Ніковського. Він, зокрема, пропонував у найближчий час «заклучити стратегічний союз з Врангелем і поставився обережно щодо союзу з ним політично-го» [23, арк.53].

27 вересня 1920 р. Рада Народних Міністрів вирішила «визнати можливим скласти з генералом П. Врангелем військову конвенцію з політичними гарантіями, а саме: за умови визнання урядом генерала Врангеля самостійності Української Народної Республіки і її сучасного уряду». Відповідні директиви уряд подав голові української делегації С. Дельвігу на переговорах з генералом П. Врангелем [24, арк.112]. Обговорення тривало ще на кількох засіданнях уряду, зокрема 11 жовтня 1920 р., але провід вже був не в змозі виробити ефективні заходи для спільної військової акції з командувачем Збройними силами Півдня Росії [16, с.372].

Щодо Варшавської угоди, вона дістала неоднозначну, часом консервативну оцінку не лише прошарків українського суспільства, але й українських істориків. На думку деяких з них, «суперечливий характер» Варшавського договору, його «нерівноправний характер...», щодо України, завдав зрештою шкоди і Речі Посполитій Польській» [25, с.138], яка через деякий час виявилася заручницею більшовицького режиму.

У свій час до об'єктивної оцінки Варшавського договору закликав один з його ініціаторів, Головний отаман С. Петлюра: «Коли б не польсько-українська згода, не відомою ще була б дальша доля нашої державності. Хай поляки не додержали свого слова і зрадили нам, – ми все ж за цей час і сили організовані збільшили і ясність планів своїх устаткували на майбутнє» [4, с.339].

У результаті невизнання незалежності Української Держави країнами Антанти і фактично застосування щодо неї блокади республіканський провід міг розраховувати лише на підтримку Польщі, хоча й за рахунок Східної Галичини, яка відійшла до неї. Остання «залишалася чи не єдиною країною, зацікавленою у продовженні визвольної боротьби України». Головний отаман С. Петлюра «мав на меті прискорити порозуміння з Польщею, а потім і з країнами Антанти,» «саме такого кроку нагально вимагала зовнішньополітична і військова ситуація» [4, с.342].

Зазначимо, що союз Ю. Пілсудського з С. Петлюрою не відзначався послідовністю намірів. Якщо Головний отаман схилився до альянсу через безвихідь ситуації, то польський лідер, з одного боку, визнавав необхідність створення міцної Української Держави як буферної зони між Польщею та більшовицькою Росією, з іншого, окупувавши Східну Галичину, не сприяв зміцненню УНР і тим самим, за словами відомого українського дослідника І. Лисяка-Рудницького, «власноруч руйнував свої плани» [26, с.101].

Варшавський договір, який ще часом називають «договір Пілсудського – Петлюри», на думку сучасних дослідників україно-польських відносин, став «практичною спробою реалізації „федеративної” концепції Ю. Пілсудського» [27, с.385].

Незважаючи на те, що текст договору був таємним і не публікувався в Україні і Польщі, його загальний зміст дуже швидко одержав широкий резонанс у політичних колах обох країн. Польські праві, насамперед, націонал-демократи, які переважали в той час у сеймі, виявили занепокоєння, передбачаючи загострення стосунків з радянською Росією. Не останню роль у таких настроях відіграло й те, що Україна свого часу була союзницею Центральних держав і антагоністом Антанти, на яку покладали особливі надії в польському політикумі. Ставлення альянтів до військової акції УНР – Польща виявилось суперечливим [16, с.373].

Висновки. Таким чином, надаючи підтримку Україні, польський провід водночас використовував у своїх цілях несприятливу для першої політичну ситуацію, територіально обмежену сферу дії урядових чинників, невисоку оснащеність армії, скрутне фінансове становище, відсутність міжнародної підтримки. Стало ясным, що Антанта не бачить у союзнику Польщі серйозного супротивника більшовицькому режиму, здатного протистояти його просуванню на захід Європи. Крім того, союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри, який ґрунтувався здебільшого на особистих домовленостях і викликав гостру опозицію як серед українців, так і серед поляків, через взаємну недовіру фактично був малоефективним. Польська сторона не дозволила розбудувати та укомплектувати українські збройні сили, які брали участь у поході. Очікуваного проти більшовицького повстання, яке мало підтримати українсько-польську військову кампанію, не відбулося. Українське населення з великою недовірою поставилося до нового союзника Української Народної Республіки – Речі Посполитої Польської і не бачило в ньому визволителя. Натомість більшовицька армія мала реальні можливості завдати вирішального удару по українсько-польським військам.

Література

1. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928. 42 с.
2. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага, 1926. 37 с.
3. Копилов А. Зовнішня політика С. Петлюри: прорахунки та упущені можливості (актуальна точка зору) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. ТІ. 3(5). К., 1999. С.302-306.
4. Литвин С Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. К.: Видавництво ім. Олени Шеліги, 2001. 645 с.
5. Крушинський Ф. Петлюра і Пілсудський (В 16-ту річницю договору 22 квітня 1920 року // Молода Україна. 1936. Ч. 4-5. С.3-9.
6. Мазепа І. Україна у огні й бурі революції. К.: Шемпора, 2003. 608 с.
7. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР: в 7-ми ч. Шпоронто, 1962.– 1965.
8. Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). Прага, 1930. С.172-176.
9. Петлюра Симон. Статті, листи, документи / Упорядник В. Сергійчук. ТІ.3. К.: Видавництво ім. Олени Шеліги, 1999. – 616 с.
10. Єременко ТІ. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський // У 70-річчя паризької трагедії: Збірник пам'яті Симона Петлюри. К., 1997. С.212-217.
11. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. 469 с.
12. Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць Другого конкурсу петлюрознавців України. К.: Рада, 1995. С.137-164.
13. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до непорозуміння. До питання генези україно-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. Львів: Українські технології, 1997. 67 с.
14. Шабачник Д.В. Українська дипломатія: нариси історії (1917–1990 рр.) К.: Либідь, 2006. 768 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 172. Документи про взаємовідношення України з Румунією, 5.09.1919 р. 9 арк.
16. Соловйова В.В. Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917–1921 рр.: Дис....д-ра іст. наук К., 2006. 470 с.
17. Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції, 1917–1923 рр. ТІ. ІІ, кн.. 5. Львів, 1924. 398 с.
18. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 66. Декларація уряду Директорії УНР, уповноваження й директиви дипломатам, 28.12.1919 р. 29 арк.
19. ЦДАВО України. Ф. 3619. Оп. 3. Спр. 15. Статуту українського товариства Ліги Націй; Стілки об'єднаних громадських і добродійних організацій в Німеччині, 1920 р. 88 арк.
20. Стахів М. Третя Советська республіка в Україні: Нариси в історії воєнної інвазії Советської Росії і розвитку окупаційної системи в часі: листопад 1919 – листопад 1924. Нью-Йорк, 1966. 244 с.

21. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 278. Огляд сучасного міжнародного становища УНР і закордонної політики УНР, ноты, декларації, меморандуми УНР, 1919-1920 рр. 215 арк.

22. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 398. Уповноваження представникам УНР за кордоном для ведення переговорів з урядами Італії, Франції, Румунії, Чехословаччини та іншими країнами, 11.02.1921 рр. 98 арк.

23. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 5. Протоколи засідань Кабінету Народних Міністрів УНР, 11-25.09.1920 р. 57 арк.

24. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 48. Копії журналів засідань Ради Народних Міністрів УНР, 8.06.1920 р. 188 арк.

25. Терещенко Ю. Варшавський договір 1920 р. і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті українського національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць. Фастів: Поліфаст, 1999. С.130-139.

26. Лисак-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Історичні есе. III. 1. К.: Основи, 1994. 554 с.

27. Павлюк О. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920) // Нариси з історії дипломатії України. К.: Альтернативи, 2001. С.314-396.

References

1. Sharoval M. Velyka revoliutsiia i ukrainska vyzvolna prohrama. Praha, 1928. 42 s.

2. Shelukhin S. Varshavskiy dohovor mizh poliakamy i Petliuroiu 21 kvitnia 1920 roku. Praha, 1926. 37 s.

3. Kopylov A. Zovnishnia polityka S. Petliury: prorakhiunky ta upushcheni mozhlyvosti (aktualna tochka zoru) // Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu: Istorychni nauky. T. 3(5). K., 1999. S. 302-306.

4. Lytvyn S. Sud istorii: Symon Petliura i Petliuriana. K.: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy, 2001. 645 s.

5. Krushynskiy F. Petliura i Pilsudskiy (V 16-tu richnitsiu dohovoru 22 kvitnia 1920 roku // Moloda Ukraina. 1936. Ch. 4-5. S. 3-9.

6. Mazepa I. Ukraina u ohni y buri revoliutsii. K.: Tempora, 2003. 608 s.

7. Stakhiv M. Ukraina v dobi Dyrektorii UNR: v 7-my ch. Toronto, 1962.– 1965.

8. Shulshyn O. Symon Petliura ta ukrainska zakordonna polityka // Zbirnyk pamiati Symona Petliury (1879–1926). Praha, 1930. S. 172-176.

9. Petliura Symon. Statti, lysty, dokumenty / Uporiadnyk V. Serhiichuk, T.3. K.: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy, 1999. – 616 s.

10. Yeremenko T. Symon Petliura i Yuzef Pilsudskiy // U 70-richchia paryzkoj trahedii: Zbirnyk pamiati Symona Petliury. K., 1997. S. 212-217.

11. Lytvyn M. Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr. Lviv, 1998. 469 s.

12. Sribniak I. Symon Petliura na choli derzhavy ta viiska. Do pytannia pro polsko-ukrainski vzaiemny 1919–1920 rokiv // Symon Petliura ta ukrainska natsionalna revoliutsiia. Zbirnyk prats Druhojho konkursu petliuroznavstv Ukrainy. K.: Rada, 1995. S. 137-164.

13. Hud B., Holubko V. Nelehka doroha do neporozuminnia. Do pytannia henezhy ukraino-polskoho viiskovo-politychnoho spirobitnyctva 1917–1921 rr. Lviv: Ukrainski tekhnolohii, 1997. 67 s.

14. Tabachnyk D.V. Ukrainska dyplomatiia: narysy istorii (1917-1990 rr.) K.: Lybid, 2006. 768 s.

15. Soloviova V.V. Formuvannia ta diialnist dyplomatychnykh predstavnytstv ukrainskykh natsionalnykh uradiiv 1917–1921 rr.: Dys. ...d-ra ist. nauk, K., 2006. 470 s.

16. Dotsenko O. Litopys ukrainskoj revoliutsii: Materialy i dokumenty do istorii ukrainskoj revoliutsii, 1917–1923 rr. T. II, kn. 5. Lviv, 1924. 398 s.

17. Stakhiv M. Tretia Sovetska respublika v Ukraini: Narysy v istorii voiennoi invazii Sovetskoj Rosii i rozvytku okupatsiinoi systemy v chasi: lystopad 1919 – lystopad 1924. Niu-York, 1966. 244 s.

18. Tereshchenko Yu. Varshavskiy dohovor 1920 r. i yoho otsinka ukrainskoj dyplomatiie // Symon Petliura u konteksti ukrainskoho natsionalno-vyzvolnykh zmahhan. Zbirnyk naukovykh prats. Fastiv: Polifast, 1999. S. 130-139.

19. Lysiak-Rudnytskyi I. Polsko-ukrainski stosunki: tiahar istorii // Istorychni ese. T. 1. K.: Osnovy, 1994. 554 s.

20. Pavliuk O. Dyplomatiia nezaleznykh ukrainskykh uradiiv (1917–1920) // Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy. K.: Alternatyvy, 2001. S. 314-396.

Datskiv I.B.,

Ph.D., Professor, Head of Department of International relations and diplomacy,
Ternopil National Economic University, idatskiv@ukr.net

Polych M.I.,

Ph.D., Senior Lecturer Department of International relations and diplomacy,
Ternopil National Economic University, polych.maryana@gmail.com

Ukraine, Ternopil

THE WARSAW AGREEMENTS OF 1920s, THEIR ACHIEVEMENTS AND LOSSES

The article deals with the Ukrainian-Polish relations in the period of national liberation struggle during 1917–1921 and with the signing the Warsaw agreement between Ukrainian People's Republic and Rzecz Pospolita in April, 1920. The ambiguous estimation as to the given agreement of different layers of Ukrainian society and domestic historians is given.

Key words: Ukraine, Poland, Galicia, international relations, treaty, diplomacy.

УДК 94(477)

Дояр Л.В.,

к.і.н., доцент, ст. науковий співробітник Державного архіву друку Книжкової палати України ім. Івана Федорова,
ORCID: 0000-0003-0789-2462, lardoyar@gmail.com

Україна, м. Київ

УКРАЇНСЬКІ КНИГОДРУКИ 1918 Р. ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЕПОХИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Представлена стаття порушує проблему розбудови держави в Україні у період революції та боротьби за збереження української державності. Спираючись на фонди Державного архіву друку Книжкової палати України, автор здійснює контент-аналіз вітчизняних книгодруків, виданих впродовж 1918 р. у різних друкарнях та видавництвах та констатує думку стосовно особливої акцентуації процесів державного будівництва на сторінках тогочасних видань. Використаний наратив, через свою маловживаність, є науково затребуваним і актуальним.

Ключові слова: книгодрук, видавництво, друкарня, раритетне видання, наратив.

Постановка проблеми. На відміну від 1917 року, коли в українських видавництвах все ще зберігалася інерція дореволюційного життя, 1918 рік сповнений книгодруками, які з калейдоскопічною швидкістю дозволяють переглянути гучні події тих часів. Спираючись на заповіт Тараса Шевченка, тогочасні українські політики занурилися у будівництво «своєї хати», де буде і своя правда, і своя сила, і своя воля... Проблема державного будівництва 1917–1921 рр. досліджується великим загалом академічних вчених, істориків-викладачів, архівістів, музеєзнавців тощо. Активізація цієї важливої тематики відбулася у зв'язку зі святкуванням 100-літнього ювілею Української революції та боротьби за збереження української державності. Даною публікацією автор намагається долучитися до пріоритетної проблеми української історичної науки.

Мета статті полягає у проведенні контент-аналізу вітчизняних видань 1918 р., що становлять найбільш затребувані наративні джерела з зазначеної теми і являють собою раритетні друки столітньої давнини.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Книжкова палата України володіє найбільшим у світі зібранням друкованої україніки. У Державному архіві друку названої установи зберігається близько двох тисяч назв книжок, що вийшли друком у вітчизняних видавництвах впродовж 1918 р. Їх зміст, загалом, віддзеркалює тенденції розвитку тогочасного українського суспільства, яке переживало епоху розбудови власної державності. Найбільша кількість книжок присвячена проблемі становлення, поширення та застосування в усіх сферах життя української мови – у 1918 р. видавалися різноманітні «українсько-московські» словники, посібники з «термінології», рекомендації щодо вжитку української мови у службовому листуванні, підручники з правопису, поради щодо вивчення української мови у «хруських школах» тощо. Доволі популярною була тема українського літературознавства – друкувалися праці, присвячені історії розвитку української літератури та діяльності найбільш видатних представників вітчизняного письменства. На цьому тлі, ясна річ, зберігала свої позиції історична белетристика, яка в усі часи користується неабияким попитом. Однак найбільш вагомими, на нашу думку, були книгодруки політичного змісту.

Огляд літератури суспільно-політичного характеру варто розпочати з патетичної праці «Шевченко і Само-

стійна Україна», що належить яскравому представникові українського есерства, члену Української Центральної Ради, міністру у справах лісівництва в уряді УНР і одночасно талановитому поету Микиті Юхимовичу Шаповалу (творчий псевдонім Сріблянський) [11]. Виступаючи 25 лютого 1918 р. з промовою на Шевченківському святі у місті Липовці, що на Київщині, Шаповал порівняв Тараса Шевченка з Христом і назвав проголошену IV Універсалом УЦР самостійність «особистим тріумфом» поета. При цьому він підкреслив, що «червоною ниткою у «Кобзарі» проходить безнадійна думка про погибель України»: «фатальна рука викреслила ім'я України з книги життя».

Конструктивною відповіддю на сумні кобзареві констатації XIX ст. стала праця Івана Токаревського «Самостійна Україна», підготовлена Інформаційним бюро Армії УНР і видана друкарнею Р.К. Лубковського, що розташовувалася на вулиці Фундуклівській, 10 у Києві [9]. Автор піддав аналізу факт визнання УНР європейськими державами і назвав головні підстави державної і економічної незалежності України. У книжці фігурують дотепер актуальні державотворчі позиції, зокрема, що Україні вигідніше розвивати власну промисловість, у тому числі, і важку, аніж займатися виключно сільським господарством – в Україні багато вугілля і заліза, а це підвалини для розвитку промисловості: так, у Кривому Розі знаходяться найбагатші у світі поклади залізної руди. Окрім того, ми маємо Чорне море з портами у Миколаєві, Одесі, Херсоні, Бердянську, Маріуполі, тож, можемо створити великий торгівельний флот.

Родзинкою книгодруків 1918 року, присвячених державній розбудові України, є книга міністра закордонних справ УНР Олександра Шульгіна «Політика», видана «Друкарем» на вулиці Хрещатик, 50 [12]. До збірки увійшли статті, документи і промови з міжнародної тематики. Український міністр-міжнародник присвятив свою працю світлій пам'яті свого брата Володимира Шульгіна та його товаришів, що загинули в бою під Крутами. Вступ до книги датований 28 квітня 1918 р., тобто днем державного перевороту, здійсненого Павлом Скоропадським. Переважну частину книги становлять статті О. Шульгіна: «Fatum історії», «Третій Рим (Стара Росія та революція)», «Союзники Росії», «Союзники Росії та Україна». Останні свідчать про зацікавлене

ставлення світу до України. У праці О. Шульгіна знайшов відображення міжнародний скандал, пов'язаний з непрофесійними діями Всеволода Голубовича. У відкритому листі, датованому 26 березня 1918 року, Шульгін обурювався діями «пана міністра закордонних справ В. Голубовича», який заборонив перебувати в Україні офіцерам Франції, Англії та Бельгії. Шульгін дорікав колезі за відсутність дипломатичного такту у листі до іспанського консула. Книга уміщує промови Шульгіна на засіданні УЦР 12 грудня 1917 р., на засіданні Малої Ради 14 січня 1918 р., дипломатичну ноту Генерального секретаріату до республік і автономних країв Росії з пропозицією створити спільний соціалістичний уряд, ноту з приводу проголошення III Універсалу УЦР, листування українського уряду з французьким послом Табіусом, представником Великої Британії в Україні Піктоном Баге.

Міжнародною тематикою позначені й деякі інші книгодруки. Так, у книзі «Чого прийшли німці на Україну?» [10], виданій київським видавництвом «Відродження» у друкарні А. Гросмана за адресою Володимирська, 49 (книжка коштувала пропагандистські 30 копійок) йшлося про те, що українців тривалий час, абсолютно безпідставно привчали ненавидіти німців, «аби народ пішов залято німця бити». Для спростування цієї думки у книзі були надруковані компліментарні щодо німецької присутності в Україні розмови з Головою УЦР Михайлом Грушевським, Головою Ради Народних Міністрів Всеволодом Голубовичем і представниками німецького військового штабу у Києві. Окрім того, до книги увійшли телеграма Голови уряду УНР В. Голубовича до німецького канцлера та відповідь на неї, оповіщення УЦР до громадян УНР з приводу введення «дружнього німецького війська» на українські терени. Голова УЦР М.С. Грушевський переконував читачів у тому, що Німеччина здавна бажала, щоб Україна відокремилася у самостійну, сильну державу, і що з початком Першої світової війни німецький уряд «заходився через інструкторів вчити військовополонених українців усвідомлювати себе з національного боку й підготовляли з них українські полки, котрі могли б після війни стати в обороні України» [10, с.2-3]. Ми прийняли поміч від Німеччини, бо остання не жадала за се «ніякої нагороди», підкреслював Грушевський. Перший Голова українського парламенту запевняв своїх громадян у тому, що німці зацікавлені у приятельських стосунках з українською людністю, що при кожній німецькій частині будуть діяти українські комісари і перекладачі, що німці у людей усе будуть брати «за гроші», а про кривди від німців можна буде повідомити українській владі. В унісон з Головою УЦР Голова РНМ В.О. Голубович писав, що «німецьке військо, яке дружнє, не втручається у хатні справи УНР»: «Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республіки, а коли кого заарештує, то тільки за напад на німецькі війська, або за допомогу більшовикам. Що до реквізиції хліба, худоби та інших продуктів, то роблять се німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного часу, при реквізиції німці видають квитки (розписки), по яким буде платити Український уряд» [10, с.5-6]. Та й взагалі, згідно з договором, зазначав Голубович, ми продаємо німцям лише «збиток» свого збіжжя. У телеграмі до канцлера очільник укра-

їнського уряду писав: «...українське і німецьке війська вступили в столицю України Київ, де були радісно зустрінуті населенням... Ми приписуємо визволення нашого міста і країни допомозі, якої ми просили у німецького уряду, і яку нам виявило побідоносне німецьке військо в боротьбі проти ватаг північної Росії» [10, с.6-7]. Звертаючись до народу, уряд УНР запевняв, що німці «приходять, як наші приятелі і помічники на короткий час». На жаль, вже незабаром, оголошена тогочасними керманічами «союзницька» акція тевтонів перетворилася на насильство і пограбування... Тож, під час суду над есерами у 1921 р. В. Голубович не приховував свого щирого каяття перед українським народом за те, що привів у лютому 1918 р. німців в Україну [3, с.3-4].

Проблеми державної розбудови України столітньої давнини стосувалися різних аспектів. Так, доктор Осип Назарук у книзі «Формальні проблеми української державності» [5], виданій «Вернигорою» і надрукованій акціонерним товариством Університету святого Володимира, що працювало за адресою Меринговська, 6 у Києві, дослідив питання гербу, монетної одиниці, військового однострою та українських стягів. Книгу було написано у Коші Українських січових стрільців. Вона коштувала 1 гривню 70 шагів (85 коп.). Автор критично ставився до козацького жупана, пропонуючи народну свитку для піхоти, говорив, що шаровари – «то стрій східний». Він висловлював невдоволення з приводу того, що перші дивізії УНР «вже одягнені у козацькі жупани і шаровари», називаючи це вбрання «павичево-попугаєвим», на його думку, «настроєві хвилі» цілком відповідають «сині жупани». У виробленні українських стягів, на думку Назарука, мали взяти участь відомі знавці старовини – Опанас Сластюн, Дмитро Яворницький, Федір Кричевський, Іван Труш та ін.

Конструктивну програму збереження української художньої спадщини запропонував у своїй книзі «Наші національні скарби» [1] М. Біляшевський. Підготовлена видавництвом «Шлях» праця була видана київською друкарнею «Дніпро», що знаходилася на вулиці Костельній, 9. Книжку можна було придбати за ціною у 55 копійок. Автор піднімає питання про утворення національного музею України, пише про колекції, зібрані В. Тарновським, О. Подем, розповідає про діяльність малоросійського відділу етнографічного музею у складі петербурзького музею імені Олександра III, упорядниками якого були видатні діячі української культури Ф. Вовк, М. Могилянський. Автор підкреслює, що національний музей України можна створити за допомогою вже існуючих музейних закладів, зокрема, музею В. Тарновського у Чернігові, музею Полтавського губерніяльного земства, яким керує К. Мощенко і де археологічним відділом завідує В. Щербаківський, музею Слобідської України у Харкові, Археологічному музею у Херсоні, Одеському музею античних коштовностей, Городецькому музею барона Штейнгеля на Волині та ін. Окрім громадських збірок Біляшевський пропонує скористатися приватними колекціями Ханенків, Янковської, Гансена, Олів, Дорошенка, Модзалевського, Кричевського, Грушевського.

У контекст державотворення України влучно вписуються військові інструкції, видані у 1918 році. Так, «Статут

українських козаків», укладений Головним управлінням Генеральної Козацької Ради уміщував 33-статевий Статут козацьких громад, 10-статевий Статут січової організації, Положення про поділ козаків на городових (гетьманців) і низових (запорожців) [7]. У книзі йшлося про те, що відзнакою козака є «суконний блакитний щит, обшитий жовтим кантом, на якому зображено хрест Запорозької церкви і уміщено літери «К» (козак), «С» (січовик)». До книги увійшло укладене військовим старшиною Полтавцем-Остряницею Положення «Як заснувати козацьку Просвіту» та Положення «Про охорону пам'яток старовини і мистецтва на Україні». Автор писав про необхідність утворення архівів і заборону вивозити художні коштовності України за кордон. «Інструкція для військових агітаторів» [2], укладена Українським Військовим Генеральним Комітетом та надрукована Друкарнею Української Центральної Ради навчала, як рахувати українців у військових частинах, як встановлювати, чи можна утворювати окремі військові одиниці з українців на базі існуючих військових частин. Дана інструкція була спрямована на проведення українізації у військах, на поширення серед вояків україномовних друків, зокрема, часописів і газет.

Нариси політичного життя України впродовж 1907–1918 рр., написані Петром Стебницьким (псевдонім Петро Смуток) під назвою «Поміж двох революцій» [8], видало товариство «Час» у Києві. Велика за обсягом книжка (286 с.) коштувала 12 (!) гривень і складалася з 4-х розділів. Попри заявлений науковий формат текст праці уміщує різноманітні жанри – оповідання, п'єси, публіцистичні роздуми, спогади тощо. В останньому розділі автор наводить легенду про народженого у XVIII ст. велетня Вернигору, який неодмінно перемаже росіян. У книзі йдеться про Росію, що існує «від Олексія до Олексія» – прозорий натяк на батька Петра I Олексія «Тишайшого» та хворого на невиліковну гемофілію сина останнього російського самодержця Миколи II.

Визначальне місце серед політичних книгодруків 1918 року, безумовно, займає Конституція Української Народної Республіки [4], прийнята в останній день існування Української Центральної Ради 29 квітня 1918 р. Документ доволі лаконічний, уміщує 75 статей і однозначно констатує парламентську форму республіканського устрою в Україні. Згідно зі статтею 23 законодавчим органом УНР є Всенародні збори, його депутатами строком на 3 роки обираються громадяни, що досягли 20-річного віку (статті 29, 31). Виконавчим органом влади є Рада Народних Міністрів (стаття 24).

Українська біографістика 1918 року збагатилася працею Олександра Маляревського, присвяченою постаті Павла Скоропадського [6]. Біографічний нарис вийшов державним коштом у друкарні, що розташовувалася на Володимирській, 46 у Києві. Дана праця являє собою компліментарний нарис з фото і особистим підписом «Ясновельможного пана гетьмана Всея України». Автор пише про молодого генерала кавалерії, героїчного учасника Першої світової війни, нагородженого Георгієвським хрестом. Маляревський розповідає про дитинство Павла, що сплинуло у батьківській садибі на Полтавщині, про його перебування у Пажеському корпусі та кавалергардському полку, про тривалу подорож країнами Європи,

про участь у російсько-японській війні та нагородження золотою зброєю. Маляревський підкреслює, що влітку 1917 року Павло Скоропадський створив «Перший український корпус», а 6 жовтня 1917 року був обраний військовим отаманом вільного козацтва. Доволі цікаво Маляревський трактує причини падіння Української Центральної Ради. Так, головну причину він вбачає у тому, що УЦР об'єднувала лише «соціалістичне суспільство», у якому не були представлені інтереси селян-хліборобів. Окрім того, УЦР не впоралася з розбудовою української держави, а, запросивши німців, не змогла виконати узяті на себе зобов'язання перед ними. За таких кризових умов, зазначає біограф, Скоропадський, який щиро любив Україну, здійснив державний переворот. Після з'їзду хліборобської партії у київському цирку на Софійській площі відбувся молебень, який відслужив єпископ Никодим. Як зазначає автор, палац гетьмана почали відвідувати іноземні делегації, що просили якомога швидше навести лад в Україні. 2 червня 1918 року німецький, австрійський та болгарський последи довели до відома Скоропадського рішення своїх урядів щодо визнання нового уряду Української Держави.

Висновки. Отже, вітчизняні книгодруки буремного 1918 р. поглиблюють наші уявлення про тогочасні події, уточнюють вже знані і наводять дотепер невідомі подробиці та деталі революційної боротьби, у горнилі якої народжувалася державність України. Важливим спостереженням є факт, що свідчить про значне поширення друкарської та видавничої справи у тогочасній Україні. Використаний у статті наратив становить раритетну частину фондів Книжкової палати.

Література

1. Біляшевський М. Наші національні скарби/ М. Біляшевський. – Київ: Шлях, 1918. – 15 с.
2. Інструкція для військових агітаторів. – [Б.м.: Б.в., 1918]. – 4 с.
3. Колишні петлюрівці про петлюрівщину. – Київ: Видання Політуправління Київської військової округи, 1921. – 16 с.
4. Конституція Української Народної Республіки. – Київ: б.в., 1918. – 8 с.
5. Назарук О.П. Формальні проблеми української державності: герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги/ О.П. Назарук. – Київ: Вернигора, 1918. – 32 с.
6. Павло Скоропадський гетман всея України: біогр. очерк/ [сост. А. Маляревський]. – Київ: Держ. друк, 1918. – 23 с.
7. Статут українських козаків/ [укл. Полтавець-Остряниця]. – Київ: Держ. друк, 1918. – 16 с.
8. Стебницький П.Я. Поміж двох революцій: нариси політичного життя за 1907–1918/ П.Я. Стебницький. – Київ: Шов-во «Час», 1918. – 287 с.
9. Шокарєвський Ів. Самостійна Україна/ Ів. Шокарєвський. – Київ: Інформ. Бюро Армії УНР, 1918. – 16 с.
10. Чого прийшли німці на Україну?: Офіційні повідомлення, думки, розмови. – Київ: Відродження, 1918. – 16 с.
11. Шаповал М. Шевченко і самостійна Україна/ М. Шаповал. – Липовці: Просвіта, 1918. – Ч. 2. – 16 с.
12. Шульгин Ол. Політика/ Ол. Шульгин. – Київ: Вид-во «Друкар», 1918. – 106 с.

References

1. Biliashevs'kyu M. Nashi natsional'ni skarby/ M. Biliashevs'kyu. – Kyiv: Shlyakh, 1918. – 15 s.
2. Instruktziya dlya viys'kovykh ahitatoriv. – [B.m.: B.v., 1918]. – 4 s.

3. Kolyshini petyurivtsi pro petyurivshchynu. – Kyiv: Vydannya Politypravlinnya Kyiv's'koyi viys'kovoyi okruhy, 1921. – 16 s.

4. Konstytutsiya Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki. – Kyiv: b.v., 1918. – 8 s.

5. Nazaruk O.T. Formal'ni problemy ukrayins'koyi derzhavnosti: herb, monetna odyntysya, viys'kovyy odnostriy i styahiy/ O.T. Nazaruk. – Kyiv: Vernyhora, 1918. – 32 s.

6. Pavlo Skoropads'kyy hetman vseya Ukrayny: byohir. ocherk/ [sost. A. Mal'yarevskyy]. – Kyev: Derzh. druk, 1918. – 23 s.

7. Statut ukrayins'kykh kozakiv/ [ukr. Poltavets'-Ostryanytsya]. – Kyiv: Derzh. druk, 1918. – 16 s.

8. Stebnyts'kyy P.YA. Pomizh dvoikh revolyutsiy: narysy politychnoho zhyttya za 1907–1918/ P.YA. Stebnyts'kyy. – Kyiv: Tov-vo «Chas», 1918. – 287 s.

9. Tokarevs'kyy Iv. Samostiyna Ukrayina/ Iv. Tokarevs'kyy. – Kyiv: Inform. Byuro Armiyi UNR, 1918. – 16 s.

10. Choho pryyslyh nimtsi na Ukrayinu?: Ofitsiyini povidomlennya, dumky, rozmovy. – Kyiv: Vidrozhennya, 1918. – 16 s.

11. Shapoval M. Shevchenko i samostiyna Ukrayina/ M. Shapoval. – Lypovtsi: Prosvita, 1918. – CH. 2. – 16 s.

12. Shul'hyn Ol. Polityka/ Ol. Shul'hyn. – Kyiv: Vyd-vo «Druk'ar», 1918. – 106 s.

Doiar L.V.,

Ph.D., Associate Professor, Senior Researcher at the State Archive of the PressBook Chamber of Ukraine the name of Ivan Fedorov, ORCID: 0000-0003-0789-2462, lardoyar@gmail.com

Ukraine, Kyiv

UKRAINIAN BOOKS 1918

HOW TO REFLECT THE AGENCY OF STATE CONSTRUCTION

The article presented raises the problem of state building in Ukraine during the period of revolution and struggle for preservation of Ukrainian statehood. Drawing on the funds of the State Archives of Printing of the Book Chamber of Ukraine, the author carries out a content analysis of domestic books published during 1918 in various printing houses and publishers, and states the opinion regarding the special accentuation of the processes of state building on the pages of the then publications. The narrative used, because of its lack of use, is scientifically popular and relevant.

Key words: book printing, publishing house, printing house, rare edition, narrative.

УДК 944 (477) «19–20»

Крот В.О.,*к.і.н. доцент кафедри гуманітарних наук культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, volodyakrot@ukr.net***Мілащенко В.О.,***учень 11-Б кременчуцького ліцею № 30,**Україн, м. Кременчук*

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

В статті проаналізована культурно-освітня діяльність кременчуцького повітового земства в другій половині ХІХ початку ХХ століть. Відзначено, що це був час стрімких змін у Російській імперії, відбувався перехід від традиційного до індустріального суспільства, формувалися нові інститути. Основну увагу автори зосередили на проблемі організації земських шкіл на селі та розбудові навколо них культурних установ. Відзначено, що вони сприяли поліпшенню освітнього рівня населення кременчуцького повіту, збільшенню відсотка грамотних людей. Земські школи проводили просвітницькі бесіди і читання серед землеробів, при них діяли бібліотеки, повторювальні курси. Всі ці заходи безперечно сприяли поліпшенню культури в селах Кременчуцького повіту.

Ключові слова: *земство, селяни, земські школи, школи, повторювальні курси, просвіта, бібліотеки.*

Постановка проблеми. В останні роки відбувається процес реформування владних органів в областях та районах. І це не випадково, адже місцеве самоврядування відіграє важливу роль у соціальній системі будь-якої держави, впливає на життя кожного громадянина. Від них залежать робота закладів освіти, медицини, соціального захисту населення. Саме на місцеву владу покладається відповідальність за вирішення насущних проблем. Питання розвитку початкової і середньої освіти завжди була і є зоною відповідальності органів самоврядування. Позитивний досвід минулого може допомогти сьогодні у вирішенні соціальних проблем.

У другій половині ХІХ століття в Російській імперії відбулися важливі політичні та суспільні реформи, їх головне завдання полягало в подоланні економічної відсталості держави. Одними з головних нововведень того часу стали ліквідація кріпосною залежності селян від поміщиків, вкупі з ними йшли земська, судова, освітня реформи. Реформа органів місцевого самоврядування, на думку багатьох дослідників, служила своєрідною компенсацією поміщикам за втрачених селян. Згідно закону дворянам передавалися значні повноваження в повітах і губерніях. Одним з важливих завдань, які ставилися перед створеними в 1864 році органами місцевого самоврядування було поліпшення освітнього рівня населення повіту і губернії.

На жаль проблема просвітницької діяльності Кременчуцького повітового земства не знайшла достатнього висвітлення в українській історіографії. Окремої праці, в якій комплексно розглядалася історія Кременчуцького земства, до нинішнього часу не створено. Проте, діяльності земської установи в напрямку поліпшення грамотності серед населення торкалися чимало вчених як у ХІХ так і ХХ століттях. Одним з перших її почав розглядати відомий український письменник Олександр Кониський. У своїх публікаціях він проаналізував розвиток народної освіти в Полтавській губернії і схарактеризував освітній

рівень вчителів земських шкіл [6, 7]. Протягом 1909–1911 років вийшло чотиритомне дослідження Б. Веселовського «Історія земств, в якому окремий розділ присвячений діяльності земських установ полтавської губернії [1,2]. У часи панування радянської влади земська тематика не користувалася особливою популярністю серед дослідників. Лише з проголошенням незалежної України в 1991 році стали виходити праці з краєзнавства. У 1996 році вийшла монографія Л. Євселевського «Кременчуччина у ХІХ на початку ХХ століття» де згадувалися заходи Кременчуцького повітового земства в напрямку розбудови навчальних закладів на селі [5]. У 1998 році побачила світ праця Р. Гавриш «Земська школа на Полтавщині», де містяться статистичні дані про кількість шкіл у повітах Полтавській губернії, витрати на освіту із земського бюджету, рівень грамотності населення [3]. Як бачимо, проблема ролі Кременчуцького повітового земства досліджена недостатньо.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі широкої джерельної бази проаналізувати культурно-освітню діяльність Кременчуцького повітового земства протягом більш ніж піввікового існування. Основну увагу плануємо приділити внеску органів місцевого самоврядування в розбудову шкільництва в нашому краї.

Виклад основного матеріалу. Земські установи почали формуватися в Російській імперії в 60-х роках ХІХ століття. Головною причиною їх утворення стали політичні реформи, запроваджені імператором Олександром в державі. Найголовнішою серед них була селянська, що відбулася 1861 році, яка привела до ліквідації кріпачства і звільнення землеробів від поміщиків. Услід за нею розпочалися реформи місцевого самоврядування, судових установ, зміни в освітній системі. Вказані заходи сприяли модернізації Російської імперії. Кременчуцьке повітове земство було створено у 1865 році. Воно існувало на кошти платників податків, які платили в-основному

з селяни. Значна частина зібраних коштів розподілялися на обов'язкові, вони йшла на утримання державних установ, поліції, адміністрації. Решту, що належали до категорії необов'язкових, земства витрачали на освіту, медицину, агрономію, утримання доріг. Тому в перші роки свого існування земства виділяли мізерні кошти на соціальні потреби. Як свідчать статистичні джерела: у Кременчуцькому повіті станом на 1867 рік існувало 30 шкіл, де навчалися 622 учні [13, с.625].

Дослідник історії земств Б. Веселовський, характеризуючи ситуацію у початковій освіті середини XIX століття, писав: «Як відомо, в дореформені часи у нас майже не існувало шкіл по селах. Стан шкіл, що існували в поселеннях державних і удільних селян, був незадовільний, і їх кількість була мізерною; вони, як і церковні школи, числилися в основному на папері» [1, с.448-449].

Безпосередньою організацією земських шкіл займалися повітові земства. За своєю програмою і постановкою навчального процесу вони були значно кращими від міністерських та церковно-приходських шкіл. Згідно із тогочасним законодавством земські установи мали право засновувати початкові школи і дбати про їх матеріальне забезпечення. Однак на початку своєї діяльності органи місцевого самоврядування не вважали за потрібне надавати пріоритету освітній галузі. Як слушно зауважив Б. Веселовський, земська участь у шкільній справі визначалася принципом «заохочення», причому субсидії, які вони надавали, були мізерними і не покривали й половини затрат» [1, с.452]. До того ж вони в першу чергу звертали увагу на середню освіту, ігноруючи початкову школу.

Кременчуцьке повітове земство не було винятком із правил. На його зборах, які відбулися в 1867 р., ухвалили рішення про те, що громади самі повинні утримувати сільські училища, які бажають відкрити, за власний рахунок. Земство може допомагати їм посібниками і матеріальним заохоченням наставників. Асигновані земством на освіту в 1866 р. 600 руб. залишилися невитраченими [13, с.625].

Однак, починаючи з 70 років XIX століття, земства все більше уваги надають розбудові мережі навчальних закладів у селі. Як свідчать джерела, саме тоді поступово в нашому краї розвиваються земські школи. О. Кониський навів цікаву статистику кількості відкритих початкових навчальних закладів [6]. Як бачимо з джерел, кількість шкіл у Кременчуцькому повіті почала зростати швидкими темпами саме тоді. За неповних 14 років було відкрито 28 навчальних закладів, тоді як з 1840 по 1870 рр. – лише 10. Тенденція ця продовжилася і в подальшому. Станом на 1892–1893 навчальний рік у нашому краї функціонувало 48 земських училищ, 18 церковно-приходських шкіл і 10 шкіл грамоти. Тобто загальна кількість навчальних закладів становила 76 [6].

Тенденція до збільшення кількості закладів освіти, особливо земських, кількості учнів в них, відсотка тих, хто їх закінчив, відображена в джерелах, починаючи з середини 90-х рр. У цей час у Кременчуцькому повіті навчалася лише 25% від загальної кількості всіх дітей шкільного віку. Відсоток тих, хто закінчив курс навчання в земських школах, складав 12,5, а в церковно-парафіяльних – 9,1 [12, с.42-43]. Отже, число лише зем-

ських навчальних закладів у нашому краї зросло за 20 років більше, ніж у два рази.

Джерела свідчать, що Кременчуцьке повітове земство намаглося заохотити сільські громади до відкриття нових шкіл, або переведення під опіку органу місцевого самоврядування вже існуючі. Вже 1875 році сім шкіл виявили бажання прийняти умови земства, а саме: в Крюкові, Кринках, Пустовойтові, Пузикові, Рублівці, Піщаному, Кобелячку. Окрім цього, 6 штатних училищ були на повному утриманні земства, де навчалася 422 особи. Усього в 13 штатних училищах здобувало освіту 721 особа, з них 19 дівчаток. Окрім вищезазначених навчальних закладів, у Кременчуці працювало німецьке училище, де навчалася 82 учні; міське приходське із 57 учнями; у повіті діяло 9 сільських шкіл зі 176 учнями (у Солониці, Потоках, Власівці, Ярошах, Миколаївці, Глобиному, Мануйлівці, Ламаному, Петрашівці). Загальна кількість осіб, що навчалися станом на травень 1870 р., складала 1036 осіб [13, с.628].

Як бачимо, розвиток земського шкільництва в Кременчуцькому повіті, як і у всій країні, відбувався за непростих умов. Сподівання на співпрацю органів місцевого самоврядування з сільськими громадами в багатьох випадках не виправдалися. На земських зборах неодноразово констатувалося, що останні не виконують своїх зобов'язань, зокрема, не утримують приміщень у належному стані. Взагалі, як свідчить аналіз джерел, більшість шкіл мали надзвичайно погану матеріальну базу.

У 90-х рр. XIX століття за ініціативою губернського земства піднімалося питання про розширення мережі навчальних закладів різного типу. Рекомендувалося створювати школи грамоти, філії народних училищ та ін. Гласні Кременчуцького повіту підтримали вказану ініціативу. Наголошувалося, що без підняття рівня загальної грамотності населення неможливі зрушення в сільському господарстві. На земських зборах 1896 р. вперше в нашому краї прозвучала ідея запровадження обов'язкової початкової освіти. Однак для того, щоб почати її втілювати в життя, знадобилося більше десяти років.

Треба відзначити, що тридцятирічна діяльність земства в галузі освіти дала перші позитивні результати. Відсоток осіб, що вміли писати і читати, згідно з даними загального перепису населення 1897 р., збільшився з 6 до 13. Зрозуміло, що це були доволі скромні результати. Кількість дітей шкільного віку, що навчалися, а такими вважалися з 8 до 11 років, досягала тільки 25%, а на початку XX століття вона збільшилася до 30%. Відсоток учнів, що закінчували навчання в школах, коливався від 9 до 13 [3, с.98]. Отже, завдяки діяльності земських установ вдалося поліпшити грамотність населення. З року в рік вона збільшувалася, однак незважаючи на позитивні зрушення вона залишалася на низькому рівні.

Революційні події 1905–1907 років привели до значних змін у Російській імперії. Маніфест імператора Миколи II надавав народу політичні свободи, оголосив про вибори до Державної Думи, а отже, сприяв перетворенню самодержавства в конституційну монархію. В 1906 році П. Столипін започаткував у країні аграрну реформу, в якій земства мали відігравати значну роль. Торкалися вони безпосередньо селян, їхньої освіти, раціональних методів господарювання на власній землі.

Вона зводилася до кількох напрямків: поступове запровадження в країні обов'язкової початкової освіти; розбудова сільськогосподарських навчальних закладів; створення бібліотек, організація просвітницьких курсів для землеробів. Метою названих заходів було піднесення загальної культури землеробства серед сільського населення.

Кременчуцьке повітове земство активно включилося в проведення реформ. У 1907 році земські збори більшістю голосів ухвалили рішення про запровадження загального навчання в Кременчуцькому повіті і прийняли проект шкільної реформи, а для її втілення вибрали шкільну комісію в складі гласних А. Диздирева, П. Білевича, Д. Мілорадоввча, Г. Горпинку, графа В. Капніста, священника Данилевського [4, с.128].

Реалізація проекту шкільної мережі в Кременчуцькому повіті розпочалася вже з 1908 року. Тоді було відкрито Борисівське училище Пироговської волості, Шепелівське Глобинської та Валашківське Писківської. Двоє перших із двокласним приміщенням. Окрім цього, через вплив учнів запроваджено нові відділення в Кобеляківському і Троїцькому училищах. Розширено було Дяченківське, Потікське, Гриньківське і Ламанське. Таким чином, на 1 січня 1909 року працювало 82 земських училища, з них одне жіноче, в яких освіту здобувало 6735 учнів. У 1910 р. відкрито ще 6 народних училищ: в Йосипівці, Натягайлівці, Камишанці, Аврамівці, Самойленківцях, Ковалівці [4, с.83].

Починаючи з 1910 р. спостерігається стрімке зростання кількості шкіл, особливо земських. Станом на 1 січня 1914 року в Кременчуцькому повіті діяло: земських шкіл – 108, з них двокласних – чотири; церковно-приходських – 62; шкіл грамоти – 20. Усього 190. Протягом 1913 р. кількість земських шкіл збільшилася на 6 одиниць, церковно-приходських на 12, шкіл грамоти зменшилася на дві. Таким чином, у порівнянні з 1912 р., число навчальних закладів в повіті зросло на 16 [12, с.103]. Постійно збільшувалася кількість учнів.

На 1 січня 1915 року земських шкіл було 115, з них двокласних – 6, церковно-приходських – 56, шкіл грамоти – 14. Всього 186, на чотири менше, ніж у попередньому році. Однак кількість учнів збільшилася. Деяке скорочення відбулося за рахунок закриття шкіл грамоти і зростання числа земських училищ. Протягом 1914 р. зусиллями земства розширено і відкрито 28 нових навчальних закладів. Зростала і якість освіти за рахунок збільшення двокласних шкіл, де навчання тривало 5-6 років [12, с.101]. Статистичні дані свідчать, що програма створення шкільної мережі здійснювалася успішно. Початок Першої світової війни призвів до зменшення урядових асигнувань на освіту. Будівництво нових шкіл припиняється, бо кошти надавалися лише на добудову існуючих навчальних закладів. Зокрема, в 1915 р. із запланованих 25 шкільних комплектів введено в дію лише чотири.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що протягом останніх двадцяти років земські училища стали домінуючими в повіті. Вони поступово витіснили церковно-приходські і школи грамоти. Їхня кількість невпинно зростала, а школи грамоти занепадали. До того ж хоч і повільно, але збільшувалося число двокласних училищ.

Отже, з часу запровадження загальної початкової освіти кількість учнів у земських школах збільшилася на 65%. Причому число дівчат, які навчалися, зросла більше, ніж у два рази. Однак більшість дітей з різних причин покидала школу. Кількість хлопчиків, що закінчували школу, становило в 1914 р. 10,3%, а дівчат – 5,5% [14, с.105]. У тому ж році зі школи випустили 911 учнів, а покинули її 2156.

Аналізуючи діяльність Кременчуцького повітового земства в галузі народної освіти, варто наголосити, що воно проявило значну активність в напрямку співпраці з урядом. Отримані від міністерства кошти йшли, переважно на будівництво нових шкіл і розширення вже існуючих. Протягом 1910–1914 рр. відбулися суттєві зрушення в поширенні початкової освіти. Та, незважаючи на досягнення, значна кількість дітей шкільного віку залишалася поза навчальним процесом. Низьким був відсоток учнів, яким вдалося скласти випускні іспити. Загальна кількість грамотних людей у селах Кременчуцького повіту з 1897 по 1910 р. зросла на 10%, і продовжувала збільшуватися [3, с.15].

Ще однією галуззю просвітницької діяльності Кременчуцького земства стала позашкільна освіта. Вона включала в себе комплекс заходів культурно-освітнього характеру: бібліотеки, різноманітні курси та гуртки самоосвіти, сінематограф та «Чарівний ліхтар», народні дома, безкоштовне розповсюдження літератури, організація виставок, народних театрів.

Одним із напрямків освітньої діяльності Кременчуцького повітового земства було сприяння організації бібліотек. Вони створювалися при земських народних училищах, існували і сільські бібліотеки, бібліотеки-читальні, а також окрема земська бібліотека для службовців. Організацією бібліотек земства починають займатися на початку 90-х років XIX століття. На 1 січня 1916 року їх налічувалося 8. Крім них земські школи мали власні бібліотечки і їх послугами користувалися як школярі так дорослі.

З початку XX століття повторювальні курси грамотності почали регулярно діяти в Кременчуцькому повіті. Вони організовувалися у тих селах, де набиралася відповідна кількість бажаючих оновити і поглибити свої знання. У 1904 році повторювальні курси грамоти діяли в народних училищах: Лебехівському, Горбівському, Потікському, Писківському, Богомолівському. Усього в них взяло участь 164 особи віком від 13 до 25 років. Заняття проходили в два етапи: восени з 16 по 17 листопада та навесні з 15 березня до 1 квітня. На повторювальних курсах грамоти давалися уроки із Закону Божого, російської мови, письма, каліграфії. За свідченням викладачів, учні відвідували заняття доволі акуратно. У 1904 р. на організацію повторювальних курсів грамоти із земського бюджету було виділено 240 руб. [9, с.70-71].

Окрім організації повторних курсів, земство задля піднесення освіченості народу проводило народні читання. У 1895 р. гласні Кременчуцького повіту підтримали ініціативу Полтавського губернського земства і постановили: «организицію народних чтений признать желательной и поручить управе позаботиться об устройстве их, для чего воспользоваться предлагаемыми губернскою

управу волшебними фонарями и картинами; расходы отнести за счет училищного фонда» [13, с.713].

Народні читання набули популярності на початку 1900-х рр. Вони проводилися як окремо для учнів і дорослих, так були і змішані. У 1906 р. ці заходи відбулися в 21 народному училищі. Їх відвідали, згідно зі звітом, 17691 особа [10, с.91]. Усього протягом року відбулося 181 читання. З них для учнів – 58 (3640 відвідувачів); для дорослих – 6 (698 відвідувачів), змішаних – 117 (8072 учнів і 5281 дорослих) [10, с.91]. Організацію читань для народу земство практикувало і в наступні роки. Це, безперечно, був корисний захід, який сприяв поширенню елементарних знань серед селян.

Висновки. Отже, просвітня діяльність земства найбільшого розвитку набула в 10-і рр. ХХ століття. Вона зводилася в основному до збільшення кількості навчальних закладів, формування мережі шкільних бібліотек та бібліотек-читалень, а також до організації повторювальних курсів грамоти та народних читань. Ці заходи та установи фінансувалися з бюджету Полтавського губерньського та Кременчуцького повітового земства. Причому ініціатива часто надходила від першого органу місцевого самоврядування, який виділяв половину суми на бібліотеки, курси і цим заохочував місцеву владу до дій.

Треба віддати належне активності багатьох земських гласних. Найбільш відомими діячами Кременчуцького повітового земства в різні часи були відомий медик, багатолітній завідувач земською губерньською лікарнею О. Богавський, видатний український композитор М. Колачевський, депутат Другої Думи П. Малама, багатолітній голова Кременчуцької міської думи О. Диздирев і багато інших. Аналізуючи роботу Кременчуцького повітового земства. Приходимо до висновків, що його діяльність була спрямована на покращення соціально-економічного становища населення нашого краю. Позитивний досвід органів місцевого самоврядування потребує ґрунтовного дослідження. На черзі стоїть питання створення окремої наукової інституції, яка б займалася вивченням діяльності місцевих органів і установ, що існували в Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття. Важливо всебічно дослідити основні напрямки діяльності повітових земств, особливо в таких питаннях, як формування бюджету, організація медичної допомоги, кооперативних установ та ін.

Література

1. Веселовский Ф. История земств: [в 4 т.]. / Ф. Веселовский – СПб, 1909–1911. III.1. – 1909. – 729 с.
2. Веселовский Ф. История земств: [в 4 т.]. / Ф. Веселовский – СПб, 1909–1911. III.4. – 1911. – 696 с.+104с.+30с.
3. Гавриш Ф. Земська школа на Полтавщині/ Відпов. Редактор Лобурець В. Є./Ф. Гавриш – Полтава, ВЦ «Археологія», 1998,–102 с.
4. Журналы 45 очередного собрания 1909 года с докладами управы и приложениями. – Кременчуг, типография И.А. Докмана, 1910 – 212 с.
5. Євселевський Л.І. Кременчуччина у ХІХ на поч.. ХХ ст. Историчний нарис/Л.І. Євселевський. – Кременчук, 1996. –144 с.
6. Конисский А. Развитие народного образования в Полтавской губернии / А. Конисский // Земский обзор–1884-№ 6.

7. Конисский А. Образовательный ценз учителей низших школ Полтавской губернии / А. Конисский // Земский обзор–1883–№ 11.

8. Кременчугское уездное собрание // Земский Обзор. –1884. – №24-25.

9. Отчёт управы за 1904 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Типография И.А. Докмана 1905 – 242 с.

10. Отчёт управы за 1906 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Типография И.А. Докмана 1907 – 266 с.

11. Отчёт управы за 1914 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Типография И.А. Докмана, 1915. – 547 с.

12. 12 Отчёт управы за 1915 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Типография «И.А. Докман» 1916 – 372 с.

13. Систематический сборник постановлений Кременчугского (Полтавской губернии) уездного земского собрания 1865–1899 гг. / [сост. Бондаренко О.М.] – Кременчуг: Тип. И.А. Докманского, 1900. – 871 с.

14. Статистический справочник по Полтавской губернии за 1915 год. Вып. 8 –Полтава, Товарищество печатного дела, 1915. –238 с.

References

1. Veselovskij F. Istorija zemstvo [v 4-t] / F. Veselovskij – SPb, 1909–1911. T.1. – 1909. –723 s.
2. Veselovskij F. Istorija zemstv [v 4-t] / F. Veselovskij – SPb, 1909–1911. T.4. – 1911. – 696 s.
3. Gavrysh F. Zems'ka shkola na Poltavshchyni / Vidpov. Redaktor Loburec' V. /F. Gavrysh. – Poltava, VC «Arheologiya», 1998 – 102 s.
4. Zhurnaly 45 ocherednogo sobraniya 1909 goda s dokladami upravu i prilozheniyami. – Kremenchug, tipografiya I.A. Dokmana, 1910. –317 s.
5. Jevselevskij L.I. Kremenchuchchyna u XIX na pochatku XX stolittya. Istorichnyj narys / L.I Jevselevskij– Kremenchuk, 1996 – 144 s.
6. Koniskij A. Obrazovatel'nyy tsenz uchiteley nizshikh shkol Poltavskoy gubernii/A. Koniskij// Zemskij obzor. – 1883. – № 8.
7. Koniskij A. Razvitije narodnogo obrazovanija v Poltavskoy gubernii/A. Koniskij // Zemskij obzor. – 1884. – № 6
8. Kremenchugskoye uyezdnoye sobraniye // Zemskij Obzor. – 1884. – № 24-25.
9. Otchot upravu za 1904 god. Kremenchugskoye zemstvo Poltavskoy gubernii. – Kremenchug: Tipografiya I.A. Dokmana, 1905. – 242
10. Otchot upravu za 1906 god. Kremenchugskoye zemstvo Poltavskoy gubernii. – Kremenchug: Tipografiya I.A. Dokmana, 1907. – 267 s.
11. Otchot upravu za 1914 god. Kremenchugskoye zemstvo Poltavskoy gubernii. – Kremenchug: Tipografiya I.A. Dokmana, 1915. – 547 s.
12. Otchot upravu za 1915 god. Kremenchugskoye zemstvo Poltavskoy gubernii. – Kremenchug: Tipografiya I.A. Dokmana, 1916. – 372 s.
13. Sistemicheskij sbornik postanovleniy Kremenchugskogo uyezdnogo zemskogo sobraniya (1899–1909). – Kremenchug Poltavskoy gubernii: Tipografiya I.A. Dokmana, 1910. – 180 s. –11 s.
14. Statisticheskij spravochnik po Poltavskoj gubernii na 1915 god. Vyp. VIII. – Poltava: Tovarishestvo pechatnogo dela, 1915. – 238s.

Krot V.O.,

*PhD in history, docent of department of humanities culture
and art of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, volodyakrot@ukr.net*

Milashchenko V.O.,

Student of 11-B Kremenchuk Lyceum № 30

Ukraine. Kremenchuk

**CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF KREMENCHUK COUNTY ZEMSTVO IN SECOND
HALF OF XIX CENTURY AND BEGINNING OF THE XX CENTURY**

In the following article cultural and educational activities of Kremenchuk County Zemstvo in the second half of XIX century and in beginning of XX century were analyzed. It is noted that it was a time of rapid changes in the Russian Empire, such as transition from traditional to industrial society, and formation of new institutions. Authors focused on problem of organizing rural schools in countryside and building cultural institutions around it. It is emphasized that it helped to increase the educational level and literacy rate in Kremenchuk county. County schools held educational talks, readings among farmers, refresher courses, and operated libraries,. Those events undoubtedly improved cultural level in Kremenchuk county villages.

Key words: *zemstvo, peasants, zemstvo schools, schools, refresher courses, education, libraries.*

УДК 94:[061.2: 008](477.43/44 «1918/1919»

Кузьмінець Н.П.,*к.і.н., доцент кафедри історії та культури України**Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 1974natalika1@rambler.ru***Стадник О.О.,***к.і.н., доцент кафедри історії та культури України**Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, elenast.mail@gmail.com**Україна, м. Вінниця*

РОЛЬ ПОДІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ» У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ

У статті досліджується проблема розвитку подільських «Просвіт» під час Української національної революції, зокрема, Директорії УНР, у контексті їх ролі у національно-культурному відродженні українського народу.

У публікації проаналізовано діяльність подільських осередків «Просвіт» часів Директорії, визначено їх місце у державотворчих процесах, подано конкретний матеріал про взаємини товариств з місцевими органами влади, показано місце і роль у системі української державності, встановлено, що «Просвіти» сприяли піднесенню національної свідомості всіх верств українського суспільства та забезпечували безперервність національного культурно-освітнього руху.

Ключові слова: товариства «Просвіта», Поділля, просвітницька діяльність, Директорія УНР, національна свідомість, національна ідентичність, державність.

Постановка проблеми. З розбудовою української державності особливої актуальності набуває проблема формування самосвідомості українського народу, консолідації українського суспільства, відродження української національної ідентичності.

Складовою частиною процесу українського національного відродження був і залишається просвітянський рух. «Просвіти» з часу свого заснування і до сьогодні виступали носієм національної культури, засобом згуртування українського населення, однією з ефективних форм залучення його широких верств до участі у процесі національного відродження України. Тому цілком природним є зростання інтересу дослідників до розвитку просвітницьких організацій. Підвищення зацікавленості науковців спричинено і тим, що довгий час в історичній науці тема просвітянського руху була незручною і, навіть більше, забороненою.

Перші праці про діяльність «Просвіт» на Поділлі писали автори, які брали безпосередню участь у визвольних змаганнях 1917–1921 рр., однак це питання у них розглядалося фрагментарно, характеризувалися умови і напрямки роботи просвітніх осередків, а роль «Просвіт» визначалася лише у контексті реформування школи і освіти в Україні [1].

У 30–80-х рр. на працях істориків позначився ідеологічний тиск адміністративного партійно-державного апарату. Дослідники обходили увагою історію просвітніх організацій або характеризували їх виключно негативно, підкреслюючи їх аполітичність та захоплення старовиною або вважали «Просвіти» виявом українського буржуазного націоналізму [2].

Новий етап у дослідженні даної проблеми розпочався з 1990-х рр. [3], однак регіональна тематика у них висвітлювалася слабо. Просвітницькі осередки Поділля досліджували Л.І. Євселевський, С.Я. Фарина, О.І. Леви-

цький. До 100-річчя створення «Просвіти» на Поділлі була проведена науково-практична конференція «Просвіта» у духовно-культурному піднесенні України», ряд доповідей якої було присвячено діяльності «Просвіти» у добу Директорії [4]. Розбудові «Просвіти» у роки Української революції присвячено кілька сучасних дисертаційних досліджень [5]. Однак актуальність теми визначається тим, що автори зупинялися в основному на культурно-освітній діяльності товариств, залишаючи поза увагою їх зосередження на справі розбудови української державності, реалізації мовної політики, боротьбі українців за національне самовизначення. Тому, незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених даному питанню, існує об'єктивна потреба комплексного вивчення окресленої проблеми.

Метою статті є спроба об'єктивно відтворити зміст, специфіку та основні напрями діяльності товариств «Просвіта» на Поділлі у добу Директорії УНР, проаналізувати форми і методи роботи в контексті їх ролі у національно-культурному відродженні українського народу, визначити їх внесок у державотворчий процес, збереження і примноження духовних надбань української нації.

Виклад основного матеріалу. Історія «Просвіт» нараховує більше 150 років. Зародившись ще при цараті, ця громадська організація охопила всю територію України і мала великий вплив на розвиток національного та революційного руху, боротьбу за відродження державності українського народу.

Пожвавили свою діяльність «Просвіти» у роки Української революції 1917–1921 рр., а найбільші досягнення просвітянського руху проглядалися за доби Директорії УНР, коли він став дійсно масовим явищем. Більшість населених пунктів Поділля були охоплені просвітнянським рухом, його форми і методи урізноманітнилися,

посилилося національно-патріотичне спрямування. У періодичній пресі краю повідомляється про виникнення таких організацій у тому чи іншому селі або містечку, наприклад, за 1918 рік вони були зафіксовані у селах Яромирці Кам'янецького повіту та Пелиповських Киричінцях Летичівського повіту [6, с.4], а в Ушицькому повіті існувало 37 волосних і сільських товариств [7, с.4].

В роки Директорії по всій Україні нараховувалося понад 2 тис. осередків товариства «Просвіта» [8, с.45], на Поділлі на початку 1919 р. існувало 203 осередки. Однак їх кількість невпинно зростала, на кінець цього ж року тут налічувалося близько 400 товариств [9, с.22], і до моменту занепаду Директорії їх кількість істотно не змінилася, у губернії існувало 398 осередків «Просвіт» [10, с.13]. В цілому охопленість Подільського регіону просвітянським рухом ілюструють дані, вміщені в офіційному друкованому органі товариства «Просвіта» – газеті «Шлях» [11, с.327] та місцевому органі «Життя Поділля». Чисельність осередків по повітах губернії виглядають таким чином: Вінницький повіт – 13, Брацлавський – 14, Гайсинський – 13, Ольгопільський – 5, Ямпільський – 22, Могилівський – 19, Балтський – 15, Проскурівський – 20, Кам'янецький – 34, Ушицький – 26, Летичівський – 10, Літинський – 12 [12, с.3]. Варто зауважити, що подільська «Просвіта» вигідно вирізнялася серед інших просвітянських організацій, що діяли в Україні, оскільки не обмежувала свою роботу лише м. Кам'янцем-Подільським. Як стверджує В.К. Приходько, «тереном її діяльності став не лише Кам'янець, а ціла Подільська губернія, вона діяла довше, ніж аналогічні товариства у Києві, Одесі, Полтаві, Катеринославі» [13, с.81].

Основа просвітніх товариств складала частина свідомої української інтелігенції, їх членами в добу Директорії були учителі, лікарі, фельдшери, студенти, церковні діячі. Так, фундаторами Вінницького товариства стали колезький радник Г. Шиянов, редактор журналу «Подільська воля» В. Дудич, учителі Вінницької чоловічої гімназії І. Озерянський та М. Кашинський, священник М. Василевський. У період Української революції головою товариства незмінно залишався І. Озерянський.

Державне керівництво Директорії УНР очолювали учасники Київської «Просвіти» В. Винниченко, С. Петлюра, А. Макаренко, голови урядів Директорії В. Чехівський, І. Мазепа, В. Прокопович та її міністри П. Холодний, І. Опієнко, Н. Григоріїв теж були членами просвітянських товариств [14, с.15]. Обійняли низку посад у державних структурах і вінницькі просвітяни. Ю. Щириця став завідувачем відділу освіти, М. Козоріс – завідувачем відділу хліборобства. Ю. Щирицю та І. Рижія, члена повітової народної управи, у січні 1919 р. було обрано депутатами Трудового конгресу від Вінницького повіту [15, арк.6]. Після переїзду Директорії УНР до Вінниці 2 лютого 1919 р. секретаріат уряду повідомив Вінницьку «Просвіту» про проведення спільної наради членів Директорії, комісії Трудового конгресу та Ради Народних Міністрів у помешканні товариства 7 лютого.

Державні структури доби Директорії переймалися діяльністю «Просвіт», виділяли кошти на придбання книг, відкриття шкіл та позашкільних закладів. В організації і утриманні «Просвіт» безпосередньо брали участь

губернські, волосні та повітові народні управи. Діяльність губернської народної управи полягала, по-перше, у наданні допомоги повітовим управам і «Просвітам» в організаційному плані, забезпеченні інструкторським персоналом і науковими силами, по-друге, наданні коштів, книг, приладдя, по-третє, в створенні нових осередків просвітніх організацій. При народних управах засновувалися фонди допомоги цим організаціям. Так, Подільська губернська управа протягом 1918–1919 рр. для придбання літератури виділила кожній «Просвіті» по волостях по 200 крб. на такі цілі, а всього передбачалося надати 103800 крб. ста двадцяти чотирьом товариствам [16, арк.51]. У 1919 р. для потреб просвітніх організацій у Німеччині було замовлено книжки і 400 тис. зошитів [17, арк. 38]. Так само діяли повітові управи. Вінницька управа запланувала виділити кожному осередку на придбання книг по 200 крб., загальна кількість коштів становила 10000 крб., така ж сума надавалася сільським товариствам – по 200 крб. кожному [18, арк.7]. Ушицька повітова управа кожній волості виділяла аналогічну суму, в результаті 30 просвітянських осередків отримували 6000 крб. [19, арк.4]. Лянцкорунська волосна управа ухвалила рішення надати допомогу місцевому товариству у сумі 2000 крб. на потреби організованої ним початкової школи [20, с.4]. Народна управа Брацлавського повіту на прохання просвітян с. Бондарівки доправила на село книги та картини вартістю 1000 крб. [21, с.24]. Вінницька повітова народна управа внесла у свій кошторис статтю, за якою на допомогу сільським товариствам для придбання літератури виділялося по 1200 крб. Сприяв розв'язанню проблеми із забезпеченням подільських «Просвіт» літературою книжковий склад, який знаходився у Кам'янці-Подільському і міг надавати літературу на комісію або у борг [21, с.24]. За допомогою повітової управи жванецька «Просвіта» Кам'янецького повіту мала свою бібліотеку, яка налічувала 1500 примірників [22, арк.62]. З метою визначення основних потреб просвітян губерньська народна управа розіслала на місця анкету, в перелік якої входили питання щодо літературних аспектів діяльності товариств. В запитальнику ставилися питання про кількість українських чи російських книг у бібліотеках, їх назви, наявність коштів на придбання нових. Товариства, які не зволікали із відповіддю, могли отримати літературу безкоштовно. В цілому Подільська губерньська управа за 1918–1919 рр. допомогла книжками 124 «Просвітам» на загальну суму 5156 крб. [23, с.25]. Певну фінансову підтримку надавали «Просвітам» місцеві самоврядування. Вони сприяли відкриттю нових осередків та їх філій, народних будинків, бібліотек.

Тісна співпраця та координація дій відчувалася і з земствами. Як приклад можна привести той факт, що Стрижавське волосне земство Вінницького повіту на оренду приміщення для місцевої «Просвіти» виділило 2000 крб., на придбання меблів – 1000 крб., а кожному сільському осередку надало допомогу у розмірі по 100 крб. [23, с.25]. У Літинському повіті земство асигнувало на потреби просвітянській книгозбірні с. Багринівці 4000 крб. [24, с.3].

Національний характер «Просвіти» визначався насамперед ставленням до української мови, боротьбою за

її збереження, визначення її статусу, її впровадження у навчально-виховний процес. Тому просвітянські організації активно долучилися до реалізації мовної політики держави. 5 лютого 1919 р. у губерніях та повітах УНР було створено спеціальні урядові комісії, які займалися питанням впровадження української мови навчання у початкових, середніх та вищих навчальних закладах. До їх складу входили представники місцевих органів влади і самоврядування та громадських організацій, в тому числі і «Просвіт». Вони допомагали постачати школам, вузам та їх бібліотекам українські підручники, разом з учительськими спілками працювали над організацією українознавчих курсів. Так, просвітянами були відкриті короткострокові курси для вчителів середніх шкіл та курси українознавства для державних службовців [25, с.343-344]. За безпосередньої участі членів місцевої «Просвіти» у м. Кам'янець-Подільський була організована і почала працювати Перша українська гімназія для дорослих [26, с.45]. 7 вересня 1919 р. при Вінницькій «Просвіті» відбулося зібрання вчителів-українців міських шкіл, де було прийнято рішення про організацію гуртка вчителів-українців міста, а 11 вересня – засновано Вінницьку філію повітової учительської спілки і затверджено її статут [27, с.2].

Друкована продукція, випуском якої займалися «Просвіти», була покликана піднести національну свідомість українців. Вона пропагувала україномовні книжки, а через власні газети, журнали, часописи надавала правдиву інформацію про поточні політичні події в Україні, розкривала славні сторінки героїчного минулого українського народу, публікувала інформацію про події у світі та міжнародне становище республіки, роз'яснювала рішення та постанови української влади [28, с.536, 537].

Цій же меті слугували організовані просвітянами вечори української поезії та пісні, театральні вистави та інші мистецькі заходи, шевченківські свята. Особливою для піднесення національної свідомості українського народу була постать Т.Г. Шевченка, який уявлявся світочем національного духу, ідеологом української національно-визвольної боротьби, символом патріотизму і нескореності.

Головними центрами Шевченківського руху на Поділлі були «Просвіти» містечок Вороновиця, Немирів, Ладижин, Браїлів, Бершадь, Могилів, Тульчин, Гнівани, Смотрич та ін. [29, арк.19]. Просвітяни часто ініціювали проведення шевченківських свят, вшанування пам'яті великого поета, відзначення роковин з дня його народження. Наприклад, у березні 1919 р. у Кам'янці за участі «Просвіти» відбулася урочиста панахида, присвячена Шевченкові, яка проходила на Соборній площі. На початку 1920 р. тут урочисто провели свято пам'яті Кобзаря [30, с.33, 34]. 10 березня 1919 р. будинку культури м. Ямпіль відзначалися шевченківські роковини. Такі ж заходи з ініціативи місцевих «Просвіт» відбулися у Новій Ушиці, у с. Глівів Ушицького повіту [31, с.27-28], у с. Шумівці Летичівського повіту [32, с.33, 34].

Після звільнення Вінниці від більшовицьких військ «Просвіта» взяла під свою опіку симфонічний оркестр, організований підвідділом мистецтв губернського відділу народної освіти, і 14 серпня 1919 р. у Народному літньому

саду товариства відбувся його перший концерт [33, арк.16]. У місцевих театрах ставилися українські п'єси «Наталка-Полтавка», «Сорочинський ярмарок», «Катерина», «Наймичка», «Гайдамаки» [34, с.289].

У жовтні 1919 р. Вінницька «Просвіта» взяла участь у проголошеному Директорією «Тижні українського козака», суть якого полягала у зібранні коштів, зброї, продовольства, худоби та фуражу для Армії УНР. Разом з іншими подільськими осередками товариство збило більше 140000 крб. Велика увага приділялася збереженню історичних та культурних пам'яток. У вересні «Просвіта» надала комісії з охорони культурно-історичних пам'яток, яка опікувалася Народним музеєм мистецтв та старовини, а також губернською книгозбірнею, позику у розмірі 1000 крб. [35, арк.84].

«Просвіти» мали неабиякий вплив на виховання молодого покоління у патріотичному дусі. Члени просвітянських товариств добре розуміли, що саме від підрастаючого покоління залежить вільне майбутнє України. Як зазначалося у часописі «Село», «діти є тим ґрунтом, основою, на якій мусить вирости здорова, вільна країна» [36, с.3]. Тому вони орієнтували молодь на вивчення рідної мови, знання історії свого народу та поширювали ідеї національного самовизначення Української держави насамперед через освіту. Подільське товариство «Просвіта» брало участь у відкритті шкіл. Так, у місцевій пресі була розміщена інформація про те, що «на кошти держави знову прийнято 13 вищих початкових шкіл, котрі виключно були відкриті або заходами «Просвіт», або повітовими управами» [37, с.2].

Одним із беззаперечних досягнень просвітянського руху доби Директорії було акцентування уваги на ролі жіноцтва в українському суспільстві, допомога в усвідомленні себе жінками повноцінними його громадянами. Подільські «Просвіти» займалися організацією професійної підготовки жінок. При сільських осередках «Просвіт» за підтримки відділу професійної освіти Подільської губернської народної управи були створені курси крою та шиття. У помешканнях «Просвіт» відбувалися зібрання «Союзу українок», різноманітних спілок, громадських організацій та низки українських політичних партій [38, с.245].

Висновки. Отже, «Просвіти» Поділля часів Директорії УНР становили основу культурно-просвітницького руху в регіоні, створювали можливості національного розвитку, поширювали ідеї національного самовизначення Української держави, обстоювали спроможність її незалежного існування, сприяли процесу консолідації українського суспільства, виконуючи інтегруючу роль у житті українського народу. Подільські «Просвіти», діючи в умовах політичної нестабільності, залишалися вірними своїм ідеалам. Вони продовжували боротьбу за збереження рідної мови, розвиток української народної культури та освіти, давали змогу подолянам усвідомити себе належними до українського народу.

Література

1. *Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1921 рр. / С. Постернак. – К: Печатня Видавничого товариства «Друкар», 1920. – 127 с.; Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади / Упоряд. Ю. Лезун, О. Кравчук. – Вінниця: ТПОВ «Консоль», 2011. – 416 с.*

- Христюк Т. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / Т. Христюк. – Відень, 1922. – III. IV. – 192 с.; Огієнко І. Вяткування України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. – Вінніпег: Видання тов-ва «Волинь», 1968. – 96 с.; Доценко І. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції / І. Доценко. – К: Львів, 1923. – III. II. – Кн. 5 (1917–1923). – 400 с.
2. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І.Д. Золотоверхий. – К: Вид-во АН УРСР, 1961. – 421 с.; Шевчук Т.М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках / Т.М. Шевчук. – К: Вид-во АН РР, 1963. – 432 с.
3. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.) / О.Ф. Коновець. – К: Хрещатик, 1992. – 232 с.; Лисенко О.В. Просвіти Наддніпрянської України в дозв'язаний період / О.В. Лисенко. – К: Ін-т історії АН УРСР, 1990. – 34 с.
4. Євселевський С.І., Фарина, С.Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні / С.І. Євселевський, С.Я. Фарина. – К: Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. П.Шевченка, 1993. – 128 с.; Левицький О.І. З історії «Просвіти» в селі Цівківцях Новоушицького району наприкінці 1918 – на початку 1919 р. / О.І. Левицький // Шези доповіді 11-ої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, 3 вересня 1992. – Вінниця, 1992. – С.12-15; «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з часу створення «Просвіти» на Поділлі, 7 грудня 2005 р. – Хмельницький: «Просвіта», 2005. – 276 с.
5. Герман О.М. Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і першій половині XX ст. / Дис.канд. іст. наук. / О.М. Герман. – Тернопіль, 1995. – 228 с.; Масюк С.О. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.) Автореферат дис.канд. іст. наук. / С.О. Масюк. – К, 1997. – 25 с.; Кучеров Т.Т. Становлення і діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України (1905 – 1923 рр.). Дис.канд. іст. наук. / Т.Т. Кучеров. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 262 с.; Кришук Б.С. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі (1906–1923 рр.). Дис.канд. пед. наук. / Б.С. Кришук. – Хмельницький, 2012. – 295 с.
6. Місцева хроніка // Життя Поділля. – 1918. – № 11. – 28 грудня.
7. По Поділлі // Життя Поділля. – 1919. – № 59. – 28 лютого.
8. Курійчук В.М. Реалізація політики українських урядів у сфері культури в період національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. // Збірник «Державне управління та місцеве самоврядування» / В.М. Курійчук. – Дніпропетровськ: Вид-во ДФІДУ НАДУ, 2012. – Вип. 2 (13). – С.44-46.
9. З життя «Просвіт» // Життя Поділля. – 1919. – № 80. – 25 березня.
10. Кучеров Т.Т. Становлення і діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України (1905 – 1923 рр.). Дис.канд. іст. наук. / Т.Т. Кучеров. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 262 с.
11. Адамський В., Кришук Б., Шелячий Ю. «Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали / В. Адамський, Б. Кришук, Ю. Шелячий. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. – 428 с.
12. З життя «Просвіт» // Життя Поділля. – 1919. – № 80. – 25 березня.
13. Кучеров Т.Т. Журнал «Село» як джерело вивчення сільських «Просвіт» Поділля (1918–1919 рр.). – Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць / Т.Т. Кучеров. – Кам'янець-Подільський. – 2004. – III. 4. – С.79-87.
14. Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О.В. Малюта. – Автореферат канд. істор. наук. – К, 2005. – 24 с.
15. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВОб). – Ф.Р. – 254. – Оп. 1. – стр. 62.
16. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.Р. 260. – Оп. 1. – Спр. 5. – 348 арк.
17. ЦДАВО України. – Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 10. – 94 арк.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 193. – 33 арк.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 194. – 7 арк.
20. Дописи // Життя Поділля. – 1918. – № 9. – 26 грудня.
21. 21.3 життя «Просвіт» на Поділлі // Село. – 1919. – № 3.
22. ЦДАВО України. – Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 38. – 70 арк.
23. З життя Подільського Губерніального Земства // Село. – 1919. – № 6. – 30 березня.
24. По Україні // Нова Рада. – 1919. – № 19. – 28 (15) січня.
25. Баржницький О. Про курси українознавства // Вільна Українська Школа. – 1918. – № 10. – С.343-344.
26. Курійчук В.М. Доба Директорії УНР: від мовної українізації до українознавчого змісту освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/eg.eg14/txts/Kurpichuk.pdf>.
27. Хроніка // Шлях. – 1919. – № 23. – 13 вересня.
28. Кравець М. Газета «Шлях» вінницького товариства «Просвіта» (1919) / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – Вип. 19. – С.536-539.
29. ЦДАВО. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 50. – арк. 23.
30. Лозовий В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) // Просвітницький рух на Поділлі 1906 – 1923 рр. / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський – 1996. – С.33-34.
31. Романовський Ю. З життя «Просвіт» // Село. – 1919. – № 4. – С.27-28.
32. Качалова Д. З життя «Просвіт» // Село. – 1919. – № 20. – С.21-22.
33. ДАВО. – Ф.Р. – 255. – Оп. 1. – Спр. 124.
34. Олійник С.В. Театральний серпень 1919 року (до історії мистецького життя Поділля в добу Директорії УНР) // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2012. – III. 19. – С.289-294.
35. ДАВО. – Ф.Р. – 255. – Оп. 1. – Спр. 130. – арк. 84.
36. Животок А. Просвіта і діти // Село. – 1918. – № 38 – 39. – 5 жовтня.
37. З життя Подільського губернського земства // Село. – 1919. – № 2. – 21 січня.
38. Рубльов О. Українські визвольні змагання 1917– 1920 рр. / О. Рубльов. – К.: Видавн. Дім «Альтернативи», 1999. – III. 10. – 319с.

References

1. Posternak S. Z istorii osvithnoho rukhu na Ukraini za chasy revoliutsii 1917 – 1921 rr. / S. Posternak. – K: Pechatnia Vydavnychoho tovarystva «Drukar», 1920. – 127 s.; Prykhodko V.K. Pid sontsem Podillia: spohady / Uporiad. Yu. Lelun, O. Kravchuk. – Vinnytsia: TOV «Konso», 2011. – 416 s.; Khrystiuk T. Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1920 rr. / T. Khrystiuk. – Vidien, 1922. – T. IV. – 192 s.; Ohienko I. Riadvannia Ukrainy. Na tiazhkyi sluzhbi svoiemu narodovi / I. Ohienko. – Vinnytsia: Vydannia tov-va «Volyn», 1968. – 96 s.; Dotsenko I. Litopys Ukrainkoi revoliutsii. Materialy u dokumenty do istorii Ukrainkoi revoliutsii / I. Dotsenko. – K: Lviv, 1923. – T. II. – Kn. 5 (1917 – 1923). – 400 s.
2. Zolotoverkhyi I.D. Stanovlennia ukrainskoi radianskoi kultury (1917 – 1920 rr.) / I.D. Zolotoverkhyi. – K: Vyd-vo AN URSR, 1961. – 421 s.; Shevchuk T.M. Kulturme budivnytstvo na Ukraini u 1921–1925 rokakh / T.M. Shevchuk. – K: Vyd-vo AN RR, 1963. – 432 s.
3. Konovets O.F. Prosvitnytskij rukh v Ukraini (KfIKf – persha tretyna KfIKf st. / O.F. Konovets. – K: Kfifreshchatyk, 1992. – 232 s.; Lysenko O.V. Prosvity Naddnyprianskoi Ukrainy u dozhovtnevuyi period / O.V. Lysenko. – K: In-t istorii AN URSR, 1990. – 34 s.
4. Yevselevskiy S.I., Faryna, S.Ya. «Prosvita» v Naddnyprianskii Ukraini / S.I. Yevselevskiy, S.Ia. Faryna. – K: Vseukrainske tovarystvo «Prosvita» im. T. Shevchenka, 1993. – 128 s.; Levyskij O.I. Z istorii «Prosvity» v seli Tsvikivtsiakh Novoushytskoho raionu naprykintsy 1918 – na pochatku 1919 r. / O.I. Levyskij // Tezy dopovidei 11-oi Vinnytskoi oblasnoi istoriko-kraeznavchoi konferentsii, 3 veresnia

1992. – Vinnytsia, 1992. – S.12-15; «Prosvita» v dukhovno-kulturnomu pidnesenni Ukrainy: materialy vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii, prysviachenoj 100-richchju z chasu stvorennia «Prosvity» na Podilli, 7 hrudnia 2005 r. – Kfimeľnytskyi: «Prosvita», 2005. – 276 s.

5. Herman O.M. Diálnist tovarystva «Prosvita» na Podilli naprykntsi KfIKfi i pershii polovyni KfIKfi st. / Dys. kand. ist. nauk. / O.M. Herman. – Ternopil, 1995. – 228 s.; Masiuk S.O. Diálnist tovarystva «Prosvita» v Ukraini (berezen 1917–1920 rr.) Avtoreferat dys. kand. ist. nauk. / S.O. Masiuk. – K., 1997. – 25 s.; Kucherov H.H. Stanovlennia i diálnist silskykfi tovarystva «Prosvita» Pravoberezhnoi Ukrainy (1905–1923 rr.). Dys. kand. ist. nauk. / H.H. Kucherov. – Kamianets-Podilskyi, 2007. – 262 s.; Kryshchuk B.S. Pedahohichna ta kulturno-prosvitnytska diálnist tovarystva «Prosvita» na Podilli (1906–1923 rr.). Dys. kand. ped. nauk. / B.S. Kryshchuk. – Kfimeľnytskyi, 2012. – 295 s.

6. Mistseva Kfironika // Zhyttia Podillia. – 1918. – № 11. – 28 hrudnia.

7. Po Podilliu // Zhyttia Podillia. – 1919. – № 59. – 28 liutoho.

8. Kupriichuk V.M. Realizatsiia polityky ukrainskykfi uriadiv u sferi kultury v period natsionalno-vyzvolnoi borotby 1917–1920 rr. // Zbimyk «Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia» / V.M. Kupriichuk. – Dnipropetrovsk: Vyd-vo DRJDU NADU, 2012. – Vyp. 2 (13). – S. 44-46.

9. Z zhyttia «Prosvit» // Zhyttia Podillia. – 1919. – № 80. – 25 bereznia.

10. Kucherov H.H. Stanovlennia i diálnist silskykfi tovarystva «Prosvita» Pravoberezhnoi Ukrainy (1905–1923 rr.). Dys. kand. ist. nauk. / H.H. Kucherov. – Kamianets-Podilskyi, 2007. – 262 s.

11. Adamskyi V., Kryshchuk B., Teliachyi Yu. «Prosvity» Podillia v dobu Dyrektorii UNR (1918–1920): Doslidzhennia. Dokumenty. Materialy / V. Adamskyi, B. Kryshchuk, Yu. Teliachyi. – Kfimeľnytskyi: FOP TsiupaĀ.A., 2016. – 428 s.

12. Z zhyttia «Prosvit» // Zhyttia Podillia. – 1919. – № 80. – 25 bereznia.

13. Kucherov H.H. Zhurnal «Selo» yak dzherelo vvychennia silskykfi «Prosvit» Podillia (1918–1919 rr.). – Osvita, nauka i kultura na Podilli: zb. nauk.prats / H.H. Kucherov. – Kamianets-Podilskyi. – 2004. – T. 4. – S. 79-87.

14. Maliuta O.V. «Prosvita» u formuvanni derzhavnytskoho potentsialu ukrainskoho narodu (druha polovyna KfIKfi – persha polovyna KfIKfi st.) / O.V. Maliuta. – Avtoreferat kand. istor. nauk. – K., 2005. – 24 s.

15. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAVO). – F.R. – 254. – Op. 1. – spr. 62.

16. Derzhavnyi arkhiv Kfimeľnytskoi oblasti (dali – DAKfmo). – F.R. 260. – Op. 1. – Spr. 5. – 348 ark.

17. TsDAVO Ukrainy. – F. 1113. – Op. 1. – Spr. 10. – 94 ark.

18. sDAVO Ukrainy. – F. 2582. – Op. 1. – Spr. 193. – 33 ark.

19. TsDAVO Ukrainy – F. 2582. – Op. 1. – Spr. 194. – 7 ark.

20. Dopysy/Zhyttia Podillia. – 1918. – № 9. – 26 hrudnia.

21. Z zhyttia «Prosvit» na Podilli // Selo. – 1919. – № 3.

22. TsDAVO Ukrainy. – F. 1113. – Op. 1. – Spr. 38. – 70 ark.

23. Z zhyttia Podilskykfi Hubernalnoho Zemstva // Selo. – 1919. – № 6. – 30 bereznia.

24. Po Ukraini // Nova Rada. – 1919. – № 19. – 28 (15) sichnia.

25. Barzhytyskyi O. Pro kursy ukraïnoznavstva//Vilna Ukrainska Shkola. – 1918. – № 10. – S. 343–344.

26. Kupriichuk V.M. Doba Dyrektorii UNR: vid movnoi ukrainizatsii do ukraïnoznavchoho zmistu osvity [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.academy.gov.ua/eg.eg14/txts/Kupriichuk.pdf>.

27. Kfironika // Shliakfi. – 1919. – № 23. – 13 veresnia.

28. Kravets M. Hazeta «Shliakfi» vinnytskoho tovarystva «Prosvita» (1919) // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – 2010. – Vyp. 19. – S. 536-539.

29. TsDAVO. – F. 1115. – Op. 1. – Spr. 50. – ark. 23.

30. Lozovyi V. «Prosvita» na Podilli v dobu natsionalno-vyzvolnykfi zmahhan (1917–1920) // Prosvitnytskyi rukfi na Podilli 1906–1923 rr. / V. Lozovyi. – Kamianets-Podilskyi – 1996. – S. 33-34.

31. Romanovskiy Yu. Z zhyttia «Prosvit» // Selo. – 1919. – № 4. – S. 27-28.

32. Kachalova D. Z zhyttia «Prosvit» // Selo. – 1919. – № 20. – S. 21-22.

33. DAVO. – F.R. – 255. – Op. 1. – Spr. 124.

34. Oliinyk S.V. Teatralnyi serpen 1919 roku (do istorii mystetskoho zhyttia Podillia v dobu Dyrektorii UNR) // Osvita, nauka i kultura na Podilli. – 2012. – T. 19. – S. 289-294.

35. DAVO. – F.R. – 255. – Op. 1. – Spr. 130. – ark. 84.

36. Zhyvotko A. Prosvita i dity // Selo. – 1918. – № 38 – 39. – 5 zhovtnia.

37. Z zhyttia Podilskykfi hubernskoho zemstva // Selo. – 1919. – № 2. – 21 sichnia.

38. Rublov O. Ukrainskij vyzvolni zmahannia 1917–1920 rr. / O. Rublov. – K.: Vydavn. Dim «Alternatyvy», 1999. – T. 10. – 319 s.

Kuzminets N.P.,

Associate Professor, Department of History
and Culture of Ukraine Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, 1974natalikal@rambler.ru

Stadnyk O.O.,

Associate Professor, Department of History
and Culture of Ukraine Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, elenast.mail@gmail.com

Ukraine, Vinnitsa

THE ROLE OF THE PODIL'S «EDUCATION» IN THE FORMATION OF THE NATIONAL SELF-IDENTITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE DAY OF THE DIRECTORY

The article explores the problem of the development of Podilsky «Enlightenment» during the Ukrainian National Revolution, in particular the UNR Directory, in the context of their role in the national and cultural revival of the Ukrainian people.

The publication analyzes the activities of Podil's centers «Enlightenment» of the times of the Directory, determined their place in state-making processes, provided specific material on the relationship of associations with local authorities, shows the place and role in the system of Ukrainian statehood, found that «Enlightenment» contributed to raising the national consciousness of all sections of Ukrainian society and ensure the continuity of the national cultural and educational movement.

Key words: Enlightenment societies, Podillia, educational activity, UNR Directory, national consciousness, national identity, statehood.

UDC 355.4:94 (4/9) «1950/2014»

Taranets S.V.,

adjunct of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, ORCID: 0000-0002-0979-7496,
korsak111@gmail.com

Ukraine, Lviv

THE IMPACT OF PHYSICAL AND GEOGRAPHICAL CONDITIONS ON THE CONDUCT OF AIR ASSAULT OPERATIONS IN THE HISTORICAL RETROSPECTIVE OF MILITARY CONFLICTS IN THE SECOND HALF OF XXTH – THE BEGINNING OF XXIST CENTURIES

The paper covers and analyzes diverse factors and effects of physical and geographical conditions that impacted the conduct of air assault operations in the historical retrospective of military conflicts in the second half of the XXth – beginning of the XXIst centuries. A variety of geographic, weather, astronomical factors are considered apart and in complex as ones that might influence on the air assault operations by airborne assault detachments. Recommendations are given for actions of airborne assault detachments in different physical and geographical features, such as steppe, desert, jungle, forests, mountains, urban areas as well as in terms of seasonal periods and time of day.

Key words: *physical and geographical conditions, weather conditions, air assault operations, army aviation, airborne assault detachments, airborne strike actions, airborne raid actions, sabotage and search actions.*

Problem statement. Analysis of local wars and military conflicts of the second half of the XXth – beginning of the XXIst centuries displays significant diversity in terms of employment airborne formations in contemporary circumstances from the conventional large-scale actions of the Second World War. The scope of combat use of airborne assault detachments (units) on helicopters is quite wide, on the other hand it is strongly dependent on weather factors, physical and geographical features. Their maneuverability, that considerably exceeds the capabilities of mechanized and tank units, will be constrained by the dependence on weather factors and physical and geographical conditions. The permanent combat readiness to operate at considerable distance from the line of contact, the firing capabilities of destroying the targets of any type, which let us testify about versatility of the assault troops, will be determined by the terrain where the assault missions are to be accomplished. That is why there is a necessity to study thoroughly the effect of various physical and geographical factors on the conduct of the airborne assault activities.

Objective of the study is to analyse the impact of the physical and geographical conditions on the development and accomplishment of the air assault missions by the airborne assault detachments. The actuality of the theme is determined by the urgency to develop new methods and approaches to organize and conduct the air assault operations in various physical and geographical environment.

Analysis of recent researches and publications. Highlighting unresolved controversies in the paper. Lessons learnt of the local wars proved the air assault missions are the most efficient ways of engagement in order to defeat an enemy (especially in specific terrain where operations are practically impossible to carry out) despite the rate of offensive actions can decrease in certain physical and geographical features [1, p.74-77]. It is known that, in complex physical and geographical circumstances, tasks tend to have lower rate of performance in contrast with

operations on flat and cross terrains. New weapons and combat equipment create the prerequisites for a decisive defeat of enemy groups in greater depth, with concurrent vertical envelopment as well as higher efficiency [2, p.95]. Consequently, the air assault operations should be considered in terms of their conduct in various physical and geographical conditions, both in the integrated combat operations of the airborne assault component and separately in support of ground and air forces. In view of the feasibility to utilize a specific air force asset by the air assault forces, the efficient employment of the combat helicopters, assault aircraft, the air echelon conducts joint combat operations in cooperation with the ground echelon as its powerful element of fire support [3, p.23-28].

As confirmed by the analysis [1; 3-19], the existing scientific and methodological appliance to determine the combat capabilities of troops can be helpful to identify the combat power of the airborne assault troops while carrying out the air assault operations, taking into account their peculiarities of employment in various physical and geographical features. The research of scientific, educational literature and doctrines [1-19] proved the considerable attention is paid to the issues of improving the method of determining the combat capabilities of the mechanized formations. However, an analysis of recent studies, publications, and a series of papers dealing with this issue [1-19] shows that insufficient attention is given to estimating the combat capabilities of airborne assault units, especially in terms of planning and conducting combat operations in different physical and geographical conditions. In order to be able to infer the ability of the airborne assault unit to perform a combat task in specific conditions of tactical situation and physical and geographical features, it is necessary to assess the terrain itself [4, p.51-56]. Currently, there are views of individual scientists on this issue, but there is no complex (integrated), precise and standardized approach. The contemporary scientific and educational

resources do not present fundamental principles of the air assault operations in different conditions as well as the conditions with which they are compared, have not been defined yet. The experience of predecessors [1-5, 7, 18] is a ponderable basis for the further study of impact of the physical and geographical features on accomplishment of the air assault missions.

The main material. A research of the contemporary armed conflicts has proven that the actions of air assault troops are an integral part of the combat and operations. Airborne assault operations as an organized utilization of weapons and equipment by personnel of air assault units, are characterized by their efficient operation in any geographical conditions, at any season of a year as well as at any time of day. Actually, the terrain is characterized by forests, swamps, rivers, lakes, seashores, mountains, deserts, areas with very severe climate and permafrost, various settlements and other artificial structures. The seasons are identified due to temperature difference, snow coverage, excessive humidity or drought, etc. Time of day is featured by dark and light time, as well as temperature variations. Regular conditions while planning and delivery of the air assault operations do not affect the efficient employment of weapons and equipment in the course of combat actions. Special conditions for the preparation and conduct of the assault operations are different from the regular ones so they adversely impact the effectiveness of the weapons and equipment employment by personnel in the course of combat actions. Based on the consistency of the scientific data mentioned above, it can be affirmed that the basics of the units and detachments of air assault troops in special conditions include: identifying factors that positively and negatively affect the operation of military units in the performance of tasks; definition of characteristics concerning special conditions; identification of measures to reduce the negative impact of special conditions on the actions of military formations. The positive factors on the conduct of air assault operations are:

- *terrain – flat, cross, passable, not urbanized area, no water obstacles;*

- *time of year – summer, late spring, early autumn;*

- *time of day- day, morning and evening in the light time;*

- *other – no precipitation, no fog, no wind, etc.*

The negative factors on the conduct of air assault operations are:

- *terrain – mountains, forest, swamp, desert, heavily traversed, difficult passable terrain, water obstacles, urbanized area;*

- *season – winter and the beginning of spring, the end of autumn;*

- *time of day – night, morning and evening in the dark time;*

- *other – precipitation, fog, wind, etc.*

A definitive indication of the special conditions is the diminishing of fire, maneuver and strike capabilities of the air assault units. It is confirmed by the lesson learnt of combat operations by US airborne units in Vietnam and the experience of airborne assault operations in Afghanistan. A prerequisite for successful airborne assault is to take into account physical and geographical features together with favorable meteorological conditions in the area of warfare.

If we consider the continental climate area that covers the steppe physical and geographical area, then a characteristic feature of climatic conditions in such area is insufficient humidity (450–350 mm per year). Most areas of the steppe zone are alternation of lowlands (about 70%) and heights (about 25%), which facilitates the free movement and exercise of maneuver and is generally the most favorable for conducting air assault activities. The peculiarities of physical and geographical aspects, combined with the existing facilities of industry and energy including a powerful network of transport communications and energy pipelines, create the preconditions for emergencies of particular anthropogenic or natural in certain localities. This fact may interfere with or prevent combat operations by assault forces for some time [5, p.74-76]. The value of water obstacles for warfare is determined by their width and depth, the presence of hydraulic structures, the time of year and weather conditions, the nature of the coast, the bottom of the floodplain and the speed of the current. The existence of hydraulic constructions can evoke their destruction and the creation of floodplains, that might be used to cause ice drift by periodical launching water from the floodgates. However, in winter, especially with a sufficient thickness of ice, it is possible to transport personnel and light machinery on ice surface.

Operation «Desert Storm» is considered the most typical airborne assault operation in the climatic region of the desert. It convincingly demonstrated the mobility as a key to success in the desert area. The tactics used to defeat Iraq forces included wide, fast maneuvers with concurrent vertical envelopment of the enemy. The deserted terrain was ideal for the utilization of those tactical techniques. However, the course of the operation demonstrated that weapons and tactics should be adapted to dusty and rough terrain, where temperatures vary from extremely high levels to frosts, where visibility can vary from 40–50 km to 10 m in minutes. Dust and sand during strong winds period threaten airborne assault and complicate the maintenance of weapons and military equipment. In a heavy sandstorm, sand damages rotary parts of helicopters so actually, it prevents advance of units. Rain binds sand, making it easy to maneuver, but it also turns loam into an impassable obstacle. The movement of vehicles leads to the raising of dust and diesel plumes. Optical glare (which should be shaded) and matte paint that is polished as a result of permanent utilization are also unmasking factors [6].

Summarizing the actions of the US troops in the desert physical and geographical conditions, in particular in the Gulf, we note the early, objective and intensive preparation of airborne assault units in combat in this area. Particular attention was paid to the issues of orientation, actions in conditions of high temperature, lack of water, complex sanitary-epidemiological situation, exploitation of equipment in the desert [7, p.82-91].

Describing the features of combat in the jungle, US experts say that at first it may seem that the jungle is very hostile, but this animosity diminishes when the troops are trained [8]. The military, who were performing tasks in the jungle, say so: «... in a humid and hot climate, there is an endless struggle for life every second. The plants, trees, animals, reptiles, insects are desperate to attack. There is so

much big, poisonous and very dangerous stuff in the thickets. Even flies, which we usually do not notice here, should be warned...» [9, p.22]. The jungle environment includes dense forests, meadows, cultivated areas and swamps. In the jungle, the advance of units is hampered, which hinders the creation of combat units of assault operations and decreases the rate of attack. Visibility is limited to 50 meters [8]. During the rainy season, the trees are covered with leaves (visibility is limited), but in the dry season observation and movement are improved [8]. An example is the fighting in southern China in 1968, which followed a scenario where during the dry season the Communists invaded and captured some territory, and with the onset of the rains, parts of General Wang Pao went on the offensive and reclaimed the lost territories [12, p.37].

An example of the assault operation in the jungle was the US airborne mission in Vietnam. Each battalion, airborne tactical group was assigned its own landing area, where several sites were deliberately prepared in advance [10]. At the beginning of the Vietnam campaign of landing in the dense jungle, soldiers were descending on ropes for this purpose and quickly clearing the area needed to land at least one UH-1 helicopter. The helicopters began disembarking, bringing in new fighters who immediately joined the work to expand the landing site [11, p.23-24]. Later, on the experience of Operation "Thoan Tang" in Cambodia, on May 1, 1970, jungles began to be cleared by 4.5-tonne or 7-tonne bombs dropped from CH-54 helicopters and C-130 [11, p.28]. There were three ways to dismantle troops: landing helicopters on the ground; the jumping of personnel through the door during the hovering of helicopters above the ground at a height of several meters; with a ladder and (or) ropes from a height of up to 10 m. The battalion's combat order was in one echelon, which made it possible to maximize the employment of force and means. The battle order of the company was one or two echelons. They often practiced the advance in a square formation, the corners of which were platoons with intervals of up to 50 m. The platoon, as a rule, had two branches in the first echelon and one in the second. The department was promoting by tactical groups or chain. That made it possible to cover the terrain at the front to 500 m. The pace of the jungle did not exceed 400 m per hour. There were some constraints that depended on the meteorological conditions [10].

Inferring the actions of airborne assault units in the physical and geographical features of the jungle, it should be noted that operations in the jungle require special methods. These methods are evoked by limited maneuver, slow pace, isolated (autonomous) combat and limited visibility in the jungle. Fighting in the jungle is characterized by long periods of development of the situation and the search for the enemy, short periods of forced (planned), and sometimes unexpected battles. Fighting in the jungle places restrictions on the fire sectors and speed (tempo) due to the dense vegetation and rough terrain [8].

Global combat experience emphasizes that urban combat is characterized by complexity and major losses. The abbreviation MOUT (Military Operations on Urbanized Terrain) classifies those military actions that were planned and conducted where the development affects tactical techniques. While delivering the air assault operations in

such urbanized territory, aviation is used mainly to defeat vital enemy objects located outside the city. Squadrons of helicopters are utilized to support troops in the city. Technical and logistics support services usually perform outside the city [13]. The four basic principles of a ground-to-air battle that are part of the air assault actions, based on securing or maintaining an initiative, its aggressive application to accomplish a mission are: initiative, agility, depth, and synchronicity are also unchanged for airborne assault operations. During the fighting in the urbanized area, these principles remain relevant, only the territory in which the assault and detachment units will perform the task changes [13; 14].

Assault troops must be prepared for a wide range of unforeseen circumstances anywhere in the world, including the mountains, which cover approximately 38% of the land area. Analyzing the military conflicts of the second half of the XX – beginning of the XXI century one can see that quite often airborne troops had to fight in the mountains, as during the 1982 war in the Falkland Islands (Malvinas), Asia and the border of Iraq, Iran and Turkey, where altitudes in the mountainous area reach 3000 m. The mountainous terrain is characterized by two key characteristics: the significant influence of harsh environmental conditions on the capabilities of units and their equipment and the extreme complexity of implementation tasks by the airborne assault units driven by soil mobility [15]. The weather in the mountains usually depends on the seasons and is represented by the whole temperature range from heavy colds, with ice and snow in most regions, to extreme heat [16]. Pecularity of the terrain including poor patency of the terrain complicate the maintenance of the assault operations. At the same time, the mountainous terrain often makes it virtually impossible for combat operations by mechanized and armored troops. Therefore, the only possibility of accomplishing the tasks is the air assault actions, and the factors that influence their performance are: sharp cross-country relief, the possibility of mountain collapses, snow avalanches, landslides, floods, a limited number of roads, the presence of a large number of fast-flowing rivers, rocky bottom and frequent changes in water level, a large number of forests, climatic conditions, the shielding effect of the mountains. Mountainous terrain and relatively clean air change the distance to objects during observation, cause fatigue, enhance the effects of sunlight, which can cause temporary dazzle, especially for helicopter crews. The rate of attack (attack tempo) is reduced several times in comparison with the regular conditions. The material part of the equipment exploits out faster than in normal conditions, the fuel consumption increases, and at high altitudes the engine power is reduced. The presence of large forests also creates circumstances that affect the features of airborne assault operations, especially in search of landing sites and the capabilities of fire support for Army aviation. To ensure reliable radio communication with regard to the shielding effect of the mountains, it is necessary to place radio stations on command peaks or on slopes of heights facing each other so that there is direct visibility between them. In the case of forced placement of radios in deep ravines and ravines, work should be carried out on a beam antenna or use helicopters as repeaters [17, p.117-126]. Low clouds, fog, and storms which are common

for mountainous areas, can impair air support [15]. In the mountains there is a necessity to provide crews with warm clothing and specialized equipment [16]. An instance of combat operations in the mountainous area is a combat in Afghanistan. The operations testify that the fighting in the mountains unfolds mainly along the accessible directions: on the highlands, along wide valleys and gentle ridges. Significant excess landings and high temperatures in the daytime significantly limited the ability to employ the aviation, affected the maximum takeoff weight, forced to reduce fueling and payload and generally worsened the runway and maneuver characteristics of helicopters, reduced practical operation. As a result, the tactical range of the helicopters, their time over the battlefield and the overall accuracy of the engagement on the enemy diminish [18, p.6].

The airborne assault units must be ready for airborne assault operations, including ones in the dark time, at night. Night combat troops operate at night, or the fight may be a continuation of the battle that was launched in the afternoon. The night is also a companion to any special conditions, having its requirements for each of these conditions: illumination, dazzle, eavesdropping, light masking, mutual recognition, enhancing the value of radar intelligence, the use of night vision devices. The air assault actions at night are planned more carefully than during the day, taking into account, among other things, astronomical factors for certain physical and geographical conditions. An example is the operation conducted on November 20, 1970 in the North Vietnamese by the US Armed Forces Special Forces Group, which was based on the Green Berets, the Ivory Coast. That operation was performed under certain circumstances, including the moon phase including its altitude above the horizon, with the expectation of a cloudless night in the first or last quarter of the month [1, p.74-77].

In winter conditions, all of the above physical and geographical conditions may be present, so additional measures will be: insulation of personnel, preparation of weapons and equipment to exploit in low temperature, features of orientation, masking.

Therefore, to conclude the above data, the fact is that depending on the specific physical and geographical features while planning and conducting airborne assault operations, the flight distance of the aircraft will be limited by a number of factors, including the amount of fuel on the board, the speed at which the aircraft will move, and environmental conditions (such as wind, temperature, altitude). Changes in weather can cause the distractions of fire support of the ground echelon by the air echelon and to the failure of the operation as a whole. Additional planning time may be required for night operations and operations of cargo loading as well as parachuting areas, especially in difficult physical and geographical conditions [19].

Conclusions.

Successful conduct of the airborne assault operations, the effectiveness of the forces and means employed, depends on a comprehensive study and consideration of the impact on the airborne assault units of different physical and geographical aspects. Ability to qualitatively and at a high professional level to develop and deliver the air assault operations in special conditions – was, is and will be relevant. It has to do with the development and refinement of

tactical ways of performing missions and the development and refinement of weapons and equipment, which by their specifications might be applied at the intercontinental level with the ensuing consequences at any time of the year as well as at any time of the day.

Ukraine's course for NATO membership requires the ability to operate in diverse environment, not only on the territory of our country but also on the territory of the continent where the urgency occurs.

Taking into consideration the factors of physical and geographical conditions in the historical analysis of the military operations will facilitate a more complex and comprehensive study pertaining to the issues of military history, for the further implementation of the practical recommendations by the airborne assault detachments while conducting the airborne assault operations.

Література

1. Печорін О.М., Наумов В.І. Операція «Берег слонової кістки» як новий спосіб застосування високомобільних формувань у воєнних конфліктах сучасності. / О.М. Печорін, В.І. Наумов // Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. – К.: ЦП «Компринт», 2018. – Вип. 3(29). – 160 с.(С.74-77)
2. Информационный сборник штаба объединенных вооруженных сил государств – участников Варшавского договора, Объемы 31-34 / Warsaw Treaty Organization. Shtab ob' edinennykh vooruzhennykh sil // East View Publications. М: штаб ОВС, 1986. – 160 с.(с.95)
3. Куравский В.Т., Печорин А.Н. Особенности применения вертолетов во второй ливанской войне 2006 года / В.Т. Куравский, А.Н. Печорин. // Вестник военного института национальной гвардии республики Казахстан. Научно-образовательный журнал. – Петропавловск.: ВИ НГ республики Казахстан, 2015. – Вип. 2(16). – 130 с.(С.23-28)
4. Гайдарли Т.С. Підхід щодо удосконалення методики визначення бойових можливостей військових формувань високомобільних десантних військ при веденні десантно-штурмових дій / Т.С. Гайдарли // Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. – 2013. – № 1. – С.51-56.
5. Печорін О.М. Дисертація / Обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності ведення окремою десантно-штурмовою бригадою десантно-ударних дій 20.01.01 – воєнне мистецтво військовій науці, Аналіз впливу фізико-географічних умов на ефективність ведення одибр десантно-ударних дій. (стор. 74-76)
6. FM 90-3. Desert Operations / Headquarters Department of the Army. The marine Corps. Washington, OC, 24 August 1993. (pp.221)
7. Оленев В.М. Аналіз застосування повітрянодесантних військ Сполучених Штатів Америки в ході військового конфлікту в зоні перської затоки / В.М. Оленев., В.І. Дяченко, І.С. Азаров // Збірник наукових праць Військової академії (м. Одеса). – Одеса: ВА, 2016. – Вип. 2(6). – 184 с.(С.82-91)
8. Field Manual No. FM 90-5/ Jungle Operations U.S. // Headquarters Department of the Army. Washington, DC, 16 August 1982 (pp.202)
9. Дзюба С.В. Життя між кулями. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. – 440 с.(с.22)
10. Боярский В.И. Партизанство (Вчера, сегодня, завтра). Глава 15 Американцы против иррегулярных сил Южного Вьетнама. / В.И. Боярский. – Москва: Издательский дом «Триглиц», 2003. – 477 с. (С.426-437)

11. ВЪЕЛІНАМ, боевое применение вертолетов, часть 1. – военно-техническая серия. № 111. Tornado 1999. (С.23-24)
12. ВЪЕЛІНАМ, боевое применение вертолетов, часть 2. – военно-техническая серия. № 112. Tornado 1999. (с.37)
13. Field Manual No. FM 90-10/ Military Operations on Urbanized Terrain (MOUT) // Headquarters Department of the Army. Washington, DC, 15 August 1979 (pp.236)
14. Field Manual No. FM 90-10-1 / An infantryman's guide to combat in built-up areas // Headquarters Department of the Army. Washington, DC, 3 October 1995 (pp.199)
15. Field Manual No. FM 3-97.6 / Mountain Operations // Headquarters Department of the Army. Washington, DC, 28 November 2000 (pp.140)
16. Field Manual No. FM 90-6 / Mountain Operations // Headquarters Department of the Army. Washington, DC, 30 June 1980 (pp.140)
17. Луцький О.А. Вплив гірсько-лісної місцевості на організацію оперативно-службової діяльності на ділянці відповідальності органу охорони державного кордону / О.А. Луцький // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки. – 2013. – № 2(60). – С.117-126.
18. Михаил Жирохов, Опасное небо Афганистана. Опыт боевого применения советской авиации в локальной войне 2012 1979–1989: ЗАО Издательство Центрполиграф; М. 2012. (С.6)
19. MCTP 3-01B. Air Assault Operations / U.S. Marine Corps DEPARTMENT OF THE NAVY – 2019. Washington, D.C.: Headquarters United States Marine Corps 20350-3000 (pp.210).

References

1. Pechorin, O.M., & Naumov, V.I. (2018). Operacija "Beregh slonovoji kistky" jak novyj sposib zastosuvannya vysokomobilnykh formuvanj u vojennykh konfliktakh suchasnosti [Operation «Ivory Coast» as a New Way of Using Highly Mobile Formations in Military Conflicts of the Present Time]. *Vojenno-istorychnyj visnyk: Zbirnyk naukovykh pracj Nacionalnogo universytetu oborony Ukrajinny – Military History Bulletin: Collection of Scientific Papers of the National Defense University of Ukraine*, 3(29), 74-77 [in Ukrainian].
2. Informatsionnyy sbornik shtaba obedinenykh vooruzhonnykh sil gosudarstv – uchastnikov Varshavskogo dogovora, Obemy 31-34 [Information Collection of the Headquarters of the Joint Armed Forces of the States Parties to the Warsaw Pact, Volumes 31-34]. (1986). Moscow: Organizatsiya Varshavskogo dogovora. Shtab obedinenykh vooruzhonnykh sil – Warsaw Treaty Organization. The headquarters of the combined armed forces [in Union of Soviet Socialist Republics].
3. Организация Варшавского договора. Штаб объединенных вооруженных сил.
4. Kuravskiy, V.G., & Pechorin, O.M. (2015). Osobennosti primeniya vertoletov vo vtoroy livanskoy voyne 2006 goda [Features of the use of helicopters in the second Lebanon war of 2006]. *Vestnik voennogo instituta natsionalnoy gvardii respubliky Kazakhstan. Nauchno-obrazovatelnyy zhurnal – Bulletin of the Military Institute of the National Guard of the Republic of Kazakhstan. Scientific and educational journal*, 2(16), 23-28 [in Kazakhistan].
5. Ghajdarly, G.S. (2013) Pidkhiid shhodo udoskonalennja metodyky vyznachennja bojovykh mozhyvostej vijskovykh formuvanj vysokomobilnykh desantnykh vijsk pry vedenni desantno-shturmovykh dij [An Approach to Improve the Method of Determining the Combat Capabilities of Military Formations of Highly Mobile Airborne Troops in Conducting Air Assault Actions]. *Zbirnyk naukovykh pracj centru vojenno-strategichnykh doslidzhenj Nacionalnogo universytetu oborony Ukrajinny – Collection of*

scientific papers of the Center for Military-Strategic Studies of the National University of Defense of Ukraine, 1, 51-56 [in Ukrainian].

6. Pechorin, O.M. (2018). Obgruntuvannya rekomendacij shhodo pidvyshhennja efektyvnosti vedennja okremoju desantno-shturmovoju bryghadoju desantno-udarnykh dij [Substantiation of recommendations for increasing the efficiency of conducting a separate air assault brigade air shock actions]. Candidate's thesis. Kyiv: National University of Defense of Ukraine [in Ukrainian].
7. Field Manual. FM 90-3. (1993, 24 August). Desert Operations. Washington, DC: Headquarters Department of the Army. The Marine Corps [in USA].
8. Olenjev, V.M., Djachenko, V.I. & Azarov, I.S. (2016). Analiz zastosuvannya povitranodesantnykh vijsk Spoluchenykh Shtativ Ameriky v khodi vijskovogho konfliktu v zoni persjkoji zatoky [Analysis of the use of United States airborne troops in a military conflict in the Persian Gulf]. *Zbirnyk naukovykh pracj Vijskovoji akademiji (m. Odesa) – Collection of scientific works of the Military Academy (Odessa)*, 2(6), 82-91 [in Ukrainian].
9. Field Manual. FM 90-5. (1982, 16 August). Jungle Operations U.S. Washington, DC: Headquarters Department of the Army [in USA].
10. Dzjuba, S.V. (2011). Zhyttja mizh kuljamy [Life between bullets]. Chernigiv: Publisher Lozovyy V.M. [in Ukrainian].
11. Boyarskiy, V.I. (2003). Partizanstvo (Vchera, segodnya, zavtra). Glava 15: Amerikantsy protiv irregulyarnykh sil Yuzhnogo Vjetnama [Partisanism (Yesterday, today, tomorrow). Chapter 15: Americans Against the Irregular Forces of South Vietnam]. Moscow: Izdatelskiy dom «Granitsa» – Publishing House «Border» [in Russian].
12. Vietnam: boevoe primeniye vertoletov, part 1 [Vietnam, combat use of helicopters, part. 1] (1999a). *Voenno-tekhnicheskaya seriya – military technology series*, 111. Kirov: Tornado [in Russian].
13. Vietnam: boevoe primeniye vertoletov, part 2 [Vietnam, combat use of helicopters, part. 2]. (1999b). *Voenno-tekhnicheskaya seriya – military technology series*, 112. Kirov: Tornado [in Russian].
14. Field Manual. FM 90-10. (1979, 15 August). Military Operations on Urbanized Terrain (MOUT). Washington, DC: Headquarters Department of the Army [in USA].
15. Field Manual. FM 90-10-1. (1995, 3 October). An infantryman's guide to combat in built-up areas. Washington, DC: Headquarters Department of the Army [in USA].
16. Field Manual. FM 3-97.6. (2000, 28 November). Mountain Operations. Washington, DC: Headquarters Department of the Army [in USA].
17. Field Manual. FM 90-6. (1980, 30 June). Mountain Operations. Washington, DC: Headquarters Department of the Army [in USA].
18. Lucykij, O.L. (2013). Vplyv ghirsko-lisystoji miscevoosti na orghanizaciju operatyvno-sluzhbovoji dijajnosti na dijanci vidpovidalnosti orghanu okhorony derzhavnogho kordonu [Influence of mountainous woodland on the organization of operational and service activities at the area of responsibility of the state border protection body]. *Zbirnyk naukovykh pracj Nacionalnoji akademiji Derzhavnoji prykorodonnoji sluzhby Ukrajinny – Collection of scientific papers of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine*, 2(60), 117-126 [in Ukrainian].
19. Zhirovkirov, M.A. (2012). Opasnoe nebo Afganistana. Opyt boevogo primeniya sovetskoy aviatsii v lokalnoy voyne 1979–1989 [Dangerous sky of Afghanistan. The experience of the combat use of Soviet aviation in a local war 1979–1989]. Moscow: Izdatelstvo Tsentrpoligraf – Centerpolygraph Publishing House [in Russian].
20. Field Manual. MCTP 3-01B. (2019, 22 February). Air Assault Operations. Washington, D.C.: U.S. Marine Corps Department of the Navy. Headquarters United States Marine Corps [in USA].

Таранець С.В.,

*ад'юнкт штатний Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
korsak111@gmail.com*

Україна, м. Львів

**ВПЛИВ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ УМОВ НА ВЕДЕННЯ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ДІЙ
В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті розглянуті та проаналізовані різноманітні фактори та чинники фізико-географічних умов які здійснювали вплив на ведення десантно-штурмових дій в історичній ретроспективі воєнних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Розглядаються різні географічні, погодні, астрономічні фактори по окремоті та в сукупності які можуть впливати на ведення десантно-штурмових дій десантно-штурмовими загонами. Наведені рекомендації для дій десантно-штурмових загонів в різноманітних фізико-географічних умовах, таких як степових, пустельних, джунглях, лісах, горах, урбанізованій місцевості. В сезонних умовах пори року та часу доби.

Ключові слова: *фізико-географічні умови, погодні умови, десантно-штурмові дії, армійська авіація, десантно-штурмові загони, десантно-ударні дії, десантно-рейдові дії, диверсійно-пошукові дії.*

УДК 27-788-055.1:355.415.6"1904/1905

Тронько Т.В.,

*к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, tet.tronko@gmail.com**Україна, м. Полтава*

ДОПОМОГА ЧЕНЦІВ КИЇВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МИХАЙЛІВСЬКОГО МОНАСТІРЯ ВІЙСЬКОВИМ І ПОРАНЕНИМ У РОКИ РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізована діяльність ченців Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря по наданню допомоги військовим у роки російсько-японської війни. Виділено основні напрями благодійної діяльності духівництва, показано їх взаємозв'язок із заходами Російського товариства Червоного Хреста.

Ключові слова: *Київський Михайлівський Золотоверхий монастир, духівництво, Російське товариство Червоного Хреста, благодійництво, російсько-японська війна.*

Постановка проблеми. Початок військових дій Японії проти Росії викликав патріотичне піднесення у суспільстві та мав вплив на активізацію усіх урядових структур. Одне за одним приймалися рішення, укази, розпорядження, які з Петербургу поспішно надсилалися на місця. Все це мало забезпечити мобілізацію матеріальних, фінансових і людських ресурсів для ведення війни на Далекому Сході. Така ж активізація спостерігалася й у благодійній діяльності Російської імперії, до якої залучалися усі верстви суспільства. На сьогодні у доробку вчених маємо дослідження, присвячені доброчинності дворянства, духівництва, проявам благодійності в окремих регіонах імперії [1-3].

Мета роботи. У даній статті аналізуватиметься діяльність ченців Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря по наданню допомоги військовим у роки російсько-японської війни.

Виклад основного матеріалу. 28 січня 1904 року імператриця Марія Федорівна, покровителька Російського Товариства Червоного Хреста (далі – РТЧХ), у своєму розпорядженні Головному управлінню товариства зазначила, що на останнє та його установи покладається «забота об облегчении страданий раненых». Указуючи на те, що «великая идея добровольной помощи жертвам боя со стороны тех, кто лишён возможности сражаться за родину, всегда находила живой отклик в русских сердцах», вона висловлювала впевненість, що «вся Россия чутко откликнется на ... призыв во имя христианской помощи и, под знаменем Красного Креста, понесёт свои силы и достатки на дело помощи ближнему...» [4].

На виконання цього розпорядження 10 лютого 1904 року Виконавчий комітет Головного управління РТЧХ звернувся до окружних і місцевих управлінь, комітетів і общин сестер милосердя з циркуляром, в якому визначалися конкретні кроки щодо організації допомоги хворим і пораненим на Далекому Сході, збору для них коштів і речей. Голова комітету, генерал-ад'ютант граф Воронцов-Дашков, наголошував на тому, що «русскому обществу необходимо дать полную уверенность, что широко жертвуемые им на великое дело помощи суммы, будут употреблены по назначению, и дать ему полную возможность принять участие в контроле такого производительного употребления этих сумм» [5]. Ці слова фактично підтверджували один з ключових принципів доброчинної

діяльності – прозорість і звітність при зборі коштів та при їх використанні.

З реакцією на початок військових дій не забарився й Святійший синод. Рішенням від 8 лютого 1904 року він дозволив по всім церквам Російської імперії здійснювати упродовж війни з Японією особливий збір пожертв на користь поранених і хворих воїнів на Далекому Сході. Це могли робити члени РТЧХ, уповноважені від них особи, а там, де не було відділень Червоного Хреста, – церковні старости. Зібрані кошти передавалися через місцеві духовні консисторії в господарче управління при Синоді [6]. Це рішення Синоду було підтверджено указом Миколи II від 26 лютого 1904 року, яким уповноважені від РТЧХ кожної неділі могли проводити збір коштів по усім церквам на користь поранених і хворих воїнів [ф.169, оп.8, спр.4525, арк.19].

На події на Далекому Сході відгукнулися й місцеві єпархії. 18 лютого 1904 року відбулося зібрання настоятелів церков м. Києва під головуванням єпископа Чигиринського преосвященного Платона, на якому теж розглядалося питання про збір коштів. Способів для цього визначили декілька – залежно від можливостей одноразові пожертви від усіх церков м. Києва; відкриття при кожній з них пунктів прийому постійних пожертвувань грошима й речами, які збиратимуться особливими комітетами у складі парафіяльного настоятеля, церковного старости й представників парафіян обох статей на увесь час війни Росії з Японією; відрахування 2% з усіх доходів церков та з жалування духівництва. (Згодом, 17 березня 1904 року, Київська духовна консисторія видала указ про такі відрахування з усіх прибутків церков [7, арк.14, 15]). Очікувалося, що цей почин, який одноразово може дати 7 тис. руб., підтримає духівництво, церкви й монастирі усієї єпархії. (Зазначимо, що двохвідсоткові відрахування з жалування духівництва і церковних прибутків здійснювалися до завершення війни і лише циркуляром від 26 листопада 1905 року були припинені [7, арк.91]).

Київська духовна консисторія, «в целях объединения мероприятий по сбору пожертвований в пользу раненых и больных воинов на Дальнем Востоке и семейств воинов, убитых на войне», теж запросила підпорядковані їй обителі, церкви і єпархіальне духівництво до одноразових пожертв на означені вище потреби військового часу. З метою ретельного обліку зібраних коштів на настоятелів

монастирів і церковних старост покладалася обов'язок дотримуватися ряду правил. Так, одноразові пожертви через місцевих благочинних потрібно було представляти в консисторію обов'язково з іменними списками доброчинців. Для збору постійних внесків в кожній обителі й церкві був окремий прошнурований зошит, завірений підписами настоятеля, церковного старости і збирача. Щомісяця зібрану грошову допомогу разом з іменними списками доброчинців благочинний мусив передавати у консисторію. На відміну від грошових надходжень, які акумулювалися виключно в консисторії, речові пожертви можна було направляти в повітові комітети або головний речовий склад Червоного Хреста, поінформувавши про це єпархіальне керівництво. У випадку виникнення складнощів з відправкою речей, допускалася можливість їх вигідного продажу. В такому разі отримані гроші вже направлялися не в Червоний Хрест, а в консисторію. 70% зібраних коштів планувалося спрямовувати на допомогу пораненим і хворим воїнам діючої армії, а решту – сімействам загиблих на війні [7, арк.16 зв.].

Крім вище визначених способів кошти дозволялося збирати ще й за допомогою церковної кружки, яка під час кожного богослужіння обносила одним з уповноважених членів Червоного Хреста, а де такого немає – старостою або членом парафіяльного комітету. Цікаво, що незважаючи на «тяжельные обстоятельства, вызванные событиями на Дальнем Востоке», такі збори не проводилися в дні, відведені для збору коштів на користь Православного Палестинського товариства [7, арк.16].

До організації допомоги воїнам долучилася й братія Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря. На початку березня 1904 року правління обителі вирішило виділити у розпорядження Київського товариства РТЧХ 2000 руб. на санітарні потреби армії на Далекому Сході, а зі штатної платні, що надходила від казни Преосвященному настоятелю з братією, відраховувати по 5% до кінця війни. Окрім цього пропонувалося заохочувати ченців і послушників до приватних пожертв, шляхом організації збору коштів за підписними листами при видачі жалування. Зібрані кошти кожні 3 місяці потрібно було відправляти в Київське відділення РТЧХ [7, арк.5-6].

Для збору коштів на допомогу хворим і пораненим по церквам монастиря використовували ще й «старілочний» збір. Він давав начебто й невеликі суми, проте більш менш регулярні. Наприклад, у звіті за 23 березня 1904 року згадуються два надходження загальною сумою на 37 руб. 60 коп. [7, арк.13]. Невеликими порціями надходив він і надалі (очевидно, здавався раз на тиждень): 28 березня 1904 року – 5,60 руб., 4 квітня – 8,50 руб., 11 квітня – 9,50 руб., 18 квітня – 13,40 руб., 25 квітня – 13,00 руб. [7, арк.29]. За травень надійшло 55,89 руб. [7, арк.30].

Находили й інші відрахування. Наприклад, від братії монастиря, послушників і службовців за першу чверть 1904 року надійшло 174 руб. 47 коп. Від службовців у будинках для прочан – ще 3,56 руб. [7, арк.31], від монастирських столярів на користь Червоного Хреста одноразово надійшло 4 руб. [7, арк.22].

Окрім грошових пожертв духовництво намагалося долучитися й до реальної допомоги, наприклад, надаючи духовну підтримку пораненим і хворим воїнам. Так, на-

весні 1904 року два ієромонахи подали свої заяви керівництву Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря про згоду їхати на Далекий Схід у військовій шпиталі, організовані там ще з початку військових дій, для здійснення треб [7, арк.10, 11].

Окремим напрямом благодійництва в роки російсько-японської війни була медична допомога, до якої долучалося й духовництво. У лютому 1904 року Св. Синод рекомендував керівникам духовних академій відправляти бажаючих з числа студентів на Далекий Схід як братів милосердя. На час війни їм надавалася своєрідна академічна відпустка, після чого вони могли повернутися на той же курс навчання, з якого вибули [8, арк.]. У березні 1904 року ректору Київської духовної академії надійшло дві такі заяви від студентів першого й другого курсів академії, які висловлювали «бажання попрацювати на благо вітчизни як брати милосердя на Далекому Сході» [8, арк.4, 5].

Здавалося, що Київ знаходиться далеко від театру бойових дій, де перша медична допомога вже надавалася працівниками летючих санітарних загонів, етапних лазаретів й шпиталів Червоного Хреста, до облаштування й забезпечення яких теж долучалися окремі добродійники, зорганізовані місцевими відділеннями РТЧХ. Проте наприкінці листопада 1904 року до Києва почали прибувати хворі і поранені, евакуйовані з Далекого Сходу (близько 200 осіб). Генерал-лейтенант В.О. Сухомлінов (командувач Київського військового округу і водночас – уповноважений РТЧХ по евакуації хворих і поранених воїнів у межах округу) зазначав, що це лише початок, і надалі очікувалося прибуття до міста ще багатьох місцевих уродженців [9, арк.5], які потребували розміщення, лікування та реабілітації. Тому наприкінці 1904 року (8 грудня) В.О. Сухомлінов звернувся до киян з проханням про допомогу у вирішенні цього питання.

До штабу КВО необхідно було повідомити свої дані (ім'я, прізвище, по-батькові) або назву установи, які зголосилися прийняти поранених, із зазначенням того, як і куди до них добиратися; вказати кількість ліжок, які можуть бути надані окремо для евакуйованих офіцерів і нижніх чинів; дату, з якої до них можна направляти постраждалих, спосіб їхньої доставки, утримання та медичної допомоги [9, арк.4].

На цей заклик про допомогу відгукнулося правління Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря. Ченці були готові при першому ж зверненні штабу округу негайно прийняти на лікування хворих і поранених з нижніх чинів (5–6 осіб) [9, арк.2-3].

Перш ніж солдат, евакуйованих до Києва з театру військових дій, направляли у місце лікування, їх оглядали лікарі у сортувальних пунктах, куди вони потрапляли прямо з вагонів, розподіляли на партії і забезпечували необхідними речами. Там же їм давали чай, обід, а інколи й вечерю. При відправці поранених нижніх чинів на їхнє харчування в дорозі виділяли по 40 коп. в день (як вказувало Головне управління РТЧХ, ці витрати мали здійснюватися за рахунок спеціальних на це пожертв) [9, арк.5 зв.].

Згодом із залізничної станції Київ-І солдат коштами Червоного Хреста доставляли до місця призначення. В

монастирі їх розміщували у лікарні, де за ними доглядали лікар і фельдшер. На території обителі була і своя аптека. До повного відновлення здоров'я солдати перебували на повному монастирському утриманні. Все це разом створювало більш сприятливі умови для лікування й догляду за хворими, ніж у приватних квартирах, які окремі кияни пропонували КВО для поселення прибулих з Далекого Сходу [9, арк.3].

На початку 1905 року В.О. Сухомлінов констатував, що на його заклик відгукнулися усі верстви суспільства – поміщики, духівництво, міське і сільське населення [9, арк.5]. Мешканці губернії, які входили в КВО, готові були прийняти понад 1000 осіб, а реально було доставлено близько 300 [9, арк.6]. Таким чином, проблем з розміщенням прибулих не було. Але почали відчуватися труднощі, пов'язані з фінансовим забезпеченням процесу евакуації. Пропонувалося робити нові пожертви «на надання допомоги хворим і пораненим, які прибувають з Далекого Сходу», а зібрані кошти спрямовувати або на ім'я командувача КВО, або в штаб округу, або в редакцію газети «Киевлянин» [9, арк.5].

У червні 1905 року евакуаційне відділення штабу КВО опублікувало чергове оголошення, в якому згадувалося про зменшення останнім часом потоку евакуйованих загалом, і серед них кількості таких, що потребували лікування у шпиталях. До того ж і в самих лазаретах було достатньо місць у зв'язку з одужанням раніше прибулих солдатів. Але на початку літа 1905 року остаточний результат війни ще був невідомий, трохи більше місяця тому відгриміла Цусіма. Тому логічними є слова про те, що «одна велика битва може дати такий приток евакуйованих, що й наявних місць виявиться недостатньо» [9, арк.8].

Незважаючи на всі ці обставини, за свідченням архівних джерел, монастирський лазарет й надалі надавав допомогу потребуючим. Так, у березні 1905 року на прохання ієромонаха Анатолія, який був наглядачем монастирської лікарні, було виділено 89 руб. 40 коп. Вони призначалися на придбання тканини для виготовлення простирал, наволочок, натільної білизни для хворих і поранених воїнів [9, арк.7].

Останні згадки про надання в монастирі медичної допомоги військовим, постраждалим на Далекому Сході, відносяться до весни 1906 року. Спочатку припинив свою роботу Київський сортувальний пункт, а згодом, 27 лютого 1906 року, закритися й лазарет при лікарні Михайлівського монастиря [9, арк.10-11]. Турбота Михайлівського Золотоверхого монастиря про хворих і поранених, влаштування при ньому лазарету були відзначені подякою виконавчого комітету по розміщенню хворих і поранених воїнів, який перебував при особливому комітеті великої княгині Єлизавети Федорівни [9, арк.9].

Висновки. Таким чином, під час російсько-японської війни ченці Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря разом з іншими верствами суспільства активно надавали допомогу воїнам. Вони не лише долучилися до заходів по збору коштів, ініційованих РТЧХ (шляхом відрахувань із платні, «кружечного» і «тарілочного» зборів), але й самі брали безпосередню участь у наданні допомоги потребуючим воїнам, працюючи братами

милосердя в районі військових дій, здійснюючи там церковні треби, або надаючи медичну допомогу по реабілітації поранених і хворих.

Література

1. Волканова Н.В. Бессарабські дворяни у фінансовій допомозі армії (1904–1905 рр.). Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки». Ізмаїл, 2016. Вип. 34. С.37-41
2. Гончарова Н. Благодійна підтримка армії дворянством південноукраїнських губерній у військових діях початку ХХ ст. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 3 (13) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. К., 2016. С.32-43.
3. Нечаев М.Г. Помощь уральского духовенства действующей армии в годы русско-японской войны. Вестник Пермского научного центра. 2014. № 4. С.46 – 61.
4. Киевские губернские ведомости. 1904. 3 февраля.
5. Киевские губернские ведомости. 1904. 17 февраля.
6. Киевские губернские ведомости. 1904. 19 февраля.
7. Дело о войне России с Японией и о пожертвовании на сей предмет монастырем двух тысяч рублей и братиею 5% из штатной суммы. Центральный державный историчный архив Украины в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф.169. Оп.8. Спр.4525.
8. Дело о командировке студентов академии Клекова И., Кудрявцева Л. на Дальний Восток на фронт в качестве братьев-милосердия. ЦДІАК України. Ф.711. Оп.3. Спр.2804.
9. Дело о доставлении сведений в штаб Киевского военного округа о принятии на излечение в монастырскую больницу 5–6 человек нижних чинов, раненных воинов на Дальнем Востоке. ЦДІАК України. Ф.169. Оп.8. Спр.4572.

References

1. Volkanova N.V. Bessarabskij dvoryani u finansovii dopomozii armii (1904–1905 rr.). Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovyi prats. Seria «Istorychni nauky». Izmail, 2016. Vyp. 34. S. 37-41
2. Honcharova N. Blahodiina pidtrymka armii dvorianstvom pivdenoukrainskykh hubernii u viiskovykh diakh pochatku KhKh st. Viiskovo-istorychni merydian. Elektronnyi naukovyi fakhovi zhurnal. Vyp. 3 (13) / Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy u Druhii svitovii viini. Memorialnyi kompleks, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K., 2016. S.32-43.
3. Nechaev M.G. Pomoshch ural'skogo duhovenstva deystvuyushey armii v godyi russko-yaponskoy voyni. Vestnik Permskogo nauchnogo tsentra. 2014. № 4. S. 46-61.
4. Kievskije gubernskie ведомости. 1904. 3 fevralya.
5. Kievskije gubernskie ведомости. 1904. 17 fevralya.
6. Kievskije gubernskie ведомости. 1904. 19 fevralya.
7. Delo o voyne Rossii s Yaponiei i o pozhertvovanii na sey predmet monastyrem dvuh tyisyach rubley i bratieyu 5% iz shtatnoy summy. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (dali – TsDIAK Ukrainy). F.169. Op.8. Spr.4525.
8. Delo o komandirovke studentov akademii Klekova I., Kudryavtseva L. na Dalniy Vostok na front v kachestve bratev-miloserdia. TsDIAK Ukrainy. F.711. Op.3. Spr.2804.
9. Delo o dostavlenii svedeniy v shtab Kievskogo voennogo okruga o prinyatii na izlechenie v monastyrskeyu bolnitsu 5 – 6 chelovek nizhnih chinov, ranennyih voinov na Dalnem Vostokey. TsDIAK Ukrainy. F.169. Op.8. Spr.4572.

Tronko T.V.,

*Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of World History
and Methods of History Teaching Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University,
tet.tronko@gmail.com*

Ukraine, Poltava

**KIYV ST. MICHAEL'S GOLDEN-DOMED MONASTERY'S CLERGY ASSISTANCE TO MILITARY
AND WOUNDED DURING THE RUSSO-JAPANESE WAR**

The article analyzes the activity of the monks of the Kiyv St. Michael's Golden-Domed Monastery in assisting the military during the Russo-Japanese War. The main directions of the clergy charitable activity are highlighted, their relationship with the activities of the Russian Red Cross Society is shown.

Key words: *Kiyv St. Michael's Golden-Domed Monastery, clergy, Russian Red Cross Society, charity, Russo-Japanese War.*

State administration and law

УДК 351.851:342

Дубинка О.В.,

здобувач кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, zakolo@meta.ua

Україна, м. Київ

ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

У статті здійснено спробу теоретичного обґрунтування правової компетентності педагогічних працівників як пріоритетного напрямку державного управління освітою та розкриття вагомого значення правової компетентності педагогів для розвитку та зміцнення правової держави. Здійснене теоретичне обґрунтування поняття правової компетентності педагогічних працівників, запропоновано шляхи удосконалення державного управління освітою щодо формування правової компетентності українських педагогів. Прیدілено увагу проблемі надання правового консультування педагогічних працівників та необхідності державного регулювання даного питання.

Ключові слова: правова компетентність педагогічного працівника, правова культура, правова освіта, правосвідомість, державне управління правовою компетентністю педагога.

Постановка проблеми. Проголошений на державному рівні стратегічний курс на розвиток та зміцнення «демократичної, соціальної, правової держави» [4], потреба побудови громадянського суспільства привертають увагу науковців та практиків до основних прав людини і сприяє утвердженню міжнародних правових людиноцентристських стандартів в Україні.

Усвідомлення поняття «право», формування навичок свідомої поведінки в суспільстві у відповідності з нормами права людини закладається, як правило, у шкільному віці, то ж вагома частка відповідальності за якість підготовки громадянина з правовою культурою покладається на педагогічних працівників закладів освіти, що вже, за нашим переконанням, актуалізує необхідність державного управління цими процесами, адже саме молодь є основою суспільства і від якості підготовки школярів залежить якість суспільства в цілому.

Успішне формування правової культури підростаючого покоління сприяє формуванню їх світогляду і активізації їх громадянської позиції, формує їхні ціннісні орієнтації. А значить, – перед педагогом, залученим до формування світогляду майбутнього покоління, ставиться завдання набуття ними правової компетентності, адже сформувати таку культуру у молоді можна лише за умови, що самому педагогові притаманна правова компетентність, що виступає як професійно-особистісна якість його діяльності. То ж питання правової компетентності педагогів безперечно є питанням державного рівня і потребує більш детального розгляду.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі правової компетентності педагогічних працівників для формування правової культури молоді і розвитку правової держави та у формуванні рекомендацій для удосконалення державного управління освітою щодо формування правової компетентності українських педагогів.

Виклад основного матеріалу. Дефініція «правова держава» тісно пов'язана із поняттям «право» та «права людини».

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку існує велика кількість міжнародно-правових актів, у яких встановлені стандарти прав, свобод і інтересів людини. У них визначено ту межу, за яку не може виходити держава. Тому всі права людини закріплюються в національному законодавстві, яке кожна країна має привести у відповідність до міжнародних документів, а також країни мають створювати реальні умови для гарантування і здійснення прав людини. Основу міжнародних правових стандартів складають норми природного права людини, що включає ідеали свободи, справедливості та рівності перед законом [6, с.11]. У Великому юридичному словнику поняття «право», подане як вид і міра можливої поведінки особи, державного органу, народу, держави або іншого суб'єкта (юридичне право) [2, с.409-410].

Відповідно до Енциклопедичного словника з державного управління, права людини – це «поняття, що характеризує правовий статус людини стосовно держави, її можливості та домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Права людини мають природний і не відчужений характер. Вільне й ефективне здійснення прав людини – одна з головних ознак громадянського суспільства і правової держави» [3, с.552].

Звертаючись до прав педагогічних працівників, можемо зазначити, що ці права є як загальними – правами людини (конституційні права і свободи [4]: право на повагу до людської гідності; на свободу та особисту недоторканність; на свободу думки і слова; на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування та ін.), так і спеціальними – фаховими (обумовлені галузевими нормативно-правовими актами [7]: право на належні умови праці та медичне обслуговування; оплату підвищення кваліфікації; правовий, соціальний, професійний захист; право здійснювати свій вибір суб'єкта та форми підвищення кваліфікації відповідно до професійних запитів, територіальної доступності та фінансових можливостей та ін.)

За результатами аналізу міжнародних нормативно-правових актів щодо прав педагогічних працівників, пов'язаних із їх професійним розвитком, здійсненого М.В. Пахомовою, принциповими положеннями європейських нормативних актів у цій галузі є наступні: визнання значущості професії вчителя серед інших професій; створення умов для неперервного професійного розвитку педагогічних працівників; посилення уваги до стану підготовки сучасного педагога, який спроможний задовольнити запити та потреби замовників освітніх послуг; удосконалення системи професійного розвитку вчителів з урахуванням розвитку інноваційних форм здобуття знань, орієнтації на впровадження кращих світових педагогічних практик; міждисциплінарність змісту освіти, відповідність його можливостям особистості та рівню її домагань та ін. [5, с.92]. Наразі, до професії педагога висувається низка вимог щодо наявності у нього фахових компетентностей: педагогічної, психологічної, комунікативної, управлінської, інформаційної та ін.

У цій статті нами використовується поняття «компетентність» як характеристика діяльності педагога, здатність покращити стан, характеристики чи властивості у процесі здійснення його педагогічної діяльності. У цілому, нами не ототожнюється компетентність з рівнем освіти людини, хоча визнається їх взаємозалежність, то ж розуміємо компетентність як набір психічних якостей та практичних навичок фахівця, набутих чи розвинутих у процесі професійної підготовки, які дають змогу приймати самостійні рішення щодо своїх дій і нести за них відповідальність. То ж, за нашим переконанням, основою для висновків про будь-який вид компетентності педагога слугує оцінка кінцевого результату його діяльності.

Сучасне бачення компетентного педагога акцентоване не лише на фахових знаннях та навичках, а й на соціальній активності, творчості, правовій (юридичній) грамотності. Зважаючи на виклики часу, – це перш за все має бути фахівець, який усвідомлює соціальну цінність права та створює умови для забезпечення прав дитини й людини, які задекларовані в чинних міжнародних та державних нормативно-правових актах. Серед інших завдань педагогічної діяльності виділяємо здатність педагога навчити учня його правам та обов'язкам, і що не менш важливо – сформуванню вміння користуватися своїми правами й свободами, захищати свої інтереси, запобігати неправомірній поведінці у суспільстві. Вважаємо, що структура правової компетентності педагогічного працівника передбачає наявність базових елементів (див. рис.1), еволюція яких і слугує підґрунтям для формування правової компетентності.

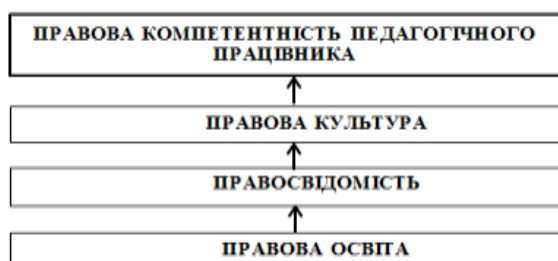

Рис.1 Структура правової компетентності педагогічного працівника

З рис.1 можемо зробити висновок, що підґрунтям правової компетентності є правова освіта. Андрусин Б.І. під правовою освітою розуміє формування позитивно орієнтованої правової свідомості фахівців, а також систему знань, умінь і навичок, пов'язаних з правовим становищем особи в соціумі [1].

Більш ширшим поняттям, яке виникає на основі правової освіти, є поняття правосвідомості, що розуміється як сукупність поглядів на ідеї, що виражають ставлення до законності й правопорядку та уявлення про те, що є правомірним або неправомірним. До цієї сукупності науковці також включають правові почуття, переконання, емоції, відповідно до яких людина оцінює вимоги права, правові явища, визначає до них своє ставлення і готовність здійснити визначені правові ідеї в суспільних або особистих інтересах [9].

Правова правосвідомість, у свою чергу, слугує формуванню правової культури, яка за переконанням В. Салогуб включає в себе не тільки необхідну правову базу знань, а й виховання громадянської життєвої позиції, яка забезпечує внутрішню потребу особистості в морально-правовій поведінці, певне ставлення до навколишнього світу і дійсності, відповідальність за себе, свої дії і дії оточуючих [8].

У Юридичній енциклопедії правова культура визначена компонентом загальної і професійної освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок і вмінь, формування поваги до права, закону, прав і свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок і мотивів правомірної поведінки [10]. Завдяки правовій культурі педагога, що сформувалася на основі правової правосвідомості та правової освіти, створюються умови для правової компетентності працівника закладу освіти.

За нашим переконанням, правова компетентність є однією з провідних складових компетентності педагогічного працівника, що дозволяє схарактеризувати його як успішного суб'єкта педагогічної діяльності, соціально активного, творчого, свідомого і юридично грамотного фахівця, який усвідомлює цінності громадянського суспільства, верховенство права, прав і свобод людини і громадянина, позитивно ставиться до прав дитини й людини, уміє не тільки надавати учневі правові знання, але й користуватися своїми власними правами й свободами, розумно захищати свої інтереси, стимулювати дію механізму правового захисту особистості в суспільстві.

Правова компетентність дає вчителю чіткі і зрозумілі критерії того, як юридично правильно діяти в кожному конкретному випадку, націлює на превалювання одних норм поведінки над іншими.

Як свідчить вітчизняна практика, розвиток саме правової компетентності педагога здебільшого відсувається на другий план. Крім того, що правовій освіті майбутніх педагогів не приділялося належної уваги, ситуація ускладнюється ще тим, що сучасний педагогічний працівник не має реального державного захисту і за оцінкою експертів є представником найбезправнішої професії. Це пояснюється тим, що тривалий час професія педагога в українському суспільстві вважалася не престижною, соціальний захист педагогічних працівників здійснювався не в повному обсязі, що сприяло зневірі ними в гарантіях

їх прав та свобод та нівелювало їх прагнення до відстоювання своїх прав. Наразі педагоги нерідко стикаються із агресивною поведінкою учнів чи їх батьків, неправомірними діями з боку адміністрацій закладів, утисканням чи позбавленням їх прав, передбачених нормативно-правовими актами в галузі освіти та державною політикою. Для вирішення таких проблем необхідно створити умови в закладах освіти для надання правової допомоги педагогічним працівникам.

Доречним буде зауважити, що інституалізація правової допомоги педагогам в Україні лише набуває розвитку. Традиційно, фахівець-правник, спроможний надати правову допомогу педагогічним працівникам, є не в усіх органах управління освітою і така посада не передбачена в закладах середньої освіти. І навіть, якщо є можливість звернутися до юриста, найчастіше педагоги не використовують це право, оскільки сумніваються в можливості захисту їх прав консультантом, який нерідко діє в інтересах керівництва організації.

Особливо гостро питання відсутності правової допомоги постало в 90-і роки – період становлення незалежності України, – коли внаслідок оптимізації мережі закладів освіти педагогів скорочували чи самі вчителі звільнялися, бо низький рівень заробітної плати змушував змінювати напрям діяльності, а то й поповнювати ряди трудових мігрантів.

Ці проблеми значною мірою зумовлені тим, що в процесі професійної підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників недостатньо враховуються індивідуальні професійні потреби педагогів, не забезпечується необхідний обсяг правових знань, професійно-правових умінь, не розробляються вимоги до оптимального відбору змісту правових дисциплін для студентів педагогічних навчальних закладів та виділяється недостатньо часу під час підвищення кваліфікації педагогів для правової підготовки загалом та не відпрацьовуються практичні навички.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Правова компетентність педагога визначена нами як необхідна професійно-особистісна характеристика педагога, яка відображає рівень засвоєння правових знань та здатність використати їх у повсякденній трудовій діяльності, що сприяє формуванню правової правосвідомості та правової культури учнівської молоді.

Системне формування правової компетентності педагога можливе на основі комплексу заходів:

На державному рівні: створення умов для правового розвитку працівників закладів освіти як суб'єктів впливу на учнівську молодь у шкільному середовищі, в якому і відбувається активне засвоєння соціальних і правових цінностей, на основі яких формується усвідомлена система соціально-правових і психологічних установок, що й визначають поведінку особи в даному соціальному і правовому просторі; врахування актуальності правової компетентності педагога як чинника розвитку громадянського суспільства та утвердження правової держави під час розробки державних стандартів підготовки педагогів закладів освіти; аналіз пропозиції щодо введення штатної одиниці юриста-консультанта в штатний розпис закладу освіти.

На регіональному рівні: оптимізація змісту загальногуманітарних дисциплін із передбаченням збільшення освітнього навантаження навчальних дисциплін правової спрямованості;

На локальному рівні: модернізації змісту педагогічних практик; впровадження активних форм навчання та підвищення кваліфікації педагогів, забезпечення підвищення кваліфікації педагогів інтерактивними методами навчання правового змісту (круглі столи, форуми, інтерв'ю із залученням правників в галузі освіти); інтеграція правових знань з іншими дисциплінами гуманітарного циклу.

Тільки педагогічний працівник зі сформованою правовою компетентністю може створювати освітньо-виховне середовище, яке буде відповідати нормам моралі і належному рівню розвитку суспільства, здійснювати процес синхронізації його постійного розвитку і рівня сформованості правової свідомості громадян держави. Подальших наукових розвідок потребують питання державного управління удосконаленням правової підготовки майбутніх педагогів у системі післядипломної освіти, організацією надання правової допомоги педагогічним працівникам в закладах середньої освіти.

Література

1. Андрусішин Б.І. Підготовка правознавчих кадрів для освітньої галузі / Б.І.Андрусішин // Юридичні читання молодих вчених. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції 23–24 квітня 2004 року. – Київ, 2004. – С.3-13.
2. Большой юридический словарь / В.Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова [и др.]. – М., 2001. – 790 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.]; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Проциньського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
4. Конституція України [Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР (із змінами 30.09.2016)] // Офіц. вісн. України. – 2010. – 1 січ. (№ 72/1. Спец. вип.). – С.15. – ст. 2598.
5. Лахмова М.В. Удосконалення механізмів державного управління професійним розвитком педагогічних працівників у системі неперервної освіти: дис.канд.: 25.00.02 – механізми державного управління / Лахмова Мілана Володимирівна. – Київ, 2018. – 244 с.
6. Полякова О.С. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку правової освіти в Україні: публічно-управлінський аспект [Текст]: автореф. дис.... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» / О.С. Полякова; Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Харків, 2018. – 36 с. –
7. Про освіту [Закон України від 05 вер. 2017 р. 2145-VIII] // Офіц. вісн. України. – 2017. – 05 жовт. (№ 78). – С.7. – ст. 2392
8. Салозуб В. Особливості правової освіти майбутнього вчителя технологій в педагогічному університеті УРЛ: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/sibor/Salozub.pdf> Дата звернення: 26.12.2020
9. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 570 с.
10. Юридична енциклопедія: В. 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. III. 5: П – С.736 с.

References

1. Andrusishin B.I. Pidgotovka pravoznavchih kadriv dlya osvithnoyi galuzi / B.I. Andrusishin // Yuridichni chitannya molodih vchenih. Zbirnik materIalIv VseukrayinskoYi naukovoyi konferentsiyi 23-24 kvitnya 2004 roku. – Kyiv, 2004. – S.3-13.

2. *Bolshoy yuridicheskiy slovar* / V.N. Dodonov, V.D. Ermakov, M.A. Krylova [i dr.]. – M., 2001. – 790 s.

3. *Entsiklopedichniy slovník z derzhavnogo upravlinnya* / [uklad.: Yu.P. SurmIn, V.D. Bakumenko, A.M. Mihnenko ta In.]; za red. Yu.V. Kovbasyuka, V.P. Troshinskogo, Yu.P. SurmIna. – K.: NADU, 2010. – 820 s.

4. *Konstitutsiya UkraYini [Zakon UkraYini vId 28.06.1996 # 254 k/96-VR (Iz zmInami 30.09.2016)]* // OfIts. vIsn. UkraYini. – 2010. – 1 sICh. (# 72/1. Spets. vip.). – S. 15. – St. 2598.

5. *Pahomova M.V. Udoshkonalennya mehanIzmIv derzhavnogo upravlinnya profesIynim rozvitkom pedagogIchnih pratsIvnikIv u sistemI neperervnoYi osvIti: dis. kand.: 25.00.02 – mehanIzmi derzhavnogo upravlinnya* / Pahomova Milana VolodimirIvna. – Kyiv, 2018. – 244 s.

6. *Polyakova O.S. Teoretiko-metodologIchnI zasadi stanovlennya*

ta rozvitku pravovoYi osvIti v UkraYini: publIchno-upravlnskiy aspekt [Tekst]: avtoref. dis. ... d-ra nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.01 «TeorIya ta IstorIya derzh. upr.» / O.S. Polyakova; HarkIv. regIon. In-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pri Prezidentovi UkraYini. – HarkIv, 2018. – 36 s. –

7. *Pro osvItu [Zakon UkraYini vId 05 ver. 2017 r. 2145-VIII]* // OfIts. vIsn. UkraYini. – 2017. – 05 zhovt. (# 78). – S. 7. – St. 2392

8. *Salogub V. OsoblivostI pravovoYi osvIti maybutnogo vchitelya tehnologIy v pedagogIchnomu unIversitetI UR:* <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Salogub.pdf> Data zvernennya: 26.12.2020

9. *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* / Red.-sost. E.F. Gubskiy i dr. – M.: INFRA-M, 2012. – 570 s.

10. *Yuridichna entsiklopedIya: V. 6 t.* / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko ta In. Kyiv: Ukr. entsikl., 2003. T. 5: P – S. 736 s.

Dubynka O.V.,

*Applicant for the Department of Public Administration
and Management of the Ukrainian State Employment Service Training Institute, zakolo@meta.ua
Ukraine, Kyiv*

LEGAL COMPETENCE OF PEDAGOGICAL WORKERS AS A PRIORITY OF PUBLIC EDUCATIONAL MANAGEMENT

The article attempts to theoretically substantiate the legal competence of pedagogical workers as a priority area of public educational management and to reveal the significant importance of the legal competence of pedagogues for the development and strengthening of the rule of law. Theoretical substantiation of the concept of legal competence of pedagogical workers is carried out, ways of improvement of public educational management concerning formation of legal competence of Ukrainian pedagogues are suggested. We focused our attention on the problem of providing legal advice to pedagogical staff and the need for state regulation of this issue.

Key words: *legal competence of pedagogical workers; legal culture, legal education, legal consciousness, public administration of legal competence.*

Open Peer-Review Reviewer:

Ворона П.В., *д.держ.упр., доцент, перший проректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.*

UDC 364.075.2

Dubych K.V.,

D.Sc. on public administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Administration of the Institute of Training of the State Employment Service of Ukraine in Public Administration, kdubych@ukr.net

*Ukraine, Kyiv***Daniliuk K.V.,**

Ph.D. on public administration, Associate Professor of the Department of Educational Management and Social Work, Rivne State Humanities University, konofr@ukr.net

Ukraine, Rivne

TRANSFORMATION OF FOREIGN EXPERIENCE AND PRACTICE OF STATE QUALITY MANAGEMENT OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The article analyzes the current trends in the management of higher education institutions in Germany, Poland, the USA and Ukraine. The study found that reforms are currently under way in both Ukraine and Poland and Germany aimed at updating the higher education system and the organization of higher education institutions (HEIs), which focus on the development of the abilities and natural inclinations of future professionals, identification of gifted students, differentiation of their education, mobility of gifted students within the HLS, their country and the European educational space. It has been determined that a higher education system has been formed in Germany and Poland, covering both public and private property law. The quality of education in European countries is based on several areas, including: developing social partnerships and establishing relationships between the state, educational institutions, business and society; introduction of a model of public and public administration of higher education aimed at decentralization of management, self-government of education, socialization of HEIs and giving them autonomy; reduction of the controlling influence of the state on the higher education sphere and transition of ZVO to self-government, which violates the issues of training and development of professional education managers; the combination of the effects of external independent assessment and self-assessment of HEIs inherent in higher education in the US can become an effective mechanism for public administration to improve the quality of higher education in Ukraine.

Key words: *higher education institutions, management, financing, budget of higher education institution, staff, students, quality of education, foreign experience, Poland, Germany, USA, Ukraine.*

Formulation of the problem. The management of higher education institutions in each country has its peculiarities due, on the one hand, to endogenous (internal) factors, namely its historical heritage, political and socio-cultural environment, levels of economic development, democratization, etc.

Of particular interest to us is the analysis of international trends in the management of higher education institutions. Studying the best practices, problems and achievements of foreign countries in the management of higher education enables, on the one hand, to understand their nature, nature, patterns, causes, peculiarities, etc. On the other hand, the analysis of the results of the Genesis and the current state of the quality management system of higher education in the HEI of Ukraine makes it possible to compare, compare the levels of development of the domestic system in the context of other countries of the world, ie in the international context. The analysis of foreign experience also allows us to identify weaknesses and advantages, perspective directions of development of the national system of management of higher education institutions, taking into account both positive and negative developments, the influence of certain social phenomena and on this basis it is reasonable to choose the most appropriate elements for its implementation of the state.

Analysis of recent research and publications that address this issue. The source of this article was a series of

scientific papers, publications of domestic scientists and researchers who, through the lens of various fields of science, have in one way or another explored aspects of the management and activity of higher education institutions and the provision of educational services to the public. The terminology of the research, conceptual foundations and theoretical problems of the development of institutions of higher education in the context of public administration and pedagogical science were studied by the authors in encyclopedic publications on public administration and pedagogy.

Higher Education Quality Factors and Conditions in V. Lugovyi researched Ukraine in the process of European integration, T. Tretyakova analyzed the concept of the quality of education, J. Grechko analyzed the peculiarities of public-public education management in Poland, I. Kufirev researched the current tendencies of higher education in Germany, Poland and Ukraine next and more.

Highlighting previously unresolved parts of the general problem the article focuses on. The current stage of development of Ukraine as an independent and social state takes place in the conditions of socio-political and economic crisis and globalization of social processes, labor market and educational space, which prompts public authorities to find ways to optimize and modernize and improve the quality of higher education. The requirements for the professional training of higher education

professionals and the dissatisfaction with the modern quality of education have led to an analysis of current trends in the management of higher education institutions in Germany, Poland, the USA and Ukraine in order to transform the best international experience into the system of national higher education.

The purpose of the article is to explore the current trends in the management of higher education institutions in Germany, Poland, the USA and Ukraine and to make a comparative analysis.

Outline of the main research material with full justification of scientific results. As mentioned above, the quality management systems of education in each country have their peculiarities due, on the one hand, to endogenous (internal) factors, namely its historical heritage, political and socio-cultural environment, levels of economic development, democratization, etc. On the other hand, these peculiarities are determined by the influence of exogenous (external) factors, in particular the intensification of the processes of globalization that occur in almost all spheres of public life in the realities of today, the deepening of ties between nations and states through the processes of internationalization and integration, openness of economic integration, population flows and more.

Of particular interest to us is the analysis of international trends in the quality management of education in ZVO. Studying the best practices, failures and achievements of foreign countries in managing the quality of higher education enables, on the one hand, to understand their nature, nature, patterns, causes, peculiarities, etc. On the other hand, the analysis of the results of the Genesis and the current state of the quality management system of higher education in the HEI of Ukraine makes it possible to compare, compare the levels of development of the domestic system in the context of other countries of the world, ie in the international context. Analysis of foreign experience also allows us to identify weaknesses and advantages, promising directions of development of the domestic quality management system, taking into account both positive and negative developments, the impact of certain social phenomena and on this basis, to choose the most appropriate elements for its implementation in the territory of our country.

The present state mechanisms, tools used in the countries of the world to manage the quality systems of education in HSE, are, in the authors' opinion, of interest and may be useful for implementation in Ukraine for quality management of higher education.

1. *Establishment of accreditation agencies specializing in the evaluation of the quality of higher education and making recommendations for its improvement.* As evidenced by foreign practice, in most developed European countries, such agencies, which are wholly or partly independent of the educational institutions and their governing bodies, have positively proved themselves in terms of effective quality management of education in HEI.

2. *Centralization of public administration of the quality system of higher education,* which takes place in most developed countries of the West (except the USA and Germany), the implementation of state control over the quality of higher education, active use of control results to

improve the work of HEI and improve the quality of educational services.

3. *Internal audits (self-examinations),* which, in combination with other tools, are increasingly used to increase the objectivity of assessing HLS activity and the quality of education. The survey itself is conducted by the ZVO itself with external independent expertise.

4. *The transition from assessment of the quality of education by results to the definition of long-term programs of development and improvement of the activity of HEA.*

5. *Increasing the level and scale of research* and putting their results into practice.

6. *Strengthening the relationship between the quality control of higher education and the activities of civil society institutions, the business community and the labor market* [7, p.62-65].

Obviously, similar processes and trends in the development of higher education quality management are taking place in Ukraine, although some discord may be observed in their deployment, coverage and intensity.

The results of the analysis of foreign experience, comparison of basic principles, procedures, indicators of quality management of higher education in the developed countries of Europe, USA and Ukraine allowed to determine the prospects of using elements of foreign experience in domestic educational practice, which can be distinguished in such basic directions.

1. *Development of social partnership* – important in the context of improving the quality of education management in HEAs is the issue of networking, relationships and social partnership building. This mechanism is based on the philosophy of active involvement of the quality management department, other responsible structural subdivision of employers' employers, members of the public, the sphere of work of regional and municipal management bodies in the process of assessing the readiness of graduates of ZVO. The purpose of social partnership is to make joint efforts by all partners, to carry out their actions, activities aimed at solving educational problems, in particular, to protect the interests of citizens in state authorities, to find alternative ways of financing HEA, to invest in education of social partners, scientific and methodological support. education, joint development and completion of educational standards for vocational training, etc. This mechanism makes it possible to harmonize the processes of external and internal audit of the quality of the educational process.

In the context of the Bologna and European Integration processes being implemented in Ukraine today, the social partnership mechanism should be focused on enhancing the relations of the BSO with institutions, organizations and enterprises both domestically and abroad. A promising direction should be the expansion of cooperation between HEI of Ukraine with international organizations in various fields, in particular with professional associations of employers, with professional associations of quality management education and more.

2. *Decentralization of higher education management* giving greater autonomy to HEIs and, accordingly, increasing their responsibility for ensuring the quality of education. At the present stage of Ukrainian state-building, the priority of reforming public power in Ukraine is its

decentralization. After Ukraine gained independence, there were attempts to reform local self-government and formulate its optimal model. Having signed the European Charter for Local Self-Government in 1997, Ukraine has formally recognized decentralization and citizen participation in the management of essential elements of European normative understanding of democratic governance. Decentralization of governance in higher education involves the implementation of the principle of subsidiarity, which involves the delegation of discrete powers in this area, resources in sufficient amounts from higher to lower levels of government and directly to entities providing educational services. The state should minimize its interference with the provision of such services by focusing on prioritization, policy formulation and strategic decision-making in this area. There is a simultaneous increase of responsibility of self-government and educational institution for financial and personnel issues, training programs. PWDs have the right to organize their activities in close cooperation with their parents, depending on local conditions. And their leaders are responsible for internal organizational and didactic changes, working with educators, parents, and the public.

Improvements to the quality management system of higher education should be considered in the context of the Ukraine-2020 Sustainable Development Strategy [5], approved by the Decree of the President of Ukraine on January 15, 2015, whose strategic goal is to introduce European standards of living in Ukraine and to enter the country in the leading positions in the world. This direction of improvement coincides with the vectors defined in the Strategy [5]:

development – structural reforms that should lead to higher standards of living;

responsibility – ensuring that every citizen is guaranteed access regardless of race, color, political, religious and other beliefs, gender, ethnic and social background, property status, place of residence, linguistic or other attributes to a high quality education.

The [5] strategy provides for education reform and decentralization, which should transform the education system as well. The purpose of decentralization reforms is to move away from a centralized model of government in the country, in particular in the field of education, to implement the principles of subsidiarity, ubiquity and financial self-sufficiency.

The idea of decentralization of higher education management is supported by many domestic researchers (V. Andrushchenko, Y. Miroshnichenko, I. Kharchenko, S. Shevchenko, etc.). Yu. Miroshnichenko argues that the state needs to move away from direct, centralized regulation of ZVO activities by adopting a law that would set out the principles of carrying out educational activities in order to ensure the unity of the Ukrainian educational space and respect the ZVO of the rights of participants in the educational process. ZVO should be given the freedom to choose the strategy and tactics of their activity, and management should be carried out on the principles of independence and self-government [3, p.5].

2. Implementation of the model of public and public administration of higher education – public involvement management process aimed at decentralization of

management, self-government of education, socialization of HEIs and giving them autonomy. This model envisages the transfer of some of the powers from the sectoral CEB to public self-governing organizations, in particular the creation of the State Accreditation Commission of representatives of the state, HEA and employers.

Noteworthy is the experience of implementing this model in Poland, which has successfully combined its own educational management traditions with the positive experiences of other countries. This republic has accumulated considerable experience in decentralizing higher education management, which is in line with the provisions of the Bologna process and worthy of imitation in the process of education reform in Ukraine. The subjects of higher education management in Poland are ministers, public bodies (Main Council of Higher Education, State Accreditation Commission), individuals (Rector and heads of main organizational units), collegial (Senate, Convention, student and postgraduate self-governing bodies, Council of main organizational units). have broad powers that are governed by laws, charters, and regulations. Thus, the significant influence of the collegial bodies on the decision-making process limited the decision-making by the sole-management bodies, which testifies to the decentralized structure of the management of the higher education institution of the Republic of Poland and the broad autonomy of the ZVO. The main aspects of democracy were decision-making through discussions, freedom and appropriate governance tools. The right of MHs to form higher education institutions according to the needs of their region promotes public involvement in the management of the HEI, and brings the higher education closer to the local community.

Thus, the highest government officials in the management of education are the Minister of National Education and the Minister of Science and Higher Education, followed by the curator and local government. The Director (Rector) is the head of the ZVO. The public bodies operating in the educational institution are the parent and school councils, student, student and postgraduate self-government. It should be noted that the changes made in higher education are in line with the aspirations of the Bologna countries to form more transparent structures.

A characteristic feature of democratic relations within the framework of the Free Trade Law, internal decentralized management is the activity of public and collegial bodies. They all have the rights and authority to make decisions about the activities of their HEAs, to uphold the rights of their communities, and to cooperate with each other to solve certain problems. An important feature of public-public education management in the Republic of Poland is the involvement of a wide range of public and self-government in administration as an important condition for decentralization of administration and socialization of educational institutions, the connection of the development of higher schools with the needs of the region, the tendency of transition of student self-government into student and self-government. The peculiarity is that the representation of each community is independent, is selected by voting, and the quota of their membership is stipulated by the legal acts in the field of education, and in the case of PTA – by their statutes. If necessary, a proportional change of the quota of

the educational institution is allowed, which is stipulated by the regulation of internal activity. The positions of education curator and heads of all educational institutions are elected, and in HEI – heads of structural units. These changes are in line with the basic principles of the Bologna Declaration, which defines the importance of democratic changes in the higher education system while maintaining its own university and national traditions, the creation of more transparent higher education structures, the modernization of educational institutions, including the combination of autonomy and the responsibility of higher education institutions, real involvement of students to management.

These changes are in line with the basic principles of the Bologna Declaration, which defines the importance of democratic changes in the higher education system while preserving its own university and national traditions, creating more transparent structures of higher education, modernizing the HEI, in particular regarding the combination of autonomy and responsibility of higher education institutions, real involvement of student organizations management of ZVO.

The main features of public-public education management in the Republic of Poland are:

- abolition of the state monopoly on the establishment of educational institutions;

- decentralization of education management by expanding the powers of HEIs and LGs;

- increasing the controlling role of the public and expanding the powers of student self-government, strengthening the role of school boards;

- development of competition in the primary market for educational services;

- increasing the possibilities for experimentation, authoring educational innovations, expanding the use of authoring training programs;

- close communication of self-government with the school environment through collaboration, etc.

The aforementioned factors in the aggregate contributed to the intensive approximation of higher education in Poland to European educational norms and standards [1, p.10-12].

In view of the above in Ukraine, in our opinion, it is necessary to improve the state mechanisms of decentralization in the field of education management, tendencies towards institutionalization of relations of public organizations with state bodies of educational management; determine the place and role of public organizations as subjects of public-public management of education, formulation and implementation of educational policy, outline the forms of interaction with the state.

3. Reduction of the controlling influence of the state on the higher education sphere and transition of ZVO to self-government, which raises the issue of training and development of professional education managers. In the field of higher education, the management staff and highly professional managers should be provided on an ongoing basis. With the transition to market relations and increased competition among providers of educational services, the introduction of new, more effective methods of managerial decision-making, modern technical means of processing and preservation of information, which requires increasing the professionalism of management personnel [2, p.101].

To date, in Ukraine, there are insufficient measures being taken to train HEI leaders (rectors, pro-rectors, deans, heads of departments). However, in recent years, there have been some changes in this direction, so many universities have opened the specialties of the Master's program «Education Management», «Management of educational institutions», conducted training courses in the field of educational management for HEIs, significantly increased the interest of scientists to use innovative methods of management activity.

4. Diversification of sources of ZVO financing. According to foreign experience, such extrabudgetary financing enables ZVO to increase the level of research work, to update the institutional material base, to introduce innovative educational technologies and so on. The key to the success of the ZVO development should be the investment of business structures in research activities [4].

5. The combination of the effects of external independent evaluation and self-assessment (internal quality management system) of HEA, which is inherent in higher education in the United States, can become an effective mechanism for public administration to improve the quality of higher education in Ukraine. The value of implementing the mechanism of integrated assessment of the quality of higher education, which is based on the relationship of self-assessment of HEA and the evaluation of its activities by external experts, emphasizes M. Frazer, who believes that “in this sense, quality is seen as a process of continuous focus on improvement, which are important components there are estimates of internal and external” [8, p.16-21].

External evaluation of HEAs is carried out by independent national bodies (agencies), to which the state partially delegates the functions of monitoring and control over the quality improvement of higher education. National standards of quality of higher education are determined in accordance with established internationally recognized standards and approved by the relevant legal act. Establishing independent national agencies will help to weaken the impact of academic standards, strengthen public oversight of HEA activities, and guarantee the training of professionals to meet the needs of today's labor market through the involvement of employers, members of the public and other stakeholders.

The strategic goal of the quality management system of the HEI education should be its continuous improvement and formation of a quality culture. Developing synergies between external experts and HLS contributes to improving the quality of education through the exchange of information resources, research findings, best practices and more. With the increase of professionalism of independent experts in the quality management system of HEA, the need for external monitoring of the quality of education decreases and becomes advisory.

According to the authors, the foreign experience in the state management of the quality of education and the possibility of its transformation into higher education institutions of Ukraine should be directed to:

- developing social partnerships and establishing relationships between the state, educational institutions, business and society;

- introduction of a model of public-public administration of higher education aimed at decentralization of management,

self-government of education, socialization of HEIs and giving them autonomy;

reducing the controlling influence of the state on the field of higher education and the transition of the HEA to self-government, which raises the issue of training and development of professional education managers;

diversification of the sources of ZVO financing, as foreign experience clearly shows, such extrabudgetary financing enables the ZVO to increase the level of research work, to introduce innovative educational technologies, to update the institutional material base, etc.

Prospective direction for further research. Scientific research on improving public administration of quality of education in higher education institutions should lie in several key areas: developing mechanisms to implement a dual model of education; improving the professional and scientific level of scientific and pedagogical staff; cooperation between the state and business in training the necessary professional staff for the labor market.

Literature

1. Grechka Ya.R., (2009), "Peculiarities of public-public administration of education in Poland", *NADU under the President of Ukraine*, 20 p. 7.
2. Lugovy V.I. (2010), "Higher Education Quality Factors and Conditions in Ukraine in the process of European integration", *Kiev National Shevchenko*, p. 98-103. 30.
3. Miroshnichenko Yu., (2011), "It is necessary to improve the quality of higher education", p. 5. 33.
4. Kyfytsev I.G., (2011), "Partnership of universities and business", p. 37.
5. Decree of the President of Ukraine, (2015), "On the Sustainable Development Strategy Ukraine 2020", p. 8.
6. The Law of Ukraine, (2014), "On higher education", art. 1728, p. 7.
7. Tretyakova T.V., (2007), "Analysis of the concept of the quality of education", p. 62-65.
8. Fraser M.J., (1995), "Quality Problem", *higher Education in Europe*, p. 16-21. 58.

Дубич К.В.,

д.держ.упр., доцент, завідувачка кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, kdubych@ukr.net

Україна, м. Київ

Данилюк К.В.,

к.держ.упр., доцент кафедри освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету, konofr@ukr.net

Україна, м. Рівне

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ТА ПРАКТИКИ В ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані сучасні тенденції управління закладами вищої освіти в Німеччині, Польщі, США та Україні. Дослідженням з'ясовано, що на даний період як в Україні так і в Польщі та Німеччині тривають реформи, спрямовані на оновлення системи вищої освіти та організації навчання у закладах вищої освіти (ЗВО), які акцентують увагу на розвитку здібностей і природніх задатків майбутніх фахівців, виявленні обдарованих студентів, диференціації їх навчання, мобільності обдарованих студентів у межах ЗВО, своєї країни та європейського освітнього простору. Визначено, що в Німеччині та Польщі сформувалася система вищої освіти, яка охоплює ЗВО державної та приватної форми власності. Якість освіти європейських країн базується на кількох напрямках, серед яких: розвиток соціального партнерства та встановлення взаємозв'язків між державою, закладами освіти, бізнесом та суспільством; запровадження моделі державно-громадського управління вищою освітою, спрямований на децентралізацію управління, самоврядування освіти, усунювання ЗВО та надання їм автономії; зменшення контролюючого впливу держави на сферу вищої освіти та перехід ЗВО до самоуправління, що порушує питання підготовки та розвитку професійних менеджерів освіти; поєднання ефектів зовнішнього незалежного оцінювання і самооцінки ЗВО, яке притаманне вищій освіті в США, може стати дієвим механізмом державного управління з підвищення якості вищої освіти в Україні.

Ключові слова: заклади вищої освіти, управління, фінансування, бюджет закладу вищої освіти, штат викладачів, студенти, якість освіти, зарубіжний досвід, Польща, Німеччина, США, Україна.

УДК 342.3-048.44

Лисенко Ю.В.,

*к.політ.н., доцент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
lyuv2@ukr.net*

Манелюк Ю.М.,

*к.політ.н., доцент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
tmj@ukr.net*

Україна, м. Київ

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В РЕАЛІЯХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Авторами розглянуто феномен публічної дипломатії, як важливого тренду сучасної зовнішньої політики держави. Досліджено ключові характеристики понять та визначено засоби і методи функціонування публічної дипломатії. Проаналізовано концепції політичної дипломатії, розкрито тенденції громадської дипломатії, можливість її впливу на політичні процеси, роль «м'якої сили» та її співвідношення із громадською дипломатією. Обґрунтовано важливість впровадження практики публічної дипломатії в Україні з метою обстоювання національних інтересів та просування позитивного міжнародного іміджу держави.

Ключові слова: публічна дипломатія, «м'яка сила», зовнішньополітична діяльність, національні інтереси, іноземна аудиторія.

Постановка проблеми: Глобалізація формує нові виклики для України в контексті її успішної інтеграції у світовий політичний простір і формування позитивного іміджу як демократичної країни. Створення позитивного та керованого іміджу є однією з найважливіших складових зовнішньої політики будь-якої держави для успішного позиціонування на міжнародній арені. Позитивний образ держави в масовій свідомості необхідний насамперед для успішного просування та реалізації національних інтересів. У цьому аспекті особливо важливою є комунікативна політика держави, одним із ключових напрямів якої є формування сприятливого образу держави, її громадян, зовнішньої та внутрішньої політики, культурних цінностей та способу життя громадян. Значення публічної дипломатії як практичного інструменту реалізації політики невідносно зростає в умовах глобалізації, а тому, на нашу думку, потребує більш глибокого вивчення і узагальнення.

Аналіз попередніх досліджень: Серед дослідників публічної дипломатії можна виокремити таких зарубіжних вчених, як Е. Гулліон, К.Л. Адельман, Дж. Най, Х. Тач, М. Леонард, Б. Хокін, Е. Пламрідж та ін. Проблематику публічної політики висвітлено у працях вітчизняних науковців: Н. Карпчук, С. Гуцал, Є. Макаренко, О. Тищенко-Тишковець, О. Кучмій, І. Гавриленка, та ін.

Мета: Дослідити поняття та сутність публічної дипломатії, засоби та методи її функціонування. Визначити ступінь впливу публічної дипломатії як інструменту зовнішньої політики на формування міжнародних зв'язків і охарактеризувати наскільки вагомим є цей вплив для зовнішньої політики України.

Основні результати дослідження: Публічна дипломатія – дипломатія нового покоління, нового мислення і нового світоустрою. Підходи до визначення сутності «публічної дипломатії» еволюціонують і цьому сприяє розвиток міжнародних відносин і поява таких загальносвітових процесів як глобалізація та інформатизація

суспільства. Дипломатія в контексті розвитку громадянського суспільства сприяє зростанню участі безпосередньо самого суспільства у формуванні та реалізації зовнішньої політики держави, тому поруч з офіційною дипломатією стрімко розвивається публічна дипломатія, спрямована на населення країни [1].

Публічна дипломатія – дії, спрямовані на будівництво довгострокових відносин, захист цілей національної зовнішньої політики і кращого розуміння цінностей та інститутів власної держави за кордоном. Публічна дипломатія просуває національні інтереси і забезпечує національну безпеку шляхом вивчення настроїв іноземної громадської думки, інформування і його впливу на тих, хто це формує думку. Публічна дипломатія в основному націлена на масову аудиторію. Вона виходить з того припущення, що громадська думка може надати значний вплив на свої уряди і політичні системи. Будь-який вид публічної дипломатії направлений на певну аудиторію, використовує відповідний цій аудиторії мову і образи. Саме це дозволяє їй досягти поставлених політичних цілей.

Вважається, що вперше термін «публічна дипломатія» використав у 1965 р. Е. Гулліон у зв'язку із заснуванням при Школі права та дипломатії ім. Флетчера при Університеті Тафтс Центру публічної дипломатії ім. Едварда Р. Мерроу (Edward R. Murrow) [2].

Поняття громадської дипломатії тісно пов'язане з розробленою американським політологом Дж. Найем-молодшим концепцією «м'якої сили» (soft power) – здатності добиватися бажаного на основі добровільної участі союзників, а не за допомогою примусу. «М'яка сила» проявляється у спонуканні осіб до прийняття певних установок, при цьому, на відміну від «жорсткої сили», «м'яка» здатна досягнути тієї ж мети за значно менші кошти. Джозеф Най вказує три джерела «м'якої сили» держави: політичні дії, культура і цінності. А громадська дипломатія – це засіб, за допомогою якого держава може розповісти світу про себе [3].

Державний департамент США визначає термін «публічна дипломатія» як «програми, що фінансуються з боку уряду і які спрямовані на інформування чи вплив на громадську думку закордонних країн через публікації, кінопродукцію, обмін у сфері культури, радіомовлення та телебачення» [4].

Основою публічної дипломатії є культурні та громадські заходи, зокрема:

- освітні програми обміну;
- міжнародні кінофестивалі;
- вивчення іноземних мов;
- художні виставки і шоу;
- міжнародне телерадіомовлення (передача новин через бюджетне міжнародне радіо, телебачення та Інтернет);
- промови політиків тощо [4].

Науковці виділяють наступні три виміри публічної дипломатії [1]:

1. Публічна дипломатія як лобістська діяльність.

Це форма короткострокової комунікації з метою здійснення необхідного впливу державою на прийняття певного рішення за кордоном. За допомогою публічної дипломатії можна переконати цільову аудиторію, а саме тих, хто приймає рішення (наприклад парламентаріїв або членів уряду іншої держави), змінити їхню позицію на свою користь.

2. Публічна дипломатія як міжнародні зв'язки з громадськістю.

Форма комунікації з метою досягнення середньострокових цілей. Має ширше підґрунтя, ніж лобіювання, виходить за рамки політичної доцільності та зачіпає, наприклад, економічні або культурні питання.

3. Публічна дипломатія як процес просування національного іміджу або бренду.

Найбільш комплексний та складний вимір, спрямований на створення або перетворення та просування позитивного міжнародного іміджу держави. Відомі яскраві приклади: іміджева кампанія Іспанії після падіння диктатури Франко з метою приєднання до клубу європейських демократичних держав; кампанія Великої Британії «Крута Британія», покликана модернізувати консервативні образи країни у світі тощо.

Використовуючи інформаційно-комунікативні можливості публічної дипломатії, керівництво держави може досягти таких цілей, як:

- підвищення обізнаності про країну;
- формування позитивного сприйняття країни іншими акторами міжнародних відносин;
- вплив на поведінку громадськості (залучення інвестицій, здобуття громадської підтримки для позиції держави, переконання політиків сприймати країну як союзника тощо) [1].

Для досягнення цих цілей публічна дипломатія має охоплювати три виміри:

1. Комунікація зі щоденних проблем, тобто пояснення внутрішньо- та зовнішньополітичних дій і рішень уряду.

2. Стратегічна комунікація, яка за своєю сутністю нагадує політичну

компанію: поширення сукупності тематичних повідомлень і планування серії символічних подій з їх подальшою візуалізацією для посилення ефекту.

3. Розвиток тривалих взаємовідносин на індивідуальному рівні з політиками, журналістами, вченими, біз-

несменами та іншими лідерами думки через програми обміну, організацію семінарів, конференцій та забезпечення доступу до іншомовних мас-медіа.

Публічна дипломатія може бути *традиційною* (інформаційна пропаганда через радіо, телебачення, кіно; навчання окремих соціально-професійних груп населення з метою формування лояльної еліти, поширення політичної культури за допомогою виставкової діяльності, кіно тощо) та *цифровою* (розміщення радіо- та телепередач у мережі інтернет, розповсюдження літератури у цифровому форматі, моніторинг дискусій у блог-просторі зарубіжних країн; створення сторінок державних установ, посольств, інших організацій, а також персоніфікованих сторінок членів уряду, постів у соціальних мережах; розсилка інформації через мобільні телефони тощо).

Цифрова дипломатія має здебільшого прикладний характер і особливо корисна в роботі із зарубіжною аудиторією, в питаннях трансляції офіційної позиції та формування іміджу держави. Важливо розуміти, що дипломатію в її звичному розумінні вона навряд чи коли-небудь замінить. Закриті переговори залишаться закритими. Втім цифровій дипломатії до снаги пояснити, чому прийнято те чи інше рішення, яких результатів воно досягне, як вплине на зовнішньополітичний процес, тобто відкрити доступ широкій громадськості до результатів діяльності традиційної дипломатії.

Зараз відкритість – це вимушена необхідність для держави, яка працює в інформаційному просторі на рівні з іншими джерелами інформації. Якщо не наповнювати цей простір об'єктивною інформацією, його наповнять інші. Цифрова дипломатія якраз і покликана оперативно надавати адекватну інформацію, спростовувати некоректні відомості, підтверджувати відомості з офіційних джерел [1].

Співробітники американського провідного аналітичного центру RAND вважають, що для розкриття основних характеристик публічної дипломатії її доцільніше порівнювати з традиційною, або «офіційною» дипломатією.

По-перше, публічна дипломатія є відкритою, прозорою для широкого кола громадськості, у той час як розголошення інформації про «офіційну» дипломатичну діяльність є дуже обмеженим.

По-друге, в рамках публічної дипломатії комунікації здійснюються за схемою «уряди – громадськість». Традиційна ж дипломатія передбачає взаємодію лише на рівні урядів країн.

По-третє, в офіційній дипломатії основна увага приділяється поведінці і політиці урядів, у випадку публічної дипломатії першорядне значення надається ставленню і поведінці громадськості. Залежно від ступеня впливу настроїв громадськості на урядові стратегії публічна дипломатія може справляти опосередкований вплив через населення на політику урядів.

Частина дослідників розуміє публічну дипломатію як своєрідну програму популяризації, яка має за мету зацікавити та спонукати людей мислити певним чином, вигідним для країни, що веде публічну дипломатію.

Ще один підхід до розуміння сутності публічної дипломатії розглядає публічну дипломатію з позиції психології спілкування:

по-перше, публічна дипломатія – це засіб здійснення зовнішньої політики держав шляхом знаходження опти-

мального варіанту впливу на громадську думку, яка сьогодні значно впливає на вироблення та реалізацію зовнішньої політики держав. Сфера публічної дипломатії охоплює внутрішню і зовнішню аудиторію, вона реалізується як урядами, міжурядовими міжнародними організаціями, так і неурядовими акторами;

по друге, публічна дипломатія – це спілкування з широкою аудиторією. Сучасні дипломати є активними учасниками публічної дипломатії. Вони виступають перед громадянами інших держав, дають інтерв'ю ЗМІ, організують прес-конференції та міжнародні брифінги. Таким чином, публічна дипломатія створює транснаціональне комунікативне поле [1].

Головне для держави – зрозуміти, що діяльність ця повинна здійснюватися не в інтересах якоїсь політичної групи чи бюрократичного клану, а суспільства і країни в цілому. В цілях активізації публічної дипломатії, на думку А.В. Лукіна, було б доцільно на прикладі інших країн призначити посадову особу чи відомство, яке координувало б її на загальнодержавному рівні. Таким чином, за для розвитку і ефективного залучення публічної дипломатії насамперед необхідно підтримувати постійне спілкування з різними верствами населення, так як публічна дипломатія це засіб здійснення впливу на населення. Відповідно до поглядів вищезгаданих дослідників, учасниками публічної дипломатії повинні виступати різні прошарки населення, незважаючи на їх соціальні, релігійні, культурні тощо відмінності.

З часу здобуття Україною незалежності іноземні держави активно намагаються вплинути на хід внутрішньополітичних процесів у нашій державі, а також на її позицію у міжнародних відносинах. Такий вплив охоплює й інформаційну діяльність, включаючи пропагандистські методи, що часто не відповідає національним інтересам України. Особливо помітно це сьогодні, коли Україна намагається забезпечити територіальний суверенітет і прагне укріпитись на міжнародній арені як самостійний актор. Інформаційні зусилля іноземних держав, передусім Росії, щодо України звернені не лише до української аудиторії, а й до населення інших країн світу. Однак, в умовах війни на сході позиція західних партнерів є для України критично важливою. Тому необхідно переконати світову аудиторію підтримувати нашу країну сьогодні, у тому числі й шляхом формування позитивного іміджу України, її влади і населення та продемонструвати готовність українського суспільства категорично відмовитись від рудиментів тоталітарного радянського минулого. Одним із способів досягнення такої мети є використання заходів публічної дипломатії (ПД) у зовнішньополітичній діяльності.

Актуальним у вирішенні окреслених завдань для України може бути світовий досвід [5, 6]. У працях вітчизняних науковців, зокрема у дослідженні Н. Карпчук зустрічаємо, що публічна дипломатія була зорієнтована на формування й просування позитивного іміджу Польщі в країнах-членах ЄС й подолання негативних стереотипів. З цією метою розробляли спеціальні заходи й таргетовані меседжі на основі вивчення громадської думки країн ЄС про Польщу. Уся зовнішньополітична комунікація підкріплювалася комунікаційними заходами на національному рівні. Отже, досвід Польщі є показовим для України, яка проголосила курс на європейську

інтеграцію, одночасно маючи не надто привабливий образ для ЄС. Результати опитувань і контент-аналізу преси, які проводилися в найвпливовіших державах ЄС, засвідчили, що Польща – країна невідома й здебільшого має негативний імідж. Основні асоціації: бідність, релігійність, концентраційні табори й Голокост Другої світової війни, Солідарність та зміни 1989 р. Зважаючи на це, вирішено було подавати якомога більше інформації про країну, щоб сформувати раціональне підґрунтя для формування іміджу і подальшого брендингу Польщі [5].

Основою ПД будь-якої держави є міжнародні інформаційні програми, які полягають у розповсюдженні потрібної інформації серед населення інших країн. Шляхами її розповсюдження є різноманітна друкована продукція, веб-сайти з текстовим, аудіо- та відео контентом, а також безпосередні контакти громадських дипломатів чи визначних осіб із зарубіжною цільовою аудиторією. Також, одним із основних заходів громадської дипломатії є міжнародне телерадіомовлення, спрямоване на слухачів та глядачів зарубіжних країн.

Запорукою успішного здійснення публічної дипломатії держави є вдала реалізація культурної дипломатії, освітніх програм та програм професійного обміну тощо. В Україні відсутні державні програми, цілісна доктрина та спеціалізоване законодавство щодо громадської дипломатії. Заходи української влади, передусім Міністерства закордонних справ, які можна віднести до ПД охоплюють широкий спектр ініціатив, що стосуються культури, освіти, іміджу, але їх реалізація є не завжди якісною [7, с.20].

Для подолання існуючої кризи Україна змушена вести боротьбу із Російською Федерацією за іноземну аудиторію. Москва спромоглася створити широкомасштабну систему державної пропаганди, що охоплює не тільки власне населення, а й населення багатьох інших країн. На підтримку ЗМІ РФ витрачає більше коштів ніж будь-яка інша держава світу (у 2012 році – \$1.6 млрд.) [8, с.20-21]. Велика частина цих ЗМІ здійснює діяльність, спрямовану на закордонну аудиторію, яка користується значним попитом, у тому числі й у країнах Заходу [9].

Російські ЗМІ іноземними мовами (наприклад, телевізійна компанія Russia Today здійснює мовлення англійською, іспанською та арабською мовами) в умовах щедрого фінансування завойовують все більші аудиторії, а їхні передачі є достатньо рейтинговими у Європі та США. Зважаючи на цей факт та на недоступність українських ЗМІ для західного глядача, російські інформаційні ресурси стають основним джерелом інформації в регіоні не лише для широких мас, але й для професіоналів. Крім телеканалів російська пропагандистська машина видає друковані ЗМІ, додатки про Росію до західних газет, розміщує у газетах публікації, підтримує мережу власних аналітичних та інформаційних структур, а також є дуже активною в соціальних мережах, на форумах і у блогах. Умови, в яких діють російські та українські державні ЗМІ чи відомства закордонних справ є принципово відмінними. Постійно зростаючі витрати РФ лише на один телеканал RT у 2014 році є майже в три рази більші ніж усе фінансування в межах МЗС України, не говорячи вже про обсяги фінансування Україною телемовлення чи програми з метою підтримки іміджу.

Отже, на нашу думку, Україні слід розробити власну концепцію спілкування із закордонними аудиторіями в межах єдиної системи громадської дипломатії. При цьому необхідно надавати особливу увагу англомовним ЗМІ із привабливим, якісним та своєчасним контентом. Зважаючи на нестачу коштів такі заходи можна здійснювати у співпраці із закордонними партнерами, бізнесом та громадським сектором в Україні. Безсумнівно важливо користуватися перевагами, які надають інтернет-технології, однак, слід враховувати, що недостатньо лише створити і підтримувати аккаунти дипломатів та державних установ у соціальних мережах. Потрібно слідкувати за тенденціями, якістю змістового наповнення та працювати над розширенням аудиторій. Ефективним також може стати розвиток співпраці з найбільшими інтернет-корпораціями та виробниками програмного забезпечення з метою інтеграції українського контенту та його постачальників до відповідних об'єднаних ресурсів новин. Сучасний стан вкотре надає Україні безпрецедентні можливості, оскільки події в країні продовжують залишатись однією з топових тем світових інформаційних ресурсів. Тому слід підкреслювати в межах різноманітних заходів демократичні здобутки українського народу, його вклад у боротьбу за загальнолюдські цінності, водночас продовжуючи та розширюючи вже започатковані проекти у цьому напрямку. Важливо, щоб люди, котрі почули про Україну вперше під час Революції гідності та наступних подій, не розглядали її через призму каналу Russia Today. Українська громадська дипломатія нової якості може зробити вагомий внесок для цього.

Висновки. Публічна дипломатія є на сьогодні одним з найбільш ефективних інструментів просування своїх інтересів. В основному вона націлена на масову аудиторію і виходить з того припущення, що громадська думка може мати значний вплив на свої уряди і на політичні системи. Будь-який вид публічної дипломатії спрямований на певну аудиторію, використовує відповідний цій аудиторії мову і образи. Саме це дозволяє їй досягти намічених політичних цілей.

Цільовою аудиторією публічної дипломатії є як уряди зарубіжних країн і еліта, так і широке коло громадськості, представники ЗМІ, культури, мистецтва і академічне середовище. Протягом останніх десяти років публічна дипломатія зайняла почесне місце в зовнішньополітичній діяльності країн світу. Помилковим сьогодні визнається колишнє ставлення до публічної дипломатії як до засобу вирішення проблем, що вже з'явилися. Публічна дипломатія є превентивним механізмом у зовнішній політиці держави.

У сучасному світі публічною дипломатією займаються не тільки держава, а й всі інші актори суспільно-політичного життя – громадські організації, НКО, індивіди і багато інших. Всі, хто бере участь в міжнародній комунікації, займаються публічною дипломатією. Але у держав мета публічної дипломатії сформульована більш чітко. Зовнішня політика – це сфера дії держав, один з найбільш важливих напрямів діяльності. Однак, варто враховувати, що бізнес теж цікавиться публічною дипломатією.

Запорукою успішного здійснення публічної дипломатії держави є вдала реалізація культурної дипломатії, освітніх програм та програм професійного обміну тощо. В Україні відсутні державні програми, цілісна доктрина та

спеціалізоване законодавство щодо громадської (публічної) дипломатії. Публічна дипломатія є важливим інструментом для зовнішньої політики держави в умовах глобалізованого світу. Проте в Україні публічна дипломатія як ефективний механізм впливу на міжнародні відносини лише зароджується. Заходи української влади, передусім Міністерства закордонних справ, які можна віднести до публічної дипломатії, охоплюють широкий спектр ініціатив, що стосуються культури, освіти, іміджу, але їх реалізація є не завжди системною і вдалою, а тому публічна дипломатія України потребує ретельного огляду та застосування новітніх концепцій.

Література

1. Гапонова Я.М. Публічна дипломатія: спроби визначення / Я.М. Гапонова // *Гілея: науковий вісник*, – 2015. – Вип. 102. – С.380-383.
2. United States Information Agency Alumni Association, «What Is Public Diplomacy?» « Washington, D.C., updated September 1, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm>
3. Сухорольський П.М., Місюк І.Ю. Поняття та сутність громадської дипломатії / П.М. Сухорольський, І.Ю. Місюк // *Трані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах* – 2011. – № 1 (75). – С.178-180.
4. Szondi G. Public Diplomacy [Electronic resource] / G. Szondi. – *Encyclopedia of Public Relations*. – <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/nationbranding.pdf>
5. Карпчук Н. Публічна дипломатія Польщі як чинник Європейської інтеграції / Н. Карпчук // *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. – № 15. – 2017. Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3129/2810
6. Тавриленко І. Геополітичний вимір публічної дипломатії США / І. Тавриленко // *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. – № 3. – 2014. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2240/1999.
7. Тищенко-Тишковець О.М. Публічна дипломатія у системі зовнішньої політики: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. політ. наук спец. 23.00.03. – «політична культура і ідеологія» / О.М. Тищенко-Тишковець. – Київ, 2011. – 20 с.
8. Radio Silence. Чому Україна поступається Росії на закордонному інформаційному фронті // *Тижень*. – 2014. – № 33 (353). – С.20-21.
9. USA und EU fürchten Erfolg von «Russia Today» // *Die Freie Welt*. – 01.08.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.freiewelt.net/reportage/usa-und-eu-fuerchten-erfolg-von-russia-today-10038286/>
10. Тавриленко І.І. «М'яка сила» в зовнішній політиці України / І.І. Тавриленко // *Політологічний вісник: Зб. наук. праць*. – К.: ВАДЕКС, 2013. – Вип. 69. – С.522-530.

References

1. Haponova Ya.M. (2015) Public diplomacy: attempts to identify. *Hileia: naukovyi visnyk (Gilea: Scientific Herald)*, 102, 380-383 (in Ukr.).
2. United States Information Agency Alumni Association, «What Is Public Diplomacy?» « Washington, D.C., updated September 1, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm> [2017]
3. P.M. Suhorolsky, I.Yu. Misiuk, (2011) The concept and essence of public diplomacy // *Hrani: naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh / Facet scientific-theoretical and socio-political almanac*, 1 (75), 178-180, (in Ukr.).
4. Szondi G. Public Diplomacy [Electronic resource] / G. Szondi. – *Encyclopedia of Public Relations*. – <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/nationbranding.pdf>

5. Karpchuk, N. (2017) *Public diplomacy of Poland as a factor in European integration. Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Politychni nauky» (International relations. Series «Political Sciences»)*, 15. Retrieved from: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3129/2810 (in Ukr.).

6. Havrylenko, I. (2014) *Geopolitical dimension Public Diplomacy of USA, Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Politychni nauky» (International relations. Series «Political Sciences»)*, 3. Retrieved from: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2240/1999 (in Ukr.).

7. Tyshchenko-Tyshkovets O.M. *Public diplomacy in the external policy system. – The manuscript. The thesis for gaining the scientific degree of Political Science Ph. D. by a specialty 23.00.03 – political*

culture and ideology. The National Taras Shevchenko University of Kyiv. – Kyiv, 2011. – 20 c.

8. Radio Silence. Чому Україна поступається Росії на закордонному інформаційному фронті // *Питання*. – 2014. – № 33 (353). – С.20-21.

9. USA und EU fürchten Erfolg von «Russia Today» // *Die Freie Welt*. – 01.08.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.freiewelt.net/reportage/usa-und-eu-fuerchten-erfolg-von-russia-today-10038286/>

10. Havrylenko, I. (2013) «Soft power» in the foreign policy of Ukraine. *Politologichniy visnyk: Zbirnyk naukovykh prac. (Political science messenger: collection of scientific works)*, Kyiv, VADEKS, 9,522-530, (in Ukr.).

Lysenko Yu.V.,

Candidate in Political Science, Associate Professor, State University Kyiv National Economic University Vadym Hetman, lyuv2@ukr.net

Maneliuk Yu.M.,

Candidate in Political Science, Associate Professor, State University Kyiv National Economic University Vadym Hetman, mjm@ukr.net

Ukraine, Kyiv

PUBLIC DIPLOMACY AS AN IMPORTANT INSTRUMENT OF POLICY OF THE STATE IN GLOBALIZED WORLD

We consider the phenomenon of public diplomacy as an important trend of modern foreign policy. Researched key features and concepts defined means and methods of operation of public diplomacy. The analysis of the concept of political diplomacy reveals trends in public diplomacy, the possibility of its influence on political processes, the role of «soft power» and its correlation with public diplomacy. The importance of introducing the practice of public diplomacy in Ukraine to defending national interests and promote the positive image of the state

The paper studies phenomenon of public diplomacy as an important trend of the current foreign policy of the state. Authors examines the key characteristics of concepts and the means and methods of functioning of public diplomacy. The concepts of political diplomacy are analyzed, tendencies of public diplomacy are determined, the possibility of its influence on political processes, the role of «soft power» and its relation with public diplomacy. The importance of introducing the practice of public diplomacy in Ukraine in order to defend national interests and promote a positive international image of the state is substantiated.

Authors analyzes means and methods of functioning of public diplomacy. The significance of public diplomacy as a practical instrument of policy implementation in the conditions of globalization is revealed. The role of public diplomacy in the system of foreign policy and its influence on international relations and formation of the image of the state are indentified. Authors explores the role and importance of public democracy for Ukraine's foreign policy in the conditions of globalization.

The theoretical and applied aspects of the development and formation of public diplomacy are generalized, its main mechanisms and forms are summerized. The dimensions and objectives of public diplomacy (lobbying, international relations with the public, the process of promoting the national image) are described.

The understanding of the essence of public diplomacy as a means of communication, in particular from the position of psychology of communication is regarded. The necessity of influence of public diplomacy on public opinion and behavior of the population through non-governmental cooperation is explained. Authors argues the necessity of carrying out public diplomacy in the conditions of globalization in the interests of society and the country in general, and not of a separate political group or bureaucratic clan. Public diplomacy is considered an effective tool for advancing political interests. Public diplomacy promotes national interests and provides national security by studying the mood of foreign public opinion.

The need to create a positive image of Ukraine has been updated and it's authorities, the population in the context of global world communication. Authors emphasizes necessity of creating a nation-wide concept of communication between Ukraine and foreign audiences within the framework of a single system of public diplomacy on the principles of openness and objectivity. Authors substantiates the importance of implementing the practice of public diplomacy in Ukraine in order to protect national interests and promote a positive international image of the state.

Key words: public diplomacy, «soft power» foreign policy, national interests, foreign audience.

УДК 351.851.374:7

Пахомова М.В.,

к. держ. упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Україна, м. Київ

ПРО ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

У статті теоретично обґрунтовується необхідність геронтологічної орієнтації державної політики в галузі освіти людей похилого віку, спрямованої на задоволення освітніх потреб, створення умов для їх адаптації та соціалізації у сучасному суспільстві. У процесі дослідження автором проаналізовані основні чинники, які актуалізують потребу в освіті людей цієї категорії, визначені пріоритетні напрями щодо удосконалення державної політики щодо освіти людей похилого (третього) віку.

Ключові слова: державна політика в галузі освіти людей похилого віку, неперервна освіта, освіта людей похилого віку.

Постановка питання. На думку експертів, проблема «обвалу народжуваності» є сьогодні не просто демографічним викликом, а загрозою, яка не поступається російській агресії чи економічним проблемам. І хоча показники смертності залишаються на порівняно стабільному рівні та навіть мають тенденцію до спаду, кількість новонароджених у 2019-ому більш як удвічі поступається кількості померлих українців. Лише за 2018 рік чисельність населення в Україні зменшилася майже на 252 тис. осіб.

Крамар О., здійснивши аналіз статистичних даних щодо народжуваності в Україні, зазначає, що якщо у 1960 році в Україні було народжено 870 тис. осіб (тих, хто нині наближається до пенсійного віку), у 1980–1990 роках – по 650–750 тис. (більша частина теперішньої молоді), то у 2000-му (тих, хто нині досягнув повноліття) – лише 385 тис., а у 2019 році прогнозована кількість новонароджених становила не ніж 300 тис. У дітородний вік вступають народжені за часів демографічної ями другої половини 1990-х – початку 2000-х. Різниця між ними майже двократна [5].

Не втішними є і дані Державної служби статистики України, відповідно до яких станом на 1 січня 2018 року чисельність осіб у віці 0–15 років становила 16,3% загальної чисельності постійного населення, у віці 60 років і старше – 22,9%, у віці 16–59 років – 60,8% [2].

Так, дійсно, Україна відноситься до країн з достатньо високим рівнем старіння населення. За значенням частки населення осіб віком 60 років і старше у загальній чисельності населення, наша країна посідає 11 місце у світовій ієрархії за даним показником і входить до тридцяти найстаріших держав світу, посідаючи 25 місце [1].

Приведене вище дає підстави стверджувати, що українське суспільство «дорослішає», що, в свою чергу, потребує переосмислення державної політики та ставлення суспільства до людей похилого віку, акцентування уваги на забезпеченні їх соціальних гарантій, підвищенні якості життя, створення умов для саморозвитку та самовдосконалення.

Україна, на жаль, не має достатньо ресурсів, щоб утримувати таку кількість здебільшого непрацюючих людей, задовольняти їх життєві потреби в повному обсязі, забезпечувати гідну старість, тому у суспільстві спостерігається певна частка людей похилого віку, які в

пост-пенсійному віці прагнуть отримати роботу, погоджуються на навчання, визнають пріоритетність інновацій, відступають від вікових догм та долають особистий консерватизм, залучаються до активних громадських акцій та ін. Хоча, ставлення суспільства до освіти людей похилого віку є суперечливим. До речі, і самі люди похилого віку нерідко зневажливо ставляться до перспективи навчання в своєму віці.

Вважається, що зниження когнітивних здібностей і підвищення неточностей моторики призводить до того, що оволодіти новими знаннями практично неможливо. Головною причиною неучасті громадян у неперервній освіті виявилися зовсім не матеріальні бар'єри або брак часу, а відсутність сформованої потреби та усвідомленої необхідності в навчанні [11].

Звернувшись до психофізіологічних особливостей людини літнього віку, доречно згадати тезу про те, що людина має хронологічний (паспортний), фізичний (або біологічний) та психологічний вік. І досить часто її фізичний чи психологічний вік відрізняється від хронологічного. Згадаймо про дослідника-винахідника Бориса Патона (100 років), модель Світлану Гаас (60 років), спортсменок Катерину Шведову (74 роки) та Людмилу Компанієць (63 роки), хірурга Аллу Льовушкіну (92 роки) та просто безліч літніх людей, що оточують нас, які продовжують бути допитливими, вивчають іноземні мови, займаються спортом, є активним користувачами соціальних мереж. Звичайно, що така якість старіння приманна не всім людям похилого віку. Незадовільний стан здоров'я, фінансова неспроможність, зневіра у власних силах – здатні посилити небажання навчатися, вести активний спосіб життя, змінюватися. Проте, слід зазначити, що відсутність внутрішньої мотивації вчитися у громадян похилого віку – це рефлексія на недієву державну політику в галузі неперервної освіти і зокрема, – в питаннях освіти людей похилого віку.

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні необхідності удосконалення державної політики в галузі освіти людей похилого віку в умовах неперервної освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема освіти літніх людей у світі існує вже більше п'ятдесяти років, і стала предметом наукових досліджень із появою дефініції «герогіка» як розділу науки про соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку. Освіта літніх людей є

вагомою складовою системи неперервної освіти і одним із напрямів освіти дорослих, хоча виокремлення освіти людей похилого (третього) віку як науково-методологічної проблеми ще триває. Зацікавленість у дослідженні освіти людей цієї категорії пояснюється демографічною ситуацією в світі і тими причинами, про які йшлося вище, що є актуальними не лише для України.

Розвиток неперервної освіти в умовах стрімких демографічних змін та особливості навчання людей похилого віку досліджували зарубіжні вчені Р. Бінсток, Б. Грумбрідж Л. Джордж, В. Олбрайт Р. Тровбрідж, М. Шінагель, А. Фрідман та ін. Україна також долучається до світових наукових досліджень в цій галузі і стоїть на шляху формування власного досвіду розвитку освіти літніх людей в системі неперервної освіти (А. Горбовий, О. Коломієць, В. Луговий, Л. Лук'янова, О. Огієнко, Н. Протасова, Л. Сігаєва, А. Халецька, А. Капська, Т. Скорик та ін.).

Неперервна освіта створює умови для вільного розвитку освітніх, інтелектуальних та професійних можливостей людини протягом всього життя. Ломакіна Т. та Боровикова Я. трактують неперервну освіту як продуману варіативну систему надання освітніх послуг, яка дозволяє індивіду користуватися нею відповідно до своїх потреб і запитів у різні періоди життя [6].

У зв'язку із підвищенням пенсійного віку та загальним старінням населення, державну політику в галузі освіти людей похилого віку зазвичай пов'язують із вирішенням проблеми зменшення витратків з бюджету на сферу соціальної підтримки цих людей, врегулювання питання зайнятості пост-пенсійного працездатного населення.

Державна політика в галузі освіти людей похилого віку реалізується відповідно до загального права громадян на освіту, задекларованих в Конституції України, та стаття 18 Закону України «Про освіту», яка визначає освіту дорослих складовою освіти впродовж життя, що спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки [7]. Хоча поняття «освіта людей похилого (третього) віку», «державне управління освітою людей похилого віку» апріорі відсутні в галузевих нормативно-правових актах. Тому погоджуємося з Н. Протасовою, яка дає незадовільну оцінку нормативно-правовому забезпеченню розвитку освіти дорослих через те, що компоненти освіти дорослих по різному внормовані, знаходяться у веденні різних міністерств і відомств, регулюються чисельними нормативними документами, більшість з яких фактично застаріла, а багато правових аспектів функціонування окремих складових освіти дорослих просто випущені із законодавчого поля. На думку дослідниці, це суттєво гальмує процес розвитку освіти дорослих в Україні, погіршує якість освітніх послуг, що мають надаватися громадянам, і не дає можливості приведення її у відповідність до потреб споживачів і світових стандартів [9, С.150-151].

Вважаємо доречним звернутися до важливого питання щодо отримання послуг людьми похилого віку. Право на отримання соціальних послуг громадянами у територіальних громадах визначено Законом України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року № 966-IV, що визначає основні організаційні та правові засади

надання соціальних послуг. Серед низки видів соціальних послуг населенню стаття 5 цього закону зазначені «соціально-педагогічні послуги» як виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб [8].

Традиційне сприйняття цієї статті пов'язують із дітьми шкільного віку чи з молодими людьми, з певних причин не охопленими навчанням, які опинилися в складних життєвих обставинах чи за станом здоров'я у зв'язку з інвалідністю, хворобою, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї потребують особливих умов навчання (в інтернаті, реабілітаційному центрі, територіальному центрі та ін.), де здійснюється соціальне обслуговування. Дійсно, це надзвичайно важлива функція органів управління об'єднаних територіальних громад. Проте, сучасні виклики означили не менш вагому потребу в освіті людей похилого віку.

Нерідко ця категорія людей стикається з проблемами відсутності навичок користування гаджетами, управління своїми банківськими рахунками в онлайн-режимі, перевірки легітимності діяльності суб'єктів різних послуг та товарів, що призводить до того, що саме люди похилого віку стають жертвами шахраїв та злодіїв, що ставить під загрозу гарантування їх прав на безпечні умови життя, визначені Основним Законом, а також утруднюється процес надання їм різних видів послуг.

Діджиталізація послуг населенню окреслює виникнення логічного питання: чи всі члени територіальної громади зможуть отримати ці соціальні послуги, скористатися їхніми інноваційними формами. Сучасні інструменти надання послуг населенню пов'язані з інформуванням про них; зверненні до органу територіальної громади, у повноваження якого входить надання соціальних послуг; реєстрації звернення; оцінюванні соціального обслуговування як виду соціальної послуги та ін., то ж передбачається, що замовники послуг володіють навичками роботи в мережі Інтернет.

Закон України «Про освіту» (2017) задекларував право громадян на рівні умов доступу до освіти, гарантії їх права на освіту незалежно від віку (п.2 стаття 3), реалізації права на освіту дорослих (п.3 стаття 3). А формування поваги до прав і свобод людини, відсутності дискримінації за будь-якими ознаками, сприяння навчання впродовж життя визначено принципами освітньої діяльності у сфері освіти (стаття 6) [7].

Проте, регламентацією права на освіту людей похилого віку державна підтримка і обмежується. Свідченням цього є відсутність державних програм, обмеженість державно-приватних проектів щодо розвитку освіти людей похилого віку і просто неповажне ставлення до літніх людей. То ж констатуємо неефективність державної політики у розвитку освіти людей похилого віку, в результаті чого порушуються права цих людей на неперервну освіту «протягом життя». А прояви державної участі у вирішенні проблем людей похилого віку щодо їх освіти кваліфікуються нами як державні ініціативи,

які, як правило, зводяться до переадресації їх працівникам соціальних служб, в компетенцію яких не входить надання освітніх послуг, і які не забезпечені відповідними кадрами. То ж освітою літніх людей опікуються в українському суспільстві небаїдужі громадські організації та волонтери («Асоціація університетів третього віку «Клепсидра» (м. Київ), «Центр освіти дорослих Полтавщини» (м. Полтава), «Європейська освіта дорослих» (м. Миколаїв), «Поділля-Соціум» (м. Вінниця) та ін. Освітні програми передбачають навчання комп'ютерній грамотності, медіа культурі, налагодженню комунікацій, стресостійкості, наданні першої допомоги в надзвичайних ситуаціях тощо.

Активну освітню та просвітницьку діяльність здійснюють «Університети третього віку», які функціонують на базі ЗВО і частково виконують завдання системи освіти дорослих, зокрема:

- 1) задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному і духовному розвитку шляхом отримання неперервної освіти;
- 2) формування у осіб, які навчаються, громадянської позиції, здатності до праці і життя в умовах сучасної цивілізації, її демократичного розвитку;
- 3) збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей суспільства;
- 4) розповсюдження знань серед населення, підвищення його культурного та освітнього рівня [3, с.6].

Грумбрідж Б., аналізуючи зв'язок освіти людей похилого (третього) віку із їхньою здатністю до самостійного життя, зниженням соціальної залежності від інших, визначає позитивні наслідки залученості до неперервного навчання, коли освіти, зокрема:

- сприяє підтриманню їхньої незалежності та впевненості у собі, знижує зростаючі виклики, що покладаються на суспільні і приватні ресурси;
- допомагає справлятися з чисельними практичними і психологічними проблемами у складному, змінному і роздробленому світі;
- посилює дійсний та потенційний внесок у розвиток суспільства (як суб'єктів так і об'єктів освітньої діяльності);
- самооцінка і самовираження людей третього віку, їхня здатність ділитися досвідом з молодшими поколіннями сприяє налагодженню балансу і взаєморозуміння між ними, що є необхідним у сучасному світі конфліктів;
- є вирішальним чинником для багатьох людей похилого віку, які виступають за можливість навчання і самовираження [14, с.322].

Не меншим за значенням для самореалізації та самоідентифікації в суспільстві для людей похилого віку, на нашу думку, є можливість їх трудової зайнятості, яка нерідко стає мотивом для освіти. Зважаючи на це, вважаємо, що відсутність умов для зайнятості людей похилого віку, які мають бажання працювати, – це ще й утруднення соціальної адаптації цих людей, передумови для самовідторгнення цих осіб від громади, формування хибного ставлення до себе як до непотрібної людини в суспільстві, яка з часом втрачає самостійність та самодостатність. Погоджуємося із Беркман Л., що «у житті людини відчуття приналежності та соціальна інтеграція виступають важливими цінностями самі по собі та як засоби досяг-

нення інших цілей... соціальна інтеграція сприяє здоров'ю людини та подовжує тривалість життя [10, с.844].

Доречним буде акцентувати увагу чи не найголовнішій умові ефективної державної політики в галузі освіти людей похилого (третього) віку – це поважне ставлення до літніх людей у суспільстві.

Фрідман А. називає період 60+ життям «доланням нових вершин», другим зростанням, процесом відновлення, що трансформує старіння у третій вік – час пошуку істини, еру продовження самореалізації [13]. На жаль, в українських реаліях більшість людей похилого віку не можуть ставитися так до свого старіння, тим більше в суспільстві з наявною віковою сегрегацією, відсутньою «культурою старіння», культивуванням думки про негативний економічний ефект від наявності великої кількості пенсіонерів та збільшення демоекономічного навантаження на працюючих членів громади і, в цілому, не усвідомленню приналежності людей похилого віку до людського капіталу країни.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, зазначаємо необхідність усвідомлення і політиками, і суспільством потенціалу освіти людей похилого віку як ресурсу для соціально-економічного поступу та збереження культурної самобутності країни, що обумовлює геронтологічний напрям державної політики в галузі освіти людей похилого віку; виокремлення галузі освіти людей похилого (третього) віку як складову системи освіти дорослих в умовах неперервної освіти; приведення у відповідність нормативно-правового забезпечення галузі освіти людей цієї категорії; урахування їх потреб та запитів людей у контексті європейського досвіду та міжкультурного діалогу; зміни існуючої моделі соціального захисту і підтримки літніх людей; ініціювання соціальних проектів та бізнес-планів на засадах державно-приватного партнерства та ін.

У цілому, вважаємо, що зміни в рівнях якості життєдіяльності людей похилого віку не є результатом випадковості, а є наслідком реалізації структурно-функціональної моделі соціально-педагогічної підтримки якості життєдіяльності людей похилого віку та комплексу соціально-педагогічних умов, методів і форм її реалізації, що потребує людиноцентричного підходу до формування державної політики в галузі освіти людей похилого (третього віку), підвищення підготовленості фахівців і волонтерів, здатних вирішувати специфічні завдання освіти літніх людей у сучасних умовах, розробляти і забезпечувати реалізацію програм надання соціально-педагогічної підтримки в державній системі соціального обслуговування (Університет третього віку, центр дистанційної освіти, школа соціальної активності).

Література

1. Горбовий А. Концепція діяльності центрів освіти «третього віку» в Україні: методичний посібник [Артур Горбовий, А. Халецька та ін.] / Під заг.ред. Спунбер Д., Горбового А., Халецької А., – Київ-Луцьк, 2017. – 116 с.
2. Демографічна ситуація в Україні у 2017 році. Державна служба статистики України: офіційний сайт. /URL: <https://http://www.ukrstat.gov.ua/> /Дата звернення 29.01.2020.
3. Державна політика України у сфері освіти дорослих: метод. матеріали для слухачів магістерської програми за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» / авт. кол.:

Н.Т. Протасова, В.І. Луговий, Ю.О. Молчанова та ін.; за заг. ред. Н.Т. Протасової. – К.: НАДУ, 2014. – 52 с.

4. Коломієць О.О. Демографічні імперативи політики збереження трудових ресурсів та шляхи активізації його резервів в Україні/О.О. Коломієць //Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3(24). – С.46-55.

5. Крамар О. Демографія. Недооцінена загроза. *Тиждень.ua*. 13 серпня 2019 р. / URL: <https://tyzhden.ua/Economics/233708>.

6. Ломакіна Т.Ю., Боровикова Я.В. Модель геронтологічного освіти. / URL: <http://lifelong-education.ru/index.php/ru/literatura/147-model-gerontology>

7. Про освіту: [Закон України від 05 вер. 2017 р. 2145-VIII] // *Офіц. вісн. України*. – 2017. – 05 жовт. (№ 78). – С.7. – ст. 2392.

8. Про соціальні послуги: [Закон України від 19 чер. 2003 р. № 966-IV] // *Офіц. вісн. України*. – 2003. – 01 серп. (№ 29). – С.52. – ст. 1435

9. Протасова Н.Т. Актуальні проблеми теорії і практики управління освітою дорослих в Україні. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2013. – Вип. 7. – С.149-159. / URL: <https://tyzhden.ua/Economics/233708> http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_7_16

10. Berkman L.F. et al. From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine*. 2000. Vol. 51. P. 843-857.

11. Finsden, B., & Formosa, M. (2011). *Formal and Third Age Learning*. In B. Finsden & M. Formosa (Eds.), *Lifelong Learning in Later Life: A Handbook on Older Adult Learning* (pp. 131-143). Rotterdam: SensePublishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6091-651-9_11

12. Flannery, D., & O'Donoghue, C. (2017). *The Returns to Third Level Education*. In J. Cullinan & D. Flannery (Eds.), *Economic Insights on Higher Education Policy in Ireland: Evidence from a Public System* (pp. 221-245). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-48553-9_9.

13. Freedman M. *Prime Time*. – New York: Public Affairs/Perseus, 1999

14. Groombridge B. *Learning, education and later life // Adult Education*. – 1982. – No. 54. P. 314– 325.

References

1. Gorbovij A. *Koncepcija dijal'nosti centriv osviti «tret'ogo viku» v Ukraini: metodichnij posibnik* [Artur Gorbovij, A. Halec'ka ta in.] / Під заг.ред. Spulber D., Gorbovogo A., Halec'koji A., – K'їв-Luc'k, 2017.- 116 s.

2. *Demografichna situacija v Ukraini u 2017 roci*. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini: oficijnij sajt. / URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> Data zvernennja 29.01.2020

3. *Derzhavna politika Ukrainy u sferi osviti doroślih: metod. materialy dlya sluhachiv magistr's'koi programy za special'nistyju «Derzhavne upravlinnja u sferi osviti»* / avt. kol.: N.G. Protasova, V.I. Lugovij, YU.O. Molchanova ta in.; za zag. red. N.G. Protasovoї. – К.: НАДУ, 2014. – 52 s.

4. Kolomicc O.O. *Demografichni imperativi politiki zberezhennja trudoresursnogo potencialu ta shlyahi aktivizacii jogo rezerviv v Ukraini*/O.O. Kolomicc //Strategichni prioriteti. – 2012. – № 3(24). – S. 46-55

5. Kramar O. *Demografiya. Nedoocinena zagroza*. *Tizhden.ua*. 13 serpnja 2019 r. / URL: <https://tyzhden.ua/Economics/233708>

6. Lomakina T.YU., Borovikova YA.V. *Model gerontologicheskogo obrazovaniya*. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <http://lifelong-education.ru/index.php/ru/literatura/147-model-gerontology>

7. *Pro osvitu*: [Zakon Ukraini vid 05 ver. 2017 r. 2145-VIII] // *Ofic. visn. Ukraini*. – 2017. – 05 zhovt. (№ 78). – S. 7. – St. 2392.

8. *Pro social'ni poslugi*: [Zakon Ukraini vid 19 cher. 2003 r. № 966-IV] // *Ofic. visn. Ukraini*. – 2003. – 01 serp. (№ 29). – S. 52. – St. 1435

9. Protasova N.G. *Aktual'ni problemi teorii i praktiki upravlinnja osvitoju doroślih v Ukraini*. *Osvita doroślih: teoriya, dosvid, perspektivi*. – 2013. – Vip. 7. – S. 149-159. / URL: <https://tyzhden.ua/Economics/233708> http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_7_16

10. Berkman L.F. et al. From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine*. 2000. Vol. 51. P. 843-857.

11. Finsden, B., & Formosa, M. (2011). *Formal and Third Age Learning*. In B. Finsden & M. Formosa (Eds.), *Lifelong Learning in Later Life: A Handbook on Older Adult Learning* (pp. 131-143). Rotterdam: SensePublishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6091-651-9_11

12. Flannery, D., & O'Donoghue, C. (2017). *The Returns to Third Level Education*. In J. Cullinan & D. Flannery (Eds.), *Economic Insights on Higher Education Policy in Ireland: Evidence from a Public System* (pp. 221-245). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-48553-9_9.

13. Freedman M. *Prime Time*. – New York: Public Affairs/Perseus, 1999

14. Groombridge B. *Learning, education and later life // Adult Education*. – 1982. – No. 54. P. 314– 325.

15. Finsden, B., & Formosa, M. (2011). *Formal and Third Age Learning*. In B. Finsden & M. Formosa (Eds.), *Lifelong Learning in Later Life: A Handbook on Older Adult Learning* (pp. 131-143). Rotterdam: SensePublishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6091-651-9_11

Pakhomova M.V.,

Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor
of the Ukrainian State Employment Service Training Institute

Ukraine, Kyiv

ABOUT STATE POLICY IN THE EDUCATION INDUSTRY OF THE ELDERLY IN CONDITIONS OF CONTINUING EDUCATION

In the article theoretically substantiates the need for gerontological orientation of state policy in the field of education of the elderly, aimed at meeting educational needs, creating the conditions for their adaptation and socialization in modern society. In the process of research author analyzed the main factors that making current this need for education of people in this category, was defined priority directions for improvement of the state policy with regard to education of the elderly (third) age.

Key words: state policy in the field of education of the elderly, continuing education, education of the elderly.

UDC 323.39

Tucha V.V.,

*Candidate of Sciences in Public Administration, doctorate in the Chair of Parliamentarism
and Political Management of National Academy of Public Administration to the President of Ukraine,
site-ipk@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE POLITICAL AND STATE-ADMINISTRATIVE ELITE ON THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE STATE

The article deals with the structural and functional analysis of the influence of the political and state-administrative elite on the strategic development of the state, outlines their structural and functional purpose. Particular attention is paid to the analysis of the determinative role of political and state-administrative elites in the processes of strategic development of the state, where it is determined that the elites provide certain deterministic interaction between the sphere of public administration and society. It has been found out that ideological and ideological role is no less important in the processes of strategic development of the state, because the more educated the circle of political and state-administrative elite, the higher level of self-regulation of society they can offer.

Key words: *political elite, state-administrative elite, deconstruction, strategic development of the state, determinative role of political and state-administrative elites, ideological and ideological role of elites.*

Articulation of issue. In the current conditions of socio-political, economic and geopolitical development, there is a deconstruction of a stable hierarchical model of political reality functioning, where elitism plays a new structural role in ensuring the development of complex organized societies. Such a design indicates that, in their totality, the political and state-administrative elites represent such a synchronized symbiosis of performing specialized functions in the sphere of state management and ensuring the development of society, which defines the newest vector and the very deconstruction of the traditional practice of development and functioning of the sphere of public administration. It is a new functional orientation of the political and state-administrative elite towards the elaboration of an administratively flexible and functionally effective strategy for the development of the modern state.

Purpose of the work. The purpose of this article is to conduct a structural and functional analysis of the influence of the political and state-management elite on the strategic development of the state.

Presenting of the research findings. In this research, we proceed from clearly identifying the place and role of the political and public-administrative elite in the processes of their influence on the strategic development of the state. However, in our opinion, it should be borne in mind that the political and public-administrative elites, as representatives of broad elite circles in society, are not always the embodiment of the authoritative social layer of society. In this respect, it is said that the political and governmental elite should include representatives of broad elite circles, humanitarian, economic, cultural, technical and other professional groups of elites who have the opportunity of social and political influence. It should also be taken into account that the representatives of these circles, while carrying out the relevant functions of influence on the strategic development of the state, are not always endowed with real functions of power, but their place in such a system of functional coordinates is structurally and functionally normalized.

Determining the place and role of the political and state-administrative elite in the processes of strategic development of the modern state should also start from the fact that their activities should always be regulated by the interests of society. This indicates that the inter-functional activities of the political and governmental elites, traditionally based on intracellular rules and regulations, must be deconstructed. Most of the facts of political and state-administrative deconstruction are precisely the result that the public policy of the modern state is formed not in accordance with the correlative interests of society, but in accordance with the interests of the ruling elite layers. Within the framework of such methodological and technological construction, a gnostic request for «internal changes in the political course of the state arises, which should be mostly ensured by the management subsystem of representatives of high elitist circles, thus eliminating the contradiction between the interests of elitist and non-elitist circles» [1]. It is an articulation of values that respond to society's demand and which can be integrated by the political and state-governed elites.

Within this research it is necessary to take into account the fact that there is an institutional challenge that indicates that political and governmental elites, with shared advantages in the exercise of their functions, have different institutional values that divide them. In this way, it changes the very pathetic of the functional purpose of the elites in the sphere of strategic development of the modern state, thus changing their purpose in its public space. The emergence of such challenges, which lead to a change in the place of elites in the public space of the modern state in most cases, is associated with «the divergence of corporate interests and ambitions of individuals, which necessarily creates internal group competition» [2, p.60]. The absence of certain value and functional statics according to two parameters: between elites and society and within the elites themselves, leads to a deconstruction of political and state-administrative stability. That is why, in our opinion, the intra-elite changes that lead to a balance of interests between the elite and society and

within the elites should, first and foremost, serve the stability of the political system of the state, and therefore the strategic development of the state. This indicates that it is the determination of the status role of the political and state-administrative elite that sets the appropriate conditions for their activity and strategic prerequisites for the stability of the state's development.

A high value line is laid by the modern day, where belonging to the elites is determined by its ability to respond to the gnostic demands of society and to carry out technocratic deconstruction of the system of public administration. It was during this period that the elites were understood as «the power of the best», who, using D. Bell's concept, possessed the intellectual and know-how necessary to exercise «competent management» which ensures the strategic development of the state. Thus, this indicates that the role of political and state-management elites in the processes of strategic development of the state depends not only on their internal cohesion, but also on their individual qualities, which allow them to take an appropriate role in the hierarchy of strategic political and state-management decisions. Therefore, despite the appropriate structural differentiation of elites, which are divided «by certain functional characteristics (political, economic, military, administrative, etc.)», they retain their unity due to the common interests, spiritual values, social status «[3]. However, the elite reproduction parameters are of a sufficiently closed nature, blocking some mobility for its reproduction and producing new valuable principles of functioning.

In the context of this research, we proceed from the expediency of articulating the corporate elite integration and external social integration of it with society, which will serve as a powerful factor of political pluralism. Adequate resource allocation among elites by ensuring an appropriate distribution of functions among elites makes it possible to clearly identify the status role of elites involved in decision-making processes of strategically important state-management decisions. At the same time, depending on the specifics of the tasks facing the respective elite groups, a deconstruction of the integrated interaction between them is taking place. It is about the ability of the elite to integrate into the processes of strategic development of the state in accordance with their professional competence and political activity in the implementation of relevant political and state-management decisions. However, such a gnostic context also has some institutional challenges involved in the rebirth of elites and the diminution of their social and political responsibility. Such a resurgence of elites occurs on the basis of «their excessive integration and cohesion, which leads to the weakening of social representation of elites, which creates the risk of internal political conflicts, excessive polarization and radicalization of society» [4]. In order to curb the possibility of such a negative resurgence of elites, their activities should be directed to the realization of relevant knowledge, skills, capabilities and experience in order to properly reflect the interests of the entire society. This indicates that the current structure of the elites as a whole must reflect the political interests of modern society.

Dependence of the strategic development of the state on the functional role of the political and state-management elite in tactical terms is determined not only by their formal knowledge of the respective functional tasks, but also by

their ability to perform successfully «at a specific place and time». This indicates the imposition of high requirements for elite selection in society, on condition of their absence strategic development will «settle down» and political and socio-economic strategies will be futile. Considering this aspect, in order to strengthen the role of the political and public-administrative elite in the strategic development of the state, high formal requirements for its selection (education, age, specialization) should be legalized, which will ensure its high competitiveness in society. It should be noted that the narrower the circle of selectorate, the lower is the institutionalization of the status role of the elite in ensuring the strategic development of the state. In this way, a functional system of interaction between the political and state-management elites, based on clear selection criteria, will allow them to adapt their activities to the dynamic conditions of development of society and the state.

Within the framework of the above construction, there is a functional risk which would pose a danger to the political stability of the state and which concerns mainly the «entry» into elite circles of random and incompetent persons. Considering that the main purpose of the political and state-management elite in the processes of strategic development of the state is to ensure the stability of the public administration system under such conditions there is a risk of its loss. That is why in this respect the gnostic task arises to balance the functions of the elite according to the number of tasks that are put to it by society.

Within the post-industrial type of social development, the rational role of the elite in the processes of strategic development of the state is intensified. In this respect, the political and state-management elites, in their totality, represent the state bureaucracy, as the main carrier of rational forms of organization of power and ensuring the functioning of the strategic development of the state. In this respect, the state-management elite is a «skilled management apparatus» that serves specific tasks as opposed to the political elite, which realizes its social purpose by ensuring the exercise of «politically holistic authority designed to solve normative and sufficiently abstracted tasks» [5]. In this respect, it is about strengthening the bureaucratic role of the elite in the processes of ensuring the strategic development of the state, which thus reflects a new set of requirements for it, and which relates directly to the enhancement of the role of professional knowledge of elites in a particular sphere.

In conditions of the changing structure of modern society, there is certain mimicry between the political and state-management elites, which is often accompanied by an increased role in the processes of strategic development of the state and transnational corporations. Consequently, in most cases, there is an extremely high level of involvement of the political and governmental elite from the trends of «totally» transnational-imposed structures. On this basis, individual elitist groups are formed, which do not always immediately gain the opportunity to exercise their power functions but represent a small but extremely influential group that «forms state decisions, adopts them, directly manages society» [6]. Taking into consideration this dimension of elite activity, their traditional context is changing, as it relates to its identification as a closed circle of persons with a constant number and strong internal ties.

Within the framework of this research, it is advisable to pay particular attention to the analysis of the determinative

role of political and state-management elites in the processes of strategic development of the state. In this respect, there is certain heterogeneity of the elites, which implies the presence of high and low layers, the first consisting of decision-makers, and the second serving as a nucleus for the former, ensuring interaction between the sphere of government and society. In view of that, the elites are responsible for ensuring some deterministic interaction between the sphere of public administration and society, which in turn serves the stability of its functioning. In Gregory's view, in order to guarantee the appropriate stability of this sphere, elites should work to address such important issues as «employment, wages, and living standards» [7].

Equally important in the processes of strategic development of the state is the mindset and ideological role of the political and state-management elite. This is due to the fact that quite often these elite circles are formed of representatives of the sphere of science, education, culture, religion, who see their priority in the fulfillment in society of «functions of ideological influence, formation of ideological positions, cultural values in the interests of society» [8, p.108]. In this respect, the more educated the political and state-administrative elite are, the higher the level of self-regulation of society they are able to offer. With this in mind, the standards of entry of intellectual elites into the sphere of political and state-management elite should be clear, guaranteeing them an adequate level of openness and social mobility. On this basis, high professionalism in a particular area becomes a priority value for the elites, enabling them to exert authoritative influence on public opinion and the structuring of public consciousness. This indicates that the political and state-management elites should be pathetically sensitive to public opinion and take into account their influence on the policies of their activities. Only such a context for the activities of the elites and their response and public opinion can give them the necessary resource potential to influence the formation of appropriate ideologies in society and worldview constructions of citizens. It is this construction of the elites and their impact on society that will allow them to establish a certain unity in society by regulating certain links between the respective institutions and individuals.

Conclusion. Thus, our structural and functional analysis of the influence of the political and state-management elite on the strategic development of the state made it possible to clearly identify their structural and functional purpose, as a

certain circle of selected individuals who possess natural talent, endowed with selected ideological, social, and political attributes which determine its status role in society, to ensure the legitimacy and effectiveness of society governance.

Literature

1. Kerbo H. *Social Stratification and Inequality*, N.Y., 2016 p. 213.
2. Ледонн Дж.П. *Правящий класс в современном мире: характерная модель. Международный журнал социальных наук; Сравнительная политология*. 2017. № 3. с.54-69.
3. Белл Д., Иноземцев В. *Эпоха разобщенности. Размышления о мире XXI века*. М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2010.
4. Berger P., Berger B. *Sociology. A Biographical Approach*. URL: <https://trove.nla.gov.au/work/11578408>
5. Wilson W.J. *The Truly Disadvantaged: The Inner City. The Underclass, and Public Policy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
6. Hamilton R. *Class and politics in the United States*. URL: <https://press.princeton.edu/titles/1107.html>
7. Gregory, D.L. *Catholic Labor Theory and the Transformation of Work*, *Washington and Lee Law Review*, 1998, vol. 45, pp. 119-158.
8. Белл Д. *Мятеж против современности*. М., 2015, 259 с.

References

1. Kerbo H. (2016), *Social Stratification and Inequality*, N.Y., 213 p. [USA]
2. Ledonn Dzh. P. (2017), "Pravjashhij klass vsovremennom mire: harakternaja model" ["The ruling class in the modern world: a characteristic model"], journal *Mezhdunarodnyj zhurnal socialnyh nauk; Sravnitel'naja politologija* [Comparative Political Science], vol. 3, pp. 54-69 [USA]
3. Bell D., Inozemcev V. (2010), *Jepoha razobshhennosti. Razmyshlenija o mire XXI veka* [The Age of Divisiveness. Reflections on the World of the 21st Century], Press Center for Research in Post-Industrial Society, Moscow [Russia]
4. Berger P., Berger B. *Sociology. A Biographical Approach*. URL: <https://trove.nla.gov.au/work/11578408>
5. Wilson W.J. (2012), *The Truly Disadvantaged: The Inner City, The Underclass, and Public Policy*. University of Chicago Press, Chicago [USA]
6. Hamilton R. *Class and Politics in the United States*. URL: <https://press.princeton.edu/titles/1107.html>
7. Gregory, D.L. (1998), "Catholic Labor Theory and the Transformation of Work", *Washington and Lee Law Review*, vol.45, pp.119-158 [USA]
8. Bell D. (2015), *Mjatezh protiv sovremenosti* [Rebellion against modernity], Moscow, 259 p. [Russia]

Туча В.В.,

к. держ. упр., докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентіві України, site-irk@ukr.net

Україна, м. Київ

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ НА СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ

У статті здійснено структурно-функціональний аналіз впливу політичної та державно-управлінської еліти на стратегічний розвиток держави, окреслено їх структурно-функціональне призначення. Окрему увагу приділено аналізу детермінаційної ролі політичної й державно-управлінської еліт у процесах стратегічного розвитку держави, де визначено, що еліти забезпечують певну детерміновану взаємодію між сферою публічного управління та суспільством. З'ясовано, що світоглядно-ідеологічна роль є не менш важливою у процесах стратегічного розвитку держави, адже чим освіченішим є коло політичної й державно-управлінської еліти, тим вищий рівень саморегуляції суспільства вони здатні запропонувати.

Ключові слова: політична еліта, державно-управлінська еліта, деконструкція, стратегічний розвиток держави, детермінаційна роль політичної й державно-управлінської еліт, світоглядно-ідеологічна роль еліт.

Economics. Politology

UDC 338.47

Bondarenko O.M.,*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Accounting and Audit of the National Aviation University, bondarenko_olga_@ukr.net***Duksenko O.P.,***Senior Lecturer, Department of Air Transport of the National Aviation University, duksenkooksana@gmail.com**Ukraine, Kyiv***ECONOMIC ESSENCE AND COST CLASSIFICATION
IN UKRAINIAN AIRLINES**

The author's article examines and generalizes the author's interpretations of domestic and foreign economists in defining the concept of «cost». Types of cost classification and necessity of its carrying out in airlines are investigated.

In the course of the research, the analysis of existing cost classifications was conducted and the need for it was substantiated. This will enable Ukrainian airlines to make effective management decisions in the course of their business activities.

Key words: *costs, classification of costs, material costs, labor costs, depreciation, administrative expenses.*

Introduction. In today's business environment, every company in Ukraine pays special attention to costs and Ukrainian airlines are no exception. Since airlines carry a large amount of costs to provide their services and maintain their image and profitability, they are constantly trying to minimize them in different ways. The cost classification that can be developed and selected by each airline can help it to research how it can be minimized.

Formulation of the problem. Every airline must constantly monitor and adjust its costs in order to achieve its effective profitability. This is related both to its personal business activities and to the formation of the price of aviation fare. Therefore, the airlines are given a lot of attention to minimize their expenses and this information is confidential, that is, only for the needs of management staff. For ongoing cost control, the airline analyzes its existing costs, typically by grouping them into specific cost groups. For this purpose it is necessary to find out by what signs (types) their classification (grouping) can be carried out.

Analysis of recent research. Research on the economic nature of costs was carried out in their scientific work by many well-known economists, such as: I.O. Blank, F.F. Butynets, V.V. Sopko, P.Y. Atamas, S.F. Golov, M.G. Greshchak, V.M. Gordienko, O.S. Kotsyuba, T.D. Kostenko, V.S. Savchuk, O.O. Belyaev and others.

At the same time, the analysis of scientific studies shows that in the scientific literature the concept of «costs» has a large number of interpretations, and in the normative-legislative base of Ukraine this concept is hardly paid attention to.

The purpose of the scientific article is to investigate the existing classifications of costs and their actual classification.

Outline of the main material. In the course of its business, each airline, as part of the main indicator of its performance, namely profit – is required to reflect the expenses incurred in the accounting period. In terms of

management accounting, profit maximization is cost minimization. Therefore, the world's airlines are trying to reduce their costs.

It should be noted that for the airline, most of the cost items are part of the formation of an aviation tariff and are the regulatory pricing factor that influences passengers' decisions when purchasing a ticket. Therefore, to clarify the essence of the concept of «costs» and to study their classification, we conducted an analysis of the views of well-known economists (table 1) [1-5].

In addition, in accordance with Clause 4.25 of the Conceptual Framework for the Preparation and Submission of Financial Statements, expenses are the reduction of economic benefits during the accounting period in the form of disposal or amortization of assets or in the form of liabilities, resulting in a decrease in equity, rather than a decrease, related to payments to participants. According to paragraph 4.49 of the Conceptual Framework, expenses are recognized in the income statement when there is a decrease in future economic benefits associated with a decrease in assets or an increase in liabilities that can be measured reliably [6]. Thus, the recognition of expenses occurs at the same time as the recognition of an increase in liabilities or a decrease in assets (for example, payroll to airline employees or depreciation of non-current assets).

During the research, it was found that in today's economic conditions there is no single classification of costs. This is due to the fact that in different countries of the world, economic processes, costs, and their accounting are different. Although among Ukrainian economists there is a grouping of costs in the following areas [7]:

1. For inventory assessment, cost and profit calculation.
2. For control and regulation.
3. To plan and make effective management decisions.

During the analysis of the existing cost classifications, we have come to the conclusion that airlines can allocate their costs to:

- Aviation tariff calculation and formation of cost of finished goods (goods, works and services);
- Control and regulation of economic processes in the airline;

- Conducting cost analysis to further minimize it;
- Making effective management decisions, depending on the complexity of the airline's situation.

Table 1

The essence of the concept of «costs»

Economists and regulatory framework	Author's (legislative and regulatory) interpretation of the concept of «costs»
1	2
The interpretation of the essence of the concept of «cost» of the economic component	
Sopko V.V.	The costs form various substances and forces of nature used in the production process to produce a new product of labor.
Butynets F.F.	Cost is the monetary expression of the amount of resources used for a specific purpose. Costs – an economic indicator of the enterprise, which characterizes the amount of expenses incurred in the process of economic activity.
P.Y. Atamas, I.A. Blank, A. Welsh Glenn, S.F. Golov, M.G. Greshchak, V.M. Gordienko, O.S. Kotsyuba, T.D. Kostenko, V.S. Savchuk, O.O. Belyaev, V. Paliy, Will R. Wauzer, C. Horngren, J.K. Shim, G. Shmalen	Cost – the monetary expression of resources applied-consumed to produce products (goods, works, services) and to achieve a specific goal.
Napadovska L.V.	Decrease in economic benefits during the reporting period or increase of the company's liabilities, which leads to a decrease in capital.
Odintsova T.M.	Costs are the consumption of resources in the course of economic activity.
The interpretation of the essence of the concept of «cost» of the accounting component	
NA(P)A 1 «General Requirements for Financial Reporting» (paragraph 3)	Costs – a decrease of economic benefits in the form of a decrease in assets or an increase in liabilities, which results in a decrease in equity (except for a decrease in capital due to its removal or distribution by owners)
A(P)A 16 «Costs» (paragraph 6)	Costs in the reporting period are recognized as either a decrease in assets or an increase in liabilities, which results in a decrease in the entity's equity (except for a decrease in equity as a result of its removal or distribution by owners), provided that these costs can be measured reliably.

It should be noted that during their activity Ukrainian airlines have a considerable number of expenses of economic activity: formation of aviation tariff (fuel, remuneration of flight crew and accrual on it, depreciation of the plane, etc.); Administrative expenses; air navigation fees, airport charges, ground and aircraft maintenance, penalties and other costs. Therefore, during the formation of their costs, Ukrainian airlines may refer to the current legislation, namely A(P)A 16 «Costs» and to detail their costs by economic elements, which include the following cost elements [2, 8]:

1. Material costs that may be included (account 80 for sub accounts): raw materials; consumer semi-finished products and accessories; goods used for production and economic needs; packaging and packaging materials; fuel and energy; building materials; spare parts; low value and fast wearing items; works and services of a production nature; losses due to lack of material values within the established norms of natural loss; other material costs that will be used in the airline's business activities.

2. Costs of labor that can be included (account 81 for sub accounts): costs of payment of basic and additional wages, accrual of bonuses and incentives to employees of the airline; making compensation payments to employees; formation of payment of holidays (accrual of other non-working hours) and payment thereof; other labor costs that are included in

the total cost of the airline if they are not the fault of the employees (for example, delays on board (flight) at the airport).

3. Deductions for social activities that may be included (82 subaccounts): Deductions for compulsory state social insurance (within the prescribed limits) and deductions for individual insurance for airline employees.

4. Depreciation, which includes (account 83 on sub accounts): the depreciation of main assets, other non-current and intangible assets.

5. Other operating expenses (account 84 – by types of expenses) includes expenses that were not included in the cost elements, namely accounts 80–83. Thus, this group of costs can be attributed to the costs associated with obtaining a license, the costs associated with occupational safety and security, the costs associated with communications services, the cost of rental payments associated with obtaining aircraft in the operating room (financial) renting or leasing, etc.

6. Other costs (account 85 – by types of expenses) include expenses for investment and financial activity of the enterprise, as well as other expenses of activity. This account also summarizes the amount of income taxes.

Thus, in order to have an effective management accounting policy on cost accounting, each airline can group (classify) its costs based on its own needs and existing types of classifications.

Conclusions from this research. As a result of our research, it was found that airlines can independently develop a grouping (classification) of their costs, depending on the peculiarities of their activities in the field of aviation services. We believe that the allocation of costs according to the selected classification will allow airlines to accelerate effective management decisions based on the analysis of their costs.

Literature

1. НЛ(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. № 73.
2. П(С)БО 16 «Витрати» від 31.12.99 р. № 318.
3. Михайленко О.В., Ялигіна М.С. Теоретичне обґрунтування сутності та кваліфікаційних ознак витрат. // Економіка і суспільство. – Випуск № 3/2016. – С.242-248.
4. Гаркуша Н.М. Економічна сутність витрат підприємства//Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 1(1). – С.191-200.
5. Подолянчук О.А. Облік в системі управління витратами // Ефективна економіка. – Випуск № 7, 2018. – режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/7_2018/47.pdf.
6. Концептуальна основа фінансової звітності [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009.
7. Коба О.В., Миронова Ю.Ю. Витрати підприємства та їх класифікація для потреб управління й економічного аналізу // Причорноморські економічні студії. Секція: Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Випуск 4, 2016. – С.99-103.

8. Наказ Міністерства фінансів України «Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» від 30.11.1999 р. № 291.

References

1. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. № 73.
2. П(С)БО 16 «Витрати» від 31.12.99 р. № 318.
3. Михайленко О.В., Ялигіна М.С. Теоретичне обґрунтування сутності та кваліфікаційних ознак витрат. // Економіка і суспільство. – Випуск № 3/2016. – с. 242-248.
4. Гаркуша Н.М. Економічна сутність витрат підприємства // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 1(1). – С. 191-200.
5. Подолянчук О.А. Облік в системі управління витратами // Ефективна економіка. – Випуск № 7, 2018. – режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/7_2018/47.pdf.
6. Концептуальна основа фінансової звітності [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009.
7. Коба О.В., Миронова Ю.Ю. Витрати підприємства та їх класифікація для потреб управління й економічного аналізу // Причорноморські економічні студії. Секція: Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Випуск 4, 2016. с. 99-103.
8. Наказ Міністерства фінансів України «Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» від 30.11.1999 р. № 291.

Бондаренко О.М.,

к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту Національного авіаційного університету, bondarenko_olga@ukr.net

Дуксенко О.П.,

ст. викладач кафедри повітряного транспорту Національного авіаційного університету, duksenkookana@gmail.com

Україна, м. Київ

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИТРАТ В АВІАКОМПАНІЯХ УКРАЇНИ

У науковій статті вивчено та узагальнено авторські трактування вітчизняних та зарубіжних економістів-науковців щодо визначення поняття «витрати». Досліджено види класифікації витрат та необхідність її проведення в авіакомпаніях.

У ході наукового дослідження був проведений аналіз існуючих класифікацій витрат та обґрунтовано потребу в її проведенні. Це надасть можливість авіакомпаніям України приймати ефективні управлінські рішення в процесі своєї господарської діяльності.

Ключові слова: витрати, класифікація витрат, матеріальні витрати, витрати з оплати праці, амортизація, адміністративні витрати.

УДК 321: 061.2 (477)

Матвійчук А.В.,

к.політ.н., заступник генерального директора з науково-технічної роботи
 Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ORSID: 0000-0003-4051-2484,
 matvijchuk@nas.gov.ua

Україна, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано сутність, функціонал та тенденції розвитку самоврядних організацій у сучасних реаліях розвитку громадянського суспільства в Україні, охарактеризовано основні ризики стосовно безпосереднього державного регулювання і самоврядування, виокремлено специфіку діяльності громадських самоврядних організацій в країнах Заходу та у постсоціалістичних країнах, з'ясовано головні перешкоди на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні. Запропоновано базові умови для сприяння участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень.

Ключові слова: громадські об'єднання, самоврядні організації, громадянське суспільство, самоврядування.

Постановка проблеми. В основних сферах суспільної життєдіяльності дедалі більшого значення набувають самоврядні громадські організації, а їхня стратегічна функція як суб'єкта політики і важливого елемента становлення громадянського суспільства дедалі зростає. Як суб'єкти соціально-політичної дії вони об'єднують громадян для розв'язання важливих для населення проблем, артикують інтереси широких верств громадян, лобіюють їх у державних структурах. Більш того, громадські організації не лише співпрацюють з інститутами влади в розв'язанні соціальних конфліктів, самореалізації людської особистості та задоволенню громадських ініціатив, але й успішно заміщують структури державного управління і політичні партії, трансформуючи тим самим політичну систему та її інститути.

В цьому контексті самоврядні громадські організації є надійним елементом «зворотного зв'язку» між громадянами й органами влади, внаслідок чого політичний режим отримує об'єктивну інформацію про ефективність управлінських рішень і відповідну реакцію на них у населення. Історія становлення громадянського суспільства свідчить, що існування самоврядних організацій стимулює соціальну активність, а вона, у свою чергу, перетворюється на стимул розвитку економіки і прогресу у демократичних державах.

Трансформаційні процеси в сучасних перехідних державах, якою є і Україна, переконливо підтверджують визначальну роль самоврядних громадських організацій у демократичному державотворенні. Дослідження особливостей функціонування самоврядних громадських організацій як інструменту становлення громадянського суспільства набирає ваги і тому, що саме від характеру та зростання (кількісного і якісного) «третього сектору» значною мірою залежатимуть шляхи подальшого розвитку української державності.

Водночас слабкість державних інституцій, низький рівень розвитку політичної культури громадян та недосконалість правового поля, що регламентує функціонування «третього сектору», може призводити до посилення загроз національній безпеці та соціально-політичній кризи в країні. В таких умовах виникла потреба у аналізі особ-

ливостей функціонування самоврядних організацій в умовах демократизації українського громадянського суспільства та виокремлення базових умов для сприяння участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень.

Аналіз досліджень та публікацій. Роль самоврядних організацій в розвитку громадянського суспільства завжди викликала інтерес як в українських, так і в закордонних дослідників. Концептуальні основи вивчення самоврядних організацій представлено в працях таких зарубіжних вчених, як П. Геррман, Г. Доманські, Дж. Лавілл, Д. Льюїс, В. Пауелл, Р. Патнам, Т. Парсонс, П. Плау, Е. Реверса, Д. Стоун, А. Токвіль, Ш. Фелдман, Дж. Фішер, Р. Хейя та інших.

Суспільно-політичні організації та рухи досліджували такі зарубіжні вчені: Дж. Девіс Сміт, М. Харріс, Р. Хедлі, Л. Ремрайк, Л. Графф, С. Маккарлі, Р. Лінч, С. Вінйард, Б. Стайлінгс, К. Бідерман, Дж. Нобл, Л. Роджерс, С. Елліс, К. Кемпбел, К. Вейсман, А. Вейсборд, К. Нойс, Б. Вітч.

У вітчизняній політичній науці є чималий доробок індивідуальних і колективних праць, де аналізується особливості функціонування неурядових громадських об'єднань та самоврядних організацій. Так сутність та роль самоврядних організацій у громадянському суспільстві досліджували наступні вчені: В. Авер'янов, В. Бех, Є. Бистрицький, А. Бодров, О. Вінніков, В. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Колодій, О. Корнієвський, В. Кравченко, І. Кресіна, Ю. Левенця, М. Михальченко, М. Обушний, Ф. Рудич, М. Ставнійчук, В. Цвих, В. Чалий, М. Шевченко, Ю. Шемшученко та ін.

Зазначимо, що проблематика функціонування самоврядних громадських організацій в умовах демократизації українського громадянського суспільства все ще потребує актуалізації та подальшого розвитку наукових досліджень.

Мета статті – аналіз специфіки регламентації функціонування самоврядних громадських організацій в Україні та окреслення основних умов для покращення участі таких організацій у процесах прийняття державних рішень.

Виклад основного матеріалу. Розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язаний із функціонуванням самоорганізованих груп інтересів, які інституціоналізуються у перебігу своєї діяльності. Такими інститутами стають, зокрема, громадські організації, які реалізують приватні, корпоративні, економічні, політичні, культурні та інші інтереси різноманітних соціальних груп, великою мірою впливають не лише на становлення громадянського суспільства, а й на демократизацію держави, сприяють налагодженню ефективного соціального діалогу між ними. Саме завдяки самоврядуванню громадські організації можуть забезпечити поступальний розвиток громадянського суспільства, сприяти розв'язанню важливого завдання підвищення ефективності комунікації між основними соціальними групами всередині суспільства, налагодженню паритетного соціального діалогу між державною владою і громадянами.

Як ми вже відзначали у попередніх дослідженнях, самоврядування – це самостійне ініціативне регулювання суб'єктами певного виду діяльності, правил надання послуг, їхнього змісту і якості, а також дисциплінарної відповідальності суб'єктів за їхнє порушення [1, с.398].

До основної мети самоврядування в соціальній сфері суспільства необхідно віднести якісний розвиток відповідної області, а також досягнення балансу між інтересами автономного суб'єкта й інтересами держави на шляхах їхньої взаємодії через самоврядні організації. До основних завдань самоврядування належать:

- вироблення й впровадження стандартів, принципів професійної діяльності на основі відповідних державних нормативів;

- контроль за дотриманням установлених норм – як державних, так і норм самоврядної організації;

- сприяння розвитку своїх членів і захист їхніх професійних інтересів;

- взаємодія із системою державного регулювання, включаючи спільну розробку нормативно-правової бази [2, с.324].

Самоврядні організації у повсякденному розумінні – це суб'єкти, незалежні від державної і місцевої адміністрації, проте спрямовує свою діяльність на задоволення «суспільних потреб і переслідує гуманітарні цілі» [3].

Відповідно до Закону України № 4572-VI «Про громадські об'єднання» в редакції від 22.07.2018 [4]:

Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах:

- 1) добровільності;

- 2) самоврядності;

- 3) вільного вибору території діяльності;

- 4) рівності перед законом;

- 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників);

- 6) прозорості, відкритості та публічності [4].

За роки незалежності в Україні намітилася тенденція передачі контролюючих функцій держави до «самоврядних організацій» – об'єднань, заснованих на членстві суб'єктів певної професійної діяльності або певної галузі. У зв'язку з цим досить актуальним є визначення принципів, на підставі яких мають створюватися й функціонувати самоврядні організації [1, с.398].

Враховуючи те, що самоврядна організація повинна забезпечити реагування на зовнішні звернення, була б правильною неучасть держави в тій або іншій формі, як і споживачів послуг членів самоврядних організацій у діяльності будь-якої самоврядної організації. Це означає, що представники держави і споживачів не повинні входити у виборні органи управління самоврядними організаціями. Це унеможливить корупційне зрощування функціонерів самоврядних організацій з функціонерами держави, і тим самим, сприятиме виникненню здорового середовища самоврядування [5, с.123]. Будь-які питання, що хвилюють державу й споживачів, можуть бути вирішені шляхом направлення запитів і пропозицій у самоврядні організації [6, с.70]. Не реагувати на них вони не мають права. Виходячи з цього, самоврядні організації мають відповідати принципу незалежності або, по-іншому, принципу неучасті держави і споживачів в органах управління самоврядними організаціями [7, с.30-33].

Отже, система самоврядування будь-якого виду діяльності не повинна втягуватися будь-якими силами в політичні процеси держави. Звідси випливає принцип відсторонення самоврядних організацій від політичної діяльності [8, с.21].

Якщо виставити по ранжиру ризики стосовно безпосереднього державного регулювання й самоврядування, то розподілити їх слід у напрямку зменшення міри їхнього впливу в умовах перехідних соціально-економічних відносин (що характерно для сьогоденної України) у такий спосіб:

- а) безпосереднє державне регулювання: корупційний ризик; ризик низької компетенції; ризик неефективного регулювання; ризик несумлінного лобізму;

- б) самоврядування: ризик несумлінного лобізму; ризик неефективного регулювання; ризик низької компетенції; корупційний ризик.

При безпосередньому державному регулюванні вплив таких ризиків як корупційний і низької компетенції, досить суттєвий, що меншою мірою характерно для самоврядування, де, як правило, працюють більш кваліфіковані кадри, оплата праці яких вища порівняно з рівнем оплати праці на державній службі.

У держави й у будь-якої самоврядної організації є спільні інтереси – зацікавленість у розвитку цивілізованого ринку. Оскільки в підприємстві існує велика кількість видів діяльності (професій), варто визнати, що правила самоврядування не можуть бути універсальними для всіх.

Зрештою, державі вигідно співпрацювати з самоврядними організаціями з низки причин, головними з яких є:

1) більшість громадських організацій створюється для вирішення тих же проблем, що й державні та муніципальні органи – турбота про малозабезпечених, хворих, соціально незабезпечених громадян, сприяння вихованню та освіті дітей та підлітків, збереження та розвиток культури тощо. Тобто, вони здійснюють таку діяльність, яка не здійснюється на комерційній, ринковій основі.

2) у деяких випадках дії третього сектору є успішнішими та економічнішими, ніж дії державних установ. Тому державі вигідніше передавати частину коштів громадським організаціям, отримуючи за це виконання чітких та контрольованих зобов'язань, ніж самій створювати додаткові структури;

3) очевидна необхідність існування неурядових «мозкових центрів», які паралельно діючим державним аналітичним службам створюють свій продукт, що не просто конкурує на ринку аналітичних розробок, але й істотно впливає на розробку матеріалів, які «виходять» зі стін державних інституцій. Адже відомо, що державні аналітичні служби, репрезентуючи матеріал, сформований на замовлення уряду, виходять з передумов кон'юнктурно-кланової необхідності, а не з аналізу об'єктивної реальності [9, с.23-24].

Зазначимо, що діяльність громадських самоврядних організацій в країнах Заходу охоплює практично всі сфери життя людини – економіку, політику, науку, культуру, освіту. Розгалуженою є мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних, а також елітарних організацій-клубів тощо. Неурядові організації є там основою громадянського суспільства, вирішальним стабілізуючим чинником, гарантом демократичного розвитку.

У постсоціалістичних країнах, на відміну від розвинутих країн Заходу, лише починає формуватися тип громадянського суспільства, де переплітаються авторитарні й демократичні властивості. Його перехідний характер особливо виразно постає в незахищеності від втручання держави і політичної влади в життя і діяльність громадян. З огляду на це гармонізація відносин держави і громадянського суспільства в умовах реформування українського суспільства постає як життєво вирішальна необхідність.

З огляду на світовий досвід громадські організації в Україні мають стати сполучною ланкою між державою і громадянином. Вони покликані обстоювати інтереси пересічної людини, лобювати принципові позиції певного соціального прошарку або групи. Свобода асоціацій і повага до їхніх прав забезпечує державі гармонійне об'єднання інтересів різних соціальних верств населення – основу стабільності і сталого демократичного розвитку.

Головними перешкодами на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодій, є розчарування та зневіра населення у демократичних інститутах (вибори, партії), брак дієвого судового захисту громадян, перехідність соціальної структури, бідність широкого загалу, низький рівень громадської політичної культури, «негромадянськість політичної еліти» [10, с. 239].

Ще одна серйозна проблема українського суспільства перехідного періоду полягає в тому, що політична сис-

тема України не змогла повною мірою еволюціонувати вбік врахування реальних інтересів громадян, адекватно реагуючи при цьому на нові соціально-економічні виклики, спонукати створення відповідних неурядових самоврядних організацій.

Таким чином, базовими умовами для сприяння участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень є:

1. Існування таких умов, за яких без корупції дійсно усе дає змогу громадянському суспільству функціонувати та вільно й активно брати участь у процесах прийняття рішень, включно й тих, що стосуються розробки політики та законів;

2. Дотримання верховенства права та реалізація інших прав людини та основоположних свобод, включно із економічними правами, а саме повноцінного та рівноправного гарантування прав щодо свободи об'єднань та мирних зібрань, свободи слова, права на доступ до інформації, а також свободи та незалежності медіа;

3. Політична воля, що сприяє участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень, а також заохочує, підтримує та цінує вклад громадянського суспільства;

4. Позитивне відношення державних органів влади до включення у риторику обговорень критики та відмінних точок зору;

5. Культура діалогу між тими, хто приймає рішення / органами влади та громадянським суспільством, яка згодом має сприяти укріпленню взаємодовіри;

6. Здатність як державних установ / уряду, так і об'єднань громадян залучатися до змістовних дискусій, за умови, що відсутність такої можливості не становить перешкоду або не використовується як виправдання відмови об'єднанням громадян в участі в процесах прийняття рішень;

7. Вільне, незалежне та активне громадянське суспільство, що має змогу розвиватися та рости, особливо завдяки наданню та доступу до ресурсів (фінансових, людських та технологічних), включно й із доступом до міжнародного фінансування;

8. Об'єднанням має надаватися можливість приймати участь у процесах прийняття рішень на усіх рівнях (місцевому, національному, регіональному та міжнародному), а також на усіх етапах цих процесів, починаючи з планування та розробки політики, до моменту реалізації рішень, їх моніторингу та оцінки;

9. Усі об'єднання громадян та окремі громадяни повинні мати доступ до правосуддя та регіональних та міжнародних механізмів захисту прав людини, а також мати змогу вільно використовувати та комунікувати через ці механізми, не боячись санкцій [11, с.206].

Висновки. Інститут самоврядування є елементом громадянського суспільства й активно розвивається лише за умов підтримки державою процесів його формування, виникає на етапі кризи й розвивається при трансформації традиційних індустріальних соціально-економічних відносин у постіндустріальні. За умов формування громадянського суспільства держава від насильницького управління суспільством переходить до цивілізованих форм регулювання сукупності суспільних відносин, однією з яких є інститут самоврядування. Для становлення

й розвитку інституту самоврядування необхідна довіра між державою та її громадянами, коли держава не лише встановлює правила й принципи соціальних відносин, але й готова на умови контролю довірити суспільству, включаючи самоврядні організації, брати участь у виробленні регулятивних процедур на державному рівні і регулювати окремі напрямки діяльності самостійно.

Діяльність самоврядних організацій – відносно новий для України феномен. Вона стала можливою з набуттям незалежності та вибором демократичних перспектив розвитку, який стає дедалі більш поширеним, а активність громадських організацій – більш впливовою. Неурядові організації, що стоять на сторожі прав та інтересів громадян, мають важливе значення для розбудови громадянського суспільства.

Література

1. Матвійчук А.В. Самоврядні організації як елементи громадянського суспільства та принципи їх створення / А.В. Матвійчук // *Гілея: науковий вісник*. – К., 2014. – Вип. 82. – С.397-401.
2. Євтушенко Т.Н. Державна влада і місце самоврядування в політичній системі України: теоретичний аспект / Т.Н. Євтушенко // *Гілея: науковий вісник*. – К., 2009. – Вип. 22. – С.320-328.
3. Регулювання діяльності громадських організацій (NGO) в країнах ЄС, США та Канаді. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28925.pdf>
4. Закон України № 4572-VI «Про громадські об'єднання» в редакції від 22.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
5. Завгородній В.А. Механізм адміністративно-правового регулювання взаємодії органів внутрішніх справ громадських організацій у протидії корупції / В.А. Завгородній // *Публічне право: науково-практичний юридичний журнал / Всеукраїнська громадська організація «Майбутнє країни»; Ужгородський нац. ун-т*. – К., 2011. – № 2. – С.119-127.
6. Кутиркін А. Співробітництво органів державного управління, що працюють у чорнобильській сфері, з громадськими організаціями / А. Кутиркін // *Юридична Україна: правовий часопис / Київський регіональний центр Аж. правових наук України; «Юрінком Інтер»*. – К., 2011. – № 11 (107). – С.67-73.
7. Галай А. Умови взаємодії органів місцевої влади та недержавних організацій у контексті децентралізації влади в Україні / А. Галай // *Підприємництво, господарство і право: науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Ін-т приватного права і підпр-ва АПрН України та ін.* – К., 2011. – № 7 (187). – С.30-33.
8. Лемак В. Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання в Україні / В. Лемак // *Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України*. – К., 2010. – № 7. – С.18-24.
9. Пожидасєв С.О. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності / С.О. Пожидасєв // *Стратегічні пріоритети*. – К., 2007. – № 4 (5). – С.19-26.
10. Колодій А.Ф. Перешкоди на шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні / А.Ф. Колодій // *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю*. – (Київ, 30 травня 2001 р.) / Українська

академія державного управління при Президентові України. – К., 2001. – Т.1. – С. 1–3. – 276 с.

11. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. – К.: – Ваите, 2016. – 280 с.

References

1. Matviichuk A.V. Samovriadni orhanizatsii yak elementy hromadianskoho suspilstva ta pryntsyppu yikh stvorennia / A.V. Matviichuk // *Hileia: naukovyi visnyk*. – K., 2014. – Vyp. 82. – S. 397-401.
2. Yevtushenko T.N. Derzhavna vlada i mistseve samovriadvannia v politychnii systemi Ukrainy: teoretychnyi aspekt / T.N. Yevtushenko // *Hileia: naukovyi visnyk*. – K., 2009. – Vyp. 22. – S. 320-328.
3. Rehulivannia diialnosti hromads'kykh orhanizatsii (NGO) v krainakh YeS, SSHA ta Kanadi. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28925.pdf>
4. Zakon Ukrainy № 4572-VI «Pro hromadskii obiednannia» v redaktsii vid 22.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
5. Zavhorodnii V.A. Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehulivannia vzaiemodii orhaniv vnutrishnikh sprav hromads'kykh orhanizatsii u protydiv koruptsii / V.A. Zavhorodnii // *Publichne pravo: naukovo-praktychnyi yurydychnyi zhurnal / Vseukrainska hromadska orhanizatsiia «Maibutnie krainy»; Uzhhorodskiy nats. un-t*. – K., 2011. – № 2. – S. 119-127.
6. Kutyrykin A. Spivrobotnytstvo orhaniv derzhavnoho upravlinnia, shcho pratsuiut u chornobylskii sferi, z hromadskymy orhanizatsiiami / A. Kutyrykin // *Yurydychna Ukraina: pravovyi chasopys / Kyivskiy rehionalnyi tsentr Aj. pravovykh nauk Ukrainy; «Yurinkom Inter»*. – K., 2011. – № 11 (107). – S. 67-73.
7. Halai A. Umovy vzaiemodii orhaniv mistsevoi vlady ta nederzhavnykh orhanizatsii u konteksti detsentralizatsii vlady v Ukraini / A. Halai // *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo: naukovo-praktychnyi, hospodarsko-pravovyi zhurnal / In-t pryvatnoho prava i pidpr-va APrN Ukrainy ta in.* – K., 2011. – № 7 (187). – S. 30-33.
8. Lemak V. Politychni partii yak instytut hromadianskoho suspilstva: problemy pravovoho rehulivannia v Ukraini / V. Lemak // *Pravo Ukrainy: yurydychnyi zhurnal. Naukovo-praktychne fakhove vydannia / Ministerstvo yustytzii Ukrainy; Konstytutsiinyi Sud Ukrainy*. – K., 2010. – № 7. – S. 18-24.
9. Pozhydaiev Ye.O. Neuriadovi orhanizatsii u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy: mezhi uchasti ta priorytety diialnosti / Ye.O. Pozhydaiev // *Stratehichni priorytety*. – K., 2007. – № 4 (5). – S. 19-26.
10. Kolodii A.F. Pereshkody na shliakh instytutsionalizatsii hromadianskoho suspilstva v Ukraini / A.F. Kolodii // *Suspilni reformy ta stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu*. – (Kyiv, 30 travnia 2001 r.) / *Ukrainska akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. – K., 2001. – T. 1–3. – 276 s.
11. Isnuvchi mekhanizmy spivpratsi orhaniv derzhavnoi vlady z orhanizatsiiami hromadianskoho suspilstva v konteksti realizatsii Natsionalnoi stratehii spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini 2016–2020. – K.: – Vaite, 2016. – 280 s.

Matviichuk A.V.,

PhD in political science, deputy executive director for scientific and technical development of the Vernadsky National Library of Ukraine, ORSID: 0000-0003-4051-2484, matvijchuk@nas.gov.ua

Ukraine, Kyiv

**FUNCTIONING'S FEATURES OF SELF-GOVERNING ORGANIZATIONS
IN THE CONDITIONS OF UKRAINIAN CIVIL SOCIETY DEMOCRATIZATION**

The essence, function and tendencies of self-governing organizations development in the modern realities of civil society development in Ukraine analyzed, the main risk related to the state and self-government direct regulation are characterized, the specific activity of public self-government organization of the West and Post-socialist countries highlighted, the chief obstacles in civil society institutionalization in Ukraine studied out. The basic conditions for promoting the participation of citizens' associations in the decision making processes are proposed.

Key words: *public association, self-governing organizations, civil society, self-government.*

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 31.01.2020.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 31,3. Publisher's sheet-copy 31,3.

Circulation 500 copies. Order 3041.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail: tooums@ukr.net
